Leone CAETANI

İslam Tarihi

-4-

Oryantalist Klasikler: 10/4

ANKARA OKULU

Leone CAETANI (1869-1935)

Sermonato Dükü, akademisyen, politikacı ve Orta Doğu araştırmacısı Prens Leone, İtalya'da ünlü Caetani ailesinin bir ferdi olarak 12 Eylül 1869 tarihinde Roma'da doğdu. Erken yaşlardan itibaren İtalyanca dışındaki dillere olan ilgisi neticesinde 15 yaşında Arapça ve Sanskritçe öğrenmeye başladı. 1891 yılında 22 yaşında iken Roma Üniversitesi'nin Antik ve Doğu Dili ve Tarihi bölümlerinden mezun oldu. Özellikle Doğu dillerine olan hâkimiyetini daha da ileri seviyelere götürme hevesi ve İslam coğrafyasına ve kültürüne olan merakı onu Doğu seyahatlerine yönlendirdi. 1909-1913 yılları arasında İtayla Parlamentosunda milletvekilliği yaptı. 1904-1926 yılları arasında İslam Tarihi ve İslam düşüncesinin kökenleri üzerine yaptığı araştırmalarla bu konularla alakalı kaynakların kapsamlı analizlerini gerçekleştirdi. Bu çalışması neticesinde 10 ciltlik *Annali dell' Islam* adlı eserini tamamladı. Caetani İtalya hükümeti ile düştüğü fikir ayrılığı sebebiyle hayatı boyunca topladığı tüm eserleri kendi açtığı vakfa hibe ederek Kanada'ya iltica etti ve 1935 yılında orada öldü. Kitap, makale ve konferans tebliğ metinleri halinde çok sayıda esere imza atmıştır.

Hüseyin Cahid YALÇIN (1874-1957)

Gazeteci, yazar, mütercim ve siyasetçi Hüseyin Cahid Yalçın, 7 Aralık 1874 tarihinde Balıkesir'de doğdu. Şair ve yazar Hüseyin Suat Yalçın'ın kardeşidir. İlköğrenimine İstanbul'da Yakup Ağa Mahalle Mektebi'nde başlayan Hüseyin Cahid, sekiz yaşında iken babasının mesleği nedeniyle taşındıkları Serez'de Askerî Rüşdiye'yi bitirdi. Daha sonra İstanbul İdâdîsi'nden mezun oldu. Yükseköğrenimini 1893-1896 yılları arasında Mülkiye'de tamamladı. Mülkiye Mektebi'nin son sınıfında birkaç arkadaşıyla birlikte *Mektep* adlı dergiyi çıkararak gazeteciliğe ilk adımlarını attı. Mezuniyetinin ardından Vefa ve Mercan idâdîlerinde öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulundu. 1879 yılından itibaren *Servet-i Fünûn*'un yazı kadrosuna girdi ve 1900 yılında Tevfik Fikret'in dergiden ayrılmasının ardından derginin yönetimini eline aldı. Bundan sonraki süreçte çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık ve yöneticilik yaptı. 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra memuriyetten ayrılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1908 yılında İttihat ve Terakki saflarında Meclis-i Mebusan'a girdi ve 3 dönem mebusluk yaptı. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali sonrası Malta Adası'na sürgüne gönderildi. Yaklaşık 2 yıl süren Malta sürgününün yanı sıra Milli Mücadele döneminde bazı kanunlara karşı çıktığı gerekçesi ile 1925 yılında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak bu sefer de Çorum'a sürüldü. Çorum'da geçen bir buçuk senenin ardından İstanbul'a geri döndü. İlerleyen yıllarda dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün isteği doğrultusunda tekrar siyasete döndü ve 1939-1954 yılları arasında TBMM'de 4 dönem milletvekilliği yaptı. Hüseyin Cahid Yalçın 1957 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti.

Ankara Okulu Yayınları: 357/4

© Ankara Okulu Basım Yay. San. Tic. Ltd. Şti.

Oryantalist Klasikler: 10/4

Özgün İsmi
Annali dell'Islam

Baskı ve Cilt: Repro Bir
Sertifika No: 47381
Proje editörü: Mehmet Azimli
Kitap editörü: M. İhsan Hacıismailoğlu
Son okuma: Fatma Zehra Kurt
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Birinci baskı: Ekim 2023

Tk.No: 978-605-7596-86-4
ISBN: 978-625-7387-96-5

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.com.tr
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com.tr
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

İslam Tarihi

-4-

Leone CAETANI

Çeviren
Hüseyin Cahid YALÇIN

Hazırlayanlar
Esra KESKİN
Fahrettin HALİLOĞLU

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2023

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN 9
VII. CİLT 11
X. YIL 14
Küsûf 15
Elçi Heyetleri 16
Hâlid'in Yemen'e Seferi 16
Mu'âz ve Ebû Mûsâ Yemen'de 20
Benî Havlânlar'ın İhtidâsı 27
Adî b. Hâtim et-Tâî'nin Vürûdu 27
Ali'nin Yemen'e Seferi 27
Zekât Vergisinin Tahsili Hakkında Usûl ve Kavâid 31
Ezdler 33
Yemen'de Cüreş'in ve Tebâle'nin Arz-ı İnkiyâdı 35
Ezd Kabilesi Efradına Mektup 36
Cünâde el-Ezdî'ye Mektup 36
Benî Gassânlar 37
Benî Becîleler 38
Has'amlar 39
Benî Sadifler 41
Zübeydler 42
Murâdlar 42
Sümâme b. Üsâl el-Hanefî'nin İhtidâsı 43
Benî Hanîfeler 46
Benî Taylar'a Mektuplar 53
Benî Esedler'e Taylar Himayesi İçin Mektup 55
Benî Cermler 56
Benî Ecâlar'ın İhtidâsı 57
Benî Bekir b. Vâiller ile Müzâkerât 57
Bekir b. Vâiller 58
Su'ayr b. 'Addâ'ya Mektup 58
Hadramevt ile Müzâkerât 59
Benî Muhâribler 60
Rehâviyyûn 64
'Anslar 64
Ezd Ummanlar 65
Gâfıklar 66
Bârıklar 66
Mehreler 67
Necranlılar 68
Ebû Ubeyde b. Cerrâh Necran'da 72
Nüfâse b. Ferve ed-Di'lî'ye Mektup 72

Utbe b. Ferkad'a Mektup 73
Saîd b. Süfyân er-Ri'lî'ye Mektup 73
Ceyşânlar 73
Müseylime 74
Feyrûz ed-Deylemî'nin İhtidâsı 79
Valiler 79
Haccetü'l-Vedâ' 81
Reyhane'nin Vefatı 93
Yemen'de Başka İhtidâlar 94
Bâzân'ın Vefâtı 95
Ebû Âmir er-Râhib'in Vefâtı 97
Muhammed'in Son Beş Senesinin Hulâsası 98
Peygamber'in Zevceleri 249
1. Hatice bt. Huveylid 253
2. Sevde 253
3. Âişe 253
4. Hafsa 253
5. Ümmü Seleme 253
6. Zeyneb bt. Huzeyme 254
7. Cüveyriye 254
8. Zeyneb bt. Cahş 254
9. Ümmü Habîbe 254
10. Mâriye 255
11. Safiyye 255
12. Meymûne 255
13. Reyhâne 255
14. Naşâ 255
15. Şenbâ 256
16. Guzeyye 256
17. Esmâ 257
18. Şerrâf 257
19. Âliye 257
20. Kuteyle 257
21. Fâtıma 258
22. Havle 258
23. Amre 258
24. Müleyke 258
25. Cündeb 258
26. Sebâ 258
Peygamber'in Azatlıları 260
Peygamber'in Kâtibleri 261
Hayvanları, Silahları 262
Şemaili 263
Tarih Cetveli 265

VIII. CİLT 277
XI. YIL 281
Benî Nehalar 281
Üsame'nin Sefer Hazırlığı 281
Muhammed'in Hastalığı 287
Muhammed'in Vefatı 298
Peygamberin Telaffuz Ettiği Son Sözler 304
Peygamber'in Tarih-i Vefatı 309
Ebû Bekir'in İntihâbı {Seçilmesi} 311
Peygamber'in Vefatı 323
Peygamber'in Mirası 326
Peygamber'in Yaşı 327
Mezar 343
Hilafet 347
Fütuhat 367
Ridde 372
Görevliler 397
İlk Hareketler 398
Üsame Seferi 422
Zülkassa Muharebesi 429
Ridde Savaşları 439
Tuleyha İsyanı 447
Buzâha Muharebesi 457
Hevazin'in İtaatı 468
İsyanların Bastırılması 473
Ümmü Zeml'in İsyanı 474
Fuc'at'in Katli 476
Secah 478
Fihrist 491

DİZİN 501

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları "Oryantalist-Klasikleri" projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin onuncu (10) kitabı olarak, Leone Caetani'nin, "İslam Tarihi" adıyla bir asır önce (1924) 10 cilt halinde neşredilen çevirinin 7 ve 8. ciltlerini birleştirerek 4. Cilt olarak takdim ediyoruz.

Siyeri kronolojik olarak inceleyen kitabın İslam tarihçileri açısından ilginç yönü; geçen yüzyıldaki bir Avrupalı bilim insanının meseleye dışarıdan bakışını göstermesi açısından önem arz ediyor. Bu bağlamda bilinmeyen birçok rivayeti gündemine alarak kendi görüş açısını temellendirmeye çalışıyor. Caetani, bütün tarih ve hadis külliyatını kullanarak o dönemin olaylarına panoramik olarak bakmamızı sağlıyor.

Bir başka açıdan siyeri gözümüzün önüne seren Caetani'nin eseriyle sizleri baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli[1]
Proje Editörü

1 Hitit Üni. İlahiyat Fak.

VII. CİLT

Hazırlayan: Esra KESKİN

10. SENE-İ HİCRİYYE VAKÂYI'I

9 Nisan 631- 28 Mart 632

1 Muharrem	9 Nisan 631	Salı
30 Muharrem	8 Mayıs	Çarşamba
1 Safer	9 Mayıs	Perşembe
29 Safer	6 Haziran	Perşembe
1 Rebîulevvel	7 Haziran	Cuma
29 Rebîulevvel	6 Temmuz	Cumartesi
1 Rebîulâhir	7 Temmuz	Pazar
29 Rebîlâhîr	4 Ağustos	Pazar
1 Cemâziyelevvel	5 Ağustos	Pazartesi
30 Cemâziyelevvel	3 Eylül	Salı
1 Cemâziyelâhir	4 Eylül	Çarşamba
29 Cemâziyelâhir	2 Teşrîn-i Evvel	Çarşamba
1 Receb	3 Teşrîn-i Evvel	Perşembe
30 Receb	1 Teşrîn-i Sânî	Cuma
1 Şaban	2 Teşrîn-i Sânî	Cumartesi
29 Şaban	30 Teşrîn-i Sânî	Cumartesi
1 Ramazan	1 Kânûn-ı Evvel	Pazar
30 Ramazan	30 Kânûn-ı Evvel	Pazartesi
1 Şevvâl	31 Kânûn-ı Evvel	Salı
2 Şevvâl	1 Kânûn-ı Sânî 632	Çarşamba
29 Şevvâl	28 Kânûn-ı Sânî	Salı
1 Zilka'de	29 Kânûn-ı Sânî	Çarşamba
30 Zilka'de	27 Şubat	Perşembe
1 Zilhicce	28 Şubat	Cuma
30 Zilhicce	28 Mart	Cumartesi

X. Yıl

10. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı

Peygamber'in Oğlu İbrahim'in Vefâtı (Rebîülevvel)

İbrahim'in Vefâtı

[VII/7] §1. O sene, Rebîülevvelin onuncu Salı günü[1] Peygamber'in müstefreşe {cariye} Mariye el-Kıbtiyye'den 8. sene-i hicriyye Zilhiccesi'nde tevellüd etmiş {doğmuş} olan oğlu İbrahim vefât etti.[2] Ve Bakî mezarlığına defnolundu. Sâir menâbi'a {diğer kaynaklar} nazaran çocuk on yedi yahut on sekiz aylık idi. Muhaddisîn bu çocuğun vefâtıyla pek meşgul olmuşlardır. Birçokları İbrahim ber-hayât {sağ} kalsa idi onun da bir Peygamber olacağını iddia etmişlerdir.[3]

1 Not-1 [VII/8] Onuncu sene-i hicriyye Rebîülevveli'nin onuncu günü Salı değildir, Pazar'dır. 631 senesi Haziran'ının on altıncı gününe tesadüf eder. Binaenaleyh ayın gününde bir yanlışlık olmak îcâb eder. Haftanın gününe ait hatıra doğru olabilir, ağleb ihtimale {büyük ihtimale} göre ayın günü muahhar zamanlarda yapılmış bir hesap neticesi olacaktır.

2 8. sene-i hicriyye, §196.

3 S'ad, sekizinci cilt, 155, satır 25; Hamîs, ikinci cilt, 162, satır 12 ve müteâkıb; Hacer, birinci cilt, 186-189, numara 394.
Not-2 [VII/8] Aişe'nin ifadesine nazaran çocuk ancak on sekiz ay ve diğerlerine nazaran on bir ay sekiz gün muammer olmuştur {yaşamıştır}. Müslüman hadisine nazaran erkek bir çocuğu dünyaya geleceğini Peygamber'e Cebrail tebşîr etmiştir {müjdelemiştir}. İbrahim vefât ettiği zaman cenaze namazı kılınmadı. Bu da ihtimal ki pek küçük olmasındandır (Hacer, birinci cilt, 186, numara 394). Bazıları bunu inkâr ediyorlar ve başka bir tarzda îzâh etmeye kalkıyorlar. Fakat bütün bu hadisler zayıf yahut pek az şâyân-ı i'timâd {güvenilir} muhaddisînin rivayetlerine müsteniddir {dayanır}. Hâlbuki ilk bahsettiğimiz hadis Urve b. Zübeyr ve Abdullah b. Ebî Bekir vasıtasıyla Aişe'ye müntehî olur {ulaşır}. Bundan dolayı Müslümanlarca mevsûkıyyetinde {güvenirliğinde} tereddüd câiz olmaz (Hacer, birinci cilt, 187). İbrahim, Medine kurbunda {yakınında} Bakî mezarlığında defnedildi. Müslüman hadisi çocuğun irzâ'ı(nın) {emzirilmesi} cennette ikmâl edildiğini {tamamlandığını} temin eyler (Hacer). Hadis, bu çocuğun vefâtı, Muhammed'den sonra artık hiçbir Peygamber gelmeyeceğine dair Cenâb-ı Hakk'ın irâde-i ilâhiyyesini îrâe ettiğine {gösterdiğine} hükmetmek istedi. Çünkü böyle ulvî bir vazifeye ancak Muhammed'in oğlu lâyık olabilirdi. Eğer yaşasaydı hiç şüphesiz vazife-i risâleti {Peygamberlik vazifesini} ihrâz edecekti {alacaktı} (Hacer, birinci cilt, 188). Rivayet olunduğuna göre, pek küçük olmakla beraber pederine son derece

Küsûf [VII/9]

(Rebîülevvel)

§2. O sene İbrahim'in öldüğü gün (hadisler böyle diyor) bir küsûf *{güneş tutulması}* vukûa geldi. İ'tikadât-ı bâtılaya *{batıl itikatlara}* mübtelâ *{düşkün}* kimseler küsûfun İbrahim'in vefâtı münasebetiyle vukû' bulduğunu zannettiler. Peygamber bu rivayetlere karşı itiraz etti. Gerek küsûfun gerek hüsûfun irade ve kudret-i ilâhiyyenin tezâhürâtı *{yansımaları}* olduklarını, kimsenin vefâtı ile hiçbir münasebetleri bulunmadığını bildirdi. Küsûf müddetince ibadet ile meşgul olmalarını müminlere tavsiye etti. Bazıları küsûfun 28 yahut 29 Rebîülevvel'de vukû'a geldiğini söylerler.[4]

benziyordu (Hacer). İbn Abdilberr (vefâtı: 463) [VII/9] gibi sâir muhaddisîn, İbrahim ber-hayât olsaydı ona da bir Peygamberlik geleceği hakkındaki ehâdîs-i kemâli {*hadislerin tamamını*} istihfâf {*küçümseme, değer vermeme*} ile reddederler ve Nûh gibi İsraîl Peygamberlerinin misâlini {*örneğini*} zikrederek enbiyâ evlatlarının da be-heme-hâl {*mutlaka*} nebî olmaları lazım geleceği zannının mânâsızlığını iddia eylerler (Hacer, birinci cilt, 188). İbrahim'in vefâtı(nın) onuncu sene-i hicriyye zilhiccesinde vukûa geldiğini bildiren hadisler, ibn Hacer'e göre, yanlıştırlar. Çünkü İbrahim Medine'de pederinin yanında vefât etmişti. Zilhicce ayında ise Muhammed son defa olarak Mekke'de hacda bulunuyordu (Haccetü'l-Vedâ'). Beyhakî'ye (vefâtı: 556) göre İbrahim ancak sekiz ay muammer olmuştur (Hacer, birinci cilt, 189).

4 4 yahut 5 Temmuz, 631; Hamîs, ikinci cilt, 162-163.
Not-1 [VII/9] Menâbi'deki tarihlerin kâffesi {*tamamı*} yanlıştır. Çünkü [VII/10] 631'inci sene-i milâdîde vukû'a gelen küsûf 631 senesi Ağustos'unun üçünde, öğleden sonra saat iki buçuktaki küçük küsûftan ibarettir. İspanya'nın cenûbundan {*güneyinden*} ve Afrika-yı Vüstâ'dan {*Orta Afrika'dan*} kâbil-i ru'yet idi {*görülebilirdi*}. Binaenaleyh bu Küsûf Medine'de görülmüştür. 632 senesi Kânûn-ı Sânî'sinin 27'sinde sabahın saat altı buçuğunda başka bir küsûf oldu. Bunu Afrika-yı Şarkî'den {*Orta Afika'dan*} ve Asya-yı Merkezî'den {*Asya'nın merkezinden*} görmek kâbildi. Binaenaleyh Arabistan'da da ru'yet edilmiş olacaktır (tarihleri tedkîk etmek {*araştırmak*} fenni {*tekniği*} ...ne bakınız. Paris, 1818, birinci cilt, 310). Hâlbuki 632 senesi Kânûn-ı Sânî'sinin 27'si 10.sene-i hicriyye şevvâlinin 28'ine tevâfuk eder. Bundan dolayı, Arab tarihindeki bu gün, yedi aylık bir hata irâe eder. İbrahim'in vefâtı ile küsûf arasında epeyce bir müddet geçmiş olması muhtemeldir. Ancak sonradan, İbrahim'in vefâtıyla küsûf arasında bir münasebet bulunduğu yolundaki şâyialardan {*söylentilerden*} küsûfun Peygamber'in oğlunun yevm-i vefâtında vukûa gelmiş olacağı fikri doğmuştur.

[VII/10]

Elçi Heyetleri

Hâlid'in Yemen'e Seferi

Hâlid'in Yemen'e Seferi ve Benî Hâris b. Ka'b'lar'ın İhtidâsı (Rebîülevvel)

§3. Onuncu sene-i hicriyye Rebîülevvel'inde Muhammed, dört yüz kişi ile Hâlid b. Velîd'i Necrân'da (Yemen) Benî Hâris b. Ka'blar nezdine *{yanına}* gönderdi. Onları üç kere İslâmiyet'e davet etmesi, kabul etmezlerse silah kullanması için talimat verdi. Hâlid, Peygamber'in emirlerini icra etti. Ve (müşrik) Benî Hârisler Müslüman kumandanının tekliflerini
[VII/11] derhal kabul eylediler. Hâlid yeni dini îzâh etmek için yeni mühtedîler nezdinde ikâmet etti. Bilâl b. Hâris el-Müzenî'yi Benî Hârisler'in hemen ihtidâ etmiş olduklarını haber vermek üzere Peygamber'e gönderdi. Muhammed, heyet-i seferiyyenin muvaffakıyetinden pek memnun oldu. Kabilenin bir heyet-i murahhasası *{temsilci heyeti}* ile birlikte Medine'ye gelmesi için Hâlid b. Velîd'e emir verdi. Bunun üzerine Hâlid yanında bir heyet-i murahhasa olduğu halde yola çıktı. Bu heyet a'zâları arasında âtîdeki *{gelenlerin}* isimler tahattur ediliyor *{hatırlanıyor}*: 1) Kays b. Husayn b. Yezîd b. Şeddâd b. Kannân zi'l-Gussa yahut İbn zi'l-Gussa; 2) Abdullah (yahut Yezîd) b. Abdilmedân (yahut Abdilhacer); 3) Zeyd b. Muhaccel; 4) Abdullah b. Kurâd (yahut Kurayz) ez-Ziyâdî; 5) Şeddâd b. Abdillah el- Kannânî 6) Amr b. Abdillah ed-Dıbâbî; 7) Abde b. Müshir el-Hârisî.

Sefirler Medine'de Hâlid b. Velîd'in önünde oturdular. Peygamber'in huzuruna iyi bir Müslüman halinde çıktılar, hakiki müminler gibi selam verdiler. Heyet-i murahhasa da Medine'de bir müddet kaldı. Peygamber'in vefâtından dört ay evvel,[5] onuncu sene-i hicriyye Şevvâlinde yahut Zilka'desinde,

5 Not-1 [VII/13] Binaenaleyh, İslâmiyet, Peygamber'in vefâtından evvel kabâil {*kabileler*} arasında intişâra {*yayılmaya*} vakit bulamamıştır. Muhârebât-ı dâhiliyye {*iç savaşlar*} zuhûr ettiği {*ortaya çıktığı*} vakit ekseriyyetin henüz i'tikadât-ı kadîmeye {*eski inançlara*} sâdık ve merbût {*bağlı*} bulunduğuna hükmetmek mantıkîdir {*mantıklıdır*}.

artık Medine'den mufârakat edecekleri *{ayrılacakları}* sırada Muhammed kendilerine mu'tâd *{alışılmış}* hediyeleri verdi. Süferâdan her birine on ûkiyye gümüş ihsan ettiyse de Benî Hâris b. Ka'blar'a reis tayin ettiği Kays b. Husayn'a on iki buçuk ûkiyye vermişti.[6]

Benî Hârisler'e Mektuplar

Benî Hârisler'in Dokuz Şu'belerine Mektuplar

§4. **(1)** Benî Dıbâblar'a mektup. Muhammed, Benî Hâris b. Ka'blar'ın şu'belerinden biri olan Benî Dıbâblar'a bir mektup yazarak onlara Sâriye ve mülhakı olan Râfi'a'yı verdi. Benî Dıbâblar Müslüman kaldıkça, her müminin mükellef olduğu vazâifi *{vazifeleri}* îfâ ettikçe *{yerine getirdikçe}* ve müşriklerden ayrı durdukça bu tasarruflarına *{eylemlerine}* kimsenin

6 Sa'd 63-64, §123; [VII/12] Hişâm, 958-960 burada Hâlid b. Velîd tarafından Muhammed'e yazılmış mektubun ve Peygamber'in kendi kumandanına cevabının metinlerini görüyoruz. Buraya onları naklettim. Çünkü hiçbir kıymet-i târihiyyeyi hâiz değildir. Ağleb ihtimale göre sonradan uydurulmuş şeylerdir. İbn İshâk tarafından nakledilen bütün hadise de pek çok el dokunmuştur. Sonradan ilavelerle doludur. Yalnız, Peygamber'in kim olduklarını bilemediği sefirleri görür görmez: "Hintliler'e benzeyen bu adamlar kimlerdir?" demesi şâyân-ı dikkattir. Münbit ve medenî bir memleket olan Cenûbî {*Güney*} Arabistan'da, Vüstâ {*Orta*} ve Şimâlî {*Kuzey*} Arabistan'da çölde hemen hemen vahşet halinde yaşayan kabilelere nisbetle oldukça müterakkî {*ileri, gelişmiş*} bir hars {*kültür*} ve ziyade bir refah vardı. Âdi bez parçalarıyla telebbüs eden {*giyinen*} Müslümanlar üzerinde cenûbun zengin Arapları'nın zînet ve haşmetleri büyük bir te'sir yapmak îcâb ederdi.
Taberî, birinci cilt, 1724, heyet-i sefâretin Rebîülevvel'de ya Rebîülâhir'de, ya Cemâziyelevvel'de vukû'a geldiğini söylüyor. Sprenger, üçüncü cilt, 508 ve müteâkıb, aşağı(da)ki vesîkalardan {*belgelerden*} (§4..ve müteâkıb fıkralar) bir çocuğunun onuncu sene-i hicriyyeden mukaddem {*önceki*} zamanlara ait olması lazım geldiğini söyler. Vâkıdî Wellhausen 21, numara 71 ve 417, not 1, "Halid b. Velîd'in 10. Sene-i Hicriyye Rebîülevveli'nde Abdülmedânlar Aleyhine Seferi" ser-levhasını {*başlığını*} [VII/13] hâvîdir {*içerir*}. Fakat metin unutulmuştur. 420. sayfanın 15. satırında buna bi'l-vâsıta {*vasıtasıyla*} bir îmâda bulunur. Fakat Halid b. Velîd'in yerine (hatâen) Halid b. Saîd b. Âs yazılmıştır; Esîr, ikinci cilt, 223; Hamîs, ikinci cilt, 159-160, bazı menâbi'a nazaran Hâlid'in azîmeti[nin] {*gitmesi*} Rebîülâhir'de yahut Cemâziyelevvel'de vukû'a geldiği beyân olunmaktadır; Halebî, üçüncü cilt, 387; Buhârî, üçüncü cilt, 158-159.

müdahale etmemesini emreyledi. Vesîka Mugîre (b. Şu'be) tarafından kaleme alınmıştır.[7]

§5. **(2)** Yezîd b. Tufeyl el-Hârisî'ye mektup. Muhammed, Yezîd b. Hârisî'ye mektup yazarak bütün Madda'yı kendi malı addedebileceğini ve kimsenin iyi bir Müslüman kaldıkça, namaz kılıp sadaka verdikçe ve müşriklere muarız *{muhalif}* bulundukça bu tasarrufunda ona itiraz etmeye hakkı bulunmayacağını bilirdi. Vesîkayı Cüheym b. Salt kaleme almıştır.[8]

§6. **(3)** Benî Kannân b. Sa'lebeler'e mektup. Muhammed, Benî Hârisler'in bir şa'bı olan Benî Kannân b. Sa'lebeler'e mektup yazarak muhassâ[9] üzerinde tasarruflarını tasdîk etti, mallarının ve şahıslarının kendi taht-ı himâyesinde *{himayesi altında}* olduğunu bildirdi. Vesîkayı Mugîre (b. Şu'be) kaleme aldı.[10]

[VII/15] §7. **(4)** Abdüyağûs b. Va'le el-Hârisî'ye mektup. Muhammed, Abdüyağûs b. Va'le el-Hârisî'ye bir mektup yazarak İslâmiyet'i kabul ettiği zaman mâlik olduğu *{sahip olduğu}* bütün emval *{malları}* ve emlâk üzerinde tasarruf meşrû'unu *{yetkisini}* tasdîk etti. Fakat bu hak, Abdüyağûs vazâif-i İslâmiyye'ye *{İslâmî vazifelere}* yani namaza, zekâta riâyet ettiği *{dikkat ettiği}* ve ganimetin beşte birini terk eylediği müddete inhisâr ediyordu *{özeldi}*. Öşür vermek ve i'şâr *{öşürler}* me'muruna ta'dâd ettirmek *{saydırmak}* üzere mevâşîsini *{ehlî hayvanlarını}* bir araya toplamak mecburiyetinden onu muâf tuttu.[11]

7 Sa'd, 9, §22; Sprenger, [VII/14] üçüncü cilt, 511, not 1, sâriyedir ve kesr-i dâd ile Dıbâb kelimesini zamm-ı dâd ile kaydeder.

8 Sa'd, 9, §22; Sprenger, üçüncü cilt, 511, not 1.

9 Telaffuzu meşkûktur {*şüphelidir*}. Meçhul bir isim.

10 Sa'd, 9, §22; Ya'kubî, ikinci cilt, 84-85; Sprenger, üçüncü cilt, 511, not 1, mîmin zammı, hânın fetha ve sînin şeddesi ile kıraat eder.
Not [VII/14] Mektupta iyi Müslümanlara ait vazâiften bahsedilmeyişine nazaran müşrik kalmış bir kabile mevzû-i bahs {*bahis konusu*} oluyor demektir.

11 Not-1 [VII/15] Metinde lâ aşere ve lâ haşere diye görüyoruz. Asıl mânâsı: "Ne onda bir, ne toplama" demektir. Ebû Sa'd bu ifadenin mevâşînin çöldeki mer'alarında senede birden fazla celb {*çağırma*} ve cem' edilmeyeceği mânâsına geldiğini iddia eder. Çünkü öşür vergisi ancak senede bir kere te'diye ediliyordu {*ödeniyordu*}. Ben, Sprenger ile be-

Kendisine tâbi' olanlar hakkında da aynı şerâit *{şartlar}* tatbik edilecekti *{uygulanacaktı}*. Vesîkayı Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Mahzûmî yazmıştır.[12]

§8. **(5)** Benî Ziyâdlar'a (Hârisler'in bir şa'bı) mektup. Muhammed, Benî Ziyâd el-Hârisler'e mektup yazarak Cemmâ ve Eznibe üzerindeki tasarruflarını tasdîk ve te'yîd ettiğini bildirdi. Namaz kıldıkları, zekât verdikleri ve müşriklerle harb eyledikleri *{savaştıkları}* müddetçe kendilerini himaye edeceğini vadeyledi. Vesîkayı Ali b. Ebî Tâlib kaleme almıştır.[13] [VII/16]

§9. **(6)** Yezîd b. Muhaccel el-Hârisî'ye mektup. Muhammed, Yezîd b. Muhaccel el-Ḥârisî'ye bir mektup yazarak bataklık Nemre vadisi ortasında Nemre ve Vadürrahman su yerleriyle arazi üzerindeki hakk-ı tasarrufu *{tasarruf hakkını}* tanıdığını ve te'yîd ettiğini bildirdi. Kezâlik *{böylece}* Muhammed, Yezîd'e ve zürriyetine kabileleri Benî Mâlikler'e riyâset *{başkanlık}* hakkını da tasdîk etti, onları öşr vermekten ve vergiyi te'diye etmek üzere mevâşîyi toplamak mecburiyetinden âzâde *{serbest}* tuttu.[14] Vesîka Mugîre (b. Şu'be) tarafından kaleme alınmıştır.[15] [VII/17]

§10. **(7)** Kays b. Husayn b. Zilğassa'ya mektup. Muhammed, Kays b. Husayn Zilğassa'ya mektup yazarak kabilesi Benî Hârisler ve (müttefikleri) Benî Nehdler için bir eman (emannâme) verdi, Allah'ın ve Resûlünün taht-ı himayesinde (zimme)

raber (üçüncü cilt, 362, not) bilakis metnin mânâ-yı hakikîsi ile kabul edilmesi taraftarıyım. Bazı kabilelere Muhammed bir müsâade-i mahsûsa {*özel izin*} eseri olarak mevâşî öşrünü bağışlamış olacaktır. Bu meseleden zaten yukarıda da bahsetmiştik. Filhakîka {*aslında*}, İbn Sa'd'ın topladığı vesîkalarda üç tane daha vardır ki onlar da bu istisnaya tesadüf ediliyor. Bunlar Benî Cuayllar'a [VII/16] (9. sene-i hicriyye, §18, not 2), Nehşel b. Mâlik el-Vâilî'ye (9. sene-i hicriyye, §8) ve Yezîd b. Muhaccel el-Hârisî'ye (10. sene-i hicriyye, §9) yazılan mektuplardır. Vergi almak üzere mevâşînin su içme mahallerinde toplanmaları Arabistan'da elân {*şuanda*} cârî {*var olan*} bir âdettir. Bu bâbda Doughty'e bakınız, ikinci cilt, 301.

12 Sa'd, 9 §22; Sprenger, üçüncü cilt, 511, not 1, Abdüyağûs b. Va'le diyor.

13 Sa'd, 9, §22; Sprenger, üçüncü cilt, 511, not 1, mîmi şeddesiz okur.

14 §7. fıkranın notuna bakınız.

15 Sa'd, 9-10, §21; Sprenger, üçüncü cilt, 510, not 2.

bulunduklarını bildirdi. Onları öşürden ve resmin *{vergi}* te'diyesi için mevâşîlerini toplamak mecburiyetinden âzâde tuttu.[16] Bu müsâadât *{yardımlar}* namaz kıldıkları, zekât verdikleri, müşriklerden ayrı durdukları, İslâmiyetlerine şahit irâe edebildikleri müddete inhisâr ediyordu. Bir de, onların emvali üzerinde Müslümanların hakkı bâkî kalacaktı.[17]

§11. **(8)** Benî Kanân b. Yezîdler'e mektup. Muhammed,
[VII/18] Benî Hârisler'den Benî Kanân b. Yezîdler'e mektup yazarak namaz kıldıkları, zekât verdikleri, müşriklerden ayrı durdukları, yollarının emniyetini muhafaza ettikleri ve İslâmiyetlerinin samimi olduğunu ispat edecek şahitler gösterebildikleri müddetçe Mizve ile o havalideki hayvanlara su verme yerleri üzerindeki tasarruflarını te'yîd etti.[18]

§12. **(9)** Âsım b. Hâris el-Hârisî'ye mektup. Muhammed, Âsım b. Hâris el-Hârisî'ye bir mektup yazarak Râkis'in bir parçası olan Necme (Necme b. Râkis) üzerindeki tasarrufunu tasdîk etti, kimsenin buna itiraz etmemesini emreyledi. Vesîkayı Erkam (b. Ebi'l-Erkam el-Mahzûmî) kaleme almıştır.[19]

Mu'âz ve Ebû Mûsâ Yemen'de

Mu'âz b. Cebel'in ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Yemen'e İ'zâmları {Gönderilmeleri} (Rebîülevvel)

§13. O sene Haccetü'l-Veda'dan (Veda Haccı) evvel, Muhammed, ashâbdan Mu'âz b. Cebel ile[20] Ebu Mûsâ el-Eş'arî'yi

16 §7. fıkranın notuna bakınız.

17 Sa'd, 10, §22; Sprenger, üçüncü cilt, 510, not 2, o da son cümlenin mânâsını anlamamıştır.
Not-1 [VII/18] Son fıkranın mânâsı(nın) ne olduğu vâzıh değildir. Çünkü Benî el-Hârislerin ve müttefikleri (hilfen) Benî Nehdlerin emvali üzerinde Müslümanların mevzû-i bahs olan hukuku[nun] neden ibaret olduğu tasrîh ve tahsîs edilmemiştir.

18 Sa'd, 10, §22; Sprenger, üçüncü cilt, 511, rivayeti pek doğru değildir.

19 Sa'd, 10, §22; Sprenger, üçüncü cilt, 511, not 1, el yazması eserlerin birinden Necme yerine Lahme diye kaydeder. Ve Muhammed'in Âsım havâlîsini verdiğini pek doğru olmayarak söyler.

20 Not-1 [VII/20] Bazı menâbi'a nazaran Mu'âz b. Cebel Himyerî hükümdârı Zür'a b. Zîyezen'e hitâben bir nâme-i nebevî'yi {*peygamber mektubunu*} hâmil idi. O havalinin vergilerinin cibâyet edilmesi (tahsil edilme-

Cenûbî Arabistan'da İslâmiyet'i neşretmek üzere Yemen'e gönderdi. Bunlar Rebîülevvel ayında hareket ettiler. Muhammed, kendilerine tahsis edilen memleketlerin idaresi hakkında talimat verdiği sırada: «Her şeyi kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Fena değil iyi yenilikler yapınız. (Ahâlîye karşı) hasmâne değil dostâne hissiyat besleyiniz.» dedi. Bunlardan her birine bir mihlef[21] idaresi verildi. Mu'âz b. Cebel Aden'e kadar olan yukarı mihlef (el-Âliye) idaresini aldı. Meşhur camiyle birlikte Cund şehri de buraya dâhildi.[22] Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Yemen'in aşağı kısmının mihlefini (yani sahil) der-uhde etti *{üzerine aldı}*.[23] [VII/19]

Mu'âz b. Cebel'in Yemen'e i'zâmı hakkında birçok hadis mevcuttur. Çünkü sonraki nesillere mensub fukahâ, kendi hukuk sistemlerini Peygamber tarafından verilen (yahut bu münasebetle kendisine atfolunan) talimata istinad ettirmişlerdir. Binaenaleyh bunların mevsûkıyyetleri mesele-i müşkilesine temas etmeden burada metnini kaydetmek münasib olur. Mu'âz b. Cebel, Peygamber tarafından Yemen'e memuriyet-i mahsûsa ile i'zâm edilmek üzere intihâb olunduğu *{seçildiği}* zaman Muhammed, vazifesini îfâ emrinde takip edilen usûl ve kavâidin kâffesine vâkıf olup olmadığını anlamak için ona birkaç sual îrâd etti. Peygamber sordu: «Halledilecek bir dava geldiği zaman nasıl hüküm vereceksin?»-«Allah'ın kitabına göre hüküm vereceğim.»-« Fakat ya kitapta (bir kaide) bulamazsan?»-« O zaman Resûlullah'ın sünnetine tevfîk-i hareket (mutabık hareket) edeceğim.»-«Ya Resûlullah'ın sün- [VII/20]

si) hakkında talimatı muhtevî bulunuyordu. Mamafih haberin isnadı zayıftır. Diğer bir hadis Mu'âz b. Cebel'e Yemen'de sadaka vergisinin tahsili vazifesi verildiğini, hurma, hububât, arpa, kuru veya taze üzüm mahsûlünden vergi almak için talimat i'tâ olunduğunu {*verildiğini*} söylüyor (Belâzurî, 70). 72. sayfada 17. satırda görülen talimat bundan farklıdır.

21 Yemen lisanında bir miktar araziye delalet eden bir tabir idi ki küre yahut iklim yahut rustâk {*köyler*} mukabilidir.

22 Yemen'in dağlık kısmı demektir.

23 Hişâm, 957. Buharî'ye de bakınız, üçüncü cilt, 156-158; Hamîs, ikinci cilt, 157-158.

netini de bulamazsan?»-«O zaman kendi mihekk-i temyizime göre hüküm vereceğim (ectehidu re'y) ve tereddüt etmeyeceğim (ve lâ âlû) (Hamîs, ikinci cilt, 158, satır 27-29, burada hadisin Tirmizî'nin, Ebû Dâvud'un, Dârimî'nin hadis mecmualarından alındığı söyleniyor.[24]

[VII/21]

Amr b. Hazm'a Verilen Talimat

§14. İbn İshâk'a itimat etmek lazım gelirse, Benî Hâris b. Ka'bların sefirleri vatanlarına (Necrân) dönmek üzere Medine'yi terk ettikten sonra Muhammed, Amr b. Hazm en-Neccârî el-Ensârî'yi bir nâme-i mahsûs ile onların nezdine gönderdi. Amr b. Hazm onlara din hususunda (fi'd-dîn) malûmat-ı lazımeyi verecek (yüfekkıhüm), sünneti ve mezheb-i İslâm'ı öğretecek idi. Aynı zamanda Amr, İslâmiyet'i kabul etmiş olan bütün kabilelerden sadaka vergisi alacak idi. Gariptir ki, sahih ise ilk zamanki İslâm tarihi için büyük bir ehemmiyeti hâiz olan bu vesîka tâli bir sûrette İbn Hişâm tarafından ortaya çıkarılıyor.[25] İbn Sa'd ise[26] buna ancak ehemmiyetsiz sûrette bir imada bulunmaktadır. Metni zikretmiyor. Bi't-tab' Muhammed'in emriyle Übey b. Ka'b tarafından yazılmış olduğunu söylüyor. Vesîkayı, İbn Hişâm'da bulduğumuz şekilde, tamamen aşağıya derc ediyoruz *{koyuyoruz}*. Hacer,[27] aynen zikretmeksizin bu vesîkadan bahsederken Amr b. Hazm'ın Peygamber tarafından kendisini Necrân'da temsil etmek üzere i'zâm edilmiş olduğunu
[VII/22] ilave eyler. Bu vesîkanın, muhtelif kabileler nezdine gönderdiği mümessillere Peygamber tarafından verilmiş birçok talimatın pek tevsî' edilmiş *{genişletilmiş}* bir şeklinden ibaret olması pek muhtemeldir. O devirden kalma bir vesîka-i târihiyye diye kabul etmek kâbil olamayacağı yukarıki mütâlaattan *{dikkatli okumak}* ve muhteviyâtının tedkîkinden sabit olmakla beraber vesîkanın bir ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Çünkü bir misli-

24 Sonraki fukahânın bunu ne sûretle isti'mâl ettiklerine (kullandığına) dair Goldziher Zahir'e bakınız. 8.ve müteâkıb sayfalar. Belâzurî'ye de bakınız, 70, satır 11; 71, satır 13 ve müteâkıb.

25 İbn İshâk değil. Bu, mevsûkıyyeti aleyhinde bir delil teşkîl ediyor.

26 Sa'd, 9, §18.

27 Hacer, ikinci cilt, 1264, numara 10211.

ne daha tesadüf edilmez.[28] «(Bismillahirrahmanirrahim). Bu Allah'ın ve Resûlü'nün sarîh bir îzâhâtıdır (beyan). Ey sizler ki îmân edersiniz ve uhûda *{verilen sözlere}* riayet edeceksiniz (Kur'ân, 7, 1). Bu, Muhammedü'n-Nebî Resûlullah'ın, kendisini Yemen'e gönderdiği vakit Amr b. Hazm'a verdiği emirnâme (ahd)dir. Her hareketinde Allah'tan korkmasını ona emretti. Çünkü Allah kendisinden korkanlarla ve a'mâl-i hasenede bulunanlarla beraberdir.[29] Allah'ın emrettiği kâffe-i husûsâtta âdilâne hareket etmesi ve nâsa *{insanlara}* hayır tebliğ eylemesi ve hayır işlemeleri hakkında emir vermesi için kendisine emir i'ta etti. Nâsa Kur'ân tebliğ ve talim edecektir (yüfekkıhüm). Ancak temeyyüz oldukları zaman Kur'ân'a el sürebilmelerine müsâade gösterecektir.[30] Herkese hukuk ve vazâifleri[nin] ne

28 Not-1 [VII/25] Bu vesîkanın aynen sahîh ve mevsûk olmadığı hakkındaki en kuvvetli deliller şunlardır: Evvelâ, İbn İshâk'ın sükûtu. İbn Hişâm, bir hadisi üstadının rivayetine istinaden zikretmezse bu daima pek kat'î ve müsekkit bir delil teşkîl eder (medhale {*girişe*} bakınız. §281; 6. sene-i hicriyye, 45, ilâ âhirihi.) Sâniyen {*ikinci olarak*}, İbn Sa'd'ın topladığı vesîkalar arasında buna tesadüf edilmemesi. İbn Sa'd bunun mevcudiyetinden haberdar idi, [VII/26] fakat mecmuasına girmeye lâyık addetmemiştir. Sâlisen {*üçüncü olarak*}, metinde âyine dair mûşikâfâne {*inceden inceye*} bir takım tafsilatın mevcudiyeti. Bu, yukarıda birçok fıkrada aynen zikrettiğimiz Peygamber'in mevsûk, hakikî vesîkalarının umumî ve geniş evsâfına tamamıyla bîgâne {*kayıtsız, ilgisiz*} bir şeydir. Râbian {*dördün cü olarak*}, Ebû Yusuf Ya'kubî'nin [vefâtı: 182] *Kitâbu'l-Harâc*'ında bu vesîkadan İbn İshâk'a [vefâtı: 151] istinaden bahsedildiğini görüyoruz. Başka türlüdür: «Ebû Yusuf dedi ki: Bana Muhammed b. İshâk hikâye eyledi ki Peygamber, Necrân'a gönderdiği zaman Amr b. Hazm için (âtîdeki {*gelecek olan*} vesîkayı yazmıştır: Bismillahirrahmanirrahim. Bu, Allah ve Resûlü tarafından bahşedilmiş emannâmedir. Ey sizler ki îmân edersiniz ve uhûda riayet edeceksiniz! Bu, Muhammedü'n-Nebî'nin, Necrân'a gönderdiği zaman Amr b. Hazm'a bir emirdir (ahd). Kâffe-i ef'âl ve harekâtında Allah'tan korkmayı, şunu ve bunu yapmayı (ve en yef'al ve yef'al); ganâimden hums-u ilâhiyi almayı ve semerâtın sadakası hakkında müminlere tahmîl edilen şeyleri tahsil etmeyi ona emretti.» (Yusuf, 40-41) Buna bakarak vesîkaya İbn Hişâm'ın [vefâtı: 213-218] mensûb olduğu sonraki muhaddisîn nesilleri tarafından ne gibi ve ne kadar ilâveler idhâl edildiğini takdir edebiliriz. Vesîkanın tamamen mevsûkıyyeti aleyhinde bu en büyük delildir.

29 Kur'ân, 16, 128.

30 Not-2 [VII/26] Eğer talimatın bu fıkrası Kur'ân'ın 56, 77-78. ayetlerinin telkînâtına {*telkinlerine*} göre yapılmış bir ilave değilse büyük bir

olduğunu öğretecektir. Onlara âdilâne hareket ettikleri zaman hayr-hâhâne *{iyilikseverlikle}* muamele gösterecek, günah işledikleri vakit (fi'z-zulm) şiddetle hareket edecektir. Çünkü Al-
[VII/23] lah günahtan (ez-zulm) nefret ve bunu men' eder. Allah dedi ki: «Zalimûn *{zalimler}* lanet-i ilahiyyeye dûçâr olmamışlar mıdır?[31] Nâsa cenneti haber verecek ve bunun alâmâtını bildirecek, nâr-ı cehennemden alâiminden *{işaretlerinden}* onları îkâz eyleyecek *{uyaracak}*, ahkâm-ı dîniyye öğretinceye kadar herkes ile ülfet edecektir. Hac kaidelerini (me'âlim), sünnetini ve kânununu (fariza) ve bu münasebetle Allah'ın emrettiği şeyleri ve haccü'l-ekber ile küçük haccı yani umreyi onlara öğretecektir. Başka birine ait bir elbise içinde, bunun iki ucunu omuzları üzerinde bağlayamazsa namaz kılmalarını ve aksâm-ı ma'yûbelerini *{ayıplanan kısımlarını}* semâya arz edecek sûrette başka birinin elbisesini giymelerini nâsa men' edecektir.[32] Saç-

ehemmiyeti hâizdir. Çünkü Peygamber'in mümessillerinin vilâyetlere Kur'ân'ı ancak şifâhen ta'lîm için gitmediklerini, yalnız ezber bildikleri kısımları okumakla iktifâ etmediklerini, nâzil olmuş ayetlerin bir nüsha-i mektûbesini de birlikte götürdüklerini ispat eder. Bu haber sahîh ise Kur'ân tarihi için pek büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü Peygamber'in vefâtından evvel Cezîretü'l-Arab'ın {*Arab yarımadası*} [VII/27] muhtelif mahallerinde metn-i kudsînin {*kutsal metnin*} birçok nüshası bulunduğu bununla sabit olur. Kur'ân'ın deri, kemik, taş, hurma dalları üzerine yazıldığına dair hikâyeler mânâ-yı hakikîde kabul edilmemelidir. Bazı ahvâl-i istisnâiyyede, bazı defa böyle olmuş olabilir. Fakat heyet-i sefâretler ve Peygamber'in muhtelif kabilelere yazdığı nâmeler hakkındaki bütün ehâdîsin heyet-i mecmûası ispat eder ki Medine'de kitabet, birinci asr-ı hicrî muhaddislerinin bize zannettirmek istedikleri derecenin çok fevkinde {*üstünde*} münteşir {*yaygın*} idi. Bu muhaddisîn, Kur'ân ayetlerini, kendi sözlerini mezhebini muhafaza için Muhammed'in yazı isti'mâlini {*kullanımını*} men' ettiğini (yanlış olarak) iddia etmişlerdir. 11. sene-i hicriyyede Kur'ân'ın tertibi hakkındaki mütâlaâtımıza bakınız.

31 Kur'ân, 11, 21.

32 Not-3 [VII/27] Muhammed zamanından evvel Arabistan'da ahlâk ve âdâtta {*adetlerde*} büyük bir düşkünlük vardı, hiss-i hayâ yoktu. Ağleb ihtimale göre Muhammed, bu kadar hayâsızlığa bir nihayet vermek üzere, yalnız nikâh kanunlarını tanzîm etmeye değil kadınları tesettüre, erkekleri setr-i avrete mecbur eylemekte lüzum görmüştür. Bilhassa namaz esnasında bu keşf-i avret mahzûru hakkında birçok ehadis vardır (Buhârî, birinci cilt, 103, satır 8 ve müteâkıb; 122, satır 15 ve müteâkıb; 155, satır 7 ve müteâkıb; 210, satır 6 ve müteâkıb,

larını örgü halinde omuzlarına salıvermeyi ve kalabalık arasında bir gürültü çıkarsa herkes kabilelerin veya ailelerin harb nidâlarını izhâr etmeyi taht-ı memnû'iyyete alacaktır (ed-duâ ile'l-kabâil). Onlar yalnız lâ şerîk *{ortağı omayan}* Allah'ın ismini zikredeceklerdir. Şayet bir Allah'ın ismini söylemeyip de kabilelerin yahut ailelerin (aşâir) harb nidâsını zikrederse yalnız lâ şerîk olan Allah'ın ismini onlara söyletinceye kadar onları kılıç ile «budamak» îcâb eder (yaktafû). Nâsa yüzün, dirseklere kadar kolların, topuklara kadar ayakların yıkanmasını, kezâlik başın mesh edilmesini de emredecektir. Bunlar Allah'ın evâmiridirler. Cenâb-ı Hakk îcâb eden vakitlerde namaz kılınmasını emretmiştir. Sabah olduğu zaman, öğle güneşi garba doğru [VII/24] alçalmaya başladığı zaman secdeye kapanıp tamamen arz-ı tezellül *{kendini hor ve hakir gösterme}* etmeyi emretmiştir. İkindi namazı güneş ufka doğru indiği zaman;[33] akşam namazı, gece hulûl ettiği vakit kılınmalıdır. Fakat semada yıldızlar henüz görünmemiş olacaktır. Yatsı namazı gecenin ilk kısmında kılınmak lazımdır. Cenâb-ı Hakk herkesin davet vukû'a geldiği zaman[34] Cuma namazına (mîmin zammiyle. Aynen) gelmele-

ilâ âhirihi. Aşağıda §40. fıkraya da bakınız.) Bu hadislerden tahakkuk ettiğine göre, Araplar pek hafif telebbüs ederlerdi {*giyinirlerdi*}. (Son derecede fakrlarından dolayı) hirmânîleri o kadar kısa idi ki namazda ön tarafa doğru eğildikleri zaman, arkalarındaki safta namaz kılanlara arkalarını çıplak bir halde gösterirlerdi. Cenûbî Arabistan'ın daha zengin havâlîsinden gelmiş Araplar'ın tarz-ı telebbüslerindeki itina ve zînetin Medine'de tevlîd ettiği {*doğurduğu*} hayrete bu îzâhattan sonra daha iyi akıl erdirebiliriz. Peygamber o kadar mükellef sûrette telebbüsü tasvib etmemiştir. Ashâbın kısm-ı azamı {*büyük bir kısmı*} yamalı şeylerle [VII/28] örtünürlerdi. Muhammed, onların hasedini tahrik etmemek için telebbüste zîneti men' etmeye mecbur oldu (Buhârî'ye bakınız, birinci cilt, 107, satır 4, ilâ âhirihi. Kinânelerin sefâreti münasebetiyle §34. fıkraya da bakınız).

33 Fi'l-arzı müdebbira, arza sırtını çevirdiği vakit.

34 Not-5 [VII/28] İslâmiyet'in bu ilk devresinde müminîni namaza çağırmak âdetinin ancak Cuma günü için mevcud olması şâyân-ı dikkattir. Bu da yalnız öğle namazı içindi. Cuma namazı, Hristiyanların Pazar günkü ibadetleri tarzında bir şeydi. Hristiyanlar bu ibadete çan sesleriyle davet edilirler. Bu münasebetle birinci sene-i hicriyye vakâyı'ında §54. fıkrada ve bilhassa 2. sene-i hicriyye vakâyı'ında §11. ve müteâkıb fıkralarda söylenen şeylere bakınız. Mamafih vesîkanın bu parçasının pek çok ilave ve tashîh görmüş olmasından korkarım. Filhakika, zâhi-

rini ve camiye gitmeden evvel yıkanmalarını emreylemiştir. Ganâim *{ganimetler}* için Allah'ın humsunu ve müminîne tahsis edilen vergileri (sadaka) (yani) menba' ve yağmur sularıyla irvâ edilen arazi mahsulatının öşrünü ve kovayla sulanan arazi mahsulatının yirmide birini alacaktır. On deve için iki koyun, her yirmi deve için dört koyun, her kırk inek için bir inek, her otuz inek için bir tebî' ceze'a (üç senelik erkek yavru) yahut bir ceze'a (üç senelik dişi yavru) vereceklerdir. Her kırık koyun için yalnız başına otlayan büyük bir koyun vereceklerdir. Çünkü bu Allah'ın kanunudur (farîzatullah). Sadaka vergisinde Allah Müslümanlara bunu emretmiştir. Daha fazla veren kendi hayrını temin eder. Kendiliklerinden tam sûrette İslâmiyet'i kabul eden ve samimi sûrette din-i İslâm'a sâlik *{tâbi}* olan
[VII/25] Yahudiler ve Hristiyanlar da müminîn meyanındadırlar, onlarınkinin aynı hukuk ve vazâife mâliktirler. Kim Hristiyan yahut Yahudi dininde kalırsa, dinini terk için icbar edilmeyecektir (lâ yuraddü anhâ). Fakat hür veya esir her erkek ve kadın tam bir dinar yahut bunun mukâbili kumaş te'diye edecektir. Bu vazâifi te'diye edenler Allah'ın ve Resûlünün himayesine (zimme) kesb-i istihkâk ederler *{hak kazanırlar}*. Fakat kim buna muhalefet ederse Allah'ın ve Resûlünün ve bütün müminînin düşmanıdır. Muhammed, mağfiret-i ilahiyyeye ve sulh u selama nâil ve rahmet ü nimet-i sübhâniyyeye mazhar olsun».[35]

ren Peygamber zamanından kalmış gibi görünen ve namazların saatlerini ve miktarlarını sarâhatle irâe eden yegâne vesîka budur. [VII/29] Vesîkanın bu kısmı mevsûk olsa idi Buhârî onu namazların vakitleri hakkındaki ehadis arasına idhâl ederdi (Buhârî, birinci cilt, 141 ve müteâkıb). Vesîkanın mevsûkıyyetini te'mîn hususunda bir isnadın mefkûdiyyeti {*bulunmaması*}, Buhârî'yi bunu kendi mecmuasına kabulden men' etmiş olabilir. Bütün vesîka, hele birinci notta zikredilen vesîka ile mukayese edilirse, müteaddid {*birçok*} ilâvât {*ilaveler*} âsârını {*izler, alametler*} hâvîdir.

35 Hişâm, 961, satır 4-962, satır 14; Taberî, birinci cilt, 1727, satır 10-1729, satır 10. Burada Vâkıdî'ye nazaran Amr b. Hazm'ın Peygamber vefât ettiği zaman Necrân'da elân {*o zamanlarda*} mümessil bulunduğu ilave edilmektedir. Belâzurî, 70, satır 13 ve müteâkıb. Amr b. Hazm için verilen talimatın Yemen için olduğunu söylüyor. Aşağıda §59. ve müteâkıb fıkralara bakınız.

Benî Havlânlar'ın İhtidâsı [VII/30]

(Şaban)

§15. 10. sene-i hicriyye Şaban'ında Medine'ye (Mezhicler'in bir şa'bı olan) Havlânlardan on sefîr geldi. Havlânlar Yemen'de Havlân havâlîsinde sâkin idiler.[36] Kabilelerinin ihtidâsını Peygamber'e bildirdiler. Muhammed bunlara bizzat İslâmiyet'i ta'lîm etti *{öğretti}*. Sefirler, o güne kadar topladıkları amm-ı Enes sanemini parçalamayı vadettiler. Dâr-ı Remle bt. Hâris'de Muhammed hesabına misafir kaldıktan sonra esnâ-yı harekette mu'tâd olan adam başına on iki buçuk ûkiyye gümüş hediye aldılar.[37]

Adî b. Hâtim et-Tâî'nin Vürûdu

(Şaban)

§16. O senenin Şaban'ında Adî b. Hâtim et-Tâî nihayet Me- [VII/31]
dine'ye geldi ve Müslüman oldu. Bu ihtidânın esbâbı hakkında 9. sene-i hicriyye vakâyı'ında §20. fıkraya bakınız.[38]

Ali'nin Yemen'e Seferi

(Ramazan)

§17. 10. sene Ramazanında Muhammed büyük Mezhic kümesine[39] mensub Yemen kabilelerine karşı bir heyet-i seferiyye hazırladı. Bunlar henüz ne İslâmiyet'i kabul etmişlerdi, ne Peygamber'in cismani ve manevi nüfûz ve kudretini tasdik eylemişlerdi. Takriben üç yüz[40] süvariden terekküb eden

36 Sprenger, üçüncü cilt, 457.

37 Sa'd, 53, §105; Taberî, birinci cilt, 1740; Esîr, ikinci cilt, 227-228.

38 Taberî, birinci cilt, 1740, satır 5; Hamîs, ikinci cilt, 157, Adî'nin ya 10. senenin ilk günlerinde ya 9. senenin Şaban'ında geldiğini söylüyor.

39 Ans, Murâd, Sa'd el-Aşîra, Cu'fî, Zübeyd, Neha', ilâ âhirihi.

40 Not-1 [VII/35] O kadar kesîru'l-efrâd {*çok kalabalık*} ve zî kuvvet {*kuvvet sahibi*} kabileleri taht-ı inkiyâda almak için gönderilen askerin bu kadar azlığı bana sâir iddiaların hakikiliği hakkında şüphe verecek bir şey gibi görünüyor. Muhaddisîn bile bu sefer münasebetiyle bazı karışıklığa düşmüşlerdir. Sefer hakkında büyük bir ibhâm {*müphemlik*} hüküm sürüyor. Peygamber'in vefâtından evvel bütün Yemen'i İslâmiyet'e girmiş gibi göstermekte muhaddisînin ibrâz ettikleri ibtilâ, bu hataların ve tevsî'lerin sebebini teşkil ediyor. Wellhausen, Sk. u Vor,

{oluşan, birleşen} kuvvet-i Medine'nin harici mahallesi Kubâ'da teftiş için toplandı. Azîmet edileceği sırada, Muhammed sarığını çözerek bayrak makamında bir mızrağın ucuna bağladı. Sonra, Yemenlilere karşı son derece rıfk ve mülayemetle hareket etmesi için Ali'ye talimat verdi. Muhammed onların yalnız İslâmiyet'i kabul etmelerini istiyordu. Ali, mahall-i maksûda *{hedeflenen yere}* müteveccihen *{yönelerek}* hareket ederek ibtidâ Mezhicler'e hücum etti. Kabilenin karargâhını ale'l-gafle *{dalgınlığa getirerek}* basarak bir hayli kadın ve mevâşî iğtinam eyledi. Bunlara nezaret etmeye Büreyde
[VII/32] b. Husayb memur oldu. Araplar hücumun intikamını almak üzere etraftan koştular. Kadınları ve çocukları kurtarmak için kanlı bir mübârezeye girişmeye kadar verdiler. Ali, aldığı evâmire tevfîkan *{uygun olarak}*, düşmanı teskine çalıştı. İslâmiyet'i kabul etmelerini teklif eyledi. Fakat Araplar her türlü teklifâtı reddederek silah isti'mâl etmek istediler. Ali, Muhammed tarafından kendisine verilen bayrağı Mes'ûd b. Sinân'a verdi ve sâirleriyle bir saff-ı harb teşkîl etti. Umumi müsademeden *{çarpışmadan}* evvel mu'tâd olan münferid musâra'alar *{birebir karşılaşma}* vukû'a geldi. Bunlarda(n) Esved b. Huzâ'î es-Sülemî, hasmı olan Mezhicî'yi öldürdü. Sonra muharebe başladı. Düşman, Müslümanların şiddet-i savletine *{şiddetli saldırısına}* mukavemet gösteremedi. Nihayet takriben yirmi kadar maktûl verdikten sonra kaçtı. Bayrağını galiblerin elinde bıraktı. Ali bunları takip etmeye kalkmadı. Fakat kendilerini tekrar İslâmiyet'e çağırdı ve bu defa muvaffak oldu. Mezhicler Müslüman oldular, Ali'nin karargâhına murahhaslar *{elçiler}* gönderdiler, mükellef oldukları vergilerin bedelini verdiler.

Ali, Yemen'in İslâmiyet'e giren kabileleri arasında kaldı. Mezhicler üzerindeki muzafferiyetini ve kabilenin ihtidâsını Peygamber'e haber vermek üzere Abdullah b. Amr b. Avf

altıncı cilt, 28-29, bu seferi pek doğru olarak «ehemmiyetsiz bir akın» diye tavsîf eder. Ağleb ihtimale göre, kabileleri İslâmiyet'e davet hiç mevzû bahis değildir. Sadece biraz ganimet alınmak isteniyordu.

el-Müzenî'yi Medine'ye gönderdi. Muhammed, bayram zamanına kadar (el-mevsim, Kâbe'ye hac) Yemen'de kalması için Ali'ye cevap verdi. Bayramda Mekke'de buluşacaklardı. [VII/33] Bundan dolayı Ali Zilka'denin son günlerine kadar Yemen'de kaldı. O tarihte Mekke'ye doğru yola çıktı ve hac merâsimi esnasında Peygamberle birlikte bulundu. Peygamber'e isabet eden humsu *{beşte bir}* hissenin tefrîkinde bütün kumandanlar vaktiyle gayet cömert davranmayı i'tiyâd etmişlerdi. Heyet-i seferiyyeye iştirak eden kimselerin bu humsa ait eşya ve hayvânâtı isti'mâl etmelerine müsaade gösterirlerdi. Sonra bunu Peygamber'e bildirirler ve ba'de'l-icrâ *{yapıldıktan sonra}* müsaadesini istihsâl ederlerdi. Ali başka türlü hareket etmek istedi. Peygamber'in hissesine hiç el sürülmemesini emretti. Hatta bu hums-ı hisseye dâhil bulunan develere binilmesine bile müsaade göstermedi. Avdet esnasında, Ali, maiyyetindekilerden ileri gitmek isteyerek Futuk'tan itibaren hayvânı süratle sürdü, askerin kumandasını Ebû Râfi'(y)e bıraktı. Ebû Râfi' o kadar şiddetli davranmadı. Esnâ-yı seyahatte askerlere hums-ı hisseye *{hissenin beşte biri}* ait hayvanlara binmek ve eşyayı kullanmak için müsaade verdi. Mamafih Ali, Sedre'ye vâsıl olunca askerle Mekke'ye girmeden evvel onlarla birleşmek üzere geri döndü. Ebû Râfi'nin verdiği müsaadeyi görünce fena halde hiddetlendi. Hatta bazılarının sırtından Yemen kumaşlarını çekip aldı, Ebû Râfi'(y)e şiddetli muâhezelerde bulundu. Bunun üzerine bazıları Muhammed'in nezdine giderek Ali'nin hareketinden dolayı şikâyet ettiler. [VII/34] Fakat Peygamber bu sözleri dinledi, hiçbir cevap vermedi. Ali'nin Yemen'de ikâmeti esnasında, sonradan kesb-i şöhret etmiş *{şöhret kazanmış}* olan Yahudi hahamı Ka'bu'l-ahbâr'ın ihtidâsı vukû'a gelmiştir. Mamafih Ka'bu'l-ahbâr Yemen'den kımıldamadı. Ancak Halife Ömer zamanında Medine'ye gelmiştir.[41]

41 Vâkıdî Wellhausen, 417-419; Taberî, birinci cilt, 1752; Hişâm, 967-968, 999; Taberî, birinci cilt, 1731, vakâyı'ı biraz başka türlü hikâye eder. Hâlid b. Velîd (Ali değil! Bunun için, bu heyet-i seferiyye evvelce §3. fıkrada hikâye edilen sefer ile birleşir) Yemen'de altı ay kaldığı ve kabi-

§18. Rivayet olunduğuna göre Muhammed, Ali'nin heyet-i seferiyyesi azîmet edeceği sırada, Yemen'de vaziyet tehlikeli bir şekil alırsa Ali'nin Hâlid b. Velîd[42] ile birleşmesi ve bütün Müslüman asâkirinin kumandasını Hâlid(in) deruhde etmesi
[VII/36] için emir vermiştir. Muhammed'in düşündüğü bu vaziyet tahaddüs etmedi. İki heyet-i seferiyyenin birleştiğine dair hiç malûmatımız yoktur.[43] Bu haber, hadd-i zâtında pek az şâyân-ı itimaddır *{güvenilirdir}*. Çünkü Rebîülevvel ayından hemen hemen senenin nihayetine kadar yani lâ ekall *{en azından}* sekiz ay Hâlid b. Velîd'in Yemen'de hiçbir maksad ve netice olmaksızın kalmış olması îcâb eder. 10. sene-i hicriyyede bu iki sefer hakkındaki haberler pek meşkûktur *{şüphelidir}*. Yemen'de ikâmet esnasında Ali, rivayete göre Müslüman olmuş kimselerden vergi tahsilini idare etmiştir. Bu vakaya dair Vâkıdî Wellhausen'de (420) bir tanesini gördüğümüz hadisler bence hiç şâyân-ı itimad değildirler.[44] Herhalde bunlardan tahmin edilebileceğine göre, Ali gayet ihtiyatkârâne hareket etmiştir. Hakikatte iyi hiçbir şey yapamamıştır. Birkaç ay sonra Yemen'de yalancı bir Peygamber çıkıyor, bütün memleket silaha sarılıyor, bir harb-i dâhilîye *{iç savaşa}* girişiyordu. Bü-

leleri ihtidâya davet ettiği halde bir tanesinde bile muvaffak olamadığı için Muhammed, bütün askerleriyle birlikte Hâlid b. Velîd'i Medine'ye döndürmesi emriyle Ali'yi i'zâm etti. Mamafih Yemen'de kalmak isteyenler varsa Ali'ye iltihak etmeleri şartıyla buna müsaade vardı. Birçoğu Ali'nin yanında kaldılar. Ali derhal neşr-i İslâmiyet'e {*İslâmiyet'i yaymaya*} başladı ve bunda o kadar muvaffak oldu ki Yemenlilerin rüesâsıyla {*başkanlarıyla*} görüşür görüşmez büyük Benî Hemedânlar kabilesi (§66-67. fıkralara bakınız) bir günde hep Müslüman oldular. Bunlara bakarak sâir kabileler de arz-ı ihtidâya müsâraat gösterdiler. Peygamber heyet-i seferiyyenin muvaffakıyete iktirân eden {*yaklaşan*} bu mesaisine dair mektup aldığı zaman pek memnun oldu. Mamafih hadiste [VII/35] bir maksad-ı mahsûs takip edildiği ve hadisin mevzû' {*uydurma*} olduğu pek aşikârdır. Berâ b. 'Âzib'e müntehi olan {*ulaşan*} isnad hiçbir itimad telkin etmez. Wellhausen'da Sk. u Vor.'da altıncı cilt, 29, bu rivayeti «menkıbe âlûd» addeder. Buhârî'ye de bakınız, üçüncü cilt, 158; Esîr, ikinci cilt, 229; Hamîs, ikinci cilt, 160; Halebî, üçüncü cilt, 388-389.

42 Yahut Sa'îd, §3. fıkraya bakınız.

43 Hişâm, 999; Vâkıdî Wellhausen, 420.

44 Meşkûk bir muhaddis olan Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye istinad ederler.

tün bunlara Muhammed zerre kadar ehemmiyet vermedi. Bu da ispat ediyor ki Yemen Müslüman değildi ve tam bir istiklâl içinde idi.

Zekât Vergisinin Tahsili Hakkında Usûl ve Kavâid

§19. Ali'nin Yemen'e seferi hakkındaki hikâyenin içine Vâkıdî bir vesîkanın metnini idhâl eder. Bunu mufassalan *{ayrı olarak}* buraya naklediyoruz. Çünkü Muhammed'in fukarâyı [VII/37] zenginlerle müsavi addetmek niyet-i zâhiresiyle te'sis ettiği fukarâ vergisinin, zekâtın mahiyetini ve miktarını anlamak için müfîd olacaktır. Hakikatte zekât vergisi, müşrik kabilelerin ser-âzâd *{serbest, hür}* sisteminden muntazam, malî ve siyasî bir teşkilata geçmek için bir hadd-i intikâl teşkîl edecekti. Böyle bir teşkilat olunca zekât vergisi artık münhasıran fukarâya tahsis edilmeyecekti, yeni tevellüt etmekte bulunan devletin masârıf-ı umûmiyyesini ikmâle hizmet edecekti. Bu metin, rivayet olunduğuna göre Yahyâ b. Şibl'in Ebû Cafer nezdinde okuduğu bir kitapta yazılı idi. Bu iki muhaddisin kimler olduğunu muhakkak sûrette söyleyemem. Çünkü birincisi hakkında malûmata dest-res olamadım *{elde edemedim}*. İkincisinin ise Ebû Cafer el-Medenî olduğuna hükmedilebilir. Ebû Hureyre'nin [vefâtı: 59] ve Abdullah b. Amr'ın [vefâtı: 65] tilmizidir. İkinci Mervân'ın [vefâtı: 132] zaman-ı hilafetinde vefât etmiştir. Herhalde, vesîka şudur: «(Bismillahirrahmanirrahim). Bu, Muhammed Resûlullah'ın Müslümanlardan merada otlayan mevâşîlerinden fukarâ vergisi sıfatıyla alınmasını emrettiği şeydir: **(1)** Yüz yirmi re'se *{baş}* kadar koyunlardan, bir re's; iki yüze kadar, iki re's; üç yüze kadar, üç re's. Bu sûretle, ilâ nihâye her yüz için, bir re's. **(2)** Develerden yirmi dört re'se kadar, her beş deve için bir ko- [VII/38] yun; yirmi beşten otuz beşe kadar binti mehâz bir dişi deve[45] yahut bir lebun zeker;[46] kırk altıdan altmışa kadar, bir hik-

45 Bir seneden fazla deve yavrusu ki anası tekrar gebedir.
46 İki üç senelik erkek deve yavrusu.

ka;[47] altmış birden yetmiş beşe kadar bir ceza'a;[48] yemiş altıdan, doksana kadar, iki binti lebun;[49] doksan birden yüz yirmiye kadar, erkek görmüş iki hikka; bundan başka, daha her elli deve için bir hikka yahut her kırk deve için bir binti lebun. **(3)** Sığır cinsinden mevâşî için, otuza kadar, hiç. Otuzdan yukarıya bir ceza' yahut ceze'a, kırktan yukarısı için bir müsinne.[50] **(4)** Keçi, ihtiyarlıktan zayıflamış, kusurlu hayvanlar kabul olunmazlar. Cem' edilmiş sürüler tahsîldâra kolaylık için ayrılamazlar, ayrılmış sürüler de toplanamazlar. **(5)** Semâdan yahut miyâh-ı câriyeden *{akarsular}* iskâ edilen *{sulanan}* araziden öşür, sun'î sûrette irvâ edilenlerden nısf-ı öşür alınmak lazımdır. Dinlerini muhafaza eden Yahudilerden ve Hristiyanlardan sinn-i rüşde dâhil olmuş her erkek bir dinar yahut me'âfîr kumaştan onun muâdilini te'diye etmeye mecburdur».[51]

[VII/39] **Gâmidler**

Gâmidler'in Heyet-i Sefâreti (Ramazan)

§20. Ezdler'in bir şa'bı olan Gâmidler'den de bir heyet-i sefâret geldiğine dair bazı haberler mevcuttur. Bu heyet, on kişiden mürekkeb idi. Medine'ye Ramazan'da (10. sene?) muvâsalat etmiş ve Bakî'u'l-Garkad'da karar kılmıştır. Sefirler en iyi esvâblarını giyerek Muhammed'in huzuruna geldiler, kendisine Müslümanlar tarzında selam verdiler ve önünde kelime-i şehâdet getirdiler. Muhammed onlar için âdâb-ı İslâmiyyeyi muhtevî husûsî bir kitap yazdı. Kur'ân'daki vukûfuyla müştehir *{şöhret bulan}* Übey b. Ka'b metn-i kudsîyi kendilerine ta'lîm etti. Gittikleri zaman Muhammed onlara mu'tâd olan hedeyâ-yı nakdiyyeyi verdi.[52]

47 Üç senelik dişi deve yavrusu.
48 Beş senelik dişi bir deve.
49 İki üç senelik dişi develer.
50 Muhtelif yaşlarda bir inek.
51 Vâkıdî Wellhausen, 419-420.
52 Sa'd, 68, §128; Taberî, birinci cilt, 1729. §22. fıkraya bakınız.

Ezdler

Ezdler'in Heyet-i Sefâreti

§21. O sene Medine'ye Surad b. Abdillah el-Ezdî nâmında biri, kabilesinde (Yemenli Ezd Şenûe) on kişi ile birlikte sefir sıfatıyla geldi. Bunlar Ferve b. Amr'ın evinde ikâmet ettiler. On gün kendilerine izzet ü ikram gösterildi. Muhammed, Surad'ın heyet-i sefâret içinde en değerli adam olduğunu anladı, onu kabilesine reis tayin etti (emmâre). Kabile İslâmiyet'e ih- [VII/40]
tidâ etmişti. Yemen'de kendileriyle hem-civar bulunan müşrik kabileleriyle harb etmeye onları memur eyledi. Surad b. Abdillah Peygamber'in vesâyâsını derhal mevki-i tatbike *{uygulama}* koyuldu. İslâmiyet'i kabul etmiş olan Ezd'lerin başına geçerek Cüreş şehrini taht-ı muhasaraya aldı. Yemenî kabilelerden (Ezd) birçoğu burada tahassun etmişlerdi. İslâmiyet'i kabul etmeleri hakkında vukû' bulan teklifine Cüreş müdâfîleri cevab-ı red verdiler. Bundan dolayı Surad b. Abdillah, Cüreş surları önünde bir ay kaldı. Bu sırada, mahsur kabilelerin civarda mer'alarda bulunan bütün mevâşîlerini igtinâm etti. Ay nihayetinde *{ay sonunda}* Surad b. Abdillah, Cüreş surlarından çekildi; Şükür Dağı üzerinde ahz-i mevkı' etti *{mevki aldı}*. Mahsûrîn, Surad b. Abdillah'ın çekilmesi(nin) bir mağlubiyet mânâsını ifade ettiğine zâhib olarak kendisini takip ve münhezim etmek için şehirden çıktılar. Fakat Müslümanların kavî ve müttehid *{birlik olmuş}* askerleri karşısında bulununca hayretlere düştüler. Müslümanlar büyük bir şiddetle bunların üzerine hücum ederek onlara pek kanlı zâiyat verdirdiler. Yemenîleri böyle öldürdükleri sırada Ezdler düşmanın yirmi bârgirini *{yük taşıyan hayvan veya araçlar}* ele geçirdiler, derhal bunlara râkib oldular *{bindiler}*. Firarileri dağıtmak ve takip etmek için bunlardan istifade ettiler. Cenûb'da bu vakâyı' cerayan ettiği sırada Cüreş'te sakin olan Yemenî kabilelerin iki sefiri şehir sekenesi *{sakinleri}* hesabına Muhammed ile müzâkereye gitmişlerdi. Hadise nazaran [VII/41]
Muhammed bunlara kabilelerinin Surad tarafından uğradığı hûn-în *{kanlı}* mağlubiyeti haber vermiştir. Sefirler bu ha-

berden dehşete düşerek alelacele vatanlarına dönmüşlerdir. Cüreş sekenesi Muhammed'in Şükür Dağı'ndaki hezimetten nasıl harika-âlûd bir sûrette haberdar olduğunu anlayınca artık risâletinde hiç şüphe etmediler. İnkiyâdlarını ve ihtidâlarını tebliğ etmek üzere iki sefiri derhal Medine'ye tekrar gönderdiler. Muhammed kendilerini pek hayr-hâhane kabul etti. Yemenî kabileler hakkında sitâyişlerde bulundu. Onların en güzel, en değerli, en beliğ ve en şâyân-ı itimad olduklarını söyledi, harb nidâsı olarak onlara mebrûr[53] kelimesini verdi. Aynı zamanda kendilerine şehir etrafından hususi bir mahal, Hımâ *{kendisine sığınılacak bir yer}* bahşetti. Bu arazinin hududu göze çarpacak işaretlerle tespit edilmişti.[54]

§22. İbn Sa'd'da, Muhammed ile Ezdler arasında başka müzâkerâta dair malûmata da tesadüf ediyoruz. Mamafih, aşağı[da]ki haberler ile yukarı[da]ki haberler arasında bir irtibat bulunması pek muhtemeldir. Her ikisi de aynı vakâyı'a müteallik olabilirler. Çünkü yukarı[da]ki fıkradaki malûmatı Vâkıdî veriyor. Şimdi ilave ettiklerimiz ise bize İbnü'l-Kelbî vasıtasıyla intikâl etmektedir. Bunlara nazaran, Peygamber Gâmid kabilesinden Ebû Zıbyân el-Ezdî'ye mektup yazarak onu ve kabilesi efradını İslâmiyet'e davet eylemiştir.[55] Ebû Zıbyân, Peygamber'in teklifâtını hüsn-i telakkî etti *{güzel bir şekilde kabul etti}*, Mekke'ye geldi (acaba Haccetü'l-Vedâ'esnasında mı?), yanında bir heyet de vardı. Mıhnef, Abdullah ve Züheyr de bu heyete dâhil idiler. Sonra, Mekke'ye Ezdler'in miktarı kırka bâliğ olan başka bir heyet de geldi. Bunların

53 Not-1 [VII/41] Sûret-i umûmiyyede harb nidâları hakkında §14. fıkranın 4. notuna bakınız. Ezdler tarafından isti'mâl edilen mebrûr nidâsı hakkında Taberî'ye bakınız, ikinci cilt, 347 ve Esîr, dördüncü cilt, satır 18.

54 Sa'd, 62-63, §121; Hişâm'a bakınız, 954 ve müteâkıb; Taberî, birinci cilt, 1729; Esîr, ikinci cilt, 225; Sprenger, üçüncü cilt, 467 ve müteâkıb.
Not-2 [VII/41] Bütün bu uzun hikâye İslâmiyet'in intişârıyla hiç [VII/42] münasebeti olmayan mahallî bir vaka hakkında Müslümanların uydurduğu tafsilâta benziyor. §23. fıkrada Cüreş şehrinin «Ahâlîsine karşı hiç silah isti'mâl edilmeksizin!» ihtidâ etmiş olduklarını öğreniyoruz. Bunu Belâzurî gibi iyi bir menba' temin ediyordu.

55 §20. fıkraya bakınız.

arasında şu isimler tahattur ediliyor: Hacn b. Murakka', Cündeb b. Züheyr, Cündeb b. Ka'b, Hakem b. Mugaffel. Bunların kâffesi Müslüman oldular. Muhammed, Ebû Zıbyân için hususi bir vesîka yazdırdı. Fakat bunun metni muhafaza edilmemiştir. Ebû Zıbyân, halife Ömer zamanına kadar yaşamıştır.[56] [VII/43]

Yemen'de Cüreş'in ve Tebâle'nin Arz-ı İnkiyâdı

§23. Surad b. Abdillah'ın seferiyle aynı zamanda Surad b. Abdullah'ın seferiyle aynı zamanda Yemen'in Cüreş ve Tebâle nâmında iki şehrinin arz-ı inkiyâdı ve lafzî ihtidâsı(nın) vukû'a geldiğini de bize inandırmak isterler. (Râvi: Ma'mer an ez-Züheyr): Cüreş ve Tebâle sekenesi, kendilerine karşı silah isti'mâl edilmeden (§21. fıkraya bakınız) İslâmiyet'i kabul ettiler. Peygamber, buna mükâfaten ihtidâları zamanında mâlik oldukları şeylerin kâffesini kendilerinin uhde-i tasarrufunda bıraktı. Fakat bu iki şehirde bulunan sinn-i rüşde vâsıl olmuş her Yahudi ve Hristiyanın adam başına senevî bir dinar vergi vermelerini şart koydu. Aynı zamanda, Şehir ahâlîsini, oradan geçecek Müslümanlara mihmân-nüvâzlık {misafir ağırlayan} göstermekle mükellef tuttu. Peygamber, Ebû Süfyan b. Harb'i Cüreş'te kendisine vekil nasb etti {görevlendirdi} (Belâzurî, 59).

(Râvi: Müslim b. Haccâc): Yemen'in iki kasabasının arz-ı inkiyâd etmesi, Yâkût'a nazaran, birinci cilt, 816, 10. sene-i hicriyyede vukû'a gelmiştir. Yâkut bize Tebâle ile Mekke arasında 52 fersahlık mesafe bulunduğunu söylüyor ki takriben sekiz günlük yola muâdildir. Tebâle ile Bîşe arasında ise ancak bir günlük mesafe vardı (Yâkût, birinci cilt, 817, [VII/44] 3. ve müteâkıb satırlar. Başka bir tarafta (Yâkût, ikinci cilt, 60, satır 20) Cüreş'ın 10. senede Muhammed'e arz-ı inkiyâd etmesinden tekrar bahsolunur. Bu bâbda hususi bir muâhedenâme yapılmıştır. Bu muâhedeye nazaran, ahâlî (çaylar vasıtasıyla sûret-i tabîiyyede irvâ edilen arazi için) öşür ve (kuyular vasıtasıyla sınâ'î sûrette sulanan arazi için) nısf-ı öşür vermeye

56 Sa'd, 19, §49.

mecbur idiler. Bu iki şehrin nerede kâin olduğu menâbi'de sûret-i kat'iyye ve sarîhada tayin edilememektedir (Bekrî'ye de bakınız, 191 ve 238; Merâsıd, birinci cilt, 196).

Tebâle, orada cari olan Zü'l-Halesa sanemi ibadetinden dolayı meşhur idi. Bu ibadet civarda cârî idi (Hemedânî, 127, satır 1). Bu muharrirden öğrendiğimize göre Tebâle, Necd ile Yemen hududları kurbunda idi (Hemedânî, 84, satır 19; 127, satır 19; 165, satır 24) yani Bîşe'den yirmi bir mil uzakta, San'â'dan yirmi üç günlük yolda idi. Bu hesapça San'â ile arasındaki mesafe 276 Arap miline müsâvî demekti (Hemedânî, 187, satır 4). Tebâle'de Hadramevt'ten Mekke'ye giden kervan yolu ile Irak'tan ve Yemâme'den gelen kervan yolları birleşiyordu (Hemedânî, 189, satır 13). Cüreş (Hemedânî'ye nazaran, 117, satır 21 ve müteâkıb), [VII/45] yukarı Necd'de (Necdü'l-'ulâ) bir köy, Kûre idi; etrafında ikâmet eden Anezelerin ülkesinde bulunuyordu. Ya'kûbî Büldân, 316, satır 12, Tebâle sekenesinin Has'amlar olduğunu söylüyor. Aynı eserin 320. sayfasında 6. satıra bakınız. Orada Tebâle, Yemen şehirleri arasında ta'dâd edilir.

Ezd Kabilesi Efradına Mektup

§24. Muhammed, Hâlid b. Dımâd el-Ezdî'ye bir mektup yazarak her iyi Müslümanın ve'zâif-i mu'tâdesini[57] ta'dâd etti. Bu ve'zâifin harfi harfine icrâsına mükâfaten hayatın, emvâlin, ailenin himayesini vadediyor, müşrik sıfatıyla mâlik bulundukları emvâl-i gayr-i menkûle üzerinde tasarruflarına müsaade gösteriyordu. Vesîkayı Übey b. Ka'b el-Ensârî yazmıştır.[58]

Cünâde el-Ezdî'ye Mektup

§25. Muhammed, Cünâde el-Ezdî'ye ve müteallikâtına ve kendisine tabi olanlara bir kitap yazdı (ketebe kitâben):

57 Allahu ehade, risâlet-i Muhammed'e îmân etmek, namaz kılmak, sadaka vermek, Ramazan'da oruç tutmak, hacca gitmek, eşirrânın {*şerlilerin*}, usâtın {*âsîler, günahkârların*} ilticasını kabul etmemek.

58 Sa'd, 8-9, §17; Sprenger'a bakınız, üçüncü cilt, 468.

«Namaz kıldıkları, sadaka (zekât) verdikleri, Allah'a ve Resû- [VII/46]
lü'ne itaat ettikleri, Allah'ın hums-ı hisse-i ganimetini ve sehmü'n-Nebîyi teslim ettikleri, müşriklerden uzak durdukları müddetçe Allah'ın ve Muhammed b. Abdillah'ın himayesine (zimme) nâil olacaklardı. Vesîka Übey b. Ka'b el-Ensârî tarafından yazılmıştır.[59]

Benî Gassânlar

Benî Gassânlar'ın Sefâreti (Ramazan)

§26. İbn Sa'd tarafından telfîk edilen sefâretler mecmuasında 10. sene-i hicriyyede Medine'ye Gassânlar'dan bir heyet-i sefâret geldiği haberine de tesadüf ediyoruz. Hadis Vâkıdî'nin rivayetine istinad etmektedir. Fakat isnadı gayet zayıftır. Sarîh eşhâs isimlerinden mahrum bulunan bütün hikâye bunun muahhar zamanlarda Gassân neslinden biri tarafından kendi kabilesinin de Peygamber'e bir heyet-i sefâret i'zâm etmiş olduğunu ispat maksadıyla uydurulmuş olduğu şüphesine hak veriyor. Gassânlar hükümetinin 613. yahut 614. sene-i milâdîde İranîler tarafından vukû' bulan istilâ esnasında kaldırıldığı muhakkaktır.[60] Heraklius, 629 tarih-i miladîsindeki muzafferiyetten sonra Cefne (Gassân) hükümetini iâdeten te'sis etmemiş olması pek muhtemeldir.[61] Fakat kabile daima Hris- [VII/47]
tiyanlığa pek sıkı sûrette merbût kaldı ve Bizans İmparatorluğu'na mülhak bulundu. Vazifesi müşrik Arabistan çöllerinden gelecek hücumları durdurmak ve tard etmekten *{kovmaktan}* ibaretti. Sonra tarihin verdiği malûmata göre, Rûm hudutları üzerinde cereyân eden ilk muharebelerde Gassân Hristiyan Arapları, Rûm ordularının en büyük kuvvetlerinden birini teşkîl ediyorlardı. Gassânlar, Arabistan'da mukîm Araplar içinde Müslümanların nüfûz-ı siyasîlerine en sonra tâbi' olan ve yeni dini en sonra kabul edenlerdir. Bunu bu sûretle tayin ve tespit ettikten sonra, (isimleri meskût {*söylenmemiş*} geçilen) üç Gassân'ın nasıl 10. sene-i hicriyye Ramazan'ında Medine'ye

59 Sa'd, 11, §, Sprenger, üçüncü cilt, 468.
60 Nöldeke, Gassân, 42.
61 Aynı eser, 45.

geldiklerini hikâye eden hadise gelelim. Bunlar kabilelerinin Müslüman olmak istemediğini görerek bu teşebbüse kıyâm etmişlerdi. Dâr-ı Remle bt. Hâris'de misafir edildiler. Müslüman oldular, Medine'den gidecekleri sırada Peygamber'in mu'tâd hediyelerine nâil oldular. Mamafih, kabileleri nezdine avdet edince ihtidâlarını gizli tutmak muvâfık-ı ihtiyat olacağını anladılar. İçlerinden ikisi Arap fütuhâtından evvel vefât etti. Üçüncüsü halife Ömer zamanına kadar ber-hayât kaldı. O tarihte Müslümanlığını bildirerek kumandan Ebû Ubeyde'ye arz-ı hizmet etti ve Yermük Muharebesi'nde bulundu.[62]

Benî Becîleler

Benî Becîleler'in Sefâreti (Ramazan)

§27. Benî Becîleler'den iki muhtelif heyet-i sefâret geldiğine dair malûmata mâlikiz. Fakat İbn Sa'd'ın metninin pek doğru olmaması muhtemeldir. Bir fikr-i mahsûsa tebean sonra buna el karışmış olabilir. Faraza, şâyân-ı dikkattir ki Muhammed tarafından Becîleler'e vukû' bulan vesâyâ arasında mümessiline (vali) «bir Habeş kölesi olsa dahi» itaat edilmesi lüzûmu vardır. Bu kabîl ilaveler, Muhammed'in vefâtından birçok sene sonra Araplar ile gayr-i Araplar arasında münâferet *{nefret etme}* ve muhâsede *{hasetleşme}* vücûd bulduğu, gayr-i Arap sünnî fırka Muhammed'in bütün Müslümanların müsâvât-ı tâmmesini emrettiğini ve ırk farklarını kaldırdığını iddia ettiği zamanlarda icat edilmiş bir sürü ehadis ile bir irtibat-ı samîmîyi hâizdir. Faraza, Buhârî'de şu hadisi görüyoruz: «Size reis olarak tayin edilen bir Habeşî bile olsa, başı bir kuru üzüm salkımına benzese de sözlerini dinleyiniz ve kendisine itaat ediniz!»[63] İslâmiyet'in ilk müezzini ve Peygamber'in gözde ashâbından Bilâl, [VII/49] Habeşlî idi ve bundan gayr-i Arap hâlis Müslümanlar Araplar'la gayr-i Araplar arasında müsâvât-ı tâmme esasını te'yîd için delil çıkardılar, Bilâl ile Arabistan'ın sâir Müslümanları arasında müsâvât bulunduğuna dair Peygamber'in ağzından hadisler

62 Sa'd, 63, §122; Taberî, birinci cilt, 1729; Sprenger, [VII/48] üçüncü cilt, 433, not 1; Esîr, ikinci cilt, 225. Burada Gassân yerine Gabşân deniliyor.

63 Buhârî, birinci cilt, 181, satır 11; Yusuf, 6, satır 1-2.

uydurdular.[64] Şimdi, me'hazde gördüğümüz vecihle iki heyet-i sefârete ait tafsilatı kaydedeceğiz.

Cerîr b. Abdillah el-Becelî, 10. senede[65] maiyyetinde (Mekke'nin cenûbunda, vusta-yi Tihâme kısmında ikâmet eden)[66] Becîleler kabilesinden yüz elli kişi olduğu halde Medine'ye geldi. Bütün heyet-i murahhasa Peygamber'e arz-ı inkiyâd ettiler, kelime-i şehadet getirdiler. Muhammed kendilerine îrâd-ı nutuk etti. Rivayete nazaran, vesâyâ meyanında, göndereceği vali bir Habeşli bile olsa ona itaat etmeleri lüzûmundan bahseylemiştir. Cerîr b. Abdillah, Medine'de Ferve b. Amr el-Beyâzî nezdinde ikâmet etti. Azîmet zamanı geldiği vakit Muhammed, Zü'l-Halesa sanemini tahrip etmesi için kendisine emir verdi. Cerîr, iki yüz kişiden mürekkeb bir kuvvetin kumandasını alarak bu emri derhal mevkî-i icrâya koymuştur. Bu hikâye arasında, İbn Sa'd'ın metninde Kays b. Uzre el-Ahmesî kumandasında başka bir heyet-i sefâret hikâyesine tesadüf ediyoruz. Bu heyet, Ahmesullâtlardan iki yüz elli [VII/50] kişiden terekküb ediyordu. Muhammed bunların isimlerini Ahmesullah'a tebdîl etmiştir.[67]

Has'amlar

Has'amlar'ın Heyet-i Sefâreti

§28. Cerîr b. Abdillah Zü'l-Halesa sanemini tahrip ettikten[68] ve Has'amlar'dan bazı kimseleri öldürdükten sonra Has'am-

64 §77. fıkrada Muhammed'in nutkuna bakınız.

65 Taberî, Vâkıdî'nin rivayetine istinaden Ramazan ayında diyor.

66 Wüstenfeld, *Register*, 101-102.

67 Wellhausen'in Sk.u Vor., dördüncü cilt, 184, not 2'deki ihtarât-ı müdekkikânesine {*inceden inceye araştırarak*} tevfîk-i hareketle metni bu sûretle tefsir ediyorum. Sa'd, 69-70, §130; Sprenger, üçüncü cilt, 466; Taberî, birinci cilt, 1763; Hamîs, ikinci cilt, 161; Yâkût, ikinci cilt, 461, satır 17, Becîlelere, Devslere, Has'amlara ait olan Zü'l-Halesa saneminin tahribinden bahseder. Welhausen'e de bakınız, Reste, 45 ve müteâkıb; Grammer Stud., üçüncü cilt, 5; Yâkût, üçüncü cilt, 462, satır 23, 463, satır 20, Arap kadınlarının garip bir adetinden bahsediyor. Bunlar sanemi ziyaret ettikleri sırada eteklerini kaldırarak çıplak arkalarını sanemin taşına sürerlerdi. Bu adet hakkında Grammer'in zikri geçen eserine bakınız.

68 §27. fıkraya bakınız.

lar kabilesi Muhammed ile Medine'de müzâkerâtta bulun-
[VII/51] mak üzere iki sefir gönderdi. Bunlar 'As'as b. Vahşî ile Enes b. Müdrik idiler. Maiyyetlerinde başka Has'amîler de vardı. Kabilenin İslâmiyet'e girmesi kararlaştı. Muhammed âtîdeki kitabı yazdırdı: «Bu, Muhammed Resûllullahın Has'amlara gerek Bîşe'de daimî sûrette ikâmet edenlere gerek çölde bedevî sûrette yaşayanlara bir kitabıdır, müşriklik zamanında döktüğünüz bütün kanlardan dolayı ahz-i sâr *{intikam alma}* iddiaları ortadan kalkmak lazımdır.[69] İçinizden kim ya kendiliğinden ya cebren İslâmiyet'i kabul eder ve bunun nergis ve kavun ekili, (yalnız) yağmur suyuyla yahut şebnem *{çiy}* ile (lesâ *{reçine gibi bir sıvı}* yahut müstereşşih *{ter gibi sızan, terleyen}* sular) irvâ edilen arazisi bulunur ve mezrûât *{ekinler}* kurak olmayan senelerde bile kolayca bozulursa vergi vermeksizin nergislerin kokusundan istifade edebilir ve kavunları yiyebilir. Mâ-i cârî ile sulanan tekmîl araziden bir öşür alınmak, kuyu sularıyla irvâ edilen araziden ise nısf-ı öşür alınmak îcâb eder. Şahit sıfatıyla hâzır bulunanlar: Cerîr b. Abdillah el-Becelî ve sâire».[70]

[VII/52] **Benî Selâmânlar**

Benî Selâmânlar'ın Heyet-i Sefâreti

§29. 10. senenin Şevvâl'inde Medine'ye Selâmân[71] kabilesinden yedi sefir geldi. Bunlar Cinâb[72]'dan geliyorlardı. İçle-

69 Not-1 [VII/51] Wellhausen'in metnini takip ederek tercüme ettim, çünkü «küllü demin esabtümûhü» ifadesi başka türlü tercüme kabul etmez. Hâlbuki Muhammed'in Has'amlar tarafından irtikâb edilmiş cürmlerin intikamını almaktan sâirlerini men' ederken has'amların evvelce dûçâr oldukları tecavüzâttan dolayı hakları olabilecek intikamdan bahsetmemesi şâyân-ı [VII/52] dikkattir. O da İslâmiyet tarafından aynı sûrette men' edilmiştir. İhtimal ki bu tabîr geniş ve mütekâbil bir mânâda müsta'meldir. Memnû'iyyetin {*yasaklamanın*} iki safhasını da muhtevî olma[sı] muhtemeldir. Muhammed Mekke'ye gelen hacılara îrâd ettiği nutukta burasını sarâhaten söylemişti. (8. sene, §67, onuncu sene, §77)

70 Sa'd, 24, §68 ve 70, §131; Sprenger, üçüncü cilt, 469.

71 Kudâ'aların bir şa'bı.

72 Not-1 [VII/53] Medine'nin şimâlinde Hayber ile Vâdi'l-Kurâ arasında bir yer (Yâkût, ikinci cilt, 120, satır 6): (Yemen'de ve Yemâme'de) başka Cinâblar da vardır. Fakat bu Cinâb şimâlde olmak lazımdır. Çünkü Ku-

rinde Hubeyb b. Amr es-Selâmânî de vardı. Peygamber'e, bir cenaze alayına refâkat etmek üzere camiden çıktığı sırada rastgeldiler. Muhammed, bunları cenazeden avdet edinceye kadar dâr-ı Remle bt. Hâris'e misafir etmesi için köle Sevbân'a işaret etti. Öğle namazından sonra Muhammed Selâmânlar'ın sefirlerini kabul etti. Caminin avlusunda minber ile evin kapısı arasında bir yere oturmuştu. Selâmânlar birçok sual sordular. Muhammed bunlara sûret-i mahsûsada cevap verdi. Sonra, sefirler İslâmiyet'i kabul ettiklerini söylediler. Azîmetten evvel, mu'tâd olan beş ûkiyye gümüş hediyeyi aldılar.[73]

Benî Sadifler

Benî Sadifler'in Heyet-i Sefâreti

§30. Benî Sadifler'den de[74] takriben on kişiden mürekkep bir heyet-i sefâret geldi. Bunlar serî'u's-seyr *{hızlıca giden}* develere râkib idiler. Ezr denilen uzun hirmânîleri ve üstünde başka esvabları[75] vardı. Peygamber'e, camide minber ile evinin kapısı arasında mülâkî oldular *{karşılaştılar}*. Kendisini selamlamadan mabedin avlusunda oturdular. Muhammed bu yabancıları görünce Müslüman olup olmadıklarını sordu. Bunun üzerine nazikâne davranmamış olduklarını anlayarak ayağa kalktılar: «es-Selâmu aleyküm, yâ Nebî» dediler. Muhammed, selâmı iade etti. Sonra namazlar ve namaz vakitleri hakkında suâl sordukları zaman talep edilen bütün îzâhatı verdi.[76]

dâ'alar Vâdi'l-Kurâ'nın şimâlindeki çölde sâkin idiler. Cinâb'da Benî Mâzinler de sâkin bulunuyorlardı (Yâkût).

73 Sa'd, 58-59, §118; Taberî, birinci cilt, 1729; Hacer, birinci cilt, 630-631, numara 1586; [VII/53] Sprenger, üçüncü cilt, 428, not 1; Esîr, ikinci cilt, 225.

74 Not-1 [VII/54] Bu Yemenî kabilenin nerde sâkin olduğunu bilmiyorum. Fakat vaktiyle kendileriyle Gassânlar arasında bir münâzaa hatırası mevcûd olduğu için onları Suriye hudûdu boyunca yaşayan şimâl Arapları arasına idhâl etmek lazım gelir. Sonra hemen kâffesi Mısır'a ve Afrika-yı Şimâlî'ye hicret ettiler (Wüstenfeld, Regis. 143 ve Hallikân, ikinci cilt, 625, satır 14 ve müteâkıb).

75 Erdiye {*başörtüleri, omuzlardan aşağı ve belden yukarı örtülen şeyler*}, Dozy'nin lügatında yoktur.

76 Sa'd, 56, §111; Sprenger, üçüncü cilt, 465-466; [VII/54] Taberî, birinci cilt, 1740. Bu vakanın 10. sene-i hicriyye zarfında cereyân ettiğini ve Sadif-

Zübeydler

Zübeydler'in Heyet-i Sefâreti

§31. Medine'ye Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî de, Zübeydîlerden[77] on kişi ile birlikte vâsıl oldu. Bunlar Medine'li Benî Amr b. Avf kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde'nin evinde misafir edildiler. Gerek Amr gerek yanındakiler İslâmiyet'i kabul ettiler. Medine'de kısa bir müddet kaldıktan sonra memleketlerine döndüler. 11. sene-i hicriyyede kabilelerin büyük isyanı esnasında Amr b. Ma'dikerib irtidâd etti, Müslümanlara karşı silaha sarıldı. Fakat sonra arz-ı inkiyâd etti. Kâdisiye Muharebesi'nde ve müteâkıb muharebelerde kahramanâne dövüştü.[78]

Murâdlar

Murâdlar'ın Heyet-i Sefâreti

§32. Hicaz'da İslâmiyet'in zuhûrundan biraz evvel Yemen'de büyük ve meşhur Hemedânlar ve Murâdlar kabileleri arasında müthiş bir münâzaa zuhûr etmişti. Radm (yahut Razm)[79] günü Hemedânlar Ecda' b. Mâlik'in taht-ı kumandasında, Murâdları adeta imhâ eylemişlerdi. Bundan dolayı,
[VII/56] Cenûbî Arabistan'da elân münâferetler ve adem-i memnuniyetler hüküm-fermâ idi *{hüküm sürüyordu}*. İslâmiyet bu yüzden bir hayli müstefîd olmuştur. Ferve b. Müseyk el-Murâdî

ler'den bir heyet-i murahhasanın haccetü'l-vedâ'ya iştirak eylediğini söyler.

77 Not-1 [VII/55] Zübeydler Yemen'de San'â etrafında ikâmet ediyorlardı. Kısm-ı a'zamı bedevî değildi. Müstahkem mevkileri vardı (Wüstenfeld, Regis, 474). 11. senenin karışıklıkları esnasında Yemen'de İslâmiyet'in en şedîd düşmanları kesilmişlerdir. Müthiş mukâtelâttan sonra taht-ı inkiyâda alınabildiler. Bu mukâtelât yüzünden adeta nesilleri kurudu. Bu hadisin muhteveyâtından anlaşılıyor ki kabile İslâmiyet'e girmemiştir. Yukarı[da]ki iki fıkrada isimleri geçen kabileler hakkında da aynı şey söylenebilir. Ağleb ihtimale göre aşağı[da]ki fıkradaki kabile de böyledir.

78 Sa'd, 55-56, §109; Hişâm, 951-952, [VII/55] Amr b. Ma'dikerib'in Medine'den memleketine dönünce İslâmiyet'in intişârına karşı kuvvetli bir muhalefete tesadüf ettiğini ve bu hareketi de muhalifi ve rakibi Kays b. Mekşûh el-Murâdî'nin idare eylediğini ilave ediyor; Taberî, birinci cilt, 1732 ve müteâkıb; Sprenger, üçüncü cilt, 471-472; Esîr, ikinci cilt, 227.

79 Yâkût'a bakınız, ikinci cilt, 776 ve dördüncü cilt, 1023.

müttefiklerinden, Kinde'lerin mülûkundan ayrılarak doğruca Medine'ye Peygamber'in nezdine geldi ve Müslüman oldu. Buna mükâfaten Muhammed onu Murâdlar, Zübeydler ve Mezhicler nezdinde kendisinin mümessili tayin etti. Aynı zamanda, onunla beraber Yemen'e Hâlid b. Sa'îd b. Âs'ı fukarâ vergisini (zekât) idare etmek üzere gönderdi. Hâlid, Peygamber'in vefâtına kadar orada kaldı.[80]

Sümâme b. Üsâl el-Hanefî'nin İhtidâsı

§32 **A**. İbn Hişâm, Muhammed'in Arabistan ve Asya mülûkuna mektuplar göndermesinden bahsederken[81] Peygamber'in iki Hanefî hükümdârı (Melikeynü'l-Yemâme) Sümâme b. Üsâl ile Hevze b. Ali'ye de mektup gönderdiğini ve onları [VII/58]

80 Hişâm, 950-951, 451. sayfada dördüncü ve müteâkıb satırlarda zikredilen şiirlerden anlaşıldığına göre Ferve b. Müseyk, Medine'ye gelmeden evvel Hemedânîler'e karşı Kinde meliklerinin muâvenetine müracaat etmiştir. Fakat sonra bu mülûk onu terk ve ihmal ettiklerinden istimdâd için Muhammed'e müracaatı düşünmüş «büyük bir mükâfat ve refâh» ümidine düşmüştür; Yâkût, dördüncü cilt, 1023, satır 5-6, muharebeye Razm (Radm değil) Muharebesi nâmını verir ve Muhammed'in Kureyşîler'i münhezim ettiği Bedir Muharebesi (2. sene-i hicriyye, §30-80) günü vukû'a geldiğini söyler; Sa'd, 55, §108, Ferve b. Müseyk'in Medine'de ikâmeti esnasında Sa'd b. 'Ubâde ile birlikte Kur'ân'ı tedkîk ve tetebbu' ettiğini, İslâm'ın feraizini ve şerâitini Sa'd'dan öğrendiğini hikâye eder. Gideceği sırada Peygamber kendisine [VII/57] on iki ûkiye gümüş, bir deve ve Umman'da nescedilmiş bayramlık bir meşlah {*altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan bir çeşit giyecek*} verdi, Taberî, birinci cilt, 1734 ve müteâkıb; Egânî, on dördüncü cilt, 26; Sprenger, üçüncü cilt, 470. Murâdların Yemen'de oturdukları memleketi tarif eder. Bunlar Necrân'ı Me'rib'e birleştiren hattın garbında Cezer ve Cevf nâmları verilen vadide yaşıyorlardı. İki küçük ırmak, Sarât, bu vadiyi irvâ ediyordu. Vadide muhtelif köyler, zengin mer'alar vardı; Esîr, ikinci cilt, 225-226.

Not-1 [VII/57] Bu haberden de pek aşikâr sûrette anlaşılıyor ki Murâdlar kabilesi Müslüman olmamışlardı. Belki ekalliyette kalan bazı kimseler Müslüman olmuşlar, ekseriyet tarafından ezilememek için Peygamber'le bazı entrikalar çevirmişlerdi. Aradaki münasebet hep siyasî bir mahiyette idi. Fakat Muhammed'in Yemen işlerine doğrudan doğruya ve kuvvetli bir sûrette müdahale etmek istemediği bedîhîdir. Çünkü sadece bazı menâfi-'i hasîse-i şahsiyyelerini temin maksadıyla kendisine müracaat eden bu entrikacılara ve gayr-i memnunlara şiddetle muzâheret için hiçbir şey yapmadı.

81 971, satır 15-16.

İslâmiyet'e davet eylediğini söylüyor. Malum olduğu üzere bu haber[82] İbn İshâk'a müntehi olmaz. Doğrudan doğruya İbn Hişâm tarafından verilir. O bunu şâyân-ı itimad bir zâttan duymuştur. O zât da Ebû Bekir el-Huzâlî'den işitmişti.[83] Yemâme hükümetinde Hevze'nin refîki olmak üzere Sümâme ismine ne Taberî'de ne Peygamber'in nâmelerini ihtivâ eden mecmuada tesadüf edilmez. Onun için İbn Hişâm'ın sözlerini, İslâmiyet'i kabul etmiş birkaç Hanefî'den biri olan Sümâme'nin şahsına daha büyük bir ehemmiyet izâfe etmek maksadıyla sonradan tertip edilmiş bir şey gibi telakkî edebiliriz. Sümâme olsa olsa büyük kabilenin küçük kısımlarından birinin reisi olabilirdi. 11. sene-i hicriyye vakâyı'ından bahsettiğimiz sırada Sümâme'nin sahte Peygamber Müseylime'ye muhalefette bulunan fırkanın başına geçerek Medine'den muâvenet talep ve istihsâl ettiğini göreceğiz. O zaman, İbn Hişâm'ın mübalağası daha iyi meydana çıkacaktır. Onun için, bence Sprenger'ın tereddütüne mahal yoktur. Sprenger ehâdîsin tabirâtını pek aynı aynına kabul eder ve «melik» Sümâme'yle «melik» Hevze arasında ne gibi münasebet bulunduğunu îzâha muvaffak olamaz.[84]

[VII/59] İbn Hişâm'ın metninin diğer bir tarafında ve tam da İbn İshâk tarafından intikâl etmeyen haberler arasında, Sümâme b. Üsâl'in nasıl Müslüman olduğu hikâyesine tesadüf ediyoruz.[85] Hadis Ebû Hureyre'ye istinad ediyor.[86] Ebû Hureyre bu hadisi Ebû Saîd el-Makbürî'ye hikâye etmişti. Muhammed'in süvarilerinin bir akını esnasında Sümâme b. Üsâl el-Hanefî esir alındı, Medine'ye götürüldü. Peygamber, esire gayet büyük ikramlarda bulunarak ashâbı derin hayretler içinde bıraktı. Onu kemâl-i itina ile muhafaza ettirmekle beraber[87] hoşlan-

82 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §45, 46 ve 55.
83 Hişâm, 971, satır 3-4.
84 Sprenger, üçüncü cilt, 302, not 1.
85 Hişâm, 996, satır 18 ve müteâkıb.
86 Medhale bakınız, §26, 27.
87 Not-1 [VII/62] Buhârî'de (birinci cilt, 127, satır 6; 129, satır 9) hep Hureyre'nin aldatıcı rivayetine istinaden hikâye edildiğine göre Sümâme

dığı yemeklerin mebzûlen *{bolca}* verilmesini emretti. Hatta sabah akşam her gün kendisine bir deve götürüldü, Sümâme'nin deveyi bizzat sağarak istediği kadar süt içmesi için de emir verdi. Muhammed ona ahkâm-ı İslâmiyyeyi mükerreren anlattı. Mamafih zâhiren te'min-i ihtidâsına muvaffak olamadı, nihayet Muhammed mesleğini *{yöntemini}* değiştirdi. Esiri, İslâmiyet'e ihtidâ ve fidye-i necât te'diyesi şartları olmaksızın tahliye ettirdi. Sümâme serbest bırakılır bırakılmaz Bakî' mezarlığındaki kuyuya gitti. Yıkandıktan ve temizlendikten sonra Peygamber'in nezdine döndü, hâzır bulunan bütün ashâbın huzurunda Müslüman olduğunu söyledi. Ashâb, cereyân eden ahvâlden dolayı hayretler içinde idiler. Hatta rivayet edildiğine göre, Sümâme Müslüman olduktan sonra doğ- [VII/60]
ruca hac için Kâbe'ye gitmiştir. Kureyşîler'in kendisini irtidâd ile itham ederek hapseyledikleri ve ceza yapmak istedikleri rivayet olunuyor. Bu son tafsilatın yanlış olduğu muhakkaktır. Çünkü 10. sene-i hicriyyede Kureyşîler'in kâffesi Müslüman idiler. Mamafih, bu haber doğru ise Sümâme'nin ihtidâsını 8. sene-i hicriyyeden evvel vukû'a gelmiş addetmek îcâb eyler. Fakat gerek İbn İshâk, gerek Taberî ile İbn Sa'd bundan haberdar olmadıkları ve yalnız büyük yalancı Ebû Hureyre'nin rivayetine istinad ettiği için her türlü hakikatten 'ârî olduğunu söylemek ve hiç nazar-ı dikkate almamak daha doğru olur zannederim. Hadis, daha pek çokları gibi Peygamber(in) vefâtından sonra meşhur olmuş bazı kimselerin ihtidâsını, Muhammed'in vefâtından evvel vukû'a gelmiş gibi göstermek üzere muahharan hissedilen ihtiyacın tevlîd ettiği bir eser icadı olabilir. 11. senedeki büyük muharebe esnasında (gerek Yemen'de gerek Yemâme'de, Ummân'da ve sâir yerlerde) temeyyüz eden sahib-i nüfûz rüesâ hakkında hep bu usûle müracaat edilmiştir. Hâlbuki bunlar ancak o tarihte İslâmiyet'i kabul etmişlerdi. Sümâme'nin tarihte ilk görünüşü

caminin sütunlarından birine bağlanmıştır. Sümâme'ye ait ehadis Hacer'in birinci cildinde toplanmıştır, 412-123 numara 956 ve Esîr, Esed, birinci cilt, 246-248.

11. sene-i hicriyyede bir Hanefî ekalliyetinin reisi sıfatıyladır. Bunlar Müseylime'ye karşı nefret yüzünden Müslümanlarla
[VII/61] birleşmişlerdir. Kendisinin ihtidâsı(nın) daha eski bir zamanda vukû'a gelmiş gibi gösterilmek istenmesi pek tabiidir. Bu da 11. sene vakâyı'ının mahiyetini tağyîr etmek zarûretinden ileri gelir. Peygamber'in son seneleri vakâyı'ını hülâsa ederken aşağıda bu noktayı ispat edeceğiz. Benî Hanîfeler'in (aşağı[da]ki fıkraya bakınız) heyet-i sefâreti hakkındaki hadisi tertip edenlerin Sümâme ismini süferâ esâmîsi *{isimleri}* arasına idhâl etmemeleri de şâyân-ı dikkat bir garâbettir. Sprenger'ın nazar-ı dikkatinden kaçan bu hâl onun bütün faraziyyesini hükümden düşürüyor. Sprenger, Hanefîler arasındaki tekmîl ihtidâları Sümâme'ye atfetmek istemişti. Çünkü heyet-i sefâretin reisi o idi ve İslâmiyet'e idhâl ettiği kimseleri Peygamber'e o takdim etmiş idi. Kezâlik, Muhammed tarafından Sümâme'ye bir vazife-i resmiyye tevdi' edildiğine dair de hiçbir kayıt yoktur. Hâlbuki malûm olduğu üzere, İslâmiyet'i kabul edenlerin kâffesi memleketlerine dönerken Peygamber onlara orada teşkîlat yapmak ve Müslüman propagandasını idare etmek vazifesini tevdi' ederdi.

Binaenaleyh, Sümâme'nin Medine'ye hiç gelmediğine, hakiki ihtidâsı[nın] 11. sene-i hicriyyede vukû' bulduğuna, kendi kuvvetlerini 11. sene-i hicriyyede Büzâha Muharebesi'nden sonra Hâlid b. Velîd'in kuvvetlerine birleştirdiği zamandan ibtidâ ettiğine hükmeyleyebiliriz. Mamafih bu hal, Medine'ye
[VII/62] gelmemek ve Müslüman olmamak ile beraber Peygamber ile gizli münasebâta girişmiş, ibtidâ zî-kudret Hevze b. Ali, sonra halefi Müseylime aleyhinde entrika yapmış olması ihtimalini ref' etmez.

Benî Hanîfeler

Benî Hanîfeler'in Sefâreti

§33. 6. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında, §55. fıkrada pek az şâyân-ı itimad bazı menâbi'e nazaran, Muhammed'in Benî Hanîfe (Hristiyan) Arapları'nı İslâmiyet'e davet ettiğini ve

hükümdârları Hristiyan ve zî-kudret Hevze b. Ali el-Hanefî[-nin] Peygamber kendisine hükümete iştirakte büyük bir hisse ayırmadıkça İslâmiyet'i kabul etmeyeceğini söylediğini hikâye etmiştik. 8. sene-i hicriyyede Mekke seferi esnasında Muhammed, Hevze'nin vefât ettiğini haber aldı.[88] Rivayet olunduğuna göre bu melikin vefâtıyla tebaası arasında İslâmiyet'e karşı en büyük muhalefet ortadan kalkmış oluyordu. Filhakika, biraz sonra[89] Benî Hanîfeler'in bu heyet-i sefâreti[90] kabilenin inkıyâdını ve ihtidâsını müzâkere etmek üzere Medine'de Muhammed'e geldi.[91] Heyet-i sefâret takriben on

88 Sa'd, 5, §7.

89 Belâzurî'ye bakınız, 86, son satır ve müteâkıb satırlar, [VII/63] mamafih menba' göstermez.

90 Not-1 [VII/65] Bu heyet-i sefârete ait hadis, Vâkıdî'nin şâyân-ı i'timâd rivayetine istinâden dermiyân ediliyor {*ortaya konuluyor*}. İbn Hişâm da bunu aynı sûrette emin bulunan İbn İshâk'a atfen beyan ettiği için heyet-i sefâretin bir vaka-i târihiyye olarak kabul edilmemesine hiçbir sebep yoktur. Mamafih hadisin tekmîl muhteveyâtı doğru değildir. Her şeyden evvel bu heyet-i murahhasa, mevki-'i iktidarda bulunan fırkaya muhâlif Hanefî ekalliyetini temsil ediyordu. Mevki-'i iktidardaki fırkaya ibtidâ Hevze, onun vefâtından sonra da Müseylime ve iki taraftarı Rahhâl ve Muhkem (Muhakkim) temsil etmekte idiler. Sâniyen, esâmî arasından hiç değilse Rahhâl ile Müseylime'yi silmek iktizâ eder. Hadisin pek âşikar olan maksadı, 12. sene-i hicriyyede Müslümanlarla vukû'a gelen kanlı mücadelede pek çok temeyyüz eden bu Hanefî rüesâsını fena bir ziyâ altında irâe etmekten ibarettir. Bundan dolayı onları mürted gibi göstermek istememişlerdir. Hâlbuki hakikatte hiçbir zaman İslâmiyet'i kabul etmemişlerdi. Bundan dolayı, sefirlerin esâmîsi arasında Müseylime'nin en âteşîn taraftarları arasında Rahhâl'in ismine de tesadüf ediyoruz. Müseylime'nin isminin de heyet-i sefâret azâları arasına idhâl edilmesi aynı maksada mebnîdir. Hadisin bütün muhteveyâtından anlaşılıyor ki Müseylime, 8. sene-i hicriyye nihayetinde Hevze'nin vefâtından sonra ona halef olmuştu. Çünkü Hevze'nin vefâtıyla Müseylime'nin hüküm sürmesi arasında başka biri hükümrân olsa idi buna dair [VII/66] bir haberimiz olurdu. Müseylime'nin Ridde esnasında ihrâz ettiği vaziyet-i mühimme, kendisinin birkaç ay içinde o kadar mağrur ve asâlet-perest kimseler arasında, deve çobanlığından büyük ve zî-kudret bir kabilenin hükümdârlığına irtikâ etmesi {*yükselmesi*} ihtimalini ref' eder. Müseylime 12. sene-i hicriyyede öldürüldüğü zaman oldukça yaşlı bir adam idi. O yüksek vaziyeti, hükümdâr ve Peygamber sıfatıyla ortaya çıkmasından çok evvel başlamış olmak iktizâ eder.

91 Taberî'ye narazan 10. sene-yi hicriyyede.

kişiden terekküb ediyordu. İçlerinde şunların isimleri zikrediliyor: **(1)** Rahhâl (yahut Reccâl) b. 'Unfüve; **(2)** Seleme b. Hanzale es-Sühaymî ki heyet-i sefâretin reisi idi; **(3)** Talk b. Ali b. Kays; **(4)** Humrân b. Câbir, Benî Şemirler'den; **(5)** Ali b. Sinân; **(6)** Ak'as b. Mesleme; **(7)** Zeyd b. Abdiamr; **(8)** Müseylime b. Huyyab (yahut Habîb yahut Sümâme) el-Kezzâb, sonradan meşhur yalancı Peygamberdir ki Araplar üzerinde hâkim olmak hususunda Muhammed ile rekabete kalkışmıştır. İbn Sa'd'dan aldığımız bu listeye şunu da ilave edebiliriz: **(9)** Müccâ'a b. Mürâre. Bunu yalnız Belâzurî zikreder.[92] Israrı üzerine Peygamber buna gayr-i mezru' bir arazi (arzen mevâten) bahşetmiştir.[93] Heyet-i sefâret Medine'ye geldi, dâr-ı Remle bt. Hâris en-Neccâriyye'nin evinde misafir edildi. Muhammed kendilerine pek âlicenâbâne muamele etti. Her gün onlara müstesna yiyecekler, hurma, ekmek ve tereyağı verilmesini emreyledi. Sefirler Müslüman oldular. Mevcûd haberlere nazaran Rahhâl b. 'Unfüve Kur'ân'ın muhtelif sure-
[VII/64] lerini ezberlemiştir. Bu meyanda uzun Bakara Sûresi (II) de vardı. Hadise nazaran müzâkerât devam ettiği sırada, sonradan kesb-i iştihâr eden Müseylime şehirden hariçte kalarak heyet-i seferiyyenin develerini muhafaza ediyor, müzâkerâta iştirak eylemiyordu. Sefirler, Medine'deki kısa ikâmetleri esnasında ashâbdan Übey b. Ka'b kendilerine ta'lîm-i Kur'ân etti. Metn-i kudsîyi en iyi bilenlerden biri o idi. Kur'ân'ın bir

92 87, satır 1.

93 Not-2 [VII/66] Belâzurî'de (93, satır 5 ve müteâkıb: 'An Kâsım b. Sellâm 'an Hâris b. Mürre el-Hanefî 'an Hişâm b. İsmail) güya bir vesîkanın metnini görüyoruz. Buna nazaran Peygamber, Müccâ'a'ya Medine'ye gelmesi neticesinde Gûre, Gurâbe ve Habl arazisini (Gûre, Gurâbâtların bir köyü idi, Kârât'a mücavir idi) vermiştir (ikta'tüke). Muahharan Müccâ'a, memuriyet-i mahsûsa ile halife Ebû Bekir nezdine geldi, Hidrime'nin kendisine tahsîsini istihsâl etti. Halife Ömer zamanında da aynı sûretle hareket eyleyerek Reyyâ'yı aldı. Nihayet halife Osman kendisine başka bir yer tahsîs ettiyse de bunun ismi hıfzedilmemiştir. Bu Müccâ'a, Yemâme'nin zabtında (12. sene-i hicriyyeye bakınız) îfâ ettiği rol ile fena bir şöhret kazanmıştır. Bundan dolayı, sefirler arasında isminin bulunması sonradan yapılmış bir ilave alâmetidir. Muahharan Ridde esnasında her iki cihette de kesb-i şöhret etmiş olan kimselerin isimleri bir araya toplanıyor.

nüsha-i mektûbesini hıfzediyordu.[94] Avdet sırası geldiği vakit Muhammed, sefirlerden her birine mu'tâd olan cevâizin verilmesini emretti. Bu sefirlere beşer ûkiyye gümüş ihsan olundu. Sefirler; içlerinden birinin, Müseylime'nin develeri muhafaza için hariçte kaldığını Muhammed'e hatırlatarak ona da aynı muamelenin ibrâz edilmesini istediler. Muhammed râzı oldu. Fakat hadise nazaran şu sözleri söyledi: «Mademki sizin eşyanızı ve develerinizi muhafaza etmiştir, içinizde en fenası o değildir.»[95] Muhammed sefirlere su ile dolu bir kap verdi. Abdest için bundan bir miktar kullanmıştı. Memleketlerindeki Hristiyan kilisesini yıktıktan sonra oraya bu suyu serpmelerini sonra cami bina etmelerini emreyledi. Bu sûretle hareket edildi. Talk b. Ali, Yemâme'deki Müslüman cemaatinin müezzini oldu. Yemâme'de Hristiyan kilisesini muhafaza eden rahip[96] memleketini terk etmek mecburiyetini hissetti.[97] [VII/65]

94 Sprenger'a bakınız, üçüncü cilt, 45.

95 Not-3 [VII/66] Bazı menba'lar bu münasebetle yani Müseylime'nin Medine'de iddia olunan ikâmeti esnasında kâzib Peygamber'in Medine Peygamber'ine Arabistan hükümetini paylaşmak teklifinde bulunduğu söyleniyor. Müseylime şayet Muhammed kendisini halef olarak kabul ederse ona sâdık kalmaya yemin edeceğini [VII/67] ve Peygamber sıfatıyla tanıyacağını bildirmişti. Muhammed, bu teklifi kemâl-i azametle reddetti (Belâzurî, 87, satır 4). Bütün bu hikâyeler birer masaldan ibarettirler. 11. sene-yi hicriyyede Hanîfelerin reisi, hûnrîz Hâlid b. Velîd tarafından 12. senede meşhur Yemâme Muharebesi'nde verilen ceza-yı müdhişe müstehak göstermek üzere icad edilmişlerdir. İbn İshâk (Hişâm, 946, satır 5) böyle bir muharebe[nin] vukû'a geldiği hakkındaki iddianın sıhhatini inkâr eden bazı ehadis hatırâtını kaydeder.

96 Not-4 [VII/67] Âlim müsteşrik rahib Lammens bu haberi kendi faraziyyesini te'yîd eder bir delil gibi telakkî etmektedir. Onun fikrince Arabistan'da Hristiyanlığın intişârı bilhassa râhiblerin eseri idi. Bedevîler onların tarz-ı hayatına karşı bir hiss-i hürmet beslerlerdi (Lammens, 8). Diğer bir fıkrada (aynı eser, 136 ve müteâkıb) Arabistan'daki şarap tacirlerinden, meyhanecilerden kısm-ı azamının Hristiyan Ârâmîler olduğunu, kadîm Arabistan'da Hristiyanlık propagandası için şarabın bir âmil teşkil ettiğini ispat eder. Bu, şaraba ve meyhanelere dair birçok Arap kelimesinin ârâmiyyü'l-asl olmasıyla teeyyüd etmektedir. Frankel, 171-173 ve Huart, 6 ve 29.

97 Hişâm, 945-946; Sa'd, 46-47, §101; Belâzurî, 86-87; Taberî, birinci cilt, 1737-1739; Esîr, ikinci cilt, 227. Aşağıda §67. fıkraya bakınız.

[VII/67] §33 **A**. Muhammed ile Müseylime arasında vücûdu iddia olunan münasebât hakkında âtîdeki hadise bakınız. Bunun oldukça bir ehemmiyeti vardır. Çünkü ihtimal ki Vâkıdî'nin Kitâbü'r-Ridde ve'd-Dâr nâmıyla marûf ve mevcûdu kaybolmuş eserinden müstahrecdir.

[VII/68] (Vâkıdî). İslâmiyet'i kabul etmiş olan bir Hanefî, Muhammed tarafından Müseylime'yi Medine'ye davet etmek üzere i'zâm edildi. Hanefî, Müseylime'nin nezdine giderek onu defaât ile ziyaret etti. Yalnız bulduğu zamanlar, Muhammed'in teklifini onunla uzun uzun münakaşa eyledi. Müseylime bir karar vermeden evvel Reccâl (Rahhâl) b. 'Unfüve ile sâirlerinin fikirlerini almak istedi. Onlar, teklifi kabul etmekten Müseylime'yi vazgeçirdiler. Muhammed'in kendisini muhakkak öldüreceğine onu kandırdılar. Nihayet Müseylime, Peygamber'in sefirini geri gönderdi. Yanına itimat ettiği iki Hanefî'yi terfik etti. Murahhasın ne söyleyeceğini avdette kendisine bildirmeleri için tenbihâtta bulunmuştu. Medine'ye vâsıl olan iki Hanefî, Muhammed ile konuştular. Peygamber, Müseylime hakkında söyledikleri şeylere inanamayacağını beyan edince ikisi de Müslüman oldular, Peygamber'in vefâtına kadar Medine'de kaldılar. Sonra, ikisi de memleketlerine döndüler. Birisi Müseylime lehinde harb etti. Akrabâ Muharebesi'nde maktûl düştü. Diğeri Hanîfelerin zayıf noktalarını Hâlid'e bildirdi. Rivayet olunduğuna göre Peygamber'in murahhası Reccâl(Rahhâl) vazgeçirmemiş olsa idi Müseylime'nin Medine'ye geleceğini kendisine hikâye ettiği zaman Muhammed ikisine de lanet eylemiştir[98] (Habeş) [H].

98 Not- [VII/68] Gerek bu hadis, gerek başka bir fıkrada (§67. ve müteâkıb fıkralara bakınız) naklettiğimiz hadis kısmen sahîh de [VII/69] olsalar, Peygamber'in vefâtından bir hayli evvel Müseylime'nin Yemâme'de yüksek bir mevkii olduğunu gösterirler. Binaenaleyh âdî bir deve çobanı olmadığı gibi Medine'ye de hiç gelmemiştir.

Kindeler [VII/69]

Kindeler'in Heyet-i Sefâreti

§34. Sonra Yemen'den Kindeler'in bir heyet-i sefâreti de vâsıl oldu. Gelen, seksen süvari ile birlikte Eş'as b. Kays[99] idi. Medine'de Muhammed'i görmeye gelmişlerdi. Kinde Araplarının saçları kemâl-i itina ile taranmıştı. Gözlerinin alına siyah sürme çekmişlerdi. Zengin meşlahlar telebbüs ediyorlardı. Bunlar renkli ve pullu idiler. Üzerlerinde ipek işler vardı. Daha üstlerinde de altın pul işlenmiş kumaşlar bulunuyordu. Muhammed bu pek fazla zineti takbîh etti *{hoş karşılamadı}*. Sefirler İslâmiyet'i kabul ettikleri zaman, Peygamber'in em-

99 İbn Sa'd yalnız on rikâb, deveye binmiş süvari olduklarını söylüyor.
Not-1 [VII/69] Bu Eş'as, Ridde tarihinde, Har-Nüceyr Muhasarası'ndaki ihanetiyle bir şöhret-i menhûse {*uğursuz*} iktisab etmiştir (12. sene-i hicriyye [VII/70] vakâyı'ına bakınız). İleride kendisinden uzun uzun bahsedeceğiz. Hadis, İbn İshâk ile İbn Vâkıdî'ye istinad ediyor. Binaenaleyh, tarihi bir vakanın hatırasını ihtivâ etmediğini muhıkk sûrette iddia edebilmek müşkil olur. Fakat heyet-i sefâretin doğruluğunu kabul etmekle beraber bu, bütün Kindelerin ihtidâ etmiş olduğuna bir delil teşkil etmez. Hadisin ihtivâ ettiği malûmatının azlığı bir siyasî i'tilâf akdi mevzû bahis olduğu zannını veriyor. Bu i'tilâfın esası da bütün kabilenin aksâmından biri tarafından senevî bir vergi tesviyesinden ibaretti.
Filhakika, Vâkıdî'nin *Kitabu'r-Ridde*'sinin İbn Hubeyş tarafından hıfzedilen diğer bir fıkrasında bir hadis buluyoruz ki (Vâkıdî 'an Abdullah b. Kesîr 'an Abdullah b. Ebî Bekir b. Hazm) buna nazaran, heyet-i sefâret yalnız Benî Velî'a (b. Ma'dikerib)lerden mürekkebdi. Bunlar Kindelerin küçük bir ailesidir (Wüstenfeld'in şecerelerine bakınız, 4, 27). Kindeler'le Muhammed arasında mektûb *{yazılı}* bir muâhede kararlaştı. Bunda Peygamber Araplar'a bir meyve (hurma) vergisi vaz' etti. Kindeler Hadramevt'te memleketlerine döndükleri vakit, Muhammed yanlarına Ziyâd b. Lebîd el-Beyâzî el-Ensârî'yi mümessili sıfatıyla terfîk etti. Bunların sadakaları(nın) meyve, deve (Huff), binek hayvanları (mâşiye) ve yük hayvanları (Kurâ') ve öşürden (arazinin mahsulatından) terekküb ettiği söyleniyor (Hubeyş). Arabistan'ın bu havâlîsinin Muhammed'e karşı ahvâl ve şerâiti Bahreyn'in Umman'ın vaziyetine müşâbih olduğu bedihîdir. 12. sene-i hicriyyede ahâlîyi feverana getiren şey tasildârların harekâtı olmuştur. Sonra o kanlı ihtilale bu harekât sebebiyet vermiştir.

riyle bu mükellef esvabları üzerlerinden çıkarmaya mecbur oldular.[100]

[VII/70] **Benî Taylar**

Benî Taylar'ın Sefâreti[101]

§35. O sene (10. sene) Medine'ye Benî Taylar'ın heyet-i sefâreti geldi. Bunun başında reisleri (ra'sühüm ve seyyi-
[VII/71] dühüm) Zeydü'l-Hayl b. Mühelhil vardı[102] Benî Nebhânlar'a (Taylar'ın bir şa'bı) mensub idi. Âtîdeki zatlar da heyet-i sefârete mensub idiler: (1) Vezer b. Câbir b. Sedûs b. Asma' en-Nebhânî; (2) Kabîsa b. Esved b. 'Âmir, Cerm-i Taylar'dan *{Tay kısmından}*; (3) Mâlik b. Abdillah b. Hayberî, Taylar'ın bir şa'bı olan Benî Ma'nlar'dan; (4) Ku'ayn b. Huleyf, Cedîleler'den; (5) Benî Bûlânlar'dan (yahut feth-i bâ ve sükûn-i vâv ile bevlân) bir adam. Peygamber camide bulunduğu sırada Medine'ye vâsıl olan bu sefirler develeriyle camiye girdiler, caminin avlusuna hayvanlarını bağladılar. Sonra huzûr-ı Peygamberîye giderek İslâmiyet'in ahkâm-ı esasiyyesini onun

100 Hişâm, 953-954; Sa'd, 56, §110; Taberî, birinci cilt, 1739; Sprenger, üçüncü cilt, 463; Esîr, ikinci cilt, 227; Wüstenfeld Regis., 89; Nevevî 160-161; Kuteybe, 169-170.

101 Not-1 [VII/72] Rivayet olunduğuna göre Taylar vaktiyle Yemen'de sâkin idiler. Me'rib seddinin yıkılması üzerine (seylü'l-'adem, son müverrihler bunu birinci ve altıncı asr-ı milâdî arasında vukû'a gelmiş gibi kaydederler. De Sacy'e bakınız, Mémoire ou l'on examine l'autorité des synchr. Établis par Hamza Isfahani, Acad. des inscrip., onuncu cilt, 1-30. Yirmi dokuzuncu ve kırk sekizinci ciltlere de bakınız. (Glazer: Die Abessinier in Arabien und Afrika, Münih, 1895. Bâb: Die Sabäische Damminschriften) Kabilelerin şimâle doğru büyük muhâceretleri vukû'a geldiği zaman şimâle gelmişler, Necid'de meşhur Ecâ ve Selmâ Dağları kurbunda yerleşmişler, bu münbit havaliden Esed b. Huzeymele'ri tard etmişlerdir. Sonra bunlar kendilerinin hem-civârları ve müttefikleri oldular. Zengin Teymâ vâhâsına da mâliktiler (Wüstenfeld Regis., 436-438; Kazvînî, ikinci cilt, 49; Yâkût, birinci cilt, 122; üçüncü cilt, 120). Taylar'ın ihtidâsı hakkındaki vesâikin ve malûmatın miktarı İslâmiyet'i kabulleri hakkında hiçbir şüpheye mahâl bırakmaz. Mamafih, 11. sene vakâyı'ından anlaşıldığına göre bu Müslümanlıkları samimi değildi.

102 Wellhausen ikinci hâyı kesre ile kıraat eder.

ağzından dinlediler. Taylar'ın kâffesi Müslüman oldular. Muhammed onların her birine beşer ûkiyye gümüş verdi. Reisleri Zeydü'l-Hayl'e on iki buçuk ûkiyye verdi, Zeydü'l-Hayl ismini Zeydü'l-Hayr'a tebdil etti. Muhammed, bütün Araplar içinde yalnız Zeydü'l-Hayr'ı hâiz olduğu şöhretin fevkinde bulunduğunu söyleyerek bilhassa takdir eyledi. Bundan dolayı ona Feyd ile sâir iki arazi verdi. Bu hukuku ona temin için kendisine bir hibe-nâme yazdı. Zeydü'l-Hayr, esnâ-yı avdette Ferde nâmında bir mevkîde vefât etti. Zevcesi ona ait şeylerin hepsini tutup yaktı. İçinde Peygamber'in vesîkası da vardı.[103]

Benî Taylar'a Mektuplar [VII/73]

§36. (1. Benî Muâviye b. Cervel et-Tâiyyûnlar'a mektup). Muhammed, Taylar'ın bir şa'bı olan Benî Muaviye b. Cervel et-Tâiyyûnlar'a bir mektup yazarak İslâmiyet'i kabul ve vazâif-i İslâmiyye'ye riayet edenlere (namaz, sadaka, Allah'a ve Resûlü'ne itaat, ganâimin humsu,[104] müşriklerden ayrılma, ihtidânın doğruluğu hakkında ikâme-i şühûd) Allah'ın ve Resûlü'nün emanını vâddetti. İhtidâ ettikleri zaman mâlik

103 Sa'd, 50-51, §103; Taberî, birinci cilt, [VII/72] 1747-1748; Esîr, ikinci cilt, 228; Hacer, ikinci cilt, 65-67, numara 2926, Zeyd'in Medine'ye 9.sene-i hicriyyede geldiğini ve bazılarına nazaran Ömer'in esnâ-yı hilafetinde [13-23 sene-i hicriyye] vefât ettiğini söylüyor; Esîr, Esed, ikinci cilt, 241-242.

104 Not-1 [VII/73] Ganâim hakkında biraz ibhâm vardır; herhalde ta'birât hep aynı değildir. Farazâ burada humsullah ve sehmü'n-nebî tabirlerini görüyoruz ki ganâimden Allah'ın hissesine isabet eden beşte bir ile Peygamber'in hissesi demektir. Başka yerde ise bilakis hazzullah ve hazzu'r-resûl yani Allah'ın hissesi ve Peygamber'in hissesi denildiğine tesadüf ediyoruz (Sa'd, 8, §16) yahut (Sa'd, 76, §142). Humsullah ve hums-ı nebîhi ve safiyyihi yani Allah'a ait hums, Resûlü'ne ait hums ve Peygamber'in imtiyazlı hissesi deniliyor. İhtimal ki bütün bu muhtelif ta'birât aynı şeyi ifade ediyorlardı. Çünkü Muhammed'in ganâim hakkında muhtelif kabilelere muhtelif şerâit tahmîl etmiş olması pek az muhtemeldir. Tarz-ı taksîm bir âyet-i Kur'âniyye ile tespit edilmişti. Mamafih, gayr-i kâbil-i inkâr olan şu keyfiyet meydandadır [VII/74] ki şimdi zikrettiğimiz muhtelif ta'birâtın her biri sarîh ve hakikî mânâlarına nazaran muhtelif bir tarz-ı taksîme delalet ederler.

oldukları emvâl, yed-i tasarruflarında kalacaktı, ve'l-ganem mebîte.[105] Vesîka Zübeyr b. Avvâm tarafından yazılmıştır.[106]

[VII/74] §36 **A**. (2. Âmir b. Esved et-Tâî'ye mektup). Muhammed, Âmir b. Esved b. Âmir b. Cüveyn et-Tâî'ye ve Benî Taylar'dan ona tabi olanlara mektup yazarak İslâmiyet'i kabul ettikleri [VII/75] takdirde namaz kıldıkları ve sadaka te'diye ettikleri ve müşriklerden ayrı durdukları müddetçe el-yevm müstefid oldukları suları (yani kuyuları) kendi uhdelerinde bırakacağını vâdetti. Vesîkayı Mugîre (b. Şu'be) kaleme almıştır.[107]

§37. (3. Taylar'dan Benî Cüveynler'e mektup). Muhammed, Taylar'ın bir şa'bı olan Benî Cüveynler'e mektup yazarak vazâif-i İslâmiyye'yi (Allahu ehade îmân, namaz, sadaka, müşriklerden iftirâk, Allah'a ve Resûlü'ne itaat, ihtidânın doğruluğu hakkında şahit, ganâimin humsu ve Peygamber'in hissesi) kim îfâ ederse Allah'ın ve Muhammed b. Abdillah'ın bahşettiği emandan müstefid olacak, İslâmiyet'i kabul ettiği dakikada mâlik olduğu şeylerin kâffesine tasarruf edecek, sabahleyin salıverilen koyunların akşamüstü döndükleri za-

105 Not-2 [VII/74] Bu muzlim {*meçhul*} tabir harfi harfine şu mânâyı ifade eder: «Küçük mevâşi; geceleyin karargâha avdet yeri». Umumiyetle kullanılan kelime mebîttir. İsm-i mekân şekilde ve müzekker olarak isti'mâl edilir. Mevâşinin gündüz otladıktan sonra geceyi geçirdiği yere ıtlâk olunur. Burada ise gayr-i mu'tâd olan müennes şeklini görüyoruz. Bunun için bir ism-i cem' olan «ganem» kelimesine sıfat olarak kullanılmış, sıfatta ona tebe'an müennes yapılmış olabilir. Caspari, Arab Sarfı, sayfa 154, §290. Wellhausen bu fıkrayı şu sûretle tercüme etmiştir: «Sabahleyin salıverilen koyunlar akşamüstü avdet ettikleri zaman o gün dolaştıkları bütün arazi kendilerinin uhde-i tasarrufunda kalacaktır». Wellhausen bu tercümeye bir not ile şu sözleri ilave ediyor: (Sk. u.Vor., dördüncü cilt, 110, not 5): «Muzlim ve zor kelimelerin[in] mânâsını haşiyede gösterildiği tarzda anladım. Fakat sıhhatini temin edemem. Mer'aların tevâlîsi sabit bir merkeze mâlik olmak, sürü sahipleri muayyen bir noktada ikamet etmek ve mevâşi daima akşamları geri dönmek kâbildir. Bu nokta kabul edildikten sonra, koyunların sabahleyin erkenden çıkınca gündüzün dolaşabilecekleri arazi bu kısımda ikamet eden kimselere mer'a sıfatıyla ait olacak demektir. §37. fıkraya da bakınız.

106 Sa'd, 10, §23.

107 Sa'd, 10, §23.

man arkalarında kalan mer'ayı kullanabilecek idi.[108] Vesîkayı Mugîre (b. Şu'be) yazmıştır.[109]

§38. (4. Benî Ma'n et-Tâiyyûnlar'a mektup). Muhammed, Benî Taylar'ın bir şa'bı olan Benî Ma'nlar'a yukarı[da]ki gibi bir vesîka yazdırarak yalnız vazâif meyânına umûmî yolların emniyetine nezaret etmeyi de ilâve ettirdi. Vesîka 'Alâ tarafından yazılmıştır. 'Alâ şahit vazifesini de görmüştür.[110] [VII/76]

§39. Medine'de Peygamber'i görmeye ve kendisine sualler sormaya gelenler arasında Tay kabilesi mensublarından Amr b. Müsebbih b. Ka'b b. Amr b. 'Asar b. Ganm b. Hârise b. Sevb b. Ma'n et-Tâî de zikrediliyor. Bu, o zaman yüz elli yaşında idi. Bu Amr o tarihte Arabistan'ın en mâhir mızrak atıcısı idi. Büyük şair İmruülkays'ın iki mısraı(nın) ona ait olduğu söyleniyor.[111]

Benî Esedler'e Taylar Himayesi İçin Mektup

§40. Muhammed yazdı ki: «(Bismillahirrahmanirrahim) Muhammedü'n-Nebî'den Benî Esedler'e. Esselâmu aleyküm. Kendisinden başka bir Allah olmayan Cenâb-ı Hakk'a sizin [VII/77] için hamd ve sena ederim. Aşağıda: Benî Taylar'ın sularından ve arazisinden uzak durunuz. Çünkü onların suları sizin için mübah değildir (yani onları kullanmayınız). Onların kabul ettiği adamlardan başka kimse arazilerine girmeyecektir. Muhammed'in emri hilafında hareket edenler himayesinden mahrum kalırlar. Kudâ'a b. Amr onların işlerini ru'yet edecektir.»[112] Vesîka Halid b. Sa'îd tarafından yazıldı. Kudâ'a b. Amr

108 §35.fıkranın birinci notuna bakınız.
109 Sa'd, 10, §23.
110 Sa'd, 10-11, §23.
111 Divân, 1-29; Sa'd, 52, §103; Egânî, sekizinci cilt, 73, 2.
Not-1 [VII/76] Taylardan Benî Bahter ailesine mensup diğer birinden yani Velîd b. Câbir b. Zâlim b. Hârise b. Attâb b. Ebî Hârise b. Cüdey b. Tedûl b. Bahter'den de bahsolunuyor. Bu, Medine'de Peygamber'in huzuruna gelerek İslâmiyet'i kabul etmiş ve Muhammed'den bir kitab almıştır. Sonra iki dağ üzerinde ikâmet eden ailesi uzun müddet bu kitabı muhafaza eylemiştir (iki mevâzî silsile-i cibâl, Ecâ ve Selmâ Dağları. Taylar bunların arasında otururlardı. Sa'd, 19, §51).
112 Not - 1 [VII/77] Mevsûkıyyet evsâfını hâiz gibi görünen bu vesîka, görülüyor ki Taylar ile Esedler arasındaki münazaâttan mülhem olmuştur.

o zaman Benî Esedler arasında reis (âmil, Peygamber'in mümessili) idi. Kendisi Benî 'Uzrelere mensub idi.[113]

Benî Cermler

Benî Cermler'in İhtidâsı (Kudâ'a)

§41. Cermler kabilesi (Kudâ'alar'ın bir şa'bı ve bundan dolayı Cezîretü'l-Arab'ın şimâlinde sâkin) kervanların uğrağı bir yol üzerinde, bir menba' kurbunda sâkin idi. Kabilelerin gençleri arasında Ebû Yezîd Amr b. Seleme el-Cermî namında
[VII/78] biri vardı ki gelip geçen yolculara Muhammed'e dair sualler îrâd ederdi. Bu sûretle Medine'de bir Peygamber zuhûr ettiğini haber almış, yolculardan onların işitmiş oldukları Kur'ân fıkralarını öğrenmiş idi. Bu ayetleri ezber tekrar edebiliyordu. İşte bu delikanlı, kabilesi henüz müşrik bulunmakla beraber birçok ayet-i Kur'âniyye ezberlemişti. Cerm Arapları Muhammed'e karşı ne sûretle hareket edeceklerini uzun müddet kararlaştıramadılar. Muhammed ile Kureyş arasındaki nizâ'ın sonunu beklediler. Aralarında diyorlardı ki: «Bekleyelim. Eğer galebe çalarsa ve Hak onun tarafındadır, kendisi bir Nebî'dir!» Muhammed'in Kureyşler'e galebesi ve Mekke'nin zabtı nihayet Cermler'i Muhammed ile müzâkerede bulunmak üzere bir heyet i'zâmına sevk etti. Bu heyete genç Ebû Yezîd'in babası da dâhildi (bir hadise nazaran oğlu da heyet-i murahhasada idi). Sefirler, Menba' kurbundaki Cerm kargâhına, doğrudan doğruya Muhammed'den aldıkları talimatı hâmilen avdet ettiler. Peygamber, Cermler içinde Kur'ân'a en çok vâkıf olanların namazda sâirlerine imamet etmesi lazım geleceğini söylemişti. Küçük Ebû Yezîd ise Kur'ân'ı hepsinden iyi bildiğinden onu imam olarak kabul etmeye mecbur oldular. Fakat o kadar genç idi ki henüz erkekler gibi giyinmiyordu. Arkasındaki kısa hirmânı omuzlarını ancak örtüyordu. Namaz kılarken bütün Müslüman saflarının önünde secde
[VII/79] ettiği sırada arkası görünüyordu. Kadınlar haykırıştılar. Ona

Esedler çölde Tayların elinde bulunan kuyulardan istifadeye kalkmışlardı.

113 Sa'd, 11, §24; Sprenger, üçüncü cilt, 400.

vücudunu daha iyi örtebilecek bir gömlek vermek mecburiyeti hâsıl oldu.[114]

Cerm kabilesinden diğer iki kişi yani Benî İlhâf b. Kudâ'alar'dan Aska' b. Şüreyh b. Sarîm b. Amr b. Riyâh b. Avf b. Amîre el-Hûn (feth-i hâ ile Heven?) b. A'ceb b. Kudâme b. Cerm ile Hevze b. Amr b. Yezîd b. Amr b. Riyâh el-Cermî hakkında da bazı malûmata mâlikiz. Bunlar Medine'ye gelerek Müslüman oldular ve Peygamber'den hususi bir kitap getirdiler. Aska', Kudâ'alar'ın iki şa'bı yani Tarûd ile A'cebler üzerinde riyâset vazifesini istihsâl etti.[115]

Benî Ecâlar'ın İhtidâsı[116]

§42. (Râvî: İbnü'Kelbî). Hubeyb b. Amr el-Ecâî isminde biri sefir sıfatıyla Peygamber'in nezdine geldi ve ondan âtîdeki kitabı istihsâl etti: «Bu, Muhammed Resûlullah'ın Benî Ecâlar'dan Hubeyb b. Amr'a ve mensub olduğu kabileden İslâmiyet'i kabul edip fukarâ vergisini (zekât) verenlere bir kitabıdır. Kabilesinin gerek bir mahale yerleşmiş (hâzır) gerek bedevî (bâdî) efradının bulunduğu yerlerdeki emvâline ve su [VII/80] menba'larına tasarruf hakkına mâliktir. Bu bâbda Allah'ın vadine (ahd) ve Resûlullah'ın himayesine (zimme) mâliktir».[117]

Benî Bekir b. Vâiller ile Müzâkerât

§43. (Râvî: Medâinî). Rivayet olunduğuna göre Muhammed, Benî Bekir b. Vâiller'e mektup yazarak onları İslâmiyet'e davet etmiş, teklifi kabul olunursa taht-ı emniyette yaşayacaklarını vadeylemiştir. Zıbyân b. Mersed es-Sedûsî, Muhammed'in nâmesini götürdüğü vakit Bekir b. Vâiller'den hiçbir kimse bunu okuyabilmek iktidarına mâlik değildi. Nihayet

114 10. sene-i hicriyye vakâyı'ında §14. fıkranın 3. notuna bakınız.
115 Sa'd, 60-62, §120; Sprenger, üçüncü cilt, 429.
116 Not-1 [VII/80] Benî Ecâlar hakkında Egânî'nin on dokuzuncu cildinin 127.sayfasının 15.ve 28.satırlarına bakınız; 128, satır 23. Arabistan'ın şimâlinde Taylar'a ait olan meşhur Ecâ Dağından bu ismi iştikâk ettirmek yolunda Sprenger'ın sözlerini reddetmekte Wellhausen'in hakkı vardır (Sk. u.Vor., dördüncü cilt, 123, not 2).
117 Sa'd, 19, §50; Sprenger, üçüncü cilt, 392.

Benî Dabî'a b. Rebî'alardan okumak bilen birini buldular. O, Muhammed'in mektubunu okudu. Bundan dolayı kendisinin evlâd ve ahfâdına Benî Kâtib lakabını verdiler.[118]

Bekir b. Vâiller

Bekir b. Vâiller'in Heyet-i Sefâreti

[VII/81] §44. (Râvî: Medâinî). Bunun üzerine Medine'ye Bekir b. Vâiller'in heyet-i sefâreti de geldi. Bunda şu zatlar bulunuyordu: Beşîr b. Hasâsiyye, Abdullah b. Mersed, Hassân b. Hût ve Abdullah b. Esved b. Şihâr (?) b. Avf b. Amr b. Hâris b. Sedûs. Bu Abdullah b. Esved, Yemâme'deki emlâkını satarak gelip Medine'ye yerleşti. Peygamber'e bir çuval hurma hediye etti ve hayır duasına nâil oldu.[119]

[VII/82] ### Su'ayr b. 'Addâ'ya Mektup

§45. (Râvî: Medâinî). Muhammed Resûlullah tarafından Su'ayr b. 'Addâ'ya gönderilmiş bir kitap hakkında da bazı malûmât mevcuttur. Rivayet olunduğuna göre Muhammed bu kitapta şunları söylemiştir: «Ben sana Ruhayb'dan geçen yolculara refâkat etmek hakkını veriyorum. Yolculardan edeceğin istifadeyi de sana bırakıyorum».[120]

118 Sa'd, 20-21, §54; Sprenger, üçüncü cilt, 268.
Not-1 [VII/81] Bu nâkıs malûmat, Muhammed hakkındaki tercüme-i hâl tafsilâtına değil, muhtelif kabilelerin efradının neseb tafsilâtı meyanına idhâl edilmek lazım gelir. Bekir b. Vâiller, İran hudutlarında sâkin idiler (Wüstenfeld, Regis., 110). Muhammed ber-hayât iken İslâmiyet'i kabul etmemiş oldukları bedîhîdir. Onların ihtidâsı ancak 12.sene-i hicriyyeye doğru, İran İmparatorluğu'nun istilâsı başladığı zaman vukû'a gelmiştir.

119 Sa'd, 46, §99.
Not-1 [VII/81] Bu malûmat pek kısadır. Aynı muharririn diğer fıkrasında (Sa'd, 48, satır 17) Bekir b. Vâillerin başka bir sefirinden bahsedilir. Bunun ismi Harîs b. Hassân eş-Şeybânî'dir. Bu, ihtimal ki Peygamber'in esnâ-yı hayatında gelip Medine'de yerleşen bir Bekrî'den kalma bir hatıradır. Kabilenin ihtidâ etmiş olduğunu ispat etmez.

120 Sa'd, 21, §55; Yâkût, ikinci cilt, 872, satır 1.
Not-1 [VII/82] Yolun bir kısmında yolculara refâkat etmek ve onların emniyetini te'min eylemek hakkı bedevî kabâil rüesâsı için kadîm ve meşhur bir menba'-ı vâridâttır. İslâmiyet prensiplerine mugâyir olmakla beraber Muhammed bunu ilgâ etmedi. Su'ayr ismi şâyân-ı dikkattir. Çünkü 'Anezelerin sanemlerinden birinin isminin aynıdır. Bu Su'ayr b. 'Addâ'nın hangi kabileye mensub olduğunu menba'ımızın meskût bı-

Hadramevt ile Müzâkerât

§46. Yine rivayet olunduğuna göre Muhammed, Hadramevt hükümdârlarına(Akyâl) ve 'uzmâsına mektup yazmıştır. Bunların arasında şu isimler zikrediliyor: Zür'a, Kahd, Bessî, Buhayrî, Abdükülâl, Rebî'a, Hucr. İbn Sa'd bu malûmatı verirken[121] başka bir şey ilave etmiyor, Peygamber'e cevab-ı [VII/83]
muvâfakat verip vermediklerini söylemiyor. Mamafih, zikredilen bir beyitten İslâmiyet'i kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Şurasını söylemek îcâb eder ki Zür'a ile Abdükülâl kelimeleri Himyerler'in esmâ-i hâssasındandır. Akyâl tabiri de böyledir.

§47. İbn Sa'd'ın diğer bir fıkrasından öğrendiğimize göre Kindeler'in heyet-i sefâreti ile aynı zamanda Hadramevt'ten de Medine'ye bir heyet-i murahhasa vürûd etmiştir. Bu heyet Benî Velî'alardan, Hamde, Mihves b. Ma'dikerib b. Velî'a, Mişrah ve Ebda'a nâmında Hadramevt meliklerinden terekküb ediyordu. Hepsi İslâmiyet'i kabul ettiler. Rivayet olunduğuna göre Muhammed, Mihves'in dilinde kekelemeden söz söylemesine mani olan bir ağrıyı bir eser-i mucize olarak şifâ-yâb etmiştir *{iyileştirmiştir}*. Muhammed ona Hadramevt vâridâtından tahsisât da bağlamıştır.[122]

§48. Medine'ye mute'azzım Vâil b. Hucr el-Hadramî de geldi. Yalnız İslâmiyet'i kabul ârzû-yı şedîdiyle gelmiş olduğunu beyan etti. Memleketinde büyük nüfûz sahibi olduğu cihetle Muhrammed onun ihtidâsından çok memnun oldu. Camide îrâd-ı hutbe ettiği sırada Vâil'den sûret-i mahsûsada bahsetti.Muâviye (b. Ebî Süfyân), Muhammed tarafından kendisini [VII/84]
i'zâz u ikrâma memur oldu. Fakat Hadramî ev sahibine karşı gayet mute'azzımâne hareket etti. Bir defa, bir tenezzüh esnasında Muâviye ayaklarına kum battığından dolayı ayakkabılarını kendisine i'âreten *{ödünç olarak}* vermesini rica ettiği halde buna razı olmadı. Muâviye'ye şu cevabı verdi: «Yemen-

rakması çok yazıktır (Wellhausen'e bakınız, Sk. u.Vor., dördüncü cilt, 125, not 3).

121 Sa'd, 22, §58.

122 Sa'd, 70-71, §133; Hacer'e bakınız, ikinci cilt, 540, numara 8662.

liler alelâde bir adamın, bir melikin ayakkabılarını giydiğini işitmemelidirler. Fakat istersen deveyi yavaş yavaş sürerim, hayvanın gölgesinde yürümene müsaade ederim». Muâviye kendisi de deveye binerek arkasında oturmayı teklif ettiği zaman Hadramî yine cevab-ı red verdi ve şu sözleri ilave etti: «Devemin gölgesi senin için kâfî bir şereftir!» Peygamber bu mute'azzımâne hareketlere ehemmiyet vermedi. Vâil b. Hucr memleketine dönmeye hazırlandığı sırada hukukunu ve emvâlini uhdesinde temin edecek bir kitap isteyince Peygamber ona âtîdeki kitabı verdi: «Bu, Muhammedü'n-Nebî'nin Hadramevt hükümdârı (Kayl) Vâil b. Hucr'e kitabıdır: Sen Müslüman oldun. Mâlik olduğun araziyi ve hisarları senin uhde-i tasarrufunda te'min ediyorum. Senden her onda bir şey için bir vergi alınacaktır. Buna bî-taraf bir adam (zü'l-adl) memur olacaktır. Din bâkî kaldığı müddetçe senin işlerinde kimsenin sana haksızlık etmeyeceğini sana temin ederim. Peygamber
[VII/85] ve Müminîn bu işte yardımcıdırlar (ensâr)» Mamafih, aynı vesîka hakkında başka bir rivayet de mevcûddur.[123] Bunun metninde büyük bir fark görülmez. Yalnız vergiye tâbi' tutulacak mevâşînin tahkik ve ta'dâdı[nın] bir tahsîldâr değil iki tahsîldâr tarafından yapılacağı mezkûrdur. Bu vesîkadan başka, aynı fıkrada başka bir kitabın metnini görüyoruz. Bunun da Peygamber tarafından Vâil b. Hucr'e verildiği iddia olunmaktadır. Fakat metin çok bozuktur. Mânâsı muzlimdir. Bazı malî teshîlâta müteallik olduğu anlaşılıyor. Vesîka o haldedir ki burada onu kaydetmeye lâyık değil gibi görünüyor.[124]

Benî Muhâribler

Benî Muhâribler'in Heyet-i Sefâreti

§49. Haccetü'l-Veda' esnasında Muhammed'e (Mekke'de) Benî Muhâribler'in sefirleri geldiler. Cem'an on kişi idiler. İç-

123 Sa'd, 25, §71.

124 Sprenger'a bakınız, üçünü cilt, 461.

Not-1 [VII/85] Küleyb b. Esed b. Küleyb el-Hadramî nâmında bir zâttan bahsediliyor. Muhammed'i görmek üzere Medine'ye gelmiş, ona vâlidesi Tehnât bt. Küleyb tarafından dokunmuş bir meşlah hediye etmiş, Peygamber'in hayır duasına nâil olmuştur (Sa'd, 71-72, §133).

lerinde Sevâ b. Hâris ile oğlu Huzeyme b. Sevâ da bulunuyordu. Kabilelerinin İslâmiyet'i kabul ettiklerini Muhammed'e haber verdiler. Muhammed hesabına misafir edildiler. Hac esnasında hacılardan hiç kimse Peygamber ile muamelelerinde bu sefirler kadar kaba davranmamışlardır. Hâlbuki niyetleri gayet hâlis idi. Peygamber'e Medine'ye kadar refâkat ettiler, dâr-ı Remle bt. Hâris'de oturdular. Azîmet edecekleri sırada Muhammed, esnâ-yı mufârakatta bütün kabâil sefirlerine verilmesi mu'tâd olan hediyelerin kendilerine de i'tasını emretti.[125] [VII/86]

Cu'fîler [VII/87]

Cu'fîler'in Heyet-i Sefâreti (Mezhic)

§50. Yemenî Cu'fî b. Sa'd 'Aşîra b. Mezhic kabilesi efradından bazıları da sâir birçok kabâilin misalini takip ederek İslâmiyet'i kabul eylediler (10. senede mi?). Medine'ye Kays b. Seleme b. Şerâhîl (Benî Merrân b. Cu'fîler'den) ile Seleme b. Yezîd b. Meşce'a b. Mecma' nâmında iki Cu'fî geldi. İkisi de aynı validenin, Müleyke bt. Hulv b. Mâlik'in (Benî Harîm b. Cu'fîler'den) oğulları idiler. Müslüman oldular. Bu kabile, hayvanların yüreğini hiçbir zaman yememek gibi bir itikâd-ı bâtıla tabi olduklarından Muhammed onların ihtidâsındaki samimiyeti tecrübe için kızarmış bir koyun yüreğini kendi önünde yemelerini onlara emretti. İki Cu'fî korkularından titreye titreye bu emri icrâ ettiler. Tecrübeden memnun olan Peygamber, Kays b. Seleme'ye şu vesîkayı verdi: «Muhammed Resûlullah tarafından Kays b.

125 Sa'd, 34, §83; Taberî, birinci cilt, 1739; Esîr, ikinci cilt, 227; Sprenger, üçüncü cilt, 515, not 1, Benî Muhâribler'in haccetü'l-vedâ'da hazır bulunmaları[nın] Peygamber için bir zafer-i mahsûsa delalet ettiğini söyler. Çünkü Medine'nin şarkında Rebeze etrafındaki mer'alarda ikâmet eden bu kabile o zamana kadar İslâmiyet'e karşı pek muannidâne {*inatçı*} bir düşmanlık ediyordu.
Not-1 [VII/86] Wellhausen (Sk. u.Vor., dördüncü cilt, 142, not 1) şunları ilâve ediyor: Muhârib b. Hasafeler, Vâkıdî Wellhausen tarafından 99, (9.sene-i hicriyyede ihtidâ eden) Sa'lebe b. Sa'd'larla bir arada zikrediliyor. Egânî'ye nazaran (on ikinci cilt, 124, satır 26), kısmen o kabile ile aynı havâlîde sâkin idiler. Fakat Gatafânlar'ın ve Esedler'in bir parçası gibi görünüyorlar (Egânî'ye bakınız, onuncu cilt, 24, satır 29 ve müteâkıb).

Seleme b. Şerâhîl'e yazılmıştır: Seni, namaz kılan, fukarâ vergisi (zekât) ve emvalleri üzerinden sadaka vergisi veren Harîmler'in[126] ve azatlılarının, Merrânlar'ın ve azatlılarının, Külâblar'ın ve azatlılarının reisi nasb ettim.» Külâblar, Zübeyd b. Sa'd Aşîra ile Evd b. Sa'd Aşîralar, Cüzz b. Sa'd Aşîralar, Zeydullah
[VII/88] b. Sa'd Aşîralar, 'Âizulllah b. Sa'd Aşîralar ve Benu el-Hâris b. Ka'blar'ın Benî Salâeler'den mürekkeb bir heyet-i mecmu'a-i kabâil idiler. Vesîkanın bahsettiği azatlılar, Sprenger'ın rivayetince[127] köy ve kasaba ahâlîsi idiler. Çölde dolaşan kabilelerin bir yerde mütemekkin ahâlîye karşı te'min ettikleri himayeden dolayı onlara merbût bulunuyorlardı.

Bu i'tilâf hüsn-i sûretle akdedildikten sonra İbnü'l-Kelbî, bu iki Cu'fî'nin bir şüpheye düştüklerini söyler.Tekrar Peygamber'in huzuruna geldiler. Müşterek valideleri müteveffâ Müleyke bt. Hulv'ün fezâilini anlattılar, öteki dünyada akıbeti[nin] ne olduğunu sordular. Kendisinin (kadîm Arap âdetine tevfîkan) henüz doğmuş küçük hemşirelerinden birini diri diri gömmüş olduğunu söylediler. Muhammed gerek vâlidenin gerek gömülen kızın ikisinin de nâr-ı cehenneme mahkûm olduklarını bilâ-merhamet bildirdi. Bu cevap iki Cu'fî'yi pek müteessir etti. Hayvanların yüreğini yemeğe ve vâlidelerinin nâr-ı ebedîye mahkûm olduğunu kabul etmeye kendilerini mecbur eyleyen İslâmiyet'i kemâl-i hiddetle terk ederek Medine'den uzaklaştılar. Yolda civar kabilelerden vergi olarak alınan ve Medine'ye götürülmekte olan develere
[VII/89] rastgeldiler. Hayvanlara refâkat eden ashâb-ı Peygamber'e galebe çalarak develeri aldılar. Muhammed, vaktiyle Ri'ller'e, Zekvânlar'a, 'Usayyeler'e ve Lihyânlar'a karşı ettiği laneti[128]

126 Hazırlayanın notu: Burada yer alan kelime eserin İtalyanca orijinalinde Harîmler'in şeklinde geçmesine rağmen, Osmanlıca çevirisinde Hidâslar'ın, ya da Hadâslar'ın olarak çevrilmiştir. Tedkîklerimize göre Harîm ve Merrânlar Cu'fîler'in bilinen bir koludur. Osmanlıca olarak yazılmış kelimeyle ilgili veya bağlantılı herhangi bir kabile ismi bulunmamaktadır. Kabile ismini eserin orjinalinden görmek için bakınız; Leone Caetani, Annali dell'Islam, c. II, Milano, 1907.

127 Üçüncü cilt, 460, not 1.

128 4. sene-i hicriyye, §5.

bunlara karşı da tekrar etmiştir. Rivayet olunduğuna göre hepsini aynı tel'în içinde birleştirmiştir.[129]

§51. Mamafih, başka Cu'fî rüesâsı da geldi. Bunlar, bu kadar [VII/90] müşkilât çıkarmadılar, İslâmiyet'e girdiler. Bu münasebetle Ebû Sebre b. Yezîd b. Mâlik b. Abdillah b. Züeyb b. Seleme b. Zühl b. Merrân b. Cu'fî'den bahsediliyor. İki oğlu Sebre ve Aziz ile birlikte Medine'de huzûr-ı Peygamberîye gelerek Müslüman olmuştur. Peygamber, Aziz'in ismini Abdurrahman'a tebdil etti. Kezâlik rivayet olunduğuna göre Muhammed, Ebû Sebre'nin elinin üstünde çıkmış bir çıbanı da bir eser-i mucize olarak iyi etmiştir. Muhammed Ebû Sebre'ye, kabilesinin Yemen'deki Hurdân nâmını taşıyan vâdisini de vermiştir.[130]

§52. Sa'dül-'Aşîralar'dan Enesullah Sa'd el-'Aşîra kabilesinden Zübâb nâmında birinden daha bahsediliyor. Bu, Medine'ye Peygamber'i görmeye gelmiştir. Muhammed'in hutbe söylemeye başladığını duyar duymaz doğruca Sa'dül-'Aşîraların Ferrâz denilen saneminin perestiş *{tapınma}* edildiği mahale koştu. Onu parça parça etti. Sonra Peygamber'in huzuruna gelerek İslâmiyet'e girdi. Bu Zübâb'ın bir oğlu, Abdullah

129 Sa'd, 53-54, §106; Sprenger, üçüncü cilt, 459-460.
Not-1 [VII/89] İbn Sa'd'ın istinad ettiği İbnü'l-Kelbî'nin rivayeti, müşrik ecdâdı nâr-ı cehenneme mahkûm eder, yolda defaat ile Muhammed'e isnad edilen sözler, hadisin bütün heyet-i mecmuası bende bu vakanın tamamen değilse bile büyük bir kısmı[nın] yanlış ve uydurma olduğu yolunda bir şüphe tevlîd ediyor. Cu'fîler'den bir kısmının (ekseriyyet mi?) İslâmiyet'i kabul etmemiş olmalarının bir hatırası şeklinde bir kıymet-i târihiyyeyi hâiz olabilir. İhtimâl ki Peygamber'in esnâ-yı hayatında kabilenin İslâmiyet'e karşı vaziyet-i hasmânesini muhıkk göstermek icab edilmiştir. Mamafih birbirlerinden açık sûrette ayrı ailelere mensub oldukları halde müşterek bir vâlide hatırasıyla samimi ve devamlı bir sûrette yekdiğerine merbût iki adamdan bahsedilmesi ve bunların Muhammed'e yalnız müşterek vâlidelerinin âkıbetlerini sorup babalarını hiç zikretmemeleri pek şâyân-ı dikkattir. Bu, Cu'fîler kabilesinde ana tarîkiyle neseb usulünün hüküm sürdüğü bir devrenin sarîh ve kat'î bir hatırasıdır. Hadisin bu kısmı yani hikâyenin muhteveyâtından bi-l-vasıta münfehim {*anlaşılan*} olan kısım ihtimal ki yegâne hakiki olan ve bir kıymet-i târihiyyeyi hâiz bulunan parçadır.

130 Sa'd, 54, §106; Sprenger, üçüncü cilt, 461.

b. Zübâb el-Enesî, 37.sene-i hicriyyede Sıffîn Muharebesi'nde Ali tarafında harb etmiştir.[131]

[VII/91] **Rehâviyyûn**

Rehâviyyûn'un Heyet-i Sefâreti (Mezhic)

§53. Onuncu sene-i hicriyye esnasında Medine'ye Rehâviyyûn'dan (Mezhicler'in bir şa'bı olan Yemen'li Rehâ kabilesi efradından) on beş kişi geldiler. Dâr-ı Remle bt. Hâris'de oturdular. Peygamber'e hediyeler getirmişlerdi. Hatta bir at bile hediye ettiler. Peygamber'in huzurunda ata binildi. Hayvan Muhammed'in pek hoşuna gitti. Peygamber onları dâr-ı Remle'ye ziyarete gitti. Kendileriyle uzun uzun görüştü. Neticede sefirler İslâmiyet'i kabul eylediler. Kur'ân'ı ve yeni din tarafından tahmîl edilen ferâizi öğrenmek üzere bir müddet Medine'de kadılar. Muhammed onlara on iki buçuk ûkiye ile beş ûkiye arasında tahavvül eden gümüş hediye verdi. Sefirler memleketlerine döndülerse de bir kısmı haccatü'l-vedâ'ya tekrar geldiler ve bütün menâsik-i hacda Peygamber'i takip eylediler. Buna mükâfeten Muhammed, Rehâviyyûn'un senevî Hayber'de Ketîbe arazisinin mahsulünden yüz vesk hurma tahsisatı almalarını vasiyet etti.[132] Bu tahsîsâtın vârisleri onu sonra halife Muâviye [vefâtı: 60] zamanında satmışlardır.[133]

[VII/92] **'Anslar**

'Anslar'ın Heyet-i Sefâreti (Mezhic)

§54. Mezhicler'in bir şa'bı olan 'Ans kabilesi[nin] de bir heyet-i sefâret göndermiş olduğu iddiasındadır. Bunların kabilelerinden bir adam,[134] rivayete nazaran Medine'ye gel-

131 Sa'd, 66, §124; Sprenger, üçüncü cilt, 459.

132 7. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, §42.

133 Sa'd, 67-68, §127; Vâkıdî Wellhausen, 287; Taberî, birinci cilt, 1339; Esîr, ikinci cilt, 227; Yâkût, ikinci cilt, 877, satır 2.
Not [VII/92] Amr b. Sübey' nâmında diğer bir Rehâvî'den de bahsolunuyor. Bu, kendi hesabına Medine'ye gelmiş ve Müslüman olmuş. Peygamber'in kendisine bir bayrak verdiği ve bunu 37.sene-i hicriyyede Muâviye tarafında Ali'ye karşı harb ederken Sıffîn Muharebesi'nde kullandığı da söyleniyor (Sa'd, 68, §127).

134 İbn Sa'd ismi zikretmez, fakat İbn Hacer, Rebî'a b. Revâ der.

miş, Peygamber kendisini dine davet etmeden evvel onun nezdinde kalmış ve birlikte yemek yemiştir. Yemeğin sonunda Muhammed kendisini İslâmiyet'e davet etti. 'Ansî kabul etti. Bunu korku sevkiyle yahut bir şey kazanmak ümidiyle yapmadığını, içinde bir sesin kendisini Müslüman olmaya nâ-kâbil-i mukavemet bir sûrette sevk ettiği için yaptığını söyledi. Mamafih yeni dini Arabistan'ın cenûbundaki kabilesi arasına götürmeye muvaffak olamadı. Çünkü yolda hummâdan öldü.[135] Binaenaleyh 'Ans'lardan hiçkimsenin Müslüman olmadığına hükmedebiliriz.

Ezd Ummanlar [VII/93]

Ezd Ummanlar'ın Heyet-i Sefâreti[136]

§55. (Râvî: Medâinî). Umman sekenesi Müslüman oldular. İslâmiyet'in aslî prensiplerini öğrenmek ve vergiyi tahsil etmek üzere Muhammed onların nezdine 'Alâ b. Hadramî'yi gönderdi.[137]

Bunun üzerine Ezd Ummanlar'dan bir heyet-i sefâret Medine'de Muhammed'i ziyarete geldi. İçlerinde Esed b. Yebrûh *{Yebrah}* et-Tâhî'nin ismi tahattur olunuyor. Sefirler kendi işlerini ru'yet edecek, intizam ve sükûnu te'sîs edecek bir kimseye muhtaç olduklarını Peygamber'e anlattılar. Bunun üzerine asıl ismi Müdrik b. Hût olan Mahrebe el-'Abdî nâmında biri ileri atılarak kendisini mümessil sıfatıyla Umman'a göndermesini rica etti. Çünkü Cenâb *{Cenûb}* Muharebesi'nde Ezd Ummanları onun hayatını kurtarmışlardı. Minnettarlığını ispat etmek istiyordu. Peygamber razı oldu, onu Umman'a gönderdi. Daha sonra, Medine'de Seleme b. 'İyâz el-Ezdî nâmında biri birkaç refîkiyle Medine'ye geldi. Hepsi Müslüman oldular.[138]

135 Sa'd, 66, §125; Sprenger, üçüncü cilt, 471, not 1.
136 8. sene-i hicriyyeye bakınız, §190-192.
137 Not-1 [VII/93] Bu malûmat yanlıştır. Çünkü Umman'a Amr b. Âs'ın gönderildiğini, 'Alâ'nın Bahreyn'e i'zâm edildiğini biliyoruz (8.seneye bakınız, §190).
138 Sa'd, 72-73, §134.

[VII/94] **Gâfıklar**

Gâfıklar'ın Heyet-i Sefâreti

§56. Medine'ye Gâfıklar kabilesinden Cüleyha b. Şeccâr b. Suhâr el-Gâfıkî ile daha sâirleri gelerek Müslüman oldular ve te'diye edecekleri vergileri kendiliklerinden Peygamber'e getirdiler. Heyet-i murahhasa azâları arasında 'Avz b. Süreyr el-Gâfıkî de vardı.[139]

Bârıklar

Bârıklar'ın Heyet-i Sefâreti

§57. Ezdler'in bir şa'bı olan Bârıklar'dan da Medine'ye murahhaslar gelerek İslâmiyet'i kabul ettiler ve Muhammed'e sadakat yemininde bulundular. Muhammed bunlar için şu kitabı yazdırdı: «Bu, Muhammed Resûlullah'ın Bârıklar'a bir kitabıdır. Onların meyveleri henüz kemâle ermeden toplanmayacaktır. Bârıklar'ın müsaadesi olmadıkça arazilerinde ilkbahar yağmurları (murabba') esnasında hayvan otlatılmayacaktır. Ne de yaz yağmurları esnasında (masîf, metinde sîf yahut diğerinde feth-i sâd ile sayf).[140] Mamafih kıtlık veya ku-

139 Sa'd, 73, §135; Sprenger, üçüncü cilt, 461.
Not-1 [VII/94] Bu küçük kabilenin nerede oturduğunu tahkîk etmek bence kâbil olamadı. Yâkût'un bir fıkrasından (üçüncü cilt, 900, satır 7) anladığımıza göre sonra bu kabile Mısır'a hicret etmiştir.

140 Not-1 [VII/95] Rebî' b. Murabba' tabirlerinin asıl mânâları hakkında Wellhausen'in pek doğru olarak söylediği vecihle Arabistan'ın muhtelif taraflarında muhtelif telakkiyât mevcûd idi. Yani bazı yerlerde bu tabirlerin ilkbahar bazı yerlerde sonbahara tekâbül ettiği kabul olunmuştu (Wellhausen, Sk. u.Vor., üçüncü cilt, 93 ve dördüncü cilt, 131, not 3). Buradaki sayf tabirine gelince, vesîkanın Yemen gibi cenûbî Arabistan'a mensub bir havâlî sekenesi için yazıldığını, oranın dağları arasında yaz bidâyetinde Bahr-i Muhît-i Hindî'de esen rüzgârın mebzûl ve müfîd yağmurlar getirdiğini tahattur etmek lazımdır (D. J. Hogarth'a bakınız, The Nearer East, 106, 114). Masîf tabiri hiç şüphe yok ki bu yağmurlara aittir. Onun için burada bu tabirin asıl mânâsı hakkında bir tereddüde mahal olmayacağını zannederim. Cenûbî Arabistan'da sonbaharın pek kurak olduğunu da unutmamalıdır (Farazâ Manzoni'nin El-Yemen eserine bakınız, birinci kısım. Petermann's Mitteilungen'in otuzuncu cildinin 170- [VII/96] 183 ve 254-263 sayfalarında Glazer'in beyânâtına da bakınız). Onun için burada Rebî' tabiri ancak ilkbaharı ifade edebilir.

raklık mevsiminde Müslümanlar onların memleketlerinden [VII/95] geçecek olurlarsa Bârıklar kendilerini üç gün misafir etmeye mecburdurlar. Meyveler kemâle erdiği zaman yolcular yiyecekleri kadar toplayacaklardır. Fakat ceplerine hiçbir şey koyamayacaklardır». Şahitler Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Huzeyfe b. Yemân idiler. Vesîkayı Übey b. Ka'b kaleme almıştır.[141]

Mehreler [VII/96]

Mehreler'in Heyet-i Sefâreti

§58. Mehreler'in bir heyet-i sefâreti Mehrî b. Ebyad'ın taht-ı kumandasında oldukları halde Medine'ye geldiler. Müslüman olunca Peygamber'den ber-vech-i âtî bir kitap aldılar: «Bu, Muhammed Resûlullah'ın Mehrî b. Ebyad'a, Mehrîler arasında İslâmiyet'i kabul edenlere dair bir kitabıdır: Bunlar vergilerle ezilmeyecekler, tazyîkâta maruz kalmayacaklar ve İslâmiyet şerâyi'ine riâyatkâr olacaklardır. İslâm şerâyi'inden ayrılanlar Allah'a karşı hareket edeceklerdir. Allah'a iman eden Allah'ın ve Nebiyyullah'ın himayesine (zimme) lâyık olacaklardır. Bulunan şeyler sahibine iade edilmek, kaybolmuş mevâşî haber verilmek lazımdır. Necâset fenalıktır, ifrât-ı mücâmaa günahtır». Muhammed b. Mesleme el-Ensârî tarafından yazılmıştır.

Sonra Mehrelerin (Arabistan'ın cenûb-i şarkîsinde) sâkin oldukları ezvâk-ı havâlîden Şihr'de mütemekkin Züheyr b. [VII/97] Kurzum b. Acîl b. Kıbâs b. Kamûmî el-Mehrî nâmında biri de Medine'ye geldi. Muhammed, din uğrunda ihtiyâr ettiği uzun seyahatten dolayı kendisini tebrik ile sâir hediyeler arasında bir at da ihsan etti ve bir kitap yazdı.[142]

141 Sa'd, 25, §70; 73, §136; Sprenger, üçüncü cilt, 256, Has'amlar'ın müstakil bir şa'bı olan Bârıklar[ın] Cüreş şimâlindeki dağların eteğinde sâkin olduklarını söyler.
Not-2 [VII/96] Şâyân-ı dikkattir ki vesîka Bârıklar'ın İslâmiyetlerine dair hiçbir îmâyı hâvî değildir. Bunun için, İbn Sa'd'ın vesîka bidâyetinde söylediği sözlere rağmen Ezdlerin kısm-ı a'zamı gibi müşrik kalmış olacaklardır.

142 Sa'd, 24, §67; 75, §141; Sprenger, üçüncü cilt, 385 ve not 1.

Necranlılar

Yemen'de Necrân Hristiyanlarıyla Muâhede[143]

§59. Muhammed ile Necrân Hristiyanları arasında mün'akid muâhede hakkında İbn Sa'd üç hususi fıkrada muhtelif malûmat hıfzetmiştir. Bunun her biri diğerini kısmen tekrar ve kısmen ikmâl ediyor. Can sıkıntısına ve lüzumsuz tekrarlara düşmemek için üç fıkrayı bir araya toplayacağız, lüzumsuz tekrardan ibaret olan şeyleri kaldırarak tek bir hikâye vücûda getireceğiz. İbtidâ müzâkerâta başlayan Muhammed olmuştur. Necrân sekenesine bir mektup yazdı (mektubun muhteviyâtı[nın] ne olduğu söylenmiyor) ve onları Muhammed ile müzâkerâtta bulunmak üzere memleketlerinin asilleri arasından on dört kişiden mürekkeb bir heyet-i sefâret göndermeye sevk eyledi. Medine'ye giden Hristiyan heyet-i murahhasası arasında ez-cümle şunlar vardı: Âkıb Abdül-
[VII/98] mesîh el-Kindî, Ebu'l-Hâris b. Alkame, Rebî'a kabilesinden ve biraderi Kürz b. Alkame, es-Seyyid b. Hâris, biraderi Evs b. Hâris, Zeyd b. Kays, Şeybe, Huveylid, Hâlid, Amr, Ubeydullah ve daha isimleri zikredilmeyen sâirleri. Heyet-i murahhasa üç kişilik bir heyetin yani Âkıb Abdülmesîh'in taht-ı kumandasında idi. Bu, emîr vazifesini ve halk meclisi reisi vazifesini (sâhibu meşveretihim) îfâ ediyordu. Umûr-ı diniyye için (piskopasları, haham ve imamları, metinde böyledir) Ebu'l-Hâris b. Alkame idi. Bu, mektupların müdîriyyeti vazifesini de îfâ ediyordu. es-Seyyid b. Hâris kervanlar ve seyahat müdîriyyetini (sâhibu rıhletihim) görmekte idi. Sefirlerin vazifesi Muhammed'den mümkün olduğu kadar nafi-'i şerâit istihsâl etmekti. Fakat aldıkları gizli talimata göre Hristiyanların, dinlerini terk etmeye hiç niyetleri yoktu. Sefirler Medine'ye

143 §14. fıkraya da bakınız.
Not-1 [VII/100] Necrân Hristiyanlarından heyet-i murahhasa kelimesi Benî Hâris b. Ka'blar'ın yukarıda hikâye ettiğimiz (10.sene, §3. ve müteâkıb fıkralar) ihtidâlarından biraz sonra ve Hâlid b. Velîd'in seferi neticesinde vukû' bulmuş olmak îcâb eder.

geldiler. Hibre[144] kumaşından mâmul hirmânîlere bürünmüş oldukları halde camiye girdiler. Daha üstlerinde ipekli kumaş (erdiyetün mekfûfetün bi'l-harîr) vardı. Nihayet, şarka müteveccihen ibadet ettiler (yani, Medine'de cenûb istikâmetinde bulunan kubleyi ihmal eylediler).[145] Muhammed bunların rahat bırakılmasını emretti. Fakat Hristiyanlar kendisine tevcih-i hitab ettikleri zaman arkasını döndü, onlarla konuşmak istemedi. Osman (b. Affân), Peygamber'in canını sıkan şey[in] onların tarz-ı telebbüsü olduğunu Hristiyanlara söyledi.[146] [VII/99] Bunun üzerine Hristiyanlar çekildiler. Ertesi sabah bir rahib (yahut târik-i dünya) gibi mülebbes bir halde geldiler: Bu defa Peygamber'e selam verdikleri zaman Muhammed lutfen cevap verdi ve onları İslâmiyet'e davet etti. Hristiyanlar Müslüman olmak istemediler. Bu noktada şiddetli bir ihtilaf çıktı. Muhammed kendilerine Kur'ân'ın bazı fıkralarını tilâvet ettiği halde ihtilaf yine yatışmadı. Nihayet Peygamber usanarak onları yanından savdı. İki tarafın da birbirlerini tel'în etmekte serbest olduklarını beyan etti. Mamafih Hristiyanlar evvelce kendi menfaatlerini daha iyi muhâkeme ettiler. Güneş doğdu-

144 Not-2 [VII/100] Wellhausen'in yazdığı gibi «Hubeyre» değil «Hibre». Yemen'de yapılan bir nev'i manto idi. Pek büyük olurlardı ve yol yol renkli idi (Dozy'e bakınız, Vêtements, 133 ve müteâkıb sayfalar).

145 Not-3 [VII/100] İlk Hristiyanların kadîm âdeti mûcebince ibadet ederken şarka teveccüh edilirdi (Huart, Lit. Ar, 48). Hristiyan şairi meşhur Ahtal meşhur bir mısraında bunu îmâ eder (Dîvân, 154, satır 4, Salhanî tab'ı). Meşhur müsteşrik rahib Lammens bu şair hakkında eser-i nefîsinde bu i'tiyâdın Hristiyanlık kiliselerinin tayini ciheti hususunda büyük bir te'sîri görülmüş olduğunu söyler. Lammens'in fikrince Ahtal'ın fıkrası (messa mıdır?) Lammes'in bu mütâlaasına ilaveten bizde, Medineli şair Ebû Kays Sırma b. Mâlik'in (medhale bakınız, §203, numara 2 ve Taberî, birinci cilt, 1247) bir mısraında «ibadet ederken güneşe doğru dönen Hristiyanlar»dan bahsedildiğini söyleyeceğiz (Belhî, birinci cilt, 69).

146 Not-4 [VII/100] Dozy hibre mantosunu, Peygamber'in sâir bütün elbiseye tercih ettiğini ispat etmek üzere birçok istişhâdâtta bulunur. Hatta ashâb, Peygamber'i defnedecekleri zaman Muhammed'in bir hibreye sarılı [VII/101] bulunduğu bile söyleniyor. Peygamber'in canını sıkan şey, sâir ehâdise i'timâd câiz ise, ipekli ve müzeyyen esvablara karşı hissettiği rivayet olunan nefrettir (Kur'ân'a bakınız. XXXIII, 33, Buhârî, birinci cilt, 107, satır 4. 10.senede §34. fıkraya da bakınız).

ğu zaman Hristiyanların reisi Âkıb Abdülmesîh rüfakâsından en makul iki kişi ile huzûr-ı Peygamberîye gelerek yeni teklifatta bulundu: «Biz sana karşı tel'înatta bulunmamaya karar verdik. Seninle bir sulh muâhedesi yapabilmek için vaz' edeceğin şerâiti kabule hazırız»[147] dedi. Bu sûretle muntazam bir sulh muâhedesi yapıldı. İbn Sa'd, Vâkıdî'ye istinaden bunun tam metnini kaydettiğini iddia eyler.[148]

[VII/101] §60. (Muhammed ile Necrân Hristiyanları arasında sulh muâhedenâmesi). Bu, Muhammedü'n-Nebî Resûlullah'ın Necrân sekenesine kitabıdır. Onların sarı, beyaz yahut siyah bütün meyvelerinin ve kölelerinin sahibi idi.[149] Mamafih onlara karşı âlicenâbdır. Bini her Recep ayında bini her Safer ayında teslim edilmek üzere senevî vergi olarak iki bin libâs verilmesi şartıyla bunları tamamen kendilerine bırakır. Her libâs bir ûkiyye kıymetinde olacaktır. Bir ûkiyyeden fazla yahut noksan libâslar hesaba alınacaktır. Alınmış olan zırhlar,

147 Not-5: [VII/101] Umumiyetle Yemen ve bilhassa Necrân Hristiyanları hakkında Duchesme Missions'a bakınız, 96-112; Wright, 26-100, 145-189; Harnack, Die Mission, 447; Blau'nun ve Fell'in ZDMG'deki makaleleri, 1869 senesinin yirmi üçüncü cildinde, 1881 senesinin otuz beşinci cildinde. Halévy'nin, Revue des Etudes Jeuives risalesinde 1889 senesinin on altıncı cildindeki makalesi. Mamafih bunların tarihi pek muzlim ve meşkûktur. Vesâik ve malûmat noksandır.

148 Sa'd, 8, §14; 25-26, §72; 76-77, §143; Taberî, birinci cilt, 1740, Âkıb'ın ve es-Seyyid'in vürûdu[nun] 10.sene-i hicriyyede olduğunu söyler; Buhârî, üçüncü cilt, 167-168.

149 Not-2: [VII/103] Doktor Gabrielle, muâhedenâmenin bidayetinde Necrânîlerin bütün ma-melekleri *{sahip olunan mal ve mülk}* üzerinde bu tasarruf hakkı ile söze başlanması pek dâî-i şüphe olduğunu bana hatırlatıyor. Filhakika Muhammed'e isnad olunan sâir muâhedât ve vesâikin hiçbirinde böyle bir şey yoktur. Bu satırlar [VII/104] hiç şüphesiz halife Ömer, Necrânîleri Arabistan'dan tard ettiği zaman takib ettiği hatt-ı hareketi mâzur göstermek arzusundan mülhem olmuşlardır. Bu vesîkanın mevsûkıyyeti hakkındaki şüpheleri başka bir mülâhazada te'yîd ediyor. Hristiyan dininin serbesti-i icrâsına, kiliselerin, ayin ve ibadetin hürriyetine dair vukû' bulan vaatler ileride Kudüs, Mısır Müslümanlarına Ömer ve Amr b. Âs tarafından verilmiş aynı müsâadâta bakılarak sonradan ilave edilmişe benzer. Farazâ Lane-Poole'nin The first Mohammedan Treatie, With Cristians Proceedings of the R. Irish Academy eserine bakınız., 1904, yirmi beşinci cilt, 227-256, Miednikoff'un eserinin birinci cildinin 578 ve müteâkıb sayfaları.

bargirler yahut develer ve sâirenin de kıymeti takdir edilecektir. Benim mümessillerimi (rusul) yirmi gün yahut daha [VII/102] az müddetle misafir etmek mecburiyetindeler. Fakat onları bir aydan ziyade beslemeye mecbur değildirler. Yemen'de muhârebe vukû'a gelirse âriyet sûretiyle otuz zırh, otuz bargir, otuz deve vereceklerdir. Gâib veya mahvolanların tamamen iade edilecekleri hakkında mümessillerim teminat i'ta eyleyeceklerdir. Necrânîler ve maiyetlerindekiler (haşiyyetuhum) şahısları, dinleri, arazileri, malları, hâzırları ve gâibleri, kiliseleri, ayin ve ibadetleri hususunda Allah'ın muhafazasından (civar) ve Muhammed'in himayesinden (zimme) müstefîd olacaklardır. Hiçbir piskopos yahut rahibi yahut vâkıfı (kâhya mı?) bulunduğu hali terk etmeye icbâr eylemek caiz değildir. Murâbahakârane faiz mahsulü veya müşriklik zamanlarının kan diyeti bedeli olmadıkça ellerinde bulunan az veya çok şeylerde Allah'ın muhafazasına ve Muhammed'in himayesine nâil bulunacaklardır. İki kişi arasında bir mesele-i hukûkiyye tahaddüs ederse aralarında âdilâne bir tarz-ı tesviye bulunmak lazımdır. Hiçbiri ne zarara uğrayacak ne diğerine zarar verecektir. Bundan sonra kim murâbahakârane faiz talep ederse kendisinden himayemi ref' ederim. Hiç kimse başka biri tarafından yapılan bir fenalıktan dolayı mesûl olmayacaktır. Bu kitabın muhteviyâtına tevfîkan onlar sâdık kaldıkları, vazâif ve taahhüdâtlarını müstakimâne îfâ ettikleri müddetçe Allah'ın emri sâdır oluncaya kadar[150] Allah'ın [VII/103] muhafazasına Peygamber'in himayesine nâil olacaklardır. Haksız yere tazyîkâta uğramayacaklardır. Şahitler şunlardır: «Ebû Süfyân b. Harb, Gaylân b. Amr, Mâlik b. Avf en-Nasrî, Akra' b. Hâbis, Belhâ'nın biraderi Müstevrid b. Ömer, Mugî-

150 Not-3: [VII/104] Wellhausen (Sk. uVor., dördüncü cilt, 133, not 1) bu küçük cümlenin Peygamber tarafından verilen sözü, Hristiyanları Necrân'dan tard etmek sûretiyle Ömer'in ihlâl etmesini mâzur göstermek üzere sonradan ilave edilmiş olacağı şüphesini muhıkk olarak dermiyân eder (13. sene-i hicriyyeye bakınız). O fıkra kaldırılırsa ibarenin mânâsı[nın] daha dürüst olacağı noktasında Wellhausen ile tamamen müttefikim. Bu cümle-i mu'terıza ile mektup muhteviyâtı arasındaki tezâd âşikârdır.

re b. Şu'be ve Ebû Bekir'in mevlâsı Âmir.» Vesîkayı Mugîre b. Şu'be yazmıştır.[151]

[VII/105] §61. Necrân ahâlî-i Hristiyaniyyesi Peygamber'in vefâtına kadar bu şerâite tevfîk-i hareket ettiler. Kimse onlara tecavüz etmedi. Ebû Bekir halife olduğu zaman vaziyetleri değişmedi. Halife vefât ederken vasiyetnâmesinde bunlar hakkında sarîh malûmat bıraktı (yani kendilerine hükümetin himayesini temin etti). Ahvâl Ömer'in hilafeti zamanında değişti.[152]

Ebû Ubeyde b. Cerrâh Necran'da

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Necrân'a İ'zâmı

§62. Rivayet olunduğuna göre, o sene Peygamber Necrân (Hristiyan) ahâlîsinin ısrarı neticesinde, oraya aralarında ikâmet etmek ve menafi'lerini himaye eylemek üzere ashâbdan Ebû Ubeyde Âmir b. Cerrâh'ı göndermiştir.[153]

Nüfâse b. Ferve ed-Di'lî'ye Mektup

§63- Muhammed Semâve meliki Nüfâse b. Ferve ed-Di'lî'ye
[VII/106] de bir mektup yazmıştır.[154]

151 Sa'd, 25-26, §72 [râvî: Vâkıdî] Muhammed'in mektubunun metni §72. fıkradadır. Yukarıda zikredilen iki fıkrada (§59. fıkraya bakınız) yalnız mektubun hülasasını, iki defa mükerrer olarak görüyoruz; Sprenger, üçüncü cilt, 502; Belâzurî, 63-66; Hişâm, 401; Esîr, ikinci cilt, 223; Egânî, onuncu cilt,143; Ya'kûbî, ikinci cilt, 89, daha muhtasar bir sûrette kaydeder, şâyân-ı dikkat bir ciheti yoktur. Sâir vesâik için Ya'kûbî'ye bakınız, ikinci cilt, 90-92.

Not-4 [VII/104] Ebû Yûsuf [vefâtı: 182], *Kitâbu'l-Harâc*'ında İbn İshâk'ın [vefâtı: 151] rivayetine istinaden bu metnin diğer bir şeklini muhafaza etmiştir (Yûsuf, 41, satr 2 ve müteâkıb). Bu rivayet Vâkıdî'nin [vefâtı: 204-207] metni ile hutût-ı umûmiyyesinde tevâfuk ediyor. Fakat birçok farklı yeri vardır. Bu farklar kısmen müstensihlerin hatasıdır. Kısmen de izâh maksadıyla yapılmış küçük [VII/105] ilâvelerdir. Gayet kadîm olması lazım gelen bir metinde bu pek şâyân-ı dikkattir, bütün farkları göstermekten sarf-ı nazar ile yalnız şunu söyleyeceğiz ki İbn İshâk'ın metninde piskoposlar ve rahibler ile beraber vâkıflar yerine kâhinlerden (kâhin min kehânetihi) bahsediliyor. İbn İshâk'ın metni daha doğru ise Necrân'daki Hristiyanlık Arap müşrikliğiyle pek karışık demekti.

152 Sa'd, 77, §143, sayfa 193, tercüme.

153 Hamîs, ikinci cilt, 161-162.

154 Sa'd, 22, §59; Sprenger, üçüncü cilt, 233, buna, kimin rivayetine istinaden bilmeyiz, hükümran olan Gassân sülalesinden Kelbîler melikidir.

Utbe b. Ferkad'a Mektup

§64. Bu, Nebî'nin Utbe b. Ferkad'a verdiği şeydir: Yani ona Mekke'de Merve kurbunda bir ev (dâr) inşa etmesi için bir yer verdi. Kimse onun bu hakkına itiraz edemeyecektir. Kim itiraz ederse hiçbir hakkı yoktur. Onun (Utbe'nin) hakkı (yegâne, hakiki) haktır. Bunu Muâviye yazmıştır.[155]

Saîd b. Süfyân er-Ri'lî'ye Mektup

§65. «Bu, Resûlullah'ın Sa'îd b. Süfyân er-Ri'lî'ye verdiği şeydir: Yani ona kasr ile beraber Süvârıkıyye hurmalığını verdi. Kimse onun bu hakkına itiraz edemeyecektir. Kim itiraz [VII/107] ederse hiç hakkı olmayacaktır. Onun (Sa'îd'in) hakkı (yegâne, hakiki) haktır. Bunu Hâlid b. Sa'îd yazmıştır.»[156]

Ceyşânlar

Ceyşânlar'ın Heyet-i Sefâreti

§66. Ceyşân kabilesinden bazılarının vürûdu da heyet-i sefâretler meyânına idhâl edilmektedir. Bu gelenler arasında Ebû Vehb el-Ceyşânî nâmında biri de vardı. Bunlar bite'a (bal ile hurmadan yapılırdı) ile mizr (hubûbâttan yahut arpa, şaîrden yapılan bira) nâmındaki meşrubat-ı mütehammirenin isti'mâli[nin] caiz olup olmadığını sordular. Muhammed suale cevap vermeden evvel bunların müskir olup olmadığını anlamak istedi. Ebû Vehb çok içilirse sarhoşluk verdiklerini söyleyince Peygamber onların isti'mâlini men' etti.[157]

Not-1 [VII/106] Semâve hakkında Hemedânî'ye bakınız, 48, satır 8; Egânî, on dördüncü cilt, 143, satır 9; Taberî, ikinci cilt, 1796, satır 7. Bu Nüfâse Kinânî Di'l'lerden biri olamaz. Hanefî Di'l'lerden addetmeye mecburuz (Esîr'e bakınız, dördüncü cilt, 225, satır 19 ve 226, satır 6; Wellhausen, Sk. u.Vor., dördüncü cilt, 127, not 1).

155 Sa'd, 23, §64.

156 Sa'd, 23, §63; Sprenger, üçüncü cilt, 460; Yâkût, üçüncü cilt, 380, Süvârıkıyye hakkında birçok malûmât verir.

157 Sa'd, 77, §144. Meşrubât-ı müskire hakkında De Sacy'ye bakınız, Chrestomathie Arabe, birinci cilt, 150-154.

Müseylime

Arabistan'da İslâmiyet Aleyhinde İlk Kıyâmlar: Nebiyy-i Kâzib Müseylime

[VII/108] §67. Peygamber'in vefâtından evvel, ihtimal ki 10. sene-i hicriyyenin hitâmından mukaddem, Arabistan'da ilk ayrılık hareketleri başlamıştır. Bunlar, Muhammed'in misâlini takip etmek ve siyasî ve dinî bir propaganda vasıtasıyla Muhammed'in kazandığı aynı menâfi-'i maddiyeyi temin eylemek isteyen kimseler tarafından idare ediliyordu. Böyle bir harekete ilk kıyâm eden Müseylime'dir.[158] Benî Hanîfeler'in heyet-i sefâretini hikâye ederken[159] kendisinden biraz bahsetmiştik. Hadise nazaran, Müseylime'nin daha heyet-i murahhasa ile Medine'ye vürûdu iddia olunduğu zamanda bile Muhammed ile müstakbel refîki arasında bir ihtilaf çıkmıştı. Müseylime bazı şerâit talep etmiş, Peygamber bunlara hiçbir vecihle rıza göstermemişti. Mamafih İbn İshâk[160] başka bir takım ehadîsten bahsediyordu. Bunlara nazaran evvelki haberin yanlış olduğuna hükmedilebilir. Müseylime'nin Medine'ye sahip olmak üzere Muhammed tarafından isti'mâl edilen tedâbiri tedkîk etmiş, Kur'ân hakkında bazı şeyler işitmiş ve bunu taklit etmeyi düşünmüş olmakla beraber Medine'ye gelmesi[nin] muhtemel olmadığı fikrindeyiz. Rivayet olunduğuna göre, Medine'den vatanı olan Yemâme'ye avdet edince o da güya vahy-i ilâhiye müstenid ayetler tertip etmiş, nübüvvetini ilan eylemiş, kabilesini arkası sıra sürüklemiştir. Kabilesi yabancı Peygamber'i terk ile milli Peygamber'e memnuniyetle
[VII/109] mütâbaat etmiştir. Kureyşîler'in ve Medinelilerin Muhammed sayesinde nâil oldukları aynı menâfii bunlar da istihsâl ede-

158 Not-1 [VII/109] Ya'kûbî'ye nazaran, ikinci cilt, 146, satır 8, Müseylime 10. sene-i hicriyyede nübüvvet iddiasına kalkmıştır (tenebbee). [VII/110] Mamafih böyle ortaya çıkmadan evvel hayli müddet hazırlanmış olması muhtemeldir. Araplar, Peygamberlik iddiasına kalkan kimseleri hemen kabul edecek adamlardan değildiler (Muhammed'in misali gözümüzün önündedir!).

159 10. sene, §33.

160 Hişâm, 946, satır 5.

bileceklerini ümit eyliyorlardı. Müseylime mukaffâ *{kafiyeli}* nesir ile (yüsecci'u's-sece'ât) bazı şeyler okumuş, Kur'ân'ı taklit ederek ez-cümle İbn İshâk'ın hıfzettiği şu sözleri ortaya çıkarmıştır[161]: «Allah gebe kadınlara inâyet secâniyesini bahşetti. Onlardan karın derisi (sıfâk) ile haşâ *{Arp. Bağırsak}* arasından (hârice çıkınca) hareket eden bir mahlûk peydâ etti».[162] Müseylime, taraftarlarının şarap içmelerine müsaade gösterdi. Serbest münasebet-i cinsiyyeye (zina) müsâğ *{müsaade}* verdi.[163]

161 Hişâm, 946, satır 11.

162 Not-2 [VII/110] Bu fıkranın mevsûk yahut gayr-i mevsûk olduğunu muhakkak sûrette söyleyebilmek kâbil değildir. Çünkü Müslümanların kâzib Peygamber'i her vecihle tezyîfe {*zayıfa çıkarma*} çalışacakları ve bir yalancı ve mukallid gibi telakkî ettikleri kimsenin güzel sözlerini intikâl ettiremeyeceklerini hesaba katmak iktizâ eder. Neşrettiği şeylerin ne kadar gülünç ve Kur'ân'dan dûn olduğunu göstermek için Müseylime'nin ayetlerini kendileri icad etmiş olmaları bile muhtemeldir. Müseylime'nin hükümdârlıktan ziyade Peygamberlik iddiasına kalkışmış olması bile şüphelidir. 11. ve 12. seneler vakâyı'ını hikâye ederken bu bahse avdet edeceğiz.

163 Hişâm, 946; Taberî, birinci cilt, 1738-1739, mamafih diğer bir fıkrada, birinci cilt, 1749-1750, Seyf b. Ömer'in rivayetine müstenid bir hadis nakleder ki bunda üç yalancılar yani Müseylime, Esved ve Tuleyha, üçü[nün] birden Muhammed'in büyük hacdan Medine'ye avdetinden sonra hastalığına (tahallül {*ihramdan çıkmak*} ibnü's-seyr: seyahat yorgunluğundan pek za'f kesb ettiğine) dair çıkan şâyialar üzerine silaha sarılmış oldukları söylenmektedir. Buhârî, üçüncü cilt, 167; Belâzurî, 87, Müseylime'yi ilk takip edenlerden biri[nin] Reccâl (Rahhâl) b. Unfüve olduğunu söylüyor (§33. fıkraya bakınız).

Not-3 [VII/110] Muhaddisînin arzuları Müseylime'yi mümkün olduğu kadar fena bir ziyâ altında göstermektir. Mamafih Müseylime'yi ahlâf nazarında mahkûm etmek için yalnız bu iki ithamı ortaya koyabildiklerine bakılırsa Müseylime'nin Müslümanların dedikleri derecede fena ve muzırr bir adam olmadığı farzedilebilir. Şarap içmek müsaadesi ikinci asr-ı hicrînin sağlam Müslümanları nazarında ihtimal ki pek fena bir şey gibi görünebilirdi. Fakat Muhammed zamanına gelinceye kadar Arabistan'da şarap isti'mâli pek kesîr ve tamamen caiz olduğunu tahattur etmek münasib olur (Lammens'e bakınız, 36-44; Yâ'kûb: Arab. Dicht, üçüncü cilt, 96-109). Rivayet edildiğine göre birinci asr-ı hicrî esnasında Müslümanların kısm-ı a'zamı, Kur'ân'a rağmen pek çok şarap içerlerdi (Goldziher'e bakınız, Muh. Stud, birinci cilt). Halife Ömer bu sû-i isti'mâlin önünü almak için pek şedîd ceza-yı cismaniye müracaata mecbur oldu, [VII/111] fakat maksadını temin edemedi (Lammens, 39). Fuhş ve iştirâk-ı nisvân (zina) ile ithamı esassız boş

[VII/111] §68. Müseylime'nin propagandası bidâyette muvaffakıyete iktirân etti. Taraftarlarının çoğaldığını görünce Muhammed tarafından isti'mâl edilen vasâite teşebbüs ederek Medine Peygamberi'ne bir nâme gönderdi. Rivayet olunduğuna göre bunda Araplar üzerinde hükm ü nüfûzunun paylaşılması tek-
[VII/112] lif ediliyordu: «Müseylime Resûlullah'tan Muhammed Resûlullah'a es-selâmu aleyke. Aşağıda: (Bil ki) İmparatorlukta seninle refîk oldum. Dünyanın yarısı bizim, yarısı Kureyşîler'indir, fakat Kureyşîler fena kimselerdir.»

Mektubu Muhammed'e iki sefir getirdi. Rivayete nazaran Muhammed buna şu sûretle cevap vermiştir: «Bismillahirrahmanirrahim. Muhammed Resûlullah'tan Müseylimetü'l-Kezzâb'a. es-Selâmu 'alâ men ittebe'a'l-Hüdâ. Aşağıda: Dünya Allah'a aittir. Allah onu kulları arasında istediğine miras olarak bırakır. Son mükâfâta Allah'tan korkanlar nâil olacaklardır». Bu, Übey b. Ka'b tarafından yazılmıştır. Sefirlere, sıfatları kendilerine bir masûniyyet *{korunmuşluk}* temin etmemiş olsa idi ikisinin de kafalarını keseceğini söyledi. Bu vaka 10. sene-i hicriyye nihayetlerine doğru cereyân ediyordu.[164]

bir iftiradan ibarettir. Filhakika, zina kelimesinin hakiki mânâsı hakkında başka tarafta söylediğimiz (10. sene, §58, not 1) sözleri hatırlamak kâfîdir. Burada zina tabiri Asya'nın büyük şehirlerindeki mâlum fuhş değildir. Sonra İslâm heyet-i ictimâiyyesinde de bu fuhş inkişâf etmiştir. Bahsolunan zina Muhammed'den evvel Arabistan'da mevcûd bir haldir ki izdivaç hakkında sabit kavânin fıkdânından ibarettir. Muvakkat birleşmelere, mut'a[ya] müsâğ vardı. Sonra sünnîler bunu men' etmişlerdir. Fakat şiîler muhafaza ettiler. İran'da elân tatbik ediyorlar. İthamın bî-esas olduğu muhaddisînin bu iddiayı te'yîd için hiçbir delil göstermemelerinden de anlaşılıyor. Muhaddisînin Müseylime'yi bize Muhammed'in mukallidi gibi göstermek yolundaki itinâ-yı azîmleri belki bir esas-ı hakikate istinad edebilir. Fakat gayet ihtiyatkârane telakkî edilmeye lâyıktır. Filhakika, Müseylime'nin zuhûru[nun] Muhammed'den ve İslâmiyet'ten müstakil bir hâdise olmak ihtimali bütün bütün mefkûd değildir. Dinî bir hâdise olmaktan ziyade siyasî bir hâdise olmak kâbildir. Muhaddisîn, Müseylime'nin faaliyet-i siyasiyyesini bize İslâmiyet aleyhinde bir hareket-i diniyye diye irâe etmekle Ebû Bekir'in siyaset-i mütecavizânesini 12. sene-i hicriyyede Hanîfelerin kıtâl-i müdhişini daha iyi mazur göstermiş oluyorlar.

164 Hişâm, 965; Sa'd, 47, §101; Taberî, birinci cilt, 1748-1749; Esîr, ikinci cilt, 228-229, mamafih burada Müseylime'nin propagandası[nın] hac-

§69. İki Arap Peygamber'i arasındaki münasebât hakkında başka bir rivayet de mevcuttur. Muhammed, İslâmiyet'i kabul etmesi için Müseylimetü'l-Kezzâb'a bir mektup yazdı ve bunu Amr b. Ümeyye ed-Damrî vasıtasıyla gönderdi. Müseylime kendisi de Muhammed gibi bir nebî olduğu yolunda cevap verdi, aralarında dünyayı paylaşmaya Muhammed'i davet etti. Kureyşîler'den, adilâne hareket etmeyen kimseler diye bahseyledi. Resûlullah cevaben şu sözleri söyledi: «Lanet olsun! Allah lanet etsin!» Sonra Müseylime'ye şunları yazdı: «Senin kâzibâne sözlerin ve Allah'a hakaretlerin elime vâsıl oldu. Dünya Allah'a aittir. Allah dünyayı kullarından kime isterse irs tarikiyle ona verir. Bütün bunların âkıbeti (el-âkıbe, mükâfâtü nihâiyye) Allah'tan korkanlar içindir. Es-Selâmu 'alâ men ittebe'a'l-Hüdâ.» Muhammed'in cevabnâmesi Zübeyr b. Avvâm'ın biraderi Sâib b. Avvâm vasıtasıyla gönderilmiştir.[165] Müseylime'nin mektubunun gelmesi[nin] 10. sene-i hicriyye sonlarında olduğu söyleniyor.[166] [VII/114]

cetü'l-vedâ'dan sonra, Peygamber'in ölüm hastası olduğu havâdisi intişâr ettikten sonra başladığı söyleniyor; Belâzurî, 87, Müseylime'nin Medine'ye mektubu hâmilen gelen sefiri[nin] Ubâde b. Hâris b. Nevâha olduğu, Benî Amir b. Hanîfeler'e mensub bulunduğu muahharen Kûfe'de Abdullah b. Mesûd tarafından katledildiği söyleniyor. İsyan bittikten sonra bunun ve daha sâirlerinin [VII/113] hâlâ Müseylime'nin yalanlarına îmân ettikleri meydana çıkmıştı. Bu ispat ediyor ki 11. sene-i hicriyyedeki bu mezhep ihtilafı İslâmiyet'in tam ve katî zaferinden sonra da gizlice devam etmişti. Müseylime'nin kâtibi Amr b. Cârûd el-Hanefî idi.

165 Sa'd,13-14, §33; Esîr, ikinci cilt, 228-229.

166 Beyhakî'ye bakınız, 32, satır 13; Hamîs, ikinci cilt, 175, satır 17.

Not-1 [VII/114] Muhammed ile Müseylime'nin arasında teâtî edilen muhâberât hakkında menâbi'in ittifak-ârâsı hadisi tamamen mevzû' gibi telakkî etmeye imkân bırakmaz. Mamafih, diğer taraftan şurasını hatırlamakîcâb eder ki muahhar nesiller Muhammed'in bütün dünyaya şâmil bir vazife-i risâleti hâiz olduğunu zannettiler ve bu fikri her sûretle isbata sarf-ı gayret eylediler. Ez-cümle Muhammed'in vazifesinde kusur etmiş olmadan, Müseylime tarafından ittihâz edilen vaziyet-i istiklâlkârâneyi ve takınılan sıfat-ı nübüvveti tecvîz edemeyeceğine bizi iknaya çalıştılar. İki Peygamber arasındaki muhâbereye ait hadis bu fikirden tevellüd etmiş olabilir. Bu muhâberenin mevsûkıyyeti hakkında pek şüpheliyim.

§69. **A**. Sprenger'ın sahte Peygamber Müseylime'nin Muhammed ile münasebâtı hakkında yazdığı şeylere dair burada bir iki mütâlaa dermiyân etmek ihtimal ki münasip olur. Sprenger,[167] Müslümanların Müseylime hakkındaki bed-hâhâne sözlerinin kâffesini pek muhıkk olarak reddeder. Müseylime'nin ahlâksız bir kezzâb gibi ortaya çıkmak, halkı aldatmak için hokkabazlık tarzında âdî hünerlere müracaat etmek ve bir vazife-i risâleti hâiz olduğuna inandırmak şöyle dursun bilakis kıymetsiz addedilemeyecek ahlâkî ve dinî bir mezheb ortaya
[VII/115] koymuş olduğu Sprenger ile birlikte teslim edilmek lazım gelir. Sprenger, Müslümanların İslâmiyet'i bi-zatihi bedihî bir hakikat gibi telakkî eylediğini, İslâmiyet'in yaptığı hakiki mucizelerin bunu ispat eylediğini, Müslümanlar nazarında diğerlerinin îmânı[nı] hata ve dalâlete istinad etmek lazım geleceğini söylüyor. İşte bu esastan hareket edilince, isti'mâl edilen iğfâl ve ıdlâl vasıtalarının mahiyetini daha büyük bir bedâhetle ortaya koymak maksadına hâdim bir takım hikâyeler icad olunmuştur. Mamafih, Müseylime tarafından neşredilen ahlâkın seviyesi[nin] İslâmiyet'in ahlâkına pek fâik olduğu yolundaki iddiasına iştirak edemeyiz. Müseylime hakkında bildiğimiz az şeyler kendisine isnad edilen mezhep hakkında bir hüküm vermemiz için kâfî değildir. Bundan başka Müseylime'nin bir nâşir-i din olduğu, propagandaya pek eski bir tarihte başladığı kabul edilse bile mev'izalarına 618. sene-i mîlâdiyyede yani Muhammed'in Medine'ye vürûdundan dört sene evvel başladığı yolundaki iddiayı kabul edemeyiz.[168] Bu iddiasını istinad ettirdiği hadis şüphe yok ki mevzû'dur. Mamafih bizim fikrimizce
[VII/116] Sprenger'ın hakikat-i tarihiyyeden bütün bütün ayrıldığı nokta Müseylime ile Muhammed arasında gizli bir i'tilâf vukû'a geldiği ve ikisinin Arabistan'da hükm ü nüfûzu zımnî sûrette paylaştığı yolundaki iddiasıdır. Sprenger bununla da iktifâ etmeyerek Müseylime'nin bî-taraflığını ve müzâheretini temin için Mu-

167 Üçüncü cilt, 304-310.

168 Sprenger, üçüncü cilt, 305, satır 21, mamafih burada istişhâd edilen fıkra yanlış gösterilmiştir. Birinci cilt, 200. sayfa yerine ikinci cilt, 200'ü okumak lazımdır.

hammed'in kendisine İslâm devletinde halef olmayı vadetmiş olduğunu bile iddia eder! Bundan dolayı, Muhammed'in vefât etmeden evvel müminîne Müseylime'yi cemaatin reisi sıfatıyla tanımaları hakkında bir emirnâme yazmak üzere kâğıt ve kalem istediği yolundaki hadisi de doğru diye kabul ediyor.[169] Bu faraziyye o kadar bî-mânâdır ki benim fikrimce münakaşaya bile değmez. Bunun için takip edilen usûl ve meslekden dolayı büyük bir kıymeti hâiz olan Sprenger'ın tercüme-i hâle ait eseri bu kabîl yanlış, esassız nazariyyeler yüzünden pek zayıflıyor. Kezâlik, Sprenger'ın eserinde Muhammed'in şahsına, ahlâk ve tabiatına dair acı, bed-hâhâne ve çok kere haksız mütâlaalara tesadüf etmek de hoşa gitmiyor. Bu yüzden vakaların mahiyetini tağyîr ediyor. Onun için Wellhausen, Peygamber'in tercüme-i hâline dair Sprenger'ın eseri hakkında «tehlikeli bir kitap» demekte haklıdır.

Feyrûz ed-Deylemî'nin İhtidâsı[170]

§70. Rivayet olunduğuna göre, o sene Medine'ye İranî Feyrûz ed-Deylemî gelmiştir. Ertesi sene nebî-yi kâzib Esved el-Ansî'yi öldüren budur.[171] Menba' gösterilmeksizin verilen bu haber şâyân-ı itimat değildir. İslâm fütuhâtından evvel Yemen'de Araplar ile İranîlar fırkası arasındaki mübârezenin, Cezîretü'l-Arab cenûbunda intişâr-ı İslâmiyet ile sıkı sûrette alâkadar olduğunu ispat gibi bir maksad-ı mahsûs takip eden ehâdîs zümresine dâhildir. Hakikatte Feyrûz, nebî-yi kâzibi katlettiği zaman resmî İran dini olan mecûsîliğe sâlik idi.[172] [VII/117]

Valiler

Müslüman Kabileler Nezdine Mümessiller İ'zâmı[173]

§71. (Râvî: İbn İshâk). O sene zarfında, belki de evvelki sene içinde Muhammed, İslâmiyet'i kabul etmiş olan kabile-

169 11. sene-i hicriyyeye bakınız, §31, Sprenger, üçüncü cilt, 552, sondan bir evvelki satır.
170 §80. fıkraya bakınız.
171 Hamîs, ikinci cilt, 163, satır 15.
172 Wellhausen'e bakınız, Sk. u. Vor., altıncı cilt, 28.
173 §80'inci ve müteâkıb fıkralara bakınız.

ler nezdine vergileri (sadakât) tahsil etmek üzere mümessiller gönderdi. Rivayete nazaran bu «ümerâ» ve «ummâl» şunlardı: **(1)** Muhacir b. Ebî Ümeyye b. Mugîre, San'â'ya gönderilmiştir. Sahte Peygamber Esved b. Ka'b el-Ansî sonra buna karşı isyan etmiştir;[174] **(2)** Benî Beyâdalardan Ziyâd b. Lebîd el-Ensârî ki sadakât tahsili için Hadramevt'e gitmiştir; **(3)** [VII/118] Adî b. Hâtim, mümessil ve tahsîldâr sıfatıyla Taylar nezdine i'zâm olunmuştur. Aynı zamanda Benî Esedler'i de nazar-ı dikkatte tutacaktı; **(4)** Mâlik b. Nüveyre el-Yerbuî, Benî Hanzala (Temîm)lerin sadakâtını tahsile memur oldu, diğer iki kişi de Benî Sa'd (Temîm)ın sadakâtını tahsile memur edilmiştir. Bunlar da: **(5)** Benî Sa'd'ların bir nahiyesine i'zâm edilen Zibrikân b. Bedr ile **(6)** diğer bir nahiyesine gönderilen Kays b. Âsım'dır; **(7)** Alâ b. Hadramî, mümessil sıfatıyla Bahreyn'e gönderilmiştir; **(8)** Ali b. Ebî Tâlib, Necrân'da sadakât ve cizye tahsiline memur olmuştur.[175]

Bunlardan başka Yakûbî'de şu isimlere tesadüf ediyoruz: **(9)** Attâb b. Esîd b. Ebî Ümeyye, mümessil sıfatıyla Mekke'ye gönderildi; **(10)** Ebû Süfyân b. Harb, Necrân'a; **(11)** Yezîd b. Ebî Süfyân, Teymâ'ya; **(12)** Hâlid b. Sa'îd b. Âs, San'â'ya [yukarıdaki birinci numaraya bakınız]; Necrân ile Zema' ve Zebîd arasındaki havâlîye; **(13)** Amr b. Sa'îd b. Âs b. Ümeyye, Kurâ arabiyye köylerine;[176] **(14)** Ebân b. Saîd b. Âs b. Ümeyye, Bahreyn'de Hıtta; **(15)** Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt, Benî Mustaliklere; **(16)** Sa'îd b. Âs'ın bir halifi olan 'Alâ, Bahreyn'de Gatîf'e gönderilmişlerdir; **(17)** Muaykıb b. Ebî Fatıma ed-Devsî ganâime nezârete memuredilmiştir ('ale'l-ganâim)[177]

174 11. seneye bakınız, §136.

175 Hişâm, 965; Taberî, birinci cilt,1750; Esîr, ikinci cilt, 229.

176 Yirmiye bakınız, 657-658.

177 Yakûbî, ikinci cilt, [VII/119] 81, kısmı azamı hayalî ve tarih itibarıyla hatalı olan bu malûmatı nereden almış olduğunu tasrîh etmez. İlerde bu yanlışlıkları açık sûrette göstereceğiz. Onun için burada tavakkuf ederek hataları tedkîke lüzum yoktur. Yalnız şu kadarını söylemek kâfîdir ki Peygamber'in esnâ-yı hayatında Muhacir hiçbir zaman Yemen'e ayak basmamıştır (§82. fıkra, 16. numaraya bakınız). Bu hadis yukarı[da]ki fıkrada bahsedilen ehadîs meyanına dâhildir; Haldûn,

Haccetü'l-Vedâ'

(Zilka'de)

§72. Yukarıda hikâye ettiğimiz vecihle 6., 7., 8. senelerde Peygamber, ehadîsin tasrîh etmediği sebeplerden dolayı, mu'tâd olan senevî büyük hacca yani Zilhicce ayındaki hacca iştirak etmemişti. Küçük hac yani umre denilen haccı tercih etti. Bu, herkesin hazır bulunmaya salâhiyetdâr olduğu büyük umûmî hac başlamadan evvel bir nev-i hususî şekilde îfâ edilmiş bir hac idi. Bu hareketin sebebi meçhul kalmıştır. Çünkü ehadîs, Peygamber'i buna sevk eden avâmil hakkında zerre kadar îzâhat vermez. Peygamber de ihtimal ki kendisince [VII/120] malum esbâbdan dolayı bu bâbda îzâhat i'tasından mücteneb bulunmuştur. Bunun hikmetini eserin başka bir noktasında ta'mîke çalışacağız. Mamafih oldukça bir kat'iyyetle denilebilir ki bu sebepler yalnız dinî değil ahlâkî ve siyasî de olmak îcâb eder. Filhakika, 9. senede görüyoruz ki Peygamber, muhiti tedkîk etmek ve hacca gelen kalabalığın mizaç ve ahvâli hakkında müşahedâtta bulunmak üzere Ebû Bekir'i göndermişti. Halka resmen reîsü'l-hac olan Ebû Bekir vasıtasıyla hitab etmeyip de Ali vasıtasıyla tebliğatta bulunmak maksad-ı hakikisi gözümüzden nihân kalan ihtimal ki bir diplomasi inceliğidir. Malûm olduğu üzere o günden sonra artık hiçbir müşriğin Kâbe'yi ziyaret edemeyeceği ilan edilmiş ve bu sûretle Kâbe münhasıran bir Müslüman ziyaretkâhı olmuştu. Muhammed'in müşriklerle beraber (üzerinde putperestlik kokusu bulunan) bir takım merâsimi îfâ etmekten bir nefret duyması, artık meydanda hiç müşrik kalmadığı zaman sadece müminlerle muhât bir halde îfâ-yı hac etmek ve yapılacak merâsimin, ziyaret edilecek yerlerin ne olduğunu serbestçe tayin edebilmek istemiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu fikri te'yîd için Vâkıdî tarafından hıfzedilen bir hadisi zikredeceğim. Saîd b. Müseyyeb [vefâtı: 94]den intikâl ettiği söylenen bu hadise nazaran İbnü'l-Müseyyeb, haccetü'l-vedâ'nın va-

zeyl 2, sayfa 59, Muhacir'in (numara 1) Benî Muaviye b. Kindeler nezdine gönderildiğini söylüyor.

[VII/121] zife-i risâlete nâil olduktan sonra Peygamber'in ilk îfâ ettiği hac olduğunu beyan etmiştir.[178] Eğer bu söz doğru ise sonraki propaganda devresi esnasında Muhammed ıslâhât-ı diniyye icrasına teşebbüs ettikten sonra hacca iştirak etmekten imtina eylemiştir. Mekke devresi esnasında Kur'ân'ın Kâbe'ye hac vazâifi hakkındaki sükût-ı kat'îsi Peygamber'in mabede karşı almış olduğu vaz'-ı muhterizâneyi *{koruyucu tavrını}* ve İbnü'l-Müseyyeb'in sözünü te'yid eder.

An'anât ile kararlaşmış olan ay esnasında nihayet büyük hac merâsimi îfâ etmeye Muhammed'i sevk eden esbâb-ı siyâsiyye, hepsi son zamanlarda ihtidâ eden ve artık mutlak bir hale gelmiş hükm ü nüfûzuna arz-ı inkiyâd eyleyen binlerce müminînden mürekkeb bir cemaat önünde, yalnız Müslümanlar ile birlikte merâsim-i mahsûsa-i haccı îfâ etmek arzusundan ibaret olabilir. Bu öyle bir manzara idi ki hâzirûnun kâffesinde silinmez bir hatıra bırakacaktı. Bütün İslâm kuvvetlerinin umûmî bir resm-i geçidi *{geçit töreni}* addolunabilecekti. Artık İslâmiyet'in şöhreti bütün Arabistan'a yayılacak, muhtelif yerlerde aynı zamanda birden yeni Müslüman devletinin ve müessisinin nüfûz ve itibarını ihlâl etmek tehdidini gösteren iğtişâş *{bozulma}* anâsırını korkutup durdurabilecekti.

Haccetü'l-vedâ' hakkındaki ehadîsi aşağıda mufassalan zikredeceğiz. Çünkü bu, muhtelif nukât-ı nazardan büyük bir
[VII/122] vaka-i târihiyye teşkîl eder. Müslümanlar, bu haccetü'l-vedâ'yı Peygamberlerinin hayât-ı mucize-âlûdunun en büyük bir vakası olmak üzere tahattur eyler. Peygamber tarafından artık (lafzen) Müslüman olan Mekke'de ilk ve son defa olarak idare edilen bu merâsimin ehemmiyetini artıracak câlib-i dikkat bazı anâsır da inzimâm etmiştir *{eklenmiştir}*. Bu münasebetle Mekke'de, Arafat'ta ve Mina'da Muhammed'in îrâd ettiği üç nokta bir ehemmiyet-i mahsûsa atıf olunmaktadır. Muhammed garbî ve merkezî Arabistan'ın her köşesinden gelmiş olan kabileler önünde bu nutuklarla mesleğini yalnız kat'î bir

178 Vâkıdî Wellhausen, 422, satır 6.

şekilde îzâh ve telhîs etmiş olmadı. Birkaç gün sonra bütün Araplar'ın, en sâdık ashâbının pek hürmet ve riâyet ettikleri üstadlarının ictimaî ve dinî bir nev-i vasiyetnâmesi gibi telakkî ve tahattur eyleyecekleri şeyleri de bilâ-ihtiyâr söyledi. Bu itibar ile nutukların parça parça hâtırâtı hadiste gayet mühim bir mevki tutuyor. İhtimal ki bunlara pek çok el dokunmak ve içine ilaveler yapılmak ile beraberine bu mühim vakada Muhammed tarafından ifade edilen esaslı fikirlerden bazılarını irâe etmeleri mümkündür.

§73. Hâsılı, hicretin onuncu senesi içinde, Peygamber nihayet Mekke'de büyük hacda bizzat hazır bulunmak istedi. Rivayet olunduğuna göre evvelki senelerde, kurban gününde yevmü'l-edhâ (10 Zilhicce), bu merâsimi Medine'de kurban [VII/123] keserek tes'îd ederdi *{kutlardı}*. Yukarıda bunu hikâye etmiştik.[179] Fakat bu sene hacca bizzat iştirak ederek ve merâsimi 'an'anevî zaman ve mekânda yani Mina vadisinde 10 Zilhicce'de, müteaddid kurbanlarla nihayetlendirerek bayram yapmak arzu etti. Peygamber'in böyle bir niyette bulunduğu haberi kabâil arasında intişâr ettiği için o sene hacca iştirak edenlerin miktarı her zamankinden fazla olmuştur. Birçokları Peygamber ile birlikte gitmek üzere Medine'ye geldiler. Bütün hazırlıklar ikmâl edildikten sonra Medine'den (Vâkıdî'ye göre ve İbn İshâk tarafından te'yîd edildiğine nazaran) bir Cumartesi günü hareket edildi. Zilka'de'den daha beş gece kalmıştı. Hesabca 632 sene-i mîlâdîyyesi Şubat'ının 22.Cumartesi günü hareket olunmuş demektir.[180] Muhammed, bazılarına göre Ebû Ecâne *{metinde Ecâne yazıyor ama doğrusu Dücâne}* es-Sâ'idî'yi, bazılarına göre Sibâ' b. Urfuta'yı Medine'de vekil bıraktı. İlk günü katedilen merhale pek kısa idi. Çünkü öğleye doğru Zülhuleyfe'ye vâsıl olunca Peygamber orada çadırları kurdurdu ve âdet-i vecihle, hacca iştirak edenlerin hepsinin [VII/124] toplanmasını orada bekledi. Muhammed Zülhuleyfe'de erte-

179 2. seneye bakınız, §101.

180 Hadiste tayin olunan bu günün bizim tarih cetvellerine tevâfuk etmesi şâyân-ı dikkattir. Böyle bir tevâfuk sık sık görülmez. Bu hadisin doğru olduğu bununla da sabittir.

si gün öğleye kadar kaldı. İhrama girdi. Hadis, Muhammed'in ihramda bulunduğu müddetçe iki sıhrî meşlah, biri izâr ve diğeri ridâ, kullandığını da söylüyor. O cumartesi akşamı Peygamber'in bütün zevceleri de[181] Zülhuleyfe'de kendisine iltihâk etmişlerdir. Bu münasebetle Muhammed onların hepsini beraber götürmek istemişti. Diğer huccâc ve Mina'daki kurban için hazırlanan kurbanlar (develer) da beraber geldiler. Pazar günü (23 Şubat) öğle namazından sonra Peygamber kadîm Araplar'ın efkâr-ı bâtılaya müstenid itiyadâtına tebaiyyetle kurbanlık develerin sağ böğürlerine bizzat işaret yaptı, herbirinin boynuna bir pabuç astı. Sonra kendi devesine binerek azîmet işaretini verdi, Beydâ'ya doğru hareket etti.[182]

Hucçâc kafilesi Melel'den ve Seyyâle Boğazı'ndan geçerek Pazartesi günü (24 Şubat) erkenden İrkuzzeybe'ye vâsıl oldu. Muhammed, yolun sağ tarafında sonra cami bina edilen noḳtada namaz kılmak üzere tevakkuf etti.[183] Diğer tevakkuf Ravhâ'da vukû'a geldi. Pazartesi gününün öğleden sonra ve akşam zamanı Muṇsaraf'da geçirildi. Fakat Salı sabahı Peygamber tam vaktinde Üsâye'ye vâsıl olarak namaz kılmak
[VII/125] için orada durdu. Sonra 'Arc'a kadar yola devam etti. Üsâye ile 'Arc arasındaki seyahatte Peygamber'in ve Ebû Bekir'in levâzımını taşıyan deveyi deveci kaybetmişti. Peygamber 'Arc'a vâsıl olduğu zaman kölenin ihmali yüzünden bütün eşya-yı zâtiyesinden mahrum kalmış olduğunu gördü. Muhammed, sükûnetini muhafaza etti. Fakat Ebû Bekir'in sabrı tükendi. Bir hiddet hamlesi içinde deveciyi yakalayarak sopa ile ona müstehak olduğu dersi vermek istedi. Muhammed bunu gö-

181 Not-1 [VII/126] Geceleyin Zülhuleyfe'de Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân ile birlikte kendisine iltihâk ettiler (Sa'd, sekizinci cilt, 149, 2. ve müteâkıb satırlar). Bütün hacda Peygamber'in refâkatinde bulundular.

182 Not-2 [VII/126] Huccâcın Medine ile Mekke arasında katettikleri yol hakkında tafsilat için Wüstenfeld'in Med. Hauptstr. eserinin 18-24. sayfalarına bakınız. Peygamber'in namaz kılmak için tevakkuf [VII/127] ettiği söylenen yerlerde muahharan hep birer cami bina edilmiştir. Medine ile Tebûk arasında da böyle olmuştur. 9. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, §30.

183 9. sene-i hicriyyeye bakınız. §30.

rünce gülmeye başladı: «Hacıya bakınız, ne yapıyor!» dedi. Ebû Bekir'e vazgeçmesini emretti. Çünkü o sırada Safvân b. Muattal kaybolan deveyi el sürülmemiş bir halde bütün hamûlesiyle karargâha getiriyordu. Lahy-i Cemel'den geçerken Muhammed (çölde pek mu'tâd olduğu üzere) biraz kan aldırdı. Çarşamba günü (26 Şubat) Sukyâ'ya, Perşembe sabahı da Ebvâ'ya vâsıl oldular. Muhammed orada da muahharan cami yapılan noktada, Mekke'ye giderken sol kolda namaz kıldı. Akşamüstü, yine namaz kılmak üzere yolun kenarında bir Semure ağacının altında tevakkuf etti. Zilhicce'nin birinci Cuma gününün (28 Şubat) sabah namazını Peygamber Cuhfe'den evvel Sâniyye Erâk Camii mevkiinde kıldı. Bütün Cuma gününü Cuhfe'de geçirdi. Tekrar hareket ettikten sonra yolun solunda, Humm Camii mevkiinde namaz kılmak için durdu. Cumartesi günü Kudeyd'e vâsıl oldu. Akşam namazını Müşellel Camii mevkiinde kıldı. Sonra daha ileriye, Lift'ten sonraki [VII/126]
camii mevkiine gitti. Pazar günü (1 Mart) Usfân'a muvâsalat etti. Oradan gurûb-ı şemse doğru hareketle pazartesi günü (2 Mart) Merrüzzahrân'a geldi. Burada, gurûb-ı şemsten sonraya kadar kaldı. Yatsı namazını da kıldıktan sonra tekrar hareket etti. Şafaktan evvel damm-ı kâf ile Kudâ ve feth-i kâf ile Kedâ tepeleri arasındaki mevkiye (Sâniyeteyn) gelinceye kadar geceleyin yola devam eyledi. Ertesi sabah (5 Zilhicce, Salı - 3 Mart 632) abdest aldıktan sonra Mekke'ye girdi.[184]

§74. Muhammed, Kusvâ nâmındaki devesine râkib olarak [VII/127]
hükümetinin en uzak köşelerinden koşup gelmiş birçok kalabalık arasında mutantan *{gösterişli}* ve muzaffer bir sûrette Mekke'ye girdi. Herkes meşhur Peygamber'in harekâtını göz önünde tutuyor, haccı mu'teber ve makbûl yapmak için ne gibi harekâtta bulunacağına, ne gibi usûller vaz' edeceğine dikkat ediyordu. Hadisin hıfzettiği tafsilatı aşağıda tamamen kaydedeceğiz. Çünkü kâffesi, mevsûk olmasa da Muham-

184 Vâkıdî Wellhausen, 422-425; Hişâm, 966; Taberî, birinci cilt, 1751-1752; Esîr, ikinci cilt, 230; Hamîs, ikinci cilt, 164-165, Mekke'ye muvâsalatın 4 Zilhicce Perşembe günü vukû'a geldiğini hatâen söyler; Halebî, üçüncü cilt, 457-463.

med'in ve ondan sonra kibâr-ı ashâbın hac merâsimini ne sûretle tespit ettiklerini gösterirler. Muhammed, Kudeyd'den deveye râkiben hareket ettikten sonra Ebtâhları (Mekke'nin vadileri) geçti, şehrin yüksek kısmına girdi, oradan Kâbe'ye doğru yürüdü. O pek muhterem ziyaretgâhın kalın duvarlarını görür görmez ellerini semaya kaldırdı, mevkinin kudsiyeti[nin] daima tezâyüd etmesi için dua etti. Bu duayı ederken dizginleri bıraktı. Sonra sol eliyle bunları yakaladı. Hadis, Peygamber'in bâb-ı Benî Şeybe'ye kadar ilerlediğini ilave ediyor. Bu kapı Kâbe'nin tâ yakınında idi deniliyor. Elân öyledir. Fakat bunda bir tarih yanlışlığı vardır. Çünkü yukarıda da
[VII/128] bir münasebetle söylediğimiz vecihle Muhammed'in zamanında etrafı duvar ile tahdîd edilmiş bir yer yoktu. Küçücük ziyaretgâhın etrafındaki küçük meydana girmek üzere hiçbir kapı mevcûd değildi.[185] Herhalde Peygamber (menâbi'de söylenmiyorsa da şüphesiz yayan olarak) Kâbe etrafında tavafa başladı. Hacerü'l-Esved'in önüne gelince: (Bismillah! Allahu Ekber!) diyerek bunu öptü. Sonra hızlı adımlarla iki üç kere Hacerü'l-Esved ile cenûbî taş denilen taş arasında üç dört defa gitti geldi. Makam-ı İbrahim arkasında iki rekât namaz kıldı. Nihayet Hacerü'l-Esved'in yanına dönerek eliyle [ona] dokundu. (Sonra devesine binerek) bâb-ı Benî Mahzûm'dan (hadisteki diğer bir tarih hatası) çıktı, Safâ'ya doğru yürüdü. Orada, Safâ ile Merve arasında yedi defa gitti geldi. Devenin üstünden inmedi. Nihayet, ayağını yere basarak Safâ'ya çıktı. Yedi defa tekbir getirdi. Merve'de de aynı şeyi yaptı. Mekke'ye muvâsalat günü için îcâb eden merâsim bununla nihayet buldu. Muhammed hiçbir evde ikâmet etmek istemedi. Yanındakilerle birlikte Ebtâhlarda çadırda ikâmet etmeyi tercih etti. Bütün hac bitip de Mina'dan avdet ettiği zaman da aynı sûretle hareket eylemiştir.[186]

[VII/129] §75. Yevmü't-terviye (8 Zilhicce) ile başlayan sâir merâsimi îfâ etmeden evvel Muhammed'in Mekke'de geçirdiği iki

185 Medhale bakınız, §35, not 1; 8. sene-i hicriyye, §67, not 1.
186 Vâkıdî Wellhausen, 425-426.

istirahat gününde (6 ve 7 Zilhicce) yani Çarşamba ve Perşembe günlerinde Peygamber gidip Kâbe'yi ziyaret etti, kapısını açtırarak içeri girdi. Malûm olduğu üzere binanın çatısı mabedin tûli istikâmetince üçer üçer iki sıraya tertip edilmiş altı ahşap direğe istinad ediyordu.[187] İlk iki sütûn arasında Muhammed'in namaz kıldığı söyleniyor. Mamafih bunu mecburi addetmediğini bildirdi. Çünkü o kadar kalabalık huccâc için bu daracık yerde birbirini müteâkıb namaz kılmanın gayet müşkil olacağını söyledi. Muhammed, Kâbe'yi renkli ve çizgili yeni bir örtü ile örttü. Mabedin cesâmeti (Vâkıdî'ye göre) o zaman 18 X 18 zirâ idi.[188]

§76. Perşembe günü Muhammed Mekke'de ilk bir nutuk verdi. Arefe gününde de, öğle namazından evvel bir nutuk verdiği, ertesi günü Mina'da öğle namazından sonra yine bir nutuk îrâd eylediği söyleniyor. Aşağıda bunun hadislerde görülen metnini kaydedeceğiz. Yevmü't-terviye[189] denilen 8 Zilhicce günü hakiki hac vazâifi başladı. Muhammed sabahleyin erkenden Kâbe etrafında yedi kere tavaf etti. Müslümanlara [VII/130] da kendisini taklit etmelerini ve öğle namazı için Mina'ya gelmelerini emreyledi. Sonra devesine binerek Mina'ya gitti. (Vâkıdî'nin zamanında) Dâru'l-İmâre'nin bulunduğu noktada durdu. O gün hep orada kaldı. Öğle ve ikindi, akşam ve yatsı namazlarını orada kıldı. Ertesi sabah namazını da orada eda etti. Zevcesi Âişe gündüzün hararetine karşı tahaffuz etmesi için ona ağaç dal ve yapraklarından bir kulübe yaptırmak istedi. Fakat Muhammed buna mâni oldu. Ertesi gün, 9 Zil-

187 Ezrakî'ye bakınız, 112.

188 Vâkıdî Wellhausen, 426.

189 Not-1 [VII/133] «Sulama günü» (?) Bu muzlim tabirin mânâsı hakkında bir hayli münakaşa edilmiştir. Çünkü Araplar bile bunu itmînân-bahş bir sûrette îzâha muvaffak olamamışlardır. Bu, gayet kadîm bir tabir olduğunu isbata kâfidir. Arap filologları tarafından verilen muhtelif izâhata vâkıf olmak isteyenler Dozy'nin Israel eserinin 110-114. sayfalarına bakmalıdırlar. Orada hepsi toplanmış ve tedkîk edilmiştir. Dozy'nin îzâhâtı mâhirâne ise de kanaat-bahş değildir. Onuncu sayfada «yedinci» tabiri «sekizinci gün» diye tashîh olunmak lazımdır: Terviye günü, Zilhicce'nin 8. günüdür. Hoogh'a {*veya Hooch*} bakınız, 628.

hicce'de Muhammed tulû-ı şemsten evvel Mina'dan hareketle Arafat istikâmetinde yürüdü. Zevâlin en sıcak saatlerini Nemire'de çölde bir çadır altında yahut diğer bir rivayete nazaran, bir kayanın gölgesinde geçirdi. Sonra Arafat vadisine doğru yürüdü. Bazıları Muhammed'in buraya öğleye doğru vâsıl olduğunu ve öğle namazından evvel orada bir hutbe îrâd ettiğini söylüyorlar. Bu namazı kılar kılmaz ikindi namazını da eda etti. Sonra yola çıktı ve Müslümanlara Arafat'ta tevakkuf etmeleri (mevkıf) emrini verdi.

Meşhur tepe kurbuna muvâsalat edince Muhammed, Arafat'ın hidâbında, tepesinde, durdu Arafat vadisi hariç olmak üzere bütün Arafat'ın mevkıf olduğunu ilan etti. Müminlerin haccı[n] mu'teber olma[sı] için Muhammed'in mevkıf olarak
[VII/131] tayin ettiği hudûd dâhiline girmeleri lazım geliyordu. Aynı zamanda Peygamber kezâlik bütün Müzdelife'nin Muhassir vadisi hariç olmak üzere mevkıf olduğunu bildirdi. Muhammed, Ümmü'l-Fadl nâmında bir kadın tarafından takdim edilen bir kap dolusu sütü içti. Bunun halka îrâd-ı hutbe ettiği sırada vukû'a geldiği söyleniyor.[190] Arafat'ta tavakkuf esnasında Muhammed Mâzimeyn denilen iki boğaz arasındaki yolun solunda İzhir Boğazı'nda istirahat etti, öğle namazını kılmadı. Akşam ve yatsı namazlarını da eda etmedi. Sonra bunların ikisini de Müzdelife'ye vâsıl olduğu zaman bir arada ve muhtasar sûrette kılmıştır. Muhammed, güneş dağlar üzerinde mer'î *{görünür}* olduğu müddetçe Arafat'tan kımıldamadı. Devesinin üstünde duruyordu. Gurûbdan sonra Arafat'tan Cem' istikâmetinde yola çıktı. Gece karanlığı arasında ber-mu'tâd Müzdelife'de yanan ateş rehberlik ediyordu.[191] Muhammed, geceleyin Müzdelife'ye vardı. Orada Kuzâh üzerinde ateşin yanında tevakkuf etti. Ertesi günün, 10 Zilhicce, şafak zıyâları görülmeden evvel hiç kimsenin hareket etmesine müsaade göstermedi.

190 Bu sûretle Arafat'ta îrâd edilmiş iki nutuktan bahsedildiğini görüyoruz. Vâkıdî'nin metninde ber-mu'tâd haberler karışmış ve tekerrür etmiştir.

191 Bu ateş Kusay zamanından beri yakılır, Medhale bakınız, §79.

Muhammed, tulû-ı şemsten evvel Müzdelife'den hareket- [VII/132]
le Mina'ya doğru yürüdü, mu'tâd olan taşları attı.[192] Kurban kesilmesi adet olan yere geldi. Burada kendi eliyle bu işlerde kullanılan ve Harbah denilen bıçak ile develerin otuz altısını kurban kesti. Her deveden birer parça kestirdi, bunların birarada bir kazanda kaynatılmasını emretti. Bu pişmiş etten birer parça yedi. Suyundan bir parça içti. Ashâb da Peygamber'in misâlini taklit ederek diğer hayvanları kurban kestiler. Etler sadaka diye fukarâya dağıtıldı. Kurbanlar kesildikten sonra Muhammed saçlarını tıraş ettirdi. Bu münasebetle Peygamber'in alnından düşen bazı saçları meşhur kumandan Hâlid b. Velîd'in alarak miğferine sakladığı ve bütün hayatınca orada muhafaza ettiği rivayet olunuyor. Huccâcdan bazıları saçlarını tıraş etmek istemediler, yalnız kestirdiler. Muhammed, kendisinin misâlini tamamıyla takip etmeyen bazılarının bu hareketini, sükûtuyla, tasvib etmiyor gibi göründü. Fakat ashâbın biraz ısrarından sonra yalnız saçlarını kestirmekle iktifâ etmiş olanlara da hayır dua etmeye râzı oldu.[193]

§77. Bu merâsim bitip öğle namazı kılındıktan sonra Mu- [VII/133]
hammed tekrar devesine bindi, müminleri etrafına toplayarak nihayet o meşhur nutku îrâd etti. Bunun metinlerde gördüğümüz en eski şeklini aynen kaydediyoruz (İbn İshâk'ın rivayeti). Bu hac esnasında Muhammed, müminîne hac münasebetiyle îfâ edilecek âdât ve merâsimi ta'lîm etti ve bir hutbe îrâd ederek bunda daha birçok şey de söyledi. Cenâb-ı Hakk'a hamd u senâ ettikten sonra dedi ki: «Ey nâs! Sözlerimi dinleyiniz. Çünkü bu seneden sonra hac münasebetiyle sizi bir daha görüp görmeyeceğimi bilemem. Ey nâs! Kanınız ve emvâliniz Rabb'inize mülâkî olacağınız zamana kadar sizin için mukaddes (haram), bu gününüz ve bu ayınız nasıl mukaddes ise öyle mukaddes olmalıdır. Çünkü bir gün [VII/134]

192 Medhale bakınız, §120.

193 Vâkıdî Wellhausen, 426-430. Metindeki küçük küçük hadisler arasında dağılan hikâyeyi tek bir rivayet şekline kalb etmeye çalıştım. Aradaki ehemmiyetsiz tezatları bertaraf ettim. Hişâm'a da bakınız, 970; Taberî, birinci cilt, 1755-1756.

Rabb'inizin huzuruna çıkacaksınız. O sizden a'mâliniz için hesap isteyecektir. Ben vazifemi îfâ ettim. Kimde kendisinin yed-i emanetine tevdî edilmiş bir mal var ise onu kendisine verene iâde etsin. İkrâz edilen sermayeden alınan her türlü faiz ilgâ edilmiştir. Fakat sermaye borç olarak kalmaktadır. Bu bâbda hiçbir haksızlık irtikâb etmeyiniz. Böyle yaparsanız hiç mesûl olmazsınız. Allah artık hiç faiz verilmemesini emretmiştir. Abbâs b. Abdilmuttalib'e medyûn olduğunuz bütün faizler ke-en lem yekündür *{hiç yokmuş, olmamış gibidir}*. Kezâlik cahiliyyet zamanının bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Aranızda ilk ref' ettiğim kan davası Rebîa b. Hâris b. Abdilmuttalib'indir.[194] Daha sonra: Ey nâs! Şeytan artık sizin memleketinizde perestiş edilmek yolundaki her türlü ümidini kaybetmiştir. Şayet içinizden bazıları başka şeylerde ona itaat ederse şeytan yapacağınız fena hareketlerden dolayı sevinecektir. Bu sebeple, dininiz için şeytana karşı müteyakkız bulununuz. Ey nâs! Nesî[195] de bir hareket-i küfürdür. Kâfirler bununla hataya düşerler. Bir ayı bir sene mukaddes ilan eder-
[VII/135] ler, diğer bir senede ise aynı ayı bu vasıftan tecrit ederler. Allah'ın haram addettiği şeyi düzeltmek iddiasıyla Allah'ın haram addettiğine tecavüz ederler. Allah'ın serbest bıraktığını haram ilan ederler. Zaman devrini ikmâl etti. Allah'ın semavât ile arzı halk ettiği gün gibi oldu. Nezd-i ilâhîde ayların adedi on ikidir. Bunlardan dördü mukaddestir, üçü birbirini takip eder. (Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem. Dördüncüsü) Recep ise iki cemâdî arasındadır. Sonra Şaban gelir. Daha aşağıda: Ey nâs! Kadınlarınız üzerinde hukukunuz vardır. Fakat onlar da sizin üzerinizde hakka mâliktirler. Sizin hoşunuza gitmeyen bir kimsenin evinize gelmesini istemeye ve münasebetsizliği zâhir hiçbir harekette bulunmamalarını kendilerinden talep etmeye hakkınız vardır. Buna rağmen onlar böyle bir harekette bulunacak olurlarsa Allah, kendilerini yatağınızdan uzak

194 Müşriklik zamanında Huzeyller tarafından irtikâb edilmiş bir cürüm. Ondan sonraki bütün intikam hakları ilgâ ediliyordu.

195 Sene-i kameriyyeyi sene-i şemsiyye ile tevhîd için ay ilave edilmesi. Birinci sene-i hicriyyeye bakınız, §9-15.

tutmak ve i'tidâl dairesinde ceza yapmak hakkını size veriyor. Fakat böyle bir harekette bulunmaktan ictinâb ettikleri takdirde kendilerini sûret-i münasebede infak ve ilbas ile mükellefsiniz. Kadınlara iyi muamele ediniz. Çünkü onlar sizin yardımcılarınızdır, çünkü kendiliklerinden hiçbir şeye mâlik olamazlar. Siz onları bir vedîatullah *{Allah'ın emaneti}* gibi telakkî etmelisiniz. Allah'ın sözüne göre onlarla münasebette bulunmaya müsâade vardır. Ey nâs, benim lakırdılarımı iyi [VII/136] düşününüz! Ben vazifemi ikmâl ettim. Size kâfî gelen şeyi aranızda bıraktım. Buna tevessül edecek olursanız hiçbir zaman dalalete düşmezsiniz. Size sarîh ve bâriz bir emir bırakıyorum. Kitâbullah'ı ve Nebiyyullah'ın sünnetlerini bırakıyorum. Ey nâs! Sözlerimi iyi dinleyiniz ve bunları güzelce düşününüz. Biliniz ki her Müslüman diğer Müslüman'ın kardeşidir. Bütün Müslümanlar kardeştirler. Hiç kimseye kardeşinin gönül rızasıyla vermediği şeyi almak müsaadesi bahşolunmamıştır. Kendi zararınızı mûceb olacak hiçbir haksızlık irtikâb etmeyiniz. Ya Rab! Vazifemi îfâ etmedim mi?» rivayet olunduğuna göre halk «Ya Rab! Evet!» diye haykırmıştır. Muhammed sonra buna şu sözleri ilave etmiştir: «Ya Rab, sen şahitsin!»[196]

196 Hişâm, 968, satır 7; 970, satır 11.

Not-1 [VII/137] İbn Hişâm'ın rivayetinde mu'tâd olan «İbn İshâk [VII/138] dedi» teminatını görüyoruz (Hişâm, 968, satır 5). Hâlbuki Taberî (Taberî, birinci cilt, 1753, satır 6) aynı rivayeti kaydettiği halde İbn İshâk'ın bunu Abdullah b. Ebî Necîh'ten işitmiş olduğunu ilave eder. Kaydedilen rivayet hiç şüphe yok [ki] hakikate en yaklaşanıdır. Çünkü sadece kıraatı ispat ediyor ki esas itibarıyla, şurada burada Kur'ân'da ifade edilmiş olan bir takım fikirlerin intizâmından ârî bir sûrette bir araya toplanmasından ibarettir. Muhammed bunları bu münasebetle pekâlâ tekrar ve hülasâ etmiş olabilir. Kezâlik, sâmi'lerinin unutmuş olacağı daha birçok şey de söylemiş olma[sı] tabiîdir. Bazı cümlelerin sonradan ilave edildiğinde de hiç tereddüt edilemez. Bütün Müslümanların kardeş oldukları cümlesi üzerinde biraz düşünmek bunu teslim için kâfîdir. Bu, pek muahhar bir zamanın ihtirasâtını irâe eder. O zaman gayr-i Arap Müslümanlar iki âyet-i Kur'âniyyenin (XLIX, 10 ve 13) mânâsını tevsi' ve ta'mîm ederek İslâmiyet'i kabul keyfiyeti bütün insanları, mensub oldukları milliyet ne olursa olsun müsâvî bir hale soktuğu iddiasını müdafaaya kalkmışlardı. Bu mevzuyu Goldziher pek şâyân-ı takdir bir sûrette tedkîk ve tetebbu' etmiştir (Muh. Stud., birinci cilt, 69.ve müteâkıb sayfalar). Onun için burada tekrar o meseleye

Bu İbn İshâk'ın rivayetidir, bu metin tam ve sarîh olmak iddiasında değildir. Çünkü İbn Hişâm, Peygamber tarafından söylenmiş başka sözler de ilave diyor. Bunlar, yukarı[da]ki nutukta bulunan şeylerin hafifçe farklı bir şekilde tekrarından ibarettir. Hac esnasında, Mina gününden evvelki günlerde Peygamber'in söylediği sözlere dair de bazı hadisler vardır. Faraza İbn İshâk, Arafat'ta Peygamber'in şu sözleri söylediğini ilave eder: «Ey nâs! (Biliniz ki) Allah hakkına mâlik
[VII/137] herkese hakkını bahşetmiştir: İrs ve irs-i tabiîden kaçamayacaktır. Çocuklar yatağındır. Zânîler recmedilmek lazımdır.[197] Babasını âzatlısını reddedip de başka birinin oğlu veya sahibi olan kimse lânet-i ilâhiyye, meleklerin ve insanların lânetine uğrayacaktır. Allah bu kabahat için hiçbir özür ve karşılık kabul etmeyecektir.[198]

§78. Nutuk bitince Muhammed aynı gün Mekke'ye döndü. Medine yolunu tutmak için en münasib bir mevki olan Hadb'da karargâh kurdu. Kâbe'nin etrafında daha bazı küçük merâsim de yaptı. Bu meyanda yedi kere dolaşmaktan ibaret
[VII/139] diğer bir tavaf da dâhildir. Sonra, Medine'ye avdet etmek üzere Kâbe'den ayrıldı. Avdet seyahati hâdisesizce geçti. O derecede ki menba'larda haccetü'l-vedâ'nın bu kısmı hakkında bir habere dest-res olamıyoruz.[199] Mamafih, hac esnasında sonradan meşhur olan ashâbdan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın hastalandığını biliyoruz. Hastalığı o kadar ağır idi ki yatağından kımıl-

avdet etmek lüzumsuzdur (Grammer'e bakınız, Streifz, 22, 23). Zânîleri recim etmek emri de sonradan ilavedir.

197 9. sene-i hicriyyeye bakınız, §94 ve not.

198 Hişâm, 970, satır 6-8; Taberî, birinci cilt, 1753, satır 5; 1755, satır, 2; Vâkıdî Wellhausen, 430-432, İbn Abbâs'ın [vefâtı: 68] rivayetine müstenid başka bir metin kaydeder. Bunda muahhar zamanlarda el karışma eserleri nümâyân olmaktadır {*görülmektedir*}. Küçük ilaveler ve tashihler vardır. İbn İshâk'ın rivayetindeki dağınık fikirleri daha muntazam bir sûrette edâ için bir tertip yapılmıştır. Daha muntazam bir nutuk manzarası vücûda getirilmiştir. Ehemmiyetten âri ufak tefek farklar için metne ait hadisi kaydetmeye lüzum görmüyorum; Esîr, ikinci cilt, 230; Buhârî, birinci cilt, 435, satır 13 ve müteâkıb; Halebî, üçüncü cilt, 474-475. Akiddeki rivayet (ikinci cilt, 157-158) daha muahhar bir tashihat neticesidir. Yukarıda kaydettiğimiz şekilden çok uzaklaşır.

199 Vâkıdî Wellhausen, 432.

dayamıyordu. Bundan dolayı kendisini Mekke'de bırakmaya mecbur oldular. Avdetinden evvel Muhammed gidip ona veda etti. Vefâtı takdirinde gayet azîm olan mirasını ne sûretle tevzî etmesi münasip olacağına dair bazı nasihatler verdi. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yalnız bir kızı vardı. Bunun için servetinin sülüsânını *{üçte ikisi}* umûr-ı hayriyyeye bırakmak istiyordu. Fakat Peygamber tabiî varislerini pek fakirleştirmemek için bu cihete bir sülüsten fazla tahsis etmemesini emretti. Hastalığı o kadar ağır idi ki Muhammed, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın derhal terk-i hayat etmesinden korktu. Onun nerede ve ne sûretle defnedilmesine dair emirler verdi. Rivayet olunduğuna göre Peygamber Sa'd b. Ebî Vakkâs'a meşhur tabîb (müşrik) Hâris b. Kelede es-Sekafî'ye (ki Tâif'te ikâmet ediyordu) müracaat etmesini tavsiye eylemiştir. Tabîb, en iyi havâs-ı şifâiyyeyi hâiz yedi hurmayı çekirdekleriyle beraber döğdürerek bunu yutmasını söyledi.[200] Zilhicce ayı zarfında Muhammed Medine'ye vâsıl oldu. Üç ay sonra vukû-ı vefâtına kadar artık Medine'den bir yere çıkmadı.[201]

Reyhane'nin Vefatı

Peygamber'in Zevcesi Reyhâne bt. Zeyd'in Vefâtı

§79. Muhammed, haccetü'l-vedâ'dan Medine'ye avdet eder etmez zevcesi Reyhâne bt. Zeyd b. Amr b. Hunâfe en-Nadriyye vefât etti. Muhammed, Benî Kureyzâlar'ın katlinden sonra bunu harem dairesine kabul etmişti. Reyhâne, Muhammed'in

200 Vâkıdî [VII/140] Wellhausen, 432-433; Kıftî, 161-162; Useybia, birinci cilt, 110-112.

Not-1 [VII/140] Sa'd'ın hastalığı ve Muhammed'in nesayihi hakkındaki hadis, Müslüman hadisinde pek hâiz-i ehemmiyettir. Birinci ve ikinci asr-ı hicrîdeki Müslüman heyet-i ictimâiyyesi için hayatî bir ehemmiyet-i hâiz bir misâl teşkîl eder. Tıp ve sıhhat meselesinde bir Müslümanın gayr-i müslim birine müracaat edebilmesi usûlü bununla sabit olmuştur (daha sonraları herhangi bir ilmî veya teknik meselede aynı müracaatın vâki' olabileceği bununla istidlâl edilmiştir). Bunun mânâsını lâyık olduğu ehemmiyetle takdir edebilmek için şurasını düşünmek iktizâ eder ki hicretten sonra iki asırdan ziyade bir müddet halifeler sarayında mazhar-ı itibar olan ve telkîn-i haşyet eden şarktaki değerli tabiblerin kâffesi Hristiyan yahut Yahudi idiler.

201 Taberî, birinci cilt, 1794.

muvâfakatıyla ve Sa'd'ın emriyle katledilen üserâdan birin-
[VII/141] den dul kalmış bir Yahudi idi.[202] İlk âdetini görür görmez 6. sene-i hicriyyede zifâf vukû'a gelmişti.[203]

Yemen'de Başka İhtidâlar

§80. O sene Yemen'de Vebr b. Yuhannes, Ebnâ'yı[204] İslamiyet'e davet etti (Peygamber tarafından mı?). Vebr, Benâtü Nu'mân b. Büzrüc[205] nezdinde ikâmet eyledi. Bunlar Müslüman oldular. Yine Vebr'in ısrarı üzerine Feyrûz ed-Deylemî de İslâmiyet'e girdi.[206] Veber, Merkebûd oğlu Atâ b. Merkebûd ve Vehb b. Münebbih ile münasebât te'sis eyledi (bunlar müslüman oldular). San'â'da Kur'ân'ı ilk toplayanlar (cem'u'l-Kur'ân) Atâ b. Merkebûd ile Vehb b. Münebbih olmuşlardır. O sene San'â'nın Sasanî valisi (İranî) Bâzân da Müslüman oldu ve ihtidâsını Peygamber'e bildirdi.[207]

202 5. sene-i hicriyyeye bakınız, §51.

203 Sa'd, sekizinci cilt, 92-94.

204 Not-1 [VII/141] İran Hükümdarı, Seyf b. Zîyezen'in ısrarı üzerine Habeşlileri Yemen'den çıkarmak üzere takriben 570. tarih-i milâdîde (medhale bakınız, §111, not 1) bir heyet-i seferiyye gönderdiği vakit birçok İranî gelip Yemen'de ve bilhassa San'â şehrinde yerleşti, muhtelif kabilelerden Arap kadınlarla evlendi, hatta çocukları oldu. [VII/142] Bunlar ne Arap ne Acem değildiler. Memleketin Araplar'ından tamamen ayrı bir sınıf vücûda getirdiler. Yerli Araplar melezlere Ebnâ yani oğullar (vâlidelerinin oğulları) nâmını verdiler. Bunları hiçbir kabileye idhâl edemiyorlardı. Çünkü vâlideleri muhtelif kabâile mensub idiler. (Tâcu'l-Arûs, onuncu cilt, 48, satır 8). Ebnâlar hep ecdâdları İranîlerin mezhebine sâlik bulunuyorlardı. Yani Mecûsî idiler. Bunların ya tamamen ya kısmen İslâmiyet'e ihtidâ ettikleri iddiası hadisin icad ettiği bir masaldır (Wellhausen'e bakınız, Sk. u.Vor., altıncı cilt, 28). Bâzân'ın Müslüman olduğu iddası da aynı vecihle kıymetten mahrum ve hayalî bir şeydir. Bu haberler, Muhammed'in vefâtından bir az evvel (11. sene-i hicriyyeye bakınız, §133 ve müteâkıb fıkralar) Yemen'de zuhûr etmiş olan muharebât-ı dâhiliyyeyi Müslümanlar ile mürtedler arasında bir ihtilaf gibi göstermek ve Yemen'de Müslümanlarla birleşen siyasî fırkaları da eskiden beri Müslümanlarmış gibi bildirmek maksadıyla icad olunmuşlardır.

205 Not-2 [VII/142] İbtidâî ana nesebi üzerine müstenid bir kabileden kalmış diğer bir hatıra olması da muhtemeldir. Şâyân-ı dikkattir ki bu kabile Yemen'de, medeniyetin Arabistan'da sâir taraflara nisbetle en ilerlediği bir yerde bulunuyordu. İhtimal ki kadîm Yemenî devletlerin inhitâtı devresinde Yemen'e hariçten hicret etmiş bedevî kabilelerden biri idi.

206 §70. fıkraya bakınız.

207 (Râvî: Vâkıdî), Taberî, birinci cilt, 1763; âtîdeki fıkralara bakınız.

Bâzân'ın Vefâtı [VII/142]

Yemen'de İhtidalar ve Yemen'e Vekil Tayinleri[208]

§81. O sene Yemen'deki İran valisi vefât etti. Bunun üzerine Muhammed vilâyetin idaresini **(1)** Şehr b. Bâzân (San'â'ya memur)**[VII/143]**; **(2)** Âmir b. Şehr el-Hemedanî (Hemedan); **(3)** Ebû Mûsâ el-Eşarî (Ma'reb); **(4)** Halîd b. Âs (Necrân ile Zebîd arasındaki havâlî); **(5)** Ya'lâ b. Ümeyye (Cünd) ve **(6)** Amr b. Hazm (Necrân) arasında taksim etti. Muhammed **(7)** Ziyâd b. Lebîd'i Hadramevt'e; **(8)** Ukkâşe b. Sevr'i Yemen'in iki kabilesi (Hayy) olan Sekâsik ve Sekûnlar nezdine mümessil olarak gönderdi.[209] Haldûn, (ikinci cilt, zeyl 59) şunları da ilave eder: **(9)** Tâhir b. Ebî Hale ('Akk ve Eş'ar).[210] [VII/143]

§82. (Râvî: Taberî, isnadsız). Onuncu sene-i hicriyyede (İranî) Bâzân İslâmiyet'e girmiş ve Medine'de Muhammed'i keyfiyetten haberdâr etmişti.[211] Bâzâm'ın (aynen) Müslüman olması üzerine Muhammed, bütün Yemen'in idaresini ona tevdi' etti. Nüfûz ve kudretini hiç tenkîs etmedi, vilâyetin idaresinde kendisine kimseyi teşrîk eylemedi. Sonra (10'uncu senede) Bâzâm vefât etti. Muhammed, vilâyetin idaresini muhtelif ashâb arasında taksîm eyledi.[212]

208 §80'inci Fıkraya Bakınız.
209 Hamîs, ikinci cilt, 170, satır 22 ve müteâkıb.
210 Esîr, ikinci cilt, 254, satır 21; §82. fıkraya da bakınız.
211 Taberî, birinci cilt, 1763, satır 17. Yukarı[da]ki fıkraya bakınız.
212 Taberî, birinci cilt, 1851.

Not-2 [VII/145] Aşağı[da]ki tayin listesini bir kayd-ı ihtiyatî ile telakkî etmelidir. Bâzân yahut Bâzâm'ın Muhammed'e arz-ı inkiyâdı, eğer sahih ise, sarf-ı lafzî olmak icab eder. Onun Yemen üzerindeki hukuku öyle bir vaka-i hakikiyye idi ki Muhammed ne onu bahşedebilirdi, ne ref' edebilirdi. Çünkü Peygamber'in hükm ü nüfûzu memlekete ancak kısmen şâmil idi. Hatta Bâzân yahut Bâzâm'ın İslâmiyet'i kabul etmiş olmasından da şüphe caizdir. Çünkü onun ihtidâsı henüz İslâmiyet'e girmemiş Yemen'deki İranlılar, Ebnâ arasında vaziyetini sarsardı. Rivayet onunduğuna göre Vebr b. Yuhannes ancak o sene onlara neşr-i İslâmiyet'e gitmişti (§80. fıkra). Bâzân'ın ihtidâsı, Muhammed'in hükm ü nüfûzuna inkiyâd-ı lafzîsine bir renk-i dinî vermek maksadıyla muhaddisîn tarafından icad edilmiştir. Yemen'in İslâmiyet'e hakikaten arz-ı inkıyâdı 12. sene-i hicriyyede Ebû Bekir tarafından temin edildi. Buna da Yemen'deki sahte Peygamber Esved el-Ansî'nin siyasî

[VII/144] (Râvî: Seyf b. Ömer: 'an Ubeyd b. Sahr b. Lûzân el-Ensârî es-Sülemî. Ra'yü'l-ayn şahit olduğu iddia ediliyor. Ve 'an Kurs el-Leysî) Haccetü'l-vedâ'dan sonra bir, Bâzân'ın vefâtı üzerine Yemen'de Muhammed vazâifi ber-vech-i âtî taksîm etti[213]: **(1)** Şehr b. Bâzâm San'â hükümetine tayin olundu; **(2)** Âmir b. Şehr el-Hemedanî, Hemedan kabilesinin idaresine memur oldu; **(3)** Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eşarî, Ma'reb idaresine gönderildi; **(4)** Hâlid b. Sa'îd b. Âs, Necrân ile Rem"ve Zebîd arasındaki havâlîyi idare edecekti; **(5)** Tâhir b. Ebî Hâle, 'Akklar ile Eşariyyûn üzerinde emr-i idareyi der-uhde etti; **(6)** Ya'lâ b. Ümeyye, Cünd hükümetine tayin olundu; **(7)** Amr b.

ve dinî müddeiyâtı {*iddiaları*} neticesinde memlekette çıkan muhârebât-ı dâhiliyye ve muahharan Araplar'la İranlılar arasında zuhûr eden münâzaa vesile teşkil etmiştir [VII/146] (11. seneye bakınız, §133 ve müteâkıb). Bu listedeki ilk ismin, Şehr b. Bâzân'ın Mecûsi bir İranî ismi olduğu şüphesizdir. Âmir b. Şehr ile birlikte muhaddisîn-i İslâmiyye kendilerini diğerlerinden tefrîk etmişlerdir. Çünkü sahte Peygamberin muârızları arasında bulunuyorlardı (Wellhausen'e de bakınız, Sk. u. Vor., altıncı cilt, 36-37). Mamafih, listedeki esâmî Peygamber tarafından Yemen'de Medine ile birlikte entrika yapan ekalliyet nezdinde neşr-i İslâmiyet için gönderilmiş kimseler gibi telakkî olunabilir. Bittabi birinci ve ikinci numaralar bu hükümden istisna edilmek lazım gelir. Dediğimiz gibi bu iki isim, Yemen harekâtı hakkındaki ehâdise matlûb olan mânâ ve delaleti vermek üzere indî sûrette listeye idhâl olunmuşlardır. Esved el-Ansî'nin faaliyetinden dolayı Peygamber'in meşgul olduğuna ve endişe ettiğine dair olan sözler doğru değildir. Çünkü Peygamber, Esved el-Ansî'yi te'dib için hiçbir şey yapmadı. Esved el-Ansî hiçbir zaman Müslüman olmamıştı. İrtidâd ile ithâm edilmesi tamamen haksızdır. Yemen'de Hristiyanlar ve Yahudiler pek çoktu. Bundan dolayı hatta Muhammed'den bahsolunmazdan çok evvel o vilayet ahâlîsinde vahdet-i ilâhiyye mefhûmu pek münteşir idi (Grimm'e bakınız, Arabien, 36-41). Bâzân'ın vefâtından sonra Yemen'in taksîmi ağleb ihtimale göre halkın muhtelif sınıfı arasındaki dâhilî ayrılıkların bir neticesi olmuştur, Muhammed'in idarî bir teşkilatı neticesi değildir.

Diğer bir hadiste kullanılan bazı ta'birât Yemen'in Muhammed'e karşı vaziyetine bir îmâ teşkîl ettiği pek bedîhîdir (Râvî: Seyf b. Ömer 'an Abdullah b. Feyrûz ed-Deylemî). Bunda deniliyor ki: (Sahte Peygamber) Esved el-Ansî, Yemen'in meliki üzerine hücûm ile onu katletti, sonra zevcesiyle evlendi. Bâzâm daha evvel vefât etmişti ve oğlu hükümette onun yerine geçmişti (fehallefe ibnehu 'alâ emrihi), (Taberî, birinci cilt, 1864, 5-7).

213 §81. fıkraya bakınız.

Hazm, Necrân hükümetine; **(8)** Ziyâd b. Lebîd el-Beyazî, Hadramevt hükümetine tayin edildi; **(9)** Ukkâşe b. Asgar el-Gavsî, Sekâsik ile Sekûnlar ve Muâviye b. Kindeler nezdinde mümessil oldu; **(10)** Mu'âz b. Cebel, bütün Yemen ve Hadramevt ahâlîsine tâlim-i İslâmiyet için gönderildi; **(11)** Muhâcir b. Ebî Ümeyye b. el-Mugîre, Muâviye b. Kindeler nezdine gidecek idi. Fakat esnâ-yı tayinde hastalandı, bundan dolayı Peygamber vefât edinceye kadar Medine'de kaldı; Ziyâd b. Lebîd, Ebû Bekir'in hilafetine kadar onun vazifesini îfâ etti. Muhâcir, halifenin emriyle memuriyetine gitti.[214]

Ebû Âmir er-Râhib'in Vefâtı [VII/147]

§83. O sene Ebû Âmir er-Râhib[215] vefât etti. Bu Medine'li bir müşrik (Hristiyan?)idi. İmparator Heraklius'un sarayında [VII/148] bulunuyordu. Kinâne b. Abdiyâlîl ile Alkame b. Ulâse, müteveffânın mirası için ihtilaf ettiler. Fakat nihayet mirasın Kinâ-

214 Taberî, birinci cilt, [VII/145] 1851-1853. Listedeki tezatlar Seyf b. Ömer'in ikinci hadisinden mütevellittir. Bu hadisin Kurs el-Leysî'ye müntehî olduğu söyleniyor.
Not-3 [VII/147] Bütün bu tayinler hakkında birçok meşkûkiyet hüküm-fermâdır. Haberler birbirini nâkızdır. Bazılarına nazaran Muhammed, Hâlid b. Sa'îd b. Âs'ı San'â ve havâlîsi emiri nasb etmiştir. Mamafih bazıları bu makama Muhâcir b. Ebî Ümeyye el-Mahzûmî'nin tayin edildiğinden bahsediyorlar. Muhammed vefât ettiği vakit San'â'da bulunduğunu söylüyorlar. Muhâcir'in halife Ebû Bekir tarafından tayin olunduğuna, Hâlid b. Sa'îd'in Yemen'in daha şimâlî bazı havâlîsinde emir bulunduğuna (muhâlif 'ale'l-Yemen) dair de bir rivayet vardır. Bu malûmatın râvîsi Vâkıdî'dir (Belâzurî, 69). Tesadüf ettiğimiz bu kadar müteaddid tezâtlar bu haberlerin bir takım faraziyyat ve tahmînattan yahut muhtelif hadis mekteblerinin icadından ibaret olmaları fikrini veriyor. Farazâ Hişâm b. Kelbî ile Heysem b. Adî, Muhâcir'in Kindeler ve Sadefler nezdinde Peygamber'in mümessili olduğunu iddia ediyorlar. Muhammed vefât ettiği vakit Ebû Bekir, Kindeler'le Sadefler nezdindeki mümessilliği Lebîd el-Beyâzî el-Ensârî'ye tevdi' etti ve bunu Hadramevt'teki vazifesine ilave eyledi (Belâzurî, 69). Bazıları ise Mûsâ el-Eşarî'nin Zebîd, Rem', Aden ve Sâhil idaresine memur olduğunu söylüyorlar. Mu'âz b. Cebel, Cünd'e memur idi. Yemen'in bütün umûr-i fıkhiyyesini o idare edecek ve bütün vergileri, sadakât, o toplayacak idi (Belâzurî, 69). Daha sâir rivayetleri kayda hacet yoktur. Çünkü kıymet-i tarihiyyeleri pek cüz'îdir.

215 Birinci sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, §66; 3. sene, §31; 11. sene, 125)

ne b. Abdiyâlîl'e ait olmasına karar verildi (Muhammed tarafından mı?).[216]

Muhammed'in Son Beş Senesinin Hulâsası

§84. Muhammed'in hayat-ı umûmiyyesine ait iki devreyi yukarıda tedkîk etmiştik. Mekke devri[217] ile Medine'deki ilk beş sene[218] bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâizdirler. Çünkü biri Muhammed'in nüfûz-ı dinisini nasıl ihdâsa muvaffak olduğunu, diğeri de artık umûmen müslim bir Peygamberlik kudretini nasıl iktisab ederek teokratik bir nüfûz-ı esasını kurduğunu ve büyük bir hükümet-i askeriyenin nüvesini nasıl vücûda getirdiğini irâe etmektedir. Faaliyetinin şimdi tedkîk edeceğimiz üçüncü ve sonuncu devresinde, son safhaya vâsıl oluyoruz. Bu safhada Peygamber, uzun ve cesurâne hazırlıklarla keskin bir hale getirilen dinî, siyasî ve askerî silahlarla
[VII/149] Cezîretü'l-Arab'ın büyük bir kısmını taht-ı inkiyâda almaya ve haleflerine derin bir inkilâb-ı dinî vücûda getirmek, azîm ve şerefli bir imparatorluk halk etmek için lazım gelen anâsırı bırakmaya muvaffak oldu.

Büyük müceddidin bidâyette sırf ahlâkî ve dinî olan vechе-i istikâmetinin yeni bir muhîtin tesirâtı ve mübâreze-i hayatın evvelden tahmin edilemeyen icâbâtı neticesinde nasıl derin ve velûd bir tahavvüle marûz kaldığını yukarıda görmüştük. İslâmiyet sisteminin münhasıran dinî olan ilk nüvesine her gün daha şiddetli bir kuvvet ile bir takım siyasî anâsırın ve maddî menâfi'in dâhil olduğunu ve İslâmiyet hareketinin ilk manzarasını esaslı sûrette değiştirdiğini anladık. Medine'deki ilk beş sene zarfında dinden siyasete intikâlin serî safahâtına şahit olduk; hayat-ı ukbâya çevrilmiş nazarlardan, şarklılara has bir sûretle huzûzât-ı dünyeviyye taharrîsine ve en fena ihtirâsâtın bî-pâyân tatminatına geçen bir cema-

216 Taberî, birinci cilt, 1740; Hişam'a bakınız., 412; Esîr, ikinci cilt, 223, 9. Sene-, hicriyyede de Habeşistan'da Necaşî'nin yanında vefat ettiğini söylüyor; Hamîs, ikinci cilt, 170.

217 Medhal, §348 ve müteâkıb fıkralar.

218 Beşinci sene-i hicriyye, §60 ve müteâkıb fıkralar.

atin tekâmül-i manevîsini tedkîk ettik. İslâmiyet hareketinin dinî menşeleri vâkı'an Müslüman cemaatinde derin bir intiba bırakmıştı; adeta her şeyi nâ-kâbil izâle bir renk ile telvîn etmişti. Fakat gittikçe daha kaba, daha cengâver, inzibattan mahrum ve Mekke'de uzun bir hazırlık devresinin şedîd mihen ve tecârübü ile terbiye edilmemiş birçok yeni anâsırın Müslümanlar arasına karışması, bidâyette Muhammed'in o kadar zahmetle tahfîfe çalışmış olduğu müşriklik rengini [VII/150] her gün daha bariz bir sûrette arttırmaya meylediyordu. Sırf maddî ve siyasî olan müşriklik tesiratı nihayet sâir bütün temayülâta galebe çaldı; hicretin beşinci senesi nihayetinden itibaren o kadar kuvvet kesbetti ki Peygamber bile bundan altüst oldu. Bu hareketin idaresini bizzat kendisi der-uhde etti ve hareketi tesri' eyledi. Bu zarurî, gayri-kâbil-i ictinâb bir ameliyye olmuştur. Kimse bundan kendisini kurtaramazdı. Mademki Araplar İslâmiyet'e tamamen uymak istemiyorlar, o halde İslâmiyet, kadîm dünyadan yeni dünyaya matlûb ve zarurî olan intikâli temin için kendisi Araplar'a uymak îcâb ediyordu. Mademki İslâmiyet kadîm Arap dünyasına galebe çalamıyor, onu tamamen mahvedemiyordu, o halde yeni Arap dünyasını bu eski Arap dünyası üzerine te'sîs etmesi ve müşrik Arap tabiatının gayr-i kâbil-i tahvil evsâfını teşkîl eden prensiplerden birçoğunu kabul eylemesi lazım geliyordu. Bazen hafifçe tebdil-i manzara etmek ile beraber, her heyet-i ictimâiyyeyi yeni şekillere ve yeni mefkûrelere doğru sevk eden daimî bir harekete rağmen, bütün kavimlerde bazı temelli ve esaslı anâsır-ı ahlâkiyye ve rûhiyye daima aynı halde kalırlar, kadîm bi'l-umûm teşkîlatın inhidâm ve inkırâzından sonra yine muammer olurlar.

Hiçbiri müstesna olmamak üzere bütün dinler, terakkîlerini durduran manilere galebe çalmak için mübâreze ettikleri [VII/151] kuvvetlerle uzlaşmak mecburiyetinde kalmışlar, mahv u izâleleri kendilerinin hikmet-i vücûdunu teşkîl eden anâsırı kısmen kabul etmek ızdırarına düşmüşlerdir. Harnack, Hristiyan

mezhebinin tekâmülü hakkındaki eser-i âlimânesinde[219] yalnız Hristiyanlık tarihinin müşriklik itikadât-ı batılasını hatta ibadet ve mefhûmlarını bile mass *{emme}* ve bel' *{yutma}* etmekle müterâfık bir tekâmül-i dâhilîden ibaret olduğunu ispat ile kalmamış, Hristiyanlığın daha bidâyetinde bile tehlikeli bir rafz ve ilhâda o «hata»ların bir kısmını kabul etmeksizin galebe çalamamak gibi bir garâbete de düşüp kalmış olduğunu meydana koymuştur. Eserinin bir fıkrasında büyük bir nüfûz-ı nazarla söylediği gibi[220] bu âdeta hastalığa karşı bir nevî temin-i muafiyet ameliyyesi gibi olmuştur. Selim ve makûl mesleklere müşriklik temayülâtı, i'tizâlkârane fikirler hafif miktarda şırınga edilmiş, âdeta bu sûretle had bir sirayet-i marazın önü alınmış gibidir. Araplar'ın hatalarını ve kusurlarını izâle için zuhûr eden İslâmiyet, bidâyetinde izâle etmek vazifesini der-uhde eylediği anâsırı hafif ve muaddil bir prensipte kendi içine kabul etmeden te'mîn-i galebeye muvaffak olamamıştır.

[VII/152] §85. Muhammed'in tercüme-i halini yazan Avrupalılar ihtimal ki tarih-i beşerde ferdiyetin ve kahramânâne avâmilin münhasıran hükümrân olduğu fikrine mağlub olarak, umumiyetle bu tahavvülün, İslâmiyet'in güya bozulması ve tebdil-i mahiyet etmesi keyfiyetinin bütün mesuliyetini Muhammed'e atfetmek gibi bir temâyüle kapılmışlardır. Çünkü bir kavmin bütün dinî veche-i istikâmeti ve ahkâm u kavanîn-i ictimâiyyesi bir tek adamın keyfine tamamen ve sûret-i mutlakada tâbi' olunabilirmiş gibi muhakeme yürütmüşlerdir. Sanki Muhammed istese idi bedevî Arapları, çölün o hûnrîz ve cahil şakîlerini Allah'ın peresteşkâri, halim ve selim bir mezhep sâlikleri haline sokabilirdi ve bunlara istediği şekli verebilirdi. Vâkıan, Medine'de geçen ilk iki seneden sonra hiçbir yeni fikir ve meslek gelip de evvelce vahyedilmiş olanları tevsi' etmemiştir. Yalnız âyin, sevk-i itiyat ile tessüs etmek sûretiyle daha sert ve kat'î bir şekil almış ve âdetler bir kanun haline

219 Bilhassa meşhur Dogmen-Geschichte'ye bakınız.
220 Harnack'ın Die Mission eserinin 68. sayfasında 1. nota bakınız.

geçmeye meyletmiştir. Kezâlik, hadislerin muhteveyâtından tebeyyün ettiği üzere, Muhammed vahyedilen mesleği tam ve mükemmel bir sistem gibi telakkî ediyordu. Araplar arasında intişârından başka bir eksiği olmadığına kâni' bulunuyordu. Fakat şurası da muhakkaktır ki İslâmiyet'in meslek ve akîde cihetinde inkişaftan kalması, bazılarının dediği gibi Peygamber'in ahlâkî bir inhitâtından neş'et etmemiş, daha girift ve muğlak, daha derin bir takım esbâbdan ileri gelmiştir. [VII/153]
Muhammed, Mekke'de miktarları pek az olan taraftarlarına îrâd-ı mevâiz ettiği vakit, küçücük bir cemaatin zaten mahdûd olan ihtiyâcât-ı ahlâkiyyesi için lazım gelen şeylerin kâffesini çarçabuk bitirip tüketmişti. Mekkî surelerde mevcûd sık sık tekerrürler, Peygamber ile ilk ashâbın yaşadıkları efkâr çerçevesi[nin] ne kadar dar ve mahdûd olduğunu isbâta kâfîdir. O zaman da bir tevakkuf vukû'a geliyor gibi göründü. Mekke'de son senelerde İslâmiyet hareketinin durgunluğu hadisin bile saklamaya muvaffak olamadığı bir vakadır. Muhammed hicretin arefesine vâsıl olduğu zaman dinî sistemindeki müteaddid eksiklerin ve kusurların farkında değildi. Nihayet esliha ve eşyasıyla daha vâsi' Medine sahasına dâhil olduğu ve ufku genişlettiği vakit kendi tedrisatındaki birçok noksanı anladı. Oradaki İbrânî kabilelerde mevcûd müesseselerden mülhem olarak bu noksanları itmâma derhal teşebbüs etti. Mekke'deki dinî hülyâperver o zaman yeni bir ictimaî ve teokratik kanunların mâhir bir hâliki şeklinde nümâyân oldu ve şâyân-ı hayret bir keşif ve intikâl-i hâssasıyla dinî ve ictimaî sistemini yeni heyet-i icitmaiyyenin îcâbât ve mutâlebâtına tevfîk etti. Bu heyet-i ictimâîyye ise o zamana kadar içinde yaşadığı heyet-i ictimâîyyeden pek farklı idi.

Fakat yeni ihtiyaçlar da o kadar çok değildiler. Medine'deki Arap ahâlîsi, gayretli bir ekalliyet istisna edilirse, pek canlı hissiyat-ı diniyyeye mâlik bulunmuyordu. Mühtedilerin kısm-ı azamı ihtimal ki Muhammed'in evâmir-i diniyyesinden bilâ-müşkilât sarf-ı nazar edebilirlerdi. Binaenaleyh, Medine'nin ihtidâsı pek sathî bir sûrette nihayet bulur bulmaz [VII/154]

yeni dinin mesleğine ait tekâmülde bizzarûre yeni bir durgunluk hâsıl oldu. İslâmiyet hareketi yeni mühtedilerin hissiyatına, zamanın îcâbâtına ve azîm-i vakâyı'-ı siyasiyyeden mütevellit şerâite daha iyi uyan dünyevî bir veche-i istikâmet takip etmeye başladı. Muhammed, kısmen kendi azîm ve faaliyetini fakat daha ziyade Kureyşîler'e karşı mübârezenin îcâbâtı sevkiyle hükm ü nüfûzunu, yüksek dinî mefhûmlar lüzûmunu Medineliler kadar bile hissetmeyen bedevî kabileler üzerinde teşmîl ettiği vakit bu hareket daha bâriz bir şekilde tecelli etti.

§86. Muhammed siyasî bir adamdı; gayet mükemmel bir zamâneci, Opportuniste idi. Muasırlarını tedkîk ve müşahede de pek nüfûz-ı nazara mâliktir. Gerek taraftarlarının gerek düşmanlarının hakiki ihiyaçlarını ve hakiki hislerini tayin ve takdir hususunda misli bulunmaz bir isabet-i muhakeme eseri gösterirdi. Taraftarlarının artık başka dinî telkînât istemeyecek bir dereceye geldiklerini görür görmez boş bir hülyâ-
[VII/155] perver değil, amelî ve zeki bir zât olan Muhammed, istikâmeti değiştirdi. Bütün faaliyetini teokratik sistemini tahkîm ve takviyeye sarf etmeye başladı, vazâif-i siyasiyyesini tevsî' etti. Medine heyet-i ictimâîyyesinin îcâbât-ı mahalliyesi neticesinde Muhammed'in böyle maddiyetperestâne bir istikâmet takip etmeye mecburiyet hissetmesi Muhammed'in zamanından evvel vustâ ve garbî Arabistan'da kuvvetli bir hareket-i diniyye mevcûd olduğunu keşfetmek hülyâsına düşen tercüme-i hâl muharrirlerinin nazariyelerindeki çürüklüğü meydana koyar. Akidevî tekâmülün tevâkufu, Hristiyanlığı daha münevver ve daha medenî kavimlerin dini haline koyan, en mükemmel bir din haline çıkaran o ahlâkî safahâtın, mefkûrelerin kısm-ı azamının İslâmiyet'te mefkûdiyeti bedevî Arabistan'da yeni bir din için hakiki bir ihtiyaç hissedilmesinden münbais olduğu pek aşikârdır. Muhammed zamanının Arabistan'ında izlerine tesadüf olunan bu cüz'î ihtiyacât-ı diniyyeyi İslâmiyet ma'a-ziyadeten tatmin etmiştir. Peygamber, mukâbele görmeyeceğinden korktuğu zaman boş lakır-

ılarla ve nasihatlerle vaktini kaybedecek bir adam değildi. Muhammed daha münevver ve daha medenî, hakiki bir hiss-i dinîye sahip kimseler arasında neşr-i din etmiş olsa idi İslâm mesleği bütün bütün başka bir manzara alırdı, daha tam bir inkişâfa mazhar olurdu. Muhammed'in ruhundaki akîde ve mefkûre fakrı daha az hissedilirdi. Kısm-ı azamı müphem sûrette müfid ve çok kere yanlış şeylerden[221] terekküb eden [VII/156] mesleği öyle sâmi'leri memnun edemeyecekti. Peygamber de daha çok yüksek ahlâkî ve mezhebî bir hamûle ile onların karşısına çıkacaktı. Daha çok harsa *{kültür}* mâlik daha fazla bir kabiliyet-i tasavvur ve ahlâka sahip gayr-i Arap kavimler İslâmiyet'i kabul ettikleri zaman bu noksanları ikmâl ve telafiye teşebbüs eylediler. Fakat Arabistan'da bu ibtidaî İslâmiyet'ten başka bir şey kâbil değildi. Çölün pür-mihnet *{zor, çileli}* hayatı, orada oturan adamlara ihtiyaçlarını hadd-i asgarîye indirmeyi âmir idi. Bir kavmin ihtiyacât-ı ahlâkiyye ve maneviyyesi de tamamen ihtiyacât-ı maddiyesine tevâfuk eder. İslâmiyet, muhtass olduğu Arap heyet-i ictimâiyyesinin o aciz ve mahrum şerâit-i hayatiyyesini sâdıkâne in'ikas ettirir. Hadis mecmualarında görülen ve bir takım Araplar'ın Peygamber'e gelip yeni dinin bir hulâsasını Peygamber'den istemiş ve kendisine tarz-ı ibadet hakkında ince ince sualler sormuş Araplar'a dair olan bütün o hadislerin kısm-ı azamı sonraki kelâm ulemasının mahsûl-i edebiyyatıdır. Muhammed böyle terkîb ve hulâsalardan ve umumî tecrîdattan müteneffir idi.[222] Umumî tarifât ve ahkâm-ı ibadet ve ayin hususunda son derece de fakir olan Kur'ân buna bir delil teşkîl eder. Muhammed yaşadığı müddetçe bütün Araplar için İslâmiyet, dinî bir meslek sıfatıyla pek az cazibedâr idi. Fakat [VII/157] siyasî bir alet olmak itibarıyla büyük bir dikkat uyandırdı (namaz, vergi, oruç, ilâ âhir gibi).Hürriyet-i şahsiyyeyi takyîd eden o hoşa gitmeyecek tekâlifi birçok kişinin nazar-ı müsamaha ile görmesi ya Peygamber'den şahsen korkmalarından

221 Nöldeke'ye bakınız, Kur'ân, 2-25.
222 Nöldeke'ye bakınız, Kur'ân, 4.

yahut mühim mükafât-ı maddiyye ümit etmelerinden ileri gelmiştir. İslâmiyet, kendisini kabul edenler tarafından bir ilahiyat sistemi ve ahlâkî meslek olmak itibarıyla ihmal ediliyordu. İbtidâî ve gayr-i mükemmel bir din olarak kaldı. İbtidâî bir kavmin ihtiyacâtı için kâfî idi. Fakat noksanlar, tezatlar ve karanlıklar ile dolu idi. Bunlar, sonraki asırlarda yeni dini emin bir gasb ve gâret vasıtası diye değil günahlardan temizlenmek için Allah tarafından vahyedilmiş bir tarîk-i hakk diye kabul eden kavimlerde yitip tükenmek bilmeyen münakaşalar, mezhepler ve kanlı münâzaalar tevlîd ettiler.[223]

[VII/158] §87. İslâmiyet'in nâkıs sûrette tekâmülü keyfiyetinde icrâ-yı tesir eden avâmil yalnız Araplar'daki hissiyat-ı diniyye noksanından ibaret değildir. Vakâyı'ı siyasiyyenin tarz-ı cereyânı ve mübâreze-i hayat îcâbâtı da aynı sûrette büyük ve galip bir tesir yapmıştır. Her yeni din tecavüzî bir meslek takip eder. Islahât-ı diniyyenin kâffesinde bu gayr-i kâbil-i ictinâb bir vasıftır. İnsanlar arasında sulh ve sükûn neşreden ve tarik-i hakta yaşamanın temelli muhabbetten ibaret olduğunu söyleyen yumuşak Hristiyanlık bile, kadîm dünyanın mümessillerini korkutacak ve onlara zalimâne tazyîkât yapacak kadar mütecâviz bir meslek takip etmiştir. Onun için muharib ve galip bir kavim arasında zuhûr etmiş olan bir dinin bizzarûre muhârib ve ceng-cû olmasında şâyân-ı hayret bir şey göremeyiz. Böyle bir askerî ve mütearrizâne vasıf, muhitin zarûrî ve nâ-kâbil-i ictinâb bir neticesi idi. Aşağıda hikâye edeceğimiz vecihle, 10. sene-i hicriyye nihayetinden 12. sene ortasına kadar süren büyük muharebât-ı dâhiliyyede Arabistan'ı altüst eden sâir Arap Peygamberlerinde, Tuleyha'da, Secâh'ta, Müseylime'de, Esved el-Ansî'de de aynı hali görüyoruz. Filistin'deki İbrânîler arasında da buna müşabih

223 Not-1 [VII/157] Peygamber'e atfolunan sözler arasında bir tanesi vardır ki bunu uyduran muhaddisînin «mühtedî» Araplar'daki hissiyat-ı hakikiyye hakkında sarîh bir fikirleri mevcûd olduğunu ispat etmesi itibarıyla şâyân-ı dikkattir. Güya Muhammed şu sözleri söylemiş: «Benim ümmetim dini bir ganimet ve zekâtı hoşa gitmez bir borç diye telakkî etmediği müddetçe mesûd olacaktır» (Mesûdî, dördüncü cilt, 169).

bir hâdise nümâyân olmuştur. Orada da, Arabistan'da olduğu gibi müşabih sebeplerden dolayı din, teokratik ve askerî bir şekil aldı.[224] Hâsılı, İslâmiyet'in siyasî işleri, mukaddemâtın [VII/159]
zarurî ve mantıkî bir neticesidirler. Büyük hatlarında nazar-ı mülâhazaya alınırlarsa mütemadiyen yükselen faysalsız bir hareket şeklinde nümâyân olurlar. Medine muhasarasıyla bu hareket nokta-i kusvâsına vâsıl olmuştur. Bir Mekke firarisi ve miktarları mahdûd âciz bir takım kimselerin reisi bulunan Muhammed beş sene içinde o kadar korkulacak bir adam olmuştu ki eski usûllerin müdâfileri onu ezmek için on bin kişi toplamak mecburiyetini duymuşlardı. Fakat bu teşebbüs pek geç kalmıştı. On bin kişi artık kâfî değildi. İslâmiyet bu imtihandan muvaffakiyetle çıkıyor, başını her zamankinden ziyade mağrûr ve dehşet-nâk *{korkunç}* bir halde kaldırıyordu. İhrâz edilen muzafferiyet pek azîmdi. Artık hiçbir şey onun ehemmiyetini tahfîf edemezdi.

Bunun ne sûretle vukû'a geldiğini kimse kestiremezdi. Ganimet kastıyla yapılan bir takım küçük küçük seferlerden tesadüfen hûn-rîzâne *{zalimce}* müsâdemeye geçilmişti. Bunda galebe, adetçe pek dûn *{aşağıda}* olan Müslümanlara tebessüm etmişti. Bu vaka-i harbiyyeden zengin ve zî-kudret bir cemaate karşı mühlik ve zararlı bir muharebe çıkmıştı. Bu cemaat, emval ve emtiasının serbestçe nakledilebilmesi ve uğranılan zarar ve hakaretlerin intikamının alınması için yed-i iktidarında bulunan bütün vesâiti isti'mâle kıyâm etti. Dört sene akîm mücadelâttan sonra Kureyşîler müz'ic *{rahatsızlık veren, usandıran}* muarızlarına karşı hiçbir muvaffakıyet [VII/160]
istihsâl edememişlerdi. Artık tamamen mağlubiyetlerini itiraf etmek ve her türlü nüfûz ve itibâr-ı askerîden vazgeçmek mecburiyetinde bulunuyorlardı. Bu hakaret, beş sene evvel o kadar istihfâf ettikleri ve o kadar zalîmâne tard eyledikleri bir vatandaşlarından geldiği için bütün bütün acı hissediliyordu. Medine muhasarası Kureyşîler'in azamî gayretlerini göstermişti. Medine vesâit-i müdafaası karşısında toplan-

224 Wellhausen'e bakınız, Sk. u. Vor., altıncı cilt, 19.

maya muvaffak oldukları müsellah müşriklerin miktarındaki kesret, asıl muhâcimlerin nüfûzlarındaki kudreti gösteriyorsa bu kadar büyük bir kuvvetin adem-i muvaffakıyeti de o derece azîm bir hacâleti *{utanma}* teşkîl ediyordu. Çünkü bu muvaffakıyetsizlik bir mağlubiyete müsâvî olmuştur. Bu muvaffakıyetsiz muhasaranın neticesi İslâmiyet'e muhalif kuvvetlerin parçalanması, en ufak bir tecânüsü bile kaybetmesi şeklinde tecelli etmiştir. Kureyşîler uğradıkları hacâletin ağırlığı altında ezilmiş gibi göründüler. Evvelce yekdiğerinin müttefiki bulunan muhtelif kısımlar artık birbirlerinden ayrıldılar. Âtıl ve bî-hareket bir hale gelmişlerdi. Yalnız her türlü kuvve-i mukâvemeden mahrum kalmış gibi değil her türlü mukâvemet arzusunu bile kaybetmiş gibi bir halde birbirini müteâkıb mağlub oldular.

[VII/161] §88. Bu parlak muzafferiyet, taraftarların besledikleri ruh, muhitin ahvâl ve şerâiti, düşmanların za'fı, vaziyet-i siyasiyyenin ortaya çıkardığı fırsatlar pek azîm bir takım menâfi arz eylemek ve Muhammed'i adeta mukadderâtın sarîh sûrette tersîm etmiş olduğu bir yola doğru itmek ile beraber iktihâm edilecek müşkilât henüz pek çok ve pek azîm idiler. Muhasaranın o velveleli muvaffakıyetsizliği yüzünden vâkı'an Kureyşîler'in nüfûz ve itibarı pek kırılmıştı; Kureyşîler'in satvet-i askeriyyelerini teşkîl eden müttefik kabâil-i bedeviyyenin bir kısmı vâkı'an onları bir hiddet ve nefret hissiyle terk etmişlerdi. Fakat Peygamber'in vaziyetinde de henüz birçok muzlim cihet bulunduğu gayr-i kâbil-i inkâr idi. Medine'nin müstahkem muhitinden çıkmak ve düşmanlarla harbetmek istememesi veya buna cesaret göstermemesi keyfiyeti bedevî kabileler tarafından bir itiraf-ı za'f gibi veya fıkdân-ı cesaret gibi tefsir edilmek ihtimali var idi. Filhakika, müttefiklerin çekilmesinden birkaç ay sonra kabileler arasında bir iğtişâş emarelerine tesadüf ediyoruz. Bazıları hatta içlerinde Medine muhasarasına iştirak etmiş olanlar (Fezâreler) bile tekrar Medine civarında göründüler ve Peygamber'in hayvanlarını

iğtinâm ettiler.[225] Suriye'ye giden Medinelilerin kervanları defaât ile tecavüze uğradı, kervana refâkat eden Müslümanlar katledildi.[226] Muhtelif bahanelerle Medine'ye gelmiş olan sâir bedevîler, ümit ettikleri küçük menâfii istihsâl eder et- [VII/162]
mez bir Müslüman çobanı katlettiler ve mevaşîyi kaçırdılar.[227] Hâsılı, kabilelerin muhasaradan sonra kuvvetten düşmüş iki düşmana, Muhammed ile Kureyşîler'e muhakkak bir tefevvuk ile hücum etmek ve bî-pervâ ganâim almak sırası gelmiş olduğunu tahayyül ederek küçük küçük teşebbüslerle zemini ihtiyatkârane yoklamak ve tecrübe etmek, Muhammed'in kuvvetlerini ve hissiyatını anlamak istediklerine dair birçok emin ve muhakkık emâreler karşısında bulunuyoruz. Bu çöl kurtları, ilk za'f veya korku alâmeti karşısında kendisini müdafaa kudret veya cesaretine mâlik olmayanlara bilâ-merhamet tecavüz için gittikçe daha mütezâyid bir kalabalık ile ortaya çıkacaklardı.

Bundan dolayı zaman, serî ve metin bir karara ihtiyaç gösteriyordu. Peygamber'in kuvvetlerine ve emellerine mukavemet edebilmek hülyâsını sûret-i katiyyede küsûb etmeli idi. İslâmiyet'in bir kudret-i askeriyye sıfatıyla muhasara imtihanından daha kavî bir halde çıkmış olduğunu ispat etmek lazım geliyordu. Muhammed vaziyetin îcâbâtını anladı ve buna serî bir çare buldu. Ne büyük bir sefere kıyâm etmek ne açık bir muharebede galebe çalmak fırsatı zuhûr etmemiş olmakla beraber yalnız 6. sene-i hicriyye zarfında on yedi muhtelif heyet-i seferiyye tertip edilerek her istikâmete i'zâm olundu. Kâh hakaret ve tecavüzlerin intikâmı alınmak, kâh mütecavizleri te'dib etmek, kâh rahat durmayan kabile- [VII/163]
leri taht-ı itaatte tutmak gayesi takip edildi. Heyet-i seferiyyelerden bazıları Mekke civarlarına kadar ilerlediler.[228] Bazıları Cezîretü'l-Arab'ın merkezine girdiler.[229] Bazıları Arabis-

225 6. sene-i hicriyye, §3.
226 6. sene-i hicriyye, §5 ve 15.
227 6.sene-i hicriyye, §21.
228 Benî Lihyânlar'a karşı olan sefer, 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §2.
229 Fezâreler aleyhindeki sefer, 6. sene-i hicriyye, §3.

tan'ın şimâline gittiler.[230] İslâmiyet'e karşı entrika yaptıkları malûm ve meşhûd olan Yahudiler katledildi.[231] Müslümanlar aleyhinde taaddiyatta bulunmuş olan Araplar ele geçirildi ve bî-rahmâne tecziye olundu.[232] Hatta zengin bir Kureyş kervânı, Müslümanların tecavüzünden masûn *{korunmuş}* kalmak fikriyle tercih edilmiş yeni bir tarîk ile Suriye'den dönerken ale'l-gafle basıldı ve ele geçirildi.[233] Muhammed, bütün faaliyetini silahlarının maddî tefevvukunu irâeye hizmet eden bu teşebbüsâta hasretmedi. Daha ince, daha nâfiz, bazı kere silahtan daha müessir hareketlerde de bulundu, yani gayet mahirâne bir entrika siyasetine, diplomasi müzâkerelerine girmişti. Bunda kendisine has bir kâbiliyet ve iktidar gösterdi. Bu kâbiliyeti bir itinâ-yı mahsûs ile tedkîk edilmeye lâyıktır. Çünkü Sprenger ve Muir gibi birçok terüme-i hâl muharriri
[VII/164] Peygamber'in tabiat u seciyyesini ve asârını tedkîk ederken bu cihete kâfî derecede dikkat etmemişlerdir.

§89. Daha Medine'de geçen ilk senelerden itibaren Peygamber'in civardaki bedevî kabilelere nazar-ı dikkatini atfetmiş ve onları kendi mihrakına celbe çalışmış olması muhtemeldir. Fakat bu ilk devrede diplomatik faaliyeti hakkındaki haberler pek nâkıs ve pek parça parçadır. Bunlara pek fazla istinad etmekle hataya düşmek tehlikesi vardır.

Mamafih, pek büyük bir ehemmiyeti hâiz olan bu devre hakkında yukarıda mufassalan kaydettiğimiz vecihle çok şükür bazı vesâike mâlik bulunuyoruz. Bunların hakiki mânâsı, Müslüman muharrirlerini temyiz eden amâ-yı tenkit *{kör bir tenkit}* sebebiyle kendilerinin gözünden kaçmıştır. Yoksa bu vesîkaları pek ihtimaldir ki ortadan kaldırırlardı. Filhakika, bahsettiğimiz vesîkaların kıymet-i azîmeleri Muhammed'in diplomasisinin mahiyet-i hakikîsini ortaya koymalarındadır. Peygamber mutâlebâtında gayet kat'î ve şedîd davranmak

230 Cüzâmlar aleyhindeki sefer, 6. sene, §11.
231 6. sene-i hicriyye, §20.
232 6. sene-i hicriyye, §21 ve 28.
233 6. sene-i hicriyye, §8.

şöyle dursun, bilakis bidâyette müşriklere tamamen müsâvât dairesinde muamele gösterdi. Her türlü mülâhazât-ı diniyyeyi bir tarafa bıraktı. Adeta bedevîlerin müşriklik îmânını muhafazaya haklarını hemen hemen teslim etti. Bu sûretle Muhammed, elimizdeki bu vesâikte mesâil-i askeriyye ve [VII/165] siyasiyyenin bir aralık sâir bütün mesâile galebe çalmış olduğunu itiraf ediyor demektir. Bu mülâhazaları, kabâili İslâmiyet'e celb için üstü örtülü bir teşebbüs diye tefsir etmeye pek imkân yoktur. Çünkü bunlar da muâvenete muhtaç olan ve muâvenetin nerden geldiğine ehemmiyet vermeksizin her tarafta bunu arayan bir kimsenin hali pek aşikâr sûrette okunmaktadır.

Mesela, Muhammed ile bedevî komşuları Müzeyneler,[234] Damreler, Cüheyneler, Gıfârlar, Eslemler, Huzâalar vesâire arasında ihtimal ki şifahi ve gayr-i mektub[235] i'tilâflar akdedilmiş olduğuna emin olabiliriz. Bunların esası bedevîler tarafından Müslümanların adem-i tecavüzlerine mukâbil, bir bî-taraflık vadedilmesinden ibaretti. Bu kabileler ile Muhammed arasında müsellah bir ihtilaf çıktığına dair hadislerde hiçbir malûmat yoktur. Mamafih, daima ihtiyatkâr ve müvesvis olan, yalnız menâfi-i maddiye mülâhazasıyla hareket eden bedevîlerin ilk teşebbüsât-ı askeriyyesinde Muhammed'e iştirak etmediklerine ve ona ancak ilk muzafferiyetlerden sonra, mâhir ve tâli'lî *{talihli}* bir reis olduğunu ispat ettiği zaman iştirak ettiklerine hükmetmek için bir takım delille-

234 5.sene-i hicriyye, §16.

235 Not-1 [VII/170] Yukarıda zikrettiğimiz muhtelif vesîkalar (5. sene §84, 87, 92, 93, 93 A ve 94) Peygamber ile muhtelif müşrik kabileler arasında münasebât-ı diplomatikiyyenin mevcudiyetini ispat ederler. Bu kabileler Peygamber ile akdedilen i'tilâflardan sonra da müşrik kaldılar. İlk Medine devresine ait olan bu vesîkalar Damreler'e, Cüheyneler'e, Gıfârlar'a, Abd b. Adîler'e, Eşca'lar'a mer'aları Medine arazisiyle hem-hudûd olan kabilelerin kâffesine müteallik tirler. Bu vesâik, Peygamber'in gayesine vâsıl olmak için bidâyette nasıl yalnız taahhüdât-ı siyasiyye ile iktifâ ettiğini, hiçbir mutâlebât-ı diniyye der-miyân etmediğini göstermektedirler. Bu, muahhar zamanlarda kabilelerle olan münasebâtında da görülüyor. Farazâ Eslemler'le ve Huzâalar'la olan münasebâtına bakınız (8. sene-i hicriyye, §22, not 3).

rimiz vardır. Hatta o vakit bile kabileler müşterek bir heyet sıfatıyla açıktan açığa Muhammed ile birleşmediler. Yalnız hayır-hâhâne bir intizâr vaziyetinde durdular. İçlerinden te-
[VII/166] ker teker bazı fertler, en cüretkârlar, rahat durmayanlar, macerâperestler daima bir cereyan halinde Medine'ye doldular, İslâmiyet'i kabul etmiş kabilelere iltihâk eylediler ve müsâvî şerâit dairesinde gerek mehâlike *{tehlikeli işler veya yerlere}* gerek ganâime iştirak ettiler.

Bedir'de hazır bulunan Müslümanların esâmîsi arasında bile[236] türlü türlü kabilelerden gelmiş bir takım müttefiklerin isimlerini görüyoruz.[237] Bunlar, Medineli olmayan anâsırın mebzûl bir sûrette Medine'ye geldiklerini, vustâ ve şimâlî Arabistan'ın en cengâver, en cevvâl kabilelerine mensub fertlerin kendiliklerinden Müslüman kuvvetleri arasına dâhil olmaları hasebiyle Müslümanların adedlerinin azîm sûrette arttığını ispat ediyor. Bu tehâcüm, gayet mahirâne bir entrika siyasetinin neticesi idi. Muhammed böyle bir siyaset ile ci-

236 2.sene-i hicriyye, §85.

237 Not-2 [VII/170] Bedir'de hazır bulunan Müslümanların cedvelini (2. sene-i hicriyye, §85) tamamen tedkîk etmeye hâcet kalmadan yalnız Mekke muhacirleri denilen 87 zâtın esâmîsine bakarak takrîben nısfının yabancı, [VII/171] azadlı yahut müttefik olduklarını görüyoruz. Bunlar yalnız isim, temâyül ve hissiyat itibarıyla Mekkeli idiler. Kan itibarıyla değildiler. Bazılarının menşe'leri sûret-i kat'îde malûm değildir. Diğerleri arasında şu âtîdeki kabilelere mensub kimselere tesadüf ediyoruz: Kelb (4), Ganî (7), Esed (17-25), Süleym (26-28), Tay (29), Huzâa (42-54), Behrâ (49), Hüzeyl (41), Temîm (44, 60), Mezhic (53), Bekir b. Vâil (61, 62), Anez b. Vâil (63), Leys (64-68), ilâ âhirihi. Şâyân-ı dikkattir ki bu kadar esâmî arasında Yemen kabilelerinden yalnız biri (Mezhic) ve şimâldeki kabilelerden bir tanesi (Behrâ) dâhildir. Sâirleri hep merkezî Arabistan'dandırlar. Ensâr listesinde yabancı müttefikler nisbeti biraz daha azdır. Fakat herhalde mühim miktardadır. Daha ilk zamanlardan itibaren İslâmiyet'in mütenevvi' anâsırın daimî ve mebzûl sûrette karışması neticesinde kuvvet bulduğunu ispat eder. Bunlar, mensub oldukları kabilelerle daimî bir münasebet idame ediyorlardı. Farkına varmadan Muhammed'in davasının ve binaenaleyh İslâmiyet'in bî-şuûrâne bir propagandacısı oluyorlardı. Müslüman cemaatini terkib eden unsurların böyle muhtelif renklere mâlikiyeti, İslâmiyet'in tekâmülünün en bâriz evsâfından biridir. Bu vasıf İslâmiyet'e cihan-şümûl bir hal verdi; dünyanın en muhtelif, en uzak taraflarında ruhları teshîr etmek keyfiyetini teshîl etti.

vardaki kabilelerin hemen kâffesinde ve uzaktaki kabilelerin birçoğunda kendisine müsait bir zemin hazırlamak yolunu bulmuştur.

Muhammed'in faaliyet-i siyasiyyesinin bu husûsî şubesinde, resmî bir adam sıfatıyla gayet parlak ve dâhiyane bir meziyyet ibrâz etmiş olduğunu tasdik ve teslim etmeyi vazifeden addeyleriz. Çünkü bu şube-i faaliyette Muhammed kendisinin daha üstünü bulunmaz bir üstad olduğunu ispat etmiştir. Muhammed silah adamı değildi. Hunrizâne sevâik-i tabîiyyesi yoktu. Bazı müthiş kıtâller kendisinin muvâfakatıyla icrâ edilmiş, birçok askerî sefer onun emriyle yapılmış, faaliyeti sonra Arabistan'da asırlardan beri görülmemiş derecede gayet müthiş ve şedîd bir hâl-i harb tevlîd etmiş olmakla beraber seciyyesi güzelce tedkîk edilirse kendisinin ne hakiki bir kumandan ne askerî işlere ve harb-cûyâne meşgalelere meftûn bir adam olmadığını itiraf etmek bir vazife-i hakperesti teşkîl eyler. Hayatın ceng-cûyâne safhası, İslâmiyet'in muhâribâne ve mütecavizâne temâyülâtı muhitin ve ahvâl ü şerâitin mahsulüdür. Peygamber'in idaresi bunda pek az bir te'sîr icrâ etmiştir.[238] Muhammed'in en büyük ihtirası insanları söz ile teshîr etmek ve Arabiyyât ile Tevrat halîtası *{karışımı}* olan garib belâgatıyla herkesi arkasından sürüklemek idi. Onun belâgatı bazı kere edebiyat ile şişirilmiş şeylerdi, bazen pek ıtnâba *{sözü uzatma}* düşerdi. Fakat o devrede ve o yerlerde son derece de müessir idi. Muhammed'in hakiki tabiat ve mahiyeti bir devlet adamı, bir diplomat ve bir siyasî idi. İnsanları bir satranç tahtası üstündeki taşlar gibi kullanarak yaşıyordu. O azîm muvâffakıyetinin hikmeti hemen münhasıran insanları celb ve teshîr etmekte, onlara rehber olmakta, onlara kumanda eylemekte gösterdiği hayret-bahş, harika-âlûd maharette aranmak iktizâ eder. Etrafındakileri tek bir hüzme halinde birleştiriyor, âdeta farkına varmadan onlardan azîm bir seyl-i insanî vücûda getiriyordu. Büyük bir [VII/168] kuvve-i hayatiyye ile zinde olan bu seyl, eski mecrâ dâhilinde [VII/167]

238 Müller'e de bakınız, birinci cilt, 138.

bir türlü kalamayarak bir gün bi'z-zarûre etrafına yayıldı ve mecrâyı genişletti.

Muhammed çölde doğmuş, her türlü hars merkezinden uzakta yetişmiş olmakla beraber tabiat, hemen hemen yabani bir halde bulunan fakat muhitin gayr-i müsaid şerâitinden dolayı henüz inkişaf etmemiş büyük vesâit-i maneviyye ve fikriyye ile mücehhez olan bir heyet-i ictimâiyyede bir «kavim çobanı» için en muvâfık gelen bütün mevâhibi ona avuç avuç bezletmişti. Kendisiyle daimî sûrette temas edenler üzerinde icrâ ettiği te'sir-i sâhirâneden muhtasaran bahsetmiştik.[239] Fakat ashâbı teshîr eden bu meziyet, çölün harîs ve haşîn kabileleriyle uzun, karışık ve müşkil diplomasi müzâkerâtına giriştiği zaman daha dâhiyane bir şekilde manzûr oldu. O kabileleri bend edebilmek için gayet büyük bir mahâret, mütemâdî bir dikkat lazımdı. Muhammed'den evvel ve sonra hiç kimse Araplar'ın hakiki tabiat ve mâhiyetini onun kadar tanımadı. Bu haşin çöl evlatlarını, bütün şarkın bu en müstakil, en hodperest, en mübtelâ rayb ve tereddüt adamlarını mâhirâne müzakerât ile taht-ı teshîre almak hünerlerine onun kadar kimse vâkıf olmadı.[240] Yalnız bu keyfiyet Muhammed'in simasının en muazzam cihetini irâeye kâfîdir.
[VII/169] Başka hiçbir kimsenin yapmaya kâdir olamayacağı bir şeyi o binnisbe pek kolaylıkla îfâya muvaffak oldu. Araplar'a dinden bahsetmenin hiçbir faydası yoktu. Çünkü dini anlamıyorlardı, dini istemiyorlardı, din ile eğleniyorlardı.[241] Onları taht-ı

239 5.sene-i hicriyye, §74 ve 76.

240 Not-3 [VII/171] «Bedevî hayatın i'tiyâdâtı Araplar'ı kaba, ibtidâî ve hunrîz bir kavim haline düşürdü. Âdât ve ahlâkın huşûneti onlar için bir tabiat-ı sâniye teşkil etti. Bu usûl ve şerâitten hoşlandılar. Çünkü kendilerine hürriyet ve istiklâl temin ediyordu... Araplar cebren gasb etmeye, ellerinde silah ile servet aramaya, hiçbir kayd u kaide tanımaksızın tahrib ve yağmada bulunmaya hazırdırlar» (Haldûn, Mukaddime, [VII/172] birinci cilt, 310). «Bütün akvâm arasında Araplar itaat ve inkıyâda en az kâbiliyetli olanlardır. Adeta vahşi bir hayat imrâr {*geçirme*} ettikleri cihetle öyle bir huşunet-ı âdât, öyle bir gurur ve azamet, öyle bir hiss-i haset iktisab etmişlerdir ki her türlü hükm ü nüfûz şekline karşı bir hiss-i isyan duyarlar» (Haldûn, Mukaddime, birinci cilt, 313).

241 Not-4 [VII/172] Bedevîlerin hiss-i dinîden mahrumiyetleri Kur'ân tarafından da açıktan açığa kabul ve tasdik edilmiş bir keyfiyettir (IX, 98):

itaate almak için hususî hünerler isti'mâl etmek, müessir ve metin tehditleri kârlı tekliflerle mâhirâne mezcetmek, her aile ile yahut aile kümesi ile ayrı ayrı müzâkerata girişmek,

«Çöl Arapları küfür ve riyâya o kadar müstağrak olmuşlardır ki Allah'ın vahyettiği ahkâmdan nasıl olup da gafil ve cahil kaldıkları pekâlâ takdir edilebilir!» Bedevî Araplar'ın bu fena şöhreti sonra da devam etti, âdeta darb-ı mesel oldu. Irak'ın meşhur Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf [vefâtı: 95] birisini dinsizlikle itham için şöyle söylüyordu: «Tekrar geri dönmüşsün, Araplaşmışsın!» (Haldûn, Mukaddime, birinci cilt, 260).

Aynı dinsizlik hissi, lakırdıları Allah ile dolu olmakla beraber zamanımızdaki bedevîlerde de mevcuttur. (Doughty, birinci cilt, 265). Mamafih, merkezî Arabistan'da bedevîlerden nısfı bile bir namaz kılmasını bilmez (aynı eser, birinci cilt, 238). Birçok bedevî, Vahhabilerin kendilerini o rehavet-i diniyyeden silkip çıkarmak yolundaki bütün gayretlerine rağmen hiçbir zaman namaz kılmazlar (Burkhard, Bed., 160-161). Dinî hususâtta yegâne hakiki mutaassıblar köy sekenesidirler. Arabistan haricindeki İslâmiyet ihtirası bunlara da sirayet etmiştir. Bedevîler, kendilerinin o andaki ihtiyac-ı mâddilerine taalluk eden hususât haricinde hiçbir şey bilmezler ve hiçbir şey öğrenmeye çalışmazlar (aynı eser, birinci cilt, 423-424). Doughty'nin konuştuğu bedevîlerden birçoğu ba'de'l-vefât başka bir hayattan [VII/173] bahsolunduğunu hiçbir zaman işitmemişlerdi (Doughty, birinci cilt, 445). Hakikatte bir yabancıyı hemen öldürmeye müheyyâ {*hazır*} bulunan Arap kabilelerinin zâhirî taassubları ve hiss-i dinîleri, vatanperverliğin barbar bir şeklinden, bütün Asyalılara ve sûret-i husûsiyyede Moğollara ve akvâm-ı Sâmiyyeye has bulunan ecnebi düşmanlığının sırf kendilerini düşünmenin vahşi bir şeklinden başka bir şey değildir.

Bedevî Araplarda hiss-i dinînin fıkdânı hakkındaki tedkîkatı ta'mîk etmek isteyenlere Goldziher tarafından toplanan ve nâfizâne bir nazarla tahlil edilen (Muh. Stud., birinci cilt, 4 ve müteâkıb sayfalar) malûmata müracaat etmelerini tavsiye eyleriz. Muhammed'in kendisini Nebî ve Resûlullah ilan ederek der-uhde ettiği vazife-i diniyyenin bedevîlerin hissiyatı üzerinde hiçbir mânâ ifade etmeyen bir hareket olduğu burada dâhiyâne ispat edilmiştir. Ârâmîden idhâl edilmiş olan Nebî kelimesi bile (Frankl'a bakınız, Aram, 158, 232; Guidi, Sed Pop, 36) onlar için mânâsı muzlim ve adeta anlaşılması gayr-i kâbil bir tabir idi. İbn İshâk'ın naklettiği bir vaka pek meşhurdur (Hişâm, 433). Muhammed'in nübüvvet iddiasından haberdar olan bir bedevî ona şu sûretle tevcih-i hitab etti: «O halde, bu gebe devenin karnında olan şeyi bana söyle!». Peygamber'in maiyetinden diğer bir bedevî bütün günahlarının affını ricâ ve istihsâl etmesi yolunda vukû' bulan teşvikleri kaba bir sûrette i'tâ ettiği cevapta Muhammed'in bütün aflarından ziyade kaybolmuş devesini bulmaya ehemmiyet verdiğini söylemiştir (Goldziher, Muh. Stud., birinci cilt, 7; Müslim, beşinci cilt, 348; Vâkıdî Wellhausen, 246. Freytag'a da bakınız, 338 ve müteâkıb sayfalar).

dâhilî nifakları canlı bir halde tutmak için doğrudan doğruya entrikalar yapmak, nihayet kabileleri tamamen ihtidâya veya arz-ı inkiyâda sevk edebilmek lazımdı. Bu girift manevralarda Muhammed gayet ince bir mahâret, siyasiyyâtın en karışık hünerlerinde üstadâne bir kabiliyet gösterdi. Bu faaliyette büyük bir haz buldu. Küçük ihtiraslardan ve efkâr-ı batıladan ârî bir ruha mâlik olduğu için intihâb edeceği vesâiti daima bârid bir sükûn-ı dem ile hesap etti. Kâh tehlikeli hareketleri zabt ve tevkif için ibrâz-ı şiddet eder,[242] kâh i'tilâf teklifleri yapar ve mühim menafi-'i maddiyye arz ederek birbirleriyle birleşmek yahut tamamen müstakil olmak temâyülünü gösteren kabileler arasında kemâl-i mahâretle emniyetsizlik, haset ve şüphe hisleri tevlîd ederdi. Bazen de kuvvetli ve adetleri kesîr kabilelerde eski fırka ve aile kinlerini gizlice tazeler,
[VII/170] daima ekalliyet fırkasına zâhiren hiçbir fikr-i menfaate tâbi' değil gibi gözüken muâvenetini teklif ederdi. Hiçbir zaman bunu ekseriyet fırkasına karşı yapmazdı. İşte bu kabîl hünerlerle, kendisini mağlub etmek üzere ortaya çıkan bütün kuvvetleri inhilâle uğrattı. Ağır, emin ve zarûrî adımlarla, hiçbir hata irtikâb etmeksizin, bir eser-i za'f göstermeksizin bütün düşmanlara galebe çaldı ve o vakte kadar gayr-i kâbil-i teshîr bir halde yaşayan Arapları taht-ı itaate aldı.

[VII/173] §90. En mâhirâne bir siyasetin bu ince hünerleriyle cüret-
[VII/174] kârane ve muvaffakıyetli küçük askerî seferler teşkîli politikasının imtizâcı Muhammed'in ümit ettiği te'sirleri derhal vücûda getirdi. Büyük ve en çok korkulan kabileler, tecavüzâtı kestiler. Küçük kabileler, müttefiklerin meydana çıkmasıyla vukû'a gelen muvakkit ayrılıktan sonra, musahhar olmuş yahut gözleri kapanmış gibi yorulmak bilmez müceddidin etrafında tekrar toplanmaya başladılar. En kuvvetlinin tarafını iltizam etmezlerse, vukû'a gelecek müsâdemede ezilmekten korkuyorlardı. İşte Muhammed'in şahsının etrafında kabilelerin toplanması gibi cidden harika-âlûd ameliyye bu sûretle başladı. Bu ameliyye sonra Ceziretü'l-Arab'ın büyük

242 Müller'e bakınız, birinci cilt, 139.

bir kısmını ihtivâ edecek sûrette büyük bir nisbet kesbetti. İlk Medine devrinde birçok tereddütle muhât bir halde teressüm eden, defaât ile tevakkufa uğrayan bu hareket Medine muhasarasından sonra birdenbire kuvvet kesbetti. Büyük vakâyı'-ı beşeriyyenin hikmetlerini taharrî eden müverrihler için o zamana kadar Arab heyet-i ictimâiyyesinin birbirinden ayrı devrân zerrâtının bir merkez etrafında toplanmak yolundaki bu hareketi, bütün bu devre içinde en çok bâis-i merak olacak ve hayret tevlîd edecek bir hadisedir. Yakından tedkîk edilince Peygamber'in bütün faaliyetinin en hayret-bahş, en parlak ve şahsî ciheti[nin] bu olduğu görülür. Muhammed'in dinî sisteminde Yahudi dininin zayıf ve nâkıs bir taklidi ve biraz da Hristiyanlık ahkâmının ilavesi bulunduğunu teslim zarûretinde kalırız. Faaliyet-i askeriyyesinde muzafferiyetlerin ve mağlubiyetlerin tesadüfî bir takım ahvâlden, sevkü'l-ceyş hatalarından, ihtiyatsızlıklarından yahut inzibatsızlıktan ileri geldiğini görüyoruz. Fakat Peygamber'in diplomatik ve siyasî faaliyetinde bu büyük Arap müceddidinin tekmîl-i husûsiyyeti ve tekmîl-i kudret zekâ ve kabiliyeti kendisini gösterir. Bu işte yalnız Muhammed, hataya düşmez bir basîret ve kiyâset *{zekilik}* ile birçok müşkilâtın kâffesine tesadüfi yardımlarla veya cüretkârâne hamlelerle değil sırf ruhları teshîr ve bend eden, en muğlak ve müşkil vaziyetleri şâyân-ı hayret bir kolaylıkla halletmek yolunu bilen, hiçbir zaman bir hata yapmayan, muârızlarının hatalarının arzettiği fırsatlardan hiçbirini kaçırmayan bir zekâ kuvvetiyle hareket etmiş ve muvaffak olmuştur. [VII/175]

Muhammed ile müşrik kabileler arasında Medine muhasarasından evvel vukû'a gelen ihtilaflar hakkındaki tarihlerin meşkûk olması bu menba'lara pek itimad ile bir takım neticeler çıkarmaktan bizi men' eder. Mamafih, şurası adeta muhakkaktır ki Bedir Muharebesi'nden sonra Muhammed ile civar kabileler arasında pek sarîh i'tilâflar akdedilmiştir. Çünkü bütün hadislerin muhteviyâtından gayr-i kâbil-i inkâr bir bedâhetle anlaşıldığına göre Peygamber ile şimâlî Hicaz ka-

bileleri arasında bir hüsn-i imtizac hüküm sürmüştür. Hiçbir
[VII/176] ihtilaf bunu ihlâl etmemiştir. Medine civarında Muhammed'in kemâl-i serbesti ve emniyet ile dolaşması, Kureyş kervanlarını takip etmesi, civar kabilelerin Müslümanlarla i'tilâf-ı tam halinde bulunduklarını, Müslüman cemaatinin ilk askerî sergüzeştlerine muhabbet ve meyelân ile dolu bir bî-taraflık gösterdiklerini ispat eder. O zaman Medine'nin temin-i ihtidâsıyla meşgul olan Muhammed bedevîlerden bidâyette yalnız bu hayr-hâhâne bî-taraflığı taleb etmiştir.[243] Kureyşler'in daimî tazyîki karşısında bedevîlerden daha fazla bir müzâheret istihsâl etmesi de kâbil değildir. Gayet ihtiyatkâr ve fikr-i menfaate meclûb olan kabileler, zafer-i nihâîyi ihrâz edeceğine dair henüz kat'î teminat arzetmeyen biri ile açıktan açığa birleşmekten, Kureyşîler'in korkusundan ihtirâz ediyorlardı.[244] Bazı vesâike bakarak bazı kabilelerin müşrik kalmakla beraber Muhammed'e bir muâvenet-i askeriyye vadetmiş olduklarına hükmedebiliriz. Fakat sâir hadislerin tam ve müttehid bir sûrette sükûtları, bedevîler Muhammed ile tedâfu'î ve tecavüzî bir muâhede yapmış olsalar bile[245] mu'tâd olan ahlâksızlıkları dolayısıyla sözlerini tutmamış oldukları zannını veriyor.[246] Hadislerin mânâ-yı hakikilerine göre, Medine

243 Farazâ 5. sene-i hicriyyeye bakınız, §93 A.

244 Not-1 [VII/178] «Araplar'ın fıtrî tabiatları kendilerini gâsıb ve şakîlerden mürekkeb bir ırk haline getirdi. Tehlikeye mâruz kalmaksızın yahut bir mübârezeye girişmek mecburiyetini hissetmeksizin bir şey iğtinâm edebilmek fırsatını bulurlarsa bunu hiç kaçırmazlar, sonra çölde sürülerinin [VII/179] otladığı yerlere kemâl-i sür'atle dönerler », Haldûn, Mukaddime, birinci cilt, 309.

245 5.sene-i hicriyye, §93 A.

246 Not-2 [VII/179] Farazâ Gıfârlılar'la olan muâhede (5. sene-i hicriyye, §92), muhasaradan mukaddem bir devreye ait olabilir. Böyle olduğu halde muhâsara esnasında bu bedevîler Muhammed'in imdadına gelmediler. Filhakika, hadislere nazaran Peygamber'in Medine'de geçen ilk beş sene zarfındaki teşebbüsât-ı askeriyyesine bedevî kabileler bir heyet-i mecmua halinde iştirâk etmemişlerdir. Yalnız 6. senede Peygamber'in müşrik kabilelere kendisine iltihâk etmeleri için doğrudan doğruya müracaatta bulunduğuna dair haberler vardır (6. sene vakâyı'ına bakınız, §25-26; Vâkıdî Wellhausen, 242, satır 18). Peygamber'in ilk tekliflerine kabilelerin cevab-ı red verdiği malûmdur. Çünkü «Teşebbüsü pek tehlikeli addediyorlardı!» (Vâkıdî Wellhausen, 242, satır 21).

muhasarasında civardaki kabilelerden hiçbiri Muhammed'in muâvenetine gelmemiştir. Fakat yine hadislerin sükûtundan bu kabilelerden hiçbirinin müttefiklerle birlikte Muhammed [VII/177] aleyhinde harbe iştirak etmediklerine de hükmedebiliriz. Binaenaleyh, Medine müdafaası yalnız Medine anâsırı ile yapılmıştır. Fakat bu ancak kısmen doğrudur. Çünkü Müslüman asâkiri arasında civar kabilelerden birçok muhacirler vardı. Muhammed'in kuvve-i askeriyesinin büyük bir kısmı[nın] Medineli olmayan müttefiklerden terekküb ettiğini, bunların bir kâr ümidiyle Peygamber'in macerasına iştirâk için ferdî sûrette koşup geldiklerini iddia edersek hakikatten pek uzaklaşmış olmayacağımızı zannederim. 4. sene-i hicriyyeden sonraki bütün teşebbüsât-ı askeriyyeye ait hadislerin muhteviyâtı bu zannımızı takviye edecek bir mahiyettedirler. Filhakika, ilk seferlerde bunlara iştirak edenlerin Mekkeli mi yoksa Medineli mi olduklarına dair mûşikâfâne tafsilata mâlik olduğumuz halde sonraları bu kabîl tafsilat tamamen mefkûddur. Müslüman asâkirinin büyük bir kısmının bedevîlerden ve meçhul maceraperestlerden terekküb ettiğini anlıyoruz. Muhtelif bir takım alâmetlere bakarak en eski ashâbın artık sadece bir nefer sıfatıyla değil daha ziyâde kumandan sıfatıyla harp ettiklerine hükmedebiliriz. Kendilerine bir kumanda tevdi' edilmezse evlerinde kalmayı tercih ediyorlardı.[247] Müslüman ordusunun kuvve-i külliyesi o zamandan itibaren meçhul unsurlardan, mevkii ve vaziyeti olmayan isimleri meçhul kimselerden, bütün bedevî kabilelerin gayr-i marûf macerâ- [VII/178] perestlerinden terekküb ediyordu. Mesela 8. sene-i hicriyyede Mute'de ashâbdan yalnız sekiz kişi maktûl düştü. Kıtâle mâruz kalan sâirleri hakkında bir söz bile söylenmiyor. Ölüler arasında diğer ashâb da dâhil olsa idi onlardan da haberimiz olurdu. Nasıl ki Bedir ve Uhud Muharebeleri ve sonraki fütühât devresindeki muhârebât (Yemame, Ecnadeyn, Yermük,

247 Not-3 [VII/179] Peygamber tarafından bizzat kumanda edilen büyük seferleri bittabî müstesna tutuyorum. Peygamber sefere çıktığı zaman ashâb da onu takibe mecbur idiler. Fakat bu takdirde bile bir haylisinin evlerinde kalmış olduğu malûmdur.

ilâ âhirihi) hakkında böyle malûmat mevcuttur. «Ecnebî» nâmını verebileceğimiz bu anâsırın fevkalâde çok bir miktarda gelmeleri İslâm politikasının inkişâf-ı muahharı için pek azîm bir ehemmiyeti hâiz olmuştur.[248] Çünkü Arabistan'ın muhtelif mahallerinden koşup gelmiş olan bu adam kalabalığı içinde Peygamber sonra kendisine casûs, misyoner, sefîr, vasıta-yı celb ve iğfâl, temessül ettirmek istediği kabileler nezdinde mutavassıt hizmetini görecek kimseleri bulmuştur. İşte bu sûretle büyük bir insan fabrikası doğdu. Muhammed burada, hayret-bahş bir maharet ile fikirlerinin ve imparatorluğunun temin-i zaferi için îcâb eden en mühim silahları a'mâle muvaffak oldu.

[VII/180] §91. Arabistan'da bir kabileye mensub her ferdin derûnunda tevellüd etmiş olduğu heyet-i mecmua-ı cemaate nazaran hâiz olduğu istiklâl-i katî sayesinde Muhammed ayrı ayrı birçok ferdi, tâli' peşinde Medine'ye gelmiş olan münferit maceraperestleri etrafına toplamaya muvaffak olabildi. Bunların mensub oldukları kabileler Muhammed ile doğrudan doğru-

248 Not-4 [VII/179] Peygamber'in etrafına toplanan kimselerin böyle gûnâgûn ölmeleri, Muhammed'in düşmanlarının en çok müracaat ettikleri vesâit-i ithâmdan birini teşkîl etmiştir. Hudeybiye'deki Mekke seferi, Peygamber'in taraftarlarının nesilleri meçhul bir takım kalabalıktan (Ebvâş) terekküb ettiğini, bunların yüzlerini evvelce kimsenin görmemiş olduğunu söylemekte haklı idi (6. sene-i hicriyye, §30; Vâkıdî Wellhausen, 250, [VII/180] satır 26). Hudeybiye müzâkerâtı esnasında Peygamber'in yanında ayakta duran adam on üç kişi öldürmüş firârî bir Sekafî idi. Peygamber'in şahsı ve ve faaliyeti bu maceraperest insanlar sınıfı üzerinde gayet kuvvetli bir te'sîr-i musahharâne icrâ etti. Muhammed, büyük eşkıya ve gâsıb çetelerini bile kendi kuvvetleri arasına almakta tereddüt göstermedi (7. sene-i hicriyye, §1 ve 2). Rahat durmaz, yenilik arar, kâr ve sergüzeşt peşinde dolaşır bütün serseriler Cezîretü'l-Arab'ın her tarafından Peygamber'in etrafına koştular. Mamafih, yeni cemaatin pür-ihtiras ve nîm-i şekâvetkârâne hayatında kendilerinin harîs ve hunrîz sevâik-i tabîiyyelerini tatmin edecek kolay bir meşgale bulmakla beraber Peygamber'in şahsî te'sîr ve cazibesine, hayr-kâr ve ahlâkperver nüfûzuna tâbi' oldular. Bazı cihetlerce Arap heyet-i ictimâiyyesinin en fena bir tabakasını teşkîl eden bu adamlar yavaş yavaş intizâmperver, sakin, mutî' ve sâdık ashâb haline geldiler. Burasını itiraf etmek bir vazifedir. Muhammed başka hiçbir şey yapmamış olsa idi insanların üzerinde icrasına muvaffak olduğu azîm te'sîr-i ahlâkiyyeyi isbata bu kadarı kâfî idi.

ya münasebetdâr değillerdi. Fertlerin hareketinden dolayı kabileler de müşterek sûrette Muhammed ile birleşmiş ol- [VII/181]
muyorlardı. Bu fertler Medine'ye hicret ve şehrin birçok kabilesinden birine iltihâk yüzünden hakiki sekene kadar Medineli oluyorlardı. Hukuk ve vazâif cihetinde onlarla müsavât-ı tâmme halinde bulunuyorlardı ve hiç değilse nazarî sûrette mensub olduğu kabilelerle her türlü münasebâtı kesiyorlardı.[249] Mamafih, hakikâtte bu muhacirler kabilelerini kan cürmünden dolayı terk etmemişlerse çölde kalmış olan taallukatlarıyla münasebetlerini muhafaza ediyorlardı. Başkalarını da kendilerine imtisâl etmeye teşvik ettikten başka henüz Muhammed'in muharrikine girmemiş olanlar nezdinde bile Müslüman davasına karşı bir hiss-i alâka ve meyelân tevlid etmeye muvaffak oluyorlardı. Aynı zamanda Peygamber'i müstakil kabilelerin hissiyat ve temayülâtından daimî sûrette haberdâr tutuyorlardı. Muhammed bu sayede kabileleri büyük Müslüman ittihadına dâhil olmaya sevk için ne sûrette müzâkereye girişmek münasib olacağını tayin edebiliyordu.

Binaenaleyh Müslüman cemaati, Cezîretü'l-Arab'ın sâir müşterek zümrelerinden gittikçe daha farklı bir manzara almaya başladı. Bir kabileyi diğer kabile nazarında menfûr bir halde gösteren evsâf-ı mümeyyizeyi kaybetti. Öyle bir uzviyyet oldu ki bunda her fert, ne taraftan ve hangi kabileden gelmiş olursa olsun kendisine yalnız dost, tanıdık ve akraba bulmuyordu, bir hüsn-i kabûl ve cazibedâr bir muhît de bu- [VII/182]
luyordu. Bütün temâyülâtta bir iştirak vardı. Bu temâyülât tamamen mevki-i fiile konacak olursa büyük istifadeler temin edilmesi ümidi mevcûd idi ve bu ümit hepsinden kıymetdâr bir âmil idi. Bu sûretle Medine bütün Arabistan'ın en büyük bir entrika merkezi oldu. Peygamber, Medine'den hiç kımıldamamakla beraber, Kureyşîler'i ağının arasına geçirebilmek

249 Not-1 [VII/185] İbn Haldûn, bir adamın hangi kabile dâhilinde doğmuş olması keyfiyeti[nin] pek az hâiz-i ehemmiyet bulunduğunu söylüyor. Bir adam, hakikatte mukadderâtına iştirâk ettiği, kanunlarına riayet eylediği kabileye mensubdur (Haldûn, Mukaddime, yedinci cilt, 273-274).

için kendilerinin etrafında misli nadir görülür bir marifet ile hazırladığı büyük ağın iplerini gizli fakat pek müessir bir sûrette her tarafa yaymaya muvaffak olabiliyordu. Hissiyat ve meşguliyet itibarıyla Mekke ve Medine'de oturan Araplar'dan pek farklı olan bu bedevîlere karşı Peygamber kendisine has o ince hads *{sezgi}*, keşf ve intikâl kâbiliyeti sayesinde öyle bir hatt-ı hareket takip etti ki bu, evvelce Mekke'de sonra Medine'de takip ettiği meslekden çok farklı idi. Bunları, yüksek bir hiss-i dinî telkin etmek sûretiyle kendisine kadar yükseltmek fikrini terk etti. Çünkü böyle bir şeye kâbiliyetleri yoktu. Muhammed, kendisindeki marûf inhinâ-yı tabiat sayesinde onların seviyesine indi. Onlara en muvâfık gelen şeye kendisi uydu ve bu adamları her vakaya göre değişen bir takım tarzlar ve menfaatlerle kendisine bend etti. Fakat bu usûllerin ve menfaatlerin kısm-ı azamı siyasî ve maddî idiler. Nadiren iç-
[VII/183] lerinde yüksek bazı avâmil-i diniyye mevcûd idi. Binaenaleyh, başlıca sevâik uzun müddet sırf siyasî bir şekli hâiz olmuştur. Muhammed'in propagandasına dinî anâsırın nüfûzu ancak siyasi kudret ve satvetin *{ezici kuvvet, zorluluk}* temininden sonra vukû'a gelmiştir ve yaldızlı halkaları takviye etmek ve daimî bir tehlike-i inhilâl arz eden müşriklik anâsır teşevvüşünü izâle etmek maksadıyla yapılmıştır. Bunun için bidâyette Muhammed'in kendi davasına hâdim yeni kuvvetler kabul ederken bir takım dinî mülâhazalara ve ince mütâlaalara kapılmadığını görüyoruz. Bu sebepten dolayı, bedevîlerle olan münasebâtında evvelce Medinelilere karşı göstermemiş olduğu bir prensib genişliği ibrâz etmiştir. Bedevîler din nâmına bir şey dinlemek istemedikleri cihetle o da bir zaman için bu bahsi bir tarafa bıraktı, faaliyet-i ıslahat-perverânesinin veche-i istikâmetini esaslı sûrette ta'dîl etti.

Yukarıda zikrettiğimiz[250] vesâikin tedkîkinden müstebân olduğuna göre Muhammed, Kureyşîler'e karşı siyaset-i askeriyesinin umumî hatlarını daha 5. sene-i hicriyyeden mu-

250 §89, not 1.

kaddem tespit etmişti.[251] Bu siyaset iki esaslı fikre istinad ediyordu. Bütün faaliyetine bir şekl-i mahsûs veren şey bu fikirler idi: Kureyşîler'in taht-ı inkıyâda alınması, Mekke ziyaretkâhının fethi. 8. sene-i hicriyyede Huneyn Muharebesi, Mekke'nin tasarrufunu ve Kureyşîler'in itaatini taht-ı temine aldıktan sonra bir faaliyet-i askeriyye göstermesi ve şimdi aşağıda îzâh edeceğimiz sâir bazı mülâhazât, Peygamber'in [VII/184] yirmi sene devam ve uzun mücadelesinde Hicaz'da teokratik bir hükm ü nüfûz tesisinden başka bir emel takip etmemiş olduğu kanaatini tevlid ediyor. Sekizinci sene-i hicriyyede buna nâil olduktan sonra vazifesini artık nihayete ermiş gibi telakkî eyliyordu. Sonra Arabistan'da cereyân eden vakâyı'ın kâffesi, artık yorgun ve yaptığı işten memnun bir halde bulunan Peygamber tarafından arzu edilmemiştir, Peygamber'in âdeta hoşuna gitmiştir. Medine'ye muvasalâtının ilk gününden itibaren Mekke'nin fethi onun en büyük düşüncesi idi. Bütün faaliyetini bu fikir üzerine binâ etti. Müşrik kabilelerle akdettiğini söylediğimiz muâhedelerde onların muzâherâtlarını, dinî sebeplerden dolayı zuhûr edecek harblerde bile talep etti. Yani İslâmiyet'in düşmanı olan Kureyşîler'e karşı bir yardım temin eylemek istedi. Hatta akdettiği tam bir bî-taraflık muâhedesinde yalnız Kureyşîler'le harb zuhûrunda bu bî-taraflığın mecburi olacağı kaydını koydu.[252]

İşte bu mülâhazattan hareket edilirse, hadisin hıfzettiği bütün o müteferrik ve aralarında herhangi bir râbıtadan mahrum birer mozaike müşabih vakalar bilakis tek ve büyük bir siyasî planın parçaları gibi tedkîk olunmak lazım gelir. Peygamber bu planı Mekke'yi fetih gaye-i kusvâsıyla düşün- [VII/185] müş ve mevki-i icraya koymuştur. Fakat bu fetih, Uhud'daki acı dersten sonra[253] kâbil ise silah kullanmaksızın ve kan dökmeksizin istihsâl edilmek lazım geliyordu. Mekke'nin fethi, düşmanı kuvvetten düşürmeye, her türlü mukâvemet imkâ-

251 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §45.
252 5. sene-i hicriyyeye bakınız, §93 A.
253 3. sene-i hicriyyeye bakınız, §13-62; beşinci sene-i hicriyye, §76 ve müteâkıb fıkralar.

nından mahrum bırakmaya hâdim bir takım akıllıca hareketlerin ve tertiplerin son ve zaruri bir neticesi şeklinde tecelli etmeliydi. Bu gayenin istihsâline, müstakil kabileleri nazar-ı dikkatte tutmaya, düşmanın kuvvetini gizlice ayırmaya, ifsad etmeye ve zayıflatmaya hizmet eden mâhirâne entrikalar kadar münasip bir vasıta yoktu.

§92. Peygamber'i kabileler arasındaki diplomatik entrikalarının inkişâfında adım adım takip edebilmeye hâdim olacak vesîkalar mefkûddur. Fakat muhtelif emarelere bakarak büyük siyasî levhasını ne gibi bir zemin üzerinde işlediğine dair bir fikir edinebiliriz. Ürettiği şebeke birkaç sene içinde
[VII/186] Hicaz'ın, Necd'in en ücra köşelerine kadar uzanmıştı. Mesela, hiç şüphe yoktur ki Medine muhasarasının adem-i muvaffakıyeti kısm-ı âzamı itibarıyla Peygamber'in gizli tedbirlerinin bir neticesidir. O, bunlara yalnız muhasara esnasında başlamamıştır. Müttefiklerin vürûdundan evvel tertibatını almış olmak iktizâ eder. Uhud ile Hendek arasındaki devrede göstermiş olduğu hummâ-âlûd faaliyet Kureyşîler'in gizli planlarına vukûfundan ileri geliyordu. Kureyşîler müttefik kabileleri umumi bir sûrette toplayarak Muhammed'i ezmek gayesini takip ediyorlardı. Muhammed'in bütün küçük küçük müsâdemeleri, diplomatik entrikaları düşmanların kendisini mahv için etrafında örmek istedikleri büyük şebekeyi parçalamak emeline matûf idi. Muhammed düşmanlarından evvel davranmak yolunu o kadar maharetle buldu ki düşmanlar nihayet Muhammed'i ele geçirecekleri kanaatiyle o büyük ağlarını Medine üzerine attıkları vakit Muhammed'in daha evvel esaslı düğümleri parçalamak ve kolayca kurtulmak yolunu temin etmiş olduğunu elîm bir heyecanla gördüler. Muhammed, muhasara esnasında bir takım vaatlerle, kurnazca hareketlerle, bed-hâhâne telkiniyyat ile müttefikler arasına nifâk ve emniyetsizlik sokmaya, güzelce tertip edilmiş herhangi müşterek bir hareketi daire-i imkân haricine çıkarmaya, kuvvâ-yı muhâcemenin mütecanisliğini nâ-kâbil-i tamir bir sûrette kırmaya muvaffak oldu. Düşman karargâhı pek yakın

bulunduğu cihetle, daha müessir bir sûrette entrika yapmak çaresini buldu. Müttefikler arasındaki mütekâbil itimatsızlığı [VII/187] arttırdı. Nihayet Kureyşîler'in meydan harbi[ni] adeta firâra benzeyen bir müsaraat ile terk ettiklerini biliyoruz. Peygamber bu kadar muvaffakıyâttan cesaret alarak artık diplomatik faaliyetini daha büyük bir cüretle icrâya başladı. Hadislerdeki bazı mütezad ve mübhem haberlerden keşfettiğimize göre Kureyşîler'e karşı daima yeni müttefikler peşinde dolaşan Muhammed Arabistan'ın şimâline, Rûm hududundaki Hristiyan Arap kabilelerine de ihtimal ki gizli bazı memurlar göndermiştir. İmparator Heraklius'a bir heyet-i sefâret i'zâm edildiği sözleri belki bundan çıkmıştır.[254] Mamafih son teşebbüs hiçbir netice vermedi. Haberin yanlış yahut muahharan pek değiştirilmiş olması ihtimali de yok değildir.

Ehemmiyet itibarıyla sâir bütün vakâyı'a tekaddüm eden ve İslâmiyet'e düşman kuvvetleri dağıtmaya matûf gizli entrika işini pek âşikar bir sûrette meydana koyan keyfiyet Hudeybiye Seferi'dir. Muhammed bunu Medine siperleri önünden müttefiklerin ric'atinden yalnız bir sene sonra ihzâr etmişti.

Bu devre ait hiçbir hâdise Kureyşîler'in muzafferâne tardlarının ve Kureyzalar'ın bî-rahmâne katillerinin[255] ne vahim neticeler vermiş olduğunu bunun kadar meydân-ı alâniyete [VII/188] koymaz. Mekke muhacirleri ile ensâr arasındaki uhûvvet-i askeriyye bu galebelerle pek sağlam sûrette takviye edilmişti. Bütün Medine şehri üzerinde Peygamber'in nüfûzu hâkim ve kat'îde aynı sûrette kavî bir tarzda tasdîk ve kabul olunmuştu. Şehirde muhabbet ve itaate mazhar olan, çölde korkulan ve hürmet edilen Muhammed ancak şimdi maskat-ı re'sine *{doğum yerine}* yalnız hacı sıfatıyla değil bir hükümdâr sıfatıyla da girebilmek yolundaki cüretkârâne emeli zihninde tasavvur edebilirdi. Hadisin rivayetine göre Muhammed'in bu seferi icraya karar vermesinin sebeb-i zahirîsi bir rüya-

254 Vâkıdî Wellhausen'e bakınız, 234-235; 6. sene-i hicriyye, §45 ve müteâkıb fıkralar.

255 5. sene-i hicriyye, §21-52, 79-82.

da aldığı ilham üzerine Mekke ziyaretgâhına sulhperverâne bir ziyaret îfâ etmekten ibaret idi. Fakat Muhammed bu kabîl esbâba istinad ederek bu kadar cüretkârâne, bu kadar tehlikeli bir teşebbüse kalkacak derecede saf-dil ve düşüncesiz değildi. Böyle bir iddia, her harekete sâik olan amelî ve maddî esbâb ile açıktan açığa bir tezat teşkîl eder. Muhammed belki sebep olarak resmen rüyasından bahsetmiştir. Binaenaleyh bunda bir ilham-ı Rabbânî eseri görülmüş olabilir. Fakat hakiki sebebin mahiyeti bütün bütün başka idi. Bu bâbda hadis bir sükût-ı mutlak muhafaza ediyorsa da bu noksanı bilvasıta alınan malûmat ile telafi etmek ve adeta çılgınca bir şey, muvaffakıyetsizliğe mahkûm bir hareket gibi görünen bu teşebbüse bir îzâhat bulmak zor bir iş değildir. Kureyşîler
[VII/189] tarafından dört seneden ziyade bir müddetten beri girişilen mücadelenin mahiyet-i şedîdesi nazar-ı mülâhazaya alınacak olursa müsellah bin beş yüz kişinin başında bir tarz-ı müsâlemet-perverânede ve kendisini ezmek için birkaç ay evvel on bin kişi toplamış Kureyşîler'in muvafakatıyla Mekke'ye girebilmek fikri sûret-i katiyyede bî-mânâ telakkî olunmak îcâb eder. Hiç şüphe yok [ki] Muhammed, hadislerin bilmediği yahut sustuğu bir takım gizli ve husûsî sebeplere tabi oluyordu. Bu esbâb bir ümîd-i muvaffakıyet ile böyle bir tasavvura kıyâm etmesine sâik olmuşlardır.

Bu sebepler nelerdi? Tercüme-i hal muharrirlerinden bazıları Peygamber'in mukaddes aylara (Zilkade, Zilhicce, Muharrem) karşı beslenen hiss-i hürmete güvenmiş olduğunu söylüyorlar. O aylarda Mekke arazisi gayr-i kâbil-i tecavüz bir vasıf iktisab ederdi. Orada sulh-ı ilâhi hükümran olurdu. Herhangi bir tecavüze karşı bütün hacılar için bir teminat vücûda getirirdi. Böyle bir zan doğru olamaz. Her şeyden evvel bin beş yüz düşmandan mürekkeb bir kervan, yalnız hacılardan ibaret olduklarını söyleseler bile, ancak bir ordu gibi telakkî edilebilirdi. Arabistan'da hile ve verilen sözde durulmamak gibi harekât o kadar umumi idi ki Kureyşîler'in bir takım teminât-ı lafziyyeye itimatsızlık göstermekte hakları olurdu.

Bundan başka, Hudeybiye'de vukû'a gelen uzun müzâkerât [VII/190] esnasında Müslümanlar hiçbir defa bile sulh-i ilâhi keyfiyetinden bahis ile bundan istifâde etmeye kalkmadılar, yalnız Kureyşîler'den bir müsaade-i mahsusa istihsâl için uğraştılar. Mukaddes aylara rağmen Müslümanlarla Kureyşîler, ellerinde silah yirmi günden ziyade karşı karşıya kaldılar. Hatta nihayet bir musâdeme bile vukû'a geldi. Hiç kimse sulh-i ilâhinin ihlal edilmesinden dolayı bir protestoya kalkmadı. Demek ki îzâhatı başka bir vadide aramak iktizâ ediyor.

Muhammed'in Müslümanlara artık Kudüs istikâmetinde ibadet etmekten vazgeçip de namaz kılarken Mekke'ye teveccüh etmelerini emrettiği zamandan beri[256] hiç kimse bu emirde dini ahkâmdan başka bir de siyasî program mevcûd olduğunda tereddüt edemezdi. Muhammed'in maksadı hakkında Kureyşîler şimdi her zamandan ziyade şüpheye düşmekte ve hedef-i âmâli olan Kâbe'den kendisini uzak tutmayı istemekte hak kazanmışlardı. Onun için, bizim fikrimizce, Bedir'den Hudeybiye muâhedesine gelinceye kadar son dört sene zarfında cereyân etmiş olan vakâyı'ın kâffesi Muhammed'in düşündüğü bir hareketi pek müşkil ve bî-mânâ bir hale sokmak îcâb ederdi. Fakat bir takım esbâb-ı husûsiyye bu cüretkârâne teşebbüse onu sevk etmiş olacaktır.

§93. Çok şükür ki hadisin gayet mufassal bir sûrette nak- [VII/191] lettiği Hudeybiye müzâkerâtına[257] ait hikâye arasında mu'tâd olan masallarla karışık bazı vakalar da vardır ki meseleyi hall için pek kıymetdârdırlar. Bu bilvâsıta haberlerin asıl kıymeti, şimdiye kadar meskût geçtiğimiz bazı vakâyı'-ı mütekaddimeden bahsedilmedikçe takdir edilemez.

Mekke devrinde Muhammed ile Kureyşîler arasındaki mübârezeye ve Bedir Gazâsı'na kadar cereyân eden vakâyı'a dair olan hadislerden anlaşılıyor ki o zaman Mekke'de en kuvvetli iki aile Benî Mahzûmlar'la Benî Ümeyyeler idi. Kusay neslinden gelmedikleri için Benî Mahzûmlar tam mânâsıyla Kureyşî

256 2. sene-i hicriyye, §24.
257 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §26-37.

bir aile olmamakla beraber[258] gerek adetleri, gerek servetleri, gerek zekâvet ve faaliyetleri ile bu aile efradı Mekke'de yüksek bir mevki ihrâz etmişlerdi. İhtimal ki hakikaten Kureyşî olan aileler daha fâik bir meykide bulunuyorlardı. Kureyşî aileler içinde de birinci derecede Ümeyye ailesi geliyordu. Mahzûmlarla Ümeyyeler arasında hüsn-i âmîziş *{geçinme}* hüküm sürüyordu. Bedir felaketine mevsıl olan nifâklar ve tereddütlerin kısm-ı azamı bu aile rekâbetlerine ve imtizacsızlıklarına atfedilmek îcâb eyler. Bahsettiğimiz bu iki ailenin gayet elîm zayiata uğradıkları Bedir mağlubiyeti, necât-bahş bir ders teşkîl etti. Benî Mahzûmlar en ileri gelen rüesâyı kaybetmişlerdi.[259] Onun için, böyle zayıflayıp perişan olunca, intikam almak hırsıyla muvakkaten eski rekabetlerinden vazgeçtiler. Felaketten binnisbe daha az mutazarrır olan Ümeyyelere kadîm tefevvuklarını kısmen ihrâz etmeye müsait davrandılar. Bir sene sonra Uhud Muharebesi'nde Kureyşîler'i Benî Ümeyye'nin reisi bulunan Ebû Süfyân'ın kumandası altında birleşmiş görüyoruz.[260] Mahzûmlar'ın en salâhiyetdâr bir reisi olan Hâlid b. Velîd de muzafferiyetin te'min ve istihsâline pek müessir bir sûrette iştirâk ediyor. Mamafih alelacele vukû'a gelen çekilme, Mekke rüesâsı arasındaki i'tilâfın henüz sathî ve gevşek olduğunu gösterir. Acil tehlike ortadan kalkınca o eski rekâbet tekrar canlandı.

Uhud ile muhasara arasında geçen iki sene zarfında Kureyşîler'in hiçbir şey yapmamaları da yine bu sebeplerden neş'et etmiş olmak lazım gelir. Nihayet beşinci sene-i hicriyyede müttefikler Medine önünde göründükleri zaman, hadislerdeki nâ-tamam malûmattan gayr-i kâbil-i inkâr bir kat'iyyetle keşfediyoruz ki Mekke karargâhında aileler arasındaki rekâbet ve nifâk her zamankinden şedîd bir sûrette hüküm-fermâ olduğu gibi[261] Mahzumlar ile Ümeyyeler ara-
[VII/193] sında i'tilâf etmek ve cemaatin menfaati nâmına müessir ve

258 Medhale bakınız, §41, 1 numaralı cetvel, §54. fıkra, not 1.
259 2. seneye [VII/192] bakınız, §88, numara 24 ve müteâkıb.
260 Üçüncü sene-i hicriyye, §13, 30 ve 50. fıkralar.
261 5. sene-i hicriyyeye bakınız, §33, 38 ve 39.

müşterek sûrette hareket eylemek gayr-i kâbil olduğu için başka Mekke aileleri Mekke işlerinde büyük bir nüfûz iktisab etmişlerdi. Tâbir-i diğerle görülüyor ki mazide irtikâb edilmiş olan hatıraların te'siriyle ve Muhammed'e karşı açılan askeri mübârezelerin adem-i muvaffakıyeti dolayısıyla doğrudan doğruya Kusay neslinden gelen hakiki Kureyş ailelerinin hükm ü nüfûzu gayet inhitât halinde idi. Uğradıkları ziyanlardan kızmış olan Mekke cemaat-i ticariyyesi, Medine Peygamber'ine karşı acil tedbir-i şedîde ittihâzını tavsiye eden ve hakikatte Kureyşî olmayan sâir ailelerin sözlerine sulh-perverâne i'tilâf taraftarlığı eden kimselerin vesâyâsından ziyade kulak veriyorlardı. Son dereceye kadar harbe taraftarlık fikrini temsil eden ve 5. sene-i hicriyyedeki seferin ruhunu teşkîl eyleyen ailelerin kimler oldukları Hendek Gazâsı hakkındaki menâbi'de sarîh sûrette gösterilmiyor. Fakat bu noksan, Hudeybiye müzâkerâtına müteallik hadislerle telafi edilebilir. Medine muhasarası esnasında Ümeyye ve Mahzûm ailelerinin en büyük iki mümessili Ebû Süfyân ile Hâlid b. Velîd'den yalnız mübhem sûrette bahsolunuyor, askerin kumandası[nın] bütün Mekke rüesâsı tarafından münâvebeten *{nöbetleşe}* der-uhde edildiği söyleniyor. Binaenaleyh, fırkaların son derece de karmakarışık bir halde bulunduğu bu dakikada hiçbir ailenin henüz kat'î bir nüfûz ihrâz etmemiş olduğuna, Hudeybiye müzâkerâtı esnasında [VII/194] Mekke'de mütefevvik bir halde gördüğümüz ailelerin mahsûs *{hissettiği}* bir sûrette ihrâz-ı nüfûza başlamış bulunduklarına hükmedilebilir.

Hudeybiye müzâkerâtı[262] esnasında pek manidâr bir vaka görüyoruz. Bu da gerek Ümeyyeler'in gerek Mahzumlar'ın sahneden çekilmeleri, sanki bütün bütün ortadan kalkmaları ve Muhammed'e karşı bütün muhalefet-i şedîdenin Bedir'de ve Uhud'da pek ziyade felâketzede olan asıl Kureyş ailelerinden gelmeyerek o zamana kadar adeta meçhul bulunan bir

262 6. sene-i hicriyye, §27-34.

Mekke ailesinin yani Benî Amir b. Lüeyler'in[263] iki dalından sadır olmasıdır. Nessâblara nazaran bu aile Kusayy'ın uzak bir ceddinden geliyordu. Bu da ağleb ihtimale göre, Mekke şehrini te'sîs ettiği vakit Kusayy'ın etrafında toplanan ve sonra hakiki Kureyşîler'le uzun uzun bir arada yaşamak neticesinde nessâblar tarafından Kureyşî gibi telakkî edilive-ren birçok aileden birine mensub idi.[264] Mamafih Medine muhasarasının muvaffakıyetsizliği Mekke cemaati arasında o kadar teşevvüşkâr te'sirât husûle getirmişti, bu akîm kalan seferin netâyic-i elîmesi o kadar kesîr olmuştu ki Mekke tacirlerinin meşgul oldukları yorgunluk ve bıkkınlık içinde son dereceye kadar harb taraftarları bile efkâr-ı umûmiyye nez-
[VII/195] dinde kat'î bir fâikiyyet ihrâz edemediler. Onun için, Hudeybiye muâhedenâmesine vâsıl olduğumuz zaman Benî Âmir b. Lüeyler zahiren bütün Mekke cemaati nâmına söz söylemek ve hareket etmekle beraber, kesîr ve mütecanis bir ekseriyyetin müzâherâtına nâil değildi. Gösterdikleri i'tilâf-girîzlik, sulhperverâne bir siyaset ve Muhammed ile bir i'tilâf teklifinde bulunan ekalliyetin şiddetli mutâlebâtı karşısında gevşemek mecburiyetinde kaldı. Gariptir ki bu ekalliyetin rüesâsı

263 Not-1 [VII/195] Hudeybiye'de i'tilâf-girîz Mekke fırkasının reisi Benî Mâlik b. Hasel b. Âmir b. Lüeyler'den Süheyl b. Amr idi (Wüstenfeld'in şecerelerine bakınız, O, 21). Mekkeliler nâmına onların reisi ve mümessili sıfatıyla Hudeybiye muâhedenâmesini o imza etti. İki sene sonra Mekke'nin hîn-i fethinde Peygamber'e karşı yalnız o, bir muhalefet-i şedîdede bulundu. Diğer iki murahhas şunlardı: (1) Huveytıb b. Abdiluzzâ, aynı kabileden ve Süheyl'in amcâzâdesi (Wüstenfeld, şecere O, 21); (2) Mikrez b. Hafs b. Ahnef (Wüstenfeld şeceresinde yoktur), Benî Mâis b. Âmir b. Lüeyler'den (Vâkıdî Wellhausen'e bakınız, 43, 18. satır). Bu münasebetle pek mühim bir keyfiyet de [VII/196] Muhammed'in akîb-i vefâtında Mekke'de tahaddüs eden vakadır. Mekkelilerin İslâmiyet'ten ve Medine idaresinden ayrılmak yolundaki bir teşebbüsleri Süheyl b. Amr'ın şiddetli protestosu neticesinde akîm kaldı (11. sene-i hicriyyeye bakınız, §70). Buna bakarak hükmedebiliriz ki Mekke'nin ve Hicaz'ın İslâmiyet'e sûret-i kat'îyyede arz-ı inkıyâdından sonra bile Mekke'deki kadîm muhalefet-i şedîde fırkası ihtimal ki elân en ziyade hâiz-i nüfûz olan fırka idi. Ümeyyeler, ihtimal ki kısm-ı azamı Medine'ye hicret etmiş olmak dolayısıyla Ridde esnasında meydanda hiç görünmediler, meçhul bir sûrette bir tarafta kaldılar.

264 Medhale bakınız, §54, not 1.

Ümeyye ve Mahzum aileleri idiler. Yani Peygamber'in en şedîd düşmanları olmak îcâb eden kimseler idiler. Demek oluyor ki fırkaların vaziyeti alt üst olmuştu. Hem o kadar tam bir sûretteki buna bakarak tâli-'i harbin ve Muhammed'in dehâyı siyasîsinin netâyici[nin] ne kadar vahim ve derin olmak îcâb edeceğine kolayca hükmedebiliriz.

§94. Mekke cemaatinde vukû'a gelen bu inkılâb-ı dâhili ne [VII/196]
sûretle îzâh edilebilir? Vakâyı'-ı askeriyye, vaktiyle Ümeyyeler ve Mahzûmlar tarafından teklif edilen mütecavizâne siyasetin adem-i muvaffakıyet-i kat'iyyesi bu iki ailenin nüfûzdan düşmelerini îzâh edebilirler. Fakat Peygamber'in en çok zarar-ı dîdesi olan bu iki ailenin Mekke'de bilvâsıta Peygamber'in politikasına taraftar olmaları için kâfi bir sebep teşkîl etmezler.

Asıl sebep, Peygamber'in entrika faaliyetinde aranmak iktizâ eder. Muhammed, hâiz olduğu diplomasi hünerleri sayesinde Mekke'de gizlice her türlü teminat ve mevâid sulhperverâne neşrediyor, istifadeli müsâadât, hususi muamelat ümitlerini ortaya atıyor ve bu sûretle Mekke'nin inhilâl-i siyasîsini ta'cîl ederek kendi davasının galebesini hazırlıyordu. Müller[265] bu gizli işlerde Peygamber'in adamı, amcası Ab- [VII/197]
bâs olduğunu pek doğru olarak tahmin etmiştir. Beş sene devam eden tâli'siz bir harbden manen yorgun ve maddaten mutazarrır Mekkeliler arasında İslâmiyet'e karşı mevcûd nefret hissini Muhammed, Abbâs vasıtasıyla tenkîse muvaffak oldu. Muhammed'in entrikaları, Ümeyyeler ile Mahzûmlar kadîm hükm ü nüfûzlarını kaybedip de ekalliyet mevkiine düştükleri, hükümetten muhalefete geçtikleri, aileler arasında mu'tâd haset ve rekâbet hisleri dolayısıyla gerek ekseriyyetin tasavvurâtına mümâneat etmeye gerek hayat-ı umûmiyyeye iştiraktan müstahkarâne bir istinkâf eseri göstermeye meyyâl bulundukları bir sırada Mekkelilerin efkârı üzerinde icrâ-yı te'sire başlamış demektir. Ekseriyyet ise son derecede şedîd bir mukâvemet taraftarlarından mürekkeb olduğu için, tesa-

265 Birinci cilt, 141.

düfen öyle oldu ki Peygamber ile Mekke'deki ekalliyet fırkası arasında birçok noktada müşterek menâfi' ve âmâl bulundu. Ümeyyeler ve Mahzûmlar Muhammed ile teşrik-i mesai ettiler. Muhammed'in asıl büyük mahâreti, Mekke'deki fırkaların bu karmakarışık halinden bi'l-istifade İslâmiyet aleyhindeki fırkanın temelini yıkmak ve gerek hakikaten bir sulh ve müsâlemet arzusuyla gerek nüfûz ve kudreti ele geçirmek hırsıyla Mekke'de hâkim şiddet fırkasına muarız bulunan kimselerin muhabbet ve temayülünü celb etmekte görülmüştür. Bu gizli müzâkerâtın ne dereceye kadar ilerlediği ve akdedilen şifahi
[VII/198] i'tilâfların ne mahiyette bulunduğu bizce malum değildir. Fakat Ümeyye ve Mahzumların Hudeybiye müzâkerâtı esnasındaki şüpheli hareketleri, Hâlid b. Velîd'in ihtidâsı, Mekke'nin fethinden evvel Ebû Süfyan'ın Medine'ye gelmesi, Mekke'nin teslim olmasından bir gün evvel Ebû Süfyân'ın Muhammed karargâhında görünmesi ve sekizinci sene-i hicriyyede adeta hiç silah kullanmaksızın Mekke'nin kolaylıkla arz-ı teslimiyyeti göz önüne getirilecek olursa fırkalar arasındaki uzlaşmanın zannolunduğundan ziyade ileri gitmiş olması iktizâ eder.

§95. İşte sıhhatleri hakkında şüphe caiz olmayan bu mukaddimâttan hareket edilirse Muhammed altıncı sene-i hicriyye nihayetinde zahiren sulh-perverâne bir hac bahanesiyle Mekke'ye müteveccihen Medine'den hareket ederken Mekke'deki dostlarıyla akdettiği gizli i'tilâfa tevfîk-i hareket etmiş olması neticesi çıkarılabilir. İhtimal ki Mekke'deki dostları Mekke işlerine doğrudan doğruya müdahele için münasip zaman hulûl etmiş olduğunu kendisine haber vermişlerdir. Hac bahanesi Peygamber'in hakiki niyetlerini rahatça ve kolayca setre hizmet edebilirdi. Muhammed, kendisince malum esbâbdan dolayı taraftarlarının şevkini ve kuvve-i maneviyyesini arttıracak, müddeayâtının hakiki mahiyet-i sulh-perverânesini ispat edecek ve aynı zamanda Mekke'deki müfrit-
[VII/199] ler fırkasının kuvvet-i adediyyesini ve nüfûz-ı hakikisini kendisine gösterecek bir teşebbüste bulunmayı faydalı addetmiş olacaktır. En küçük bir diplomatik muvaffakıyet bile Muham-

med'in davasına pek çok hizmet ederdi ve bundan kendisinin siyasî muârızları mutazarrır olurdu. Muhammed'in Müslümanlara heyet-i seferiyyenin netice-i mesûdesini kemal-i kat'iyyetle evvelden haber vermesi Medine'yi terk ederken düşmanlarının vesâit-i mukâvemetini yanlış tahmin etmiş olduğu ve gerek kendisinin gerek taraftarlarının serbestçe Kâbe'ye gidebilecekleri ümidine düştüğü zannını tevlîd ediyor. Eğer Muhammed azîmetten evvel ziyareti bir emr-i muhakkak gibi haber vermemiş olsa idi hadis, teminatında daha muhterizâne davranır, Peygamber'in yanlış tahminini örtmeye şüphesiz daha çok çalışır idi. Bu hatadan dolayı muâhezâtta bulunan ashâbın itirazları ve Muhammed'in verdiği zayıf îzâhat bizim bu zannımızı takviye edecek ahvâldendir. Fakat Muhammed kılıçlar ile müsellah bin beş yüz kişinin başında Mekke önünde göründüğü zaman Mekke ahâlîsi Muhammed'in gizli hünerleri ve uzun bir mübârezenin bitkinliği neticesinde düşmüş olduğu rehâvetten uyandı. Muhammed'in Mekke'den ancak bir günlük mesafede Hudeybiye'de mevcûdiyeti bir tehdit şeklinde manzûr oldu. Uyuklamakta olan eski ihtirasâtı tekrar tutuşturdu. Sulh ve i'tilâf taraftarlarını kısmen meflûc *{felç olmuş}* bir halde bırakarak müfritler fırkasının miktarını mütecânisliğini arttırdı.

Muhammed, Hudeybiye'ye vâsıl olup da daha fazla ileri- [VII/200]
leme teşebbüsüne karşı cebren mümâneata karar vermiş müsellah Mekkelilerden mürekkeb ve zâhiren gayr-i kâbil-i iktihâm *{yakınlaşması, bir arada bulunması mümkün olmayan}* bir sedd karşısında kalınca cereyân etmiş olabilecek hali derhal keşif ve tahmin etti. Hemen tebdîl-i fikr etti. Düşmanlarından mühim bir menfaat koparabilmek sûretiyle bu son derecede müşkil vaziyetten kurtulmak çaresini gayet büyük bir maharet ile tedkîk etti. Uğradığı sukût-ı hayali bu sûretle telafi etmek istiyordu. Bunun üzerine karışık bir diplomasi düellosu başladı. Bunda Peygamber şâyân-ı hayret ve takdir, bir itidâl ve kiyaset-i siyasiyye *{siyasî zekâ, deha}* eseri gösterdi. Bu sayede bu mağlubiyet zevâhiri altında, düşmanları

üzerinde bir galebe de ihrâz etti. En büyük müşkilât şu ikisi idi: Biri, Mekke mümessillerinin şedîd, söz dinlemez, körü körüne muhalefetleri. Bunlar müzâkereye bile girişmek istemiyorlardı. Diğeri, taraftarlarının adem-i memnuniyeti. Bunlar gayr-i kâbil-i ictinâb teehhurâta tahammül edemeyerek hac ümidinin boşa çıktığını görmekten hiddete gelerek menâfi-i İslâmiyyeye muvafık gibi görünmeyen şeylerin kâffesini Araplar'a has bir serbesti ile tenkid ediyorlardı. Bidâyette müşkilât o kadar azîm idi ki bir i'tilâf akdi gayr-i mümkin gibi göründü. Fakat mükerrer teşebbüslerden sonra Muhammed,
[VII/201] hasmın zayıf noktasını keşfetmekte gecikmedi. Hasmı cepheden hücûm ile mağlub edemediği için arkadan dolaşmak ve müdafasını tahrip etmek yolunu buldu.

§96. Müfritlerin muhalefetini kırmak için Peygamber'in kullandığı vâsıta, müfritler tarafından aleyhlerinde dermiyân edilen şiddetli protestolardan, cebânet ve hıyanet ithamlarından korkan ve bî-hareket bir hale gelen Mekke'deki dostlarıyla gizli müzâkerâta girişmekten ibaret olmuştur. Bu işte Muhammed'in adamı, bütün Ümeyyeler'le sıkı sûrette akrabalığı bulunan Osman b. Affân idi. Zahiren müfritlerle müzâkerâtta bulunmak üzere i'zâm edilen Osman, bilakis kendi kabilesi arasında Muhammed'in davasını neşr ve müdafaa için pek kesîr olan akrabalardan istifade etti. Bunların muhalefet fırkasını tekrar canlandırmaları ve Peygamber'in yeni şerâitini kabul etmeleri hususunu taht-ı temine aldi. Peygamber o sene Kâbe'yi ziyaretten vazgeçiyordu. Fakat gelecek sene Mekke'ye sulh-perverâne bir hac için gelmek hakkını kendisine bahşedecek muntazam ve hakiki bir mukâvele yapmak istiyordu. Muhammed nihayet bu arzusunu istihsâl etti. Bu yeni esas üzerine yeni müzâkerât başladı. Buna rağmen müzâkerât o kadar uzadı ki bir aralık munkatı' olabileceğine ihtimal verildi. O zaman Muhammed, akîm ve can sıkıcı müzâ-
[VII/202] kerâttan bıkmış olan taraftarlarının kuvve-i maneviyyesini canlandıracak ve şahsına karşı hissiyat-ı hürmetkârânelerini tekrar ateşleyecek nâ-gehânî *{ani}* bir hareket düşündü. Aynı

zamanda i'tilâfın akdini ta'cîl etmek gayesiyle Mekkeliler üzerinde de bir te'sir husûle getirmek istiyordu. İhtimal ki tesadüfen, fakat ağleb ihtimale göre Peygamber'in malûmatı tahtında, Müslüman karargâhında, Osman'ın sefâretle gittiği Mekke'de Kureyşîler tarafından katledildiği şâyiası çıkarıldı.

Bu haberin tevlîd ettiği derin heyecan, Peygamber'in samimi adamları tarafından bu sûret-i mâhirânede teşdîd ve takviye olundu. Muhammed, te'sir ve heyecanın en azîm bir anında hazır bulunan Müslümanların kâffesini bir meclis halinde topladı ve hepsini kendisine sadakat yemini etmeye veya zafer ya ölüm gayesine doğru yürümeye hazır olduklarını bildirmeye davet eyledi.[266] Hudeybiyye'nin tarihi ağacı altında ayakta duran Peygamber'e karşı yüksek seslerle yapılan bu meşhur yemin matlûb olan te'siri husûle getirdi. Çünkü ashâbın düşkün ruhlarını yükselttiği gibi aks-i sadâsı, şehre karşı karîbü'l-vukû' bir hücûm-ı müsellah tehdit vehimi halinde, bir an içinde Mekke'ye kadar yapıldı. Mekkeliler telaş ettiler. Mutâlebâtta pek ifrata varmış ve düşmanı bıktırmış olmaktan korktular. Sulh-perverâne i'tilâf taraftarları şehir ahâlîsinin ekseriyyetini arkaların[d]a sürüklediler. Müf- [VII/203]
ritler de bir felaket-i askeriyye ihtimali karşısında şaşırarak cereyâna kapıldılar ve müzâkerâta tekrar giriştiler. Müttefik kabilelerin, ehâbîşin,[267] tehditleri bu neticeyi temine sâik olmuş olmak muhtemeldir. Anlaşıldığına nazaran[268] ehâbîş, Muhammed'e karşı gizli bir meyelân besliyordu, onunla mücadeleyi kat'iyyen istemiyordu . İşte Osman tarafından yapılan entrikaları ikmâl ve takviye eden bu mahirâne tiyatro sahnesi sayesinde müzâkerât Peygamber'e müsait bir zemin

266 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §33.

267 Ehâbîş kelimesi Arapça'da "çeşitli kavimlere mensup insan topluluğu" anlamına gelmektedir. Mekke'nin kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Hâris b. Abdimenât b. Kinâne, Adel, Dîş, Düil, Hevn b. Huzeyme'den Kare, Huzâa'dan Benî Mustalik ve Hayâ kabilelerine "Ehâbîş" adı verilmiştir. Bazı kaynaklarda, Kureyşliler'le Mekke yakınlarındaki Hubşî dağı eteklerinde anlaşma yapmış olduklarından bu kabilelere Ehâbîş denildiği rivayet edilmektedir.

268 6. sene-i hicriyye, §30.

üzerinde başladı. Muhammed, en küçük ahvâlden bir hisse-i istifâde çıkararak, i'tidâl ile metânet ve inceliği birleştirerek nihayet Mekkelilerden o meşhur muâhedenâmeyi koparmaya muvaffak oldu. Bu zâhiren Kureyşîler için bir muzafferiyet gibi görünüyordu. Fakat hakikatte Peygamber için büyük bir galebe teşkîl etmiştir.

§97. Mamafih, muâhedenâmenin şerâit-i nihaiyyesinin Peygamber'in emeline tamamen tevâfuk etmediğini zannettirecek bir takım sebepler vardır. Muhammed son dakikada istediğinden fazla bir takım müsaadât göstermek mecburiyetinde kalmıştır gibi görünüyor. Müslüman karargâhında erzak tükenmeye başlamıştı. Yiyeceksiz kalmamak için hemen ric'at etmek mecburiyeti tahakkuk edebilirdi.[269] Bu vahim müşkilâta Müslümanların adem-i hoşnûdîsi de inzimâm edi-
[VII/204] yordu. Akdedilen şerâitten o kadar gayr-i memnun olmuşlardı ki, bir an için Muhammed ile taraftarları içinde en ateşli ve en müfrit olanlar arasında bir ayrılık zuhûr etmesi tehlikesi bile yüz göstermişti.[270] Ömer'in idare ettiği bu kısım, İslâmiyet'in en fena düşmanlarıyla müsâvî şerâit dairesinde müzâkereye razı olmak istemiyordu. Tekarrur eden şerâiti müşrikler için pek faydalı ve Müslümanlar için pek hacâlet-engiz *{utandırıcı}* buluyorlardı. Muhammed oldukça müşkil ve elîm bir an geçirdi. Çünkü en iyi ashâbı arasında hiçbir zaman muhalefet ruhu bu kadar şiddetle nümâyân olmamıştı. Muhammed, henüz o kadîm istiklâl ve adem-i itaat ruhuyla dolu olan, mutâvaatkârâne ve körü körüne bir itaate alışmamış bulunan kimseler arasında nüfûz-ı şahsîsini idâmeye muvaffak olmakla son derece de azîm bir eser-i mahâret ibrâz etmiştir. Muhammed, uzun bir istikbâli evvelden vâzıhan görecek bir adam değildi. Fakat onun kadar hiç kimse zaman-ı hâlin îcâbâtını takdir ve azm ü iradesinin galebesi için en münasib olan tarîki tefrîk ve tercih kabiliyetine mâlik olamazdı. Kendisindeki o kanaat-i kat'iyyeden kuvvet alarak istihsâl edilen menâfii

269 6. sene-i hicriyye, §38.
270 6. sene-i hicriyye, §35.

takdir ederek bu şâyân-ı nazar vakada gayr-i memnunların fırtınasına sâkinâne bir metânet ile mukâvemet gösterdi. İstikbâle ve siyasetinin iyiliğine karşı beslediği derin bir itimat ile ashâbın adem-i hoşnûdîsini teskin etti. [VII/205]

Muhammed, muâhedeyi imza ettiği gün[271] taraftarları içinde en az zekilere ve bütün Mekkelilere mağlub olmuş gibi görünebilirdi. Fakat muâhedenâmenin temin ettiği fevâidi takdir edebilen yalnız o idi. Sonraki vakâyı' tarafından ispat edildiği üzere, bu muâhedenâmeden Kureyşîler hiçbir şey kazanmadıkları halde Peygamber aradan ancak iki sene geçer geçmez Mekke'yi zabta muvaffak olabildi. Kureyşîler'e kendi devlet sistemini tasdik ettirmek, dökülen bütün kanları unutturmak ve ertesi sene bütün taraftarlarıyla Kâbe'yi ziyaret vadini almak Muhammed için kıymeti gayr-i kâbil-i takdir bir zafer teşkîl etmiştir. Eski vatan haini ve firarî, şimdi Mekke cemaati rüesâsına muâdil ve müsâvî olarak kabul olunuyordu. Kabileler onunla birleşmekte hür kalıyorlardı. Bu hareketleri Kureyşîler'e karşı bir hareket-i hasmâne teşkîl etmiyordu. Muhammed, yeni bir din nâmına silah kuvvetiyle kazanılmış bir nüfûz ve kudreti icra hususunda resmî bir salâhiyetle mücehhez bir halde meydana çıkıyordu. İstihsâl edilen menâfi, kendisini yalnız bî-taraf devletlere değil aleyhinde silaha sarıldığı hükümete bile meşrû ve kanunî diye tanıtmaya muvaffak olan bir ihtilâl fırkasının elde edilebileceği menâfi'a muâdil idi. [VII/206]

§98. Bir taraftan sukût-ı hayale uğramış ve hiddetlenmiş Müslümanlar âdet îcâbınca Kâbe etrafında ve tarihi Mina vadisinde îfâ edilmesi lazım gelen merasimi nâkıs sûrette îfâ ettikten ve kurbanları kestikten sonra Hudeybiye'den uzaklaştıkları sırada diğer taraftan Kureyşîler de şehirlerine dönerken mübârezeden gâlib çıktıkları hülyasına kapıldılar. Fakat Kureyşîler gerek Uhud'da gerek Hendek'te tahmin ve muhakemelerinde hata ettikleri gibi şimdi de düşmüş oldukları hatayı anlamaktan geri kalmadılar. Muâhedenâmenin

271 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §34.

netâyici zannettiklerinden bütün bütün başka türlü zuhûr etti. Mekke civarında ikâmet eden zî-kudret Huzâa kabilesi, şimdi Muhammed ile ittifakını ilan ederek Kureyşîler'in zaten zayıf olan satvet-i askeriyyelerini felce uğrattı. Mekke şehrinde düşman entrikasına bir merkez vücûda getirdi. Mekke'de Huzâalar'a mahsûs bir mahalle bile vardı.[272] Onun için, Kureyşîler Muhammed'in nüfûz ve itibar-ı askeriyyesi ne kadar tezâyüd etmişse kendilerininki[nin] de o kadar azalmış olduğuna çok geçmeden kanâat getirmek ızdırârında kaldılar. Muhammed ile müsellahan boy ölçmeye kalkacak olurlarsa adet ve kuvvet itibarıyla bi'z-zarura geri kalacaklardı. Kezâlik, Müslüman karargâhına kaçacak firarîlerin teslimine dair
[VII/207] olan şart-ı husûsînin[273] bir lafz-ı bî-mânâdan ibaret kalmaya mahkûm olduğunu anlamak acısını da tattılar.

Muâhedenâmede, vâsîlerinin ve reislerinin muvâfakatı olmaksızın ailelerini terk eden firarîlerin Müslümanlar tarafından Mekke'ye i'zâm edileceğine dair bir mecburiyet vardı. Bu şart büyük bir ehemmiyeti hâizdi. Çünkü şehrin bütün genç ve pür-galeyân anâsırını zaptediyor, Medine'ye firara mani oluyor, Müslüman olup Muhammed'in himayesini talep etmek ve nâil-i hayret olmak sevdasına düşecek köleleri inkıyâda mecbur bırakıyordu. Muhammed bu şarta sâdıkâne riayet etti. Hatta hadislere itimat etmek lazım gelirse bazı firarîleri, velileri taleb ettiği zaman kendilerine teslim etti.[274] En büyük müşkilâta Kureyşîler mârûz kaldılar. Bu muâhedenâmenin ahkâmına tabi olmaları lazım gelenler onu kabul etmiyorlardı. Firarîlerden hiçbiri şartı dinlemiyordu. Muhammed ile birleşmek isteyenler muâhedenâmenin şerâitinden kurtulmak yolunu kolayca buldular. Çünkü Medine'de Muhammed ile alenen birleşmedikleri için bir nevî küçük bir Müslüman şu'besi tesis ettiler. Bu, Ebû Basîr'in riyâseti altında[275] Medine'ye civar bir havâlîye, Medine ile deniz arasına yerleşti;

272 8. sene-i hicriyye, §40.
273 6. sene-i hicriyyeye bakınız, §31.
274 6. sene-i hicriyye, §35; 7. sene, §1.
275 7. seneye bakınız, §1.

şekâvete başladı. Bilhassa Kureyşî kervanlarına hücûm etmek yolunu tuttu. Lafzen Müslüman olan bu Mekke firarîlerinin ilk nüvesine sonra civar kabilelerinin birçok iğtişâşkâr [VII/208]
{fena} unsuru da iltihâk ettiler, eşkıyadan mürekkeb büyük çete vücûda getirdiler. Bütün memlekete dehşet saçtılar. Hiç şüphe yok ki bu çete Peygamber ile gizli bir i'tilâf yapmıştı. Çünkü yalnız Kureyşî kervanlarına tecavüz ettiklerini, Müslüman kervanlarına hiç dokunmadıklarını biliyoruz. Diğer taraftan Peygamber ile bu âsîlerin arasında gizli bir muhabere cereyân ettiğine dair üstü örtülü bir takım malûmata da mâlikiz.[276] Kureyşîler ticaretlerine verilen azîm zararlardan ürkerek ve büyük ilaçlara müracaattan korkarak tâbi' oldukları rahat ve sükûn arzusuyla başlarını bu mâ'kus eser-i tâli'a karşı cebînâne eğdiler. Gâratlara *{saldırılara}* nihayet vermek üzere eşkıya nezdinde tevassut etmesi için Muhammed'e ricâda bulundular. Muhammed mücrimâne bir müsâraât ile bu teklifi kabul etti. Küçük bir işareti üzerine bütün haydutlar Medine'ye geldiler, Müslüman ordusuna girdiler, tecavüzâta nihayet verdiler.

Bu sûretle Kureyşîler, atâlet-i askeriyyeleri neticesi olarak muâhedenâmede kendi lehlerine mevcûd yegâne şartı da hükümden ıskât ettiler. Kim isterse Mekke'yi terk ile Muhammed'e iltihâk edebileceğini fi'len teslim eylediler. Kureyşîler'in inhitât-i siyasîlerinin diğer bedîhî bir alâmeti de İslâmiyet'e evvelden o kadar muhâsım *{düşman}* bulunan bazı [VII/209]
yüksek mevkili zâtların vazifesini terk ederek Medine'nin muzaffer ıslahatçısına iltihâk etmeleridir. Mekkeliler arasında en mütemeyyiz iki sima olan Amr b. Âs ile Hâlid b. Velîd'in tam bu devrede vukû'ı ihtidâları[277] gayet büyük ehemmiyet-i târihiyyeyi hâiz bir vakadır. Birisi Arabistan'ın meydana çıkardığı kumandanlarının ihtimal ki en büyüğü, hatta ihtimal ki tarih-i âlemin en büyük dehâ-yı askerîlerinden birisi oldu. Diğeri zamanındaki devlet adamlarının en kurnazı ve zekisi

276 7. sene-i hicriyye, §2.
277 8. sene-i hicriyye, §1-2.

olmuştur. Her ikisi de birkaç sene sonra Asya'ya yayılacak büyük Arap İmparatorluğu'nun en büyük bânîlerindendir. Bu kıymeti hâiz adamlar tehlikeye marûz binadan uzaklaşmayı münasip görürlerse Mekkeliler arasında ye's ve nevmidi *{umutsuzluğu}* pek azîm bir dereceye çıkmış olmak îcâb eder.

§99. Mamafih muâhedenâmenin müfîd ahkâmının kâffesi muasırîn tarafından derhal kâbil-i takdir değildi. Muhammed, Hudeybiye'den eli boş dönen taraftarlarının harîs ruhlarını ne kadar acı sukût-ı hayallerin kemirdiğini bildiği için onlara Medine'den kısa bir mesafede münbit Hayber vadisinde sâkin Yahudi cemaatinin teshîri suretiyle bir istifâde-i
[VII/210] mâddiyye temin etmeyi münasib gördü.

Muhammed'in muntazam bir usûl dairesinde îfâ ettiği şimâli Hicaz Yahudi kolonilerinin imhâsı keyfiyeti bilhassa dikkat ile tedkîk edilmeye lâyık bir vakadır. Yahudilik aleyhindeki bu siyaset, hutût-ı umûmiyyesi itibarıyla pîş mülâhazaya alınırsa muhitin şerâit-i husûsiyyesi içinde gayet müessir sûrette muvaffakıyet bahşolması îcâb eden barbar bir siyasete ait amelî bir prensibin tatbiki şeklinde göze çarpar. Bedir muzafferiyetinden sonra Peygamber, Müslümanları nasıl Kaynukâ Yahudileri aleyhine salıvermişse, Uhud'dan sonra nasıl Peygamber'in Nadîr Yahudileri'ne hücûm ettiği, Medine muhasarasından sonra zavallı Kureyzalar'ı nasıl mahvettiğini görüyorsak Hudeybiye'den sonra da taraftarlarının doymak bilmez hırs ve tama'nın önüne zengin ve kolay bir şikâr *{av}* makamında Hayber'i attığına da şahit oluyoruz. Muntazam sûrette tatbik edilen bu hatt-ı hareket altında daimî bir prensib gizlenir. Bu da her münferit vakada ya bir muzafferiyetin te'sirât-ı maneviyyesini takviye etmek yahut sâir büyük kolay tavizât-ı mâddiyye ile muvaffakıyetsiz bazı seferlerin miraretlerini ve ızdırablarını unutturmak gayesini takip ediyordu. Hicaz Yahudilerinin aciz ve cebîn tabiatları böyle bir prensibin tatbikine pek müsait bulundu. İslâm teokrasisinden istihsâl edebilecekleri menâfi' hakkında taraftarlarına bir kanaat-ı kat'iyye vermek ve bunun propagandası daire-

sini genişletmek için Peygamber'in kabul ve isti'mâl ettiği en [VII/211]
müessir çareyi işte bu prensib vücûda getirmiştir. Bu münasebetle gayet şâyân-ı dikkattir ki Muhammed, Hayber seferi için Medine'den hareket ederken yeni sefere, yalnız Hudeybiye'de kendisine refâkat etmiş olanların iştirâkine müsaade etmiştir. Hudeybiye'ye gelmekten imtinâ etmiş olan kabâili, ceza olarak kendisini takipten men' etti.[278] Filhakika Hayber teşebbüsü hiçbir ciddi müşkilât-ı askeriyye arz etmiyordu. Bunda Müslümanlara birçok kan dökmek, kadın ve ganimet elde etmek gibi muhakkak bir vaad vardı. Gayet iyi Müslüman olduklarını ispat etmiş olanlara karşı böyle bir mükâfât veriliyordu.

Teokratik sistemin temelini takviye etmek ve yeni dinin ihtidâya sâik olan kuvvetini arttırmak için bir vâsıta olmak üzere bütün o üryani-i mütecâvizânesi içinde alenen kabul edilen bu prensip ve Muhammed'in bütün muâsırları nezdinde nâil olduğu hüsn-i kabûl, Arap heyet-i ictimâiyyesinin şerâit-i hayatiyyesi[nin] ne kadar barbar olduğuna hükmetmek ve yeni dinin galebesi[nin] bu türlü vesâite bırakılsa idi ne kadar vahşi bir ruh ile meşbû' olması lazım geleceğini takdir eylemek için gayet kıymetdâr bir vesîka teşkîl eder. İslâmiyet'in bulanık menşe'lerini bize bunun kadar mükemmel sûrette tarif ve irâe eden, tabiî kusurlarını bunun kadar îzâh eyleyen bir şey olamaz. İslâmiyet, o zamanın kaba ve haşîn [VII/212]
müfekkirelerinde bir hatadan yahut bir günahtan necât çaresi gibi değil Allah tarafından «açlığı teskin» için âlicenâbâne bahşedilmiş bir vâsıta gibi telakkî edildi. Âişe: «Ancak Hayber'den sonra doyuncaya kadar yiyebilecek derecede zengin olduk!» diyor.[279]

Bedevî, daima açlıktan ve susuzluktan muzdarib olarak yaşayan bir adamdır. Yazın yakıcı sıcaklarında, develerin memeleri adeta bir damla süt vermediği zamanlarda, aylarca günün boğucu saatlerini çadır altında adeta bir baygınlığa

278 7. sene-i hicriyye, §9.
279 Yedinci sene-i hicriyyeye bakınız, §7, not 1.

benzeyen bir uyku içinde geçirir. Hiçbir vakit izâle ve teskin edemediği bir açlığın ızdırabâtına ve yakıcı ra'şelerine *{titremelerine}* maruz bulunur.[280] Bu adamlar için hayatta yalnız iki türlü meşgale vardır.[281] Bu da o daimî açlığı teskîn ve şedid ihtiyac-ı bâhiyeyi tatmin etmekten ibarettir. İşte bu adamlar arasında Muhammed'in neşrettiği din, ahlâkî bir meslek gibi manzûr olmuyordu. Çünkü buna dair en uzak bir ihtiyaç bile hissettikleri yoktur. Muhammed'in dini onların nazarında askerî ve ictimaî bir teşkîlat şekli gibi idi. Maddeye
[VII/213] ve havâsa ait tatlı ve teshîrkâr hülyaların saha-i fiile îsâli bu teşkîlat sayesinde daire-i imkâna giriyordu. Kıl çadırlar altında (buyûtu'ş-şa'r) âteşîn *{kızgın, hararetli}* yaz günlerinin rehâvet ve baygınlık ile karışık uzun uyku saatlerinde hâlenin (Arap çölünün hüzn-âlûd boşluğu) sefil ve biçare serserilerinin çıplak ayakları altında kumlar ateş gibi yandıkları zamanda onlar böyle bir şeyi hayallerinden bile geçirmezlerdi. İşte Muhammed, kendi taraflarından mânâsı anlaşılmayacak sûrette vukû' bulacak katî bir itaat vaadine ve bazı şeyleri kabule mukâbil bu adamlara bî-pâyân bir hatt-ı maddî sahası arz ediyordu.

§100. İşte Muhammed ile taraftarları böyle prensiblerle ve ümitlerle şimdi Hayber'deki Yahudi cemaatlerine doğru yürüdüler.[282] Kolay bir fütuhât te'min edebileceğine, birçok kadın ve ganimet elde edileceğine dair tahminler bol bol tahakkuk etti. Hadislerdeki pek tabii olan mübalağalara rağmen, şurası anlaşılıyor ki Hayber Yahudileri gayet zayıf bir mukâvemet irâe etmişlerdir. Çünkü aralarında hiçbir vahdet-i siyasiyye yoktu. Muharebe için hemen hemen hiçbir eser-i arzu göstermiyorlardı. Her aile kümesi kendi hisarlarında mağlub edil-
[VII/214] di. Diğerlerinden hiçbiri yardıma gelmeyi düşünmedi yahut buna cesaret etmedi. Müslümanlar için yegâne hakiki tehlike, Hayber Yahudilerine Gatafânlar tarafından vukû' bulan muâ-

280 Doughty, birinci cilt, 222, 244, 403, 441, 443, 452, 453, ilâ âhir.
281 el-etyabân; Goldziher'e bakınız, Muh. Stud., birinci cilt, 19-20.
282 7. sene-i hicriyyeye bakınız, §9 ve müteâkıb fıkralar.

venet vaadinde idi. Fakat Peygamber'in mâhirâne entrikaları bedevî Araplar'ın müdahelesini bertaraf edebildi[283] ve Müslümanlara Hayber etrafındaki hareketlerinde tam bir hürriyet ve emniyet bahşeyledi. Seferin ufak tefek teferruât-ı askeriyye ve şahsiyyesi bizim için burada büyük bir ehemmiyeti hâiz değildir. Bunların içinde hangilerinin tarihe hangilerinin menkıbeye ait olduğunu tefrîk etmek adeta gayr-i kâbildir. Hâlbuki mağlubların âkıbeti bizim için son derece de mühimdir. Hayber ganâiminin taksîmi tamamıyla yeni usûl ve şerâit dâhilinde vukû'a geldiği için Muhammed'i bir misal vücûda getirmeye mecbur etti. Bu öyle bir misal olacaktı ki muahhiran Müslümanların taht-ı hükmüne düşen bütün kavimler için gayet azîm netâyici hâiz bulunacaktı. Hayber'de Muhammed tarafından vaz' edilen kaideler sonra fâtih Müslümanlar ile zamanımıza gelinceye kadar İslâmiyet'in taht-ı teshîre aldığı gayr-i müslim mağlublar arasındaki münasebâtı az çok doğrudan doğruya telkîn etmişlerdir. Bunun için vakanın ehemmiyet-i müstesnası, bizi muhtasar fakat i'tinakâr bir tedkîk icrâsına mecbur ediyor.

Muhammed'in ya nefy ile ya mağlûbların katl-i umumisi ile Yahudi cemaatlerini imhâ ettiği bundan evvelki üç vaka- [VII/215]
da[284] Muhammed, mağlûblardan emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerini alarak taraftarlarına şahsen tevzî etmişti. Bunlar sonra ya kendileri çalışarak yahut ücretli ameleler çalıştırarak yaşamak için lazım gelen şeyleri araziden istihsâl etmişlerdi. Medine Yahudilerinin hurmalıkları, hubûbât ve arpa tarlaları hep şehrin civarında olduğu için arazinin taksîmi ve bunların zer'i ashâbın dağılmasını ve bu yüzden Peygamber'in yalnız kalmasını intâc etmezdi. Hâlbuki Hayber'e tasarruf edilince başka ahvâl ve şerâit karşısında kalındı.[285]

283 7. sene-i hicriyye, §12 ve 35.

284 2. sene-i hicriyye, §94. ve müteâkıb fıkralar; 4. sene, §10. ve müteâkıb fıkralar; 5. sene, §44. ve müteâkıb fıkralar, 73, 77 ve 82.

285 Not-1 [VII/216] Wan Berchem gayet kıymetdâr La propriété territo l'impôt- fon sous les p. Califes (Cenevre,1886) eserinde hataya düşmektedir (8. sayfa, son satır): «Cebren zabt edilen Hayber arazisi ve

Medine'ye olan mesafe burada da aynı usûlün tatbikini daire-i imkân haricine çıkarıyordu. Yoksa Medine sekenesinden büyük bir kısmı buraya nakledilmek îcâb ederdi. Bu ise askerlik nokta-i nazarından pek ihtiyatsızca bir hareket olduğu gibi Medine'nin menâfi-i mahalliyesine maddeten pek muzırr idi. Çünkü ancak kısmen meskûn ve mezrû' olan henüz hariçten çok miktarda muhâcir gelmesine muhtaç bulunan bir havâlînin nüfûsu eksiltilmiş olacaktı. Bundan başka Hayber'deki mezrû' arazi o kadar vasî' idi ki Medine'de arazi sahibi ve
[VII/216] zirâ olan ashâb, yeni mülkün ancak küçük bir kısmını işgal ve zer' edebilirdi. Bir de şurasını unutmamalıdır ki Müslüman fâtihleri içinde birçoğu bedevî maceraperestlerden ibaret idi. Muhammed'in bayrağı altına gasb ve gâret için toplanmışlardı, Sulhperver çiftçi olmak için değil. Bunlarda muntazam mesai niyeti kat'iyyen yoktu. Hatta araziyi zer' için îcâb eden teknik vukûftan sûret-i kat'iyyede mahrum idiler. Hayber Yahudilerine de Medine'deki dindaşlarının âkıbeti tatbik edilse memleketin gayet zengin ve birçok hubûbât, ot ve hurma yetiştiren vadileri çarçabuk bir çöl haline munkalîb olacaklardı.

Ashâbın daimi sûrette müstefîd olmaları için Hayber vâridâtını idame etmek isteyen Peygamber ise Müslümanlara araziye doğrudan doğruya tasarrufun vereceği zahmet ve meşguliyet olmaksızın te'min-i menafi edecek bütün bütün başka bir usûl düşündü.

[VII/217] §101. Hadise nazaran Muhammed, kendilerini öldürmeyeceğine ve bütün mâ-meleklerini aldıktan sonra nefy ü tağrîb etmeyeceğine, bilakis Müslümanlara bütün arazilerinin nısf mahsulünü daimî sûrette terk etmek şartıyla onları yerlerinde bırakacağına dair Yahudilerle mukâvele etmişti. Hadis bu i'tilâfın sefer sonunda, Yahudilerin ricası üzerine Muham-

Benî Kureyza Yahudi kabilesinin arazisi humsu tefrîk edildikten sonra muharibler arasında taksîm edildi» diyor. Hayber'de taksîmât, zirâ [VII/217] Yahudilere mahsulün nısfı terk edildikten ve arazinin sahibi diye telakkî olunduktan sonra yapılmıştır. Kureyza Yahudilerinin arazisi ise, kadîm sahiplerin vücûdu izale edildikten sonra tamamen yeni sahiplerinin eline geçmiştir.

med'in bir eser-i lütuf ve inayeti olarak akdedildiğine ve onları nefy ü tahrib için evvelce karar vermiş olan Muhammed'in sonradan bundan vazgeçtiğine bizi ikna etmek ister. Mamafih bu rivayet, hadislerin muhteviyâtına pek tevâfuk etmez. Yukarıda[286] hadislerin düştüğü hatayı isbat etmiş ve sebeplerini de göstermiştik. Daha seferin başlangıcından itibaren Yahudilere ölüm tehdidi altında ve Peygamber'in sarîh emir ve arzusu dâhilinde, mahsûlâtın nısfını terk etmek şartının kabul ettirilmek istenmiş olması pek muhtemeldir.[287] Peygamber'in mu'tâd olan ameli hiss-i selîmine istinaden bu tedbiri ittihâz etmekten maksadı gerek kendisine gerek taraftarlarına Hayber vâridâtını te'minden ibaretti. Bu hususî vakadan bir takım umumî istintâcda bulunmayı ber-mu'tâd ihmal etmişti. [VII/218] Hayber Yahudilerinin kanuni vaziyetlerini tayin etmeyi, bir takım kavâid-i esasiyye vaz' eylemeyi hiç aklına bile getirmemişti. Arazinin sahipleri, mahsulâtın nısfını vermek kaydı altına alınmakla beraber acaba Yahudiler mi idi, yoksa hakiki sahipler Müslümanlardı da Yahudiler müste'cir mevkiinde mi bulunuyorlardı? Bu meselede Muhammed'in hiçbir karar vermemiş olduğuna adeta katî sûrette hükmolunabilir. Çünkü bu bâbda bir lüzum hissedilmemişti. Mamafih mantıken, ilk Müslümanların mükâfât-ı zafer olmak üzere Yahudilerden mahsulât-ı arzıyyenin nısfını almış oldukları fikri mübhem sûrette mevcut olmak lazım gelir. Binaenaleyh, Peygamber'in ve taraftarlarının zannına göre Yahudiler araziye sahip bir vaziyette kalmış olacaklardı. Yalnız bütün mahsûlâtın her sene nısfını vermek gibi bir kâide-i kat'iyyeye teba'iyyet mecburiyetinde bulunuyorlardı. İki sene evvel de böyle bir fikre

286 Yedinci sene, §33-34.

287 Not-1 [VII/221] Muhammed bunu sarîh sûrette beyan etmemiş olmakla beraber Yahudilere vaz' edilen şerâit, kendilerini toprağa merbût birer esir haline indiriyordu. Yahudiler köle değildiler, lafzen hürriyetlerine mâlik adamlardı. Fakat hakikatte, terk edemedikleri araziye bağlanmışlardı. Bunu zer' etmeye mecbur edildiler. Aynı zamanda henüz bir ilm-i fıkıh mevcûd değildi. Peygamber'in vefâtından evvel Hayber arazisi mülkiyetinin vaziyet-i kanuniyyesi hakkında mevsûk malûmat araştırmak pek beyhûde olur.

istinâden Muhammed, Gatafânlılar'la muhasara esnasında müzâkerâta girişmişti.[288] Demek ki bu, kabileler arasında mu'tad olan i'tilâf şekillerinden biri idi. Yahudiler mahsûlâtın nısfını Müslümanlara tamamı tamamına te'diye ettikleri ve şerâite harfiyyen riâyet eyledikleri müddetçe araziye sahip olmak hakkına mâliktirler.

Peygamber'in hakikî fikri[nin] de bundan ibaret olduğu
[VII/219] sonraki vakâyı' ile de sabittir. Çünkü Araplar muahharan başka akvâmı da taht-ı itaatlerine aldıkları ve bunlar İslâmiyet'i kabul etmediği zamanlar, mağlûbların tarz-ı hayatını tesbît ederken Muhammed'in Hayber fethinde vaz' ettiği kavâidden mülhem bir hatt-ı hareket takib eylediler.[289] Garbî Asya'nın zengin vilâyetleri Hayber vâdileri tarzında muamele gördü. Ahâlî arazilerinde bırakıldı. Dinlerini rahatça takib edebildiler. Fakat ağır bir vergi vermeye mecbur tutuldular. Hakikatte bu, iki verginin yani arazi vergisi ile şahsî verginin (harâc ve cizye) mecmû-i yekûnundan ibaretti.[290] Vergi, fethin sûret-i vukû'una göre, ahâlînin derece-i refâhına göre, arazinin vüs'atine göre, ilâ âhir muhtelif tarzda tayin olundu. Sonraları Müslüman fukahâsı tarafından düşünülmüş umumî prensipleri nazar-ı itibara almayarak şu vakalara bakacak olursak görüyoruz ki ilk halifelerin mâlî usûllerinde mağlûbların Müslümanlarla birlikte bir dereceye kadar arazi tasarrufuna iştirâk ettikleri fikri hüküm sürmektedir. Yani Müslüman devleti arazinin mahsûlâtının bir kısmını almaya salahiyetdâr idi, kadîm ahâlî ise arazinin sahibi sıfatıyla kalıyordu.[291] Bu usûl,
[VII/220] Peygamber tarafından Hayber'de amelî sûrette vaz' ve tespit

288 5. seneye bakınız, §36.

289 Berchem'e bakınız, 8-9, Von Tonauw ZDMG., 1882, otuz altıncı cilt, 298.

290 Not-2 [VII/222] Müsâdere edilen ve İslâm hükümetinin malı ilan olunan yegâne arazisi gerek Bizans gerek Sasânî hükümetlerine ait olan arazi ile Arap hükümeti altında yaşamak istemeyerek memleketi terk eden ve hükümdârlarının mukadderâtına iştirâk eyleyen Rûm sarayı ekâbirinin mâlikâneleridir. Bunlara savâfî nâmı verilmiştir (Yahya, 8, satır 4-5; Taberî, birinci cilt, 2371, satır 8 ve müteâkıb).

291 Yûsuf'a bakınız, 26, satır 2.

edilen fiilî şerâite bakılarak mevki-i icrâya konulmuş ufak tefek tatbikat cihetlerinde tekemmül ettirilmiştir. Muhammed i'tâ ettiği emirlerden dolayı kimseye bir hesap vermek mecburiyetinde bulunmadığı için emr-i vâki' ile iktifâ ettiği, her türlü nazariyyeyi ve mefhumât-ı umûmiyyeyi ihmâl eylediği halde Müslüman devleti bunu yapmadı. Vazife-i idariyyesini muntazam sûrette îfâ etmek için, daha tam bir şekil alırken kanunlarını daha fazla bir sarâhat ile vaz' etmeye, ne gibi esaslı prensiplere istinad ettiğini göstermeye, idarî, mâlî ve adlî vazâifin hikmetlerini ve şekillerini tayin eylemeye mecbur idi. İşte bu sûretle mağlûb gayr-i müslim kavimlerin vaziyet-i kanuniyyeleri tespit edildi. Bunların şerâit-i hayatiyyelerini tayin eden esaslı prensipler meydana konuldu. O zaman mağlûbların ne oldukları, verginin neden ibaret bulunduğu daha iyi tarif ve tayin edildi. Arazinin ve sekenesinin vaziyet-i kanuniyyeleri tespit edildi ve bunlara gayr-i kâbil-i tefrîk bir sûrette vergi konuldu.[292]

Mamafih, Arabistan haricinde vukû'a gelen böyle bir tekâmül esnasında, daha ziyade vuzûh ve sarâhate riayet edilir-

292 Not-3 [VII/222] İki türlü vergi olacağı fikri ancak sonra vücûd bulmuştur. Bunların biri eşhâstan (cizye yahut vergi-yi şahsî) diğeri araziden (haraç yani arazi vergisi) alınacaktı. Peygamberce böyle bir vergi farkı kat'îyyen mevcud değildi. Bu tekâmülden ileride bahsedeceğiz. Pek şâyân-ı dikkatir ki Hayber fethine dair olan hadislerde cizye vergisine uzaktan uzağa bir îmâ bile yoktur. Dûmetülcendel zabtına dair olan diğer mukaddem bir hadiste (6. sene, §16) cizyeden sarâhaten bahsedildiğini görürüz. Evvelce de işaret ettiğimiz vecihle, ağleb ihtimale göre bu fıkradaki bu tabir pek doğru olarak kullanılmamıştır. Çünkü adam başı senevî şu kadar bir vergi tayin edilmedi (Dûme sonra iki defa daha zapt edilmişti). Yalnız bir defa kılıç kuvvetiyle bir tazminât-ı harbiyye alındı. İstikbâl için hiçbir mükellefiyet tahmîl olunmadı. Hayber, İslâmiyet'in taht-ı hükmüne giren ilk gayr-i müslim ülkedir. Hayber Yahudileri İslâm İmparatorluğunun ilk gayr-i müslim tebaaları olmuşlardır. Mektûb bir muâhede bulunmamasının sebebi ihtimal ki budur. İ'tilaf yalnız şifahî sûrette, ibtidâî bir tarzda takarrur etti. Ancak sonradan bu nâkıs usûlden mütevellid mahzurlardan ictinab için her şeyi tahriren tanzîm etmek münasib olacağına hükmedildi. Birkaç sene sonra [VII/223] Necrân sekenesiyle olan muâhede misaline bakınız (10. sene, §60). Bu muâhedenin metni mevsûk addedilmezse de herhalde mektûb bir muâhedenin mevcudiyetine delalet eder.

ken Peygamber'in ibtidaî sisteminden tedricen uzaklaşıldı. Bir zaman geldi ki Arabistan haricinde adeta kırtasiyecilik
[VII/221] sevkiyle tatbîk olunan usûl ile Hayber Yahudilerinin vaziyet-i maddiyyeleri arasında bir i'tilâf-ı tam ortadan kalktı, Hayber Yahudilerinin vaziyet-i kanuniyye ve resmiyyeleri[nin] ne kadar mübhem ve meşkûk olduğu görüldü. Peygamber'in arzusu üzerine hiçbir umûmî, idarî ve teknik prensibe ehemmiyet verilmeksizin maddeten tesbit ve tayin edilmiş şerâit, gerek Hayber arazisini zer' edenlere gerek bunun mahsulâtının nısfından müstefîd olanlara nazaran, Hayber arazisinin tabiat ve mahiyeti[nin] ne olduğunu belli etmiyordu.[293] Halife Ömer ile müşavirleri bu meseleyi tesviye ederken Hayber'deki şerâit-i umûmiyyenin meşkûkiyyetinden istifade ederek o zamanın ahvâl ve şerâitine ve menafiine en muvâfık görünen tarz-ı tefsiri istihraç ettiler. İleride îzâh edeceğimiz esbâb dolayısıyla, Müslümanları sâhib-i arz ve Yahudileri sadece müste'cir diye telakkî eylediler. Bu sûretle Yahudilerin arazisi haksız olarak müsâdere edildi.[294]

[VII/223] §102. İleride Ömer tarafından emredilmiş olan müsâdere keyfiyetini mâzur göstermek yahut îzâh etmek niyetiyle hadislere bir kasd-ı mahsûs ile idhâl edilen birçok hatayı bertaraf eylemek ve bilhassa büyük bir hukukî ve siyasî tekâmül ameliyyesinin yani mağlûblar ve gâlibler arasındaki münasebâtının ve Arap imparatorluğunun dâhili mübârezelerinden bahsettiğimiz sırada ileride tedkîk eyleyeceğimiz mülkiyet-i arazi keyfiyetinin şerâit-i hukukiyyesinin nokta-i azîmetini

293 Not-4 [VII/223] Hakikatte Hayber tarz-ı tesviyesi, Medine Yahudilerine ait emvâlin müsâderesi ile Arabistan haricindeki akvâma bahşedilen şerâit haricinde bir hadd-i mutavassıt, bir hadd-i intikâl teşkil eder. Arabistan haricindeki akvâma bahşedilen şerâitte mağlûbların araziye sahip oldukları teslim ediliyordu. Fakat bir vergi te'diyesine mecbur tutuluyorlardı. Hayber tarz-ı tesviyesinin gerek Medine'deki müsâderelerle gerek Ömer tarafından Arabistan memleketlerinde arazi hakkında vaz' edilen kanunlarla hâiz olduğu müşâbehet, Hayber Yahudilerinin vaziyet-i kanuniyyelerine dair hadislerde gördüğümüz fikir karışıklığına ve hatalara sebebiyet vermiştir.

294 13. sene-i hicriyyeye bakınız.

sarîh sûrette göstermek için Hayber fethi hakkında bu uzun istidrâdı açmaya mecbur olduk. Müslüman cemaati tarafından mağlûbların şerâit-i hayatiyyesini tanzîm ve tespit için [VII/224] atılan ilk adımlar iyi anlaşılırsa hicretin birinci asrına ait birçok karışık mesâil-i târihiyyenin izahatına dest-res olmak *{elde etmek}* kolaylaşır. Şimdilik, Hayber fethinin ehemmiyet-i târihiyyesini nazar-ı dikkate arz için burada verdiğimiz izahat kâfîdir. İlk defa olarak Hayber fethi münasebetiyle amelî bir sûrette şu prensip vaz' edildi ki gayr-i müslimler ancak toprağa merbût esirler derekesine *{en alt kısım}* düşmek ve bütün kuvâ-yı hayatiyyelerini Müslümanların keyfi için mühim varidât teminine sarf etmek şartıyla hakk-ı hayata mâlik olabilirler. Böyle bir esaretin yegâne mükâfâtı hayatın bağışlanmasından ibaretti. Dünya ancak iyi Müslümanların zevk ve hazzı için mevcut idi. Onlar Allah'ın imtiyazlı kulları idiler. Gayr-i müslimlerin yegâne hikmet-i vücûdları Müslümanların dünyadan istifâdelerini teshîl etmekten ibaretti. Bunun için, Hayber fethi her Müslümanın daire-i âmâlinde bu dünyaya ait fetihleri birinci mevki[y]e çıkarmaya hizmet etti. Peygamber'in yaşadığı muhît, zaman-ı halden mütelezziz ve mütena'im olmak hususunda her zamankinden ziyade müstağrak-i mestî oldu; ulvi mülâhazâttan, ilerideki ruhanî bir hayat fikirlerinden uzaklaştı. Cemaatin bütün temâyülatı şimdi el ile tutulabilir fetihlerden bî-pâyân bir sûrette mütelezziz ve müstefîd olmak noktasına harîsâne mün'atıf ve mütemerkiz oluyordu. Halis din, siyaset karşısında geriliyordu. [VII/225] İslâmiyet yeni mühtedîleri bir takım mülâhazât-ı siyasiyye ve maddiyeye doğru gittikçe daha ziyade sürüklüyordu. Ahlâkî ve dinî mülâhazât ikinci derecede kalmıyorlar, bütün bütün ortadan kalkıyorlardı.

§103. Hayber'in fethi pek derin ve pek vâsi' te'sirât husûle getirdi. Şimâlî Arabistan'da kalmış sâir Yahudi cemaatlerini (Fedek, Teyma, Vâdilkurâ) telaşa düşürdü ve onları Hayber Yahudilerine cebren kabul ettirilmiş şerâite tâlib olmaya sevk etti. Aynı zamanda Peygamber'in taraftarları Medine'ye

sükûnet bulmuş ve memnun bir halde döndüler, istihsâl edilen menâfi ile tatmîn olunmuşlardı. Hudeybiye'nin son mirâret ve adem-i memnuniyet eserleri de ortadan kalkmıştı. Muhammed ile taraftarları arasındaki râbıta gittikçe daha kuvvet bulduğu için Peygamber'in nüfûz-ı siyasîsi ve itibar-ı manevîsi bir kat daha artıyordu. Hayber seferi ile Hudeybiye muâhedenâmesine göre Müslümanların Kâbe'yi haccedebilecekleri tarih arasında geçen müddette Muhammed'in siyasî ve askerî faaliyeti her zamankinden daha kuvvetli bir sûrette devam etti. Her istikâmete i'zâm edilen muhtelif heyet-i seferiyyeler bütün Arabistan'da Peygamber'in âdeta hârika-âlûd hayatına karşı mevcut korku ile karışık hayret ve takdîr hissini gittikçe
[VII/226] arttırdı. Müsellah Müslüman müfrezeleri yalnız Mekke civarındaki havâliye girmekle kalmıyorlar, Arabistan'ın kalbkâhına kadar sokuluyorlar, Ceziretü'l-Arab'ın ta şimâline kadar gidiyorlardı.[295] Bunlar artık birer gâsıb mahiyetinde değildiler. Rahat durmayan kabileleri taht-ı inzibâta almak veya te'dib etmek, hükm ü nüfûzuna temin-i hürmet eylemek isteyen bir hükümdârın memurları sıfatını ihrâz etmişlerdi.

Adeta bir tedâbir-i zâbıta mahiyetini hâiz olan bu icraattan başka Muhammed, bilhassa Mekke'de karışık siyasî entrika işlerine de büyük bir faaliyet ve mukâvemetsiz bir müessiriyet ile devam etti. Maksadı İslâmiyet aleyhindeki muhalefeti zayıflatmaktan, kırmaktan ibaretti. Binaenaleyh, yedi senelik bir menfâ hayatından sonra Kâbe'ye o kadar arzu edilen ziyareti mutantan ve resmî bir tarzda yapabilmek vakti hulûl edince Peygamber buna, ziyaretgâhın sahiplerinden bir lütûf istihsâl etmiş hakîr bir hacı sıfatıyla değil, kendi arazisini ziyaret eden bir hükümdârın tam bir sükûnet ve i'tidali ile teşebbüs etti. Muhammed, taraftarlarının başında Mekke'ye vâsıl olduğu ve Kureyşîler'in muâhededе muharrir olduğu üzere üç gün için terk ettikleri şehre girdiği zaman Mekke'ye bu duhûl-i muzafferânesi şehri hakiki bir temellük mânâsını
[VII/227] hâiz idi. Geçen her gün Peygamber'in davasına kuvvet veri-

295 7. sene, §60-67, 77 ve 8. sene, §3-5.

yordu. Kureyşîler ise gittikçe daha büyük bir za'f-ı askerîye düşüyorlardı. Mevâşîlerini Mekke civarında otlatan bedevî kabilelerin büyük bir kısmı Peygamber ile tedâfu'î ve tecavüzî bir muâhede akdedilyorlar, hatta ihtimal ki kısmen onun dinini bile kabul ediyorlardı.[296]

Kabileler üzerinde eski nüfûzu kaybettiklerini, askerî bir inhitâta düştüklerini pekala müdrik olan Mekkeliler şiddetli bir çare-i hal bulmak şıkkına meyletmekten gittikçe daha uzaklaştılar. Beyhûde muhârebelerden, insan ve kervan kaybetmekten yorulmuş oldukları cihetle her gün sulh fırkasının nasihatlerini dinlemeye daha çok meylettiler. Aynı zamanda, Peygamber ile yerleşmek ve artık taraftarlarına muhakkak ve bedîhî sûrette temin ettiği menâfi-i maddiyyeye iştirâk eylemek fikri vaktiyle Peygamber'in en şedîd düşmanları olan Mekkeliler arasında bile her gün gittikçe daha rağbet buluyordu. Menba'lar, Peygamber'in te'sîr-i sihirkârına meclûb olan kimselerin miktarına ve mahiyetlerine dair hiçbir haber vermedikleri için müteâkıb senelerin vakâyı'ı hakkında yani Muhammed adeta hiç silah kullanmaksızın Mekke'yi zabt ettiği zaman cereyân eden vakâyı' hakkında faraziyyât ve tahminiyyât dairesinde kalmaya mecburuz. 8. sene-i hicriyyenin vakâyı'ı evvelce zemin, Hudeybiye muâhedesinden sonra ve [VII/228]
bilhassa 7. senedeki Mekke ziyareti esnasında Peygamber tarafından gayet faaliyet ve mahâret ile hazırlat[ıl]mamış olsa idi daire-i imkâna giremezdi.

Muir,[297] Muhammed'in kadîm vatandaşları arasında[ki] muvaffakıyeti[n] Kureyşîler arasında zeki rüesânın fıkdânından da ileri geldiğini söyler. Bu, doğru değildir. Çünkü Amr b. Âs, Hâlid b. Velîd, Ebû Süfyân, oğlu Muâviye vesâire gibi sonradan temeyyüz etmiş olan kimseler büyük bir kıymeti hâiz idiler. Bir orduya muvaffakıyetle kumanda etmek ve bir hizbi idare eylemek için lazım gelen evsâf ve meziyâtın kâffesi kendilerinde var idi. Bu kadar kıymetdâr adam-

296 8.sene-i hicriyye, §20 ve müteâkıb fıkralar.
297 4. cilt, 92.

lar yetiştirebilecek bir muhîtin vasâtîsi pek yüksek olmak lazım gelirdi. Halife Ömer'den sonra bütün o büyük ictimâî ve siyasî hareketin ruhunu hep Kureyşîler teşkîl etmişlerdi. Peygamber aleyhindeki mücadelenin son safhasında Mekke'deki kıymetdâr zevâtın kâffesi, dâhilî bir inkılabdan derin sûrette müteessir olmuş; i'timadını, insicâmını kaybetmiş bir şehir halkının şerâit-i maneviyyesi yüzünden hareketsizliğe ve kuvvetsizliğe düşmüşlerdi. Bunlar cereyânı durdurmak için hiçbir şey yapamaz değildiler. Fakat hakikat şudur ki hiçbir şey yapmak istemediler. Çünkü ince bir hades-i siyasî ile mücehhez oldukları, ihtiyatkâr bir tüccar kurnazlığına mâlik
[VII/229] bulundukları için artık istikbâlin hâkimi[nin] kim olacağını, mütekarribü'l-hulûl olan felaket arasında en fazla menâfi temin edebilmek üzere ne gibi bir hatt-ı hareket tayini lazım geleceğini anlamışlardı.

7. sene-i hicriyyedeki hac, büyük bir intizâm dairesinde cereyân etti.[298] Evvelden tayin edilen programı ihlâl edecek hiçbir vaka tahaddüs etmedi. Bir taraftan Kureyşîler, diğer taraftan Müslümanlar şerâite büyük bir itina ile riâyet gösterdiler. Muhammed, birkaç gün daha Kâbe'de kalmak arzu ediyordu. Fakat Kureyşîler mukarrer olan günde azîmet etmesini rica eyledikleri zaman itirazda bulunmadı, verilmiş söze sâdıkâne riâyet etmek isteyerek kararlaşan saatte çekildi. Şâyân-ı dikkattir ki Peygamber'e üçüncü gün hitâmında çekilmek şartını hatırlatmaya gelenler bizce müfritler fırkasının reisleri diye marûf olan Süheyl b. Amr ile Huveytıb b. Abdiluzzâ idiler. Bunların gösterdikleri bu itina, Mekke'de Muhammed taraftarlarının tezyîd-i nüfûz ettiklerini, Peygamber'in Mekke'ye vukû' bulan ziyareti esnasında takip ettiği itidalkârâne hatt-ı hareket neticesinde büyük muvaffakiyet kazanacağını gören müfrit Mekkeliler arasında vücûd bulmuş telaşın mahsûlü idi. Mekke hükümeti lafzen müfritler elinde idi. Fakat bunlar
[VII/230] faaliyette artık ekseriyette hâkim değillerdi. Kadîm muvâzene bozulmuştu. Her şey esasından değişmişti. Bütün kadîm

298 7. sene, §69 ve müteâkıb fıkralar.

binayı münhedim etmek *{yıkmak}* için küçük bir müsâdeme kâfî gelecekti. Muhammed hac esnasında Meymûne ile izdivacı hakkındaki hadis[299] bizim için şâyân-ı dikkattir. Çünkü Peygamber ile Mekke'de kendisine müsâid *{yardımcı}* bulunan ve Peygamber'in amcası Abbâs tarafından idare edilen müşrik fırka arasında evvelden beri gizlice mevcut samimi ve mahrem münasebet hakkında ilk mevsûk haberleri teşkîl eder.

§104. İşte bu vakâyı' ile nihayet meşhur 8. sene-i hicriyyeye vâsıl oluyoruz. Muhammed'in hayat-ı siyasiyyesinde ihtimal ki en mühim devre budur. Çünkü Peygamber en büyük emel ve hülyâlarının saha-i fiile çıktığını o sene görmüştür. Yukarıda[300] Mekke'de propagandanın ilk başlangıcından itibaren Muhammed'in bütün faaliyeti, bazılarının zannettiği gibi bütün Arabistan'ın temin-i ihtidâsına masrûf olmayıp sadece Kureyşîler'i ihtidâ ettirmek gayesine münhasır bulunduğunu söylemiştik.[301] Muhammed, Mekke devresinde

299 7. sene-i hicriyye, §74.

300 1. sene, §45; 10. sene, 91.

301 Not-1 [VII/233] Muhammed'in İslâmiyet'i bütün beşeriyyeti tarîk-i necâta götürecek yeni bir din şeklinde neşrettiği yolunda sonraki muhaddisînin dermiyân ettikleri mütâlaanın mânâsızlığına başka bir yerde (6. sene, §45) işaret etmiştik. Orada zikrettiğimiz Grimme'nin mütâlaatına şimdi şunu da ilave edebiliriz ki umumiyetle bütün İsrail Peygamberler'i, akvâm-ı Sâmiyye nokta-i nazarından düşünülürse bütün insanların huzûr-ı ilâhide müsâvî olabilmelerini kabul etmemişlerdir. Ondan dolayı Allah'ın vahyettiği hakâyıktan istifadeyi bilâtefrîk ırk ve cins bütün insanlara teşmîlden mücteneb bulunmuşlardır. Akvâm-ı Sâmiyye'de her Peygamber, sırf kendi ırkının te'mîn-i necâtı için zuhûr etmiştir. Hatta bazı kere ancak kendi kabilesine hasr-ı necât etmiştir. İbranî enbiyâsı aldıkları vahiyleri yalnız İsrail kavmine tahsis eylemişler, sâir bütün müşriklerin aleyhinde bulunmuşlardır. Adeta, Allahu ehadin dini gayr-i İbranîler'e de bir vâsıta-i necât olmak üzere arz edilebilmesi keyfiyetini zihinleri almamıştır. Gayr-i İbranîler onların nazarında hiçbir zaman mevcûd değildiler. Allah yalnız kendi sevgili kavminin selâmet-i îmânını düşünmüş, diğerleriyle hiç meşgul olmamış, onların temin-i necâtı için hiçbir zaman Peygamber göndermemiştir.

Sırf Sâmîler'e münhasır bu ruh, Hristiyanlığın zuhûrunda bile göze çarpar. Harnack'ın büyük bir vuzûh ile ispat ettiğine göre (Die Miss. u. Ausber. des Christen. in den erst. drei Jah. eserinin 25-30. sayfasına

Kureyşîler'den kendisinin mesleğini sadece kabul etmelerinden başka bir şey istememişti. Hâlbuki şimdi, geçirdiği o imtihanlardan sonra maskat-ı re'sinin *{doğum yerinin}* siyasî
[VII/231] bir inkiyâd temini de temin gayesini takip ediyordu. Bütün siyaseti bu fikirden mülhem oldu. Medine dâhili ve hâricinde icrâ ettiği bütün harekât, yegâne gayesi Mekke'yi fethetmekten ibaret olan bir programın muhtelif kısımları gibi tefsir edilmek lazım gelir. Medineliler'in ihtidâsı Peygamber'in tasavvurâtından bir kısım teşkîl etmekten ziyade Kureyşîler'in muhâsamâtının îcâb ettiği zarûretten ve tâli'in Muhammed'e hakiki ve yegâne gayesine başka yollarla vâsıl olmak üzere arz ettiği bir çareden ibaret idi. Binaenaleyh, Muhammed Me-

bakınız), İncillerde İsa'nın bütün [VII/234] dünyaya şâmil bir nübüvvet iddiasında bulunduğunu ispat edebilecek mevsûk bir fıkra yoktur. İsa, İbranîler'in temîn-i ihtidâsını hiçbir zaman hatırına getirmedi. On iki havarinin intihâb ve i'zâmında bütün insanlar için tahmîl edilmiş bir vazife hiç mevzû bahis değildir. Bunlar yalnız İbranî kavmine gönderilmişlerdi (Marcos İncili'ne bakınız, III, 13. ve müteâkıb sayfalar.); VI, 7'nci ve müteâkıb sayfalar; Matteo İncili, X, birinci ve müteâkıb sayfalar). Matteo'nun bir fıkrasında (X, 5-6), İsa gayr-i kâbil-i inkâr bir vuzûh ile idare-i kelâm eder, havariyyûnun müşriklere ve Samarrânilere müracaatını men' eyler, yalnız İsrail'in sürüden ayrılan koyunlarına hasr-ı mesai etmeleri tavsiyesinde bulunur. Matteo'nun XV, 24 ve Atti XIII, 46'ya da bakınız. Daha fazla tafsilata girişmeksizin yalnız iki büyük havari, İsa tarafından bırakılan talimatı harfiyyen tefsir taraftarı olan ve Hristiyanlığı yalnız İbranîler'e hasretmek isteyen Pietro ile yeni mesleğin derin ve âlem-şümûl mânâsını ve azîm kıymet-i ahlâkiyyesini anlayarak bunu bütün insanlara neşretmek ve küçük bir Yahudi mesleği halinde cihan-şümûl tek bir din mevkiine çıkarmak lüzûmunu hissetmiş olan Paolo arasındaki tarihi ihtilafa îmâda bulunmak kâfidir. İslâmiyet de bunun aynı bir tahavvül ameliyesine marûz kaldı. Bidâyette sırf Kureyşîler'e mahsus bir din idi. Yalnız o kabileyi daire-i ıslahatına almaya hasr-ı faaliyet etti. Kureyş kabilesinin muâveneti olmaksızın Mekke ziyaretgâhını ve ırsî muhafızlarını Müslüman yapmak kâbil değildi. İslâmiyet'in bütün dünyaya şâmil bir din haline ıs'âdı *{yükselişi}* ileride, fütuhâttan sonra ihtimal ki kısmen Hristiyanlığın doğrudan doğruya bir te'sîri neticesinde vukû'a geldi. İslâmiyet Hristiyanlığı kaldırmak iddiasına düştü. İhtimal ki İslâmiyet'i böyle cihan-şümûl bir din haline yükseltmek fütuhâtın [VII/235] bir netice-i mantıkıyyesidir. Gayr-i Arap kavimler de İslâmiyet'i kabul ettikleri ve taht-ı itaate alınan kimseler her hususta galiblerine müsâvî olmak istedikleri zaman halifelerin nüfûz-ı dünyevileri, sâlik oldukları dini de cihan-şümûl bir hale getirdi.

dineliler ve civardaki sâir kabileleri ihtidâ ettirmeye bir gâye olduğu için değil bir vâsıta teşkîl ettiği için teşebbüs etmiş ve bunu temin ve istihsâl eylemiştir.

Muhammed, Hudeybiye muâhedesiyle Mekke'yi zabt fikrinden on sene için açıktan açığa feragât etmişti. Fakat Peygamber, adamlarını, zamanı ve Arabistan'da bu kabîl muâhedelerin ne kadar muvakkat olduğunu pekâlâ biliyordu. Arabistan'da fertler azamî hürriyetlerini muhafaza ederlerdi. Onun için, muâhedenin uzun ve muhakkak bir ömrü olmayacağını Muhammed takdir edebilirdi. Çok geçmeden bu muâhedenâmeyi ke-en lem yekün ilan etmek için bir fırsat, iyi bir sebep zuhûr edeceğini müdrik idi. On sene müddetle Mekke fethinden vazgeçmek sırf lafzî bir kıymeti hâiz idi. Çünkü Muhammed, her gün Mekke'nin garbındaki ve şarkındaki kabileler üzerinde nüfûzunu daha tevsî' ediyordu. Bu bedevî kalabalığının inkıyâdı[nın] Mekke'nin istiklâlini bir siyasî masal [VII/232] haline indireceğini takdir ediyordu. Muhammed bu fikir ile o kadar leb-rîz idi ki *{doluydu ki}* Hayber'den avdetten sonra artık Medine'den kımıldamadı. Taraftarlarının harîsâne meyelânlarını ve daimî kararsızlıklarını teskîn için 8. sene-i hicriyye bidâyetinde o muvaffakıyetsiz Mûte Seferi'ni[302] i'zâma karar verdiği zaman, Mekke mesâil-i dâhiliyesine müdahale için ilk fırsatı kaybetmek üzere kendisi Medine'de kalmayı tercih etti. Burada sekizinci sene-i hicriyyenin küçük seferlerinden bahsetmiyoruz. Çünkü defaat ile bahsettiğimiz faaliyetinin ikinci derecede hâdisâtından ibarettirler. Bu faaliyet, o gittikçe müstevlî ve mütecâviz şekliyle, Müslümanlar geçmiş zaferlerden gözleri nerede kararıp da kâfî tedbir-i ihtiyâtiyye ittihâz etmezlerse onları orada küçük küçük mağlûbiyetlere marûz bırakmak zarûrî idi. İşte bu, bazı seferlerin neden dolayı muvaffakıyetsizlikle neticelenmiş, mamafih Müslüman davasının terakkîsi üzerinde hiçbir sûretle hâiz-i te'sîr olmamış olduğunu bize îzâh eder.

302 8. sene, §6 ve müteâkıb fıkralar.

Meşhur Mûte Muharebesi'nde ise iş bütün bütün başkadır. Bunda Müslümanlar vahim bir mağlûbiyete uğradılar. Bizans âlemiyle münasebetlerine gayet meşûm bir sûrette başladılar. Büyük bir ehemmiyet-i târihiyyeyi hâiz olan bu sefer hak-
[VII/233] kında birçok lüzumsuz tafsilat mevcut olduğu halde vakâyı'ın hakiki sûret-i cereyânını tayin edebilmemize hâdim olacak sarîh îzâhattan mahrûm bulunuyoruz.

[VII/235] §105. Mûte Seferi'nin sebepleri, Müslümanların takip ettikleri gaye, vakaların cereyân-ı târihiyyesi gayet büyük bir zulmet ile muhât *{kuşatılmış}* bulunmaktadırlar. Bu bâbda hadislerin bize naklettiği bütün şeylere karşı sûret-i mutlakada bir kayd-ı ihtirâzı dermiyân etmek lazımdır. Çünkü gerek bu seferde gerek onun bir neticesi olan sonraki Tebük Seferi'nde, malûm olmayan bir takım esbâbdan dolayı, bir kıymet ve ehemmiyet-i târihiyyeyi hâiz olabilecek bütün malûmattan mahrûmuz. Hâlbuki şahsî ve husûsî birçok tafsilât, bazı vakâyı'-ı kahramânâneye ait hikâyeler doludur. Fakat bunlar cidden öğrenmek istediğimiz noktalar hakkında hemen hemen hiçbir ziyâ-yı hakikat serpmezler. Muir'in tahmini[303] biraz akla yakın görünüyor. Muir'in iddiasına göre Mûte Seferi'nin ilk sebebi, Seriyye hudûdu üzerindeki Zâtüatlâh Seferi'dir.[304] Bu sefer, heyeti teşkîl eden on beş Müslümanın katli ile neticelenmişti. Bu vaka 8. sene-i hicriyye Rebîulevveli'nde cereyân ediyordu. Muir, bu heyet-i seferiyyenin ku-
[VII/236] mandanı ile ibn Sa'd'a nazaran Suriye hudûdu üzerinde öldürülen ve (hadise nazaran) Mûte Seferi'ne sebebiyet veren Peygamber'in sefirinin (Ebû Umeyr) ismi arasında büyük bir müşâbehet vardır. Gassânî hükümdarına bir Müslüman heyet sefâreti gönderildiğine ve Arap meliki tarafından (Şurahbîl b. Amr) Mûte kurbunda öldürüldüğüne dair olan haber,[305] sonradan muhaddisîn tarafından Mûte Seferi'ni sefâretler hakkındaki menkıbelerle birleştirmek ve binaenaleyh fütuhâtın

303 Üçüncü cilt, 94.
304 8. sene, §4.
305 8. sene, §6.

şeref-âlûd vakalarına rabtetmek fikriyle uydurulmuş bir şey olduğu zannedilebilir. Bu, pek ihtimale yakın bir mütâlaadır. Çünkü hiçbir zaman unutmamalıyız ki muahharan cereyân etmiş birçok vakâyı' evvelki vakâyı'ın hikâyeleri üzerine pek çok in'ikâs ettirilmiştir. Muhaddisîn bize kadîm hadisleri hikâye ederken bunları bir maksad-ı mahsûsa göre telvîn ve tebdîl etmiştir. Çünkü İslâmiyet'in ve fütuhâtın başlangıçlarındaki muhtelif hâdisât arasında sun'î ve indî bir takım revâbıt te'sîs etmek fikrine düşmüşlerdir.

Bunun için, bazılarının Mûte Seferi'nin Suriye fethi ile başlayacak cihan-şümûl bir istilâ programının ilk alametlerinden biri addetmek yolundaki fikirleri yanlıştır. Muhammed, Mekke'nin fethinden evvel hiçbir zaman böyle muazzam tasavvurlara düşmedi. Maskat-ı re'si arz-ı inkiyâd edinceye kadar onun bütün düşünceleri bu yegâne hedef üzerinde [VII/237] toplanıyordu. Ona o sırada (yani Mekke'nin sukûtundan evvel), henüz bi'n-nisbe az miktarda kabilelere hâkim olduğu bir zamanda çılgınca cüretkarâne ve mantıken bî-mânâ addedilecek bir takım fikirler isnad etmek Peygamber'in ihtiyatkarâne ve i'tidâlperverâne tabiatını anlamamak olur. Sonraları, Arabistan'ın büyük kısmı emrine tâbi' olduğu vakit silahlarını Suriye'ye sevk etmek ve mukaddes Kudüs şehrini zabteylemek gözlerinin önünde mübhem sûrette parıldamış olabilir. Fakat bunu isbat için bilâ-vâsıta hiçbir delil, hiçbir vesîka mevcûd değildir. Hâlbuki hadislerin muhteviyâtından çıkarılabilecek bilvâsıta bütün emâreler aksini ispat ediyorlar ve bütün Arabistan'ın zabtını ve temin-i ihtidâsını bile Peygamber'in aklına getirmiş olduğunda bizi iknâya meyyâl bulunuyorlar.

Demek ki heyet-i seferiyyenin sebebi tesadüfîdir. Buna da Zâtüatlâh mağlubiyeti meydan vermiştir. Bu muvaffakıyetsizlikten sonra Muhammed mu'tâddan daha büyük bir nispette bir intikam seferi tertip etmek emeline düştü. Taraftarlarının en cengâverlerindeki hissiyat-i mütecâvizâneye müsait bir zemin-i inkişâf temin etmek ve aynı zamanda isminin şan ve

şerefini artıracak başka muzafferiyetler ve kârlı ganimetler elde eylemek istiyordu. Heyet-i seferiyyeyi tertip edenle-
[VII/238] rin adedi ihtimal ki muhaddisîn tarafından ahlâf üzerinde bir te'sîr husûle getirmek maksadıyla mübalağa edilmiştir. Mamafih bu doğru olsa bile heyet-i seferiyyenin büyüklüğü, maksad-ı askeriyenin ehemmiyetinden ziyade Muhammed'in kendilerine câzib bir meşgale bulmak mecburiyetinde kaldığı kimselerin çokluğundan neş'et etmiş olması kâbildir. Askerî gaye o kadar az idi ki Muhammed heyet-i seferiyyeye iştirâk etmek bile istemedi. Onun nazarında, Mekke şehrinin dâhilî işlerine arzu ettiği müdahale vesilesine intizâren Mekke ahvâlini yakından taht-ı müşahededе bulundurmak meselesi daha çok hâiz-i ehemmiyet idi. Rivayet olunduğuna göre sefere çıkanlar üç bin kişi idiler. Mamafih, miktarları ne olursa olsun yalnız küçük bir kısmı Medineliler'den ve muhacirûndan terekküb ediyordu. Ekseriyyet-i azîme; ber-mu'tâd öteden beriden toplanmış unsurlardan, macerâperestlerden, nerden geldikleri belli olmayan bedevîlerden terekküb etmekte idi. Bunlar meydan-ı muharebede hiçbir eser-i kıymet ve sadâkat irâe etmiyorlardı. Askerin cinsi itibarıyla fenalığı ve kumandada bâriz bir tereddüt eseri mevcût olması seferin muvaffakıyetsizliğine iktirân etmesine sebep oldular. Heyet-i seferiyye gayet uzak bir memleket aleyhine sevk edildiği ve Arabistan'ın gayet vâsi', Medine'nin nüfûzuna pek nâkıs sûrette tâbi' havâlîsinden geçmek mecburiyetinde bulunduğu için büyük bir dikkatle ve pek derin bir ihtiyatkârlığa hazırlan-
[VII/239] mak iktizâ ederdi. Hâlbuki Teofane'nin verdiği malûmattan öğrendiğimize göre Müslümanlar, bir Arab'ın eser-i hıyâneti olarak (ihtimal ki bir Kureyşî!), Rûmlar'ı gâfil basacak yerde kendileri ale'l-gafle hücûma uğradılar. Haberdar ve hazır düşmanın toplanmış kuvvetleri tarafından mağlub edildiler. Muharebe Müslümanların kıtâli ile nihayetlendi. Meydan-ı harbi naaşlarla mestûr bir halde bıraktılar. Maktûlîn arasına heyet-i seferiyyenin kumandanları, ashâb-ı Peygamberîden üç zât da dâhildi.

Müslümanların galibleri[nin], kısm-ı azamı itibarıyla hudûddaki Hristiyan Araplar'dan ibaret olduğu muhakkak görünüyor. Bunlar mütecâvizleri tevkif için fâik bir kuvvet halinde toplanmışlardı. Bu hal, Mûte Seferi altında Muhammed tarafından şimâldeki Hristiyan Arap kabileleri arasında tertip edilmiş bir entrikaya gizlenmekte olduğu şüphesini veriyor. Heyet-i seferiyye elîm bir diplomasi muvaffakıyetsizliğinin intikamını almak arzusuna da matûf olabilir. Hristiyan kabilelerinin ittihadı şüphesiz vahim ve acil bir tehlike-i müştereke hissi altında vukû'a gelmiş olmak lazımdır. Bu tehlike çoktan beri kendi aleyhlerinde hazırlanıyordu. Onlar da bunu idrak etmekte idiler. Rûm askerlerinin harbe iştirak etmiş olmaları muhtemel değildir. İmparatorluğun Arabistan hudûdlarındaki kuvve-i muhafazası hep o havâlîdeki Hristiyan kabilelerden para ile tedarik edilmişti. Bunlar çölde, yaşamak [VII/240] i'tiyadı ve memleketin ahvâline vukûf sayesinde hudûdların muhafazasına pek elverişli idiler. Çölde bî-luzûm ve faidesiz olan muntazam Bizans asâkiri ancak dâhilde bir kuvâ-yı muhafaza olarak kullanılıyordu.

Müslümanlar, bir mağlubiyet-i tâmmeye uğradılar. İkinci derece bir kumanda vazifesini der-uhde etmiş gibi görünen Hâlid, askerin bir kısmını pek zorlukla kurtarabildi ve Medine'ye götürdü. Mamafih, avdette ben bu askerden ancak pek azının Medine'ye kadar gitmiş olduğu fikrindeyim. Öteden beriden toplanmış olan kalabalığın kısm-ı azamı hezimetten sonra muhtelif istikâmetlere dağılmışlardır.

Bu darbe Muhammed için pek elîm oldu. Nüfûz-ı askerîsini bir dereceye kadar kıran muvaffakıyetsizlikten başka ashâb arasında ihtimal ki en çok sevdiği evlatlığı Zeyd b. Hârise'yi kaybediyordu. Bu; cüretkâr, âlicenâb bir adam idi. Eğer Peygamber'den sonra ber-hayat kalsa idi İslâm tarihinde birçok şeyi hiç şüphesiz değiştirecekti. Muhammed ihtimal ki Ebû Bekir ve Ömer gibi zevâtın fikirlerine daha ehemmiyet verirdi. Fakat 35 seneden beri kendisinin sâdık ashâbından biri olan Zeyd'e karşı büyük bir muhabbet ve teveccüh hisse-

[VII/241] diyordu. Onun cengâver ve meyyâl-i sergüzeşt ruhu Peygamber'in hoşuna gidiyordu. Bütün Müslüman rüesâ-yı askeriyesi arasında Zeyd b. Hârise, Peygamber'in esnâ-yı hayatında en çok heyet-i seferiyyeye kumanda etmiş bir zâttır. Şurasını da unutmamalıdır ki Zeyd, Suriye hudûdlarında Hristiyan bir kabilenin ferdi olduğu halde İslâmiyet'in ilk hazırlık ve propaganda senelerinde Muhammed'in takip ettiği dinî veche-i istikâmet üzerinde belki de pek azîm bir te'sîr icrâ eylemiştir.[306]

Müslüman ordusuna vurulan bu darbe, Muhammed'in Suriye hudûdundaki kabileler arasında nüfûz ve itibarını pek fena sûrette haleldâr etmek *{bozmak}* tehlikesini gösterdi. Çok geçmeden Medine'ye Benî Kudâalar'dan[307] (Belîler, Uzreler, Behrâlar) mürekkeb bir kalabalığın Müslümanlar aleyhinde bazı teşebbüsâtta bulunmak üzere şimâlde toplanmakta olduklarına dair haberler geldi. Kaybedilecek vakit yoktu. Muhammed Mûte mağlûbiyetinden bir ay bile geçmeden Suriye hudûdlarına doğru yeni bir heyet-i seferiyye gönderiyordu. Şedîd fakat müessir bir nümâyîş-i askeriyyede bulundu ve bu sayede şimâlî kabilelerin harekât-ı mütearrızânelerini durdurdu.

Mûte mağlûbiyetinin merkezî Arabistan'da sâkin kabile-
[VII/242] ler üzerinde hiçbir te'sir-i manevî icrâ etmemiş olması pek şâyân-ı dikkattir. İslâmiyet lehindeki büyük kabileler hareketinin nasıl başlamış olduğuna dair elimizde bir takım malumât vardır. Merkezî Arabistan'ın muhtelif kabileleri hatta Peygamber'i o kadar meşgul etmiş[308] ve bir sene evvelki haccdan birkaç gün sonra küçük bir Müslüman müfrezesini katleylemiş[309] olan Benî Süleymler'in bir kısmı ile bile cereyân eden alenî müzâkerât bu devrede cereyân etmiş diye kabul olunmak lazım gelir. Mekke'nin cenûbunda ikâmet eden[310]

306 Medhale bakınız, §226; Sprenger, birinci cilt, 398-406.
307 8. sene-i hicriyyeye bakınız, §30. ve müteâkıb fıkralar.
308 8. sene, §23-29.
309 7. sene, §77.
310 7. sene, §82.

Neha'lar ile Mekke'nin şarkında Cezîretü'l-Arab'ın kalbkâhında yaşayan Âmir b. Sa'sa'alar ile[311] bazı mübhem i'tilâf teşebbüslerine de dair malûmat vardır. Huzâalar ve Eslemler arasındaki nîm müşrik müttefiklerle olan münasebât daha iyi tayin ve te'yîd edildi.[312] Yemen'in bir kabilesi ile, Sudâlar ile, dostane bir i'tilâf vukû'undan da bahsolunur[313] Cezîretü'l-Arab'ın kalbkâhında sakin küçük bir Zübyân (Gatafân) şa'bı ile i'tilâfına dair de haberler vardır.[314] Nihayet yine o sene Bahreyn ve Umman kabilelerinden bazılarıyla bir i'tilâf esasları vaz' olundu.[315] Şimâlî Arabistan'da Sa'd Hüzeymler ve Cüzâmlar ile müzâkerât cereyân ettiğine ve bunlardan bir [VII/243]
kısmının Müslüman olduklarına dair de malûmat mevcut ise de bu bâbdaki hadisler pek az şâyân-ı i'timâddırlar.[316] Heyet-i sefâretlerden bazılarının Medine'ye Mekke fethinden sonra muvâsalat etmiş olmaları kâbildir. Fakat herhalde kabileleri Peygamber ile müzâkerâta girişmeye sevk eden esbâb, kalenin fethi kendilerinin Muhammed'e i'timatlarını mutantan bir sûrette te'yîd etmeden evvel müşriklerin ruhunda icrâ-yı tesir etmiştir. Heyet-i sefâretlar hakkındaki bu bahis ile gayet büyük ehemmiyet-i târihiyyeyi hâiz bir mevzûya giriyoruz. Meşhur sefâretler senesine geldiğimiz zaman bunu biraz dikkat ve itina ile tedkîk etmeye lüzûm vardır. Burada kabilelerin merkeze doğru müteveccih hareketlerine ufak bir işarette bulunmak kâfîdir. Bu hareket Mekke fethinden evvel teressüm etmişti. Şimdi şehr-i mukaddesin 8. sene-i hicriyye Ramazan'ındaki feth-i azîmini muhtasaran tedkîk edebiliriz.

§106. Hadis, Hudeybiye muâhedenâmesinin nakzına ve Mekke'nin fethine sâik olan tafsilâtı uzun uzun hikâye eder.[317] Bu itina-yı mahsûs ihtimal ki Mekke fethi, firârî Peygamber'in

311 8. sene, §18.
312 8. sene, §20'nci ve müteâkıb fıkralar.
313 8. sene, §199.
314 8. sene, §200.
315 8. sene, §177'nci ve müteâkıb fıkralar.
316 6. sene §13-14.
317 8. sene, §38'inci ve müteâkıb fıkralar.

en büyük ve en parlak zaferini teşkil etmesi sûretiyle kâbil-i îzâhtır. Fakat tafsilâtın ve inceden inceye îzâhatın çokluğu
[VII/244] muhaddisînin muâhede şerâitine riayette Peygamber'in samimi ve nâmuskarâne davranmamış olduğuna dair tevellüd edebilecek her türlü şüpheyi izâle lüzûmunu hissetmiş olmalarından da ileri gelmesi kâbildir. İşte bu sûretle bu noktada, başka noktalarda da olduğu gibi hadislerin hakikat-i vakâyı'ı hikâye etmek değil hakikati bizden saklamak vazifesini der-uhde etmiş olmaları şüphesi vücûd bulur.

Bütün Mekkeliler'in ve bütün müttefiklerinin acz-i askerîlerini pekâlâ müdrik oldukları, hepsinin nazarında Muhammed'in maskat-ı re'sini zabtetmekten başka bir şey düşünmediği aşikâr bulunduğu bir sırada Kureyşîler'in müttefiklerinin Kureyşîler'le birlikte kadîm tecavüzlerinin intikamını almaya kalkmaları ve Muhammed'e muâhedeyi ke-en lem yekün addetmek üzere beklediği fırsatı vermeleri pek gayr-i muhtemeldir. Haḍis, mu'tâd olan fikr-i târihiyyenin fıkdânı yüzünden her şeyi mübalağa ve tevsî' ederek bütün Bekirler kabilesinin bu tecavüzü kasten yaptıklarını ve Kureyşîler'in doğrudan doğruya tasvib ve muâvenete nâil olduklarını iddia eder. Tabir-i diğerle, hadis ihtilâfın mesûliyetini bütün Bekirler'e ve Kureyşîler'e teşmîl ederek Mekke'nin fethini bize bütün ahâlînin kabahati yüzünden tertib edilmiş haklı bir ceza gibi göstermek ve Peygamber'in hareketi[nin] tamamen adâlete muvâfık olmadığı şüphesini izâle eylemek istemiştir.

[VII/245] Hikâyede hissolunan maksad-ı mahsûs bilakis bize vakâyı'ın başka türlü cerayân etmiş olduğu zannını verir. Sâir hususâtta yaptığımız gibi burada da mu'tâd tevsîât ve mübülağatı tenzîl ettikten sonra, Muhammed'e Hudeybiye muâhedenâmesini ke-en lem yekün addetmek için arzu ettiği vesileyi ihzâr eden hadisede bütün Bekirler'in bütün Kureyşîler'in dâhil olmayıp yalnız Bekirler'in bir kısmı[nın] zî-medhal olduğunu kabul edersek hakikate daha yaklaşmış olacağız. Arabistan'da bir kabile, efradından birinin diğer bir kabileye mensub birine îkâ' ettiği bir zarardan dolayı sâir

kabilelere karşı mesuldür. Binaenaleyh Bekirler'den birinin Peygamber'in müttefiki olan Huzâalar'dan birini öldürmesi bir sebeb-i harb teşkîl edebilirdi. Peygamber, muâhedenin ihlâlinden dolayı protesto hakkına mâlik olabilirdi. Îkâ' edilen fenalığın tazminatı ve ta'vizâtı olmak üzere tensib ettiği tarzda hareket edebilmekte serbest olurdu. Peygamber isterse bir uluvv-i cenâb eseri gösterir, îkâ' edilen cürmün tek bir adamın şahsî bir hareketi diye telakkî ederek bütün kabileyi ve kabilenin bütün müttefiklerini mesul tutmazdı. Fakat buna hiçbir sûrette mecbur değildi. Hatta bilakis muâhedenin nakzı mesuliyetinden dolayı müteselsilen mesul olmak üzere bütün kabileyi ve kabilenin bütün müttefiklerini işe karıştırmak onun keyfine bağlı bir işti. Ferdî, şahsî ve adeta husûsî bir mahiyeti hâiz olan hâdise Muhammed tarafından umumî ve [VII/246]
siyasî bir vaka gibi telakkî olundu. Çünkü böylesi işine geliyordu. Zuhûr eden fırsatı bittabî fevt etmek istememiştir.

Mekke'nin fethine sâik olan ihtilâfın biraz meşkûk olan bu menba'ı Müslüman muhaddisînin büyüklük illetlerine hiç de uygun gelemezdi. Onun için vakâyı'ı kendi bildikleri gibi tanzîm ettiler, yukarıda muhtasaran naklettiğimiz bir takım hikâyeler uydurdular. Bizim faraz ve tahminimizin kıymeti ne olursa olsun, şurası muhakkaktır ki Mekke kurbunda Huzâalar'dan bazıları ile Bekirler'den bazıları arasında şâyân-ı teessüf bir hâdise vukû'a gelmiştir. Kabahat Huzâalar'dan ziyade Bekirler'e terettüb etmiştir. Yani Kureyşîler'in müttefikleri haksız tarafta bulundular. Bir kavga oldu, bir kişi de maktûl düştü. Mamafih, mesele pek vahim değildi. Filhakika, Huzâalar silaha sarılarak serî bir ahz-i intikama kalkacak yerde uğradıkları tecavüzü Peygamber'e hikâye için kemal-i sükûnetle Medine'ye gittiler. Hiç kimseye ne yapmak istediğini belli etmeyen Peygamber'in sâkin ve esrar-âlud tavrı, hadisenin âdeta husûsî bir mahiyette bulunduğu, bütün Bekirler'in ve bütün Kureyşîler'in işte alâkası olmadığı zannını te'yîd eder. Peygamber, vakâyı'ı rahat rahat tedkîk etmek ve yapacak en münasib hareketin ne olduğuna ona göre karar vermek istiyordu. [VII/247]

Eğer karşı tarafta hakikî bir tertibât-ı mahsûsa olsa idi, muâhedeyi ihlâl maksadı bedihî sûrette göze çarpsa idi. Muhammed[in] elbette başka türlü hareket etmek[si] lazım gelirdi. Şurası da şâyân-ı dikkattir ki Mekke'nin fethine sâik olan vakâyı' esnasında Bekirler bütün bütün ortadan silindiler, Kureyşîler'e ufacık bir yardımda bile bulunmadılar. Fetihten sonra da Muhammed, Bekirler'den hiçbir tazminat taleb etmedi. Huzâalar da hakları olabilecek bir tazminat talebinde bulunmadılar. Mekke'nin fethi bu hadiseden ileri geldiği halde Huzâalar şehrin zabtından hiçbir menfaat-i maddiyye istihsâl etmediler. Bilakis, mevcûd malûmata nazaran Huzâalar, Bekirler'den intikam alacak yerde Mekke fetholunur olunmaz onlarla hiçbir münasebeti olmayan diğer bir kabileden(Hüzeyller'den) intikam almak için bir cürm irtikâb ettiler.

Mamafih, «sebeb-i harb»in mahiyeti ne olursa olsun Muhammed'in istifade edebileceği bir vaka mevcûd idi. Bu, bir diplomasi maharetiyle istismar edilecek olursa serbesti-i tâm ile hareket etmek ve Hudeybiye muâhedenâmesinin vaz' ettiği bağlardan kurtulmak için arzu eylediği hakkı ona temin edebilirdi. Hâsılı, Peygamber kendi keyfine göre en muvâfık şekilde tefsir edilmesi kâbil bulunan bir hâdise için manevî
[VII/248] ve maddî tarzıye talep etmek hakkına mâlik idi.

§107. Peygamber büyük bir mahâret ve dirâyet ile işe başladı. Kendisine en muvâfık gelen bir zamanda serbesti-i harekâtını iktisab etmek kâfî gelmediği gibi Mekke askerlik nokta-i nazarından pek zayıf bir vaziyette bulunması da yetişmezdi. Artık zabtına kıyâm edebilmek caiz olan Mekke'nin ve Kâbe'nin fethi bir işgal-i müsallahdaki mütecavizâne ve hacâlet-âver *{utandırıcı}* şekilden ayrılmış bir halde vukû'a gelmek iktizâ ederdi. Kan dökmek suretiyle Kâbe'yi lekedâr etmeden vatanı olan şehr-i mukaddese girmek ve sâhib olmak, bir halaskâr sıfatıyla alkışlanmak istiyordu. Mekke'nin fethine tekaddüm eden devre esnasında Peygamber azami derecede ve gayet müessir bir faaliyet-i diplomatikiyye gösterdi, entrikalar yaptı. Onun için emîn ve mevsûk malûma-

tın noksanı elîm bir mâni'a teşkîl etmekle beraber bu devre bizim pek çok merakımızı mûceb oluyor. Muhammed, Bekirler tarafından irtikâb edilen cürme muhakkak bir sûrette matla' olunca, vakâyı'ı münasebetsiz sûrette ta'cîl edecek ve kuvvetlilere mahsûs bir unf ve huşûnet eseri gösterecek yerde kendisinden ve planlarının neticesinden emin bir adama mahsûs sükûnet ve i'tidal ile gayet derin bir esrar büründü. Tasavvurâtını daha mükemmel bir şekle sokmaya ve büyük facianın son safhası için Mekke'de zemini hazırlamaya çalıştı. Hadis kendisine has bir takım esbâb-ı bedîhiyyeden dolayı [VII/249] Peygamber'in esrar-âlûd diyebileceğimiz bir kısım faaliyetini örtmeye çalışır. Ebû Süfyân'ın Mekke'ye ne kadar itina ile geldiğini, zâhiren Muhammed'den Mekkelilerin endişesini teskîn edebilecek sulh-perverâne bir teminat istihsâline uğraştığını anlatır. Peygamber'in gayet vakûrâne ve muamma-âlûd bir sükût muhafaza ettiğini, sulhe veya harbe dair bir kelime bile söylemediğini hikâye ediyorlar. Ebû Süfyân'ın hiç değilse alenen nazikâne fakat bâridâne muamele gördüğüne, Mekke'ye hacîl ve zelîl bir halde döndüğüne dair birçok tafsilât vardır. Fakat sonraki vakâyı'a bakılarak bir hüküm vermek îcâb ederse bu hikâyelerin bir kasd-ı mahsûs ile tahrîf edilmiş olduğunu tahmin edebiliriz. Ebû Süfyân'ın Medine'ye seyahati[nin] Peygamber ile Mekke'deki taraftarları arasında tertip edilmiş mâhirâne komedyanın bir parçası olduğuna ihtimal vermek caizdir.

Evvelce de söylediğimiz cihetle Ebû Süfyân, iki seneden ziyâde bir müddetten beri umûr-ı ticariyye ile serbestçe meşgul olabilmek üzere Peygamber ile sulh ve müsâlemet dairesinde geçinmek isteyen ekalliyet fırkasına mensub idi. Mamafih bu mutedillerin Mekke cemaatinin umûr-ı umûmiyyesine doğrudan doğruya iştirâk etmedikleri de bizce malûmdur. Süheyl b. Amr'ın riyâseti altında bulunan müfritler o sırada bütün cemaat nâmına söz söylüyorlar ve hareket ediyorlardı. Binaenaleyh, Mekke'de mevki-i iktidarda bulunan fırkanın [VII/250] kendisini temsil etmek üzere Peygamber nezdine muhalif fır-

ka reisini intihâb ve i'zâm etmesi gayr-i muhtemeldir. Bu, fırka için itiraf-ı mağlubiyetten başka bir mânâyı hâiz olmazdı. Eğer hadis bizi aldatmıyorsa, bu münasebetle Peygamber'e bir sulh vazifesiyle gidecek bir heyette Mekkelilerin mümessili olmak üzere Süheyl b. Amr veya müfritlerden biri değil de hakikaten Ebû Süfyân intihâb olunmuşsa bundan muhtelif bir takım mânâlar çıkarabiliriz.

Evvel emirde Mekkelilerin Ebû Süheyl b. Amr'ı değil de Ebû Süfyân'ı intihâb etmeleri onu Peygamber için şahsen en hoşa gidecek bir adam diye telakkî etmelerinden ileri geldiğine hükmetmek mecburiyetindeyiz.[318] Ebû Süfyân vasıtasıyla Peygamber'den teminat-ı sulh-perverâne istihsâl etmeye daha çok ihtimal veriyorlardı demek olur. Sâniyen, Hudeybiye muâhedenâmesinden sonra Mekke fırkalarının tekâmül-i ruhîsi gayet sür'atle cereyân ettiğine, sulh taraftarı ve gizlice Peygamber taraftarı ekalliyetin, müfrit fırkalarının diplomasideki ve askerlikteki bâriz muvaffakıyetsizliği neticesinde hakikatte ekseriyyet fırkası haline geçtiğine hükmetmek îcâb eyliyor. Müfritler fırkası, Mekke şehrini artık gayr-i kâbil-i tamir sûrette bekleyen âkıbetten kurtarmaya kâdir olamamış, bunun yolunu bulamamıştı. Onun için Ebû Süfyân'ın vazifesi
[VII/251] bizce öyle bazı safahât-ı husûsiyye arz ediyor ki bizi şüpheli bir nazarla onları tedkîk etmeye mecbur eder. Mekke'nin işgal-i askerîsi esnasında müfritlerin ittihâz ettikleri hatt-ı

318 Not-1 [VII/251] Bu münasebetle şurasını hatırlatmak faydadan hâlî olmaz: Muhammed'in zevcelerinden biri, Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habibe idi (6.sene, §53; 7.sene, §58). Mürted birinin tûl-i zevcesi, çoluk çocuk sahibi, yaşlı, on iki seneden beri yüzünü [VII/252] görmediği bir kadın ile Peygamber'in neden dolayı evlendiği ancak bir sûretle kâbil-i izâhtır. O da Muhammed'in bu izdivaç vasıtasıyla Ebû Süfyân'ı kazanmak istemiş olmasıdır. Binaenaleyh Peygamber'in Ebû Süfyân ile gizli münasebâta girişmesine tavassut edenlerden birinin Ümmü Habîbe olması pek muhtemeldir. Filhakika, muhaddisînin mevsûkıyyeti meşkûk bir iddia ile Ümmü Habibe'nin Medine'de pederini pek fena kabul ettiğine dair olan hadisleri (Sa'd, sekizinci cilt, 70, satır 17-23) pek şâyân-ı dikkattir. Bunlar, bir taraftan kız ile baba diğer taraftan Peygamber arasında gizli entrikalar vukû' bulduğu şüphesini bertarâf etmek isterler.

hareket piş-mülâhazaya alınırsa Ebû Süfyân'ın bütün Mekke tarafından murahhas olabilmesi ihtimali zorlukla kabul edilir. Ebû Süfyân ağleb ihtimale göre bütün Mekke'nin mümessili olmaktan ziyade, zâhiren Peygamber ile çıkmış ihtilâfı tesviye etmek üzere kendi kendiliğinden arz-ı hizmet etmiş gönüllü bir mutavassıt idi. Fakat hakikatte Peygamber'in gizli bir şerîk ve aleti idi. Herhalde Ebû Süfyân'ın Medine'ye gelişi, Mekke'de Peygamber'in o kadar şiddetle arzu ettiği sulh-perverâne bir inkılâbın kısm-ı azamı[nın] vukû' bulmuş olduğunun muhakkak bir delili idi. Hadis her ne kadar aksini iddia ediyorsa da, pek muhtemeldir ki Ebû Süfyân'ın Mekke'ye dönerken Peygamber'in gizli teminât-ı sulh-perverânesini hâmil idi. Peygamber, şimdi aşağıda göreceğimiz vecihle Kureyşîler silah isti'mâl etmezlerse birçok büyük şey vadediyordu. Peygamber Ebû Süfyân ile meşhur iki mülâkatında Mekke'nin mukadderâtını tayin etmiştir.

§108. Muhammed, harekete geçmek vakti geldiğine hükeylediği zaman kendisine tâbi' bütün kabileleri topladı ve on bin kişinin başında,[319] Mekke üzerine yürüdü. Arzusu, müf- [VII/252]

319 Not-1 [VII/255] Muhammed'in sulh-perverâne bir işgal ümidinde bulunmakla beraber bu kadar çok muharib toplamaktan maksadı, son müfritleri de korkutmak, o kadar fâik kuvvetlere karşı herhangi bir mukâvemetin tamamen beyhûde olacağına ikna etmekten ibaretti. Muhammed'in bu sefer ile çıkarabileceği bütün kuvvetlerin bir nevi umumî bir resm-i geçidini yapmak istemiş olması da muhtemeldir.
Askerin miktarı bir hayli mübalağa edilmiş olmak pek muhtemeldir. Fakat bunun miktar-ı hakikisini tayin edebilmeye hâdim anâsırdan mahrumuz. Müslüman kuvvetlerini artıran kabilelerin esâmîsi bizim için pek hâiz-i ehemmiyettir. Bu kabileler Eslemler, Cüheyneler, Gıfârlar, Damreler, Eşca'lar, Müzeyneler, Süleymler, Huzâalardır (8. sene, §51). Esere merbût haritada bu isimleri topografya itibarıyla tedkîk edersek, Medine'nin civarında yaşayan bütün kabilelerin Mekke ile Medine arasında yaşayan kabilelerin ekseriyyetinin ilk defa olarak Peygamber'le birleştiklerini görürüz. Fakat şimâl kabilelerden hiçbirinin isimlerini görmüyoruz. Hatta Ceziretü'l- Arab'ın merkezinde dolaşan Gatafânlar kümesinden de hiç kimse yoktur. Peygamber'in nüfûz-ı siyasisinin ne kadar mahdûd olduğunu anlamak hususunda bu alâmet pek kıymetdârdır. Harita üzerinde gösterilen Müslüman ülkesi, Ceziretü'l- Arab'ın aksâm-ı sâiresine nisbetle olan pek az vâsî'dir. İhtimal ki Ceziretü'l- Arab'ın ancak yirmide biridir. Peygamber'in müteâkıb iki

ritler merdâne bir karar vermeye yahut kuvvetli bir müdâfaa hazırlamaya vakit bulmadan evvel Kureyşîler'i basacak sûrette tahşidâtı kemâl-i süratle yapmaktan ibaretti. Bundan dolayı, muhtelif kabilelere mensub kuvvetler sefere Peygamber'in esnâ-yı seyahatinde, yolda iltihâk etmek emrini aldılar.

Mekke'ye karşı o zamana kadar yürümüş en büyük kuvvet olan Müslüman ordusu itinakârâne ihzârât sayesinde, pek az bir vakit içinde şehr-i mukaddesten bir merhale mesafede Merrüzzahrân'a ancak yedi sekiz günlük bir yolculuktan sonra vâsıl oldu. Kureyşîler Peygamber'in hareketinden, Merrüzzahrân'a muvâsalatından evvel haberdâr oldular. Fakat tecavüz o kadar nâ-gehanî idi ve o kadar fâik kuvvetlerle hazırlanmıştı ki Kureyşîler adeta felce uğramış gibi kaldılar. Artık sevk-i ye's ile nevmîdâne harekâta kalkmak ızdırarına düşmüş bir ekalliyet haricinde şehrin bütün fırkaları ve bütün aileleri, Peygamber'e karşı hakikî hissiyatları ne olursa olsun her türlü mukâvemetin bî-faide ve çılgınca bir şey olduğunu takdir ettiler. Mukadderâta tevekkül göstererek Muhammed ile gizlice i'tilâf akdetmemişlerse, gâlib ile uzlaşmaya kalktılar. Fakat hiçbiri bunu açıktan açığa yapmak cesaretini gösteremiyordu. Çünkü sonra vatan haini addedilmekten korkuyorlardı. İşte bu düşünceler nazar-ı itibâra alınarak Abbâs ile Ebû Süfyân tarafından oynanan mâhirâne komedyanın ikinci perdesi tertîb edildi. Muhammed, arz-ı teslimiyet için bazı şerâit bahşetmiş görünerek şehr-i mukaddesin sulh-perverâne zabtını temin etti.[320]

[VII/253]

İ'tilâf kabul etmez müfritler fırkasının son kümesi, Safvân, Süheyl ve İkrime b. Ebî Cehl, vâkıan kısa bir mukâvemete kıyâm ettiler. Bunda bazı müşriklerin ve iki Müslümanın vefât ettiği söyleniyor. Fakat müfrit rüesâdan hiçbiri terk-i hayat

sene zarfında Arabistan'da nüfûzunun intişârı hakkında muhaddisînin mübalağalarına kapılmak için bu keyfiyeti hatırda tutmak faydadan hâlî değildir.

320 Not-2 [VII/255] Muir, Abbâs ve Ebû Süfyân hadisesinin bir komedyadan ibaret olduğu zannını veren esbâbı tamamen toplamıştır. Oraya bakınız, dördüncü cilt, 120, not.

etmemiş, hepsi emin bir mahale çekilmek ve Peygamber'den de sonra af ve ihsan temin etmek yolunu bulmuş oldukları için bu mücadelenin de ciddi sûrette tertip edilmiş bir şey ol- [VII/254] madığına ve İslâmiyet aleyhtarı fırkanın izmihlâl-i umumîsi karşısında zavâhiri kurtarmak üzere müfritlerin sadece bir nümâyiş ve teşebbüsüne inhisâr ettiğine hükmeyleyebiliriz. Sonraki vakâyı' da bu zannı te'yid eder. 11. sene-i hicriyyede Kureyşîler'deki her türlü âmâl-i isyanı zabt ve men'e en çok hizmet edenler Süheyl ile mensub olduğu müfritler fırkası idi.

Bundan dolayı Muhammed, kendi memleketine hakikî bir hükümdâr gibi muzafferâne girebildi ve haccın bütün merâsimini îfâ edebildi. Sekiz sene evvel âciz ve bedbaht bir firârî halinde terke mecbur olduğu bu şehre şimdi bir hâkim sıfatıyla girerken Peygamber'in neler duymuş olduğunun tasvirini romancılara bırakmakla beraber Mekke'ye duhûlünü temin eden siyasî hareketlerden ruhunda husûle gelen memnuniyeti pek kolaylıkla tahmin edebiliriz. Bütün düşmanlara bir nevi aff-ı umumî bahşolundu. Yalnız, esbâb-ı şahsiyyeden dolayı Peygamber'in bilhassa müteneffir olduğu dört kişi bundan istisnâ edildi. Peygamber onları idama mahkûm etmişti. Sâir bütün husûsatta Muhammed, âkilâne ve büyük bir i'tidâl ile hareket etti. Mekke'nin fethi, İslâmiyet'ten evvel Arap kavminin kanlı vakâyı'ında pek kesîru'l-vukû' olan kıtâl ve yağma gibi mu'tâd ahvâl ile hiç lekelenmedi.

§109. Tercüme-i hâl muharrirlerinden birçoğu, Peygam- [VII/256] ber'in Kureyşîler'e mazinin bütün tahkirât ve tecavüzâtını af hususunda gösterdiği merhamet ve uluvv-i cenâbı takdir ile yâd ederler. Çekilen ızdırabâtın her türlü hatırasını ortadan kaldırmak Muhammed'in menfaati iktizâsından olmakla beraber böyle bir af muamelesinin büyük ve âlicenâb bir ruha delâlet ettiğini pek haklı olarak söylerler. Peygamber'in hissiyat-ı necîbesini inkâr etmekle beraber şurasını da hatırlamak iktizâ eder ki Muhammed'in eski vatandaşlarına göstereceği muamele, ağleb ihtimale göre sırf bir eser-i uluvv-i cenâb olmaktan ziyade ahvâl ve şerâitin îcâb ettiği bir zarûret-i siya-

siyye idi. Mekkeliler'i Peygamber'in hükm ü nüfûzunu kabule sevk için cereyân eden uzun ve karışık entrikalar esnasında aff-ı umumî ilanı şüphe yok ki defaat ile vukû' bulan tekliflerden birini teşkîl eylemiştir. Binaenaleyh âlicenâbâne hareketi, kendi keyfine göre değiştirebileceği ihtiyârî bir hareket olmaktan ziyade zarûrî bir vaade tamamen riâyet eseri addedilmek lazım gelir. Peygamber bilâ-kayd ve şart arz-ı teslimiyet talebinde bulunsa idi, Muhammed'in ileri gelen düşmanlarının katli ihtimali mevcûd olsa idi Kureyşîler bu kadar memnuniyetle teslim olmazlardı. Ebû Süfyân da gizli bir mutavassıtlık rolünü der-uhde etmezdi.

Fakat daha fazlası var. Kureyşîler'in mutî'âne hareketleri-
[VII/257] ni izâh için Muhammed ile Mekke'deki taraftarları arasında sarîh şerâite müstenid hakikî bir i'tilâf mevcûd olduğunu kabul etmek zarurîdir. Ehâdis bu bâbda mutlak bir sükût muhafaza ediyor. Gizli bir i'tilâf kabul edilirse bunun müz'îc ve bed-hâhâne tefsirât ve istidlâlâta meydan açabileceğinden korkuyorlardı. Mamafih, böyle bir i'tilâfın be-heme-hâl mevcûd olduğunu, Kureyşîler'in ihtidâsına ve Kâbe'ye tatbik edilecek muameleye taalluk ettiğini isbat için ufak bir muhâkeme kâfîdir.

Muhaddisîn, başlıca 11. sene-i hicriyyedeki büyük ihtilâfın şedîd mukâbele bi'l-mesellerinden mütevellid ve muahhar fikirlerden hareket ederek Peygamber ile müşrik Arap kabileleri arasında daima tek bir kâide yani ya ihtidâ ya ölüm prensibi[nin] hüküm sürdüğünü Peygamber'in sahte sözlerine istinâden iddia ve temin etmiştir.[321] Bunun için Peygamber ile kabileler arasında sadece siyasî ve askerî bir ittifak akdedilmiş olan birçok ahvâlde, ilk şart-ı aslî olmak üzere daima müttefiklerin ihtidâsı keyfiyeti[nin] de mevcûd bulunduğunu söylerler. Hele, şimdi Kureyşîler gibi silah kuvvetiyle mağlub

321 Not-1 [VII/261] Mesela Yûsuf'a bakınız, 33, satır 13-14; 37, satır 27; 39, satır 3. Riddeden bahsederken bu yanlış fikri tekrar tedkîk edeceğiz. Bunun Muhammed'in bir emri değil sonraki muhaddisler tarafından yanlış bir nokta-i nazardan tedkîk edilen ridde şerâitine istinaden tahayyül edilmiş bir destûr olduğunu göreceğiz.

edilen müşrik kabileler mevzû bahis olduğu zaman ihtidâ vukû'u hiç şüphe götürmez muhakkak bir keyfiyet addedilmiştir.

Muhammed ile müşrik kabileler arasında mün'akid muâhedâta taalluk eden vesâiki tedkîk ettiğimiz sırada[322] bu fikrin ne kadar yanlış olduğunu görmüştük. Çünkü ilk muâhedeler bilakis tamamen siyasî bir mahiyette idiler. Din ile zerre kadar alakaları yoktu. Birçok kabile Muhammed ile birleşti, ona muâvenet-i askeriyyede yahut muâvenet vaadinde bulundu ve eski müşriklik itikadâtını muhafaza etti. Hatta Mekke'nin fethi devresine kadar Arap kabilelerinin kısm-ı azamının ittihâdı[sının] hemen hemen münhasıran siyasî bir mahiyette bulunma[sı], İslâmiyet'e ihtidâ[larının] ve Peygamber ile kabileler arasında sıkı sûrette dinî münasebât[ın] pek muahhar zamana ait olma[sı] muhtemeldir. Kabilelerin ihtidâsı Peygamber'in arzusuna doğrudan doğruya itaatten ziyade İslâmiyet ile temasın tabii bir neticesi sûretinde vukû'a gelmiştir. Birbirleriyle ecdadlarının yeni dini kabul hususunda gösterdikleri müsâraat müsâbakasına çıkan sonraki nesillerin gurur ve nahvetleri *{böbürlenmeler}*, Peygamber ile kabileler arasında ilk münasebât-ı dostânenin aynı zamanda kabilelerin tam ve kat'î bir ihtidâsını da tazammun ettiği masalını tevlîd etmiştir. İsimleri hiçbir mühim vaka-i târihiyyeye irtibat etmemiş küçük ve meçhûl kabileler için kâbil olan bu masal Kureyşîler hakkında mümkün olmadı. Çünkü onların ihtidâsıyla bir takım vakâyı'-ı meşhure-i târihiyye birbirine pek sıkı sûrette merbût idi.

Filhakika bütün hadisler, Kureyşîler'in ekseriyyetinin Mekke fethinden sonra Peygamber'in muvafakat-ı tâmmesiyle müşrik kalmış olduğunu kabulde müttehiddirler. Hadise [VII/259]
nazaran şehir zahiren bilâ-kayd ve şart, bir ahde binaen değil silah kuvvetine münkâden arz-ı teslimiyet etmiş olmakla beraber şurası muhakkaktır ki Kureyşîler müşriklik itikadâtını muhafaza ettiler. İslâm kanunun îcâbâtı vechile hiçbir vergi

322 10. sene, §89, [VII/258] not 1.

vermediler. Kendilerine mahsûs ve mümtâz bir vaziyette kaldılar. Hadislerde Kureyşîler'in ihtidâsı[nın] pek gayr-i muntazam sûrette vukû'a geldiğini görünce hayretimiz bütün bütün artıyor. Kureyşîler, sırf kendi keyiflerine göre canları istediği vakit muhtelif zamanlarda İslâmiyet'i kabul etmişlerdi. Tebdîl-i din hususunda en çok mukâvemet ettiler. Peygamber'in itinâ-yı mahsûsunu celb eylediler. O kadar mazhar-ı ihsân ve iltifat oldular ki nihayet ihtidâlarını pek güzel bir fiyata satmaya muvaffak oldular. Hatta bu muannid müşriklerin Peygamber'den en iyi ashâbın nâil oldukları ihsanlardan daha yüksek ihsanlar aldığına ve bu halin şiddetli bir adem-i hoşnûdî tevlîd ederek teskîni için Peygamber'in bütün nüfûzunu isti'mâl etmesine lüzûm gösterdiğine dair hadiste hatırât vardır.[323]

Yukarıda bahsettiğimiz vecihle, Muhammed ile Kureyşîler arasında Mekke'nin fethinden evvel hiç şüphesiz bazı pek mühim şartlarla gizli ve hakikî bir muâhede akdedilmiş
[VII/260] olacağını düşünürsek İslâm tarihinde bir misli daha bulunmayan bu gayr-i tabii halin hikmetini kolayca anlayabiliriz. Bu gizli muâhedenâmenin şerâiti mûcibince Muhammed, Kureyşîler'in yalnız mal ve hayatlarına değil işlerine de dokunmayacaktı. Kureyş her türlü vergi ve tekâliften muâf bulunacak, ecdâdlarının diyetini serbestçe icrâ edebilecekti. Sonraki vakâyı'ın bazılarında bu hükmün te'yîd edildiğini görüyoruz. Muhaddisîn bu vakâyı'ı bize îzâh etmeyi ihmal eylemiştir. Kâbe birkaç sene evvel Kur'ân'da Beytullah diye ilan edilmiş ve bütün dünyanın en mukaddes bir noktası olarak tanınmış olmakla beraber; müşriklik evvelce en büyük fenalık, en müthiş bir günah diye mahkûm edilmiş olmakla beraber; Mekke'nin fethiyle Kâbe artık Müslümanların eline geçmiş olmakla beraber; bütün bunlara rağmen, Muhammed bir seneden ziyade bir müddet, tam iki hac mevsimi esnasında bütün müşriklerin serbestçe Kâbe'ye gelmelerine müşriklik ibadetini icrâ etmelerine müsaade göstermiştir. Hatta Müs-

323 8. sene-i hicriyye, §164 ve müteâkıb fıkralar.

lüman merasimini kâfirlerin merasimiyle karıştırmamak için kendisi muayyen olan zamanda büyük haccı îfâ etmemiştir. Yalnız 9. sene-i hicriyye nihayetinde, Kureyşîler'den ileri gelenlerin kâffesinin ihtidâsını para kuvvetiyle temin ettikten, artık Mekke'de Kâbe'nin tamamen Müslümanlaştırılmasına ehemmiyet veren yahut itiraz imkânına mâlik olan kimse kalmadıktan sonra, ancak o zaman, Kâbe sırf Müslümanlara [VII/261] mahsûs bir ziyaretgâh ilan edildi, ancak o zaman Peygamber müşriklerin Kâbe'ye gelmelerini men'e cesaret gösterebildi.[324]

§110. Binaenaleyh, bu mütâlaata istinad ederek Muham- [VII/262] med'in Mekke'ye sâhib olurken Kâbe'de hiçbir şeyi değiştirmemek, Kâbe'nin sarîh müşriklik vasfını bırakmak yolunda gizli bir taahhüt almış olduğuna hükmedilebilir.[325] Bu istid-

324 9. sene-i hicriyyeye bakınız, §73; 10. sene, §72. ve müteâkıb fıkralar.
Not-2 [VII/261] Bundan dolayı Mekke'nin fethinden sonra Kâbe etrafındaki esnâmın tahribine dair olan hikâyeleri (8. sene, §65) bir kayd-ı ihtiyâtî ile telakkî etmek lazım gelir. Bu hikâyeler, Muhammed'in 8. ve 9. sene-i hicriyyelerdeki iki hac esnasında müşriklere karşı gösterdiği müsaadekârlığı kâbil ise setredebilmek maksadıyla icad edilmiş olmak muhtemeldir. Olsa olsa, Muhammed'in uzak ve Kureyşîler'le doğrudan doğruya alakaları gayr-i mevcûd bir takım kabilelere ait esnâmdan ortalığı temizlemiş olacağı kabul edilebilir. Bu esnâmın tahribi Mekkelilerin hissiyatına hiç dokunmazdı. Fakat bu da sırf bir zan ve tahminden ibarettir. Peygamber'in henüz arz-ı inkiyâd etmeyen kabilelere karşı takip ettiği i'tidâl-perverâne, müsaadekârane ve ihtiyatlı politikasıyla pek kâbil telif olmadığı gibi fetihten sonra Kâbe'nin müşriklik ibadetine terk edilmesi ile de zerre kadar kâbil-i telif değildir. Muhammed, kadîm esnâmı bî-pervâ tahrib edebilse idi, esnâma perestiş eden müşrikleri de [VII/262] Kâbe'ye gelmekten men' edebilirdi. Bu hadisler, ber-mu'tâd birçok sene zarfında, müteâkıb devrelerin vakâyı'ı azîmesi esnasında, huccâcın bir ekseriyyet-i kâhiresi kadîm müşrik Araplığının en küçük âsârından bile nefret eden yeni dinin âteşin taraftarları gayr-i Araplar'dan terekküb ettiği zamanlarda tedrîci bir terk ve ihmal neticesi olan vakâyı'ı tek bir gün içine toplamışlardır. Bir de, Kâbe'nin etrafında öyle azîm miktarda esnâm bulunmadığı da söyleniyor. Bunu iddia eden hadisler pek zayıf râvîlere istinad etmektedirler.

325 Not-1 [VII/264] Yukarıda da işaret ettiğimiz bir haber bunu garib sûrette te'yîd eder. Bu, nazar-ı itibara alınmaya pek lâyık bir malûmattır. Bize bu haberi Belâzurî veriyor (Râvî: Şeybân b. Ferruh 'an Hilal er-Râsibî 'an Hasen). Rivayet olunduğuna göre, halife Ömer (halifeliği zamanında yani 13-23 sene-i hicriyyeleri arasında) Kâbe'nin hazinelerini

lâlâtı ve mütâlaatı doğru diye kabul edersek Kureyşîler'in sâkin ve mutî' hareketleri, Mekke'nin hayret-bahş bir kolaylıkla zabtı keyfiyeti daha iyi anlaşılır. Peygamber'in bilakis bir takım müsâadât elde ettiği halde kendisi müsâadâtta bulunmuş gibi görünmekten ibaret olan mu'tâd mahâret hârika-âlûd siyasiyyesi bir kat daha bâriz ve bedîhî sûrette göze çarpar. Peygamber, o andaki gayesini istihsâl için istikbâle dair vasî' müsâadâtta bulunmaya daima hazır idi. Çünkü şerâit takarrur ederken bahşeder gibi göründüğü müsâadâtın kâffesini
[VII/263] sonra az bir vakit içinde, gayr-i mahsûs *{hissedilmeyecek}* sûrette tamamen istirdâd etmek *{geri almak}* hüner ve mahâretine son derece de mâlik idi.

Mesela, muasırlara bir mağlubiyet gibi manzûr olabilen Hudeybiye muâhedenâmesi bir muzafferiyete münkalib oldu. Mekke'yi derhal sulh-perverâne ele geçirmek için Kureyşîler'e gösterilen bî-pâyân müsâadât-ı ihtidâya karşı en mütemerrid *{ısrarcı, inatçı}* davranan vicdanların iştirâsı sayesinde bir sene kadar kısa bir müddet içinde kemâl-i mahâretle sıfır menzilesine indirildi. Dinî husûsâtta bu pazarlık o zaman muâsır Araplar'ın ve Peygamber'in taraftarlarının hissiyât-ı diniyyesine hiç dokunmuyordu. Çünkü kısm-ı azamı itibarıyla yalnız ismen Müslüman idiler. Rayb ve tereddüde meyyâl, fikr-i mefaate tâbi' ve gayet maddiyet-perest kimseler idiler. Şahsî kârlarından başka bir şey düşünmüyorlardı ve yalnız bunun için Müslüman olmuşlardı. Muahharen gayr-i Arap Müslüman nesiller ahlâken bu halde değildiler. Hadis,

yani Kenzü'l-Kâbe'yi alarak Allah uğrunda sarf etmek istedi. Übey b. Ka'b el-Ensârî bu tasavvura şiddetle muhalefet etti. Bu caiz olsa idi iki arkadaşı ve selefi (Muhammed ile Ebû Bekir) onu yaparlardı demişti (Belâzurî, 43, satır 1-4). Hadis başka bir şey söylemiyor. Fakat Ömer'in bu sözleri dinlediği ve Kâbe'nin hazinesine el sürmediği anlaşılıyor. Malûm olduğu üzere bu hazine esasen müşriklik zamanından kalma idi. Çünkü ne Muhammed ne ashâbdan biri Kâbe'ye hiçbir zaman bir şey takdîm etmemişlerdir. Demek ki Muhammed Kâbe'de bir hazine buldu. Bu hazine müşriklik zamanından kalma ve müşriklik mabûdlarına takdim edilmiş olmak ile beraber onlara dokunmadı ve bu harekete sonra halefleri tarafından da imtisâl edildi.

bazı vakâyı'ı tahfîf ve setretmeye mecbur oldu. Çünkü garbî Asya'nın daha medenî kavimlerinin daha nazik hislerini rencide edebilirlerdi. İşte bundan dolayı esnâmın tahrîbine ait hikâyeler icad edildi.[326] Bunlar pek şeffaf bir takım örtülerdir. Bu örtüleri kullanarak hakikati sonraki zamanların icâbât-ı ahlâkiyyesine tevfîk etmek istemişler; nîm barbar ve sarîh sûrette müşrik hayatın hadiseleri, Peygamber'in sünnî itika- [VII/264]
dâtı ile pek kâbil-i te'lîf olmayan harekâtını örtecek renklerle boyamışlardır.

§111. Mekke'nin fethini takip eden harekât bilhassa askerî bir vasfı hâiz olmakla beraber bunlarda daha umûmî bir kıymeti hâiz ve şâyân-ı tedkîk bir takım anâsır mefkûd değildir. Hadis, Mekke'nin şarkındaki dağlık ülkede sâkin olan ve Tâif sekenesi[ndeki] Sakîfler'e samimi sûrette merbût bulunan cengâver Hevâzin kabileleriyle çıkan ihtilâfın menşeleri hak- [VII/265]
kında yine ber-mu'tâd îzâhat vermez. Bize yalnız vakâyı'ın hikâyesiyle iktifâ ediyorlar, vakâyı'ın yalnız hâricî manzaralarını gösteriyorlar, hakikî ve gizli sebeplerini göstermiyorlar. Mesela, Mekke fethine müntehî olan muhtelif hâdisât, Peygamber'in bu vaka-i azîmeyi nasıl merâsim ile ihâtâ eylediği büyük bir mebzûliyet-i tafsilat ile hikâye edildikten sonra hadiste birden bire Mekke'nin şarkında geniş Evtâs vadisinde büyük bir Hevâzin kuvvetlerinin toplandığı bildiriliyor. Sonra Muhammed'in bunlara karşı nasıl yürüdüğünü, Huneyn muharebe-i azîmesini kazandığını, muhariblerden birçoğunun çekildiği Tâif muhasarasına teşebbüs ettiğini, Tâif'te İslâmiyet'in hedm ü tahribe mahkûm eylediği Lât mabedi nâmına ziyaretgâhın mevcudiyeti[nin] ahâlînin ruhunda İslâmiyet'e ve müessisine karşı bir nefret-i husûsiyye tevlîd ettiğini görüyoruz.

Hevâzinler ne için toplandılar? Niyetleri ne idi? Peygamber'i bedevîlere hücûm etmeye ve hayat-ı risâletinin en büyük bir harbini göze almaya sevk edecek ne gibi esbâb-ı ciddiye mevcut idi? İşte bir takım sualler ki hadis bu bâbda tamamen

326 8. sene-i hicriyye, §65.

sâkit kalır. Muhammed'in bütün tercüme-i hâl muharrirleri yalnız az çok muvaffakıyetli birtakım tahminler dermiyân edebilmişlerdir. Fakat Muir, Hevâzinlerin bu ictimâ-i müsellahı[nın] ya Hâlid'in Cüzeymlere karşı tecavüzünden ya Mu-
[VII/266] hammed'in müstevliyâne siyasetinin korkusundan ya temâdî *{sürüp giden}* eden muvaffakıyât-ı mes'ûdesinin verdiği kıskançlıktan ve istiklâllerinin bu yüzden tehlikeye düştüğü endişesinden ileri geldiğini söylediği zaman,[327] bu zayıf izâhatın izâhat nâmına bile lâyık olmadığını, eski zulmeti hiç tenvîr etmediğini görüyoruz.

Filhakika, vakâyı'ın tarihi tedkîk edilince bir takım karanlık noktalara tesadüf ederiz. Bunlar, haklarındaki hadis rivayetlerinin sıhhati hakkında bizde şüpheler tevlîd ederler. Muhammed[in] Mekke fethine teşebbüs ederken zihninde başka bir emel bulunmadığı şüphesiz görünüyor. Mekke'nin fethi[nin] kendisinin o andaki emellerinin zirve-i kusvâsını teşkîl etmesi pek tabiîdir. Hevâzinler'e karşı Hudeybiye Seferi, bütün Müslümanlar hatta Muhammed için bile hiç beklenmedik bir vaka teşkîl etmiştir. Hevâzinlerin Evtâs'ta bütün mallarını, bütün ailelerini toplamış oldukları da şüphesizdir. Çünkü bunların Huneyn galibleri eline geçtiğini biliyoruz. Hevâzinler Muhammed'e hücûm maksad-ı sarîhiyle toplanmış olsalardı bütün ehemmiyet verdikleri şeylerin kâffesini bir mağlubiyet takdirinde düşmana şikâr olmak tehlikesine mâruz bırakmazlardı. Mütecâvizâne bir maksadları olsa idi bütün aileleri ve mevaşîyi Mekke'ye doğru getirecek yerde şüphesiz ki her şeyi aksi istikâmete, her türlü ihtimalden masûn bir yere gönderirlerdi. Gayet tabiî olan ve muhadisînin bile göz-
[VII/267] lerine çarpan bu itirazâta cevap vermek için Evtâs karargânında kadınların toplanmasına itiraz eden ihtiyarın hikâyesi uyduruldu; Hevâzinler kumandanının başka bir fikre kapıldığı, kadınların mevcudiyeti[nin] herkesi daha fedakarâne harbe sevk edeceği nokta-i nazarını müdafaa ettiği söylendi.[328]

327 Muir, dördüncü cilt, 136.
328 8. sene, §114.

Hevâzinler'i bütün aileleriyle ve mevâşîleriyle Evtâs'ta toplanmaya sevk etmiş olan esbâb büyük bir zulmet ile muhâttır. Hadislerin biraz evvel bahsettiğimiz tarzda verdikleri îzâhatı bir masal diye bertaraf edebiliriz. Hevâzinlerin reisi Mâlik'in bütün kabile efradına bütün mâ-meleklerini o kadar tehlikeye mâruz bırakmayı kabul ettirebilmesi iddiası hiç kâbil-i müdafaa değildir. Çünkü Arap rüesâsı kabilenin efradına ancak onların kabul edebilecekleri emirleri i'tâ edebilirler. Evtâs ictimâı vukû' bulmuşsa kabilenin tekmîl efrâdı bunu ittifak-ârâ ile kabul ettiği için vukû' bulmuştur. Büyük bir tehlike korkusu olsa idi hiç şüphe yok ki ekseriyyet düşman karşısında biraz cesaret bulmak arzusuyla yeryüzündeki bütün mâ-meleklerini tehlikeye atmazlardı.

İşte bu mülâhazâta istinad ederek hadisteki rivayetin hakikati ya gizlediğine ya tahrîf ettiğine hükmetmeye kendimizde hak görüyoruz. Binaenaleyh, Hevâzinlerin Muhammed'e en büyük zaferi ve en büyük satvet ve şevketi esnasında tecavüz etmek ve meydan okumak niyetleri beslemediklerine, bi- [VII/268]
lakis onların tecavüze uğradıklarına ihtimal veriyoruz. Ağleb ihtimale göre Muhammed bunda da mâzîde defaat ile yaptığı gibi ya hayatlarını fedâyı göze almak yahut cebr ve gâretin huzûzât-ı şehvaniyesinden sarf-ı nazar etmek sûretiyle taraftarları kendisine mühim bir hizmet îfâ ettikten sonra onlara büyük bir mükafât-ı maddiye temin etmek tarzındaki mesleğini tatbik eylemiştir.

Muhammed, Mekke'den az bir mesafede aileleri ve sürüleriyle beraber kalabalık bir Hevâzin karargâhı bulunduğunu haber alınca, ağleb ihtimale göre bunu bir tehdit gibi tefsir etmiş yahut böyle tefsir etmeyi muvâfık görmüş ve derhal tecavüze geçmeyi düşünmüş olacaktır. Bu sûretle zî-kudret ve müthiş bir kabilenin kuvve-i askeriyyesini parçalayacak, mağlubların emvaliyle harîs taraftarlarına kansız ve kârsız Mekke fethinde gösterdikleri i'tidâlin mükâfatını temin edecek idi. Bizzat Peygamber de Kureyşîler'in ihtidâsını temin etmek yolundaki vâsi' tasavvuratını mevki-i icrâya koymak için paraya

ve vasâite pek muhtaç bulunuyordu. Kureyşîler'in ihtidâsı ancak altın pahasına temin edilebilirdi.[329] Binaenaleyh, Huneyn Seferi'nin sebepleri[nin] bütün bütün başka türlü olduğuna ve hadisin inandırmak istediği gibi yüksek ve necîb şeyler
[VII/269] olmadığına hükmetmek için kuvvetli delâil vardır. Herhalde, şurası muhakkaktır ki ilk hücûm hareketini Muhammed yapmıştır. Mekke'den hareket etmiş ve Evtâs vadisine kadar Hevâzinler'i aramaya gitmiştir. Kezâlik Huneyn vadisindeki meşhur baskının da mütecâviz bir düşmana karşı Hevâzinler tarafından bir müdafaa-i meşrûa hareketinden ibaret olduğu muhakkaktır. Hevâzinlerin bu cüretkârâne hareketleri, az kaldı Huneyn baskınını Müslümanlar için azîm bir mağlubiyet haline kalb edecekti. Fakat nihayette Peygamber o kadar tam bir sûrette galebe çaldı ki bedevîlerin bütün karargâhını, mevaşîlerini ve ailelerini ele geçirdi.[330]

§112. Muzafferiyetin büyüklüğü Muhammed'in ümitlerinin kat kat fevkinde zuhûr etti. Çünkü ganâimin taksîmini hilâf-ı mu'tâd olarak sonraya ta'lîk ettirdi, Muzafferiyetin azametinin sevkiyle bilâ-teehhür Tâif şehrini muhasaraya kalktı. Müstahkem surlarıyla meşhur olan bu şehrin zabtı[nın] büyük müşkilât arz etmeyeceği ümidinde idi.[331] Muhammed'in ordusu içinde müstahkem mevâkı'ı muhasara ve hücûm makinelerini idare fenninde mâhir bazı cenûblu Araplar da vardı. Onun için Peygamber, Tâif ahâlîsinden bir haylisinin
[VII/270] maktûl düştüğü Huneyn Muharebesi gibi bir harbden sonra şehrin Medine ve Hayber Yahudilerinden fazla bir mukâvemet göstermeyeceği zannında bulunmuştu. Tâif'i kolayca fethedebilmek hülyâsına düşmüştü. Sakîfler'in Hicaz'daki âciz Yahudilerden bütün bütün farklı hissiyat-ı cengâverâne ile mâlî olduklarını anladığı vakit hatasını takdir etti. Ne askerlerinin miktarı, ne muhasara makinelerinin isti'mâli bir fayda vermedi. Bütün hücûmlar azîm zayiât ile muzafferâne püs-

329 8. sene, §87.
330 8. sene, §113. ve müteâkıb fıkralar.
331 8. sene-i hicriyye, §139. ve müteâkıb fıkralar.

kürtüldü. Hatada ısrar etmenin mânâsızlığına az vakit içinde kanaat getiren Muhammed, birkaç gün sonra muhasarayı ref' ile maiyetindekilerle birlikte Cirâne vadisine çekildi. Huneyn Muharebesi'nin bütün ganâimi orada bulunuyordu. Bütün ganâimin taksîmi, Tâif pîşgâhındaki *{önlerindeki}* muvaffakıyetsizliği telafiye hizmet edecekti. Bu Tâif muvaffakiyetsizliği hakkında Müslüman müverrihleri lakırtıyı uzatmaktan hiç hoşlanmazlar.

Halbûki Cirâne'de cereyân eden vakâyı' hakkında pek muharref sûrette, birçok tafsilât mevcuttur. Bu münasebetle hikâye edilen şeylerin büyük bir kısmını bir hakikat-ı mutlaka diye kabul etmek lazım gelirse, Muhammed'in taraftarlarının nâ-gehânî bir tahavvül ile o azgın sevâik-i tabîiyyelerini iskât ettiklerine, birden bire fikr-i menfaatten ârî ve Peygamber'in en ufak arzularına körü körüne mutî', şâyân-ı hayret bir uluvv-i cenâb eseri gösterdiklerine inanmak îcâb eder. [VII/271]

Menâbi'de hikâye edebildiğine göre, ganâimin taksiminden sonra Cirâne'de Hevâzinler'in sefirleri Peygamber'in nezdine gelmişler ve arz-ı inkiyâd ve ihtidâ ederek kadınlar ve çocukların kendilerine iadesini temin eylemişlerdir. Muhammed yalnız kendi taht-ı temellükündeki kadınlar hakkında bir karar verebileceği cihetle bunları terke hazır olduğunu bildirdi ve sâir Müslümanların da hisselerine düşen üserâyı iade etmeleri için elinden gelen teşebbüsâtta bulunacağını vadetti. Rivâyet olunduğuna nazaran, sonra Peygamber'in ısrarı üzerine (bazı Temîmler ve Fezâreler müstesna olmak üzere) hepsi hisselerine düşmüş kadınları bilâ-taviz iadeye razı oldular. Galibler yalnız mevâşî ve sâir eşya ile iktifâ ettiler.

İşte muhaddisîne nazaran vaka bu sûretle cereyân etmiştir. Bunda bir hisse-i hakikat bulunduğu muhakkaktır. Bunda şüphe edilemez. Fakat İslâmiyet'in, Peygamber'in ve ilk Müslümanların a'lâ-yı şân ve şerefi için vakanın pek çok tahrîf ve tezyîn edilmiş olduğu da muhakkaktır. Kadınların ancak kısmen iade edildikleri ve miktarlarının pek az olduğu şüphesizdir. Bunların kâffesinin iade edilmedikleri bizzat Muham-

med'in bile birkaç tanesini (lâ ekall üç muhafaza) etmesiyle sabittir. En sâdık ashâbına da bazı kadınlar hediye etmişti.[332]
[VII/272] Sonra bunların geri verildiğine dair bir haber yoktur. Binaenaleyh Peygamber'in ve kârinlerinin misali, harîs ashâbı düşmanlara karşı âlicenâb davranmaya sevk edecek bir mahiyette değildi. Cirâne'de Muhammed ile müzâkereye gelen Hevâzinler'in Huneyn'de mağlub olan kabilelerin ancak bir cüz'ü oldukları muhakkaktır. Buna kanaat getirmek için 10. sene-i hicriyyede Medine'ye ihtidâya gelen kabilelerin esâmîsini tedkîk etmek kâfidir.[333] Bunların arasında büyük Hevâzin neslinin (hepsi Âmir b. Sa'sa'aların dalları) ikinci derecede kabilelerine çok tesadüf olunur. Cirâne'ye gelmiş olan Hevâzinler, ağleb ihtimale göre, Mekke'ye daha karîb yerlerde sâkin olanlar idi. Şüphesiz her biri kendi ailesi nâmına idare-i kelâm etmiş, bütün Hevâzinler'in bir murahhası sıfatı ile bir harekette bulunmamıştır. Peygamber'in Cirâne'den sonra Hevâzinler'in reisi ile müzâkerât-ı hususiyyeye giriştiğini, bir takım ihsanlar vererek ve emvâlini iade eyleyerek ihtidâsını iştirâ ettiğini hatırlamak faydadan hâlî olmaz. Binaenaleyh, birçok Hevâzinli'nin Cirâne mülakâtında temsil edilmediklerine hükmolunabilir.

Ganâimin taksimi esnasında, Peygamber'in bile artık intizâra razı olmayan harîs Müslüman kalabalığı tarafından sû-i muamele gördüğü bir sırada vukû'a gelen münasebetsiz
[VII/273] ahvâl düşünülecek olursa[334] bütün Müslümanlar tarafından böyle âlicenâbâne bir hatt-ı hareket takibi[nin] ihtimal haricinde olduğu teslim edilir. Oradaki adamlar Peygamber'in arkasındaki meşlahı bile yırtacak derecede harîs iseler Peygamber'in bir sözü üzerine bütün Müslümanların kuzu gibi kesilmelerini, hiç itiraza kalkmayarak kadın ve çocuk gibi ganimetin en mergûb bir kısmından vazgeçmelerini körü körüne nasıl kabul edebiliriz?

332 8. sene, §163.
333 9. sene, §74 ve müteâkıb fıkraları.
334 8. sene, §161-162.

Binaenaleyh, eğer hakikaten düşman kadınlarının iadesi keyfiyeti vukû'a gelmişse (ki bunun aksini ispat etmek müşkildir) bu iade keyfiyeti gayet hafif bir nisbet dâhilinde cereyân etmiştir. Eşya, mevâşî hatta bazı imârete nazaran gümüş halinde elde kalan azîm ganâime nisbetle bu pek kâbil-i ihmal bir miktar teşkîl eylemiştir.[335]

§113. Herhalde, iade edilen kadınların miktarı ister az ister çok olsun ganâimin yekûnu bu yüzden ehemmiyetli bir sûrette ta'dilâta uğramadı. Çünkü muharebede hâzır bulunanların [VII/274] kâffesi azîm hisseler aldılar. Muhammed, kendisine isabet eden humus sayesinde mühim bir sermayeye sâhib oldu. Muhammed kendi hesabına servet sahibi olmayı arzu eder bir zât değildi. Onun en çok ehemmiyet verdiği şey büyük siyasî ve dinî gayesini takipten ibaret olduğu için iktisab ettiği serveti derhal Mekke'nin müşrik eşrafını en'âm ve ihsana gark etmeye hasreyledi. Onları altın pahasına Müslüman etmek istiyordu. Kureyşîler'den hiçbiri bir servet cazibesi karşısında uzun müddet mukâvemet edemedi. Muhammed o kadar âlicenâb davrandı ve Mekke tacirleri paraya o kadar düşkünlük gösterdi ki Muhammed maksadına tamamen nâil oldu, bütün Kureyşîler'in vicdanlarını birer birer satın aldı. Eski düşmanlara karşı bu kadar iltifat ve ikram, sâdık taraftarlar arasında mühim bir adem-i memnuniyet fırtınası kopardı. Bunlar Muhammed'in davası uğrunda kanlarını döktükleri halde şimdi, İslâmiyet'e îfâ etmiş oldukları bu hizmetin mükâfatına binnisbe pek az nâil oluyorlardı. Hâlbuki din düşmanları İslâmiyet'e mukâvemet etmiş olmalarından dolayı daha büyük mükafât görüyorlardı. Muhammed pek müşkil olan bu vaziyetten gayet samimi izahât ile kendisini kurtardı. Bu beyanât o derece samimi idi ki muâhizlerin bir diyeceği kalmadı. Taraftarları Araplar'a has bir açık kalplilik ile bütün düşündüklerini Mu- [VII/275] hammed'e söylemişti. Muhammed, hakikî Müslümanların İs-

335 Not-1 [VII/273] Bu mülâhazâta istinad ederek, Huneyn Muharebesi'nde Müslümanların bütün Hevâzin kadınlarını esir etmiş oldukları hakkındaki rivayetten şüpheye düşüyoruz. Hadiste gördüğümüz üserâ miktarında mu'tâd mübalağa eseri mevcûd olmak lazım gelir.

lâmiyet'e sâdık kalmak için taltîf ve nevâzişe *{gönül almaya}* ihtiyaçları olmadığını açıkça söyledi. Allah, müşriklerin ihtidâ etmelerini istiyordu. Bunu temin için takip edilecek yolu kendisine Allah irâe etmişti. Muhammed'in haksız âlicenâblığının hakikî esbâbını gizlemeyerek kemâl-i samimiyet ile söylediği bu sözler, kendisinin ahlâkı ve seciyesi hakkında gayet kıymetdâr bir vesîka teşkîl ederler. Muhammed, yumuşak bir yalana çıplak hakikati daima tercih ederdi. Müminlerin muâhezâtına Muhammed'in verdiği cevap Kur'ân'ın metninde bile muhafaza edilmiştir (XI, 60). Bu, serdedilen ithamâtın ciddiyetine ve Peygamber'in tebrie-i nefs için gösterdiği itinaya bir delil teşkîl eder. Nâzil olan vahy-i ilahi karşısında müminler bir şey söylemeden başlarını eğdiler.

Bu müşkilât hallolunduktan, ganâim taksîm ve herkes tatmin ve memnun edildikten sonra Muhammed, Kâbe'yi bir daha ziyaret ile Medine yolunu tuttu. Yalnız büyük bir muvaffakıyet-i siyasiyye ve azîm bir zafer-i askerî temin ettiğine değil taraftarları arasında ehemmiyetli adem-i hoşnûdîleri teskîn ve kendisi kadar mâhir ve metin olmayan adamları ezebilecek bir takım vahim müşkilâtı da iktihâm eylediğine memnun idi. [VII/276]

§114. Muhammed, nâil olduğu muvaffakıyet-i azîmenin ruhuna verdiği sükûn ve itmi'nân ile Medine'ye döndü. Medine muhasarasından sonra geçen son üç sene zarfında takib ettiği müsamahakârane siyasetin ileride İslâmiyet işlerinde ne azîm netâyic tevlîd edeceğini ağleb ihtimale göre pek az takdir etmiştir, ihtimal ki aklına bile getirmemiştir.

Muhammed, kendi hükm ü nüfûzu altında bedevî kabilelerin i'timâdını temin etmek ve Mekke'yi ele geçirmek için pek çok müsâadâtta bulunmuştu. Bu sebeple Müslüman muhîti derin bir tahavvüle marûz kalıyordu. Yalnız şunu hatırlatmak kâfidir ki Mekke fethine kıyâm ettiği zaman çıkardığı on bin kişilik büyük ordunun kısm-ı azamı iki sene evvel Kureyşîler'e Medine aleyhindeki harekâtta refâkat eden kabilelerden terekküb ediyordu. İş bu kadarla kalmıyordu: bu kabileler elân fiilen müşrik idiler. İçlerinde öyle bedevî Araplar (Süleymler)

vardı ki daha birkaç ay evvel bir Müslüman kuvve-i askeriyesini katletmişlerdi. Bu kâtillerin döktükleri kan affedilmişti. Hatta bunlara ordunun pîş-dârlığı *{öncülüğü}* gibi nâzik ve müşkil bir vazife verilmişti. Bir tek adamın azm ü iradesi ve dehâsı sayesinde rastgele, tesadüfi sûrette bir araya toplanmış kimselerden mürekkeb bu orduda umuma şâmil ganimet hırsı istisnâ edilirse, hakikî bir hiss-i müşterek mevcûd değil- [VII/277]
di. Eski hakikî Müslüman anâsırı, sâdık Mekke muhacirleri, guyûr-ı Medine ensârı bu ordu içinde artık kıymet itibarıyla her gün gittikçe azalan bir ekalliyet teşkîl ediyorlardı.

Yeni Müslümanlar ancak ismen Müslüman idiler. Yeni unsurların bu karma karışık kalabalığı ilk Müslümanların hissiyatlarına, i'tiyâdlarına zerre kadar iştirâk etmiyordu. Bedevîler, içlerinde hiçbir şevk ve galeyân hissetmeden İslâmiyet'e girmişlerdi. Ya cebr ve şiddete marûz olmak korkusundan ya ganimet hırsından dolayı Müslüman olmuşlardı. Müşriklik hislerini ve âdetlerini zerre kadar değiştirmemişlerdi. Binaenaleyh, yeni unsurlar ile eski unsurlar arasında hiç müşterek bir nokta yoktu. Medine'deki ilk senelerde Peygamber'in faaliyet-i ıslahat-perverânesi, Mekke muhacirleri ve kadîm Medine ashâbı fırkasını vücûda getirmişti. Bu fırka hakikî Müslümanlar zümresini temsil ediyordu. Bunlar da o kadar senedir kendilerine istinad ve rehber olan Peygamber'e karşı mevcûd hiss-i hürmet ve takdir, büyük bir itimat ve imânâ munkalib olmuştu. Peygamber'in sözlerine ve mezhebine gözü kapalı i'tikâd ediyorlardı. Bu zümre arasında Ebû Bekir, Ömer, Osman b. Mazûn,[336] Abdullah b. Mesûd, Ebû Zerr el-Gıfârî vesâire gibi bir takım zevât vardı ki [onlar] İslâmiyet'i büyük bir şuûr ile kabul etmişlerdi, evâmir ve ahkâm-ı diniyyeyi harfi harfine takib ediyorlardı. Peygamber'in dudaklarından çıkan [VII/278]
kelimelere bakarak, ona itaat gösteriyorlar ve her hareketini taklid eyliyorlardı. Muhammed'in hareketini ve evâmirini ifrâta vardıran ve âdeta Muhammed'den daha Müslüman olan bu ekalliyetten başka sâir Medineli ve Mekkeli ashâb

336 2. sene, §108.

da vardı ki bunlar o derece de dindar olmakla beraber bütün muharebelerde bulunmuşlardı. İlk İslâmiyet'in bütün vakâyı'ının şahitleri idiler. Kendilerinde büyük bir hiss-i dinî yoksa bile Peygamber ile uzun müddet temas neticesinde Peygamber'e karşı hissettikleri muhabbet sevkiyle, insanları sevdikleri ve hayran oldukları şeyi taklide sevk eden temâyül dolayısıyla bir dindarlık peydâ etmişlerdi. Peygamber'e itaat etmeyi, vazâif-i diniyyeye hürmet göstermeyi, Peygamber'in sünnetlerine imtisâl eylemeyi bir medâr-ı şeref ve iftihar biliyorlardı. Bunlar her gün adetleri artan yeni Müslümanlardan temeyyüz etmek istedikleri zaman bu mesleklerini daha ziyade takviye ettiler. İçlerinde hakikî Medineliler ekseriyyeti hâiz olduğu için Medine fırkası nâmını vereceğimiz bu eski fırka, adetçe az olduğundan -ihtimal ki mecmûu bine bâliğ olmazdı- gayet müstesna bir mevkiye mâlik idi. Yeni heyetin hakikî temeli bu fırkadan ibaretti. Bunlar Peygamber'in hakikî vâris-i manevîsi idiler. İslâmiyet'in müstakbel havariyyûnu idiler. Muhammed'in Allah tarafından insanlara bildirdiği şeylerin kâffesini bunlar hâmil idiler. Peygamber ile daimi
[VII/279] bir temas, Peygamber'e karşı büyük bir muhabbet te'sîriyle bu adamlarda hakikaten yeni bir tarz-ı his ve tefekkür vücûd bulmuştu. Bu tarz, evvelkine nisbetle daha yüksek, daha medenî idi. Bunlar her nokta-i nazardan iyileşmiş kimselerdi. Sonra devlet adamı ve ordu kumandanı sıfatıyla fütuhât muharebelerinin en müşkil dakikalarında bu bâbda arz ettikleri parlak delâil, Muhammed'in fikirlerinin ve dininin münbit bir toprağa atılmış birer tohum olduğunu, hakikaten müstesna bir kıymeti hâiz bir sınıf adamlar yetiştirdiğini gayr-i kâbil-i inkâr bir sûrette ispat ederler. Metn-i kudsî bunlarda bir vedîa halinde saklanıyordu. Kur'ân'ı tam olarak yalnız onlar biliyorlardı. Peygamber'in bütün söylediklerinin ve emrettiklerinin hatıralarını kemâl-i dikkat ve itinâ ile saklıyorlardı. Peygamber'in miras-ı manevîsinin muhafızı onlar idiler. Bu zâtlar İslâmiyet'in muhterem bir kütüğü idiler. İslâm heyet-i ictimâiyyesinin kıymetdâr ilk fukahâsı, ilk kelâmiyyûnu, ilk muhaddisîni bunların arasından zuhûr edecekti.

Bu küçük fakat gayet kavî ve mütecanis nüve etrafında, yukarı[da]ki fıkralarda muhtasaran hulâsa ettiğimiz ahvâl ve vakâyı' tesiriyle, Cezîretü'l-Arab'ın muhtelif taraflarından ve muhtelif kabilelerinden adetleri gittikçe artan bir takım bedevîler toplanmışlardı. Yeni gelenlerle eski ashâb arasında derhal bir tezat, derin bir fark-ı manevi tezâhür etti ve bunları birbirinden sûret-i kat'iyyede farklı iki sınıfa ayırdı. [VII/280] Medine fırkasının nüvesi medenî temâyülâta mâlik, adeta incelmiş tacirlerden ve çiftçilerden terekkûb ettiği ve bunlar sabit bir ikâmetgâha mâlik bulunduğu, fazla olarak gerek Peygamberle şahsî temas neticesinde gerek yeni evâmir-i diniyye, ahlâkiyye ve ictimâiyyeye muntazaman riâyet sayesinde derin sûrette değiştikleri ve kesb-i salah eyledikleri halde yeni gelenler bilakis çölün gayet kaba bedevîleri idiler. Bunlar hadarî, medenî, sakin hayattan nefret ederlerdi. Zevkleri, hisleri kadîm ashâbın hissiyatından tamamen farklı idi. Fazla olarak, İslâmiyet'i kerhen kabul etmişlerdi. Kısm-ı azamı ihtimal ki Peygamber'i şahsen bile tanımıyordu. Kendisini bir kere bile görmeden çölde yaşıyorlardı. Ondan korkuyorlar, onun hükm ü nüfûzuna katlanıyorlardı. Çünkü fevkalâde bir adam olduğunda müttefik idiler. Pek büyük şeyler yapmıştı. Fakat Peygamber'i sevmiyorlardı. Hatta ihtimal ki birçoğu Peygamber'den nefret ediyordu. Çünkü çölün hürriyet-i mutlakasına, anarşi haline nihayet vermişti. Peygamber nüfûz-ı ıslahat-perverâne ve medeniyyet-kârânesini bedevîler üzerinde az bir müddet için bile isti'mâl edemedi. Çünkü rüesâdan başka hiçbiriyle doğrudan doğruya ve şahsî münasebette bulunamadı. Yerlerinde kalan bedevîler kitlesi eskisi gibi aynı müşriklik şerâit-i ibtidaiyyesi içinde yaşıyorlardı. Bu [VII/281] şerâit hiç değişmemiş, hiç salah bulmamıştı.

Bazı kabile reislerinin beyanât-ı resmiyyeleri, muhtelif kabilelerin İslâmiyet'i kabul ettiklerine bir delil teşkîl etmişti. Kabilenin fertleri, vergi olarak bir miktar para yahut mevâşî vermişlerdi. Fakat bunu verirken mırıldanmışlardı. Vergileri

ne muntazam ne de müsâvî sûrette te'diye etmemişlerdi.[337] İşte bu sathî merâsim ile kabileler Müslüman diye telakkî olunuyorlardı. Fakat onlar faaliyette eskisi kadar müşrik kalıyorlardı. Müslüman olmak için hakikatte metn-i Kur'ân'ı öğrenmek lazımdı. Muhammed'in murahhaslarından bazıları bedevîlerin zihinlerine yeni dinin ve yeni ahkâm-ı ibadetin ibtidaî mefhumlarını sokmaya çalışıyorlardı. Fakat bu dinî propaganda daima nâ-tamam, muvakkit ve sathî kaldı. Hatta hadislerde Muhammed'in kabilelere birçok neşr-i din yolladığına dair malûmat bile yoktur. En mu'tâd olan şekil, kabilenin efradından birini pek sathî olarak Müslüman yapmaktan ibaretti. Buna tedrisât-ı diniyyede bulunuluyordu. Bu tedris bazen yalnız birkaç gün sürüyordu. Sonra bu mühtedî, kendi kabilesi arasında neşr-i dine gönderiliyordu. Hâlbuki mühtedinin İslâmiyet'e dair gayet sathî bir malûmatı vardı. Yeni din
[VII/282] onun kanına ve ruhuna girmeye vakit bulamamıştı. Binaenaleyh onun öğretebileceği şey pek az idi. Kendi akrabasıyla konuşurken prensiplerde gayet geniş davranması, hayr-hâhâne bir müsamaha eseri göstermesi, ahkâm-ı ibadeti ve mâlî mecburiyetleri anlamayanlar veya anlamak istemeyenler nezdinde pek ısrar etmesi muhtemel idi. Bunun neticesi olarak Medine'de neşredilen yeni ahkâm-ı ahlâkiyye Arabistan çölünde nâ-kâbil-i nüfûz havâlîsinde dağınık ve gömülü kabilelerin son ferdine vasıl olduğu zaman o kadar zayıflamış bulunuyordu ki bu yeni gıdâ-yı fikrî âdeta gayr-i mahsûs geçiyordu. Yeni taraftarlarının hakikî tabiatlarını herkesten iyi bilen Muhammed bile onları fazla mükellefiyet ile ta'zîb etmek istemedi.[338] Vergileri oldukça intizâm dairesinde ahz ederse

337 8. sene-i hicriyye, §185, not 2; 9. sene, §8, not 2 ve §18. fıkra, not 2; 10. sene, §7 ve 9. fıkralar, not.

338 Not-1 [VII/283] İhtidâ eden kabilelere karşı Peygamber'in müsâadekârâne ve müsamaha-perverâne hareketi yalnız hesaplı ve mahirâne bir siyasetin neticesi değildi, adeta zarûrî bir hâl idi. Bu, hakikatte akvâm-ı Sâmiyye'de ulûhiyyet ile insanlar arasındaki münasebâtın vasf-ı hakikisinin bir tezâhüründen ibaretti. Bu münasebâtı Robertson Smith büyük bir nüfûz nazarıyla tasvîr ve tahlîl etmiştir (*The Relgion of The Semites*, 59-64). Akvâm-ı Sâmiyyeye mensup bedevîlerin tabiatı, mabutların müdahalâtına karşı mütehammil değildir. Bedevî Araplar sâir akvâm-ı Sâ-

İslâmiyet'in bu haricî ve pek maddî tezahüratıyla iktifâ ediyor, sâir hususâta göz kapıyordu. Kadîm müşriklik teşkîlatına yeni ıslahat esaslarının nüfûzu için ihtimal ki zamanın yardımına intizâr ve i'timâd ediyordu.

İhtimal ki, çoktan beri büyük ıslahatçının medeniyet-bahş tesirini doğrudan doğruya hisseden Medine'ye pek civar kabilelerden bazıları istisna edilirse bütün kabileler çölün mu'tâd olan hayatına, sanki Muhammed hiç dünyaya gelmemiş gibi

miyye'ye nisbetle bu hususta daha ileri gitmişlerdi. Onların nokta-i nazarına göre kabilelerin mabudu, kendisine imân eden kimselerle kolay ve samimi bir münasebât dairesinde yaşardı. Mabudun hükm ü nüfûzu bî-pâyân ve mütecavizâne değildi. Mabud, müminlerden pek çok şey isteyemezdi. Mabudun kendi müminlerine karşı hareketi seyyidlerin yani kabile reislerinin harekâtına müşabih idi. Yani rehberlik etmek, yardımda bulunmak, nasihat vermek gibi işler yapabilirdi; fakat emredemezdi. Muhammed de bidâyette sadece bir nâsih, bir münzir gibi ortaya çıkmıştır (medhale bakınız, §197-198). Müşriklik mabudu iyi bir hatt-ı hareketi teşvik eyleyen mâ-fevk-i tabiî bir mevcûd gibi telakkî edilirdi. Fakat kendisinde böyle bir hareketi cebren kabul ettirmek yahut bu yüzden mükafât vermek için hiçbir vâsıta-i müessire yoktu. Ondan dolayı kendi müminlerine büyük bir serbestî bırakırdı, onların hatalarına karşı bizzarûre müsamahakâr idi. Mugâyir-i ahlâk ve tehlikeli diye tavsîf edebileceğimiz bu müşriklik ruhuna karşı İsrail enbiyâsı gayet beliğâne hücumlarda bulundu. Sonra Muhammed de aynı sûrette hareket etti ve bilhassa son devrinde böyle davrandı. Bu müşriklik ruhuna karşı şiddetli itirazâtta bulundu. Dünyanın yakında mahvolacağını haber verdi. Fenalar için bir cehennem bulunduğunu [VII/284] bildirerek kâfirleri nâr-ı ebedî ile tehdit etti. Bütün bu beyanat bedevî Araplar için kat'iyyen yeni şeylerdi. Bunlara inanmaktan gayet azîm bir nefret hissediyorlardı. Bu nefret o kadar şedîd idi ki Muhammed Mekke'den Medine'ye geçerken zamanın ve arasında yaşadığı insanların te'sîrâtına kısmen münkâd {*bağımlı*} olmak zarûretini duydu, Allah'ın mutâlebâtını ta'dîl etti. Muhammed gayet zeki ve basiret sahibi olduğu için muhâl bir şeyi istihsâle teşebbüs edemezdi. Medine'de nâzil olan âyât-ı Kur'âniyye'de müşriklere karşı isti'mâl edilen lisanın gayet tahaffüf etmiş olduğu ve karîbu'l-vukû' kıyamet tehdidinin ortadan kalktığı görülür. İnsanın bütün harekâtını şedîd ve kat'î sûrette taht-ı inkıyâda alan, bir takım kavâid-i şedîde vaz' eyleyen bu sert ve nâ-kâbil-i inhinâ *{eğilip bükülmesi mümkün olmayan}* İslâmiyet Muhammed'den çok sonraki gayr-i Arap nesiller mahsulüdür. Kurûn-ı vüstâdaki Yahudiliğin ve Hristiyanlığın Arabistan hâricindeki İslâmiyet'in tekâmülü üzerinde icrâ ettikleri te'sîr-i azîm dolayısıyla vücûd bulmuş vahdet-i ilâh mesleğinin müfritâne bir tatbikatından ibarettir. Bu kurûn-ı vüstâ Yahudiliği ve Hristiyanlığı, kendilerindeki kusurların birçoğunu İslâmiyet'e de verdiler.

eski şerâit dairesinde, gayr-i mütehavvil ve gayr-i kâbil-i ta-
[VII/283] havvül bir halde devam ettiler.

[VII/284] §115. Hakikî ihtidâların çokluğundan ve Mekke fethiyle meşgul Peygamber'in faaliyet-i müstevliyânesinden müte-
vellit ahvâl, İslâmiyet dâhilinde yeni bir sınıf Müslümanların vücûda gelmesine sebebiyet verdi. Bu sınıf yukarıda tasvir ettiğimiz daha eski sınıftan yani Medine fırkasından kat'iy-
yen farklı idi. Bedevî nâmını verebileceğimiz yeni fırka İslâ-
miyet mesailinde çok geçmeden büyük bir ehemmiyet-i tâ-
rihiyye, askeriye ve maneviye iktisab etti. Bidâyette adeden
[VII/285] az olan bedevî Müslümanlar Medine muhasarasından sonra o kadar süratle çoğaldılar ki binlere baliğ olan yekûnlarla kü-
çük Medine fırkasını boğdular, İslâmiyet veche-i istikâmetini değiştirdiler. Filhakika, 11. sene-i hicriyyede kabileleri taht-ı inkıyâda alan muharibler bu sınıfa mensub idiler. Müteâkıb senelerde dünyayı zabt edenler de münhasıran onlardır. Ba-
bilonya'yı, Suriye'yi, Mısır'ı ve Afrika'yı, İspanya'yı büyük bir muhâceret cereyânıyla istilâ edenler onlardı. Arap dinini, âdetlerini, kanını kısmen Peygamber'in ismini, hadislerini ve mezhebini bir taraftan Pirene dağlarındaki Bahr-ı Muhît-i At-
lasî sahillerine, Asya steplerine kadar götürenler onlardı.

Fakat bunlar, yine tekrar ediyorum, yalnız ismen ve siyasî bir zamanecilik sâikasıyla Müslüman idiler. Adetçe kalaba-
lık oldukları ve hükm ü nüfûz ellerinde bulunduğu için daha Peygamber'in son senelerinden itibaren İslâmiyet'e öyle bir veche-i istikâmet verdiler ki kendilerinin ceng-cûyâne, harîs ve müşrik zevklerine daha uygun geliyordu. Onların tesiri al-
tında İslâmiyet barbarlaştı, Muhammed'in son senelerinde birçok temayülât-ı diniyyesini kaybetti. Yeni bir din olmaktan ziyade askerî bir istibdâdın yeni ve müessir bir şekli oldu. Bu istibdâdı yalnız Arap fıtratının demokratik temayülât-ı kaviy-
[VII/286] yesi ta'dîl ve tahfîf ediyordu.

Mamafih, yalnız ismen Müslüman olan bu müşrik kalabalığı içinde hiçbir şey[in] değişmemiş olduğunu iddia etmek doğru değildir. Muhtelif kabileler arasındaki münasebât-ı siyasiyyenin

mahiyeti değişmişti. Böyle bir tahavvül bedevîlerin hayatında yeni bir unsur teşkîl ediyordu. Bu unsur ehemmiyetçe sâirlerinin kâffesine fâik bulunuyordu. Evvelce kabileler birbirlerini vahşi birer hayvan gibi parçalarken şimdi aralarındaki kardeş kavgasına nihayet vermişlerdi. Muhammed'in dehasıyla vücûda gelmiş yeni satvet-i askeriyye tarafından mahvedilmemek için korkularından onun etrafına toplanmışlardı. Kendilerini Muhammed'e karşı müdafaa etmek isterken Muhammed'in kuvvet ve nüfûzûnu arttırmışlardı. Peygamber'in şevket ve azâmeti arttıkça yalnız başlarına kalmaktan korkan sâir kabileler de kendisine arz-ı inkıyâd hususunda müsâraat gösteriyorlardı. Bu sûretle hep merkeze doğru çeken ve toplayan, gayr-i kâbil-i mukavemet bir hareket peydâ oldu. Bu hareket gittikçe şiddet ve sürat kesb ediyordu. Adeta tabiatın kör ve önüne geçilmez kuvvetlerine benziyordu. Her şeyi sürükleyip gidiyordu. Artık her şeyi bir merkeze toplayan bu hareketi hiçbir şey durduramazdı. 9. ve 10. sene-i hicriyyeler esnasında Arabistan'ın her tarafından Medine'ye akan heyet-i murahhasalar işte tasvire çalıştığımız bu şâyân-ı hayret hâlin bir neticesidir. [VII/287]

Nihayet, rivayet olunduğuna göre, bu yeni ahvâl-i siyasiyyenin bir netice-i mantıkıyyesi olarak Arabistan tarihinde ilk defa olmak üzere henüz karışık ve mübhem bir şekilde ise de yine millî bir mevcudiyet hissi ve sâir Asya akvâmına nisbetle siyasî ve ırkî bir vahdet mefhûmu vücûd buldu. 11. sene-i hicriyyenin ihtilâcât-ı şedîdesiyle muvakkaten muhtell olan bu süs, Araplar kendilerini dünyanın sahibi gördükleri zaman teeyyüd etti. Binaenaleyh Araplar, vahdet-i milliyeleri hissini Muhammed'e medyûndurlar. Dünyanın sâir bütün kavimlerine fâik oldukları fikri sonra bundan neş'et etti.

Bunun için birçok seneden beri ihtidâ etmiş olan birkaç kabilenin -ilk kabilelerden bahsediyorum- yeni tarz-ı hayattan mânen de değişmemiş olduklarını iddia etmek hatadır. 11. sene-i hicriyye vakâyı'ı gayet vâzıh sûrette ispat ediyor ki Müslüman cemaatinin bir cüz'ü lâ-yenfekini *{bölünemez}*

teşkîl eden kabileler,[339] yani hicretin ilk 8 veya 9 senesi zarfında ihtidâ edenler sözlerinde namuskarâne durdular, İslâmiyet uğurunda bilâ-tereddüt kanlarını döktüler. Binaenaleyh bu adamların ne kadar kaba ne kadar sathî ve kat'î sûrette Müslüman olurlarsa olsunlar Peygamber'in tedrisâtı ve ahkâmı tesiriyle ve kendisiyle daimî münasebetin sevkiyle yeni,
[VII/288] yüksek ve geniş bir his iktisab etmiş oldukları gayr-i kâbil-i inkârdır. Bunlar artık kendilerini bî-pâyân bir âlemde kaybolmuş parça parça vahdetler halinde telakkî etmiyorlardı. Daha büyük bir vahdetin lâ-yenfek bir kısmı olduklarını hissediyorlardı. Bu büyük varlığa ve İslâmiyet'e dâhil olmayan diğer vahdetlere karşı münasebâtları gayet sarîh ve vâzıh idi. Vaktiyle yalnız kendi ailelerine ve kendi kabilelerine mensub kimselere karşı duydukları hissiyat şimdi Muhammed'in te'sirât-ı medeniyet-bahşâsı *{medeniyet bağışlayan etkileri}* neticesinde bütün Müslüman cemaatinin efrâdına şâmil olmuştu. 11. sene-i hicriyyedeki büyük tehlike anında hepsi davete îcâbet ettiler. Hiçbiri fedakârlıktan kaçınmadı.

Hissiyatın böyle birbirine mezc olması Arabistan için tamamen yeni bir şeydi. Bu, Muhammed'in şahsî tesiratının en hayret-bahş, en ilk netâyicinden biridir. Kendisinin en büyük meziyetlerinden birini teşkîl eder. Ruhların böyle imtizac-ı manevîsi -bir rub'-ı asır sürmemiş olmakla beraber-, İslâmiyet'in ilk zaferlerinin bütün seyrini ihtivâ eder. Muhammed, Allahu ehade îmânın müşrikler üzerine bahşettiği tefavvuku anlamayan kimselerin ruhunda yeni bir şuûr-ı dinî vücûda getiremediyse de herhalde yeni bir şerâit-i maneviyye ihdas etti. Anarşi içinde bulunan bu heyet-i ictimâiyyeye büyük bir vahdet-i
[VII/289] ırkıyye hissi, mütekâbil vazâif ve hukuk şuuru telkin eyledi. Ondan evvel böyle bir şey hiç mevcûd değildi. Bütün taraftarlarını, Muhacirler'i, Medineliler'i, bedevîleri, Kureyşîler'i İslâmiyet'i[n] umumun hayr ve nef'i için teşekkül etmiş büyük bir aile vücûda getirdiğine ve bunun bekâ ve saadetine çalışmakta hepsinin son derece de menfaati bulunduğuna ikna etti.

339 Aşağıda §120. fıkranın 1. notuna bakınız.

§116. Daha 8. sene-i hicriyye nihayetinde bile Müslüman cemaat-i siyasiyyesinin dörtte üçünden ziyadesini temsil eden Mekke Seferi'ne iştirak edenlerin miktarına bakınız-bedevî fırkasına şimdi Mekke'nin fethiyle gayet azîm bir ehemmiyet-i târihiyyesi olan üçüncü bir fırka da inzimâm etti. Bunlar Mekke'nin büyük tacirlerinden mürekkeb asilzâde-gân sınıfı idi. Zekâları, lisanlarının fesahati, umûr-ı ticariyyedeki maharetleri, servetleri sayesinde derhal Müslüman cemaatinde mümtâz bir mevki ihrâz ettikten başka çok geçmeden büyük İslâm hareketinin tekmîl fevâid-i maddiyye ve siyasiyyesini kendi ellerine aldılar. Kureyşîler ibtidâ Emevî hanedanının halifeleri, sonra Abbâs hanedanının müessisleri sıfatıyla dünyanın hâkimlerinin hâkimleri oldular.

Daha ilk zamanlardan itibaren Peygamber'in Kureyşîler'e itinası, ihsanları, iltifatları, onların ihtidâlarına ehemmiyet-i mahsûsa atfetmesi Kureyşîler'in ihrâz-ı tefevvuk etmelerine [VII/290] sebebiyet verdi. İhtidâ eder etmez mümtâz bir sınıf damgası üzerlerine hiç silinmez bir halde vurulmuş oluyordu. Bu damgayı hiçbir vakit kaybetmediler. İstikbâlde satvet ve şevketlerine bunun çok faydası oldu.

Fakat bu Kureyşîler kimlerdi? İslâmiyet'in en şedîd, en eski ve en muannid düşmanları idiler. Yeni dini boğmak için, müessisini ve taraftarlarını öldürerek mahvetmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Peygamber'in fâik kuvvetlerine mukâvemetin adem-i imkânı, sulh ve sükûn arzusu, evvelki gibi kârlı muamelât-ı ticariyyeye girişmek emeli, ince bir dirâyet-i siyasiyyeye mâlik olan bu kurnaz adamları, nihayet İslâmiyet boyunduruğunu kabule sevk etmişti. İslâmiyet aleyhinde uğraşmaktan ise İslâmiyet'e girmekte daha çok kâr bulunduğunu anlamışlardı. Son müşkilât da nihayet Peygamber'in temin-i itaat etmek üzere bahşettiği bî-pâyân müsâadât hasebiyle iktihâm edilmiş bulunuyordu. Daha bu günlerden itibaren Kureyşîler'in yeni şerâit-i siyasiyyeden te'min edebilecekleri istifadeleri tahmin etmiş olmaları ihtimal dairesindedir. Muhammed'in kendilerine bezlettiği ilti-

fat onlara yeni cemaat dâhilinde vaktiyle kendi şehirlerinde olduğu kadar mümtâz bir mevki ihrâz edecekleri kanaatini
[VII/291] vermişti. Mütecerrid bir şehirde birinci kalmaktan ise büyük bir imparatorlukta birinci olmanın daha kârlı olacağını takdir edebilecek kadar kendilerinde tüccar ruhu vardı.

İşte bu kanaatler, bu ümitler Kureyşîler'i Müslüman cemaatine girer girmez İslâmiyet davasının ve İslâm cemaatinin vahdet-i siyasiyyesinin en kuvvetli bir müdafii olmaya sevk eden birer sebep teşkîl etmişlerdi. Muhammed'in vefâtını müteâkıb vukûa gelen inhilâl hareketine karşı şiddetli bir aksülamel gösterdiler. Muhammed tarafından te'sîs edilen imparatorluk 11. senenin buhran fırtınalarına mukâvemet edebildiyse bunu kısm-ı azamı itibarıyla Kureyşîler'in metânetine ve Medine hükümetine karşı gösterdikleri sadâkate medyûndur.

Büyük vesâit-i maneviyye ve maddiyye ile mücehhez bulunan bu zî-kudret insanlar kümesi, Müslüman cemaatine girer girmez o cemaatin faal kuvvetlerinden biri oldular; bütün meziyetlerini, hatta bütün kusurlarını Müslüman cemaatine verdiler. Yeni din onlar için hakikî mahiyetlerini, siyasî ve dünyevî emellerini setr için rahat bir çare teşkîl etti. Dine zerre kadar ehemmiyet verdikleri yoktu. Kadîm devrelerin harîs, meyyal-ı rayb ve şüphe, menfaat-perest müşrikleri olarak kaldılar. İslâmiyet'in Asya'ya intişârının ilk zamanlarında tahaddüs eden vakâyı'-ı azîmenin gölgesi altında onlar göz dikmiş oldukları
[VII/292] menâfi ele geçirdiler; münasip vakit hulûl edince kuvvetli bir el ile zimâm-ı hükümeti yakaladılar. Esbâb-ı siyasiyye lüzûm gösterdiği zaman gayelerine muvâsalata bir mâni' teşkîl eden ne varsa hepsini bilâ-merhamet, bilâ-tereddüt ezdiler. 63. sene-i hicriyyede Medine kurbunda Harre'de vukû'a gelen muharebede kadîm Medine fırkasının en mümtâz simâları mahvoldu. 64. ve 73. sene-i hicriyyelerdeki muharebelerde Müslüman âleminin en mukaddes ziyaretgâhı kısmen muhterik *{tutuşup yanmış}* ve münhedim *{yıkılmış}* oldu. Bütün bu muharebeler, bu kıtaller bize Kureyşîler'in sine-i İslâmiyet'e nasıl bir ruh idhâl etmiş olduklarını sarîh sûrette gösterir.

Bedeviler, kıymetdâr ve cengâver adamlardan mürekkep kıymetli bir muâvenet temin etmiş olmakla beraber yeni devlete son derecede tehlikeli ve iğtişâşa meyyâl bir takım unsurlar da idhâl etmişlerdi. Hâlbuki Kureyşîler, mürâiliklerine rağmen yeni devlete sükûn ve intizâma ait kıymetdâr gayret ve himmetler getirdiler. Mahirâne bir siyaset mi'yârı idhâl ettiler. Biraz sonra İran'ın Sâsânî İmparatorluğu'nun ve Bizans'ın Hristiyan hükümetinin harabeleri üzerinde yükselecek büyük imparatorluğun manevî ve maddî inkişâfâtı için bu anâsır son derece de müfîd olmuştur. Mamafih Kureyşîler kendi kusurlarını da beraber getirdiler. En hâlis Kureyşî sınıfından çıkmış olan Emevî halifelerinin tarihi, kısm-ı azamî itibarıyla Asya'da vücûd bulan en büyük imparatorluk üzerinde Kureyşîler'in hükümrân olmasında görülen kusur ve meziyetlerin, fazilet ve noksanların tarihinden ibarettir. [VII/293]

§117. Daha hicretin sekizinci senesinin nihayetlerinde bu üç fırkayı birbirinden sarîh sûrette farklı bir halde müşâhede etmek kâbildir. Hicretin birinci asrının tarihi bu üç fırkanın siyaset-i dâhiliyyedeki te'sîrâtlarının bir hulâsasıdır. Bu ibtidâ necibâne, cengâverâne bir rekâbet şeklinde tecelli eder. Sonra vahşiyâne bir haset ve kine munkalib olur ve nihayet kanlı münazaâta sebebiyet verir. Muhammed ber-hayat bulunduğu müddetçe, Peygamber'in gâlib ve hâkim simasının âdeta teshîrkâr kuvvetiyle birbirlerine mümtezic bir halde kalan bu mutezâd unsurlar, menfaat-ı umûmiyyeye hâdim bir kuvvet halinde çalışabilmek üzere yan yana rahatça yaşayabilirler gibi görünüyorlardı. Fakat bu müvâzene-i siyasiyyenin şerâiti gayet muvakkit idi. Yeni uzviyyet-i siyasiyyenin inhilâl kuvvetleri o kadar şiddetli idi, eczâ arasında tecânüs o kadar mefkûd idi ki Peygamber'in sağlığında bile ve bilhassa hayatının son aylarında bütün Cezîretü'l-Arab'ı müthiş bir kardeş kavgasına atacak büyük buhranın ilk alâimi kâbil-i müşahede idi. Cezîretü'l-Arab'ın aksâ-yı şarkında Hanîfeler arasında Müseylime'nin nüfûzu ve kudreti, aksâ-yı cenûbda Esved el-Ansî'nin ihtilâli öyle bir vaziyetin gayet vahim alâimi idiler ki Peygamber daha [VII/294]

uzun müddet yaşamış olsa idi bile ağleb ihtimale göre bu vaziyet devam edemezdi. Bizzat Muhammed Arap kavmine acı ve kanlı bir muamele tatbik etmek mecburiyetinde kalacaktı. Arabistan, Medine'den gelen yeniliği ancak bu sayede sûret-i kat'iyyede kabul etti ve bugün bile bizim hayretimizi mûceb olan o muazzam halk hareketini vücûda getirdi.

Yukarıda, Muhammed'in Mekke ve Huneyn muzafferiyetlerinden sonra Medine'ye dönerken vaz' ettiği dinin istikbâli için bir gün sîne-i İslâmiyet'e bu kadar muhtelif, mutezâd ve tehlikeli anâsırın kabulünden tevellüt edecek netâyic-i vehimeyi idrak etmemiş olduğunu söylemiştik. Bizim bu tahminimizi Peygamber'in tabiatı ve tarz-ı hareket ve tefekkürü hakkında bildiğimiz şeyler te'yîd eder. Muhammed hiçbir zaman istikbâle ehemmiyet vermedi. Her zaman hâl dâhilinde yaşadı. Mamafih, kat'iyyetle iddia edebiliriz ki Muhammed cebren taht-ı inkıyâda aldığı ve ince bir İslâmiyet cilası altında karma karışık bir araya topladığı muhtelif sınıf Araplar'ın hakikî kıymetlerini oldukça vâzıh sûrette takdir ediyordu. Mekke'nin fethinden sonra Muhammed'in orada ikâmetten imtinâ göstermiş olduğuna dair menâbi'in müttehiden verdiği malûmât bir nokta-i nazardan bizim için bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâizdir. Medineliler Muhammed'in kendilerini terk ile vatanında kalacağından korktukları zaman Peygamber'in onlara söylediği müşfikâne sözler[340] muhaddisîn için kâfî bir izahât teşkîl etmişlerdir. Bundan dolayı, daha az hissiyat-perverâne fakat daha amelî bir takım esbâbın da Peygamber'i böyle mühim bir karar vermeye sevk edip etmemiş olduğunu bize îzâh etmeye lüzûm görmemişlerdir. Peygamber, Allah'ın şehri ve dünyanın merkezi olan Mekke'yi ihmal ile Medine'yi İslâm teokrasisi için merkez yapıyordu! Hatta Muhammed daha ileriye gitti. Muhacirûnun Mekke'ye avdetlerine mâni' oldu. Hac merâsimi bittikten sonra ashâbdan hiç kimsenin Mekke'de üç günden fazla kalmaması için gayet şiddetli emirler verdi.[341] Bu his Muhammed'de o

[VII/295]

340 8. sene, §89 ve 173.
341 Sa'd, üçüncü cilt, 279, satır 16-17, 21-22.

kadar şiddetli idi ki ashâba da sirâyet etti. Huneyn'den sonra Mekke'de hastalanan ashâbdan iki zat Peygamber'e nezd-i ilahide kendilerinin Mekke'de vefât etmemeleri için tevassutta bulunmasını ricâ ettiler. Sanki Mekke'de ölürlerse din uğrunda Medine'ye hicret etmelerinin kıymet-i ahlâkiyyesi tenâkûs etmiş olacaktı. Hatta Peygamber'in ağzından şu sözlerin sâdır olduğu bile iddia ediliyor: «Ya Rab! Ashâbıma hicrette devam için müsaade et. Onları geri döndürme».[342]

Mevsûkıyyetleri gayr-i kâbil-i inkâr olan bu malûmâtın yukarı[daki] fıkralarda tedkîk ettiğimiz mevzûya sarîh taallukları vardır. Peygamber'in kendi vatanına, bizzat kendisinin dünyada en yüksek ve yegâne bir mevki, yeryüzünde Beytullah haline çıkardığı Kâbe'ye karşı ittihâz ettiği harekette garib ve anlaşılmaz gibi görünen şeyleri o fıkralarda hulâsa ettiğimiz mutâlaât pekâlâ îzâh eder. Muhaddisîn, Peygamber'in Medine'yi Mekke'ye tercih etmesinin hakikî sebeplerini anlamadı. Bundan dolayı, Peygamber'in arzusu[nun] din uğrunda ihtiyâr-ı gurbet etmenin meziyetini tam sûrette muhafaza etmekten ibaret olduğunu zannettiler. Böyle bir şâyia çıkarılmasına Muhammed'in müsaade göstermiş olması ihtimal haricinde değildir. Fakat asıl hakikî maksad bütün bütün başka idi. Sîne-i İslâmiyet'te bedevîlerin ve Kureyşîler'in mevcûdiyetinden tahaddüs eden vaziyet-i fiiliyye ve esas itibarıyla İslâmiyet'e zıt birçok anâsırın kabulü ve bu anâsırın hakikaten Müslüman olmuş kimselere nisbetle gayet çok olması zeki Peygamber'in nazar-ı dikkatinden kaçmadı. O; insanların kusurlarını, zaaflarını herkesten iyi biliyordu. Biraz evvel hikâye ettiğimiz muhtelif vakâyı' bunu gayr-i kâbil-i inkâr bir sûrette ispat eder. Peygamber'in bütün faaliyet-i siyasiyyesi için bir aksâ-yı emel teşkîl eden şehr-i mukaddese karşı gösterdiği o hiç beklenmeyen hareketteki garâbet, sâdık ve iyi ashâbını Kureyşî heyet-i ictimâiyyesinin dünyevî, müşrik ve İslâmiyet'e mugâyir hissiyatlarının te'sîrât-ı muzırrasından kurtarmak [VII/297]

342 Sa'd, üçüncü cilt, 1, 297, [VII/296] satır 16; Buhârî'ye bakınız [Kahire tab'ı], ikinci cilt, 309, 23 ve müteâkıb satırlar; Buhârî, üçüncü cilt, 49, satır 12.

fikriyle bunu yapmış olduğu düşünülünce ortadan kalkar. Muhammed anlıyordu ki yirmi senelik propagandanın semerâtını muhafaza etmek, kendi şahsî nüfûz ve itibarını ve Medine ashâbı zümresinde her günkü teması sayesinde husûle gelen İslâmiyet ruhunu idame eylemek için en sâdık taraftarlarının tecrîdi ve nâ-kâbil-i inhilâl ittihadlarının muhafazası elzem idi. Medine muhîti Peygamber için numûnelik bir heyet-i ictimâiyye haline gelmişti. Bu numûneyi aynen muhafaza etmeye pek itina gösteriyordu. Sâir Müslüman denilen kimselerin de bir gün o numûneye imtisâl edeceklerini ümit ediyordu. Ashâbına dağılmak için müsaade ederse, bunlar fena Müslümanların kitlesi içinde eriyip giderlerse en emin, en kadîm bir istinadgâhtan mahrum kalacağını, buna mukâbil hiçbir taviz elde edemeyeceğini Muhammed biliyordu. Müslüman heyet-i ictimâiyyesinin küçük numûnesi ortadan kaybolacak, her gün çoğalan yeni Müslümanlar cereyânı içinde ihtimal ki hiçbir iz bile bırakmayacak, yalnız Muhammed'in istediği tarzdaki İslâ-
[VII/298] miyet değil bizzat kendisi bile, üzerlerinde şahsî pek az hükm ü nüfûza mâlik olduğu yeni ve meçhul şahıslardan mürekkeb şedîdü't-tab', meyyâl-i iğtişâş kalabalık arasında kaybolacaktı.

Kıymetdâr Alman müsteşriklerden Sachau'nun doğru olmaktan ziyade keskin bir sûrette dediği gibi, Medine muhîti müteehhil ruhbandan mürekkeb bir devlet idi. İşte Muhammed'in düşündüğü bu türlü İslâmiyet ile sonra Asya'da hükümrân olan İslâmiyet arasında büyük bir fark vardır. Muhammed'in vefâtından elli sene geçmeden sâdık Medineliler fırkası, Suriyeli terakkîperverler tarafından şâyân-ı hürmet bir köhnelik gibi telakkî olunuyordu. Bunlar müz'ic ve mürtecî idiler. Şam halife ve imparatorlarının pek dünyevî temayülâtına karşı bir mâni'a teşkîl ediyorlardı. Medine kurbunda kayalık Harre ovasında cereyân eden kanlı facia, Emevîler'in hatt-ı hareket-i siyasîleri üzerinde icra-yı tesire kalktıkları zaman Medine fırkası efrâdı tarafından çekilen müthiş bir cezadır. Müslüman heyet-i ictimâiyyesi gün geçtikçe Peygamber'i ve vâzı-ı dini daha çok unutuyor, bidâyette çizilen yola

kendisini iade etmek isteyenleri, ashâb-ı Peygamber dahi olsalar ayaklar altına alarak çiğniyordu.

§118. İslâmiyet dâhilinde tevellüd etmekte olan fırkalar hakkındaki bu istidrâdımız bazılarına ihtimal ki pek fazla uzun görünecektir. Mamafih bizim için buna be-heme-hâl lüzûm vardı. Peygamber'in hayatı hakkındaki hadisleri toplamak bizim eserimiz için bir gaye değildir. Biz bunları tarihimizin kısm-ı mütebâkisi için bir medhal hizmetini görmek üzere cem' ediyoruz. Onun için, bu umûmî hulâsada gelecek senelerin vakâyı'ıyla sıkı bir râbıtası bulunan vakaları nazar-ı dikkate arz etmeye mecburuz. Tarîk-i mesaimizde ilerledikçe, her hutvede karşımıza çıkan girift ve muğlak meseleleri anlamak hususunda bunlar bize yardım edeceklerdir. Muhammed'in vefâtına tekaddüm eden zamanlarda Müslüman cemaatinin şerâit-i dâhiliyesi hakkında vesaikten müstebân olabildiği derecede sarîh bir fikir edinmeyecek olursak 11. senedeki Ridde yahut kabâilin irtidâd ve isyanı keyfiyetine iyi akıl erdiremediğimiz gibi muhtelif fırkalar arasında, 23. sene-i hicriyyede Osman'ın intihâbından *{seçilmesinden}* sonra ve hatta kısmen daha evvel, Ömer'in esnâ-yı hayatında İslâmiyet içinde zımnî bir şekilde cereyân eden dâhilî münâzaaları da anlayamayız. [VII/299]

Mamafih bu söylediğimiz şeyler, vakâyı'-ı muahharayı ve bilhassa 11. senedeki Ridde'yi ancak kısmen tenvîr edebilirler. Burada Muhammed'in son iki senesinin en garib hadisesini yani kabilelerin heyet-i murahhasalar (vüfûd) göndermeleri keyfiyetini de biraz müşkifâne tedkîk ve yukarı[da]ki îzâhata ilave etmek iktizâ eyler. Bu mevzû', Müslüman fırkaları meselesine pek samimi sûrette merbûttur. Meşhur Ridde yahut İrtidâd hadisesinin hakikî îzâhatını ancak fırkaların ve heyet-i murahhasaların tamamen tedkîki neticesinde elde edebiliriz. Bu hadiseye Ridde nâmı verilmesi pek yanlıştır. Müslüman tarihini yazan müverrihlerden birçoğu yanlış prensiplerden veya mevzû' yahut bir maksad-ı mahsûsa hâdim muharref hadislerden hareket ederek hakikate pek az tekâbül eden mütâlaât serdetmişlerdir. [VII/300]

§119. Muhammed'in hayat-ı risaletinin son iki senesinde heyet-i murahhasalar hadisesi gayet hâiz-i ehemmiyet bir vakadır. Muhammed'in vazife-i risaleti Mekke'nin fethinden sonra artık son haddine vâsıl oluyordu. Peygamber, 8. sene-i hicriyye nihayetinde Medine'ye avdet etmekle şerefli hayat-ı askeriyyesine artık nihayet veriyordu. Son iki sene esnasında artık harisâne emellere tabi bir fâtih gibi hareket etmedi. Daha ziyade sulh-perver bir hükümdar gibi davrandı. İstihsâl ettiği zaferlerden, yaptığı işten memnun bir halde, semerâtını iktitâf ile meşgul oldu, yeni devletin teşkîlatını yaptı. İhtivâ ettiği azîm kuvvetleri teskîn etmek ve onlara rehber olmak yolunu tuttu. Mamafih bu devrede akıl ermez bir Tebük Sefe-
[VII/301] ri karşısında kalıyoruz. Bu zahmetli ve faydasız sefer birçok adem-i hoşnûdî tevellüd etti. Muhammed, hazırladığı büyük kuvvetler uğrunda sarf ettiği mesaiye nisbetle Tebük Seferi'nden pek az istifade etmiştir. Mamafih bu arızî bir şey olmuştur. Ehemmiyeti ikinci derecede kalır. Muhaddisîn müşkil bir zemin üstünde kaldıklarını hissederek lüzûmsuz birçok tafsilât ve hiçbir ehemmiyet-i tarihiyyesi olmayan bir takım menakıb ile işi boğmaya çalışmışlardır.[343]

Muhammed artık ihtiyarlamıştı. Artık senelerin ağırlığını omuzlarında hissetmeye başlamıştı. Peygamber'in kavî ve mukâvim sinirleri üzerinde yaşın te'sîri görülüyordu. Peygamber mâzîyi kolayca unutarak istikbâle daima lakayt

343 Not-1 [VII/305] 9. ve 10. senelerde tesadüf edilen sâir seferler ancak ikinci derecede ve mahallî bir ehemmiyete mâliktirler. Bizzat Muhammed bile bunlara hiçbir ehemmiyet atfetmemiştir. Gönderilen askerin miktarının azlığı ve istihsâl edilen netâyicin değersizliği bunun delilidir. Bir de [VII/306] bütün bu vakalar üzerinde bir adem-i kat'iyyet bulutu vardır. Eldeki malûmatın kıymetini takdir etmek müşkil şeydir. Yemen'de Hâlid'in ve bunu takip eden Ali'nin seferleri hakkında bu mütâlaa vâriddir. Bunlara dair olan rivayetler karmakarışıktır, mütezâddır, nâ-tamamdır. Daha ziyade ya bir muvaffakıyetsizliği gizlemek yahut hiçbir ehemmiyeti olmayan vakaları i'zâm etmek fikriyle uydurulmuşa benzerler. İkinci derecede hâiz-i ehemmiyet bu vakâyı'-ı askeriyye hakkındaki ehadisin kâffesi[nin] Muhammed'in vefâtından evvel bütün Arabistan'ın ihtidâ etmiş olduğu kanaatini vermek maksadından mülhem olduklarını da tahattur etmek îcâb eyler. Hâlbuki şimdi ispat edeceğimiz vecihle bu iddia doğru değildir.

kalarak hep zaman-ı hâl ile iştigâl ederdi. Onun için kuvvetlerini ve sıhhatini muhafazaya pek az itina göstermişti. Vatandaşlarının umumi i'tiyadâtına tevfîk-i hareketle, hissiyat-ı bâhiyânesini tatmin hususunda i'tidal gözetmeyi hiç aklına getirmedi. Sık sık teehhülleri, zevcelerinin adedi ve altmış yaşında olmasına rağmen vefât gününe kadar bunlarla her gün birleşmekte devamı nihayet ilk zamanlarda o kadar parlak ve zinde bulunan kuvâ-yı hayatiyyesini ihlâl etti, o yorulmak bilmez faaliyetine sekte getirdi. Onun için, Mekke fethinden sonra bir sükûn devresi[nin] hulûl ettiğini gösteren gayr-i kâbil-i inkâr emârât *{ipuçları, işaretler}* karşısında bulunuyoruz. İn- [VII/302]
kişâf-ı askerî artık tevakkufa uğramıştı. Hâlbuki o zamana kadar Peygamber'in daimi sûrette en çok düşündüğü şey bu idi. Bu bâbda kanaat getirmek için Mekke fethinden sonra askerî seferlerin nasıl tenâkus ettiğine bakmak kâfîdir. 9. sene-i hicriyyede pek az sefere tesadüf ederiz. 10. sene-i hicriyyede ise bunlar bütün bütün azalır. Bu sükûnet ile evvelki senelerin faaliyet-i askeriyyesi arasında ne büyük bir fark var!

Bu tevakkuf muhtelif esbâbdan ileri gelmiştir. Her şeyden evvel Peygamber'in ahvâl-i sıhhiyesi ve yaşının ilerlemesi müessir olmuştur. Çölde askerî seferlerin yorgunluğu ve meşakkati Peygamber için gayet tahammül-fersâ geliyordu. Sâniyen, evvelce işaret ettiğimiz vecihle, Muhammed Mekke'nin fethiyle ilk propaganda zamanlarında kendisine tayin etmiş olduğu vazife-i ıslahat-perverânenin nihayet bulduğu fikrinde idi.[344]

Muhammed Kâbe'ye yeni dini idhâl etmiş, kendi kabilesinin tekmîl efradını Müslüman yapmış, bundan fazla garbî Arabistan'ın büyük bir kısmını da İslâmiyet'e celb eylemiş idi. Muhammed bundan fazla bir şey hiçbir zaman düşünmemişti. Harika-âlûd hayatının ümid edilmeyen vakâyı'ı kendisine sâir bir takım azîm teşebbüsât ve propaganda sahalarını da mübhem sûrette düşündürmüşse, yani ona Arabistan'ın sâir kısımlarını da ihtidâ ettirmek[345] ve belki garbî Asya'da da

344 6. sene-i hicriyye, §45.
345 10. sene, §128 [VII/303] ve not.

neşr-i din etmek gibi emeller vermişse bile herhalde bununla sûret-i cedîdede meşgul olduğunu gösterecek hiçbir alâmet yoktur. Bu yolda hiçbir ümide kapılmadığı ve bir şey söylemediği muhakkaktır. Bu hususta hiçbir tasavvurdan bahsetmediği, ashâbına ve ahlâfına bu hususta hiçbir talimat ve program bırakmadığı şüphesizdir. Peygamber'in ruhuna tamamıyla bir âyine-i in'ikâs teşkîl eden Kur'ân'ın sükût-ı mutlakı bizim bu iddiamızı te'yîd edecek kuvvetli bir delildir. İhtimal ki bazı kimseler bizim bu sözlerimizi yeni ve pek az muhakkak bir şey gibi telakkî edeceklerdir. Fakat İslâmiyet'in metn-i kudsîsi gayet sarîhdir: Kur'ân yalnız Kureyşîler'le, Medineliler ve Medine ve Mekke şehirlerine hem-civar kabilelerle meşgul olur. Mevzû-ı ehâdis bertaraf edilirse sâir ehâdisin sükût-ı tâmmı da Peygamber'in bütün Arabistan'ı bile İslâmiyet'e idhâl etmeyi düşünmemiş olduğunu ispat eder.[346] İstihsâl ettiği şey

346 Not-2 [VII/306] Peygamber tarafından evvelce tayin ve tespit edilen programın Mekke fethinden ileriye gitmediğini ve muzafferiyetin Peygamber'deki temâyülât-ı siyasiyye ve diniyyenin evc-i a'lâsını *{en yüksek nokta, en yüksek derece}* teşkîl ettiğini ispat edecek gayr-i kâbil-i inkâr bir keyfiyet vardır. Muhammed'in hayatını yazan müverrihler tarafından kâfî derecede ehemmiyet ve itina ile irâe edilmeyen bu vaka, Peygamber'in Mekke'yi fethedince: «Mekke'nin fethinden sonra artık hicret yoktur!» demesidir (Buhâri [Kâhire tab'ı], ikinci cilt, 300, son satır; Hacer, üçüncü cilt, 368, satır 12; 1231, satır 2). Tâbir-i diğerle Mekke, müşriklerin elinde bulunduğu müddetçe memleketini terk ederek din uğrunda Medine'ye menfâ-yı ihtiyârîye gitmek bir meziyet-i mahsûsa diye telakkî olunuyordu. Mekke Müslüman olunca Muhammed, bu meziyetin artık hikmet-i vücudu[nun] kalmadığını ilan etti. Bundan yalnız bir netice çıkarılabilir: Demek ki Muhammed yalnız Kureyşîler'in temin-i ihtidâsını kendisine bir hedef ve gaye ittihâz etmişti. Yalnız Kureyşîler'in vatanlarını terk ile Medine'de kendisine iltihâklarını bir meziyet addediyordu. Eğer Muhammed bütün Arabistan'ın te'min-i ihtidâsını bir gaye addetse idi, Cezîretü'l-Arab'ın [VII/307] sâir kabilelerini de İslâmiyet'e celb etmeyi istese idi Araplar'ın ekseriyyet-i azîmesini muhacirûndan olmak şeref-i mahsûsundan mahrum bırakmazdı. Bahreyn'de yahut Yemen'de oturan bir Arap için memleketini terk ederek Medine'ye gelmek bir Kureyşî için Mekke'yi terk ile dostlarından, tanıdıklarından, hemşehrilerinden birçok kişinin bulunduğu Medine'ye gitmekten ziyade değilse de herhalde aynı derecede zahmetli bir şey olmak îcâb ederdi. Hicret hakkının artık zâil olmasının yegâne sebeb-i mantıkîsi artık Peygamber'in programı tatbik edilmiş ve nihayet bulmuş olmaktan ibaret olabilir. Başkaları da Müslüman olmak istiyorlarsa bunu yapabilirlerdi. Fakat Muhammed

onu artık tamamen tatmin ediyordu. Kendisinin tamamen meçhulü olan sâir kıtaât-ı arz ile zerre kadar meşgul olmadı. Tebük Seferi'nin esbâb-ı muhtemelesi bir tarafa bırakılırsa,[347]

artık kimseye böyle bir mecburiyet tahmîl etmiyordu. Kâzib Peygamberlere (Yemâme'de) Müseylime ve (Yemen'de) Esved el-Ansî'ye karşı tamamıyla lakayt kalması bu sûretle îzâh edilebilir. Eğer Muhammed kendisini bütün Araplar'ın Peygamber'i gibi telakkî etse idi mukallid ve rakiplerini şiddetle ezmeye kalkması lazım gelir. Hâlbuki Yemâme ile Yemen onun Arabistan'ına dâhil değildiler. Buradaki vakâyı'a zerre kadar ehemmiyet vermedi. Bu iki kıt'a Muhammed için Asya'nın sâir herhangi bir diyarına müsâvî idi. Şurasını tahattur etmek îcâb eyler ki Muhammed zamanında Araplar'da millî vahdet ve vatan mefhumları kat'iyyen mevcûd değildi. Arapça'da bizim «Arabistan» kelimemize tekâbül edecek bir lafız yoktur. Ancak sonraları bir terkib yaptılar ve memleketlerine «Cezîretü'l-Arab» dediler. Her Arap ancak bir vahdet-i siyasiyye tanırdı. Bu da kendi kabilesinden ibaretti. Olsa olsa sâkin bulunduğu havâlîden ibaret bir mefhûma mâlikti (Hicaz, Yemen, Olsa olsa sakin bulunduğu havâlîden ibaret bir mefhuma mâlikti (Hicaz, Yemen, Yemâme, ilâ âhir gibi). Fakat bundan yukarıya çıkamıyorlardı. Muhammed de böyle düşündü. Onun nazarında Arabistan kendisinin Hicaz'ından ibaretti, fazla bir şey değildi. Ondaki din mefhûmu ancak muayyen bir havâlîye münhasır idi. Nasıl ki İsa'da ve bütün İbranî enbiyâsı da aynı sûretle düşünmüşlerdir. Âlim [VII/308] rahip Lammens de ibtidâî İslâmiyet'in sırf mahallî bir mahiyete mâlik olduğunu teslim eder (Lammens, 28).

347 Not-3 [VII/308] Yukarıda (9. sene, §24) Muhammed'i Tebük Seferi'ni ihzâra sevk eden esbâb-ı muhtemeleden bahsetmiş, Peygamber'in kendisine hücûm fikriyle büyük bir Rûm kuvvetinin toplandığı yolundaki şâyiadan telaşa düştüğünü görmüştük. Yâkut'a nazaran (üçüncü cilt, 825, satır 6 ve müteâkıb; râvisi Ahmed b. Yahyâ b. Câbir'dir) filhakika Âmile, Lahm ve Cüzâm Arapları'yla birlikte birçok Rûm toplanmışlardı. Fakat Muhammed'in takarrubu üzerine düşmanlar dağılmışlardı. Belâzurî (59, satır 11 ve müteâkıb), daha doğru olarak Muhammed'in bir takım şâyiât üzerine yola çıktığını söyler, fakat düşmanların hakikaten toplanmış olduğunu iddia etmez. Yâkut'un fıkrası ağleb ihtimale göre aynı menbadan alınmıştır. Fakat isnad göstermeyen Belâzurî ihtimal ki sâir menbalardan aldığı malûmat ile Ahmed b. Yahyâ b. Câbir'in rivayetini tashîh etmiş olacaktır. Herhalde, Tebük Seferi Muhammed tarafından sadece tedafüî bir maksadla tertib olundu. Suriye'ye tecavüz ve istilâ fikri yoktu. Düşmana tesadüf edilmeyince Müslümanların avdet etmesi ve hadislerin muhteviyâtı bunu ispat ediyor. Hadiste bittabi tafsilat azdır. Çünkü Muhammed'in bir hatasını göze çarptırmak istememişlerdir.
Gariptir ki bu sefer hakkında mübalağalı malûmata gayr-i mu'tâd bir mebzûliyetle mâlikiz. Muhammed ile birlikte otuz bin kişinin sefere çıktıklarına ve bir bu kadarının da harbe iştirâkten imtinâ ettiklerine dair hadislerde mevcud iddianın ne kadar bî-mana olduğunu yukarıda söylemiştik (9. sene-i hicriyye, §27, not 2). Medine kurbunda altmış bin

vefâtından biraz evvel emrettiği ikinci Mûte Seferi dünyayı fetih yolundaki bir programın emâresi gibi değil, 8. sene-i hicriyyede vukû'a gelen sevgili ahiret evladı Zeyd b. Hârise'nin
[VII/304] vefât-ı fecîinin intikamını almak üzere tertip edilmiş alelâde bir akın gibi telakkî olunmak îcâb eyler. Tebük Seferi'nde bile Peygamber'in daha zâhir bir takım esbâb altında aynı ahz-ı sâr arzusunu saklamakta olması muhtemeldir. İkinci Mûte Seferi'nin kumandanı olmak üzere Zeyd'in oğlunun intihâbı ve ona verilen talimat bu teşebbüs-i askerînin mâhiyet-i hakikiyyesi hakkında hiçbir şüphe bırakmaz. Muhammed artık yalnız sulh, sükûn ve rahat istiyordu. Uzun yorgunluklarının semerâtını güzelce tatmak fikrinde idi. Küçük Medine sarayı, son derecede sadeliğine ve pederâne ibtidâîliğine rağmen ciddi, vakûr ve adeta haşmetli bir hâle mâlikti. Oraya yaklaşanların kâffesi taht-ı te'sîrinde kalıyordu. Sonra İslâmiyet'in inkişafında azîm netâyic tevlîd etmiş olan o hürmet ve perestiş havası Muhammed'in etrafını ihâtâ etmeye başlamıştı.

müsellah ferdin ictimâ[s]ı maddeten gayr-i kâbil idi. Otuz bin kişinin Peygamber'e itaatten imtinâ göstermesi Muhammed için hakiki bir felaket-i maneviyye teşkîl ederdi. [VII/309]

Hadis bu sefere ait bazı tafsilâtı gayr-i tabiî bir sûrette mübalağaya bir meyl-i mahsûs göstermiştir. Pek muahhar muharrirlerden birinde, İbn Haldun'da Muhammed'in Tebük'e yüz yirmi bin kişi (!) ile gittiğine dair hayret-bahş bir iddiaya tesadüf ediyoruz (Haldun, Mukaddime, birinci cilt, 334). Bu kabîl mübalağaların Tebük Seferi'ni üç sene sonraki fütûhâta raptetmek yolundaki arzu-yı mahsûstan ileri geldiği şüphesizdir. Daha 9. sene-i hicriyyede Muhammed'in azîm kuvvetlere mâlik olduğuna ve bütün Arabistan'a hükümran bulunduğuna dair bize bir kanaat vermek istiyorlar. Bu fikrin yanlışlığı aşağı[da]ki fıkralarda ispat edilecektir. Otuz bin adedinin yanışlığı Hâlid b. Velid'in Dûmetü'l-Cendel'e yalnız 420 süvari (9. sene, §45) ile gitmesiyle sabittir. Muhammed'in yanında o kadar çok kuvvet bulunsa idi kalabalık ve müstahkem bir vâhâya karşı o kadar müşkil ve tehlikeli bir teşebbüs için neden daha fazla adam göndermedi? Buna yalnız bir cevap verilebilir. Bu da Medine'ye avdeti himaye etmek üzere yanında kalan kuvveti zayıf düşürmek istememiş olmasından ibarettir. Birçok kişinin sefere iştirâk etmemiş olduğuna dair mevcuûd hadisler de nazar-ı i'tibâra alınır ve bütün bu vakayı'dan bir netice çıkarılırsa Muhammed'in yanında ancak birkaç bin kişi bulunduğuna hükmedilebilir. İhtimal ki 30 bin yerinde 3 bin okumak lazımdır. Muhaddisîn rakamlara sıfır ilave etmek hususunda pek cömerttirler. Fütûhât muharebelerinde bunun birçok misalini göreceğiz.

Peygamber'i Medine'de alıkoyan bu iki sebebe üçüncü bir sebep daha münzamm *{ilave}* oldu. Bu, Arabistan'ın muhtelif tarafdârlarından Muhammed'i görmek ve kendisiyle müzâkerâta girişmek üzere Medine'ye akın akın heyet-i murahhasalar gelmesinden ibaretti. Muhaddisînin mu'tâd olan mübalağaları bertaraf edilse de görülür ki bu vaka Peygamber'in eskisi gibi yorulmak bilmez bir gayretle lâ-yenkatı' askerî seferlere çıkmasına lüzûm bırakmayacak derecede vüs'at ve şümûl kesb etmiştir. Muhammed ülfet ve muvâneseti sur, harbten hoşlanmaz bir tabiata mâlikti. İnsanlar içinde yaşamak, mübâhese ve münakaşa etmek, hemcinslerine telkinâtta bulunmak için [VII/305] doğmuştu. Sefirleri kabul etmek, onlarla müzâkerâta girişmek, entrikalar yapmak keyfiyetinde tabiatına ve zevkine en çok hoş gelen bir meşgale bulmuştu. Silahı bıraktıktan sonra vazife-i ıslahat-perverânesini kaderin arz ettiği bu yeni tarîk ile takib etti. Uzun bir tecrübenin verdiği bir vukûf-ı üstadâne ile insanları teshîr etmek hususuna mâlik olduğu ince bir hüner ile bütün istediklerini istihsâl edebileceğine emin idi.

Onun için, bu hâdiseyi bir itina-yı mahsûs ile tedkîk etmek pek münasib olur. Çünkü Muhammed'in kabileler üzerindeki hükm ü nüfûzunun ne kadar şümûllü olduğunu ve hakikati[n] neden ibaret bulunduğunu anlamamıza gayet yardım edeceği gibi Muhammed'in vefâtından evvel Arabistan'ın İslâmiyet'e girdiği yolundaki iddiaların hakikate derece-i tevâfuku ve hadislerin bu bâbdaki icadları da güzelce meydana çıkacaktır. Bu sûretle Peygamber'in vefâtını müteâkıb zuhûr eden vakâyı'ın doğruca anlaşılması için zemini hazırlamış olacağız.

§120. Muhtelif Arap kabilelerinin yahut ihtimalki de daha [VII/309] doğrusu muhtelif kabilelere mensub birçok kimsenin hep merkezde toplanmaya müteveccih sûrette kıyâm ettikleri hareketin başlıca sebeplerini yukarıda îzâh etmiştik.[348] Bu bahse tekrar avdet etmeye lüzûm yoktur. Bu, kısmen kendi kendiliğinden vukû'a gelme bir hareket idi. Fakat kısm-ı azamı itibarıyla adeta zaruri ve gayr-i kâbil-i tevkîf idi. Arabistan'da

348 [VII/310] 5. sene-i hicriyye, §78 ve 10. sene, §89 ve müteâkıb fıkralar.

zuhûr eden ve artık nâ-kâbil-i mukâvemet gibi görünen yeni bir satvet-i askeriyye karşısında bir ihtiyât ve müdafaa tedbiri olmak üzere kabileler ve kabilelerin fertleri için böyle bir hareket mertebe-i vücûba vâsıl oluyordu. Bu esbâb-ı umumiyyeye şahsî ve mahallî bir takım sebepler daha inzimâm etti. Vakâyı'-ı muahharayı doğruca anlayabilmek için bunları da pîş-mülâhazaya almak îcâb eder. Çok şükür İbn Sa'd'ın büyük eser-i tarihîsinde Peygamber'in muhtelif kabilelere yahut aile reislerine yazdığı mektuplara tahsîs edilmiş bir kısma tesadüf ettiğimiz gibi kabileler tarafından gönderilmiş heyet-i murahhasalara ve Medine'de Muhammed'in pederâne sarayına gelen husûsî efrâddan mürekkeb heyetlere mahsûs bir fasıl da mevcûddur. Eserimizi yazarken bu kıymetdâr malûmattan pek çok istifade ettik. Bu iki fasla ait malzemeyi eserimizde tamamen gösterdik. Peygamber'in hîn-i vefâtında Arabistan'ın ne halde bulunduğunu, 11. sene-i hicriyyede vukû'a gelen Ridde'nin mahiyeti[nin] ne olduğunu anlamak için bu malûmat bizce son derece de hâiz-i kıymettir.

Bu iki faslın kıymeti müsâvî değildir. İbn Sa'd'ın üstadı
[VII/311] Vâkıdî tarafından verilmiş malûmata ibtinâ eden birinci fasıl bazı nisyanlara ve pek nâkıs ve bazen karışık, bazen muharref bir takım haberlere rağmen büyük bir kıymet-i hâiz vesâikin hatırâtını ve hulâsalarını muhtevîdir. Heyet-i sefâretlere taalluk eden ikinci fasıl, başlıca Vâkıdî kadar emin bir menba' olmayan Medâinî'nin verdiği malûmata ibtinâ eder. Bunun kıymeti binnisbe çok azdır. Bazı muhakkik tafsilat ve teferruat ile birlikte birçok yanlış malûmatı ihtivâ etmektedir. Bunların bazıları menkıbe nev'indendir. Bazılarını ise anlamak bile kâbil değildir.[349] İkinci fasla ait malûmâtta İbn Sa'd, İbnü'l-Kelbî'den de birçok istifade eder. İbnü'l-Kelbî'nin ise son derecede meşkûk bir menba' olduğunu biliyoruz. Hiçbir esas-ı tarihisi bulunmayan bir takım vakaları, şecereleri, hadisleri toplamış ve icad etmiştir. Onun için, İbn Sa'd'ın bahsettiğimiz fasıllarından birincisine binnisbe yüksek bir kıy-

349 9. sene, §85.

met atfettiğimiz halde ikinci faslın muhteviyâtını büyük bir ihtiyat ve dikkat ile telakkîye mecburuz. Şimdi yapacağımız tedkîkâtta bu nokta hiç akıldan çıkarılmamalıdır.

Peygamber tarafından imlâ ettirilerek yazdırıldığı iddia olunan vesâikten mürekkep bir mecmuanın her parçası hakkında ayrı ayrı tedkîkâta girişmek kâbil değildir[350]: Bunlara ait tefer-

350 Not-1:[VII/313] Eserdeki fıkralarda zikri geçen ehadisten anlaşıldığı vecihle Muhammed ile kabileler arasındaki münasebâta ait başlıca malûmatın tarih sırasıyla burada kısa bir hulâsasını göstermek faydadan hâlî olmayacaktır.
Bedir Muharebesi'nden evvel (2. sene, §30-80) Muhammed'in bedevîler ile münasebâtı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. 2. sene-i hicriyyede, Muhammed'in Uzrelerle müzakerâta giriştiği söyleniyor. Fakat yolladığı murahhas yolda katledilmiştir (1. sene, §105). Mamafih bu haber itimada pek şâyân değildir. Çünkü Uzreler, Cezîretü'l-Arab'ın aksâ-yı şimâlinde yaşıyorlardı. Onlarla Medine arasında birçok müşrik [VII/314] ve müstakil kabile vardı. Muhammed'in daha yakınındaki kabileler dururken Uzrelere, onlara müracaat etmesinin hikmetine akıl erdirmek kâbil değildir. -3. sene-i hicriyyede Medine'ye Absler kabilesinden bazı kimseler geldiler (3. sene, §66 ve 67). Bazı müsâadât-ı mahsûsa istihsâl ettiler. Fakat kabilenin sâir efradı müşrik kaldılar.- 5. senede Sa'd b. Bekirler'in ihtidâsı[nın] vukû'a geldiği söyleniyor (5. sene, §18). Fakat İbn Abbâs tarafından verilen bu haber pek az şâyân-ı itimaddır. Çünkü Sa'd b. Bekirlerin 8. sene-i hicriyyede Huneyn'de Muhammed'e karşı harb ettiklerini biliyoruz. 5. sene-i hicriyyede Müzeynelerin ihtidâsı daha mevsûk görünüyor ve müteâkıb vakalarla da teeyyüd ediyor (5. sene, §16-18). -Sonra, sarîh bir tarih tayin edilmeden (3.sene ile 6. sene arasında), Damreler'le (Kinâne) bir ittifak muâhedenâmesi karşısında bulunuyoruz (5. sene, §84). Cüheyneler kabilesinin muhtelif fertleri ihtidâ ediyor (5. sene, §85), müşrik kabilelerle yani Cüheynelerle (5. sene, §87), Gıfârlarla (5. sene, §92), Eşca'larla (5. sene, §94), Abd b. Adîlerle (5. sene, §93-93 A) siyasi muâhedeler akdolunuyor. Nihayet, Eşca'ların ihtidâsını görüyoruz (5. sene, §95). -6. sene-i hicriyyede Muhammed'in Sa'd Hüzeymleri ve Cüzâmları ihtidâ ettirmek yolundaki bir teşebbüsünü görüyoruz (6.sene, §14). Fakat bunun neticesi[nin] ne olduğu vâzıh sûrette malûm değildir. İyi menbadan gelen sâir hadisler (Yâkut, üçüncü cilt, 825, satır 8), Cüzâmları 9. senede Peygamber'in düşmanları arasına idhâl ederler. Demek ki ihtidâya dair olan hadisler mevzûdur. Yine 6.senede Eslemlerin kısmen Müslüman olduklarını (6. sene, §23; 6. sene, §22'ye de bakınız), Huzâaların Muhammed ile bir ittifak akdeylediklerini (6. sene, §35), sonra kısmen ihtidâ ettiklerini [VII/315] (8. sene, §20) görüyoruz. -7. sene-i hicriyyede Medine'ye Yemen'den bazı aileler geliyorlar (Devsler; 7. sene, §35). Merkezde toplanmaya müteveccih hareket gittikçe tevessu' ediyor, kabileden kabileye geçiyor. Mamafih her tarafta aynı nispet ve şekilde vukû'a gel-

ruattan birçoğunu yukarıda mevzu bahis etmiştik.[351] Muhtelif vesâike ait hususî safahât oralarda gösterilmişti. Bu vesâike

miyor. Çünkü kabilelerin kısm-ı azamından yalnız bazı aileler ihtidâ etmişlerdir. Bunların adetleri gayet mütehavvildir. Yalnız bazı kabileler -ki pek küçük bir ekalliyet teşkil ederler- tamamen Müslüman olmuşlardı. Filhakika, Mekke'nin fethinden evvel yalnız Huşeynlerin (7. sene, §52), Neha'ların (7. sene, §82), Süleymlerin (8. sene, §23 ve müteâkıb) kısmen ihtidâ ettiklerini görüyoruz. -Mekke'nin fethine âtîdeki kabilelerin birer parçaları iştirâk etmişlerdir: Eslem, Cüheyne, Gıfâr, Damre, Eşca', Müzeyne, Süleym, Huzâa (8. sene, §51), Temîmlerden, Kayslardan, Esedlerden de kalîlü'l-mikdâr bazı kimseler (?) var idi (8. sene, §104). Mamafih bu müttefikler arasında birçok müşrik de dâhildi (mesela Uyeyne b. Hısn? 8. sene, §52 ve 9. sene, §71, not); filhakika Damreler'le Gıfârlar'ın Peygamber ile muâhede akdettiklerini biliyoruz, fakat ihtidâları hakkında hiçbir hadis yoktur. Mekke'nin fethine on bin muharibin iştirâk etmiş olduğu iddiası da ihtimal ki mübalağalıdır. Hevâzinlerin ihtidâsı (8. sene, §171-172) hakikatte sadece siyasî bir inkiyâddan ibaretti. Sonra Bahreyn'in bazı kabileleriyle siyasî ve dinî i'tilâfâta tesadüf ediyoruz (8. sene, §179 ve müteâkıb). Aynı şey Umman kabileleriyle de vâki'dir (8. sene, §190 ve müteâkıb). Sudâlar arz-ı itaat ediyorlar (8. sene, §199). -9. sene-i hicriyyede heyet-i sefâretlerin adedi artıyor. Aynı vecihle ihtidâlar (arz-ı inkiyadlar) da çoğalıyor. Bunların en şüphelileri bertaraf edilse de Sa'lebeler'in (8. sene, §200), Temîmler'in (9. sene, §3 ve müteâkıb), [VII/316] Bâhileler'in (9. sene, §7), Esedlerin (9. sene, §12), Uzreler'in (?) (9. sene, §14), Kelbler'in (?) (9. sene, §84), Kinâneler'in (9. sene, §54), Himyerler'in (9. sene, §60 ve müteâkıb), Hemedânlar'ın (9.sene, §64), Lahmler'in (?) (9. sene, §69 ve 84), Fezâreler'in ve Mürreler'in (9. sene, §71), Tucîbler'in (?) (9. sene, §82) ihtidâları ancak kısmîdir. Yalnız Bâhileler (9.sene, §16), Sakîfler (9.sene, §56 ve müteâkıb) ve ihtimal ki Âmir b. Sa'sa'lar (9.sene, §74 ve müteâkıb) tamamen Müslüman olmuştur. -Son senede yani 10. sene-i hicriyyede, heyet-i sefâretler hakkındaki birçok ehadis itina ile tedkîk edilecek olursa görülür ki, Taylar istisna edilmek şartıyla (10. sene, §35 ve müteâkıb) sâir bütün haberler -ki içlerinde pek çoğu meşkûkturhakikatte sırf mahiyet-i husûsiyyeyi hâiz bir takım mukâvelâta müteallikatirler. Hatta bazen aileler değil yalnız fertler mevzu bahis olmaktadır. Bazı ahvâlde sadece mesâil-i siyasiyye hakkında diplomatik münasebâtın muahharan ihtidâ şeklinde gösterilmiş olduğu pek aşikâr sûrette göze çarpar (ihtidâyı da arz-ı inkiyâḍ mânâsında anlamak lazımdır). Hâsılı, Mekke fethinden sonra Peygamber'in bütün kabileler üzerinde doğrudan doğruya hükümranî-i siyasîsi pek vüs'at ve şümûl peydâ etmiştir. Yalnız, bütün müstakil kabileler arasında kendisinin dostları ve taraftarları büyük bir nisbette çoğaldı. Bunların Peygamber'in vefâtıyla birdenbire kesilen entrikaları 11. ve 12. sene-i hicriyyelerdeki büyük aksü'l-amelin sebeplerinden birini teşkîl etmiştir.

351 5-10 sene-i hicriyyelere [VII/312] ait vakâyı' meyanında.

merbût mesâili derin sûrette tedkîk etmek isteyenler Wellhausen'in medhal olarak yazdığı mütâlaâta müracaat edebilirler. Biz icrâ edeceğimiz tedkîkâtta Peygamber'in hayat-ı siyasiyyesinin en kadîm devresine taalluk eden vesâikten de bahsetmeyeceğiz. Bunları başka yerde tedkîk etmiştik.[352] O vesâiki derc ederken ilave ettiğimiz notlarda kıymet-i tarihiyyelerini pek güzel meydana koyan bir takım mülâhazât dermiyân etmiştik. Sırf husûsî bir mahiyeti hâiz mesela arazi tahsîsi, hudûd tayini gibi işlere ait vesâiki de bir tarafa bırakacağız. Bunlar birinci fazla dâhil bulunan vesâikin mühim bir kısmını teşkîl ederler. Sırf şahsî ve husûsî mahiyette bulunan bu vesâik kısmen uydurmadır. İhtimal ki mevsûk olanlar ise bizim için ancak bir kıymeti hâiz olabilirler. O da Peygamber'e arz-ı ta'zimât etmek üzere Medine'ye şitâbân olanların *{koşanların}* kısm-ı azamının hissiyat-ı diniyyeye teba'iyyetle bu harekete kalkmayarak menâfi-i husûsiyye ve maddiye peşinde koştuklarını anlamamız hizmet etmelerinden ibarettir. Arabistan'da bazı vakâyı'-ı azîmenin, ihtimal ki büyük bir felaket ve herc ü mercinin yaklaşmakta olduğu hakkında intişâr etmiş olan his, ne kanun ne hukuk mevcut olmayan yalnız kuvvet-i hükümrân bulunan bir [VII/313] memlekette birçok kişiyi ellerindeki emvâli te'mîn çarelerini istihsâle sevk etmiştir. Bu korkak mal sahipleri İslâmiyet'e pek az ehemmiyet veriyorlardı. Bu vesâikte yeni dinden hiç bahis yoktur. Birçokları İslâmiyet'in vaz' ettiği vergileri te'diyeye razı oluyorlarsa da bunu kerhen kabul ediyorlardı. Daha büyük fenalıktan yani mâlik oldukları emvâle mahrumiyetten kurtulmak için bir çare telakkî eyliyorlardı.

İşte bu cihetleri tespit ettikten sonra mütâlaâtımızı yalnız umumî bir mahiyeti hâiz vakâyı' ve vesâike hasredeceğiz. Bunlar, Peygamber'in politikasını, Arap kabileleriyle münasebâtını ve Arabistan'ın üzerindeki nüfûz-ı hükümrânisinin şümûlünü anlamamıza yardım edeceklerdir.

§121. Hiç şüphe yok ki, Peygamber tarafından imlâ edildiği [VII/316] iddia olunan vesîkaları ve heyet-i sefâretlere ait hatıraları top- [VII/317]

352 Bu fıkranın notuna bakınız.

lamaya teşebbüs edenler, 11. sene-i hicriyyede bütün Arabistan'ın Muhammed'i Peygamber sıfatıyla tanıdığı ve Peygamber'in vefâtından evvel İslâmiyet'e girdiğini bir hakikat olarak kabul etmişlerdi. 11. sene-i hicriyyeye ait vakâyı'ın bütün ehâdisi bu esas üzerine istinad eder. Bu umumî fikri ispat ihtiyacı karşısında Muhammed'in tercüme-i hâl muharrirleri, bütün bu malûmâtı kendilerine medyûn olduğumuz ikinci asr-ı hicrî muhaddisîni, sâir her türlü mülahazâtı iskât ederek bütün heyet-i murahhasa hadisesinin bilhassa ahlâkî ve dinî bir mahiyette olmaktan fazla bütün Cezîretü'l-Arab'ın da şâmil olduğuna bizi inandırmaya çalışmışlardır. İşte bu gayenin icâbâtını temin için muhaddisîn, 11. sene-i hicriyyede Medine ordularına karşı harb edenlerin kâffesini mürted diye irâe etmekte tereddüt göstermemişlerdir. Müslüman muhaddisîni 11. sene vakâyı'nı bu sûretle tefsire sevk eden sâir sebepleri ileride Ridde'den bahsettiğimiz sırada îzâh edeceğiz. Şimdilik bir kat'iyyet-i muhakkaka ile iddia edebiliriz ki İbn Sa'd tarafından cem' ve hıfzedilen vesâikin tedkîki bilakis tamamıyla farklı bir neticeye bizi îsâl ediyor. Bazı noktalarda, muhaddisînin iddia ettikleri hâlin taban tabana zıddı bir hal hüküm-fermâ olduğunu kabule bizi sevk eyliyor. Yani anlıyoruz ki heyet-i sefâretler hadisesi ve Muhammed ile kabileler arasındaki münasebât esas itibarıyla
[VII/318] siyasî bir mâhiyette idi ve kabilelerin merkeze doğru hareketleri bütün Arabistan'a şâmil olmaktan uzak bulunuyordu.

Vesâikte Muhammed ile temasta bulunan kabilelerin yalnız bir kısmı gösteriliyor. Hem bunlar en ehemmiyetlileri de değildirler. Kısm-ı azamı uzak, pek az marûf kabilelerden ibarettirler. Muhammed'in hayatında ve fütûhât-ı muharebâtı esnasında isimlerine nadiren tesadüf olunur. Hatta bazılarının bir kere bile zikri geçmez. En meşhur ve en zî-kudret kabilelerden birçoğunun ismi tamamıyla meskût kalıyor. Vesâikten birçoğu meçhul eşhâsa verilmiştir. Bunlar ne Muhammed'in esnâ-yı hayatında ne muahharan, vakâyı'-ı siyasiyyeye hiç iştirâk etmemişlerdir. Bundan başka, vesâik gayr-i muntazam ve garib bir sûrette tasnîf olunmuştur. Çünkü iç-

lerinde birçoğunu görüyoruz ki Medine ile gayet uzak kabilelere yani Cezîretü'l-Arab'ın aksâ-yı şarkında (Abdülkayslar, Ezd Şenûeler, ilâ âhir) ve aksâ-yı cenûbunda (Hâris b. Ka'blar, Mezhicler, ilâ âhir) ve hatta aksâ-yı şimâlinde (Uzreler, Kelbler, ilâ âhir) yaşayanlara aittirler. Hicretin ilk on senesine ait vakâyı'da pek ziyade medhal-dâr olan kabilelere müteallik vesâik ise azdır. Onlara taalluk eden bu kalîlü'l-mikdâr vesîkaların kısmı âzamı da şahsî bir mahiyettedirler. Münferid kabilelerin muhtelif fertlerine bazı arazinin tasarrufunu te'mîn maksadıyla verilmişlerdir. Bunlar, bütün kabile ile akdedilmiş birer muahede değildirler.[353] Huzâalar'a dair hiçbir [VII/319] vesîka yoktur.[354] Esedler'e,[355] Gatafânlar'a, Hevâzinler'e, Âmir b. Sa'sa'lar'a,[356] Fezâreler'e, Müzeyneler'e, ilâ âhir dair vesâik görülmüyor. Geçen on sene zarfında hikâye ettiğimiz vakâyı' münasebetiyle en marûf kabileler ise bunlar olduğu gibi 11. sene-i hicriyye vakâyı'ına iştirâkleri hasebiyle yine bu kabileler meşhur olmuşlardır. Sûret-i umûmiyyede denilebilir ki, vesâikin kısm-ı azamı merkezden uzakta yaşayan kabilelere mütealliktir. Muhammed'in çok çok temasta bulunduğu merkezî kabileler tamamıyla meskût geçilmektedir.

353 Sa'd'a bakınız, §30, Cüheyneler için; §34 ve 35, Süleymler için.

354 Yalnız Eslemlerin zikri geçer, §29. Bunlar, Huzâaların bir şa'bı olduklarını iddia ediyorlardı.

355 Not-1 [VII/322] Esedler'den yalnız kendilerine Taylar'a tecavüz etmemeleri için nasihat verilmesi münasebetiyle bahsolunuyor (Sa'd, §24). O fıkranın münderecâtına bakarak Muhammed ile Esedler arasındaki münasebâta dair hiçbir vâzıh-ı fikir istihraç edilemez. Mamafih, bana öyle geliyor ki Muhammed, Taylara karşı pek itinakâr davranıyordu. Esedler'e, Müslüman cemaatine dâhil olmayan bedevîler gibi hitab ediyordu. İyi Müslümanlara karşı (Taylar ihtidâ etmişlerdi) tecavüzâta kıyâm etmemeleri için Muhammed kendilerine ihtarâtta ve vesâyâda bulunuyordu.

356 Not-2 [VII/322] Hadise nazaran kabilenin yedi şa'bı Medine'ye heyet-i mürahhasalar gönderdi (9. sene, §74 ve müteâkıb fıkralar). [VII/323] Fakat hiçbirisine ait bir vesîka kalmamıştır. Bu kadar büyük, bu kadar meşhur bir kabilenin o kadar şa'bları hakkında her türlü hatırâtın kaybolması tabiî keyfiyet değildir. Ya heyet-i murahhasalar hakkındaki ehadis, mevzûdur ve hiçbir zaman ortada bir vesîka vücûd bulmamıştır ya bu vesîkaların sırf siyasî olan muhteviyâtları muhaddisîni bütün Arabistan'ın ihtidâ etmiş olduğu yolundaki davâlarına za'f-ı îrâs etmek maksadıyla sükûta sevk eylemiştir.

Bu garib vaka ancak üç sûretle îzâh edilebilir. İbn Sa'd'ın sükûtu ya muhafaza edilmemiş olan vesâikin İbn Sa'd zamanında kaybolmuş bulunması yahut esasen hiç öyle vesâik mevcûd olmaması yahut muhteviyatları[nın] Muhammed'in hayatı hakkındaki ehâdise vermek istedikleri şekil ve delâlete tevâfuk etmedikleri için muhaddisînin kasten onları meskût geçmesi sûretiyle tefsir edilebilir. İhtimal ki böyle bir fikir ile o vesâiki mevzû ve yanlış telakkî ettiler, vücûdlarını ortadan
[VII/320] kaldırdılar yahut bir tarafa bıraktılar.

Birinci şıkkı pîş-mülâhazaya alırsak, birçok ahvâlde filhakika vesâikin kaybolmuş olduklarını teslim etmek iktizâ eyler. Fakat nâm ve şanları meçhul kabilelere ait vesâikin muhafaza edilip de meşhur zî-kudret kabâile ait olanların kaybolması gibi bir tesadüf pek şüphe götürecek bir haldir. Mantıken bunun tamamıyla aksi vukû'a gelmek îcâb ederdi. Meşhur ve efradı kesîr kabilelere ait vesâikin muhafaza edilmesi ihtimali daha çok olmak lazım gelirdi. Mamafih diğer taraftan Peygamber ile Arabistan'ın merkezindeki muhtelif kabileler, faraza Gatafânlar arasında bir i'tilâf mevcûdiyetini inkâr edemeyiz. Gatafânlara mensub bazı kabileler Hayber'de Muhammed ile müzâkerâtta bulunmuşlar ve 7. sene-i hicriyyeden sonra Peygamber'e artık tecavüz etmemişlerdir. Bu kabile pek meşhur olduğu için onunla akdedilen muâhedât hatıratının unutulduğu yahut kaybolduğu iddia edilemez. Onun için, bu Gatafânlar'a dair meselede vesîkanın kasten ortadan kaldırılmış olmasından şüpheleniyoruz. Bu da muâhedenin muhteviyâtı, ikinci asr-ı hicrî muhaddisîninin fikir ve mütâlaalarına tevâfuk etmesinden ileri gelmiş olacaktır. Mekke fethini ve Kureyşîler'le gizli i'tilâf keyfiyetini tedkîk ettiğimiz sırada da[357] bazı vesâiklerin ortadan kaldırılmış olduğunu meydan-ı bedâhete çıkarmıştık.
[VII/321] Gatafânlar'la aynı şeyin vukû'a gelmiş olması bi-hakk tahmin edilebilir. Filhakika, İbn Sa'd'ın ikinci faslını -heyet-i sefâretlere dair olan faslı- Gatafânlar hakkında malûmata dest-res olmak niyetiyle karıştıracak olursak küçük bir Fezârî cemaati

357 10. sene, §109 ve müteâkıb fıkralar.

(Gatafânlar'ın bir şa'bıdır) hakkında harika-âlûd bir hadise tesadüf ederiz.[358] Kezâlik dokuz Absîden (Gatafânlar'ın diğer bir şa'bı) mürekkeb bir cemaat hakkında da bir hadis görürüz.[359] Bundan anlaşıldığına göre mühtedîlerin adedi yalnız dokuzdan ibaretti. On kişiye tamamlamak için Mekkeli bir muhacir ile birleşmeye mecbur olmuşlardı. Kabilenin sâir efradı Müslüman olmadı. Gatafânların sâir şa'bları ve umumiyetle Gatafânlar hakkında bir kelime bile geçmez.

Hâlbuki Gatafânların kuvvetli ve müttehid bir heyet teşkîl ettiklerini, bunların vaktiyle Hayber Yahudileriyle bir ittifak akdettiklerini biliyoruz.[360] 11. sene-i hicriyyenin kanlı vakâyı'ı esnasındaki hatt-ı hareketleri Gatafânlar heyet-i müttehidesinin mütecânis, kavî ve rüesâya mutî' olduklarını gösteriyor. Gatafânlar bu zî-kudret reisleri uğrundaki kemâl-i şecaatle harb etmişlerdir. Gatafânlar'da siyasî ve askerî bir nevi ibtidaî bir teşkilat-ı esasiyye vardı. Bu teşkilatları Taylar'ın, Temîmler'in ve merkezî Arabistan'daki sâir kabilelerin teşkilatlarına fâik idi. Siyasî nokta-i nazardan komşuları Hanîfeler'e çok benzer- [VII/322]
lerdi. Hanîfeler de tek bir hüzme halinde sıkı sûrette yekdiğerine merbût idiler. Müslümanlar bu heyet-i müttehide ile 7. sene-i hicriyye nihayetine kadar birçok münâzaâtta bulundular. O tarihten sonra Muhammed ile Gatafânlar arasında daimî bir sulh ve müsâlemet *{barış}* hüküm sürdü. Ne Araplar Medine'yi iz'âc ettiler, ne Peygamber onları taht-ı inkiyâda almak veya ihtidâ ettirmek yolunda bir teşebbüse kıyâm etti. Demek ki Muhammed ile Gatafânlar arasında hiç şüphesiz gizli yahut alenî bir muâhede var idi. Onun için, İbn Sa'd'ın ilk İslâmiyet tarihinde bu kadar meşhur bir kabileye dair şu çifte nisyânı tesadüfî olamaz, unutkanlığa hamledilemez: Bu, kastîdir.

§122. Şimdi, Gatafânlar'la siyasî revâbıt ile bağlı bulunan ve [VII/323]
11. senede Ridde esnasında ortaya bir nebiyy-i kâzib çıkaran, Medine ordularına karşı büyük bir şiddet ile dövüşen diğer pek meşhur bir kabileyi, Esed b. Huzeymeler'i tedkîk edelim.

358 Sa'd, §80.
359 Sa'd, §79.
360 7. sene, §12.

İbn Sa'd'ın eserinin birinci faslındaki vesîkalarda Esedler'e yalnız bilvâsıta bir îmâda bulunduğunu görürüz. Yukarıda da söylediğimiz vecihle[361] buna bakarsak Esedler Müslüman cemaatine dâhil gibi görünürler. Hatta Esedler mühtedî bazı kabâile tecavüz bile etmişlerdir. İkinci fasılda[362] iki kısa hadise tesadüf ediyoruz: Birinde Medine'ye Peygamber'i görmeye gelmiş on Esedî'den bahsolunur. Fakat bu hadisin muhteviyâtı Muhammed ile bu adamlar arasında bir münakaşa vukû'a geldiğini anlatır. Çünkü Peygamber kendilerini pek mağrur gördü ve Medine'ye kendisini görmeye gelenlerini bir lütf-ı mahsûs gibi irâeye kalkmalarından dolayı hiddet-
[VII/324] lendi.[363] İkinci hadiste yalnız Peygamber tarafından yapıldığı iddia edilen bir mucize hikâyesi vardır. Onun için bunu sırf bir menkıbe gibi bir tarafa bırakabiliriz. İki hadisin hiçbirinde Esedler'in İslâmiyet'i kabul ettiklerinden bahsolunmaz. Hatta murahhasların ihtidâları bile sarîh sûrette te'mîn olunmuyor, yalnız böyle bir mânâ çıkıyor.[364] Onun için, bizzarûre

361 10. sene, §40 ve 121, not 1.

362 Sa'd, §77.

363 9. sene, §12.

364 Not-1 [VII/325] İbn Sa'd'ın eserinin birinci faslında yani mektuplara ve vesîkalara taalluk eden kısmında Temîmler'e dair hiçbir şey yoktur. Bu pek kıymetdâr bir işarettir. Çünkü şurasını tahattur etmek lazım gelir ki Temîmler Irak'a çok miktarda hicret ettiler, Basra'da yerleştiler, birinci asr-ı hicrinin fütûhâtında ve mesâilinde pek mühim bir rol oynadılar, Basra'da [VII/326] bile uzun müddet kendilerine has rüesâ altında, kable'l-İslâm ananâtlarına sâdık bir halde bir nev-i muhtâriyet içinde yaşadılar. Bunların kabilelerinden biri, Seyf b. Ömer, Ridde ve fütûhât tarihi için bizim en çok müracaat ettiğimiz menbalardan birini teşkil ediyor. Eğer Temîmler, Riddeden evvel ihtidâların[a dair] müsbet bir vesîkayı Peygamber'den istihsâl etmiş olsalardı hiç şüphesiz hatırasını kemâl-i itina ile hıfz edecekler ve bununla iftihar eyleyeceklerdi. Şimdi İbn Sa'd'ın ikinci faslına geçelim: Orada (Sa'd, §78), bizce zaten malûm olan bazı vakâyı'ın hikâyesine tesadüf ediyoruz (9. sene, §453). Bazı Müslümanlar Temîmler'in küçük bir kabilesiyle münâzaa etmişlerdi. Bu Temîmler hayvanlarını otlata otlata doğrudan doğruya Muhammed'e tâbi havâlîye kadar gelmişlerdi. Muhammed orada zekât tahsîl ediyordu. İşte bu münâzaa, bir Temimî heyet-i seferiyyesinin vürûduna sebebiyet verdi. Bunlar Medine'ye ihtidâ etmek için değil, Muhammed'in eline düşmüş olan esirleri kurtarmak için gelmişlerdi. Muhaddisîn bunun mâhiyetini değiştirmek ve gerek sefirlerin gerek kabilenin ihtidâ ettiklerini bize inandırmak isterler. Fakat bu arzularına muvaffak olamamışlardır. Çünkü bu meşhur heyet-i sefâretin hatırası uzun müddet

şu neticeye varıyoruz ki merkezî Arabistan'daki bütün kabile kümesi yani Gatafânlar (ki Fezâreler'i, Absler'i, Zübyânlar'ı ihtiva eder) ile Esed b. Huzeymeler hiçbir vecihle Müslüman

pek canlı sûrette muhafaza edilmiş ve mahiyet-i hakikiyyesini tahrîf etmek imkânı hâsıl olamamıştır. Temîmler'in Muhammed'e karşı hareketleri i'tilâf-cû ve mütezellilâne olmaktan çok uzaktı. Yalnız üserâyı tahlîs emelinde bulundukları için gürültülü, mucizâne bir tavır ve vaziyet ile Peygamber'i korkutabileceklerini zannettiler. Fakat Muhammed buna kızdı. O kadar müteneffir oldu ki bilhassa onlar için bazı âyât-ı Kur'âniyye (XLIX, 1-5) tebliğ etti. Bunlar da Cenâb-ı Hakk, Temîmler'in kaba ve küstahâne hareketlerini takbîh ediyordu. Mülakat Temîmler'in reisi ile Peygamber'in resmi şairi Hassân b. Sâbit arasında bir müsabaka-i şairâneye inhisar etti. Muhaddisîn, pek tabiî olduğu [VII/327] üzere müsabakada galibiyet[in] Müslümanlar tarafında kaldığını iddia ederler. Bu iddiadan bi-hakkın şüphe edilebilir. Çünkü Hassân'ın ilhâmâtındaki za'f ve fakr pek malumdur. Mamafih, Müslüman şairinin galebesi kabul edilse bile, muhaddisînin bu galebe neticesinde ibtidâ sefirlerin ve sonra bütün kabilelerin ihtidâ ettikleri yolundaki iddialarının mânâsızlığı inkâr edilemez. Temîmler ihtimal ki Müslüman şairinin fâikiyyetini teslim etmişlerdir. Fakat bu kadar küstah ve mağrur olan, kendi mümtâziyetleriyle bu kadar iftihar eden, Peygamber'e karşı hürmette kusur gösteren bu Araplar'ın bir mağlubiyet-i şairâneyi o kadar mutâvaatkârâne tesellüm etmelerini ve bu yüzden Müslüman olmalarını, bütün kabileyi de kendilerine imtisâl ettirmelerini kabul etmek pek zordur. Bütün bu hikâyede inan[ıl]mayacak bir hal vardır. Bu da muhaddisînin meskût geçmek kâbil olmayan vakâyı'-ı tarihiyyeye rağmen hakikati saklamak üzerinde yaptıkları perende-bâzlık neticesidir. O halde, acaba Temîmler ile Peygamber arasındaki i'tilâfın mâhiyet-i hakikiyyesi neden ibaretti? Hadis, bütün kabilenin ihtidâ ettiğini sûret-i sarîhada iddia etmez. Fakat bu mânâyı işrâb etmek ister. Çünkü menbalarımız 11. sene-i hicriyyede Temîmleri birer mürted gibi irâe ederler. Hâlbuki vakâyı' daha yakından tedkîk edilirse, bunun aksi bir neticeye vâsıl oluruz. Peygamber ile Temîmlerin i'tilâfı yalnız siyasî olmak îcâb ederdi. Üserâyı tahliye mukâbilinde Temîmler bu şerâite razı olmuşlardı. İhtimal ki bir bî-taraflık yahut lafzî bir inkiyâd-ı esasî kararlaşmıştı. Belki de hafif bir vergi te'diyesi esası da vardı. Nasıl ki Muhammed başka kabilelerle böyle i'tilâflar akdetmiştir, heyet-i murahhasayı terkib eden kimselerin isimleri hakkında da şüpheye düşmek caizdir. Çünkü bunların arasında sonra Ridde esnasında Medine'nin hükm ü nüfûzunu kabule müsaraât göstermiş olanlardan bir haylisinin esâmîsine tesadüf ediyoruz. Bunların hakiki inkiyâdları, Esedler'in Büzâha'daki mağlubiyet-i vahimeleri [VII/328] neticesinde vukûa gelmiştir. Nebiyye-i kâzibe Secâh'ın zuhûru üzerine Temîmler anarşi içine düşmüşlerdi. Bunun için Temîmler'in irtidâdından bahsetmek doğru olmaz. Daha ziyade, Peygamber'in vefâtı ile Medine sahibi ile akdedilen sırf hususî i'tilâf ortadan kalkmıştı ve Temîmler Peygamber'in halefine siyasiyyât itibarıyla tâbi' olmak arzusuna düşmüşlerdi denilmek iktizâ eder. Temîmlerin ihtidâsı -ki daha ziyade siyasî bir inkiyâddan ibaretti- ancak 11. senede Büzâha Muhârebesi'nin neticesi olarak vukû'a gelmiştir.

olmamışlardı, Peygamber ile münasebetleri sırf siyasî bir mahiyette idi ve bu münasebet pek memnuniyet-bahş bir şekilde değildi. Bundan dolayı muhaddisîn bu bâbdaki hatırâtı muhafaza etmek istememişlerdir. Aşağıda göreceğimiz vecihle, her şey bize şu kanaati veriyor ki bu kabilelerle Peygamber arasındaki münasebât yalnız şahsî bir mahiyette idi. Yani bu bedevîlerle Muhammed arasında sadece Medine'nin sahibi sıfatıyla bir münasebet mevcûd idi, Peygamber yahut yeni bir vâzı'-ı din sıfatıyla bir münasebet yoktu. Muhammed vefât edince husûsî mahiyyetteki bu i'tilâf-ı âkideynden birinin vefâtıyla münfesih olan bir mukâvele gibi bilfiil ortadan kalktı. Arabistan'ın şerâit-i siyasiyyesinin böyle bir safhası, ikinci asr-ı hicrî muhaddislerinin nokta-i nazarına ve umumî
[VII/325] davalarına hiçbir vecihle uygun gelemezdi. Bundan dolayı, Peygamber ile merkezî Arabistan kabileleri arasındaki hakikî münasebâta dair her türlü hatırât nisyâna mahkûm edildi. Hakikati saklamaya çalıştılar. Bütün bu kabilelerin ihtidâ etmiş olduklarını, bilâ delil iddia ettiler. 11. sene-i hicriyye esnasında cereyân eden vakâyı'ı anlayabilmek için bu neticenin bir kıymet-i mahsûsası vardır. Daha sâir birçok şeyden ve bilvâsıta delillerden bu neticenin te'yîd ve takviye edildiğini gördüğümüz zaman Ridde hakkındaki ananevî nokta-i nazarının tamamıyla değişmesi lazım geldiğini anlayacağız. İslâmiyet'in ilk zamanları tarihini yazan Avrupalı muharrirler bile Ridde hakkındaki o ananevî nokta-i nazarı kabul etmişlerdir. Onun için tedkîkatımıza devam etmek ve 11. senede Medine halifesinin giriştiği muharebe sırasına göre kabilelerin hepsini birer birer nazar-ı tahlilden geçirmek pek faydalı olacaktır. 11. senede Hâlid'in muzaffer ordusu merkezî Arabistan'da müttefik kabileleri perişan ettikten sonra Esedler'in ve Gatafânlar'ın şarkında kâin Temîmler'in ülkesine girmiştir.

[VII/328] §124. Dediğimiz sıraya göre tedkîkâta devam edecek olursak, Temîmleri taht-ı itaate aldıktan sonra muzaffer Hâlid'in 12. senede hücûm ettiği Hanîfeler'e geliriz. Bunlar da, muhaddislere nazaran, mürted idiler. Fakat Hanîfeler'in mürted

olduğu iddiasının yanlışlığını ispat etmek pek kolaydır. İbn Sa'd'ın iki faslında da Hanîfelere dair ne görüyoruz? Birinci fasılda[365] Peygamber'in nebiyy-i kâzib Müseylime'ye yazdığı iki mektuptan bahsolunur. Birisinde Muhammed, Müseylime'yi İslâmiyet'e davet etmiş. Binaenaleyh, bu mektuba ait hadis sahîh ise Müseylime Müslüman değildi, Müseylime'nin taraftarları da mürted değildiler. Haber esas itibarıyla pek şâyân-ı itimat olmasa ve ağleb ihtimale göre muahharan uydurulmuş bulunmasa da hadisin bunu kabul etmesi bizim için kıymetdârdır. Muhammed'in ikinci mektubunda Peygamber Müseylime'yi tel'în eder. Çünkü rivayete göre Müseylime yeryüzünün hâkimiyetinde Peygamber'e müsâvî hukuk talep etmişti. Bu mektup mevsûk olmasa da, Muhammed ile Müseylime arasında münakaşa edilen meselenin -şayet böyle bir münakaşa vukû'a gelmişse- sırf siyasî mahiyette olduğunu ispat eyler. Muhaddisînin, Ridde'ye ait her vakayı dinî mânâda tahrîf ettiklerini ve Müseylime'yi mümkün olduğu kadar fena bir ziyâ altında irâe etmek ve pek kanlı Yemâme Muharebesi'nde Hanîfeler'in kıtâl-i müdhişini muhıkk göstermek için kendisini bize fena ve gülünç bir yalancı, mürted, lanet-i Peygamberîye uğramış bir adam gibi tasvire çalıştıklarını unutmamak iktizâ eder. Muhaddisîn, Müseylimenin meydan-ı ma'rekedeki âkıbet-i fecîasını lanet-i Peygamberînin bir netice-i zarûriyyesi gibi irâe ederler. [VII/329]

İbn Sa'd'ın ikinci faslında Hanîfeler'e ait mevcûd malûmatı[366] tedkîk ettiğimiz zaman aynı şüphelerin tevellüd ettiğini görürüz. Burada Hanîfeler'den bir heyet-i murahhasa geldiği iddia edilir. Bunda da Müseylime'yi mümkün olduğu kadar fena bir ziyâ altında göstermek arzusu pek aşikâr bir sûrette göze çarpar. Ondan dolayı, Müseylime'nin ismi sefirlerin esâmîsi arasına idhâl edilmiştir. Mamafih Muhammed ile Müseylime'nin birbirlerini gördükleri ve konuştukları yolundaki iddia her türlü esastan mahrum olduğu için muhaddisîn,

365 Sa'd, §33.
366 Sa'd, §101.

Müseylime'yi Medine'ye sadece deve çobanı olarak getirmek
[VII/330] gibi bir çare düşünmüşlerdir. Bu sûretle onu şehirden hariçte, sefirlerin karargâhında yaşatmışlardır. Bu çocukça kurnazlık ciddi bir tedkîke mütehammil değildir. Muhaddisîn, karargâhta en âdî işlerde kullanılan bir genç hizmetçinin vatana döner dönmez kırk bin muharib çıkardığı söylenen bütün o azîm Hanîfe kabilesine reis olduğunu, herkesin nasıl olup da kendisine muhabbet ve itaat ettiğini îzâh edememişlerdir. Hanîfeler arasında Müseylime'nin daha 10. sene-i hicriyye evâsıtından itibaren temeyyüz etmesi, -kısm-ı azamı taştan surlarla muhât yerlerde sâkin zirâ'dan mürekkeb olan- Hanîfelerde oldukça müterakkî bir hars bulunması ve Müslümanlar tarafından bile kabul ve tasdîk olunduğu üzere Mesleme'nin 8. sene-i hicriyyede Hanîfeler hükümdarı Hevze'ye halef olması keyfiyeti Müseylime'nin hiçbir zaman öyle âdî çobanlık gibi işlerde istihdâm edilmediğini ispat eyler. Müseylime, asâlete o kadar düşkün bir heyet-i ictimâiyyede hükümdâr ilan edilmeden biraz evvel deve çobanlığı ile iştigal etmiş olamazdı. Hanîfeler arasında Müseylime'nin temsil ettiği hareket eğer hakikaten kısmen dinî ve Medine Peygamber'inden mülhem bir hareket ise uzun bir istihzâr devresi geçirmiş olmak îcâb eder. Çünkü bütün Hristiyan Araplar gibi Hanîfeler o kadar kolaylıkla tebdîl-i din etmezlerdi. Dinleri ve istiklâlleri uğrunda hepsinin Yemâme Muharebesi'nde ölümü tercih etmeleri bunu isbâta
[VII/331] kâfîdir. Yemâme Muharebesi, İslâm tarihinde Arabistan muharebelerinin en kanlısı olmak üzere meşhurdur. Müseylime'nin hiçbir zaman Medine'ye ayak basmamış olduğu Rahhâl Hanefî'ye ait hadisten de anlaşılıyor. Rivâyet olunduğuna göre Rahhâl, Kur'ân'ı Medine'de ta'allüm etmiş ve sonra Müseylime'ye nübüvvet-i kâzibe iddiasında muzâherette bulunmuş, Kur'ân'daki vukûfuyla ona rehberlik etmiştir. Bu, Müseylime Medine'ye katiyyen gelmemiş demektir.

Hanîfelerin heyet-i sefâreti hakkındaki hadis, Vâkıdî'nin rivayetine istinad ettiği için bunu tamamıyla mevzû' addetmek kâbil olamaz. Hanîfeler'den bir kümenin Peygamber ile

müzâkereye gelmiş olmaları kabul olunmak îcâb eder. Mamafih, bunların bütün kabileyi temsil ettikleri ve bu küçük heyetin Medine'de görünmesi Hanîfelerin tamamen ihtidâ ettiklerinin delili gibi telakkî olunması lazım geleceği yolundaki iddiayı hiçbir sûretle kabul edemeyiz. Malûm olduğu üzere Hanîfeler'in kısm-ı azamı Hristiyan idiler. Kezâlik bütün Hristiyan Araplar'ın, galebe-i İslâmiyet'e her yerde ve daima gayet kuvvetli bir mukâvemet arz ettikleri de malumdur. Necrân Hristiyanları Müslüman olmaktan ise vatanlarından tard edilmeyi tercih eylediler. Kezâlik Hristiyan olan Tağlibler ikinci asr-ı hicrî nihayetine kadar dinlerini bırakmadılar. Hîre'deki Hristiyan Araplar da dinlerine sâdık kaldılar. Ebû Bekir'in ve Ömer'in ordularına karşı Rûmlar'la birlikte pek [VII/332] şecîâne hareket eden şimâldeki Hristiyan Araplar hakkında da aynı şey söylenebilir. Hanîfeler de dinlerine sadâkatlerini muannidâne muhafaza eylediler. Dinleri uğrunda ölmek istediler ve ölmek yolunu bildiler. Muhammed'in dinini kabul etmeleri için hiçbir sebep mevcûd değildi. Peygamber askerî nokta-i nazardan kendilerini tehdit edemezdi. Onlarla Medine arasında çölde hemen hemen tamamen müstakil birçok kabile vardı. Hanîfeler arasında binlerce kahraman muharib bulunduğu söyleniyor. Bunlar Yemâme Muharebesi'nde bütün değerlerini ve reisleri, dinleri, istiklâlleri uğrunda nasıl şecîâne terk-i hayat edilmesini bildiklerini isbat eylediler. Peygamber'den korkacak adamlar olmadıkları bu hareketleriyle sabit oluyor. 12. sene-i hicriyyedeki hareketleri kendilerinin kavî ve kahraman birer muharib olduklarını, hafif meşreb ve mütelevvin bulunmadıklarını gösteriyor. İki sene içinde üç kere tebdîl-i din etmeleri yani 10. sene-i hicriyyede İslâmiyet'i kabul, 11. sene-i hicriyye ibtidâlarında İslâmiyet'i red ile Müseylime mezhebine duhûl ve Yemâme felaketinden sonra 12. sene-i hicriyyede tekrar İslâmiyet'e avdet eylemeleri ihtimal haricindedir.

§125. Bu fıkralarda bir takım yanlış rivâyetlerin hedm ve tahribi maksadıyla giriştiğimiz tedkîkat kolay bir iş olmadığı

[VII/333] gibi tamamıyla kanaat-bahş ve bedihî bir neticeye vâsıl olamaz. Muhâkemâtımızı istinad ettirecek daha emin temeller elimizde yoktur. Muhammed ile Araplar ve kabilelerin ihtidâları hakkında bildiğimiz şeylerin kâffesi bize yalnız Müslümanlar vâsıtasıyla intikâl etmiştir. Hepsi de tek bir maksad uğrunda tahrîf edilmişlerdir. Gayr-i Arab, gayr-i müslim sâir menâbı' yoktur ki bunları diğerleriyle muvâcehe etmek imkânını bulalım. İşte bundan dolayı ihtimal ki muhâkememiz kat'î bir kanaat verebilecek esasâttan mahrum kalıyor. Mamafih Goldziher'in Müslüman ilm-i hadisi hakkında hayret-bahş tedkîkat-ı tenkidiyyesi[367] göz önünde tutulacak olursa ve vâsıl olduğu netâyicin isabeti kabul edilirse muhaddislerin menfaatlerine yahut fikirlerine muvâfık gelen şeyleri kasten tahrîf ve icad hususunda ne kadar ileri gittikleri sabit olur. Onun için bundan daha mâlûmatlı ve daha nüfûz-ı nazara mâlik başka münekkitlerin sünnî ehadisteki zulmet-bahş örtüyü parçalamaya ve İslâmiyet'in en kadîm devrelerine ait mesâil-i tarihiyyeyi daha iyi meydana koymaya muvaffak olacaklarında şüphe etmiyorum. Şüphe yok ki böyle münekkitler benimle aynı netâyice vâsıl olmayı muhıkk gösterecek pekiyi delâile dest-res olacaklardır. Yani Peygamber'in hîn-i vefâtında Arabistan'ın İslâmiyet'i kabul etmesi keyfiyeti hadisin zannettirmek istediği daireden çok mahdûd bir nisbet
[VII/334] dâhilinde te'mîn edilmiş olduğunu gayr-i kâbil-i inkâr sûrette ispat edeceklerdir. Bu sûretle, 11. sene-i hicriyye vakâyı'ı gayet vuzûh kesb edecek, kolayca anlaşılacak ve mantıkî bir şekil alan heyet-i mecmûa-ı vakâyı' içinde bizim vâsıl olduğumuz netâyicin yeni bir delili meydana çıkacaktır.

Binaenaleyh, şunu iddia edebiliriz ki Muhammed'i o kadar düşündüren ve 11. sene-i hicriyyede Hâlid b. Velîd'e karşı kahramânâne harb eden merkezî Arabistan'ın bütün cengâver kabileleri hiç de Müslüman değildiler, mazide hiçbir zaman İslâmiyet'i kabul etmemişlerdi. Şurada burada bazı aile reisleri, birer husûsî ferd sıfatıyla Peygamber'le münâsebât-ı

367 Muh. Stud, ikinci cilt, birinci sayfa ve müteâkıb sayfalar.

samimiyyede bulundular, onun dinini kabul ettiler. Fakat büyük kabileler, heyet-i mecmûalarıyla, bir vahdet-i ictimâiyye sıfatıyla İslâmiyet'i tanımamışlardı. Gatafânlar ve belki de Esedler gibi bazı kabileler bazı siyasî ittifaklar akdettiler. İhtimal ki sadece şifahî olan bu i'tilâflar her iki tarafı da mütekabilen tecavüzât, gasb ve gârete karşı muhafaza ediyordu. İhtimal ki bu kabilelerin bazı kısımlarıyla bir nevi ittifak-ı askerî de mün'akid olmuştu. Fakat bu i'tilâflarda dinî anâsır kat'iyyen mefkûd idi. Bunlar münhasıran şahsî bir mahiyeti hâiz siyasî i'tilâfnâmeler idi. Muhammed Resûlullah sıfatıyla değil Hicaz hükümdârı sıfatıyla akdedilmişlerdi.[368] Muhammed vefât ettiği vakit bu i'tilâfnâmeler, tarafeyn-i âkideynden birinin vukû'-ı vefâtı üzerine fiilen münfesih oldular. Kabileler tekrar serbestilerini iktisab ettiler. Muhaddisîn ya bu hali anlamadıklarından ya anlamak istemediklerinden bütün haberleri evirip çevirdiler, değiştirdiler. Kendi hesaplarına Peygamber'i görmeye ve sözlerini dinlemeye gelmiş olan küçücük Arap heyetleri bütün kabilelerin heyet-i sefâretleri mertebesine is'âd edildiler. Bu heyet-i sefâret a'zâlarından bazılarının ihtidâsı bütün kabilenin ihtidâsı şeklinde i'zâm ve tahrîf olundu. Peygamber'in siyasî i'tilâfları dinî muâhedeler ve umumun ihtidâsı haline ifrağ edildi. Bunun neticesi olarak bazı vakâyı'-ı münferideye binâ-yı mütâlaa ederek 11. sene-i hicriyyede bütün o kanlı vakâyı'ın dinî bir irtidâd ve siyasî bir isyan teşkîl ettiği yolunda ihtiyatsızca bir tağşîşe kalktılar. Hâlbuki ortada ne bir irtidâd vardı ne siyasî bir isyan. Bu, sadece eski hale avdetten ibaretti. Muhammed tarafından akdedilen mukavelâtın nihayet bulması idi. Bunun sebebi de âkideynden birinin vefâtı idi. Kocası ölen bir kadın nasıl o dakikada serbest kalırsa kabileler de, Muhammed vefât edince kendilerini yalnız Muhammed'e karşı der-uhde ettikleri bazı vazâiften meşrû' bir sûrette âzâde kalmış addettiler. [VII/335]

368 Not-1 [VII/337] Bütün Gatafânlar yahut Esedler yahut Temîmler'le bir i'tilâf akdedilmiş olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Hatta hadiste buna hükmedebilecek bir rivâyet bile görülmez. Yapılan i'tilâfların kabilelerin yalnız bazı parçalarıyla akdedilmiş olması muhtemeldir.

Hakikaten İslâmiyet'i kabul etmiş olan Cüheyneler, Müzeyneler Belîler, Kureyşler, Kinâneler, Taylar vesâire gibi kabile-
[VII/336] ler yani mevâşîlerini Hicaz dâhilinde ve Mekke'nin cenûbunda, Yemen'in şimâlinde Necd taraflarında ve Suriye hudûdlarına ve Hristiyan kabileler arazisine kadar olan havâlîde otlatan kabileler cidden tebdîl-i din etmiş oldukları ve Müslüman cemaatinin cüz-i lâ-yenfekini teşkîl ettikleri cihetle bunlar irtidâd etmediler ve Taylar gibi bazılarında büyük bir şevk ve galeyân mevcûd olmakla beraber İslâmiyet'e sâdık kaldılar, İslâmiyet'i ve Muhammed'in teokrasisini kurtardılar. Medine fırkasının şâyân-ı hayret ve takdir-i azm ve faaliyetiyle Ebû Bekir, Ömer, Hâlid b. Velîd gibi adamların kuvveti ve zekâsıyla canlanan ve hareket eden bu kabileler sayesinde 11. ve 12. sene-i hicriyyelerde Arabistan'ı fethetmek ve dünyayı feth için zemini hazırlamak daire-i imkâna girdi.

Gayr-i kâbil-i ictinab olan istisnalardan ve pek az hâiz-i ehemmiyet münferid vakalardan sarf-ı nazar edilirse, Muhammed ile siyasî muâhedâttan başka dinî revâbıt da akdetmiş olan kabileler Peygamber'in vefâtıyla tebdîl-i hissiyat etmediler. Bu hareketleri, vukû'a gelen taahhütlerinin sadece bir insan-ı fâniye karşı değil Cenâb-ı Hakk'a karşı olduğunu idrak etmelerinden ziyade Muhammed ile uzun bir temas neticesinde kendilerinin tâli' ve saadeti[nin] İslâmiyet'in tâli' ve saadetine merbût bulunduğunu hissetmelerinden neş'et et-
[VII/337] mişti. Yalnız emellerindeki namuskârlığın delilini değil Muhammed'in der-uhde etmiş olduğu ıslahat vazifesinin sûret-i ciddiyede müessir olduğunu da gösterdiler. Çünkü Muhammed vefât ettikten sonra da yaptığı iş hiç değişmeden metin bir halde pâyidâr kalıyordu. Peygamber'in vefâtından sonra bile sâdık kalan mühtedî kabilelerin sebat ve metâneti kadar Muhammed'in yaptığı işin iyiliğini ispat edecek bir delil-i kıymetdâr bulunamaz. 11. sene-i hicriyyede Araplar arasındaki büyük kardeş kavgası, terakkî-perver Müslüman Araplar ile muhafazakâr müşrik Araplar arasında, eski dünya ile yeni dünya arasında gayr-i kâbil-i ictinab bir mübârezeden ibaret olmuştur. Galebe daha kuvvetli ve daha lâyık olanlarda kaldı.

§126. Şimdi, Muhammed'in yaptığı iş hakkında bî-tarafâne bir hüküm vermek sırası gelince, derhal zihne şu suâl vârid oluyor: Hakikaten ihtidâ etmiş olan kabileler hangileri idiler? Bunların yalnız 11. sene-i hicriyyede Medine aleyhinde silaha sarılmayan kabilelerden ibaret olduklarını sûret-i kat'iyyede temin edebiliriz.[369] Hâlid'in emriyle Necid'de mürtedlere kar- [VII/338]

369 Not-1:[VII/339] Bidâyette Peygamber'e sadece revâbıt-ı siyasiyye ile merbût bulunan, sonra Medine cemaatinin nâ-kâbil-i mukâvemet te'sir-i siyasî ve ahlâkîsi dolayısıyla gayr-i mahsûs bir sûrette tedricen kabûl-i İslâmiyet eden kabileler şunlardır: Cüheyneler (Sa'd, §27, 118); Müzeyneler (Sa'd, §30, 31, 46, 76); Eslemler (Sa'd, §29, 139); Huzâalar (Sa'd, §132); Sakîfler (Sa'd, §62, 97); Belîler (Sa'd, §28, 114); Süleymler (Sa'd, §34, 65, 94); Gıfârlar (Sa'd, §39); Damreler (Kinâne) (Sa'd, §40, 46); Eşca'lar (Kezâ, §35, 92); Kinâneler (Kezâ, §46, 91); Bâhileler (Kezâ, §61, 93) ve belki de Hâris b. Ka'blar (Müzhic) (Kezâ, §22, 123); Has'amlar (?) (Kezâ, §68, 131).

Âtîdeki kabileler ise ancak kısmen ihtidâ etmişlerdir. Kelbler (?)(Sa'd, §66, 119); Uzreler (?) (Sa'd, §60, 116); Sa'd Huzeymler (Kudâa) (?) (Sa'd, §26, 60, 113); Becîleler (Sa'd, §130); Eş'arlar (Sa'd, §132); Cüzâller?(?) (Sa'd, §140). Bunlara 11. sene-i hicriyyede asâr-ı za'f ve tereddüt gösteren, fakat Medine'den ayrılmayan âtîdeki kabileleri de ilave etmek lazımdır: Taylar (Sa'd, §23, 51, 103), Hevâzinler ve Âmir b. Sa'sa'alar (Sa'd, §95, 96). Bunların dâî-i şüphe harekâtı, İslâmiyet'i henüz sathî sûrette kabul etmiş olmalarına hüküm için hak veriyor. Kendilerinde hakiki bir kanaat-ı diniyye bulunmadığı anlaşılıyor. [VII/340] Filhakika, bu kabileler adeta lafzî murâd-ı ihtidâ etmişlerdi. Çünkü fiilen kuvve-i cebriyye karşısında arz-ı inkiyâd etmek ve Muhammed'in son senelerinde İslâmiyet'e girmek mecburiyetinde kalmışlardı. Birinci listedeki kabileler yani 11. sene-i hicriyyede hiç eser-i tereddüd göstermeyenler, bir iki istisnadan sarf-ı nazarla, hep kendi kendilerinden Müslüman olmuşlardı. Bu da ya bütün efrâdın ayrı ayrı ve birbirini müteâkıb tedricen ihtidâ etmeleri sûretiyle ya da Müslüman olmak kendi menfaatlerine muvâfık olacağı kanaatiyle hep birden Müslüman olmak suretiyle vukû'a gelmişti.

Listede dâhil olmayan sâir büyük kabilelerde yalnız bazı münferit fertlerin ve münferit ailelerin İslâmiyet'i kabul etmiş oldukları kemâl-i kat'iyyetle iddia edilebilir. Bazı kabileler de (farazâ Bahreyn'de Abdülkayslar arasında ve Umman'da Ezdler arasında) bir Müslüman fırkasının mevcudiyeti ihtimal ki kabul olunabilirse de bunlar küçük bir ekalliyet halinde idiler. Muhammed'in muzâheret-i şahsiyyesinden mahrum kalınca mürteci' ekseriyyetin elinde kaldılar. Muzaffer Müslüman kumandanlarının tam vakinde muâvenâtları olmasa idi ihtimal ki bütün bütün mahvolacaklardı. Müslüman kumandanları Medine'nin inzibâta tâbi' kuvvetleri sayesinde eski tarz-ı hayat taraftarlarını bilâ-merhamet ezdiler.

şı işkence tatbik edildiğine dair mevcûd muzlim malûmat[370] yalnız İslâmiyet'i reddetmiş olanlar hakkında tertip edilmiş cezaların hatıralarından ibarettir. Sâirlerinin, ekseriyyet-i azîmenin İslâmiyet'i hiç kabul etmemiş olduklarını ispat ederler. Hâlid'in cezalarına yalnız evvelce hakikaten İslâmiyet'i kabul etmiş kimseler düçâr oldular. Bunlar, ekseriyyet-i azîmenin İslâmiyet aleyhindeki kıyâmıyla sürüklenerek Muhammed'in emrettiği ahkâm-ı diniyyeden vazgeçmişler, kabilelerindeki sâir Müslümanları da İslâmiyet'i terk etmeye büyük bir şevk ve gayretle teşvik eylemişlerdi.

Hâsılı, Arabistan'ın hakikaten İslâmiyet'e girmiş kısmı vâsi' ve bir dereceye kadar müsellese benzer bir havâlîden ibaret idi. Bunun kaidesi Mekke'nin cenûbunda iki yüz kilometre mesafede Bahr-i Ahmer sahili idi. Oradan adeta Akabe Körfezi mebdeine kadar imtidâd ediyordu. Re's, Taylar'ın ikâmet ettiği Selmâ ve Ecâ dağlarının öte tarafında bulunuyordu. Bu müsellesin şimâlinde Hristiyan ve nîm-Hristiyan kabileler vardı. Bunlar Muhammed'den gerek din gerek siyasiyyât hususunda tamamıyla müstakil idiler. Bu müsellesin şarkında ise nîm-müstakil (ve ihtidâ etmemiş) Esedler, Gatafânlar, Temîmler ve tamamen müstakil Hanîfeler sâkin idiler.

Şimdi Arabistan'ın sâir kısımlarının, şarkî ve cenûbî
[VII/339] havâlîsinin ne halde bulunduğunu tedkîk etmek ciheti kalıyor. Bunlar hakkında yalnız İbn Sa'd'da değil başka menbalarda da birçok malûmâta mâlik bulunuyoruz.

[VII/340] §127. Muhammed ile aksâ-yı şark -Bahreyn ve Umman- ve aksâ-yı cenûb -Yemen ve Hadramevt- ahâlîsi arasındaki münasebât garib bir mahiyeti hâiz idi. Yukarı[da]ki fıkralarda Cezîretü'l-Arab'ın merkezinden bahsederken tasvire çalıştığımız münasebâttan bütün bütün farklı idi.

Her şeyden evvel bu kabileler, Arabistan'ın sâir ahâlîsi-
[VII/341] ne nisbetle pek ayrı birtakım şerâit-i ahlâkiyye, siyasiyye ve diniyye dâhilinde bulunuyorlardı. Bunların kısmı azamı be-

370 11. seneye bakınız.

dâvetten kurtulmuştu. Ziraatle meşgul idiler. Elimizdeki bir miktar malûmata göre, merkezdeki fakir bedevîlere nisbetle gayet iyi şerâit-i iktisadiyyeye mâlik idiler. Şarktaki kabilelerin ekseriyyet-i azîmesi Hristiyan idiler. Çünkü aşağıda göreceğimiz vecihle, Mezopotamya'da ve Babilonya'da, kezâlik Fırat nehri boyundaki Arap havâlîsinde gâlib olan din, Hristiyanlıktı. Hristiyanlık bütün bu yerlerde büyük terakkiyâta nâil olmuştu. Artık İran'ın hâl-i inhitâta düşmüş olan resmî dini Mecûsilik'ten daha süratle ve devam ile intişâr edip duruyordu. Mamafih, Mecusiliğin de şarkî Arabistan'da ve Yemen'de birçok taraftarı vardı. Yemen gayet kadîm bir medeniyetin makarrıdır. Bir takım eski dinlere mahall-i sudûr olmuştur. Buna da İran'dan hicret etmiş birçok Acemin ve birtakım melezlerin yahut İranîleşmiş Araplar'ın mevcûdiyeti sebep oluyordu. Bu halk hep bir araya toplanarak nüfusu kesîr merkezler teşkîl etmişlerdi. İki dinin aynı zamanda bir arada mevcûdiyeti, o havâlîde halkın din meselelerine gayet ehemmiyet verdiklerini gayr-i kâbil-i inkâr bir sûrette ispat eder. Hâlbuki merkezî Arabistan'da kabileler bu hususdaki lâkaytlıkları ve rayb u tereddütleri ile temeyyüz ederlerdi. Bu, onların fıtrat-ı mahsûsalarından başka müşriklik i'tikadlarının gayet barbar ve ibtidâî şerâitten neş'et ediyordu. Bu müşriklik dini o kabilelerin derece-i zekâlarına ve inkişâf-ı manevilerine nazaran gayet dûn bulunuyordu. [VII/342]

Fırat ve Dicle ağızlarından Yemen'e kadar Arabistan sevâhili boyunca dağılmış bulunan ahâlîdeki bu isti'dâd-ı dinîye aynı zamanda Muhammed'in o zamana kadar münasebetdâr bulunduğu kabilelerde mevcûd şerâit-i siyasiyyeden başka türlü birtakım şerâit-i siyasiyye de müterâfik *{karışmış, karışık}* idi. Sahildeki kabileler daha büyük kümeler halinde yerleşmiş idiler. Merkezdeki ve garbtaki Araplar'a nisbetle daha az ibtidâî bir teşkîlat anâsırına mâlik bulunuyorlardı. O yerlerin bir kısmı lafzen Sâsânî hükümetine tâbi' idi. Hemen hemen bütün Yemen ile Bahreyn'in bir kısmı (sahil) resmen İran İmparatorluğu vilayetleri idiler. Fakat fi'liyâtta buraların

valileri adeta tam bir istiklâl içinde yaşıyorlardı. Son âciz hükümdârlar zamanında meyyâl-i inkirâz olan Sâsânî İmparatorluğu'nun acz-i siyasî ve askerîsi, Heraklius ile muharebâtta düçâr oldukları müthiş mağlubiyetler, imparatorluğu inhilâle uğratmıştı ve Arap vilayetlerini adeta müstakil valiler elinde bırakmıştı. İhtimal ki Mehre ile Hadramevt istisna edilirse Arap sevâhilinde birçok İran taciri vardı. İranîler'e ait adât ve
[VII/343] ahlâk, lisan, efkâr yerli halkın lisanına, itiyadâtına ve mu'tekadât-ı diniyyelerine nüfûz etmişti. Kur'ân'da bile İraniyyü'l-asl bazı ta'birât ve ifadâta tesadüf ederiz.

Bu sebeple Medine ıslahatçısı ile bu halk arasındaki münasebetin mâhiyeti, merkezdeki kabilelerden bahsettiğimiz sırada îzâh ettiğimiz münasebâttan pek farklı olmak îcâb ediyordu. Pek azı müşrik kalmış olan şark Arapları'nın hissiyat-ı diniyyeye binnisbe fazla mâlik olmaları İslâmiyet'in oraya duhûlüne daha az siyasî bir renk verdi. Bu, açıktan açığa dinî bir hareket idi. Bahreyn ile Umman'ı Medine'den tefrik azîm mesafe, arada müstakil ve cengâver kabilelerinin mevcûdiyeti, Arabistan'ın aksâ-yı şarkını Peygamber'in orduları için nâ-kâbil-i vusûl bir hale sokuyordu. Muhammed'de de uzak ve müşkil seferler yapmak arzusu kalmamıştı. Peygamber bu uzaktaki halkın hissiyatı üzerinde kuvve-i askeriyye ile icrâ-yı te'sîr etmeyi düşünmedi. Bunun için onlara karşı başka türlü davrandı. Vukû' bulan tekliflerine karşı dinî propagandayı müsâlemet-perverâne vâsıtalarla yapmak tarîkini ihtiyar etti. Mamafih bu dinî propaganda daima siyasî entrikalarla pek mâhirâne memzûc *{karışık}* bulunuyordu.[371]

371 Not [VII/343] Mehre Arapları'nın ismini idhâl etmedim. Çünkü hadislerin muhteviyâtı gayr-i kâbil-i inkâr bir sûrette ispat ediyor ki [VII/344] Arabistan'ın bu kısmında ırk, lisan, âdât ve ahlâk Cezîretü'l-Arab'ın sâir yerlerine nisbetle bütün bütün başka idi. Muhammed'in esnâ-yı hayatında bu havâlî İslâm propagandasının te'sîrini hiç hissetmemiştir. Muhammed'in hayatında Mehre sekenesinden İslâmiyet'i kabul etmiş mevsûk bir isim zikredilemiyor. Oraya Peygamber'in bir mümessilinin i'zâmına dair de bir rivayet mevcûd değildir. Bir heyet-i sefâret geldiği (Sa'd, §141; 10. sene, §58) hakkındaki iddia yalnız Medainî ile İbnü'l-Kelbî'nin rivayetine müsteniddir. Vâkıdî tarafından te'yîd edil-

§128. Şimdi bahsetmekte olduğumuz havâlîde, Arabistan'da ve sâir yerlerde de daima olduğu üzere iki fırka mevcûd idi: Biri ekseriyyet fırkası idi. Nüfûz ve iktidarın bütün fevâidinden mütena'im bulunuyordu. Diğeri ekalliyet fırkası idi. Diğer fırkanın imtiyazâtına haset ediyor ve onunla az çok münasebât-ı hasmâne de bulunuyordu.[372] Muhammed'in nâmı bütün Cezîretü'l-Arab'da intişâr edip de Peygamber şöhret-i muzafferiyâtını ihtimal ki de bir takım mübalağalarla Arabistan sahillerinin şarkında ve cenûbundaki bütün ekalliyet fırkalarının kulağına îsâl edince zî-kudret Medine sahibinin muzâheret-i maneviyye ve muâvenet-i maddiyesini temin fikri kendi kendiliğinden vücûd buldu. Bu ahâlîdeki canlı hissiyât-ı diniyye merak ve alakayı bir kat daha tahrîk etti. Medine'ye birtakım heyet-i murahhasalar geldi. Bunlar Peygamber ile konuştular, ona sualler sordular. Vatanlarına döndükleri zaman gerek Muhammed'in şahsı gerek dini hakkında peki- [VII/344] [VII/345]

mezse bunların rivayetlerine itimad edilemez. Hâlbuki bu sefâret bahsi Vâkıdî'de yoktur. Arabistan'ın her tarafının heyet-i sefâretler listesi arasında zikri geçmesi maksadıyla bu rivayetin sonradan muhaddisler tarafından uydurulup ilave edilmiş olduğunu zannediyorum. İslâmiyet'in oraya hakikaten duhûlü 12. sene-i hicriyyede fütûhâttan sonra vukû'a gelmiştir.

372 Not-1 [VII/348] Kabileler arasında ekseriyyet ve ekalliyet fırkalarının mücadelelerine ilk misali Medine'de gördük. Muhammed, Medine'de propagandaya bu ekalliyetin muzâheretine istinad ederek başlamıştı. Sonra bu ekalliyet bir gün ekseriyyet haline geldi. İkinci misâle Mekke'nin fethinden evvel o şehre ait vakâyı'ın tedkîkâtında tesadüf ettik. 11. senedeki Ridde'ye ait hadislerde Yemâme'de, Umman'da ve bu kadar bâhir bir şekilde değil ise de herhalde Hadramevt'te de iki muhâsım fırkanın mücadelelerine sarîh sûrette şahit oluyoruz. Yemen'de de bazı kabilelerde bu türlü münazaât kâbil-i müşâhededir. Mamafih İslâmiyet buraya sâir yerlere nisbetle daha [VII/349] az nüfûz etmişti. Nebiy-yi kâzib Esved'in zuhûru ve vefâtı İslâmiyet'in doğrudan doğruya hiç hâiz-i te'sîr olmadığı bir vakadır. Çünkü mücadele sırf müşrikler arasında cereyân etti. İslâmiyet ancak Esved'in katlinden sonra bir âmil-i siyasî olarak işe karıştı. Bu kabîl vakâyı', Yemen'de de kabilelerin muhtelif parçaları arasında dâhilî mübârezât zuhûr ettiğini, mağlub olan ekalliyetin adem-i hoşnûdîsi kendilerini İslâmiyet'in kulları arasına attığını ve Medine teokrasisinin intişârına zemin hazırladığını gösterirler. Medine teokrasisi kendisinden istimdâd vukû'a geldiği zaman bu münazaâta müdahale mecburiyetinde kalmıştır.

yi intibaât götürdüler. Bu murahhasalar Peygamber'in pek aşikâr olan satvet-i askeriyyesine ve nüfûz-ı manevisine de hayran kalmışlardı. Onunla birleşirlerse zî-kudret ve müfîd bir müttefik kazanacaklarını anladılar. Yakın bir istikbâlde bu müttefiklerinden kendilerinin ekseriyyet fırkasına karşı serdettikleri müdde'ayât ve mutâlebât lehinde bir muzâherete nâil olabileceklerini takdir ettiler. Muhammed bu perestiş-kârların teşebbüsâtına hayr-hâhâne bir müsâraatla mukâbele gösterdi. Onlara Medine'ye gelen herkese karşı gösterdiği sade fakat vakûrâne bir mihmânnüvazlık ibrâz etti. Bu sûretle Bahreyn, Umman, Hadramevt ve Yemen vilayetlerinde gayet mahâretle birtakım taraftarlar nüvesi vücûda getirdi. 8. sene-i hicriyye sonlarında ve daha doğrusu 9. sene-i hicriyye başlangıcında -çünkü hadis daima vakâyı'ı mukaddem göstermekten hoşlanır- Peygamber Bahreyn ile Umman'a iki mümessil göndermişti. Bir sene sonra, Yemen'in şimâlindeki bazı kabileler üzerinde ihrâz-ı galebe edilince, o havâlîye de mümessillerini i'zâm etti. Bu mümesiller hem nâşir-i din hem
[VII/346] sefir, hem siyasî entrikacı vazifelerini îfâ edeceklerdi. Düşman bir memleket üzerinde yeni tevellüd etmekte olan Müslüman cemaatleri içinde teşkîlat yaptılar. Mühtedîler yeni dini ta'lîm ettiler. Ez-cümle zekât vergisi te'yidesi lüzûmunu anlattılar. Pek sarîh birtakım vazâif-i siyasiyye öğrettiler. Mamafih 11. ve 12. senelerdeki Ridde vakâyı'ı gösteriyor ki bu Müslüman nüveleri adetçe kalîl idiler, nâkıs sûrette teşekkül etmişlerdi ve büyük kabilelerin hatt-ı hareketleri üzerinde büyük bir te'sîri hâiz bulunmuyorlardı.

Nâşir-i din kisvesi altında böyle resmî, siyasî memurlar i'zâmı büyük bir yenilik idi.[373] Muhammed, merkezî ve garbî

373 Not-2 [VII/349] Peygamber'in bu yeni cins faaliyetinde ihtimal ki bir misali daha bulunmayan bir emâre ve alâmete tesadüf ediyoruz. O da Muhammed'in ruhunda, vazife-i risaletinin bu son devresinde belki de kendi ıslahâtını doğduğu ve yaşadığı muhit haricine teşmîl etmek yolunda mübhem bir fikrin filizlenmeye başlamış olması ihtimalidir. Mamafih bu, teokratik propagandasını bütün Arabistan'a teşmil etmek istediği mânâsını ifade etmez. Muhammed, kendisine bi'l-ihtiyar müracaat eden kabilelerin davetlerine rûy-ı kabul göstermiştir, fikr-i

Arabistan'ın bedevîlerine karşı başka türlü bir hatt-ı hareket takip etmişti. Reislerin sadece beyân-ı ihtidâ etmeleriyle iktifâ eylemiş, birçok ahvâlde vergi tahsilinin mesuliyetini kabilenin efrâdına bırakmış ve bazı ahvâlde mümessil sıfatıyla rüesâdan birini bu işe memur etmişti. Bu tayinler hakkında menâbi'de gördüğümüz malûmatın kâffesi mevsûk değildir. Çok kere ve bilhassa bidâyette, Muhammed bedevîlere büyük bir serbestî bıraktı. Teklifât-ı mâliyye ile onları ye'se düşürmekten mücteneb davrandı. Bu onlar için pek yeni bir şey idi. Binaenaleyh hiç hoşlarına gitmiyordu. Yalnız 9. sene-i hicriyye ibtidâlarında kabilelere tahsildârlar i'zâm eylediğine [VII/347] dair bazı hatırât görüyoruz. Fakat ihtimal ki de masnû' olan liste[374] yalnız kabilelerden bazılarından bahistir, hepsi zikredilmemektedir. Bundan başka, memurların vazifesi muvakkit idi. Vergiyi alır almaz Medine'ye döneceklerdi. Bahreyn ile sâir taraflara gönderilen mümessiller ise daimî ve hakikî sefir vazâifine mâlik idiler. Rivayete nazaran vâsi' salahiyet-i askeriyeyi de hâiz bulunuyorlardı. Bu kadar bâriz bir fark kısmen o memleketlerin Medine'den pek uzak bulunmalarıyla îzâh edilebilir. Fakat gönderilen mümessillerin şahıslarına bakılınca Peygamber'in asıl fikri[nin] dinî olmaktan ziyade siyasî olduğu, sadece neşr-i din etmekten ziyade mübâriz bir Müslüman fırkası te'sîsine ehemmiyet verdiği anlaşılır. Amr b. Âs, Alâ b. Hadramî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî vesâire yeni Müslümanlardan idiler. Ahkâm-ı İslâmiyeye vukûfları az idi.

zâtîsiyle böyle bir şeye teşebbüs etmemiştir. Muzâheretini talep etmeyenlere memur göndermedi. Onun için katiyetle iddia edilebilir ki eski usûlü olan isti'mâl-i kuvvet tarikinden sarf-ı nazar ederek yeni şekilde bir faaliyete başlaması ve yalnız vesâit-i sulh-perverâne ile iktifâ etmesi artık eskisine nisbetle bütün bütün farklı fikirlere tebean hareket ettiğini ispat eyler. Islahat-perverâne icraatını evvelkinden daha vâsi' bir sahada tatbik etmek istediği anlaşılır. Bundan fazla bir emel takibine kalkmamıştı. Muhammed'in hiç atf-ı dikkat etmediği kabilelerin adedi, bilhassa şimâl taraflarında, henüz pek kesîr idi. Binaenaleyh, bütün [VII/350] Araplar'ı İslâmiyet'e idhâl etmek arzusunda bulunduğuna hüküm için hiçbir sebep mevcûd değildir. Daha bir hayli sene muammer olsa idi bu fikir kendisine ancak o zaman gelebilirdi.

374 9.sene, §1 not.

Hâlbuki sonraki senelerde ittihâz ettikleri hatt-ı hareketlere bakılırsa kalben daima müşrik kalmış adamlar olduklarına hükmedilebilir. Bunlar da yalnız siyasî emeller ve bî-pâyân hırs-ı câhlar *{makam, mevki, itibar hırsı}* var idi. Bu hem kumandan hem sefir olan zâtlardan biri, Amr b. Âs sonra Asya'yı ve Mısır'ı fetheden neslin en büyük dehâ-yı siyasî ve askerîsi gibi temeyyüz etti. Demek ki mümessil sıfatıyla Bahreyn'e tayin edilmesi bir eser-i tesadüf değildi. Çünkü Peygamber
[VII/348] onun kıymet-i azîmesini pek güzel biliyordu. Hatta mühim bir vakada onu en kadîm ashâba bile tekaddüm ettirmişti.[375] Binaenaleyh Umman sefâretine intihabı hem vazifenin müşkilâtına hem bu vazifeye Peygamber'in atfettiği ehemmiyete bir delildir. Bu iş gayet kıymetdâr ve mühim bir adama ihtiyaç gösteriyordu. 11. senenin vakâyı'ıyla sâbit olduğu üzere Umman'ın şerâit-i mahalliyesi bilhassa büyük bir müşkilât arz ediyordu. Orada Müslüman fırkası sâir yerlerdekinden daha zayıf idi. Mesele sulh ve müsâlemet dairesinde vergi toplamaktan ibaret değildi. Siyasî ve askerî mânâca bir fırka teşkîl etmek mevzû bahis idi. Bu fırkanın mensubları henüz pek az idi. Fırkanın kuvvetini arttırmak, muhafazakâr ekseriyyete karşı karîben açılacak mücadelede bu fırkayı kat'î bir ümid-i muvaffakıyet ile istihdam edebilmek lazım idi.[376]

375 8. sene, §30-31.

376 Not-3 [VII/350] Amr b. Âs ile refiklerinin i'zâmı, Peygamber'in zuhûr etmiş iyi bir fırsattan istifâde eden bir adam sıfatıyla hareket ederek bundan mümkün olduğu kadar istifade teminine çalıştığını gösterir. Artık ihtiyarlamıştı. Sıhhati muhtell olmuştu. Büyük ve tehlikeli teşebbüslere kalkmaya içinde bir meyelân duymuyordu. Bu uzak memleketlerde yaptığı şeyleri ona başkaları telkîn ettiler. Muhammed doğrudan doğruya bunlara teşebbüs etmedi. Propagandasının en pür-şevk ve galeyân günlerinde arzu ettiği şeylerin kâffesine nâil olmuştu. Hatta hülya ettiğinden fazlalarını bile ele geçirmişti. Çünkü hakiki bir sâmi sıfatıyla efkârı hiçbir zaman kendi ülkesinin vatandaşları muhîtinin haricine pek in'itâf etmemişti. Müslüman olmak istememiş kabilelere karşı la-kaydâne hareketi ve bunlara hiçbir vecihle taarruz etmemesi söylediğimiz şeylerin pek açık bir delilini teşkil eder. Peygamber Mekke'nin ve Medine'nin sahibi olunca, yaptığı işten memnun oldu ve bununla iktifâ etti. Kim talib olursa İslâmiyet'i ona arz ediyordu. Fakat istemeyenleri artık cebren Müslüman yapmaya kalkmıyordu. Bundan dolayıdır ki Arabistan'ın aksâ-yı şarkında muzâheretini isteyenlere

§129. Bütün bu mülâhazattan çıkacak yegâne netice, Ara- [VII/351]
bistan'ın şark taraflarının ihtidâsı[nın] Muhammed'in esnâ-yı hayatında henüz ilk safahâtında bulunduğundan ve binaenaleyh hadisin bu kabileleri tamamıyla ihtidâ etmiş gibi göstermesi[nin] yanlış olduğundan ibarettir. Peygamber'in mümessilleri de vilayetlere, bu vakâyı'ın hatırâtını muhafaza eden muhaddisînin muasırları olan ikinci asr-ı hicrî Abbasî valileri ile aynı şerâit dâhilinde gitmişlerdi. Muhaddisîn şu noktaların farkına varmamış yahut varmamış gibi görünmüştür. Evvela, Muhammed'in mümessilleri yalnız mühtedîler üzerinde hâiz-i hükm ü nüfûz idiler; sâniyen, mühtedîler küçük bir ekalliyet teşkîl ediyorlardı; sâlisen, Peygamber'in vefâtı yalnız mümessillerin vazifelerine nihayet vermekle kalmadı, yapılan işlerin semerâtını da mahvetti. Çünkü ekseriyyetler, kendilerine muarız bulunan ekalliyetlerin artık Medine'den gelecek bir muzâheret-i maddiyeye güvenemeyecekleri zannına düştüler. Muhaddisîn bu mümessillerin yaptıkları işin pek az müessir olduğunu fark edemediler. Hâlbuki Peygam- [VII/352]
ber'in vefâtı[nın] 11. senenin karışıklığını tevlîde kâfî gelmesi bunu gösterir.

Hâsılı, Peygamber'in hîn-i vefâtında İslâmiyet, Arabistan'ın şarkındaki ve cenûbundaki vilayetlerde, hicretten evvelki on sene zarfında Mekke'deki küçük Müslüman cemaati ne halde bulunuyorsa, oraların ahâlîsine nisbetle aynı şerâit dâhilinde bulunuyordu. Muhammed, Medine'ye hicretten evvel birden

müessir sûrette yardım ettiği halde Medine ile şark arasında sâkin bulunan kabilelerde ve Suriye'ye doğru yolu kesen kabilelerde propagandayı tamamıyla ihmal ettiğini görüyoruz. Teşrîk-i mesai etmelerine muhtaç olduğu kimselerin kâffesine İslâmiyet'i mecburi sûrette kabul ettirdi. Gaye-i kusvâsını yani Kureyşîler'in ihtidâsını ve Kâbe'nin İslâmiyet'e idhâlini istihsâl eder etmez başka bir şey düşünmedi. [VII/351] Eğer daha çok müddet muammer olsa idi ihtimal ki fikri değişir idi, ihtimal ki programını daha tevsî' ederdi. Ahvâl ve şerâit kendisinin vâris ve haleflerine böyle bir hareketi mecburî ve zarûrî bir hale getirdiği gibi Muhammed üzerinde de aynı tesiri husûle getirebilir idi. Mamafih Muhammed bu hakikati idrâk edebilecek zaman bulamadı. Yaptığı işten bizzarure tevellüd edecek gayr-i kâbil-i ictinâb netâyicden bî-haber bir halde terk-i hayat etti.

bire vefât etmiş olsa idi Mekke'de ne vukû'a gelecek [idi] ise, Muhammed'in vefâtıyla bu vilayetlerde o ahvâl vukû'a geldi. Ehâdisin en büyük hatası âbâ ve ecdâdın 'an'anâtına muannidâne merbût olan halkın tekmîl kitlesinin bir insan esvâb değiştirir gibi aynı kolaylıkla birkaç ay içinde tebdîl-i din edebilmelerine ihtimal vermesindedir. Muhaddisîn, Peygamber'in hîn-i vefâtında Araplar'ın ne kadar az Müslüman olduklarını ve Araplar'ın sevdikleri ve istedikleri şeylere o kadar zıt olan bir dinin[377] Peygamber'in muasırlarının zihnine ve kalbine girebilmesi için ne kadar zamana lüzûm bulunduğunu akıllarına getirmemiştir. Muhammed zamanındaki kimseler için İslâmiyet'in birçok husûsâtta ikinci asr-ı hicrîdeki Müslümanlıktan çok farklı olduğunu muhaddisîn düşünmemiştir. Abbâsîler zamanında pek tabiî görünen birçok şeyler Mu-
[VII/353] hammed zamanında muhâl idiler.

§130. Arabistan'ın ihtidâsı hakkındaki muhtasar tedkîkâtımızı ikmâl için §126. fıkrada tarif ettiğimiz İslâmiyet müsellesinin şimâlinde sâkin kabilelerin şerâit-i umumiyyeleri hakkında bazı îzâhât vermek îcâb eyler. Medine'den Muhammed'in düşüncesi hep cenûba, Mekke'ye in'ikâf ediyordu. Merkezdeki kabilelere atf-ı dikkat etmesi maksadına vusûl için bunun bir zarûret teşkîl etmesinden ileri geliyordu. Muhammed şimâle dair pek az ehemmiyet verdi. Teşebbüsât-ı askeriyyenin yalnız küçük bir kısmı bu istikâmete tevcîh edilmiştir. Bunun için o tarafta İslâmiyet'in terakkiyâtı pek az olmuştur. Müşkilât da orada pek ziyade idi. Münbit ve zengin havâlînin hemen kâffesinde Yahudi cemaatleri dolu idi. Çöldeki kabilelerin ekseriyyet-i azîmesi Hristiyan bulunuyorlardı. Bu kabilelerin hepsi cengâver bir fıtrata mâliktiler. Bizans İmparatorluğu'yla manevi ve mâddi revâbıt-ı kaviyyeleri vardı. Çoğu Bizans İmparatorluğu'ndan senevî tahsisat alıyorlardı. İhtimal ki İslâmiyet için en büyük mâni'a kabilelerin sâlik oldukları bu din olmuştur. Çünkü malum olduğu üzere,

377 Goldziher'e bakınız, Muh. Stud., birinci cilt, birinci ve müteâkıb sayfalar.

Muhammed'in esnâ-yı hayatında İslâmiyet yalnız müşrikler nezdinde hüsn-i kabul bulmuştur. Medine'de Muhammed ile Yahudiler arasında münasebâtın inkıtâ'ından sonra Peygamber'in Yahudileri ve Hristiyanları Müslüman etmek fikrinden tamamıyla vazgeçtiğine ve bütün düşüncelerini vatandaşları [VII/354]
müşriklere ve bilhassa Kureyşîler'e tevcîh eylediğine hükmetmek için pek kuvvetli sebepler vardır.

Şimâle doğru gönderilen heyet-i seferiyyeler sâir istikâmetlere gidenlere nisbetle daha azdır. Bunlarda istihsâl edince netâyic de sathî ve serî'ü'z-zevâl olmuştur. Araya uzun tevakkuf devreleri karışmıştır. Faraza Dûmetü'l-Cendel'e üç defa taarruz edildi. Fakat üçünde de yine evvelki müstakil hale avdet etti. Taylar ancak Muhammed'in vefâtından bir sene evvel Müslüman oldular. 11. sene ibtidâsında İslâmiyet Taylar nezdinde o kadar az kök salmıştı ki sâir kabilelerin infirâk-cûyâne hareketlerine iştirâkleri müşkilât ile men' edilebildi. Şimâldeki sâir kümeler, Cüzâmlar, Kelbler, Uzreler, Kudaâlar, Gassânlar ve sâire hakkında mâlik olduğumuz malûmat o kadar az vâzıhtır ve bir maksad-ı mahsûsa hâdim ilavelerle o kadar bulutlu bir hale getirilmiştir ki bize pek az i'timâd telkîn eder. İslâmiyet'in havâli-i şimâliyyedeki hemen hemen hiç rağbet görmemiş olduğunu saklamak arzusu bunlardan anlaşılıyor. Vakâyı'-ı târihiyye de bunu te'yîd eder. 8. sene-i hicriyyede Mûte'de Müslümanların kanlı hezimetine Hristiyan Araplar sebep olmuştur. Bu Araplar Bizans İmparatorluğu'nun vesâyeti altında kuvvetli bir teşkilata mâlik olduklarını bu münasebetle ispat etmişlerdir. Aynı zamanda İslâmiyet'e karşı pek hasım oldukları da anlaşılmıştır. Tebük [VII/355]
Seferi o havâlînin 9. sene-i hicriyyede elân Müslüman Arabistan hudûdları haricinde bulunduğunu gösterir. 13., 14., 15. senelerde Suriye'de vukû'a gelen büyük muhârebâtta Hristiyan Arap kabileleri Müslümanlara karşı büyük bir şevk ile harb ettiler. Bizans süvarisi hemen münhasıran tedemmür ile Akabe Körfezi arasındaki havâlîde bulunan Hristiyan Araplar'dan yani Gassânlar'dan, Fehmler'den, Kudâalar'dan, Kelb-

ler'den, Cüzâmlar'dan, ilâ âhir terekküb ediyordu. Hâlbuki hadis bunlar arasında İslâmiyet'in umumiyetle kabul edildiğinden bahseyler. Hatta şunu da ilave edebiliriz ki bu Araplar'ın İslâmiyet'in intişârına karşı arzettikleri mukâvemet Suriye'deki gayr-i bedevî halkın mukavemetinden çok fazla idi. Suriye ahâlîsi yeni hâkimlerin dinini hayret-bahş bir süratle kabul ettiler. Şimâlî Arabistan'daki Hristiyan kabileler ancak fütûhât nihayet bulduktan sonra hakikaten Müslüman oldular. Yeni dini en son kabul edenler bunlar olmuştur.[378]

§131. Arabistan'ın uzak vilayetlerindeki İslâmiyet propagandasının en mühim safhalarını bu mülahazât ve mütâlaât
[VII/356] sayesinde kâfî derecede meydan-ı bedâhete çıkarmış olduğumuzu zannediyoruz. Vakâyı'-ı târihiyyeyi hikâye ettiğimiz sırada, hadisleri naklederken daha çok tafsilâta girişmek fırsatını bulmuştuk. Peygamber'in son iki sene-i hayatına ait sâir ehemmiyetsiz vakâyı' burada bilhassa zikredilmeye lâyık değildir. Çünkü tarihten ziyade tercüme-i hâle ait şeylerdir. Ondan dolayı artık Peygamber'in vakâyı'-ı âtiye ile münasebetdâr olan işlerine ve hayatına ait tedkîkât-ı tenkidiyyemizin sonuna vâsıl olmuş bulunuyoruz.

Bizim çıkardığımız netice hadisin istediği ve İslâmiyet müverrihlerinin de umumiyetle kabul ettiği neticeden pek farklıdır. Bir ucundan diğer ucuna kadar Peygamber'e tamamen münkâd bir Arabistan yerine hakikatte Peygamber'in yalnız bir havâlî üzerinde te'sîs-i hükm ü nüfûz etmiş olduğunu gördük. Bu havâlî ise ihtimal ki tekmîl Arabistan mesâha-i sathiyyesinin bir sülüsünden az idi. Yeni imanın yegâne fethettiği ve hâkim olduğu kısım işte bundan ibaretti. Cezîretü'l-Arab'ın sâir tarafları, İslâmiyet'in zuhûrundan evvel mevcûd şerâit-i siyasiyye ve diniyyeden pek az farklı şerâit dâhilinde bulunuyordu. Yeni fikirler Medine'ye tâbi' olmayan Arabistan aksâmına da nüfûz etmişlerdi. Fakat muhîtin şerâit-i husûsiy-

378 Not-1 [VII/355] Yemen'in ahvâl ve şerâit-i husûsiyyesinden aşağıda, nebiyy-i kâzib Esved el-Ansî hakkındaki hadisleri hikâye ettiğimiz zaman bahseyleyeceğiz. Onun için burada meskût geçiyoruz.

yesi ve intişârlarının henüz pek yeni olması İslâmiyet lehinde şâyân-ı dikkat tahavvülâta mâni' olmuşlardı. İhtidâlar kabilelerin küçük küçük parçalarına münhasır kalmıştı. Peygamber'in doğrudan doğruya hükm ü nüfûzuna tâbi' hudûdlar haricinde İslâmiyet henüz bir yenilik, bir bid'at idi. Ekseriyyet-i azîme buna karşı pek hasmâne bir fikir besliyordu. Mekke devresinde İslâmiyet Kureyşîler'e karşı ne vaziyette bulunuyorsa şimdi Arabistan ekseriyyetine karşı da aynı vaziyette idi. İslâmiyet gerek aileler içinde gerek umumî münazaâta sebep oluyordu. Yeni yeni kinler tevlîd ediyor, eski husûmetleri artırıyordu. Büyük ve cezrî *{köklü}* yeniliklere kıyâm edildiği zaman daima meşhûd olduğu üzere muvakkaten husûle getirdiği fenalık yaptığı iyiliklere fâik bulunuyordu. Mamafih, Mekke gibi küçük bir şehre inhisâr etmiş dâhilî bir ihtilaf yerine 9. ve 10. seneler zarfında yeni fikirlerin tevlîd ettiği tezebzübât *{karışıklıklar}* bütün Arabistan'a az çok yayılmıştı. Rahat durmaz, cüretkâr Müslüman ekalliyetin Medine'de bulduğu manevî ve maddî muzâherete istinad ederek küstahâne ve mütecâvizâne bir tavır alması bu karşıklıkları bütün bütün teşdîd ediyordu. Muhafazakâr ekseriyyetler, asr-ı dîde 'an'anelerine o kadar muğâyir bir mezhebin intişârını pek büyük bir adem-i memnuniyetle telakkî etmekte idiler. Bütün Arabistan'da Peygamber'in nâil olduğu «nâ-mağlub» vasfı müsellah bir ihtilafın tahaddüsünü uzun müddet men' edebildiyse de ekseriyyetler, tâli' kendilerine münasib bir fırsat arz eder [VII/357]
etmez kanlı ahz-i sâr almak üzere gizli gizli hazırlanmaktan [VII/358]
hâlî kalmamışlardı. Muhammed'in vefât ettiği haberi bütün Arabistan'da yayıldığı zaman bu fırsat gayr-i me'mûl bir süratle kendisini göstermiş oluyordu. 11. sene-i hicriyyede kopan büyük fırtınanın zuhûruna Muhammed'in mevcûdiyeti mâni' olmuştu. Muhammed'in 'azm ü idaresi düşmanlarına dehşet veriyordu. Mamafih gerginliğin büyüklüğü ve şiddeti Esedler, Temîmler arasında ve bilhassa Yemen'de nümâyân olan alâimden sarîh sûrette anlaşılıyordu. Yemen'de daha Muhammed'in esnâ-yı hayatında kanlı muharebât-ı dâhiliyye zuhûr etmişti.

11. senedeki harekâtın şekli ve tarz-ı cereyânı hakkında aşağıda îzâhât vereceğiz. Bunların tarifi aşağı[da]ki ciltlerin mevzû'unu teşkîl edecektir. Mamafih buradaki tedkîkâtımızı bitirmeden ve 11. senenin ilk aylarında terk-i hayat eden büyük ıslahatçıya veda etmeden evvel, yukarı[da]ki fıkralarda münakaşa ettiğimiz mesâile taalluku olan bazı muhtasar mütâlaât ilave etmek lazımdır.

§132. Peygamber ile hayret-bahş faaliyet-i ıslahat-perverânesi hakkındaki tedkîkâtta elimizden geldiği kadar bî-tarafâne davranmaya çalıştık. Pek umumî davalar müdafaa etmeye kalkmayarak yegâne takip ettiğimiz maksat, Peygamber'i ha-
[VII/359] kikatte olduğu gibi bütün faziletleri ve kusurları ile birlikte, vesâikten ve bütün ehâdisden akseden ziyâ altında irâe etmekten ibaret olmuştur. Ne Peygamber'i medh u a'lâ fikrine kapıldık, ne bed-hâhâne telkinât fikrine düştük. Elimizden geldiği derecede sadece hakikat-i vakâyı'ı ortaya koymaya çalışmıştık. Yalan ve yanlış olan şeyleri yıkmak istedik. Bir takım faraziyyât dermiyânına kalkmaktan ve az çok nâ-şinîde *{duyulmamış}* hükümler vermekten ise tek bir hakikat içine kapanıp kalmayı daha faydalı addettik. Bu gibi mesâide cârî olan i'tiyada tebean şimdi gerek Peygamber'in şahsı hakkında gerek vücûda getirdiği eser hakkında ne düşündüğümüzü açıktan açığa söylemek îcâb eder. Mamafih ne gibi esbâbdan dolayı bu âdete tamamıyla tevfîk-i hareket etmediğimizi îzâh etmeye ihtiyaç vardır.

İslâmiyet meselesinin mâhiyetinin son derecede muğlak ve girift olması ve bunda hata-âlûd hükümler vermenin gayet kolay bulunması, şu sırada kat'î bir hüküm vermekten ve umumî bir tenkîd dermiyân etmekten bizi men' eden sebeplerden birini teşkîl etmiştir. Asıl eserimiz 11. sene-i hicriyye vakâyı'ını hikâye ile başlayacaktır. Binaenaleyh vereceğimiz hükmü -eğer nasip olacak ise- uzun ve müşkil yolumuzu nihayete erdirdiğimiz zamana ta'lîk edeceğiz. Muhammed bazıları tarafından o derecede azîm sûrette sevilmiş ve hürmet
[VII/360] edilmiş, bazıları tarafından da o derecede şedîd ve haksız sû-

rette muâhezeye ve iftiraya uğramış bir adamdır ve yaptığı iş o kadar vâsi' ve girifttir, on üç asrı ve meçhul dünyanın büyük bir kısmını der-âğuş eden bu eserin netâyici gerek zaman gerek fezâ dâhilinde o kadar muazzamdır ki ona dair doğru bir hüküm vermek bize son derecede müşkil, belki de muhâl gibi görünür. Muhammed'in vücûda getirdiği eser hakkında, bunun muazzam bir tefsirât ve îzâhâtını teşkîl eden on üç asırlık tarihi hesaba katmaksızın bir hüküm vermeye kalkmak azîm veya yanlış bir hareket olur. Çünkü Muhammed'in eseri bizi, vücûda getirdiği beşeriyyetin büyük bir kısmına ait işler üzerinde elân vücûda getirmekte olduğu bî-nihaye netâyic dolayısıyla alâkadâr eder. Onun için bu kadar bî-pâyân bir malzeme hakkında umumî bir mütâlaa-i tenkidiyye dermiyân edebilmek, yazmak istediğimiz dokuz asırlık İslâmiyet tarihinin kemâl-i itina ile yapılmış tedkîkâtı ikmâl edildiği gün ihtimal ki daha az müşkil bir mesele haline girer.

Bu mülahazâtın telkîn ettiği adem-i itimad, Hristiyanlıktan sonra en kuvvetli bir dini te'sîs etmiş olan zâtın muammâ-âlûd şahsiyeti hakkında verilen türlü türlü hükümlere vukûf peydâ edildiği zaman bütün bütün artar. Bu bâbda birbiriyle hem-efkâr iki muharrire bile tesadüf edilmez. O kadar muharririn yekdiğerine tamamıyla zıt fikirleri hepsinin yanlış olduğu kanaatini insana veriyor. Verilen hükümler [VII/361] muhtelif tenkid mekteblerinin temâyülâtlarını ve fikirlerini ifade ediyorlar. Yalnız gayet kalîl bir miktarı hakâyık-ı târihiyyeyi ortaya koyuyor.[379] Mamafih, şurası teslim edilmek lazım

379 Not-1 [VII/362] Muhammed'in ve İslâmiyet'in eski münekkitlerinin düştükleri en büyük hatalar bugünkü İslâmiyet'in Muhammed tarafından Medine'de talim edilen İslâmiyet olduğunu zannetmeleri idi. Kremer'in, Snouck Hurgronje'nin ve bilhassa Goldziher'in tedkîkâtı bu fikrin yanlışlığını ispat etmiştir. İslâmiyet uzun ve velûd istihâle ameliyesine marûz kalmıştır. Muhammed'in eseri hakkında bir hüküm verileceği zaman Muhammed'in ashâbından ve yedinci asr-ı mîlâdîdeki Arabistan bedevîlerinden tamamıyla farklı ihtiyacâtın taht-ı tesirinde bulunan başka hissiyata mâlik olan sonraki nesillerin ve gayr-i Arap milletlerin eseri ve ilavesi olan şeyleri Muhammed'e atfetmek gibi bir hataya düşmemek için bu noktayı hatırdan çıkarmamak îcâb eder.

gelir ki Muhammed hakkında yazılan eserler tedkîk edilirse bunlarda koca bir tekâmülün tekmîl safhaları sarîh sûrette görülür. Şu zaman bu tekâmülün ihtimal ki en bâriz noktalarından birini irâe eder. Yeni nesil İslâmiyet hakkında sûret-i kat'iyyede bî-tarafâne bir tedkîk-i ilmîye teşebbüs etmekle hayr-hâhâne bir alâkadarlık eseri izhâr etmiştir. Bu, geçen nesillerin bed-hâhâne hüküm ve fikirlerine nisbetle büyük bir terakkîye delalet eder. Böyle bir muhabbet ve temâyül-i İslâmiyet'in menşe'leri, tekâmülü ve kıymet-i ahlâkiyyesi hakkında daha derin ve daha emin bir vukûf eseridir. Bu yeni mektebin en ileri gelen mümessilleri arasında yalnız iki ismi zikr ile iktifâ edeceğiz. Bunlar da Goldziher ile Sachau'dur. İktisada riâyet maksadıyla isimleri meskût geçtiğimiz sâir zevâtın da kıymetlerini inkâr etmek fikrinde hiç değiliz. Şimdiki intikâl devresinin meziyetini bu zâtlara medyûnuz. Tedkîk edilecek malzemenin ne kadar vâsi' olduğunu, meselenin her safhası mûşikâfâne tedkîkâta tâbi' tutulmadan evvel alelacele verilecek bir hükmün ne kadar yanlış olabileceğini bu zâtlar bize öğrettiler.

Doğruluğu pek zorlukla inkâr edilebileceğini zannettiğim
[VII/362] bu mutâlaâttan sonra îcâb ettiği derecede vüs'at ve şümûl ile tedkîk olunursa koca bir cilt teşkîl edebilecek olan bir tahlile girişmekten müctenib davranmamıza hak verileceğini ümit eyleriz. Mamafih, yalnız tecrübe kabîlinden bazı mütâlaât dermiyân etmekliğimize müsaade edilmesini rica edeceğiz. Şimdi münakaşa eylediğimiz büyük mevzû' bu mütâlaâtı bize telkîn etmiştir. Bunlar: Muhammed bir yalancı mı idi, değil miydi? Suâline bî-tarafâne bir cevap teşkîl edeceklerdir.

§133. Medhalin bir tarafında,[380] Goldziher'in klasik tedkîkatı üzerine bina-yı mütâlaa ederek Muhammed'in taraftar-
[VII/363] larına ne gibi ilhamâta tâbi' olarak bir takım kanunlar tebliğ ettiği ve Kur'ân'ı vücûda getirdiği mesele-i müşkilesi hakkında bir çare-i hal bulmak teşebbüsüne kıyâm etmiştik. O fıkralarda meseleden muhtasaran bahsettik, yalnız Mekke

380 §189 ve müteâkıb fıkralar.

propagandasının ilk safhasına ait ahvâli göz önünde tuttuk. Şimdi Peygamber'in bütün hayatını ve bilhassa Medine devresini nazar-ı itibara alarak bu bahsi itmâm etmek bizim için bir vazifedir. Muhammed'in aleyhtârları Medine devresinde onu yalancılıkla itham için daha müsait bir zemin bulunduğu zannına düşmüşlerdir. Muhammed'in ilhamâtını Allah'tan aldığı yolundaki iddiası eski mektebe mensub bütün tercüme-i hâl muharrirleri tarafından kendisinin bir yalancı olduğunu ispat için isti'mâl ve sû-i isti'mâl edilen pek merğûb bir silah teşkîl etmiştir. Onun için, Muhammed'in hatt-ı hareketini mantıkî sûrette îzâh çaresi bulunursa tarihin en meşhur bir adamını tebri'e etmek *{şüphe ve zandan uzak tutmak}* gibi bir vazife-i adâlet îfâ etmiş ve gerek İslâmiyet'ten gerek müessisinden en bâis hacâlet bir lekeyi kaldırmış olacağız. Şimdi Muhammed'in hatt-ı hareketi hakkında bir îzâhât vermeye kıyâm edeceğiz. Bunu bir medh ü sitâyiş vasıtası olmak üzere yapacak değiliz. Muhammed'in vücûda getirdiği eser; kemâl-i dikkat ve itinâ ile ve bî-tarafâne tedkîk edilecek olursa hakikaten samimi ve hâlis bir adam olduğuna kanaat getirileceği için, bizim nokta-i nazarımıza göre vakâyı' bu işteki esrarı [VII/364] izâle ve îzâh çaresini arz ettiği için bunu yapacağız.

Muhammed öyle bir heyet-i ictimâiyye içinde dünyaya geldi ki o heyet-i ictimâiyye mâ-fevk-i tabiî mevcûdâtın bilâ-vasıta ilhamâtta bulunduklarına i'tikâd ederdi. Henüz gayet ibtidâî bir halde bulunan o heyet-i ictimâiyyenin evsâf-ı mahsûsasından biri de bu idi. O heyet-i ictimâiyye ruh-i beşerin bazı hâdisâtını başka sûretle îzâh edemiyordu. Muhammed'in esnâ-yı hayatında birçok kişi vardı ki Araplar onları mâ-fevk-i tabiî mevcudât tarafından mülhem diye telakkî eyliyorlardı. Bunların içinde yalancılar bulunup bulunmadığı meselesinin bize taalluku yoktur. Çünkü Arap kitlesi onları kezzâb addetmiyor, hulûs-ı niyet sahibi kimseler olduklarına inanıyordu. Diğer taraftan, nâil-i ilham olduklarını iddia eden adamlardan pek çoğunun samimi olduklarında şüphe yoktur. Çünkü sırf beşerî olan ilham-ı şairâne keyfiyetini mâ-fevk-i tabiî bir

menba'a atfetmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Muhammed bile onların mülhem olduklarını kabul etti. Cahiliyet devrinin efkâr-ı bâtılaya mübtelâ halkı arasında gayet mebzûl sûrette tesadüf edilen şairlerin, kâhinlerin, istikbâlden haber verenlerin her birinde bir cin yani mâ-fevk-i tabiî bir mevcûd bulunduğu, bu cinin esrâr-âlud bir sûrette şairlere
[VII/365] beytler telkîn ettiği, istikbâlden haber ve kendilerine arz edilen meseleler hakkında bir hüküm vereceklere bu istikbâli ve hükümleri bildirdiği yolundaki kanaat-i umûmiyyeye bilâ-tereddüd iştirâk eyledi.

Barbar ve cahil Araplar tarafından verilen bu kabîl îzâhâtın, mâlik oldukları hars derecesine göre, gayet mantıkî bir şey olduğunu teslim etmek îcâb eyler. Çünkü biz bile bugün bütün ilmimizle beraber şaire ve bestekâra ilhamın nasıl geldiğini îzâh için daha memnuniyet-bahş bir çare-i îzâh bulamadık. Muhammed, ruhunda vatandaşlarının mâlik olmadıkları bir takım temâyülât ve efkârın kaynaştığını hissettiği zaman hayretlere düştü. Bunların menşe'lerini o da anlamıyordu. Kendisinin mülhem olduğuna kendisi de kemâl-i hulûs ile kanaat getirdi. Mamafih onun fikirlerindeki başkalık ve vatandaşlarının o kaba sanemperestliğe karşı duyduğu nefret, Arabistan'ın kalabalık merkezlerinde mübhem sûrette münteşir bulunan Yahudilik ve Hristiyanlığın vahdet-i ilâhiyyeye müstenid prensipleriyle karışarak Muhammed'de kendisinin ruhunu karıştıran cinin me'lûf Arap cinlerinden biri olmayıp avâm itikadâtının büyük bir kısmını teşkîl eden yüksek mevcudât-ı latifeden yani melâikeden biri olduğu kanaatini vücûda getirdi. Yahudilik ve Hristiyanlık Arabistan'da intişâr ederken böyle muharref şekiller almıştı. Muhammed de an-
[VII/366] cak bu şekillere vâkıf idi. Muhammed, propagandaya başladığı vakit kendisindeki bu ruhun nasıl bir şey olduğunu kendisi de bilmiyordu. Bunun hakkındaki imâları mübhemdir ve müteredditdânedir.[381] Fakat ona ilhamâtını ve hissiyatını veren, varlığını o kadar derin sûrette tehyic eden ruhun mu'tâd

381 Medhale bakınız, §193.

olan cinlere çok fâik bulunduğu ve Yahudilerle Hristiyanların perestiş ettiklerini bildiği Allahu ehadin iradesine doğrudan doğruya tercüman olduğu zannını muhafaza etti. Buna pek samimi ve namuskârâne bir kanaat getirmişti. Hayatın en güzel senelerini, şevk ve galeyân devresini artık arkada bırakmış olan o gayr-i marûf adam, o mütevazi ve fakir ebeveynden gelen adam, tezahürât-ı diniyyesini hüsn-i kabûle hiç de meyyâl olmayan bir heyet-i ictimâîyye dâhilinde şâyân-ı hayret ve takdir bir cesaret ile propaganda yapmaya başladı. Uğradığı mukâvemet, çektiği ızdırabât, uyandırdığı husûmet ve bilhassa ilk küçük muvaffakıyetler onun kanaatlerini daha ziyade takviye ettiler. Bu kanaat-ı kat'iyyeye ne sûretle ve niçin vâsıl olduğu büyük bir sırdır. Muhammed bu sırrı kendisiyle birlikte mezara götürmüştür. Dünyada hiç kimse bunu keşfedemeyecektir. Fakat şurası sûret-i kat'iyyede muhakkaktır ki kendi sözlerinin doğruluğuna ve iyiliğine sarsılmak bilmez bir i'timad olmasa idi Mekke devrinin o şedîd mübârezesinde Muhammed mağlub olurdu. Bu kanaat-ı kat'iyye onun seciye- [VII/367]
sinin en büyük kuvvetini teşkîl etmiştir. Bu hal zekâsının ve teshîrkâr fıtratının hayret-bahş mevâhibiyle imtizaç ederek Muhammed nihayet fikirlerinin muzafferiyetini temin etti. Bunun için Muhammed'in Mekke'deki samimiyetini kabul ile beraber hicretten sonra yaptığı şeyler hakkında sathî sûrette hüküm vererek Medine'deki hatt-ı hareketinde taammüdî bir yalancılık delâili bulduklarını iddia eden tercüme-i hal muharrirlerinin meseleye ait her safhayı bî-tarafâne tedkîk keyfiyetine itina göstermemiş olduklarına hükmetmekte hiç tereddüt göstermeyiz.

Filhakika, vakâyı' hadiste öyle bir tarzda hikâye edilir ki sathî bir müşahid, bunlara bakarak Peygamber'in Medine'dekinden pek farklı sûrette hareket ettiğine ve daha az ulvî, fikr-i menfaatten daha az ârî birtakım sevâike teba'iyyet eylediğine hükmedebilir. Bilhassa biz, yirminci asrın medenî Hristiyanları, ulûhiyyet hakkında o kadar yüksek bir fikre mâlikiz ki Muhammed'in birtakım aile kavgalarına nihayet vermek, hat-

ta bir defasında, altmış yaşında iken, gayr-i meşru' bir keyf-i âşıkânesini tatmin etmek için Allah'a müracaat etmesini okuduğumuz zaman şaşırıp kalırız. Fakat Araplar gibi adeta barbar kavimlerde ulûhiyyet mefhûm-ı umûmiyyesinin ne kadar mütevâzi ve alçak olduğunu ve ne gibi âdî işler gördüğünü
[VII/368] düşünecek olursak Muhammed'in hatt-ı hareketi hakkında bir sitâyişnâme yazmak değil fakat hakikat ve adalet nâmına, ma'kûl bir îzâhat bulmak bizim için daha kolaylaşır.

§134. Lehimizde gösterebileceğimiz ve kendisine pek çok kıymet ve ehemmiyet verdiğimiz ilk delil, Muhammed'in muasır muhaliflerinden hiçbirinin onun hakikaten mülhem olmasından hiçbir zaman şüpheye düşmemiş olmasıdır. Bu düşmanlardan bazıları vahiylerin muhteviyâtına şiddetle hücûm etmiş olmakla beraber hiçbiri Muhammed'in bir ilham üzerine söz söylediği yolundaki iddiasının yalan olmasına ihtimal vermemiştir. Vâkı'an Yahudiler Muhammed'e yalancı diyorlardı. Fakat bu bizim muhakememizdeki kuvveti izâle etmez. Çünkü Yahudiler, Araplar'dan başka bir dine ve başka bir ırka mensup idiler. Unutmamalıdır ki Yahudiler İsâ'yı bir yalancı ve bir mülhid sıfatıyla çarmıha gerdiler. Biz yalnız müşrik Araplar'ı nazar-ı mülâhazaya alıyoruz. Muhammed yalnız bunlar arasında kendisine taraftar bulmuştu. Eğer müşrikler, Muhammed'i bir takım yalanlarla herkesi iğfal ediyor diye ittiham etmiş olsalardı gerek Kur'ân'da gerek hadiste hatırası kalacaktı. Mekke devresine ait âyât-ı Kur'âniyye, Muhammed'in düşmanlarının ona neler atf u isnad ettiğini gösterir: Muhammed'e şair diyorlardı, kâhin ve sihirbaz diyorlardı, hatta deli (mecnun yani cinler tarafından
[VII/369] mülhem) diyorlardı. Fakat hiç kimse Muhammed'e vukû'unu iddia ettiği ilhamın doğru olmaması mânâsında yalancı demedi. İlham mefhûmu halkın ruhunda o kadar kuvvetli kök salmıştı ki Muhammed terk-i hayat ettiği zaman Arabistan'da zuhûr eden ve sahte Peygamber denilen rakibleri bile mülhem kimseler diye telakkî ediyorlardı. Fakat bunlar ervâh-ı habîse tarafından mülhemdirler, deniliyordu. Muârızları ve

hatta Müslümanlar bile bu kanaatte idiler. Sonra bunlara kezzâb denilmesi ilhamlarından şüphe edildiğinden dolayı değil yanlış teminat ile insanları hataya sevk için şeytan tarafından mülhem olduklarına hükmedildiğindendir. Binaenaleyh, Muhammed yalancılık ile itham edilse idi bütün itihamâtın en ağırı bu olurdu. Pek ciddi ve kat'î bir sûrette müdafaa-i nefse lüzum görmesi îcâb ederdi. Yani, mutlaka buna dair âyât-ı Kur'âniyye nâzil olurdu. Muhalifleri reddetmek ve bu müthiş iftirayı tahrib eylemek için serd edilen delâilin hatırası kalırdı. Hicretten sonra Peygamber sâha-i faaliyetini pek çok tevsi' ettiği ve silah kuvvetine müracaat eylediği zaman düşmanlarının nefret ü husûmeti ve miktarı[nın] muttasıl arttığı düşünülecek olursa bu mütâlaatın kıymeti[nin] pek azîm olduğu teslim edilir.

Onun için İslâmiyet'e vukûf peydâ eden ve bunu kabul veya reddeyleyen binlerce müşriklerden birinin Muhammed'in mazhar-ı ilham olduğu iddiasından şüphe etmedik- [VII/370]
lerine sûret-i kat'iyyede hükmedebiliriz. İslâmiyet'i bazıları bir ruh-ı habîsin icad-ı muzırrı gibi telakkî etmişlerdir, fakat hiçbir zaman beşerî bir iş addetmemişlerdir. Muhammed'in kendilerine mâhirâne yalanlar söylemek pek kolay olan cahil vahşiler arasında neşr-i din ettiği iddia edilemez. Muhammed'in faaliyeti Arap heyet-i ictimâiyyesi içinde en iyi unsurlar arasında bir ıstıfâ *{seçme}* ameliyyesi te'mîn etmek gibi şâyân-ı takdir ve hayret bir te'sîr husûle getirdi. Arabistan'da bulunan en zeki ve seciye itibarıyla en yüksek adamlar Muhammed'in etrafında toplandı. Ebû Bekir, Ömer, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve sâire gibi birçok adamın yani fütûhâtı idare eden ve vâsi' halifeler imparatorluğunu te'sîs eyleyen, devirlerinin hiç şüphesiz ki en büyükleri olan zevâtın Muhammed'in yalanlarını anlayamayacak kadar kör, idraksiz olduklarına ihtimal verilebilir mi? Eğer bunların işte bir yalancılık olduğunu fark ettikleri halde sustukları kabul olunursa o zaman hayat-ı umûmiyyelerinde, birçok müşkil ahvâlde şâyân-ı hayret bir iffet ve seci-

ye eseri gösteren ve hatt-ı hareketlerini daima Peygamber'in hatt-ı hareketine tevfîk eylediklerini iddia eyleyen bu adamların bu kadar sahte ve hilekâr olmalarını akıl nasıl kabul eder? Onların bu iddiaları boş bir sözden ibaret değildi. Çün-
[VII/371] kü zevklerindeki, i'tiyâdlarındaki ittırâd, gözlerinin önündeki bir numûneyi taklide nasıl nasmuskârâne sarf-ı mesai etmiş olduklarının bir delilidir. O numûneye karşı azamî bir hürmet ve takdir hissi besliyorlardı. Onun için Muhammed'de yalancılık vukûunu kabul edersek şimdi zikrettiğimiz taraftarlarının hatt-ı hareketleri kat'iyyen gayr-i kâbil-i hall *{çözülmesi mümkün omayan}* bir mesele halinde kalır. Diğer taraftan unutmamalıdır ki Muhammed'in etrafında her türlü ahlâk hissinden, Muhammed'e ve neşrettiği dine karşı hürmet ve îmân eserinden kat'iyyen ârî gayet zeki adamlar da vardı. Muhammed hâlisâne hareket etmemiş olsa idi bu yalancılığının ashâb nazarından kaçabileceğine zâhib olmak muhaldir. Muhammed yalancı olsa idi bu hareketi herhalde meydana çıkardı. Protestolar, ayrılıklar vukû'a gelirdi. Muhammed'in âkıbeti de her yalancının âkıbetine benzerdi. Hâlbuki Muhammed'in tercüme-i halini tedkîk ederken görüyoruz ki yaşadığı müddetçe etrafındakilerden gördüğü sadâkat ve muhabbet her gün şiddet itibarıyla arttığı gibi en ufak bir işaretine bile itaate müheyyâ kimselerin dairesi, hayatının son gününe kadar daimî bir terakkî ile muttasıl genişlemekten hâlî kalmamıştır.

Onun için Muhammed'in dinini kabul eden adamların tabiatına bakarak hiç kimseden gizli bir sırrı olmayan, kapısız
[VII/372] odalar içinde bir avluda herkesin gözü önünde[382] yaşayan bir adamın misâlinden mütevellid hâdisât-ı ahlâkiyyenin mâhiyet-i ulviyyesine bakarak evvelen şu hükmü veriyoruz ki Muhammed nihayetü'l-emr meydana çıkmayacak bir yalancılıkta devam edemezdi. Sâniyen, böyle bir yalancılık olsa idi bunun hatırası elbette bir sûretle bize intikâl ederdi.

382 Not-2 [VII/373] Şâyân-ı dikkattir ki birçok ilham ve «vahiy» Peygamber'e yalnız zevcelerinin ve samimi taraftarlarının önünde değil, Müreysî Seferi'nden avdette vukû'a geldiği üzere, güpegündüz bütün hazır bulunan müminlerin muvacehesinde de gelmiştir.

Ashâb ise Muhammed'in safvet ve samimiyetine inandıkları, Muhammed'e îmân ettikleri için Muhammed'in söylediği ve yaptığı şeylerde hakikaten samimi ve nâmuskâr olmadığını iddia etmek bence pek müşkildir.[383]

§135. O halde Muhammed'in hatt-ı hareketini nasıl îzâh etmeli? Bu meseleyi îzâh etmenin bir yolu vardır. Fakat bunu herkesin kabul edebileceğini pek zannetmiyorum. Çünkü bazı noktaları zayıftır. [VII/373]

Arabistan Peygamber'in tercüme-i halini yazan muharrirlerden hiçbiri -yalnız en muahharlarından ve en iyilerinden bahsediyorum- Muhammed'in bidâyette hakikî ve namuskârâne bir kanaat ile hareket ettiğini, heyecanlarının mâfevk-i tabiî bazı mevcûdâttan ileri geldiği zannında bulunduğunu inkâr eylememiştir. Bu noktada hiçbir şüphe edilemez fikrindeyim. Hadis öyle bir devrenin hatırasını muhafaza etmiştir ki onda Muhammed bu ilhamâtı pek müşkilât ile ahz ediyordu ve bundan dolayı pek elîm fütûrlara düşüyordu. Hatta bir müddet bu ilhamâtın bütün bütün kesildiği, Muhammed'in ruhunun nâ-kâbil-i tasvîr ızdırab ve endişe içinde kaldığı bile te'mîn olunuyor. Muârız Müslümanlar bu [VII/374]

383 Not-1 [VII/372] Muhammed'in hulûs ve samimiyetinin bil-vâsıta bir delilini en marûf tercüme-i hâl muharrirlerinden birinin, Muir'in, Muhammed'i tenkid ve muâheze hususunda hiç imsâk-ı lisân etmediği halde hakikatte safvet ve samimiyetine kânî olması keyfiyetinde buluruz. Diğer taraftan Muhammed'in sözlerini doğru diye kabul etmek, elinden geldiği için müşkil bir mevkide kalmış ve hâdiseyi îzâh etmek üzere Muhammed'in hakikaten mülhem olduğu fakat Allah tarafından değil şeytan tarafından mülhem olduğu yolunda garib bir faraziyeye kalkmıştır. Tabir-i diğerle, Muir bu kabîl hâdisât-ı maneviyye hakkında müşriklerin verdikleri îzâhâtı kabul etmiştir. Muir hiç şüphesiz sonra hiss-i târihiyyenin bu muvakkit nisyanından pişman olmuş olacaktır. İsâ'nın çölde maruz kaldığı iğvâât, şeytanın Mekke Peygamber'ini hakikaten iğfâl ve ıdlâl ettiğine bir delil teşkîl edeceği tarzındaki sözleri şâyân-ı iltifat görülemez. Muir fikrinde bir muharririn faaliyet-i Peygamberi mûşikâfâne bir tedkîk neticesinde Muhammed'in samimi ve belki de aldanmış bir adam [VII/373] olmasını kabul ızdırârında kalması, bir yalancı olmadığını teslim etmesi benim nazarımda pek şâyân-ı ehemmiyet bir şeydir. Carlyle bile şâyân-ı hayret bir nüfûz-ı nazar ile Muhammed'in samimiyet-i tâmmesini iddia etmiştir:

hadisleri muhafaza etmişlerdir, sonra muhaddisîn ise bunları tahrîf eylemiştir. Çünkü Hristiyanlarla ve sâirleriyle pek şedîd ilâhiyyât münakaşaları cereyân ettiği bir zamanda Muhammed'in talep ettiği zaman değil yalnız Allah'ın istediği zaman ilhamâta nâil olduğunu ispat için kıymetli bir delil teşkîl ediyorlardı. Ben bu hadisleri Muhammed'in ruhunun tezâhürâtı, yenilikleri hasebiyle ifade ve îzâh hususunda müşkilâta tesadüf ettikleri bir devrenin uzak hatıraları gibi telakkî eyliyorum. Muhammed'in fikirleri vâzıh değildiler. Ne istediğini kendisi de iyi bilmiyordu. Henüz acemi bulunan ruhu müphem temâyülâttan, karışık fikirlerden mürekkeb içinden çıkılamaz bir daire içinde yolunu şaşırıyordu. Bu, ilk devreyi, en karışık devreyi teşkîl etmiştir. Bu devrede Muhammed henüz kendinden, kendi vesâitinden şüphe ediyordu. Hatta bazen kendi ilhamâtından bile şüpheye düştüğü oluyordu. Hatta pek mevsûk olmayan bir hadiste bir nevi intihar teşebbüsüne kalkmış olduğuna dair bir hatıra bile vardır. Çünkü ruhu pek azîm endişe ve ızdırab içinde kalmıştı, deniliyor.

Mamafih ahvâl ve şerâit çok geçmeden değişti. Zekâ ve kâbiliyetinin kuvveti, seciyesinin yılmak bilmez sebat ve ikdâmı, heyecan-ı bâtiniyyesinin samimi ve derin mâhiyeti hep bir araya gelerek ruhunun inkişâf ve tezâhürüne mâni' olan
[VII/375] müşkilât-ı maddiyeye galebe çaldılar.

Fikirlere gayet vuzûh geldi, lisanına daha hâkim oldu. İlhamât daha kolaylıkla ve sık sık teâkub etti. Bütün şairler, bestekârlar ve muharrirler kabiliyetlerinin, düşüncelerinin serbest ve tam bir sûrette inkişaf ve tecellisi için elzem olan tecrübeyi iktisab etmeden evvel zahmetli bir alışma devresi geçirmişlerdir. Muhammed'de ilhamâtı kolaylaştıracak başka avâmil de icra-yı te'sîr etti. Müşriklerle mücadele başladı. Onun için vahiylerin mevzûları artık nâ-mer'î *{görülmeyen}* ulûhiyet hakkında müşkil ifadât ve tabirâta münhasır kalmadı. Bir münakaşa ve münazara şeklini alarak sarîh suallere ve müessir ithamlara cevapları da ihtivâ etmeye başladı. Hayatın ve mübârezenin maddi vakâyı'ına Peygamber dikkat

etmeye mecbur oldu. Fikirleri bu yüzden gayet vuzûh kesb etti. Münakaşa mevzûları kolayca vücûd buldu. Muhammed, fikirlerinin muhteviyâtını, şeklini ve sahasını daha iyi tayin edebildi. Bu keyfiyet Muhammed'in dehası için bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olmuştur. Muhammed istikbâlden, her ne şekilde olursa olsun hiç hoşlanmazdı. Sâir her şeye karşı lâkayt kalarak daima bütün dikkati zaman-ı hâlin ihtiyacâtı üzerine matuf bir halde yaşamıştır.

Müşriklere karşı mübârezede ihtiyaç ve lüzûm arttıkça vahiylerin miktarı da çoğaldı. Muhammed'in mâ-fevk-i tabiî bir telkine atfettiği bu hâdisât-ı maneviyyenin mütemadî [VII/376] sûrette tekerrürü bir nevi i'tiyad tevlîd etmeye başladı, gittikçe mütezâyid bir iltifat husûle geldi. Onun için bidâyette Muhammed yalnız mütemerkiz bir teemmül ve mülâhazanın mahsulatını hakiki bir şekl-i ilham diye kabul ettiği halde, sonraları hissiyatının fevrî, serîu'z-zevâl mahsulatını da bu tezahürât ile karıştırdı. Peygamber'de vukû'a gelen böyle bir karıştırma yahut böyle bir zehâb keyfiyeti, vahiylerin üslûbu ve fikirleri hayat-ı yevmiyyenin mefhumlarına yaklaştıkça daha ziyadeleşti. Peygamber'in ashâbı bile birçok ahvâlde -farazâ Hudeybiye'de[384]- Muhammed'in bir insan sıfatıyla tezâhürâtını Peygamber sıfatıyla tezâhürâtından tefrîk edememişlerdir.[385] Kur'ân, bu gayr-i şuûri tekâmülün sâdık bir aynasıdır. Öleceği güne kadar Kur'ân adeta bilâ-inkitâ' devam

384 6. sene, §36; Hişâm, 747; Vâkıdî Wellhausen, 255.

385 Not-1 [VII/377] Birçok ehadîs arasında âtîdeki hadisi, ashâbın zihninde nihayet alelade insan ile Resûlullah mefhûmunun nasıl birbirine karışmış olduğuna misal olarak zikredebiliriz: (Yahyâ b. Âdem 'an İsrâîl 'an Semmâk b. Harb 'an Mûsâ b. Talha, 'an pederi) bir gün Muhammed Talha ile gezdiği sırada bazı adamların hurma ağaçlarına tırmandıklarını gördü ve ne yaptıklarını sordu. «Meyveleri telkîh etmek için erkek hurmaların çiçekleriyle dişi hurmaların çiçeklerini birleştiriyorlar». Muhammed cevap verdi: «Zannetmem ki bunun bir faydası olsun.». Ağaçta çalışanlar bunu işitince işlerini bıraktılar. Peygamber bunu görünce şu sözleri ilave etti: «Bu iş kendilerine bir fayda veriyorsa devam etsinler. Ben yalnız fikrimi dermiyân ettim. Allah böyle söylüyor demedim. Allah'ın söylemediği şeyleri Allah'a atfetmek iddiasında değilim» (Yahyâ, 79-80).

etmiştir. En kadîm Mekke sûrelerinin vasf-ı mümeyyizi olan bazen muzlim, çok kere sun'î fakat hakiki bir şuur ile mühtez olmaktan gayr-i hâlî üslûbu bu ilk devrede Peygamber'in ne kadar derin sûrette teemmülât ve tefekkürâta dalmış, her vahyin kendisine ne kadar yorgunluğa mâl olmuş olduğunu gösterir. Fakat o devreden sonra Kur'ân'daki üslûb ve fikirler hayatının son devresinde kendisine has, can sıkıcı, tekrarlarla dolu bir üslûb ihtiyar etmek yolundaki gayretine rağmen
[VII/377] lisan-ı müşterekin üslûb ve fikirlerine gittikçe yaklaştılar. Hâsılı, görüyoruz ki vahiyler artık kendisi için hiç bâis-i zahmet olmuyordu. Vahiyler artık ruhunun husûsî bir teheyyücünün mahsûlü, zekânın uzun gayretinin semeresi değildiler, ilk vahiylerin evsâf-ı kâşife ve bârizesine mâlik bulunmuyorlardı.

§136. Muhammed'in tekâmül-i ruhîsini bu sûretle dikkatle takip ederken ruhundan gelen şeylere körü körüne terk-i nefis etmiş olmasına, nefsine karşı şâyân-ı hayret bir i'timâd ve ehemmiyet hissetmesine hayretler içinde kalırız. Muhammed
[VII/378] kendinden hiçbir zaman şüpheye düşmediği gibi ashâbın en küçük teferruatta bile sözlerinden şüphe edebileceklerini aklına getirmedi. Peygamber'in bu hayret-bahş hatt-ı hareketi karşısında taraftarlarının hatt-ı hareketi daha şâyân-ı hayrettir. Filhakika, Mekke devrinde yani Peygamber'in samimiyeti gayet vâzıh sûrette nümâyân olduğu devrede birçoklarının çekildiğine ve irtidad ettiklerine dair rivayetler mevcûd olduğu halde daha muahhar devrede, Peygamber'in hatt-ı hareketi bazen samimiyetine dair şüphe verebilecek bir mahiyet arz ettiği zamanlarda bu irtidadlar hemen hemen tamamen münkatı' olmuşlardır. Bu zâhirî gayr-i tabîiliği îzâh için Muhammed'in bildiğimiz yahut tahayyül ettiğimiz derecenin çok fevkinde ḥakikî bir akvâm çobanı meziyet-i nadiresine mâlik olduğuna hükmetmek mecburiyetindeyiz. Yani Muhammed tabiat-ı beşeriyyeyi misli bulunmaz bir derece-i mükemmeliyette biliyordu. İnsanların fikirlerini, muhabbetlerini ve iradelerini celb ü teshîr etmek hususunda fıtrî bir hüner ve kâbiliyete de ayrıca mâlik bulunuyordu. Nâil olduğu muvaffa-

kıyetler Muhammed'deki kanaatleri muttasıl takviye ettiler. Tecrübelerin verdiği bir emniyet ile artık Muhammed kendi nefsine ve mesleğinin hakikatine karşı beslediği i'timâd-ı mutlakı bî-pâyân bir hale getirdi. Bu, yalnız bütün sâmi'înin vahyedilen hakikatler karşısında bilâ-tereddüt boyun eğmelerin[d]e, içinde hakiki sûrette i'tikâd edilen metn-i Kur'ân'ın her ayetinde değil siyasî ve dinî bütün programının cüretkârlığında da nümâyân olur. Kâbe'yi fethetmek ve tarihte hiçbir zamanda bir kimseye tâbi' olmamış, kimsenin hâkimiyetini tanımamış kabileleri birleştirerek taht-ı inkiyâda almak emelini takip ediyordu. [VII/379]

Çılgınlıkla mı yoksa uluvviyet ile mi tavsif edilmesinde tereddütlere düşülen bu bî-pâyân ve cüretkârâne i'timâd-ı nefs, kimse inkâr edemez ki, son derece de sârî bir şeydir. Hatta Muhammed'de olduğu gibi bu i'timâd, kuvvetini münhasıran hiss-i dinîden almadığı zaman bile böyledir. Askerler galebe çalan, kalbinde zafer-i i'timâdını besleyen kumandana daima kemâl-i hararetle itaat ederler. Ashâba da bu i'timâd sirâyet etti. Hayret ve takdir, hürmet ve tebcil, muhabbet ve i'timâd tek bir his halinde mezc oldular. Bu his, ashâbı Peygamber'in arkası sıra menfâyı ihtiyar etmeye, en müşkil dakikalarda, en vahim tehlikeler karşısında bile ona sâdık kalmaya sevk etti. Bazı öyle zamanlar olmuştu ki Müslüman cemaatinin mevcûdiyeti ve dinin istikbâli bile tehlikeye düşmüştü.

İşte bu sûretle gerek Muhammed, gerek bütün ashâb hep aynı hissin te'sîriyle gözleri bağlı bir hale gelerek, Mekke'de sırf dinî iken Medine'de açıktan açığa teokratik ve siyasî bir şekil alan İslâmiyet'in gaye ve mahiyetindeki tahavvülü fark etmediler; Peygamber'in hissiyatındaki ve hatt-ı hareketindeki değişikliği, ilâhi vahiylerin insanî sözlere tereddîsini anlamadılar.[386] Allah'ın her günkü ev hayatı işlerine bile mü- [VII/380]

386 Not-1 [VII/380] Bu, gözleri bağlanmak hâli kabul edilirse Muhammed'in muhtelif zamanlarda evvelki vahiyleri ilgâ ve ta'dîl ettiği zaman Allah'ın hata edebilmesi yahut tebdîl-i fikr eylemesi keyfiyetinin akıl ermez bir şey olacağını düşünmesine daha kolay akıl erer. Mensûh âyet meselesi Müslüman kelâmiyyûnunu ve müfessirînini muahhar za-

dahalesi gerek Muhammed'e gerek taraftarlarına gayet tabîi bir şey gibi göründü: Muhammed, Allah'ın bütün sevdikleri arasında en çok sevgilisi, Resûlü, bütün Peygamberlerin en sonuncusu ve en büyüğü değil miydi?

§137. Müşterek gözleri bağlanmak halinde mütekâbil te'sîrât vardı. Peygamber'in hatt-ı hareketi ve hissiyatı ashâb üzerinde icrâ-yı te'sîr ettiği gibi ashâbda uyanan hissiyat da Peygamber'in hatt-ı hareketi ve ruhu üzerinde in'ikâslar vücûda getirdi. Peygamber'in kanaatleri bütün bütün kuvvet buldu. Bu öyle mütekâbil bir te'sîr ve aks-i te'sîr oldu ki dramın bütün oyuncuları hiss-i hakikati gözlerinin önünden
[VII/381] kaybettiler. Peygamber, gayr-i mahsûs tedriclerle kendisinin yalnız resmî vahiylerinin -âyât-ı Kur'âniyyenin- değil her hareketinin, her tecelli-i iradesinin bir irâde-i ilahiyye ifadesi gibi telakkî edilmesi lazım geleceği kanaatini iktisab eyledi. Bu nokta-i nazardan Ci'râne hadisesi pek şâyân-ı dikkattir. Muhammed, sırf kendi keyfiyle Kureyşîler'in yani en büyük ve en eski düşmanlarının ihtidâsını satın almış, sâdık ashâbı Peygamber'e İslâmiyet'e îfâ ettikleri kıymetdâr hizmetler dolayısıyla müstehak oldukları mükâfattan mahrum bırakmıştı. Muhammed, ashâbın müdde'ayâtına karşı Allah'ın arzusuna muvâfık sûrette hareket etmiş olduğu yolunda hayret-bahş bir cevap verdi. İşte bu sûretle Peygamber'in sarîh bir itirafı karşısında bulunuyoruz. Aldığı ilham üzerine hareket ettiği iddiasını görüyoruz. Bundan dolayı, bir şey yapmadan evvel, bir vahy-i mahsûs ile kendi hareketini muhıkk göstermesine hâcet kalmıyordu. Hâlbuki ilk zamanlarda bir şey yapmadan evvel bir ayet nâzil olurdu. Sonra ayetler îcâb ettikçe ef'âl ü harekâtın arkası sıra nâzil olmaya başladılar. Hatta bazen ayet nâzil olmadı bile. Bu tarîk üzerinde ashâb, Muhammed'i bilâ-itiraz takip ediyordu. Peygamber'in bütün sözlerinin, bütün harekâtının irade-i ilahiyye tezâhürâtından ibaret olduğu

manlarda, Yunanlıların asâr-ı felsefiyyesine vukûf keyfiyeti İslâm ilm-i kelâmının silahlarına keskinlik verdiği, mantıkın ve felsefenin ismini bile bilmeyen bu basit çöl çocuğunun düştüğü nâ-kâbil-i hall tezatları ve zayıf noktaları meydana koyduğu zaman pek çok uğraştırmıştır.

kanaati vücûd buldu. Muhammed'in bütün ef'âl ü harekâtı, [VII/382]
bütün sözleri bilâ-münakaşa kabul edildi.

Mamafih muahhar zamanlarda bir akîde halinde kayıt ve tespit edilen bu kanaat bir kere tevellüd edince artık yapılan bir şeyi müminler nazarında muhıkk göstermek için hiçbir îzâhata hacet kalmadı. Artık yeni vahiylere de lüzûm kalmıyor demekti. İşte bundan dolayı şimdiye kadar ihtimal ki kâfi derecede ehemmiyet atfedilmemiş garip bir vaka karşısında bulunuyoruz. Bu da Muhammed'in son iki sene-i hayatında müşriklerin Kâbe'ye gelmelerini men' eden karar ile sene-i kameriyeyi tespit eden diğer karar istisna edilirse Muhammed'in hiçbir vahyi tebliğ etmemesidir. Muhammed, hayatının en büyük gayesini istihsâl etmişti, maskat-ı re'si olan şehir İslâmiyet'e girmişti. Artık hiç kimse onun dinini münakaşa etmiyor, redd ü cerhe uğraşmıyordu. İslâmiyet düşmanlarının kâffesi uzakta, oldukça vâsi' olan İslâm hükümetinin hudûdları haricinde idiler. Artık vahy-i ilahiye ne lüzûm vardı? Allah sustu ve biraz sonra vukû'a gelen vefât artık bu sükûtun ihlâl edilmesine imkân bırakmadı. Peygamber'in tefekkürâtının son tezahürâtı, ancak hadis gibi nâkıs bir vâsıta ile malumumuz olmuştur. Haccetü'l-Veda'da îrâd ettiği meşhur nutukun hatırasını hadise medyûnuz. Bu nutuk, büyük ıslahatçının terk-i hayat etmeden biraz evvel son beyanat-ı [VII/383]
aleniyyesini teşkîl eder.

İşte bu izahat sayesinde Peygamber'in hatt-ı hareketi tabiî ve mantıkî bir şekilde manzûr olur. Bunda hiçbir faysal *{kesin hüküm}* yoktur. Samimiyetten birden bire yalancılığa geçmek yoktur. Arabistan Peygamber'inin tarihî çerçevesi, birbirlerine sıkı hatta zarûrî sûrette merbût bütün aksamıyla vâzıh ve güzelce münsecim ve müretteb olarak meydana çıkar. İlk senelerin dindar hülyâperveri bir vâiz haline münkalib oluyor. Sonra bu münzir ve vâiz, ilan edilen hakikatlere karşı beslenen samimi bir kanaat neticesinde mülhem bir nebi, bir Resûlullah haline geçiyor. Bir rub' asır süren uzun bir mücadele esnasında dünyevî ve insanî unsurlar manevî ve ilahî un-

surlara tedricen galebe çalmışlardır. Arabistan'ın o cengâver heyet-i ictimâiyyesinde Muhammed'in tekâmül-i manevîsi adım adım takip olunursa dinî bir münzirin zî-şevket bir askerî teokrasi hükümdârı sıfatıyla terk-i hayat etmesinde hayret veya müâheze edilecek hiçbir cihet görülemez.

§138. İşte bu mülahazâta ve bir taraftan Muhammed'in yaptığı iş ile istihsâl ettiği neticelerin ve diğer taraftan hakiki ve âdî birçok yalancının yaptığı iş ve vâsıl olduğu netice-i
[VII/384] haybet ve hüsranın mukâyesesine binâ-yı efkâr ederek şu iddiada bulunabiliriz ki Muhammed daima ilk namuskârlığı ve samimiyeti ile hareket etmiştir ve daima hulûsunu ve hüsn-i niyetini muhafaza eylemiştir. Muhakememiz bütün kâri'leri ikna etmek kuvvetine mâlik olmasa bile İslâmiyet'in menşe'leri hakkındaki tedkîkâtın son neticesi[nin] bizim bu hükmümüzden çok farklı zuhûr etmeyeceğine eminiz.

Hiç şüphe yok ki Muhammed, bazıları gayr-i ihtiyarî, bazıları ihtiyarî bir takım hatalar yapmıştır. Fakat Muhammed'in mesûliyet-i şahsiyyesinin ne dereceye kadar mevzû bahis olabileceğini ef'âl ü harekâtının henüz inkişâfının ibtidâî bir safhasında bulunan bir heyet-i ictimâiyyenin şerâit-i hususiyyesinin gayr-i mesûl ifadesi gibi telakkî edilmesi lazım geleceğini meydan-ı vuzûha çıkarmak istikbâldeki tenkid-i târihiyyenin vazifesi olacaktır. Bizim zannımıza göre Peygamber'in ve te'sîs ettiği dini sisteminin hata ve kusurlarının kısm-ı azamı muhîte atfolunmak lazımdır. Muhammed bu muhît dâhilinde yaşıyor, daha iyi bir muhît hakkında pek nâkıs bir fikir besliyordu.

Bir adam tarihte ancak zamanındaki kimselerin vasatîsinin düşündüklerinin ve yaptıklarının ne derece fevkinde düşünür ve hareket ederse o nispette büyük olur. Hükmümüzde âdil davranmak için alelâde bir insan-ı fâniden, bir insanın kâdir olamayacağı şeyleri istememek îcâb eder. Alelâde vasatî
[VII/385] kimselerin bugün, asr-ı dîde bir medeniyetin mirası olduklarından dolayı vâkıf bulundukları bazı hakikatleri Muhammed görüp anlamadıysa bu yüzden kıymeti azalmak iktizâ etmez.

Kelimenin tam mânâsıyla Muhammed'in büyük bir adam olduğunu teslim etmek vazifemizdir. Gerek Arabistan'daki gerek Arabistan haricindeki bütün muasırları arasında onun siması, çok yüksek bir azametle herkesin fevkine çıkar. En mütehayyiz taraftarlarının kısm-ı azamı da, büyük üstadın hakiki ruhunu muhafaza ettikleri ve onun misâlini sâdıkâne takip ettikleri içindir ki büyük oldular.

Muhammed yeni bir heyet-i ictimâiyye te'sîs etti, yeni bir din vaz' eyledi. Bunların her ikisi de kendi memleketinde öteden beri mevcûd heyet-i ictimâiyyenin ve dinin çok fevkinde idiler. Pek eski medeniyetlerin vârisi olan kavimler nezdinde de Muhammed'in nâil olduğu muvaffakıyet bu fâikiyyetin derecesini irâeye kâfidir. Muhammed, sadece bir çöl çocuğu olmak, ihtimal ki vatanından hârice çıkmamış ve etrafındaki bî-pâyân dünyayı tanımamış bulunmak ile beraber o kadar dâhiyane ve heyet-i ictimâiyyenin bazı ahvâl ve şerâit-i hususiyyesinde tabiat-ı beşeriyyenin ihtiyacât-ı hakikiyyesine o kadar muvâfık bir din sistemi vücûda getirdi ki bugün bile, aradan on üç asır geçtiği halde, bu sistem iki yüz milyon halk arasında gayet kavî, canlı ve faâl bir sûrette payidâr bulunuyor, her sene Afrika ve Asya kıtasında binlerce yeni taraftar [VII/386] kazanıyor.

Dünyada başka hiçbir adam hakkında bu sözler söylenemez. Hemcinslerinin işleri üzerinde Muhammed kadar derin ve devamlı bir te'sîr bırakmış hiçbir adam yoktur.

Peygamber'in Zevceleri

§139. Peygamber'in tercüme-i hâli için mevcûd bütün Müslüman menâbi'i sebeb-i mevti olan hastalık vakasına gelince, Peygamber'in mâlik olduğu şeylerin uzun uzun listelerini irâe eder. Bu meyanda birinci derecede zevceleri gelir.[387] Mu-

387 Not [VII/394] Zevcelerinin miktarının çokluğu ve Peygamber'in şehvet-perestliği hakkındaki tafsilâtın fazlalığı, Hristiyanlığın büyük düşmanını gayr-i müsait [VII/395] bir ziya altında irâe için pek kesretle müracaat ve isti'mal edilen mevzûlardan birini teşkil etmiştir. Bunda pek çok bed-hâhâne mübalağalara kıyâm edildiğini, Peygamber'in hatt-ı

hareketi için bir takım esbâb-ı muhtelife bulunduğunu, münhasıran verilecek bazı îzâhat meydana koyabilir ümidindeyim.

1. Muhammed'in mensup olduğu heyet-i ictimâiyyede taaddüd-i zevcât usûlü câri idi. Müteaddid zevceleri olmayan adamlar pek azdı. Mütemadî teşebbüsât-ı askeriyye ve kadınların iğtinâmı haram dairelerini meşrû zevcelerden başka müstefreşelerle dolduruyordu. Arabistan'da bir adamın cariyeleriyle yatması o kadar tabiî idi ki umumiyetle buna hiç ehemmiyet verilmezdi. Bir adam cariyesinden usanınca onu satar, ya başka birini iştirâ yahut iğtinâm ederdi. Muhammed'in gazâları Medine'yi cariyelerle doldurmuştu. Bunlar bir erkekten öteki erkeğe geçiyorlardı.

2. Arabistan'da mut'a denilen nikâh usûlü elân münteşir idi. Bu usûle nazaran erkeklerle kadınlar bir, iki senelik hatta birkaç aylık bir nikâh akdederlerdi. Bu müddet geçince iki taraf arzu ederse tekrar evlenirlerdi. Şartı tecdîd etmezlerse birbirlerinden ayrılırlardı. Kadın canının istediği adamla ikinci defa evlenebilirdi. Cinsler arasında serbest bir birleşmeye muâdil olan bu gayr-i ahlâkî usûl insanları âdeta hayvan derekesine indiriyordu. Ancak halife Ömer zamanında men' edilmiştir. Muhammed, meçhul kalan sebeplerden dolayı, bu bâbda hiçbir karar ittihâz etmedi. İhtimal ki Mekke'de ve Medine'de mut'a nikâhı çöldeki kadar çok değildi.

3. İzdivaç râbıtaları pek zayıf idi. Talâk gayet kolaylıkla vukû'a gelebilirdi. Erkek canı isteyince bir kadını boşayabilirdi. Mugîre b. Şu'be'nin vakası malûmdur. Bir sabah karısını dişlerini oğarken gördüğü için boşamıştı. İslâmiyet'ten evvel kadınlar da kocalarını bu kadar kolaylıkla tatlîk edebilirlerdi. [VII/396]

4. Bu ahvâlin münasebât-ı cinsiyyedeki neticelerinden biri aile ahlâkına karşı büyük bir lâkaydı tevlîd etmekten ibaretti. Herkes hissiyat-ı şehvetperestânesine bî-pâyân bir sûrette terk-i nefs etmişti. Bu hal hiçbir vecihle gayr-i ahlâkî ve ma'yûb addedilmiyordu. Araplar'ın da dünyada misli görülmemiş derece âteşîn bir mizaca mâlik olduklarını buna ilave etmelidir. Arap lugatına sadece bir vukûf bile, cimâya ve kadın ile erkeğin a'zâ-yı tenasüliyyelerine ait kelimâtın akla hayret verecek kadar çokluğunu meydana koyar. Bu lugatların böyle hârikulâde sûrette mebzûliyeti Araplar'ın bu kelimelerin medlullerine pek çok sarf-ı zihn ettiklerini ispat eyler. Sanskrit istisna edilirse dünyada ihtimal ki hiçbir lisanda Arapçada olduğu kadar müstehcen tabirât ve kelimât mebzûliyetine tesadüf olunmaz. Mamafih eski Hintliler'de şehvetperestlik havâsa mütereddiyâne terk-i nefs etmek keyfiyeti ile karışık olduğu halde Araplar'da azîm bir gençlik kuvveti idi. Kadına tasarruf için gayr-i kâbil-i teskîn bir susama hissederlerdi. Onları nâ-mağlub bir fatih sıfatıyla malûm dünyanın son hudûdlarına kadar sevk eden hayret-bahş faaliyet hayatın safahâtından biri bu şehvetperestlik idi. Bu kuvvet ve hayat taşkınlığı her şeyde, lisanda, ef'âl ü harekeâtta, kadınlarla münasebâtta ve harb meydanında kendisini gösteriyordu. Binlerce misâl arasında lugattan yalnız bir misal zikredeceğim: Fezâ fiili, dördüncü bâbtan efzâ şeklinde Kazimirski'ye

nazaran (*Arapça-Fransızca Lugat*, Paris 1860. İkinci cilde bakınız, 609, birinci sütun) şu mânâyı ifade eder: «Cimânın şiddetinden bir kadının bir yerini yırtarak 'alîl {*sakat*} bırakmak». Dünyada başka hiçbir lisanda ihtimal ki böyle bir tâbir yoktur! (Lane'ye de bakınız, *Arabic Engl. Lex.*, altıncı kısım, 2414, birinci sütun ve *Tâcu'l-Arûs*, onuncu cilt, 281, satır 35). [VII/397]

5. Muhammed'in bütün ashâbı, hatta en ileri gelenler bile aşağıda göreceğimiz vecihle, birçok kadınla evlendiler. Gayet ihtiyar oldukları zaman bile yeni ve taze kadınlar aldılar. Ebû Bekir, büyük Ömer, yetmişlik Osman ve yer olmadığı için isimlerini saymaya imkân bulamadığımız daha sâir birçokları bu sûretle hareket etmişlerdir. İleride sırası gelince bunlardan bahsedeceğiz.

6. Yunanistan'ın ve Hindistan'ın hurâfât devrelerinde olduğu gibi Arabistan'da da çölde bir erkeğin kuvve-i recüliyyesi gayet büyük bir takdire mazhar olurdu (Herkül hurafesine ve bütün Vedâ esâtirine bakınız). Bir gecede müteaddid kadınlarla yatabilen bir adam azîm bir hiss-i hayret uyandırırdı. Bu tarz-ı telakkî Peygamber'e ait ehadise de inikâs etmiştir. Muasırları en çok takdir ettikleri bütün meziyetleri Muhammed'e atfetmek istemişlerdir. Medhalde (§115, not 3) Peygamber'in kuvve-i recüliyyesinin fazlalığından bahsetmiştik. 60 yaşından sonraya kadar gayet zinde bir halde kalan bu kuvve-i recüliyyenin Resûlullah'a bir ihsan-ı ilahi olduğu hissi bu tafsilattan müstebân oluyor. Sa'd da, sekizinci cilt, 139, bu mevzû[y]a dair bir fasl-ı mahsûsa tesadüf ediyoruz. Muhammed'de kırk erkeğin kuvve-i recüliyyesi bulunduğu temin olunuyor. Bi'set-i nebeviyyeden evvel ise hemen hemen ınnîn {*iktidarsız, kısır*} olduğu söyleniyor.

7. Peygamber'e karşı hissedilen hürmet ta'zim, muhaddisîni ona ait en ufak teferruatın hatırasını bile muhafazaya sevk etmiştir. Onun için Peygamber ile zevceleri arasındaki münasebâtın en bî-lüzûm tafsilâtına bile müstağrak kalmışlardır (Sa'd'a bakınız, sekizinci cilt, 121-160). Kadınların isimlerini karıştırarak, ihtimal ki hiç yokta icad ederek liste yapmışlardır. Bir kadının ismi meşkûk idiyse, hakkında muhtelif rivayetler varsa her ismin ayrı kadına delalet ettiğine câhib olmuşlardır. [VII/398]

8. Muhammed'in izdivaçlarının kâffesini adî bir ihtiras şehvetperestâneye atfetmek doğru olmaz. İzdivaçlarından birçoğu bazı kabilelerin muhabbetini celb etmek yahut taraftarlarından bazılarını daha sıkı râbıtalarla bent eylemek gibi bir maksad-ı siyasîye mübtenî idi. Yaşlı ve dul Sevde ile, kezâlik dul ve yaşlı Ümmü Habibe ile, Meymûne ve sâireleriyle izdivaçlar bu nev'e idhâl edilmek lazım gelir. Ebû Bekir'in ve Ömer'in kızlarıyla izdivacı da îcâb-ı zamana müsteniddir. Bu sûretle Muhammed en sâdık ashâbına kendisini daha çok sevdiriyordu yahut zevcelerinin ebeveyni düşmanları iseler zevcesi vâsıtasıyla onlar üzerinde icrâ-yı te'sîr ediyordu. Hiç şüphe yok ki Ümmü Habibe, zevci Peygamber ile babası Ebû Süfyân arasında Mekke fethine müntehî olan müzâkerâtta vesâtat {*aracılık*} etmiştir. Sonra Wellhausen ispat etti ki *Ehe béi den alt. Arab.*, 435, numara 5) kadîm Araplar'da bir muzafferi-

hammed'in zevcelerinin miktarı hakkında menâbi' müttehid değildir. Çünkü bazıları on beş kadınla nişanlandıklarını iddia ediyorlar. Hâlbuki hakikatte ancak on üç yahut on dört kadınla teehhül ettiğini ve bunlardan on biri ile izdivâcın tamam olduğunu biliyoruz.[388] Zevcelerinden bazıları kendisinden evvel vefât ettiler. Bazılarını da Muhammed boşadı. Onun için, hîn-i vefâtında yalnız dokuz kadını vardı. Mamafih zevceleri yahut nişanlıları denilen 26 (muhtelif isimlerle bunlar 40'a baliğ olur) kadın ismine mâlik bulunuyoruz. Şimdi aşağıda
[VII/387] bu isimleri ta'dâd edeceğiz ve onları elden geldiği kadar, tarih sırasıyla sayacağız. Mamafih bunlardan birçoğunun mevcûdiyetlerinden cidden şüphe etmek caizdir. Bir de ne kadarının müstefreşe ne kadarının hakikaten zevce oldukları vâzıh değildir. Bu noktada menâbi' birçok meşkûk nokta bırakmaktadır. Aşağı[da]ki listenin yalnız ilk on üç ismi muhakkaktır. Tarihi vakalara karışan ehemmiyetli zevceler hakkında vefât ettikleri senelere ait vakâyı' arasında tercüme-i hâl malûmatı i'tâ edeceğiz.

yet, tam ve hakiki addedilebilmek için mağlûblardan birinin kızı[nın] gâlibin ħarem dairesine girme[si] iktizâ eylerdi. Muhammed'in harb meyanındaki izdivaçlarını bu âdet bize îzâh eder.

9. Muhammed'in erkek bir çocuğa mâlikiyeti istemiş olması pek muhtemel bulunduğu da ilave edilebilir (Margoliouth'a bakınız, *Muhammed*, 177). Araplar'ın erkek bir çocukları olmak için bir kadını müteâkıb diğer kadınla evlendiklerine dair de malûmat vardır (Harîrî, 430). İşte bu mütâlaât nazar-ı dikkate alınırsa, Muhammed'in tercüme-i halini yazan garblı muharrirlerin ve din münakaşasına girişen kimselerin Arabistan'ın ahvâl ve şerâit-i husûsiyesini bilmemek yüzünden Peygamber'i, hakikat-i zevâhiri altında, şehvetperest bir mahlûk gibi tasvîr etmiş olmalarına akıl erer. Hakikatte Muhammed şehvet [VII/399] hususunda arkadaşlarından ne fazla ne eksik bir adam değildi. Mevki[s]inin yüksekliği hasebiyle sâirlerine nisbeten daha iğvaâta marûz bir halde kaldı. Zamanın hiss-i ahlâkîsi müsaade gösterdiği, hatta bir dereceye kadar nazar-ı tenkîd ile gördüğü için Muhammed de bazen ihtirasâta terk-i nefs etti. Mamafih Muhammed alenen hareket etmiş, riyakârlık yapmamış ve kimse kendisini mu'âtib addetmemiştir. Muhammed'in daima nefsine ve ihtirasâtına hâkim olmayı bilen adamlardan biri olduğunu ispat etmek müşkil bir şey değildir.

388 Taberî, birinci cilt, 1766; Sa'd, sekizinci cilt, 156-160.

1. Hatice bt. Huveylid

Bundan Muhammed'in sekiz çocuğu oldu: Kâsım, Tayyib, Tâhir, Abdullah, Zeynep, Rukiyye, Ümmü Külsûm ve Fâtıma.[389] Hatice, Medine'ye hicretten evvel vefât etmiştir.

2. Sevde

Sevde bt. Zem'a b. Kays b. Abdişems [Vefâtı: 45]

Medhale bakınız, §331; Taberî, birinci cilt, 1767-1769; Esîr, ikinci cilt, 233-234; Sa'd, sekizinci cilt; Kuteybe, 65; Hacer, dördüncü cilt, 650; numara 602; Hamîs, birinci cilt, 354, satır 9; Esîr, Esed, beşinci cilt, 484-485.

3. Âişe

Âişe bt. Ebî Bekir es-Sıddîk [Vefâtı: 58] [VII/388]

Medhale bakınız, §331, birinci sene, §77; Taberî, birinci cilt, 1767-1770; Esîr, ikinci cilt, 234; Sa'd, sekizinci cilt, 39-56; Kuteybe, 65-66; Hacer, dördüncü cilt, 691-695, numara 699; Esîr, Esed, beşinci cilt, 501-504.

4. Hafsa

Hafsa bt. Ömer b. Hattâb [Vefâtı: 45]

Üçüncü sene-i hicriyyeye bakınız, §10; Taberî, birinci cilt, 1771; Esîr, ikinci cilt, 234; Sa'd, sekizinci cilt, 56-60; Kuteybe, 66; Hacer, dördüncü cilt, 520-523, numara 294; Esîr, Esed, beşinci cilt, 425-426.

5. Ümmü Seleme

Ümmü Seleme Hind bt. Ebî Ümeyye b. Mugîre el-Mahzûmî [Vefâtı: 59]

Dördüncü seneye bakınız, §16; Taberî, birinci cilt, 1771; Esîr, ikinci cilt; 234; Sa'd, sekizinci cilt, 60-67; Kuteybe, 67; Hacer, dördüncü cilt, 885-889, numara 1301; Hamîs, birinci cilt, 524; Esîr, Esed, beşinci cilt, 588-589.

389 Medhale bakınız, §151; Taberî, birinci cilt, 1766-1767; Esîr, ikinci cilt, 233; Halebî, üçüncü cilt, 536; Sa'd, sekizinci cilt, 7-11; Kuteybe, 65; Hacer, dördüncü cilt, 537-542, numara 333; Esîr, Esed, beşinci cilt, 431 ve müteâkıb sayfalar.

6. Zeyneb bt. Huzeyme

Zeyneb bt. Huzeyme b. Hâris b. Abdillah [Vefâtı: 4][390]

Benî Âmir b. Sa'sa'alardandır. Peygamber'den evvel vefât eden ilk zevcesidir.[391] Peygamber'in ancak iki yahut sekiz ay zevcesi olmuştur.[392]

7. Cüveyriye

Cüveyriye bt. Hâris b. Ebî Dırâr b. Habîb b. Mâlik el-Huzâiyye [Vefâtı: 50 yahut 56]

Beşinci seneye bakınız, §9; Taberî, birinci cilt, 1772; Esîr, ikinci cilt, 234; Sa'd, sekizinci cilt, 83-85; Kuteybe, 68; Hacer, dördüncü cilt, 505-507, numara 250; Hamîs, birinci cilt, 533; Esîr, Esed, beşinci cilt, 419-421.

8. Zeyneb bt. Cahş

Zeyneb bt. Cahş b. Riâb b. Ya'mer el-Esediyye [Vefâtı: 20]

Beşinci seneye bakınız, §20; Taberî, birinci cilt, 1772-1773; Esîr, ikinci cilt 235; Sa'd, sekizinci cilt, 71-82; Kuteybe, 66; Hacer, dördüncü cilt, 600-603, numara 467; Esîr, Esed, beşinci cilt, 463-465.

9. Ümmü Habîbe

Ümmü Habîbe Remle bt. Ebî Süfyân b. Harb [Vefâtı: 44]

Altıncı seneye bakınız, §53 ve yedinci sene, 53 ve 58; Taberî, birinci cilt, 1772; Esîr, ikinci cilt, 234; Sa'd, sekizinci cilt, 68-71; Kuteybe, 67; Hacer, dördüncü cilt, 584-587, numara 432; Esîr, Esed, beşinci cilt, 573-574.

390 Dördüncü seneye bakınız, §16 ve 22.

391 Taberî, birinci cilt, 1775-1776; Esîr, ikinci cilt, 234; birinci cilt, 1775-1776; Esîr, ikinci cilt, 234; [VII/389] Sa'd, sekizinci cilt, 82; Kuteybe, 66.

392 Hacer, dördüncü cilt, 604-606, numara 476; Esîr, Esed, beşinci cilt, 466-467.

10. Mâriye

Mâriye el-Kıbtiyye [Vefâtı: 16] [VII/390]

Rivayet olunduğuna göre Mısır'dan Mukavkıs tarafından gönderilen Kıbtî cariye.[393]

11. Safiyye

Safiyye bt. Huyey b. Ahtab b. Sa'iyye [Vefâtı: 50 yahut 52]

Yedinci seneye bakınız, §36 ve 48; Taberî, birinci cilt, 1773; Esîr, ikinci cilt, 235; Sa'd, sekizinci cilt, 85-92; Kuteybe, 68; Hacer, dördüncü cilt, 666-669, numara 645; Esîr, Esed, beşinci cilt, 590-591; Hamîs, ikinci cilt, 62.

12. Meymûne

Meymûne (Berre) bt. Hâris b. Hazn b. Büceyr b. Hüzem el-Hilâliyye [Vefâtı: 61]

Yedinci seneye bakınız, §74; Taberî, birinci cilt, 1773; Esîr, ikinci cilt, 235; Sa'd, sekizinci cilt, 94-100; Kuteybe, 67-68; Hacer, dördüncü cilt, 793-796, numara 1018; Hamîs, ikinci cilt, 70, 71-72; Esîr, Esed, beşinci cilt, 550-551.

13. Reyhâne

Reyhâne bt. [Şem'ûn] b. Zeyd en-Nadriyye [Vefâtı: 10][394]

Peygamber'den evvel vefât eden ikinci zevcesidir.

14. Naşâ

Naşâ bt. Rifâ'a

Benî Rifâ'a b. Kureyzalar'ın müttefiki Benî Kilâb b. Rebî'alar'dandır. Bazıları buna Senâ bt. Esmâ b. Salt es-Sülemiyye derler. Bazıları Sebâ bt. Esmâ b. Salt derler ve Benî Süleym-

393 6. seneye bakınız, §49; Taberî, birinci cilt, 1775; Esîr, ikinci 236; Hacer, dördüncü cilt, 779-780, numara 976; Esîr, Esed, beşinci cilt, 543-544.

394 Onuncu seneye bakınız, §79; Taberî, birinci cilt, 1775; [VII/391] Sa'd, sekizinci cilt, 92-93; Hacer, dördüncü cilt, 591-593, numara 444; Esîr, Esed, beşinci cilt, 460-461.

ler'in bir şa'bı olan Benî Hizâmlar'a mensub olduğunu iddia ederler.[395]

15. Şenbâ

Şenbâ bt. Amr el-Gıfâriyye

Yahut bazılarına göre; Kureyzâ Yahudilerindendir. Evlendiği gün adet gördü. Onun için Peygamber kendisine dokunamadı. Temizlenmeden evvel Peygamber'in oğlu İbrahim vefât etti. Bunun üzerine Şenbâ şu sözleri söyledi: «Eğer hakikaten
[VII/392] Peygamber olsa idi dünyada en sevdiği bir mahlûk vefât etmezdi!» Muhammed bu sözleri işitince kendisine el sürmeden boşadı.[396]

16. Guzeyye

Guzeyye bt. Câbir

Benî Ebî Bekir b. Kilâblar'dandır. Muhammed onun hutût-ı vecihesinin ve vücûdunun güzelliğinden bahsedildiğini işitti. Zevce olarak almak istedi. Ebû Üseyd el-Ensârî vâsıtasıyla dest-i izdivacına talib oldu. Ebeveyni kabul etti. Fakat Peygamber'in huzuruna getirilen kız onunla evlenmekten o kadar izhâr-ı istikrah etti ve bunu [o kadar] açıktan açığa söyledi ki Muhammed [onu] ailesine geri gönderdi.[397]

395 Taberî, birinci cilt, 1774; Esîr, ikinci cilt, 235, buna Naşâ namını veriyor. İsimlerdeki bu tenevvu' eski müstensihlerin hatasından neş'et etmektedir. Ağleb ihtimale göre hep bir kadından bahsediliyor. Sa'd, sekizinci cilt, 100, başka isimler de ilave ediyor: Fâtıma bt. Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbiyye, Amre bt. Yezîd b. Ubeyd el-Kilâbiyye, Âliye bt. Zıbyân el-Kilâbiyye. İsimlerdeki bu kadar meşkûkiyet ve tenevvu' arasında yalnız bir şey hemen hemen muhakkak gibi görünüyor. O da bir Kilâbî olmasıdır. Peygamber tarafından tezvîc edilmekle beraber kendisiyle yatmaya kâbil değil rıza göstermedi. Muhammed de onu tatlîk etti. Rivayete göre bu vaka 8. sene Zilka'desi'nde cereyân etmiştir, Sa'd, sekizinci cilt, 101, satır 5-8.

396 Taberî, birinci cilt, 1774; Esîr, ikinci cilt, 235; ağleb ihtimale göre bu kadın yukarı[da]ki fıkrada ismi geçendir.

397 Taberî, birinci cilt, 1774-1775; Esîr, ikinci cilt, 235, buna 'Arabe diyor. Gâziyye kelimesi istinsah edilirken hatâen böyle yazılmış olabilir. Aşağıda, §141. fıkrada (5) numaraya bakınız.

17. Esmâ

Esmâ bt. Nu'mân b. Esved b. Şerâhîl el-Kindiyye

Muhammed ilk gece bununla yattığı vakit bir kusuru olduğunu (beyâdân, dudak lekesi mi?) gördü. Bundan dolayı, kendisiyle mut'a denilen muvakkit bir nikâh akdetti (mut'ahâ), sonra bir miktar bir şey vererek ebeveyninin nezdine gönderdi. Diğer rivayetlere naẓaran kadın Peygamber'le yatmaktan nefret ve imtinâ göstermiş, bundan dolayı Peygamber tarafından el sürülmeden tatlîk olunmuştur.[398] Bu kadının tatlîki hakkında da Kilâbiyye için gösterilen sebepler irâe edilmektedir;[399] ihtimal ki ikisi de aynı kadındır. [VII/393]

18. Şerrâf

Şerrâf bt. Halîfe

Dihyân [Dihye] b. Halîfe el-Kelbî'nin hemşiresidir.[400]

19. Âliye

Âliye bt. Zıbyân

Benî Ebû Bekir b. Kilâblar'dandır. Peygamber bununla muvakkit bir niḳâh akdetmiştir (mut'ahâ, yani onunla nikâh-ı mut'a akdetti). Sonra ailesi nezdine göndermiştir.[401] Bu malûmat 17. numaradakinin tekrarı gibi görünüyor. Onun için 14. ve 17. numaradaki kadınlarla aynı kadın olabilir.

20. Kuteyle

Kuteyle bt. Kays b. Ma'dikerib

Eş'as b. Kays'ın hemşiresidir. Mamafih Muhammed bununla zifaf yapmamıştır. Çünkü daha evvel vefât etmiştir. Peygamber vefât edince Kuteyle biraderiyle birlikte İslâmiyet'i reddeyledi.[402]

398 Taberî, birinci cilt, 1775; Esîr, ikinci cilt, 235; Sa'd, sekizinci cilt, 102-105.
399 Yukarı[da]ki 14. numaraya bakınız.
400 Taberî, birinci cilt, 1776. §141. fıkrada 9. numaraya bakınız.
401 Taberî, birinci cilt, 1776; Esîr, ikinci cilt, 235.
402 Taberî, birinci cilt, 1776; Esîr, ikinci cilt, 235; Sa'd, sekizinci cilt, 105-106.

21. Fâtıma

Fâtıma bt. Şureyh

Taberî, birinci cilt, 1776; 14. fıkradaki isme bakınız.

22. Havle

Havle bt. Hüzeyl b. Hübeyre b. Kabîsa

Taberî, birinci cilt, 1776; Esîr, ikinci cilt, 236; §141. fıkranın 8. numarasına bakınız.

23. Amre

[VII/394]

Amre bt. Yezîd

Benî Ruâs el-Kilâb el-Kilâbiyyeler'den. Taberî'de, birinci cilt, 1777, böyle muharrirdir. Fakat ağleb ihtimale göre 14. numaradaki kadının aynıdır.[403]

24. Müleyke

Müleyke bt. Ka'b el-Leysî[404]

İhtimal ki 14. numaradaki kadındır.

25. Cündeb

Cündeb b. Damre el-Cünda'î'nin Bir Kızı

Mamafih bu haber muhakkak değildir. Muhammed hiçbir zaman onunla yatmamıştır.[405]

26. Sebâ

Sebâ bt. Salt b. Hubeyb b. Hârise es-Sülemiyye

Muhammed kendisiyle zifaf etmeden evvel kadın vefât etmiştir;[406] ihtimal ki 14. numaradaki kadındır.

Muhammed'in zevceleri hakkında Hamîs'e de bakınız.[407]

403 Sa'd'a bakınız, sekizinci cilt, 100, satır 25.
404 Sa'd, sekizinci cilt, 106; sekizinci seneye bakınız, §194.
405 Sa'd, sekizinci cilt, 106.
406 Sa'd, sekizinci cilt, 106-107.
407 Birinci cilt, 299-305; Halebî, üçüncü cilt, 536-552; Ya'kûbî, ikinci cilt, 92-95; 'Ikd, ikinci cilt, 247, satır 8 ve müteâkib; numara, 35.

§140. Muhammed'in izdivaç etmek istediği ve tâlib olduğu halde muhtelif sebeplerden dolayı buna muvaffak olmadığı kadınların da esâmîsini zikrediyorlar:

(1) Ümmü Hâni' bt. Ebî Tâlib;[408] **(2)** Dubâ'a bt. Âmir b. Kurt b. Seleme b. Kuşeyr, Benî Âmir b. Sa'sa'alar'dan (kezâ); **(3)** Safiyye bt. Beşşâme, A'ver el-'Anberî'nin hemşiresi (kezâ); **(4)** Ümmü Habîb bt. Abbâs b. Abdilmuttalib, Peygamber'in sütkardeşi (kezâ); **(5)** Cemre bt. Hâris b. Ebî Hârise, cüzzamdan hasta.[409]

§141. İbn Sa'd'ın metninde yukarı[da]kinden biraz farklı bir liste vardır. İbn Sa'd'ın her isim hakkında verdiği ehem- [VII/400]
miyetten âri tafsilatı hazf ederek onu buraya derç ediyoruz: **(1)** Leylâ bt. Hatîm b. Adî b. Amr el-Evsiyye, Kays b. Hatîm'in hemşiresi, Medinelidir; **(2)** Ümmü Hâni' bt. Ebî Tâlib, Peygamber'in amcâzâdesi ve Ali'nin hemşiresi; **(3)** Dubâ'a bt. Âmir b. Kurt el-Âmiriyye, Âmir b. Sa'sa'alardan: Pek çok güzelliği ile meşhur bir kadındır. Müteaddid kocalardan dul kalmıştır. Bilhassa meşhur oluşu «oturduğu zaman pek çok yer kapladığından» dolayıdır![410] **(4)** Safiyye bt. Beşşâme b. Nadle el-'Anberiyye, A'ver b. Beşşâme'nin hemşiresidir; **(5)** Ümmü Şerîk Guzeyye bt. Câbir b. Hakîm, Benî Âmir b. Lüeyyler'den: Mamafih hangi kabileye mensub olduğu muhakkak değildir (Ensâ, Devs, ilâ âhir.). §139. fıkradaki 16. numaranın aynıdır; **(6)** Ümâme bt. Hamza b. Abdilmuttalib, Peygamber'in amcâzâdelerinden biri; **(8)** Havle bt. Hüzeyl b. Hübeyre b. Kabîsa et-Tağlebiyye;[411] **(9)** Şerrâf bt. Halîfe b. Ferve el-Kelbiyye, Dıhye b. Halîfe'nin hemşiresi.[412]

Bu kadınlardan her biri hakkında verilen malûmat pek mübhem ve mütezâddır. Hiç şüphesiz isimler birbirlerine karıştırılmış ve teksîr edilmiştir. [VII/401]

408 Taberî, birinci cilt, 1777.
409 Kezâ §139. fıkraya da bakınız, numara 14.
410 Sa'd, sekizinci cilt, 110, satır 1.
411 §139. fıkra, 22. numaraya bakınız.
412 §139. fıkra, numara 18.

Peygamber'in Azatlıları

§142. Menâbi' Peygamber'in mevâlîsi yani azatlı kölelerini ber-vech-i âtî ta'dâd ediyor:

(1) Zeyd b. Hârise, Mûte Muharebesi'nde maktûl düşen meşhur ashâbdan;[413] **(2)** Üsâme b. Zeyd b. Hârise, yukarıkinin oğlu; **(3)** Sevbân, 54. yahut 57. sene-i hicriyyede Hıms'ta yahut Remle'de vefât etmiştir;[414] **(4)** Şükrân, Habeşlidir, asıl ismi Sâlih b. Adî idi: Bazıları İranî olduğunu söylüyorlar;[415] **(5)** Ebû Râfi Ruveyfi', asıl ismi ya Eslem yahut İbrahim idi;[416] **(6)** Selmân el-Fârisî;[417] **(7)** Sefîne, İranlıdır;[418] **(8)** Ebû Mesrah Enese Habeşli vâlide ile İranlı babadan doğmuştur;[419] **(9)** Ebû Kebşe Süleym, 13. sene-i hicriyyede ölmüştür;[420] **(10)**
[VII/402] Ebû Müveyhibe Rüveyki';[421] **(11)** Rebâh el-Esved ;[422] **(12)** Fudâle, sonra Suriye'de yerleşmiştir;[423] **(13)** Mid'am, Rifâa b. Zeyd el-Cüzâmî tarafından Peygamber'e verilmiştir. 7. senede Vâdi'l-Kurâ'da maktûl olmuştur;[424] **(14)** Ebû Damîre, İranlıdır, ahfâdı Peygamber'in bir kitabına mâlik olduklarını iddia ediyorlardı. Bu kitap Hüseyin b. Abdillah tarafından Mehdî'ye [vefâtı:169] gösterilmiş ve üç yüz dinara halifeye satılmıştır;[425] **(15)** Mihrân, Peygamber'den ehadis nakletmiştir;[426] **(16)** Yesâr, Nûbiyelidir, 'Uraniyyûn tarafından zâlimâne katledilmiştir;[427] **(17)** Mâbûr, Mısır'da Mukavkıs tarafın-

413 8. sene, §15, numara 2.
414 Taberî, birinci cilt, 1778; Esîr, ikinci cilt, 236; Kuteybe, 72.
415 Taberî birinci cilt; Esîr, ikinci cilt; Kuteybe, 72.
416 Taberî, birinci cilt, 1778, 1779; Esîr, ikinci cilt; Kuteybe, 71-72.
417 Taberî, birinci cilt, 1779; Esîr ikinci cilt; 236-237.
418 Taberî, birinci cilt, 1779-1780; Esîr, ikinci cilt, 237; Kuteybe, 72.
419 Taberî, birinci cilt, 1780.
420 Taberî, birinci cilt, 1780; Esîr, ikinci cilt, 237; Kuteybe, 73.
421 Taberî, aynı eser; Esîr, aynı eser; Kuteybe, 73.
422 Taberî, aynı eser; Esîr, aynı eser.
423 Taberî, aynı eser; Esîr, ikinci cilt, 237 ve Kuteybe, 73; Damm-ı fâ ile kaydederler.
424 Taberî, aynı eser; Esîr, aynı eser; Kuteybe, 73.
425 Taberî, birinci cilt, 1781; Esîr, aynı eser; Kuteybe, 73.
426 Taberî, aynı eser; Esîr, aynı eser.
427 6. sene, §21; Taberî, aynı eser; Esîr, ikinci cilt, 297, buna Yunanî yani Rûm diyor; Kuteybe, 72, buna Yesâr nâmını verir.

dan gönderilen bir hâdim;[428] **(18)** Nübeyh namıyla bir azatlı daha kaydeder. Akd;[429] **(19)** Ebû Üneyse'nin de Peygamber'in azatlısı olduğunu, hâcib yani mâbeynci ve kapıcı hizmetini [VII/403] îfâ ettiğini söylüyor. Sonra (a) Enes b. Mâlik el-Ensârî'nin bir köle, hâdim olduğunu ve hâzin, muhasebeci, hizmetini gördüğünü ilave ediyor; (b) Mu'aykıb b. Ebî Fâtıma mektupları kaydederdi; (c) Bilâl ve (d) İbn Ümmü Mektûm, Peygamber'in müezzinleri idiler; (h) Sa'd b. Zeyd el-Ensârî (v) Zübeyr b. Avvâm ve (z) Sa'd b. Ebî Vakkâs Peygamber'in şahsî muhafızları, hurrâsı idiler.

Peygamber'in Kâtibleri

§143. Peygamber'in sabit ve muayyen kâtibleri yoktu. Ashâbın kâh birini kâh diğerini kâtib sıfatıyla istihdam etmek âdeti idi. Bu meyanda en marûf isimler şunlardır: **(1)** Osmân b. Affân; **(2)** Ali b. Ebî Tâlib; **(3)** Hâlid b. Sa'îd; **(4)** Ebân b. Sa'îd; **(5)** Alâ b. Hadramî; **(6)** Übey b. Ka'b. Rivayete nazaran Peygamber'in ilk kâtibi budur. Übey bulunmadığı zaman Muhammed, **(7)** Zeyd b. Sâbit'i istihdam ederdi; **(8)** Muâviye b. Ebî Süfyân, Mekke fethinden sonra kâtib olmuştur;[430] **(9)** Hanzala b. Rebî'a el-Üseydî (yahut Esedî) et-Temimî ve nihayet **(10)** Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh. Malûm oluğu üzere bu sonra irtidad etmiş, Mekke'nin hîn-i fethinde tekrar Müslüman olarak pek güçlükle hayatını kurtarabilmişti.[431]

428 7. sene, §78; Taberî, 1781-1782; Esîr, ikinci cilt, 237, buna Mâbûr der; Halebî, üçüncü cilt, 553-554; Kuteybe, (73).

429 İkinci cilt, 274.

430 Belâzurî, 473, satır 10.
Not-1 [VII/404] Rivayet olunduğuna göre Peygamber bir defa bir mektup yazmak üzere Muâviye'yi çağırmıştı. Muâviye yemekte olduğu için emre îcâbette te'ehhur etti. Bunun üzerine Peygamber şu sözleri söylemiş: «Allah hiçbir zaman onun karnını doyurmasın». Peygamber'in bu duası tesirini yaptı. Muâviye'nin harikulâde iştihâsı bu sûretle îzâh ediliyordu. Muâviye günde yedi kere yemek yerdi, Belâzurî, 472, satır 16. Burada talibin de işaret ettiği vecihle, esba' kelimesi eşba' diye tashih edilmek lazımdır.

431 8. sene, [VII/404] §79, Taberî, birinci cilt, 1782; Esîr, ikinci cilt, 237-238; Halebî, üçüncü cilt, 554-555.

Ya'kûbî'de[432] Peygamber'in kâtibleri olarak şu nâmlara da tesadüf ediyoruz: **(11)** Amr b. Âs b. Ümeyye; **(12)** Şurahbîl b. Hasene; **(13)** Mugîre b. Şu'be; **(14)** Mu'âz b. Cebel; **(15)** Cüheym b. Salt; **(16)** Hüseyin en-Nümeyrî.

Akd'de[433] Muhammed'in kâtibleri arasında şu isimler de vardır: **(17)** Ömer b. Hattâb ve **(18)** Ebû Sa'îd b. Âs.[434]

Hayvanları, Silahları

Peygamber'in Bindiği Hayvanların, Mevâşîsinin ve Silahlarının İsimleri

§144. Şark tercüme-i hâl muharrirlerinin eserlerini aynen
[VII/405] tercüme ederek ve menba'larda bulduğum listeleri tercüme ederek bunları daha bir hayli uzatabilirim. Fakat bu işi Peygamber'in tecüme-i hâlini yazacak muharrirlere bakarak tercüme-i hâl yazan kimseler tarafından kaydedilmiş muhtelif listelerden muhtasaran bahs ile iktifâ edeceğim: **(1)** Peygamber'in mâlik olduğu atların isimleri: Dırs (es-Sebk), Lizâr, Zarib, Lahîf, Ya'sûb;[435] **(2)** Peygamber'in mâlik olduğu katırların isimleri;[436] **(3)** Peygamber'in mâlik olduğu seyahat develerinin isimleri;[437] **(4)** Peygamber'in mâlik olduğu sağmal develerin (Lakha) isimleri;[438] **(5)** isti'mâl edilmek üzere Peygamber'e verilen develerin (Menâih) isimleri;[439] **(6)** Peygamber'in mâlik olduğu kılıçların isimleri: Tebbâr *{Bettâr}*, Hatf, Mihzem, Resûb, Afeb, Zülfikâr;[440] **(7)** Peygamber'in yaylarının

432 İkinci cilt, 87.
433 İkinci cilt, 207.
434 Akd'e bakınız, 24, 29'uncu ve müteâkıb satırlar, âyât-ı Kur'âniyye'yi toplayan kâtibler[in] 7, 8, 9, 10 numaradakiler oldukları söyleniyor, sâir teferruat için *Tenbîh*'e bakınız, 282-283; Belâzurî, 473; Miskeveyh, 146-147.
435 Taberî, birinci cilt, 1782-1783; Esîr, ikinci cilt, 238; et-Tarf, 7. sene, §20.
436 Taberî, birinci cilt, 1783-1784; Esîr, ikinci cilt, 238; Kuteybe, 73-74.
437 Taberî, birinci cilt, 1784; Esîr, ikinci cilt, 238-239; Halebî, üçüncü cilt, 559-562.
438 Taberî, birinci cilt, 1784-1785; Esîr, ikinci cilt, 239.
439 Taberî, birinci cilt, 1786; Esîr, ikinci cilt, 239.
440 Taberî, birinci cilt, 1786; Esîr, ikinci cilt, 239.

isimleri;[441] **(8)** kalkanlarının isimleri;[442] **(9)** mucizelerinin ta'dâdı;[443] **(10)** evsâf-ı hâriciyyesi, ilâ âhirihi;[444] **(11)** evsâf-ı maneviyyesi,[445] ilâ âhirihi, ilâ âhirihi. [VII/406]

Şemaili

Peygamber'in Şemâil-i Vechiyyesi ve Tasviri

§145. Bu mevzuya dair birçok ehadis mevcûddur. Fakat hepsinin mevzû' olduğu şüphesizdir. Filhakika İbn İshâk, Peygamber'in şahsının tasvirâtına dair hiç tafsilat vermemiştir. İbn Hişâm'da gördüklerimiz, bunu Gufre'nin azadlısı Ömer'den duyduğunu iddia eden biridir. O da bunları İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Ebî Talib'den duymuş ve Ali b. Ebî Tâlib bu tafsilatı vermiş.[446] Taberî'nin metninde Peygamber'in aynı sûretle tarif edildiğini görüyoruz. Fakat isnad daha muntazamdır, binaenaleyh mevzû' olduğu daha muhakkaktır[447]: İbnü'l-Müsennâ 'an İbn Ebî Adî 'an Mesûdî 'an Osmân b. Abdillah b. Hürmüz 'an Nâfi' b. Cübeyr 'an Ali b. Ebî Tâlib. Bu iki hadisi, mevzû' bir vasfı hâiz olmalarına rağmen onları mezcederek Peygamber'i tarif edeceğiz. Çünkü bu hadisler hiçbir şeye delalet etmeseler bile Muhammed'in şahsının en kadîm tasvirleridirler, içlerinde bazı hakikî unsurlar mevcûd olmak iktizâ eder. [VII/407]

Resûlullah ne uzun boylu idi ne kısa. Başı büyüktü. Saçları ne pek kıvırcık ne de pek dalgalı idi. Elinin ve ayağının üstünde cildi sertti. Omuzları geniş idi. Yüzünün rengi beyaz ve pembe dalgalı idi. Göğsünde uzun kılları vardı. Yürüdüğü zaman bir sath-ı mâilden iniyor gibi kuvvetle yürürdü. Gözleri siyah, kirpikleri uzun, kemiklerinin yapılışı kalın ve sağlam idi.[448]

441 Taberî, birinci cilt, 1787; Esîr, aynı eser.
442 Taberî, birinci cilt, 1787, 1788; Esîr, aynı eser; Halebî, üçüncü cilt, 557-559.
443 Halebî, üçüncü cilt, 487-512.
444 Halebî, üçüncü cilt, 562-568.
445 Halebî, üçüncü cilt, 568-579.
446 Hişâm, 266.
447 Medhale bakınız, §12. ve müteâkıb fıkralar.
448 Taberî, birinci cilt, 1789; Hişâm, 266; Esîr, ikinci cilt, 292.

Yine Ali b. Ebî Tâlib'e isnad edilmiş bir hadis-i mevzû' da vardır ki bunda şimdi söylediklerimiz söylediğimiz şu sözler hafif farklı ve ilavelerle tekrar ediliyor: Peygamber'in büyük ve sık bir sakalı vardı. Yürüdüğü zaman bir yokuştan iniyor gibi ileriye atılırdı. Döndüğü zaman bütün vücûdunu döndürürdü.[449]

Şâyân-ı dikkattir ki bu hadislerin Ali b. Ebî Tâlib'ten geldikleri söyleniyor. Hâlbuki biliyoruz ki en kadîm muhaddis İbn Sîrîn, isnadları Ali b. Ebî Tâlib'e müntehî olan bütün ha-
[VII/408] disleri kâzib diye telakkî ediyordu.[450]

Yedinci Cildin Sonu

449 Taberî, birinci cilt, 1789-1790.

450 Buhârî'ye bakınız, ikinci cilt, sayfa 436, satır 3-4; Nöldeke'ye bakınız, ZMDG, cilt LII, sayfa 28, not 3.

Tahlilî Fihrist

10. Sene-i Hicriyye

9 Nisan 631-28 Mart 632

Tarih Cetveli

§1. İbrahim'in vefâtı (Rebîülevvel). - Peygamber'in yegâne erkek oğlunun vefâtı.

§2. Küsûf (Rebîülevvel?). - Küsûf ve hüsûflar hakkındaki hadisler ve ilm-i heyet cetvelleriyle aradaki farklar.

§3. Hâlid'in Yemen'e seferi ve Benî Hâris b. Ka'b'ların ihtidâsı (Rebîülevvel). - Hâlid b. Velîd'in Yemen'e seferi; Yemen kabilelerinin ihtidâsı ve Medine'ye sefirler i'zâmı.

§4. Benî Hârisler'in dokuz şa'bına mektuplar. - Dıbâblara Mektup.

§5. Yezîd el-Hârisî'ye mektup.

§6. Kanân b. Sa'lebe'ye mektup.

§7. Abdüyağûs Va'le el-Hârisî'ye mektup.

§8. Benî Ziyâdlar'a mektup.

§9. Yezîd el-Muhaccel el-Hârisî'ye mektup.

§10. Kays b. Zilgussa'ya mektup.

§11. Kanân b. Yezîd'e mektup.

§12. Âsım el-Hârisî'ye mektup. [VII/410]

§13. Mu'âz b. Cebel'in ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Yemen'e i'zâmları (gönderilmeleri) (Rebîülevvel). - Bu iki memurun i'zâmı, aldıkları talimat, bunların muhteviyâtına dair muahharan zuhûr eden mesâil.

§14. Amr b. Hazm'a Verilen Talimat- Yemen'den Necrân'a giderken Amr'a Muhammed tarafından verildiği iddia edilen talimatın metni.

§15. Benî Havlânlar'ın ihtidâsı (Şaban). - Heyet-i sefâret ve kabilenin ihtidâsı.

§16. Adî b. Hâtim et-Tâî'nin vürûdû (Şaban). - Taylar reisinin Medine'ye gelmesi.

§17. Ali'nin Yemen'e Seferi (Ramazan). - Ali'nin Yemen'e i'zâmı; kabilelerin ihtidâsı iddiası; bu vaka hakkındaki haberlerin meşkûkiyeti.

§18. Bunlara dair sair pek az şâyân-ı itimâd tafsilat.

§19. Zekât Vergisinin tarz-ı cibâyeti hakkında usûl. - İslâmiyet'e ait vergilerin cibâyeti hakkında Muhammed tarafından vaz' edildiği iddia olunan usûlün metni.

§20. Gâmidler'in Heyet-i Sefâreti. - Bu kabilenin heyet-i sefâreti ve ihtidâsı.

§21. Ezdler'in Heyet-i Sefâreti (Ramazan).- Yemen'de Ezdler'den geldiği iddia olunan heyet-i sefâret; Cüreş etrafında ihtilaf; Yemen kabilelerinin ihtidâsı. [VII/411]

§22. İbn Sa'd'ın Verdiği Sair Tafsilat.

§23. Yemen'de Cüreş'in ve Tebâle'nin inkiyâdı. - Yemen'de bu iki şehrin arz-ı inkiyâdı hakkında malûmat.

§24. Ezd Kabilesi efradına mektup. - İhtidâ etmiş Ezdler hakkında talimatı hâvî olan bir kitabın muhteviyâtı.

§25. Cünâde el-Ezdî'ye mektup. - Peygamber'in mektubunun metni.

§26. Benî Gassânlar'ın Sefâreti (Ramazan). - Medine'ye Gassânlar'dan heyet-i sefâret geldiği iddiası; bu bâbdaki hadisin mevzû' olması.

§27. Benî Becîleler'in Sefâreti (Ramazan). - Becîleler'in iki heyet-i sefâreti hakkında malûmat; Cerîr b. Abdillah'ın ihtidâsı.

§28. Has'amlar'ın Heyet-i Sefâreti. - Medine'ye Has'amlar'dan bir heyet-i sefâretin vürûdu; Peygamber'in sefirlere verdiği kitabın metni.

§29. Benî Selâmânlar'ın Heyet-i Sefâreti (Şevvâl). - Medine'ye Selâmânlar'ın vürûdu, kabulleri.

§30. Sadifler'in Heyet-i Sefâreti. - Sadif sefirlerinin vürûdu ve ihtidâsı.

§31. Zübeydler'in Heyet-i Sefâreti. - Amr b. Ma'dikerib ve Zübeydî sefirlerinin vürûdu. [VII/412]

§32. Murâdlar'ın Heyet-i Sefâreti. - Hemedânlar'la Mûradlar arasında ihtilaf; Peygamber'in muzâheretini istihsâl etmek üzere Medine'ye Ferve b. Müseyk el-Murâdî'nin vürûdu.

§32 **A.** Sümâme b. Üsâl el-Hanefî'nin ihtidâsı. - Peygamber ile bazı Hanîfeler rüesâsı arasında vukû'u iddia edilen muhâberât; Müslümanların bir akını esnasında esir edilen Sümâme Müslüman oluyor; Muhammed'in Hanîfeler'le münasebâtı hakkındaki malûmatın sıhhatinden şüphe etmek için sebepler.

§33. Hanîfeler'in Heyet-i Sefâreti. - Medine'ye Hanîfelerin bir heyet-i sefâreti vürûd ettiği iddiası; heyet-i sefâreti terkîb edenler; bu meyanda Müseylime'nin bulunduğuna dair hadisler; hadisin bir kasd-ı mahsûsa hâdim olması.

§33 **A.** Muhammed'in Hanîfeler'le münasebâtı hakkında Vâkıdî'nin hadisi.

§34. Kindeler'in Heyet-i Sefâreti. - Kindeler'in Medine'ye vürûdu, esvâblarının zineti.

§35. Taylar'ın Heyet-i Sefâreti. - Taylar'ın heyet-i sefâreti ve ihtidâları; heyet-i sefâreti terkîb edenler; Zeyd el-Hayr'ın (Zeyd el-Hayl) vefâtı.

§36. Taylar'a mektuplar. - Benî Muâviye b. Cerveller'e mektup.

§36 **A.** Âmir b. Esved et-Tâî'ye Mektup.

§37. Cüveyn'e (Tay) Mektup. [VII/413]

§38. Benî Ma'anlar'a Mektup.

§39. Amr b. Mesîh et-Tâî'ye Mektup.

§40. Benî Esedler'e Taylar'ın himayesi için mektup. - Peygamber'in Taylar'a tecavüz etmeleri için Benî Esedler'e yazdığı mektup.

§41. Benî (Kudâ'a) Cermler'in ihtidâsı. - Cerm kabilesinin bir kısmının ihtidâsı hakkındaki menkıbe-âmîz hadisler.

§42. Ecâların ihtidâsı. - Peygamber'in, ihtidâlarından sonra Ecâlar'a yazdığı iddia edilen mektubun metni.

§43. Benî Bekir b. Vâiller ile müzâkerât. - Peygamber'in Bekir b. Vâiller'e mektubu. Fakat hiçbiri bunu okuyamıyor.

§44. Bekir b. Vâiller'in Heyet-i Sefâreti. - Bekirlerden Medine'ye bir heyet-i sefâret geldiği iddiası.

§45. Su'ayr b. 'Addâ'ya kitap. - Peygamber'in Su'ayr b. 'Addâ'ya seyyahlara refâkat için müsaade vermesi.

§46. Hadramevt ile müzâkerât. - Peygamber'in Hadramevt meliklerine mektubu.

§47. Hadramevt'in Medine'ye Heyet-i Sefâretleri.

§48. Medine'ye Vâil b. Hucr el-Hadramî'nin vürûdu ve Muâviye'ye mağrurane muamelesi.

[VII/414] §49. Benî Muhâribler'in Heyet-i Sefâretleri. - Haccetü'l-Vedâ' esnasında muhâriblerin heyet-i murahhasası.

§50. Cu'fîler'in (Mezhic) Heyet-i Sefâreti. - Bazı Cu'fîler'in Medine'ye vürûdları hakkında ehâdîs; bunlar ibtidâ İslâmiyet'i kabul, fakat sonra reddediyorlar.

§51. Başka Cu'fîlerin Vürûdu ve İhtidâları.

§52. Zübâb el-Cu'fî'nin muvâsalatı ve ihtidâsı.

§53. Rehâviyyûn'un (Mezhic) Heyet-i Sefâreti. - Rehâlar'ın sefirlerinin vürûdu ve ihtidâları.

§54. 'Ans'ler'in (Mezhic) Heyet-i Sefâreti. - Bir 'Ansî'nin Medine'ye geldiği iddiası; kabilesini ihtidâ ettirmeden evvel vefâtı.

§55. Ezd Ummanlar'ın Heyet-i Sefâreti. - Ezdler'in ihtidâsı; aralarına Alâ b. Hadramî'nin i'zâmı ve kabilelerinin heyet-i sefâretleri.

§56. Gâfıklar'ın Heyet-i Sefâreti. - Medine'ye Gâfıklardan bazılarının vürûdları ve ihtidâları.

§57. Bârıklar'ın Heyet-i Sefâreti. - Bârıklar'ın heyet-i sefâreti ve kabileye Peygamber'in yazdığı mektubun metni.

§58. Mehreler'in Heyet-i Sefâreti. - Mehre sefirlerinin Medine'ye muvâsalatları ve Peygamber'in mektubunun muhteviyâtı.

§59. Yemen'de Necrân Hristiyanlarıyla muâhede. - Peygamber'in Necrân Hristiyanlarıyla ilk müzâkerâtı; bunların heyet-i sefâreti ve müzakerâttaki hâdiseler; cizye te'diyesine razı oluyorlar. [VII/415]

§60. Muhammed ile Hristiyanlar arasında akdedildiği iddia olunan muâhedenin metni

§61. Halife Ebû Bekir'in bunlara karşı hareketi.

§62. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Necrân'a i'zâm'ı. - Necrân sekenesinin talebi üzerine Ebû Ubeyde'nin i'zâmı.

§63. Nüfâse b. Ferve ed-Di'lî'ye mektup.

§64. Utbe b. Ferkad'a mektubun metni.

§65. Sa'îd b. Süfyân er-Ri'lî'ye mektubun metni.

§66. Ceyşânlar'ın Heyet-i Sefâreti. - Bazı Ceyşânlar'ın muvâsalatı ve meşrubat-ı müskire hakkında Peygamber'in vaz' ettiği kavâid.

§67. Arabistan'da İslâmiyet hakkında ilk hareketler; nebiyy-i kâzib Müseylime. - Müseylime'nin Medine'ye vürûdu hakkında bir maksad-ı mahsûs ile tertip edilmiş ehadîs ve bunların mahiyet-i mevzû'ları: Müseylime'nin mezhebi ve Kur'ân'ı tenkiden vukû'a gelen vahiylerinin bazıları.

§68. Muhammed ile Müseylime arasında iddia edilen muhâberât.

§69. Bu muhâberât hakkında başka bir rivayet.

§69 **A.** Muhammed ile Müseylime arasındaki münasebâta dair Sprenger'ın nazariyelerinin tenkidi.

§70. Feyrûz ed-Deylemî'nin ihtidâsı (§80'inci fıkraya bakınız). - Yemen'den Medine'ye Feyrûz'un vürûdu ve ihtidâsı iddiası.

[VII/416] §71. Müslüman kabilelere mümessiller i'zâmı (§80. ve müteâkıb fıkralara bakınız). - Peygamber'in vergi tahsil etmek üzere kabilelere yolladığı rivayet edilen mümessillerin esâmîsi.

§72. Haccetü'l-Vedâ' (Zilka'de). - Peygamber'i bu haccı îfâ etmeye sevk etmiş olabilen esbâbın tedkîki.

§73. Peygamber'in hazırlıkları ve maiyetinde birçok huccâc olduğu halde hareketi; seyahatinin tafsilatı ve Mekke'nin dış mahallelerine varıncaya kadar geçtikleri yerler.

§74. Mekke'ye alayla duhûl ve Kâbe'nin etrafında merasim.

§75. İki gün istirahat ve Kâbe'nin dâhilini ziyaret.

§76. Büyük merasimin başlaması; Mina vadisinden mürûr; arefeye müvâsalât; gece yürüyüşü, Müzdelife'de tevakkuf. Nihayet Mina'ya muvâsalat; orada Medine'den getirilen develer kurban kesilir.

§77. Peygamber'in son haccı esnasında îrâd ettiği büyük mev'izanın metni; bu bâbdaki muhtelif rivayetler.

§78. Kâbe etrafında son merasim; Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın hastalığı ve Medine'ye avdet.

§79. Reyhâne bt. Zeyd'in Vefâtı. - Peygamber'in zevcelerinden Reyhâne vefât eder.

§80. Yemen'de bazı ihtidâlar ve mühtedîlerin isimleri.

§81. Bâzân'ın vefâtı: Yemen'de ihtidâlar ve Yemen'e vekiller i'zâmı. - Peygamber'in o sene Yemen'e gönderdiği rivâyet olunan vekillerin isimleri.

[VII/417] §82. Bu bâbda sair rivayetler ve bunların tenkidi.

§83. Ebû Âmir er-Râhib'in vefâtı. - Bizans İmparatorluğu'nda, Medine Peygamberi'nin muhaliflerinden, Huneyf Ebû Âmir vefât eder.

§84. Muhammed'in son beş senesinin hulâsası.- İslâmiyet'in daha evvelki tekâmülü ve sırf dinî bir hareket halinde esas itibarıyla siyasî bir hale tehavvülü hakkında muhtasar izahât; Hristiyanlığın tekâmülüyle mukâyese.

§85. Muhammed'in neşrettiği İslâm mezhebinin Medine'nin şerâit-i ahlâkiyye ve siyasiyyesine tevfîki; dinî prensiplerin inkişâfında tevakkuf.

§86. Muhammed'in zamaneciliği; ilk İslâmiyet'in ibtidâî mahiyetinin, tevcih-i hitâb ettiği kimselerin şerâit-i maneviyyelerinden münbais olması.

§87. İslâmiyet'in esas itibarıyla siyasî ve mütecaviz bir vasıf almasının ve teokratik bir devlet-i askeriyye vücûda getirmesinin zarûreti.

§88. Bedir muhasarasının adem-i muvaffakıyetinden husûle gelen umumi şaşkınlık; bedevîlerin rahat durmamaları; Peygamber'in hükm ü nüfûzunu te'mîn için tedâbiri ve Kureyşîler'in tenâkus-ı nüfûzundan istifadesi.

§89. Muhammed ile bedevî kabileler arasında münasebât; bunlarla ilk müzâkerât, bu müzâkerâtın sırf siyasî mâhiyetleri; Medine'ye gayr-i mütecanis anâsırın vürûdu; Peygamber'in bedevîlerle entrika yapmak ve onları kendilerine bağlamak hususundaki azîm maharet-i siyasiyyesi.

§90. Kabilelerin Peygamber'in şahsı etrafında toplanma hareketlerinin başlangıcı; Medine muhasarasından evvel Peygamber'in nüfûzunun intişârı; Peygamber'in taraftarları arasında yabancı anâsırın daimi sûrette tezâyüdü. [VII/418]

§91. Müslüman cemaatinin bu muhâceret yüzünden aldığı vasf-ı hususî; bundan mümkün olan istifadenin te'mîni hususunda Muhammed'in gösterdiği maharet: Siyasetin ve başlıca gayelerinin hutût-ı umumiyyesi.

§92. Kureyşîler'e karşı siyaseti; Hudeybiye Seferi'ne Peygamber'i sevk eden esbâbın tetkiki.

§93. Mekke'de fırkaların hali, Peygamber'in ilk beş sene-i faaliyeti esnasında tekâmülleri; eski fırkaların gözden düşmesi; Mekke'de mevkî-i iktidara yeni ailelerin gelmeleri.

§94. Mekke cemaatinin bu tekâmül-i dâhilîsinin sebepleri; Muhammed'in Mekke'de entrikaları.

§95. Hudeybiye Seferi'ni hazırlarken Muhammed'in ümitleri ve hülyâları; Mekke'nin müfrit fırkasının vaziyeti karşısında Muhammed'in muvaffakiyetsizliği.

§96. Bu müşkil vaziyetten kurtulmak için Muhammed'in tedbiri, muâhedenin akdi.

§97. Muâhede dolayısıyla Muhammed'in uğradığı müşkilât ve istihsâl ettiği fevaid-i hakikiyye.

§98. Muâhedenin tevlid ettiği müşkilât; kabilelerin Muhammed lehinde ve aleyhinde olmak üzere ayrılmaları; firarîlerin iadesi; muâhedenin yegâne hacâlet-âmîz şartının hiçe indirilmesinde Muhammed'in mahâreti.

§99. Hayber Seferi'nin sebepleri.

[VII/419] §100. Seferin netice-i mesûdesi. Ganâimin taksiminde yeni usûl.

§101. Yahudilere vaz' edilen şerâit. Hayber vâridâtını bir usûle rapt ederken Peygamber'in takip ettiği fikirler; bu yeni Müslüman arazisinde mülkiyet-i araziyyenin mahiyeti; bu usûle merbût mesâil, vakâyı'-ı muahharanın anlaşılması için bunun ehemmiyeti.

§102. Mağlub milletlere karşı gösterdikleri muamelede Arap fatihlerinin tebaiyyet ettikleri fikirlerin tekâmülü ve bu fikirlerin Hayber'de tatbik edilen usûl ile münasebetleri.

§103. Hayber fethinin manevî ve siyasî te'sîrâtı; yedinci senedeki hac; Mekke muhitinin tekâmül-i siyasîsi.

§104. Muhammed'in Mekke hakkındaki âmâli. Peygamber'in muzafferiyetinden ve Hudeybiye muâhedenâmesinden tevellüd eden yeni şerâit-i siyasiyye.

§105. Mûte Seferi'nin esbâbı hakkında tedkikât-ı tenkidiyye; Müslümanların uğradıkları felaketin neticeleri ve kabileler arasında zuhûr eden isyan hareketlerinin tenkîli için Peygamber'in faaliyeti.

§106. Mekke fethinin sevâiki hakkındaki malûmatın tenkidi, bu bâbdaki hadislerin bir maksad-ı mahsûsa hâdim olmaları.

§107. Mekke fethine teşebbüs etmeden evvel Muhammed'in siyasî entrikaları ve bunların muvaffakıyeti.

§108. Mekke'nin fethi.

§109. Peygamber'in Kureyşîler'e karşı âlicenâbâne hareketinin asıl sebepleri ve Mekkeliler'le akdettiği muâhedenin hakiki mahiyeti; Mekke 'alâ hâlihi kalıyor, Kureyşîler müşrikliği muhafaza ediyor.

§110. Peygamber'in mahâret-i siyasiyyesi. [VII/420]

§111. Huneyn Seferi'nin sebepleri; bunların adem-i vuzûhu; Peygamber'in muzafferiyetinin büyüklüğü.

§112. Huneyn muzafferiyetinden sonraki vakâyı'; Tâif muhasarası; Ci'râne'de ganâimin taksimi; Hevâzinler'le musâlaha.

§113. Muhammed'in Kureyşîler'e karşı siyaseti; ihtidâlarını te'mîn için müracaat olunan tedâbir; Peygamber ile kadîm ashâbı arasında zuhûr eden ihtilafın halli.

§114. Genç Müslüman cemaati arasında o kadar kabilelerin inkıyâdından ve güya ihtidâsından vücûd bulan şerâit-i cedide; iyi ve fena Müslümanlar; iyi Müslümanların miktarı gittikçe fena Müslüman kalabalığı arasında boğulmaları tehlikesi; kabilelerin iddia edilen ihtidâlarının sathî ve nâkıs olması.

§115. Müslüman cemaatine giren yeni bedevî unsurlar, bunlardan husûle gelen te'sîrât; bedevîler ile Peygamber arasındaki münasebâtın asıl mahiyeti.

§116. Kureyşîler'in yeni Müslüman devleti dâhilinde bulunmalarının netâyici.

§117. Üç unsurun, eski Müslümanlarla bedevîlerin ve Kureyşîler'in, imtizâcından mütevellid hâlet; buna karşı Muhammed'in hareketi, Medine'yi Mekke'ye tercih etmesinin sebepleri; bu yeni vaziyeti tehdit eden dâhili tehlikeler.

§118. Bu vakâyı‘ ile Peygamber’in vefâtından sonraki vakâyı‘ arasındaki irtibat; heyet-i sefâretler (vüfûd) hadisesinin tedkiki[nin] lüzûmu.

[VII/421] §119. Peygamber’in hâlet-i rûhiyyesi; henüz ihtidâ etmemiş, mağlub olmamış kabilelere karşı tarz-ı hareketinin tebeddülü; âmâl-i siyasiyyesinin asıl mahiyeti; neden yalnız Mekke’nin te’mîn-i ihtidâsını hedef-i âmâl ittihâz etti de bütün Arabistan’ı düşünmedi; heyet-i murahhasaların Medine’de görünmeleri.

§120. Heyet-i murahhasalar hakkındaki menâbi‘; bu devre-i tarihiyyeyi tenkid ederken hatırda tutulması lazım mefhumlar.

§121. Kabilelerin heyet-i murahhasaları hakkındaki ehadîsin bir maksad-ı mahsûsa hâdim mahiyetleri. Bunlarda garâbetler ve nisyanlar; merkezî Arabistan kabilelerinin heyet-i sefâretleri hakkındaki malûmatın tenkidi.

§122. Merkezî Arabistan’daki sair kabilelerin heyet-i sefâretleri hakkındaki ehadîsin tenkidi.

§123. Temîmler’le münasebât.

§124. Hanîfeler’le ve nebiyy-i kâzib Müseylime ile münasebât.

§125. Yukarı[da]ki fıkralarda serdedilen tenkidâttan sonra mesele yeni bir şekilde manzûr oluyor; Muhammed’in kabilelerle münasebâtının mahiyet-i hakikiyyesi: 11. senede Ridde hadisesinin arz ettiği mesâil-i tarihiyyeyi tevzîh için bu neticelerin te’mîn ettiği hizmet.

§126. Peygamber’in hîn-i vefâtında hakikaten Müslüman bulunan Arap kabileleri.

§127. Muhammed’in şarkî Arabistan kabileleriyle münasebâtı ve bunların ahvâl ve şerâit-i husûsiyyeleri.

§128. Kabileler arasında siyasî fırkalar; Peygamber’in hâkim fırkalara karşı ekalliyetler lehinde entrikaları; memur
[VII/422] ve nâşir-i din i‘zâmı.

§129. Muhammed'in hîn-i vefâtında muhaddisînin Arabistan ahvâlini tasvir için verdikleri izahattaki hatalar; Müslümanların asıl hükm ü nüfûzlarının mahdûd bir daireye intişâr etmiş olması.

§130. Şimâldeki Arap kabilelerinin ahvâl ve şerâit-i umumiyyesi, Muhammed'in vefâtından sonraki vakâyı'a iştirakleri.

§131. Yukarı[da]ki tenkidâtın telhisi.

§132. Peygamber hakkında mülahazât-ı umumiyye; gerek şahsı gerek eseri hakkında umumi bir hüküm vermenin müşkilâtı. Şimdiki halde mütalaâtımızı yalnız Muhammed'in, kelimenin âmiyâne manasıyla, bir yalancı olup olmadığı meselesini tedkike hasretmenin zarûreti.

§133. Dinî propagandasının başlangıcı, Mekke'deki ilk mübâreze devresinde sûret-i kat'iyyede samimi olduğunun delilleri.

§134. Peygamber'in muasırlarının hareketinden istihraç edilen delâil; Muhammed'i nâmuskâr ve samimi diye telakkî etmenin mecburiyeti.

§135. Bazı zâhirî tenâkuzların izâhı; "ilhâm-ı Rabbânî" keyfiyetinin takib ettiği tekâmül.

§136. Bu tekâmülün safhaları; vahiylerin tarzı ve mahiyeti hakkında gerek Muhammed'in gerek ashâbın gözlerine ârız olan amâ.

§137. Bu tarz hareketi müeyyid ahvâl.

§138. Netice.

§139. Peygamber'in zevceleri ve müstefreşeleri oldukları rivâyet edilen kadınların esâmîsi. Peygamber'in şehvet- [VII/423]
perestliği. Kadîm Arabistan'ın hakiki ahvâl ve şerâitini bilmeyen muharrirlerinin mübalağaları.

§140. ve 141. Yukarı[da]ki listenin sair rivayetleri.

§142. Peygamber'in azatlıları. - Peygamber'in azatlılarının ve hizmetine merbût sair kimselerin esâmîsi.

§143. Peygamber'in kâtipleri (Metnin muhtelif yerlerinde "kâtip" ya da "kâtib" olarak geçmektedir. Yazım birliği asına bu not düşülmüştür.)- Peygamber'e kitâbet vazifesini îfâ ettikleri söylenen zevât hakkında muhtelif listeler.

§144. Peygamber'in mâlik olduğu binek hayvanlarının, mevâşinin ve silahlarının isimleri. - Peygamber'e ait olduğu söylenen eşyanın ve hayvanların listeleri.

§145. Peygamber'in tarif ve tasviri. - Muhammed'in manzara-i hâriciyyesi ve şemâil-i vechiyyesi.

Yedinci Cildin Sonu

VIII. CİLT

Hazırlayan: Fahrettin HALİOĞLU

11. Sene-i Hicriyye

29 Mart 632-17 Mart 633

1 Muharrem	2 Mart 632	Pazar
3 Muharrem	27 Nisan	Pazartesi
1 Safer	28 Nisan	Salı
29 Safer	26 Mayıs	Salı
1 Rebîulevvel	27 Mayıs	Çarşamba
30 Rebîulevvel	25 Haziran	Perşembe
1 Rebîulâhir	26 Haziran	Cuma
29 Rebîlâhîr	24 Temmuz	Cuma
1 Cemâziyelevvel	25 Temmuz	Cumartesi
30 Cemâziyelevvel	23 Ağustos	Pazar
1 Cemâziyelâhir	24 Ağustos	Pazartesi
29 Cemâziyelâhir	21 Eylül	Pazartesi
1 Receb	22 Eylül	Salı
30 Receb	21 Teşrîn-i Evvel	Çarşamba
1 Şaban	22 Teşrîn-i Evvel	Perşembe
29 Şaban	19 Teşrîn-i Sânî	Perşembe
1 Ramazan	20 Teşrîn-i Sânî	Cuma
30 Ramazan	19 Kânûn-ı Evvel	Cumartesi
1 Şevvâl	20 Kânûn-ı Evvel	Pazar
13 Şevvâl	1 Kânûn-ı Sânî 633	Cuma
29 Şevvâl	17 Kânûn-ı Sânî	Pazar
1 Zilka'de	18 Kânûn-ı Sânî	Pazartesi
30 Zilka'de	16 Şubat	Salı
1 Zilhicce	17 Şubat	Çarşamba
29 Zilhicce	17 Mart	Çarşamba

İHTAR

10. sene-i hicriyyenin hitâmıyla eserimizin medhal *{giriş}* kısmı nihayet bulmuştur. Filhakika asıl tarihimiz 11. sene-i hicriyyede başlayacaktır. Onun için bundan sonra kitabımız daha ufak teferruata da dikkat edilerek yukarı[-da]ki senelere ait tarzdan biraz başka türlü yazılacaktır. 10. seneye kadar birçok ahvâlde muhtelif malumatları tek bir hikâye haline kalb ettim *{dönüştürdüm}.* Aradaki farkları kaldırdım, boşlukları doldurdum. O suretteki her vak'a hakkında mütemâdî bir hikâye arz ettim. Hâlbuki şimdi erbâb-ı tetkîke tarihin malzeme-i ibtidâiyyesi daha sarîh ve vâzıh şekilde irâe edilmek *{gösterilmek}* maksadıyla her fıkra -hususî ahvâl müstesnâ olmak şartıyla- yalnız bir hadisin mufassal rivayetini ihtiva edecektir. Bu fıkranın başında mu'teriza *{parantez}* içinde râvîsi gösterilecektir. Hadisin hangi membadan *{kaynak}* alındığı fıkranın nihayetinde bermu'tâd işaretlerle tasrih olunacaktır *{açıklanacaktır}*. Eğer membalar müteaddit *{çeşitli}* ise hadis her birinde de aynen yahut hemen hemen aynen mevcut demektir. Bu işaretlerin yanı sıra "Müracaat ediniz" (مر) işaretiyle sâir membaları da göstereceğiz. Bunlarda aynı malumat lafzen farklı fakat esas itibarıyla aynı olmak üzere mevcuttur. Eğer zikrettiğimiz hadislere hiçbir şey ilave edilmemişe bu, sâir muhtelif rivayetlerin hiçbir ehemmiyeti haiz olmadığına delalet eder. Esaslı surette yekdiğerinden ayrılan hadisler ayrı ayrı zikredilmişlerdir. Mühim vak'alar da ya ayrı fıkralarda ya notlarda aynen kaydolunacaklardır.

Sâir ufak tefek tadilat *{düzeltmeler}* o kadar zahirîdir ki onlardan bilhassa bahse hacet yoktur.

XI. Yıl

11. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı

Benî Nehalar

Benî Nehalar'ın Hey'et-i Sefâreti *{Elçiliği}* (15 Muharrem. 7. Seneye bakınız. §76)

§1. (Râvî: Vâkıdî, isnadsız). O sene Muharrem'in on beşinde Medine'ye Yemen'de sakin Mezhicler'in bir şa'bı *{kolu}* olan Benî Nehalar'ın bir heyet-i sefâreti Zürâre b. Amr kumandasında muvasalat etti *{ulaştı}.* Peygamber'in esna-i hayatında Medine'ye gelen son heyet-i sefâret budur.[1]

§2. (Râvî: Vâkıdî). Muhammed'e son gelen heyet-i sefâret Mezhicler'in (Yemenî) bir şa'bı olan Nehalar'ın heyetidir. Mezhicler epeyce bir zamandan beri müslüman olmuşlardır. Hepsi iki yüz kişi idiler. 11. sene Muharrem'inin 15'inde -12 [VIII/10] Nisan 632- Yemen'den Medine'ye geldiler, Dâr-ı Remle bt. Hâris'te oturdular. Daha evvel Yemen'de Mu'âz b. Cebel huzurunda kelime-i şehadet getirmiş olmakla beraber (10. sene, §13, 82, numara 10) Peygamber'i ziyaretle imanlarını tekrar ettiler. Aralarında Zürâre b. Amr da vardı. Başkaları (yani İbnü'l-Kelbî) buna Zürâre b. Kays b. Hâris b. Addâ derler ve bir Hristiyan olduğunu iddia ederler.[2]

Üsame'nin Sefer Hazırlığı

Üsâme'nin Belkâ'ya Sefere Çıkması İçin Hazırlıklar

§3. **(A)** (Râvî: İbn İshâk, isnadsız).

Muhammed'in son seferi, Üsâme b. Zeyd b. Hârise'ye Suriye'ye karşı Filistin'de Dârum ve Belkâ havâlîsinde yapmasını

1 Taberî, 1. cilt, 1868-1869.

2 Sa'd, 69, §129; *Ikd*'a da bakınız, 1. cilt, 134; *Hamîs*, 2. cilt, 171, satır 15. Not-1 İhtimal ki bu hey'et-i murahhasa birkaç ay evvel Yemen'e gitmiş olan Mu'âz b. Cebel'in harekâtının ilk neticesidir. Ağleb ihtimale göre Muhammed daha çok muammer {yaşamış} olsa idi buna benzer birçok sefâretler daha gelecekti. Hadis, Yemen'de daha evvel bir ihtida vukû'a gelmiş olduğuna bizi inandırmak ister. Hâlbuki hakikatte bu ihtida ameliyyesi Muhammed'in terk-i hayat ettiği günlerde başlıyordu.

emrettiği seferdir. En eski muhacirler de genç kumandanın
[VIII/11] maiyyetinde *{eşliğinde}* harp etmek emrini aldılar.[3]

(B) Diğer bir rivayete göre (Râvî: Seyf b. Ömer, isnad: Peygamber'in azadlısı Ebû Müveyhibe'ye müntehi olmaktadır.) Üsâme, Ürdün'de Suriye'nin meşarifinden *{önde gelenler}* yahut havâlîsinden biri olan Âbi'l-Zeyt'e gitmesi için Muhammed'den emir aldı.[4]

(C) Vâkıdî, Üsâme'ye pederinin katlinin intikamını almak üzere şafak vakti birdenbire Übnâ'ya hücum için emir verildiğini söylüyor.[5]

(D) Bekrî, Suriye'de Belkâ nahiyesinde bir mevzi olduğunu söylüyor. Zührî'nin (vefatı: 124) bir hadisine istinad ederek Üsâme'nin hedef seferi burası olduğunu temin ediyor. Mamafih bazılarının bu mevkiye Üblâ dediklerini hatırlatarak bunun bir müstensih hatası olduğunu iddia etmektedir. Çünkü Üblâ, Necid dâhilinde idi. Sonra Ebû Dâvûd'un (vefatı: 275) *Müsned*'ini zikrediyor. Bunda Üsâme'nin hedef seferi[nin] Übnâ olduğu söyleniyor. Ebû Müshir'e nazaran *{göre}* Filistin'de idi ve Yübnâ olmak iktiza ederdi *{gerekirdi}*. Belkâ seferi Üsâme'nin kumanda ettiği sefer değildi. 8. sene-i hicriyye seferi idi. Buna Zeyd b. Hârise kumanda ediyordu (8. seneye bakınız. §6. ve müteâkib
[VIII/12] seferler), yani Mute Seferi olmak iktiza eylerdi.[6]

(E) İbnü'l-Âmir[7] ile İbn Ya'kûbî'ye[8] göre Üsâme'nin hedefi Yübnâ idi.

(F) Mes'ûdî'de Üsâme'nin iki seferinden bahsedildiğini görüyoruz. Biri Filistin'de Yübnâ ile Azdûd'a karşıdır.[9] Diğeri Belkâ'da Ezriât'a ve Suriye'de Şam ülkesinde (Arz-ı Dımeşk) Mute'ye karşıdır.[10]

3 Hişâm, 999: Taberî, 1. cilt, 1794.
4 Taberî, 1. cilt, 1794-1795.
5 Vâkıdî Wellhausen, 433; 435. sahifeye de bakınız.
6 Bekrî, 66-67; De Goeje, Mém, 18.
7 De Goeje, 18.
8 Ya'kûbî, *Buldân*, 329, satır 4-6.
9 *Tenbîh*, 273, satır 18.
10 *Tenbîh*, 277, satır 16-17; Bu hata-âlûd çiftleştirmenin izahatı için Miednikoff'a bakınız. *Filistin*, 1. cilt, 383.

(G) Ya'kûbî'de (2. cilt, 125-126) Yübnâ diye yazıldığını görüyoruz. Filistin'de bir yerdir. Üsâme buraya şafak vakti alelgafle hücum edecek veya ateş edecekti. Diğer bir rivayete göre, süvari kuvveti ile Belkâ'yı yağma edecekti.

(H) Haldûn (2. cilt, zeyl, 61, satır 8) Üsâme'nin Filistin'de ve Meşârifü'ş-Şâm'da Belkâ ve Dârum hudud havâlîsinde (Tuhûm) süvari kuvvetleriyle bir akın yapacak olduğunu söyler.

(I) Diyarbekrî'ye nazaran hey'et-i seferiyye, Belkâ vilayetinde bir mevzi olan Übnâ'ya gidecekti.[11]

§4. De Goeje bütün bu ehâdîsi *{hadisler}* tetkik ettikten sonra[12] şu neticeye vasıl olur. Eski müstensihler yazdıkları [VIII/13] metinleri iyi okuyamayarak Übnâ, Yübnâ ve Âbil isimlerini birbirlerine karıştırmışlardır. Nasru'l-İskenderî'nin [vefatı: 560] kitabında bir hadise istinad ederek[13] Üsâme'nin hedefi[nin] (Belkâ dâhilinde) Mute kurbunda Übnâ (Âbil) olduğu, İbn İshâk'ın "Dârum"u Gazze cenûbunda kale olmayıp Filistin'in cenûb-i şarkîsinde kâin bulunan ve Eusebio ile San Girolamo tarafından sık sık mevzubahis edilen ve Yâkût[14] tarafından Süryani şekli altında Darûmâ diye yazılan havâlîden ibaret olacağını söylüyor.

Miednikoff[15] meseleyi arîz ve amîk *{enine boyuna}* tetkik ederek bu bahse taalluk eden bütün menâbi'-i ma'lûmeyi *{bilinen kaynakları}* yekdiğeriyle mukayese eyler. Âlem-i Rus müsteşriki, Yübnâ'nın yahut Yunanlıların Yamnia'sının şüphesiz bir hata olduğunu söylüyor. Malum olduğu üzere Filistin'in tâ merkezinde, Remle'nin cenûbunda Bahr-i Sefîd'e yakın bir mesafede kâin olan bu şehir pek meşhur idi. Vaktiyle orada maruf bir haham mektebi vardı.[16] O zaman burası

11 *Hamîs*, 2. cilt, 171, satır 21-22.
12 Mém, 18-19.
13 Yâkût, 1. cilt, 99, satır 21.
14 2. cilt, 525, satır 8.
15 *Filistin*, 1. cilt, 363-384.
16 Couret'a da bakınız, 9; Reland, *Filistin*, 3. kitap, Index, 823-824.

Filistin'de en başlı İbrânî merkezlerinden biri idi.[17] Araplar
[VIII/14] bu şehre gitmek için cenûbî Filistin'de gayet iyi müstahkem ve nüfusu kalabalık havâlîden *{çevre}* geçmek mecburiyetinde kalacaklar, zengin ve esbab-ı müdafaadan *{savunma imkânları}* mahrum sâir birçok merâkiz-i meskûneye hücumdan men'-i nefs *{kişiyi engelleyici}* eyleyeceklerdi. İstila haberi memlekette intişar eder etmez *{yayılmak}* huduttaki *{sınır}* kuvâ-yi muhafazadan *{muhafaza kuvvetleri}* birinin avdet tarikini *{dönüş yolu}* kesmesi tehlikesine de maruz kalacaklardı. Muhammed'in ahz-i intikam *{intikam almak}* için Filistin'in birçok şehirleri arasında bunu intihâb *{seçmek}* etmesini muhakkak gösterecek hiçbir sebeb-i ma'kûl *{akla uyan sebep}* mevcut değildir. Çünkü bu şehrin ne Araplarla ne Mute felaketi ile hiçbir münasebeti yoktu. Üsâme'nin seferinin hedefi sırf Üsâme'nin pederi Zeyd'in katlinin intikamını almaktan ibaret olmak icap ederdi. Bundan dolayı Peygamber kumandayı Zeyd'in (evlatlığı ve pek gözde ashaptan biri) gayet genç oğlu Üsâme'ye tevdî' eylemişti *{yüklemişti}*. Burası kabul olunursa Üsâme'nin hedefi Bahr-i Lût'un şarkındaki havâlîden başka bir yer olamazdı. Belkâ dâhilinde bulunmak iktizâ ederdi. Mute felaketi orada vuku'a gelmiş, Üsâme'nin babası orada ölmüştü. Miednikoff müşikâfane *{kılı kırk yararak}* tahlilatına devam ederek Üsâme'nin hey'et-i seferiyyesinin vâsıl olduğu *{ulaştığı}* mahal yani Übnâ, Yübnâ, Âbil, Üblâ ve sâire hakkında metinlerde bulduğumuz muhtelif malumatın kâffesinin *{tamamının}* müstensih hatalarından ibaret bulunduğunu ve Übnâ isminin muharref *{bozulmuş}* şekilleri

Jabnel, Yübnâ yahut Yamnia Vadirûbîn'in garp cihetinde sahil-i bahrden bir saat mesafede yüksek bir mevkide kâin idi *{bulunuyordu}*. Romalılar burada yüksek kemerlerle güzel bir köprü inşa etmişlerdi. Kullandıkları gayet büyük taş parçaları el-ân orada mevcut idi. Sonraları Müslümanlar burasını bir ziyaretgâh yaptılar. Çünkü Ya'kûb'un oğlu Rûbîn'in burada medfun olduğuna dair bir menkıbe vücut buldu. Ehl-i Salîb burada İbelin namıyla bir hisar bina etti. Kudüs ile Yafa arasındaki turuk-ı munâkale Mısırlıların tecavüzlerine karşı müdafaaya hizmet eyleyecekti (Fundgr. des Orients 2. cilt, 138. Robinson: Bibl. Research, 2. cilt, 66 numara 5 ve 227 numara 2).

17 Couret'a da bakınız, 68.

olduklarını ispat ediyor. Bu meçhul mevzi, ihtimalki küçük [VIII/15]
bir karye *{köy}*, hemen hemen herkesçe gayr-ı maruf *{bilinmeyen}* idi. Onun için müstensihler, herbiri kendi mi'yârına *{ölçü}* yahut malumat-ı coğrafiyyesine göre hareket ederek ihtimalki de fena yazılmış noktasız bir metni istinsah mecburiyetinde kalarak bu meçhul isim yerine daha malum ve kendilerine daha muhtemel görünen bir ismi ikame etmişlerdir. Bundan dolayı bazıları Yübnâ, bazıları Âbil diye yazdılar. Sonra, metin hakkında kendi rivayetlerini tespit için ilk ismin yanına Filistin'de kelimesini ilave ettiler. Çünkü Yamnia'yı akıllarına getirmişlerdi. İkinci ismin altına da Ürdün'de kelimesini ilave ettiler. El-yevm orada Yermük'ün biraz cenûbunda *{güney}* mevcut olan Âbil havâlîsini düşündüler. Bütün bu tashihat *{düzeltmeler}* Üsâme'nin hey'et-i seferiyyesi[nin] ne Filistin'e ne Ürdün'e i'zâm edilmediği *{gönderilmediği}*, Üsâme'nin ahz-i intikam edeceği *{intikam alacağı}* Mute felaketinin vukû'a geldiği Belkâ'ya tevcih olunduğu düşünülmeksizin müstensihler tarafından yapılmıştır. Miednikoff, Belkâ dâhilindeki bu Übnâ (Âbil) mevkisinin neresi olduğu[nu] tespit ve ta'yîne muvaffakiyetle teşebbüs etmiştir. Seyf b. Ömer'in bir hadisinde (§3 (B)) Âbilü'z-Zeyt'den bahsedildiğini hatırlattıktan sonra Hâlid b. Sa'îd'in seferi hakkında Seyf'in diğer bir hadisini de tahattur ettirir *{akla getirir}*. Bunda Belkâ dâhilinde Zîzâ ve Kastal kurbunda bir Âbil'den bahsolunur.[18] Palestine [VIII/16]
Explor. Fund. tarafından mesarifi verilerek tanzim ettirilen Filistin haritasını kemal-i dikkatle gözden geçirince Miednikoff, Belkâ dahilinde el-ân Zîzâ ve Kastal namını taşıyan iki mevki'[y]e tesadüf etmiştir. Bunların kurbunda *{yakınında}* Hâfu'z-zeyt denilen bir yer de vardı. Buna bakarak Seyf tarafından zikredilen Âbilü'z-Zeyt'i tahattur etmiş olduğunu pek doğru olarak söylüyor. Yerimiz olmadığı için nakledemediğimiz daha birçok mütalaattan sonra bu Hâfu'z-Zeyt'in intikam seferi esnasında Üsâme tarafından hücuma uğrayan ve ihrâk edilen *{yakılan}* Übnâ (= Âbil = Âbilü'z-Zeyt) olması lazım ge-

18 Taberî, 1. cilt, 2081, satır 14-15.

leceğine hükmediyor. Nihayet, mütalaat-ı âlimanesine kâni' olarak diyor ki Muhammed, Üsâme'ye talimat verdiği sırada hücum için hiçbir muayyen mevki irâe etmiş olamaz. Yalnız, pederinin katledildiği memlekete giderek onun intikamını almasını emretmiştir. Zîzâ, Kastal ve Mute müstahkem mevkiler idi. Üsâme bunları taht-ı muhasaraya almayı bile aklına getiremezdi. Onun için Belkâ üzerine yürüdü. Çöl tarafındaki havâlînin hududunu takip ederek bu müdafaasız mevki (yani Übnâ) üzerine hücum eyledi. Orada muvaffakiyet ümidi daha ziyade idi. Sonra, Arap âdeti vechile, çöl içinde gâib olup çekildi. Sonraları, Peygamber'e şan ve şeref atfı yolundaki bir
[VIII/17] sevk-i tabii neticesinde hangi karyeye *{köye}* hücum edeceğini bile Üsâme'ye işaret etmiş olmak keyfiyeti Muhammed'e atfolundu. Hakikatte Müslümanlar tarafından hücum ve tahrip edilen yerin ismini Medine'de ancak Üsâme'nin seferden avdetinden sonra haber aldılar.

§5. (Vâkıdî). Mute Muharebesi'nde askeriyenin uğradığı hezimet hatırası (8. sene-i hicriyye, §6 ve müteâkib) Peygamberi daima müteessir ediyordu. Pek sevdiği evlatlığı Zeyd b. Hârise'nin ve amcazadesi Ca'fer b. Ebî Tâlib'in vefatını bir türlü unutamamıştı. Safer'in (aynen)[19] nihayetine dört gün kala, pazartesi günü, Müslümanların alelgafle *{gaflet üzere}* Rumlara bir hücum icrasına hazırlanmalarını emreyledi. Ertesi Salı, Üsâme b. Zeyd b. Hârise'yi çağırarak babasının katlinin
[VIII/18] intikamını alabilmesi için hey'et-i seferiyyenin kumandasını ona tevdi etti. Çarşamba günü (1 Rebîülevvel: 27 Mayıs 632) Muhammed'in başı ağrımaya başladı. Kendisine nöbet geldi.[20] perşembe sabahı Peygamber bizzat kendi eliyle Üsâme

19 Bu yanlıştır. Çünkü Safer'in 26'sı Cumartesi'ye müsadiftir (23 Mayıs 632). İhtimal ki 28 Safer olacaktır. Bu, Pazartesi'ye tesadüf ediyordu. Haftanın günleri ayın günlerine tespitle daha mevsuk telakki edilebilir (Hamîs'e de bakınız, 2. cilt, 172, satır 25 ve müteâkib. Orada da aynı malumat görülür ve Üsâme'ye verilen ta'limatın, pederinin katledildiği yere giderek intikamını almaktan ibaret olduğu söylenir. Mîrhând, 2. cilt, satır 19).

20 Haldûn (2. cilt, zeyl, 61, satır 25), hastalığın 27 Safer'de başladığını söyler; Mîrhând (2. cilt, 221, satır 21) hastalığın başlangıcı[nın] 28 Safer çarşamba gününe tesadüf ettiği kanaatindedir.

için sancağı bağladı ve son talimatı da verdi. Gayet habersiz bir surette ilerleyecek, hakiki bir muharebeden ictinab edecek *{çekinecek}*, süvari ile bir baskın yapacak, Übnâ sekenesi üzerine şafak vakti bir hücumda bulunacaktı. Bazılarına nazaran hey'et-i seferiyyenin hedefi Mute değil Übnâ idi. Üsâme, Büreyde b. Husayb el-Eslemî'ye sancağı eve getirmesini emrettikten sonra, yanındakilerle birlikte gidip Curf mevkiinde karar kıldı. Sonraları Süleyman Çeşmesi orada bina edilmişti.[21] Evinde hazırlığı ikmal eden *{tamamlayan}* Üsâme'ye iltihaka müsâra'at gösterdi. Diğerleri de işlerini tesrî' ederek mahall-i ictima'da *{toplantı alanı}* bir an evvel hazır bulunmaya gayret ettiler.[22]

Muhammed'in Hastalığı [VIII/19]

§6. (İbn İshâk, bilâ isnâd). Muhammed, Suriye'ye karşı Üsâme b. Zeyd'in seferi için hazırlık görüldüğü sırada hastalanmıştır.[23] Hastalığın başlangıcı ya Safer'in son günlerin-

21 Curf kelimesi dar vadilerin ağızlarında, suların vâsi' araziye dağılarak bıraktıkları mevedd-i rüsûbiyyeye denir. Binaenaleyh Curf bu şerâite muvafık bir mevkide, Medine'nin üç Arap mili şimâlinde, Suriye'ye giden yol üzerinde idi. Malum olduğu üzere Medine'nin en yüksek arazisi şehrin cenûbundadır. Bundan dolayı o havâlînin yağmur suları hep cenûbdan şimâle doğru akarlar. Hatırlardadır ki Uhud Muharebesi'nde Kureyşîler Medine'nin etrafını dolaştılar ve şehrin şimâl tarafında karargâh kurdular. Orada suların cereyanından dolayı arazi daha zengindir ve kolayca kabil-i iskâdır. Curf'da (Arz denilen vahid hadislerinde zikri geçen mevkiye karib olmak iktiza eder. 3. sene §21) iki kuyu vardı. Bi'r-i çeşm ve bi'r-i cemel (yahut haml). Medinelilerin Curf'da birçok emlakı vardı. Ömer b. Hattâb da bazı araziye malik idi (Yâkût, 2. cilt, satır 16-20; Yâkût, Hâmiş, 100).

22 Vâkıdî Wellhausen, 433-434.

23 Not-1 [VIII/19] Seyf b. Amr'ın bir hadisine nazaran Peygamber, daha Haccetü'l-veda'dan sonra Mekke'den Medine'ye avdet ederken yolda rahatsızlık hissetmeye başlamıştır. Çünkü seyahat yorgunluğuna büyük bir zahmetle tahammül edebilmişti. Peygamber'in ahval-i sıhhiyesindeki bu za'fı hâzirûnun [VIII/21] kâffesi fark etmişti. Bu haber bir şimşek süratiyle bütün Arabistan'a intişar etti. Yemen'de Esved isyanına sebebiyet verdi. Bilâdu'l-esed yani Benî Esedler ülkesinde Tuleyha, Yemame'de Müseylime isyan ettiler. Vefatından evvel Muhammed bütün bu hareket-i isyaniyeyi haber almıştır (Taberî, 1. cilt, 1795, 1797, satır 1). Kezalik, yine Seyf b. Amr'ın diğer bir hadisi (Hişâm b. Urve'ye kadar isnad nakıstır. An Urve b. Zübeyr.) hastalığın Muharrem'in son günlerinden başlamış olduğunu hikâye eder (Taberî, 1. cilt, 1795, satır 11).

de yahut Rebîülevvel'in ilk günlerinde kendisini gösterdi.
[VIII/20] Rivayet olunduğuna göre Muhammed, o günlerde geceleyin bir kere Bakî'u'l-Garkad mezarlığına giderek orada medfun *{gömülü}* ashab için rahmet-i ilahiye rica eylemiştir. Bu gece ziyaretinden sonra rahatsızlık hissetti ve artık şifayab olmadı *{iyileşemedi}*. Hastalık şiddetli baş ağrısıyla başladı. Hatta bazen ağrısının şiddetinden haykırıyordu. Fakat bir hadis-i hususîye nazaran,[24] buna rağmen ilk günlerde zevceleriyle münavebe *{nöbetleşme}* yapmaktan vazgeçmemiştir. Bu ifrat *{aşırı}* hastalığı derhal teşdid etti *{şiddetlendi}*. Muhammed, Meymûne'nin ikametgâhında bulunduğu sırada[25] o kadar had ağrılarla bir buhran geldi ki nihayet hastalığa mağlup oldu. Bütün zevcelerini çağırttı. En çok sevdiği zevcesi Âişe'nin ikametgâhına nakledilmeyi istedi. Sonra oradan kımıldamadı.[26]

Vâkıdî'nin hadisi. Burada denildiğine göre Muhammed, zevcelerine Âişe'nin ikametgâhına nakledilmek istediğini anlatmış ve bütün kadınlar Âişe lehine hak takdirlerinden bi'l-ihtiyar *{kendi seçimleriyle}* vazgeçmiştir.[27]

Vâkıdî (Taberî, 1. cilt, 1795, satır 13) hakiki hastalığın başlangıcı[nın] 27 Safer (Safer'den iki gün kalıyordu) olduğunu söylüyor.

24 Not-2 [VIII/21] Bu malumatı İbn İshâk şu isnadlarla veriyor: An Ya'kûb b. Utbe an Zührî an Abdullah b. Abdillah b. Utbe b. Mes'ûd an Âişe. Uzun isnad, İbn İshâk'ın istimaline muvafık değildir. (Medhale bakınız, §12 ve müteâkib). Onun için sonradan el karıştığını anlatıyor.

25 Not-3 [VIII/21] Ebû Mihnef'e nazaran (fukaha-i ehl-i Hicaz'a müntehi bir isnad ile) Muhammed, Zeyneb b. Cahş'ın ikametgâhında bulunduğu sırada, Safer'in son günlerinde hastalanmıştır (Taberî, 1. cilt, 1799).

26 Hişâm, 998-1000; Taberî, 1. cilt, 1799-1801; Sa'd'a da bakınız, 8. cilt, 121, satır 10-14.
Not-4 [VIII/21] Buhârî'ye de bakınız, 1. cilt, son satır; 3. cilt 186, satır 12; biraz farklı bir rivayet vardır: 3. cilt, 187, satır 6; 189, satır 1; Esîr, 2. cilt, 240-241, satır 1; Hamîs, 2. cilt, 171, satır 16 ve müteâkib; Halebî, 3. cilt, 579, satır 27.

27 Not-5 [VIII/22] (A) Peygamber'in tedavisine yardım edenler zâtü'l-cenb-den [VIII/22] rahatsız olduğunu söylediler (Taberî, 1. cilt, 1809, satır 19. Urve b. Zübeyr an Âişe'ye müntehi bir isnad ile İbn İshâk tarafından rivayet edilen bir hadisten). Fukaha-i ehl-i Hicaz'a müntehi bir isnad ile Ebû Mihnef tarafından rivayet edilen bir hadis de bunu müebbeddir (Taberî, 1. cilt, 1810, satır 2 ve müteâkib). Sprenger (3. cilt, 552) hastalığın bir humma-i habise olduğunu ve arkasından dalak iltihabı geldiğini tahmin ediyor.

§7. (İbn İshâk, yukarı[da]ki fıkranın 2. notundaki isnadın aynı). Muhammed pek ziyade rahatsızlık hissediyordu. Kollarından Ali b. Ebî Tâlib ile Fazl b. Abbâs tuttuğu halde Âişe'nin odasına girdi. Başını bir bezle sarmıştı. Dizleri o kadar kesilmişti ki ayakta zorla durabiliyordu. Odaya girer girmez ilk defa olarak bayıldı. Hastalık daha fenalaştı. Kendine geldiği vakit arkasına 7 tulum soğuk su dökmelerini emretti. Çünkü biraz kuvvet kesb etmek ve müminîne bir hutbe irad eylemek istiyordu. Kendisine bakan zevceleri, Muhammed'i zevcesi Hafsa'nın[28] mihdabının yanına götürdüler, üzerine su dökmeye başladılar. Fakat Muhammed biraz sonra "Kâfi! Kâfi!" diye haykırdı.[29]

§8. (İbn İshâk an Zührî an Eyyûb b. Beşîr). Muhammed başında bir bez sarılı olduğu halde mescidin minberine çıktı ve orada Uhud'da vefat edenler için uzun bir dua etti.[30] Rivayet [VIII/24]

(B) Şayan-ı dikkattir ki bütün bu hadislerde Peygamber, hastalığının bu teşhisini reddederek yanlış telakki eyler. Çünkü bu hastalık "şeytandan gelir" diyor. Binaenaleyh Cenab-ı Hak öyle bir hastlalığın kendi rasulüne arız olmasına müsaade etmezdi (Taberî, 1. cilt, 1809, son satır, 1810, satır 8).

(C) Başka hadisler (Zührî an Urve b. Zübeyr an Âişe), Muhammed'in esna-i vefatında Hayber'de yediği zehir tesiriyle vefat ettiğini söylemiş olduğunu temin ediyorlar (7. sene, §37). Buhârî, 3. cilt, 184, satır 18, bu sözlerin Yahudilere karşı husumet dolayısıyla icad edilmiş olması muhtemeldir. Muhammed'i İslamiyet'in düşmanları tarafından öldürüldüğünden dolayı din uğrunda harb ederken şehid olmuş gibi göstermek arzusunun icra-yı tesir etmiş olması melhuzdur. Mîrhând, 2. cilt 224, satır 10, ve Mirhand, 1. cilt, 3. kısım, 78, satır 23.

(D) (İbn Sa'd ani'l-Vâkıdî an Muhammed b. Mûsâ an Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib) Rasulullah istediği kadar kadınlarla yatabildikten sonra vefat etmiştir (Sa'd, 8. cilt, 140. satır satır 15-17 ve 141, satır 4-5). Bu hadis şayan-ı dikkattir. Çünkü hadis mekteplerinde Peygamber'in vefatı[nın] ihtiyarlıkta şehevatı su-i istimalattan tevellüt ettiğine dair bir kanaat mevcut olduğuna delalet eder. İbn Sa'd [VIII/23] tarafından cem' edilen sâir hadislere (8. cilt, 139) de bakınız. Bunlarda Peygamber'in zevceleriyle yatarken kırk erkek kuvvetine malik olduğu beyan edilir.

28 Not-1 [VIII/23] Muahhar hadisler (mevzu mu?), bu mihdabın taştan yahut bakırdan olduğunu söylüyorlar (Halebî, 3. cilt 585. satır 29 ve müteâkib).

29 Hişâm, 1005-1006; Taberî, 1. cilt 1801, 1808; Halebî ye de bakınız, 3. cilt, 582, satır 3 ve müteâkib.

30 Not-1 [VIII/24] Bir hadis vardır ki (an İbn İshâk an Zührî an Abdullah b. Sa'b b. Mâlik) buna nazaran Muhammed, muhacirinin Medine ensarına hüsn-i mu'âmele etmelerini tavsiye eylemiştir. Muhammed dedi ki:

olunduğuna nazaran Ebû Bekir kendisinin o kadar yakınında bulunuyordu ki bütün söylediklerini işitebildi. Peygamber'in şu sözleri telaffuz ettiğini işitince sadık Ebû Bekir ağlamaya başladı: "Cenab-ı Hak kulunu bu dünya ile öteki dünya arasında muhayyer *{seçim hakkına sahip}* bıraktı. O da kurb-ı ilahîdeki dünyayı tercih etti." Ebû Bekir, Peygamber'in sözlerini kesti: "Nefislerimizi ve evlatlarımızı sana memnuniyetle feda ederiz!" Peygamber cevap verdi: "Yavaş! Yavaş!" Sonra ilave etti: "Mescide müntehi *{bitişik}* olan kapılara nezaret ediniz.[31]

"Sair kimseler çoğalacak, ensar ise bilakis oldukları gibi kalacak ve artmayacaktır. Onlar benim için bir ilticâgâh oldular. Onlar gibi hayır-hâh kimselere karşı taraftar olunuz. Onlara husumet gösterecekleri teczie ediniz." (Hişâm, 1007, satır 7 ve müteâkib). Hadisin bir kasd-ı mahsusa müstenid olmak vasfı uydurma mahiyeti[ni] haiz olduğunu gösterdikten başka hangi tarihte icad edildiğini de meydana vuruyor. Kendilerinin ensar neslinden olduklarını iddia edebilen bir fırka mevcud olduğu ve bunlar imparatorluğun idaresinde sair unsurların tefevvukundan dolayı idareden uzak kaldığı zaman bu hadis vaz olunmuştur. Onun için Emevilerin ilk zamanlarının ve bilhassa 61 ve 63. sene-i hicriyye arasındaki devrenin, halife-i Emevî Yezîd'in (vefatı: 64) Medine isyanını kan içinde boğarak kısm-ı a'zamı ensar neslinden olan Medinelileri Harre Muharebesi'nde katlettirdiği zamanın hissiyatını in'ikâs ettirir. Onun için hadis, Emevîleri takbih ediyor. Fakat onları sarahaten zikretmiyor. Bu da hadisin gayet kadim olduğunun delilidir. Çünkü Abbasîlerin mevki-i iktidara gelmesinden sonraki hadisler, Emevîler aleyhindeki ittihâmâtta daha sarihtirler. Aynı mevzuya dair başka hadisler de mevcuttur. Bunlar da aynı devirde [VIII/26] icad edilmiştir (Buhârî'ye bakınız, 1. cilt, 235, satır 14; Esîr, 2. cilt, 242, satır 1, Mîrhând, 2. cilt, 125, satır 21 ve müteâkib).
Not-2 [VIII/26] (A) Muhammed bu sözleri söylemiş olamaz. Çünkü mescidin avlusuna kapısı olan yegâne ikametgâhlar Peygamber'in zevcelerinin oturdukları odalardı. Malum olduğu üzere Ebû Bekir, Medine'nin mahallâtından Sunh'ta oturuyordu (mesela Hişâm'a bakınız, 1010, satır 17; Egânî 7. cilt, 124, satır 23; Sa'd 3. cilt, 1. kısım, 123, satır 19 ve müteâkib). Ebû Bekir ancak halife intihâb edildikten sonra ikametgâhını Medine'ye nakletti (Sa'd, 3. cilt, 1. kısım, 132, satır 14 ve müteâkib). Binaenaleyh bu da hadisin sahte olduğunun diğer bir delilidir. Sunh hakkında aşağıda §18. fıkranın 1. notuna bakınız. Hadisi sahih diye telakki eden bazı menbalar Peygamber'e atfedilen sözlerin hakiki manasını izah için birçok zahmet çekerler. Fakat hepsi hata ediyor. İzahları, karışıklığı tezyidden başka bir şeye yaramıyor. Şiiler bu vak'ayı mevsuk diye telakki etmekle beraber Ebû Bekir'in namını bittabi Ali'ye tebdil etmişlerdir. Mesele Halebî'de uzun uzadıya münakaşa edilir, 3. cilt, 583, satır 26 ve müteâkib.

31 (B) Ya'kûbî'de 2. cilt, 146, satır 14, Ebû Bekir'in iki evli olduğu söyleniyor. Biri Sunh'ta, Medine'den dışarda zevcelerinden biri Habîbe bt.

Hepsini kapayınız. Yalnız Ebû Bekir'in ikametgâhına mevsul olanı *{ulaşanı}* bırakınız. Çünkü ashabım içinde hiçbiri bana onun kadar âsâr-ı muhabbet gösterememiştir."[32]

Diğer bir rivayete nazaran (keza) Muhammed şu sözleri söylemiştir: "İnsanlar arasında kendime hakiki bir dost, halîf intihâb edecek olsa idim Ebû Bekir'i dost ittihaz ederdim. Fakat Allah, bizi kendi nezdinde birleştirinceye kadar ashabdan ve din kardeşim olarak kalıyor."[33] [VIII/25]

§9. (İbn İshâk an Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr an Urve b. Zübeyr). Peygamber'in nâgehânî hastalığı Müminler arasında büyük bir endişeyi mucib olmuştur. Üsâme hey'et-i seferiyyesinin hazırlığı bu yüzden pek çok teahhura *{gecikmeye}* uğradı. Çünkü sefere iştirak edecek olanlar, Medine'den uzaklaşmadan evvel hastalığın ne şekil alacağını anlamak istiyorlardı. Teahhur bir takım mütâlaâta ve tenkidâta *{eleştirilere}* mahal verdi. Bunların en mühimlerinden biri hey'et-i

Hârice burada oturuyordu. Diğeri Medine'de. Burada da diğer zevcesi Esmâ bt. Umeys sakin idi. Hilafeti esnasında bu son evde oturmuştur. Mamafih bu evin mescide bir kapısı olduğu söylenmiyor.
(C) Bazı menbalar (Semhûdî'ye bakınız, 121, satır 19-20), [VIII/27] Ebû Bekir'in cami kurbunda bir ikametgâhı olduğunu reddediyorlar. Fakat bazıları (faraza Ömer b. Şebbe, Semhûdî'ye bakınız, 121, asatır 21 ve müteâkib), Ebû Bekir'in mescide muttasıl bir evi olduğunu iddia etmektedirler. Mamafih bu malumatın istinat ettiği râvî pek az şayan-ı itimattır. İhimalki bazı kimselerin muahhar zamanlarda mescidin garbında kâin olan Daru'l-kada'[n]ın Ebû Bekir'in ikametgâhı olduğu yolundaki iddialardan bu rivayet çıkmış olacaktır (Semhûdî'ye bakınız, 121, satır 25 ve müteâkib).

32 Hişâm, 1006.

33 Bakınız Taberî, 1. cilt 1802-1803, 1808; Esîr, 2. cilt 241, 10 ve müteâkib; Halebî, 3. cilt, 582, satır 22 ve müteâkib. Ebû Bekir'e dair Peygamber tarafından söylenen sözler hakkındaki müteaddid *{çeşitli}* rivayetler arasında bir intihab yapar; Semhûdî, 121, satır 9 ve müteâkib. Buhârî; 2. cilt, 418, satır 3 ve müteâkib §, satır 15 ve müteâkib.
Not-3 [VIII/27] Bütün bu hadislerin seniyy-i menâbiinden bir kasd-ı mahsus ile icad edilmiş olduğunu tekrara hacet yoktur. Muhammed'in vefatından sonra bütün Müslümanlar uzun bir diktatör nüfuz ve kudretiyle Ebû Bekir'in Muhammed'e halef olması[nın | Peygamber'in gizli emeline tevâfuk ettiğini ispat etmek isterler. Muhammed'in Ebû Bekir'i bütün ashaba tercih ettiği söyleniyor. Gaye, Ali'nin hilafete iddia ettiği bütün hukuku cerh etmektir.

seferiyyeye kumandanı olarak henüz tecrübesiz bir genç olan Üsâme b. Zeyd'in intihâbı idi. Muhammed bütün eski ve mücerreb *{tecrübeli}* ashabına tercihen onu kumandan ta-
[VIII/28] yin etmişti.[34] Bu sözler Peygamber'in kulağına kadar vardı. Rivayete göre Peygamber buna o kadar ehemmiyet verdi ki başı bezlerle sarılı olduğu halde bilhassa bunun için mescidin minberine çıktı ve Müminleri muti' *{itaatkâr}* ve kendi iradesine hürmetkâr olmaya davet etti! "Üsâme'nin i'zâmına karşı bir söyleyeceğiniz varsa ondan evvel bunu pederine karşı da söyleyiniz. Pederi size nasıl layık idiyse o da öyle layıktır."[35]

34 Not-1 [VIII/28] (Seyf b. Ömer'e nazaran) Üsâme'nin intihâbı münasebetiyle tenkidât, Muhammed'in hastalığından evvel, daha ân-ı tayinden itibaren başlamıştır (Taberî, 1. cilt, 1795; Esîr, 2. cilt, 240). Sonra (yine Seyf b. Ömer'in diğer hadisine göre; isnad İbn Abbâs'a müntehi olur) Peygamber'in hastalığı hey'et-i seferiyye darlıkları bunu ihlal ettiği ve Yemen'de, Câme'de Benî Esedler ülkesinde isyanlar çıktığı haberleri Medine'ye geldiği zaman bu tenkidât pek şiddet kesbetti (Taberî, 1. cilt, 1796). Diğer bir hadis (isnad [VIII/29] Abdullah b. Ömer'e müntehi olur) Muhammed'in Üsâme'nin pederi Zeyd'in askeri kumandanlık için halk edilmiş bir adam olduğunu, Zeyd'den sonra kendisine en muazzez kimse oğlu Üsâme bulunduğunu söyleyerek ashabın şikâyetlerini teskin etmeye çalıştığını söylüyor (Buhârî, 3. cilt, 192, satır 11). Vâkıdî'ye nazaran Üsâme ancak 20 yaşında idi (Hamîs, 2. cilt, 171, satır 24-25). Ya'kûbî'de (2. cilt, 126, satır 2) 17 yaşından fazla olmadığı söyleniyor. Şehristânî'ye de bakınız, 11, satır 8 ve müteâkib.
Muhammed'i hey'et-i seferiyye kumandanlığını o kadar genç ve tecrübesiz olan Üsâme'ye tevdi'e sevk eden esbab-ı maneviye bir tarafa bırakılırsa hiç şüphe edilmez ki ihtiyatkâr Peygamber hey'et-i seferiyyeyi tertip ederken pek az haiz-i ehemmiyet bir teşebbüs hazırladığını ve icrası kolay olduğunu pekâlâ biliyordu. Bu vaka da Peygamber'in Suriye'yi fethetmek tasavvurunda bulunmadığına bir delildir. Tasavvuratı meyanında böyle cüretkârâne bir fikirde bulunsa idi, Üsâme'nin hey'et-i seferiyyesini fütûhâta hazırlık makamında göndermiş olsa idi hiç şüphesiz daha kıymetdar ve umur-ı harbiyede daha mücerreb bir adam intihâb ederdi. 8. sene-i hicriyye vakâyı'ında §30-33. fıkralarda bahsedilen vakâyı'a bakınız. Muhammed, şimâlde cüretkârâne bir sergüzeşt için yeni müslüman Amr b. Âs'ı İntihâb ederek en kadîm ve şayan-ı itimad ashabına ramen kumandayı ona vermişti.

35 Not-2 [VIII/29] Bu sözler mevsuk ise Peygamber'in tahmini yanlış çıkmıştır. Çünkü Üsâme, genç olmakla beraber istikbalde kendisinden hiç bahsettirmemiştir. Kumandan olarak intihâb edilmesi münhasıran Muhammed'in, Mute Muharebesi'nde kahramanca terk-i hayat eden (8. sene, §15, numara 2) pederine karşı hissettiği muhabbet eseridir. [VIII/30] Oğlunun kendisinin intikamını almasını arzu etmiştir. Peygam-

Peygamber'in sözleri matlub olan tesiri husule getirdi *{ortaya çıkardı}*. Seferin hazırlıkları tekrar tacil edildi. Silahlananlar toplandılar. Üsâme asker ile şehri terk ederek Medine'den üç mil mesafede Curf'ta karargâh kurdu.[36] Mamafih bu sırada Peygamber'in hastalığı o kadar şiddet kesbetmişti ki "Allah'ın, Resulü hakkında ne takdir edeceği takarrür edinceye kadar" hey'et-i seferiyyenin azimeti tehir edildi.[37]

§10. (Mûsâ b. Ukbe an Sâlim an pederi). Peygamber, hey'et-i seferiyyenin kumandasını Üsâme b. Zeyd'e tevdi' ettiği zaman ashab, aralarında (muâhezekârâne) bundan bahsettiler. Peygamber dedi ki: "Haber aldığıma göre Üsâme hakkında münakaşa ediyorsunuz ve kendisini herkesten ziyade sevdiğimi söylüyorsunuz."[38]

§11. Vâkıdî, ber-mu'tâd *{alışılmış olduğu üzere, her zamanki gibi}* daha fazla tafsilat veriyor. Bütün Mekke muhacirlerine hey'et-i seferiyyeye iştirak etmeleri için emir verilmişti. Fakat içlerinden çoğu kumandanlığın Üsâme'ye tevcihinden dolayı hiç memnun değildi (Yüklem çoğul kullanılmış, ancak özneye uyumu açısından tekil bırakıtık.). Ayyâş b. Rebî'a bu adem-i memnuniyyeti *{memnuniyetsizliği}* hepsinden açık bir surette izhar etti. Ömer alelacele Peygamber'e işi haber verdi. Bunun için Muhammed, başı sarılı olduğu, omuzlarında bir harmani bulunduğu halde minbere çıktı ve şikayetleri [VIII/31]
susturmak ve adem-i memnuniyyetleri teskin etmek için pek hararetli bir nutuk irad etti. Bu, Rebîülevvel'in 10. cumartesi günü vukû'a geliyordu.[39] Sonra, ashaba itaat etmelerini em-

ber'in ağzından söyletilen sözler ashab-ı Peygamber'in Muhammed'e attfettikleri mülahazayı bir hadis şeklinde ifade etmekten başka bir mahiyeti haiz değildir.

36 Not-3 [VIII/30] Rivayet olunduğuna göre Üsâme Medine'yi Rebîülevvel'in onuncu Pazar (aynen) günü terk etmiştir (Mîrhând, 2. cilt, 222, satır 1). Fakat Rebîülevvel'in onu Cuma'ya tesadüf eder – 5 Haziran 632 miladi.

37 Hişâm, 1006-1007.

38 Buhârî, 3. cilt, 192, satır 9. Yine aynı eserin 2. cildinin 440. sahifesinde 8 ve müteâkib satırlara bakınız.

39 Not-1 [VIII/31] Bu tarih de tevafuk etmiyor. Çünkü 10 Rebîülevvel Cuma gününe tesadüf eder. Burada ayın günü[nün] yanlış olduğu şüphe-

reyleyerek dedi ki: "Üsâme hey'et-i seferiyyesine iştirak ediniz!"[40] Hey'et-i seferiyyenin i'zâmını tamamen kesb-i afiyet edeceği zamana tehir etmesi için rica eden Üsâme'nin valide-
[VIII/32] si Ümmü Eymen'e de Muhammed aynı şeyi söyledi.[41]

§12. (Seyf b. Ömer an Hişâm b. Urve b. Zübeyr). Muhammed, hastalığının ilk günlerinde işlerle meşgul olmakta devam etti. En ziyade Yemen'den gelen vahim haberlere ehemmiyet veriyordu. Derhal ittihaz-ı tedabire *{tedbirleri edinmeye}* kıyam etti. Yemen'deki dostlarına, taraftarlarına, mümessillerine, Benî Temîmlere, Benî Kayslara ve Ebnâ'ya (Yemen'de San'a'da İran Melezleri) mektuplar ve sefirler göndererek onları asilere karşı birleşmeye davet eyledi. Peygamber'in bu teşvikatı neticesinde Peygamber'in vefatından bir
[VIII/33] gün evvel[42] Esved katledildi.[43]

sizdir. Yalnız haftanın günü doğrudur. En kadîm menbaımız olan İbn İshâk, Muhammed'in vefatının tarihini göstermez, yalnız haftanın günlerini tasrih eder. Binaenaleyh, ağleb ihtimale göre, ayın günlerinin adedi sonradan Vâkıdî'nin ilavesidir yahut müverrihler tarafından hesap edilmiştir. 10 Rebîülevvel yerine 11 Rebîülevvel yani 6 Haziran 632 demek lazımdır.

40 Not-2 [VIII/31] Temin olunduğuna göre bu, Peygamber'in son aleni nutkudur. Ertesi günü, pazar günü hastalık vehamet kesb etti; pazartesi günü terk-i hayat eyledi (Hamîs, 2. cilt, 172, satır 5-6, an Vâkıdî).

41 Vâkıdî Wellhausen, 434. Bakınız: Taberî, 1. cilt, 1796-1797; Hamîs, 2. cilt, 171, satır 31 ve müteâkib.

42 Not-1 [VIII/32] Seyf b. Ömer'den alarak Esîr'in söylediğine göre (2. cilt, 240, satır 12) Peygamber'in hastalığının başladığı günlerde Medine'ye Yemen'de Esved el-Ansî, Yemame'de Müseylime ve Benî Esedler arasında Tuleyha'nın teşvikiyle kıyam vukû'a geldiğine dair haberler varid oldu. Semira'da toplanan usatın karargâhından haberdar olduğu da söyleniyor. Bütün bu haberlerin hep birden gelmiş olması muhtemel değildir. Muhammed'in hastalanmadan çok evvel bunları bildiği şüphesizdir. Fakat o, bütün bu vakaları kendisini doğrudan doğruya alakadar etmeyen mahalli vakalar gibi telakki ediyordu (10. seneye bakınız, §119). Delili de Üsâme'yi bu sahte Peygamberlere karşı gönderecek, bir de Suriye'ye i'zâm etmiş olmasıdır.
Bazıları bu gayr-ı tabîiliği fark edrek Peygamber'in, ashabı topladığını ve mürtedlere karşı harbe kendilerini teşvik ettiğini ilave eyliyorlar (Esîr, 2. cilt, 240, satır 22-23). Bu tamamen eser-i icaddır. Asi denilen bu kimseler mürted değildiler.

43 Taberî, 1. cilt, 1798.

§13. (İbn İshâk an Zührî an Abdullâh b. Kâ'b b. Mâlik). Hastanın odasına birçok kişi girip çıkıyordu (şarkta daima bu adet vardır). Zevcelerden bazıları, ezcümle Ümmü Seleme ve Meymûne ve sâir zevceler hastaya bakmak için şitâbân oldular. Hadise nazaran hâzirûn meyanında amca Abbâs da vardı. Bu kadınlar Peygamber'in baygınlıklarından biri esnasında ona bir ilaç vermeyi kararlaştırdılar. Abbâs içirmeyi kabul etti. Böyle hareket olundu. Muhammed ilacı içtikten sonra kendine gelince kendisine bir şey içirmiş olduklarını fark ederek hiddetlendi. Çünkü baygın iken vermişlerdi. Kadınlara ceza olmak üzere hepsine birer yudum o ilaçtan içirdi. Yalnız amca Abbâs bundan müstesna tutuldu.[44]

Bu garip hadiste başka bir şey söylenmiyor. Hadisin hakiki manası karanlık kalmaktadır. Olsa olsa Muhammed bir tesmim teşebbüsünden şüphelenmiş olabilir. Zevcelerine bile itimat etmediği görülüyor.[45]

§14. (İbn İshâk an Sa'îd b. Ubeyd b. Sebbâk an Muhammed b. Üsâme b. Zeyd b. Hârise an Üsâme b. Zeyd). Üsâme b. Zeyd, Curf karargâhına vasıl olan haberlerden endişeye düşerek birkaç kişi ile Medine'ye döndü ve Peygamber'in lakırdı söylemekte müşkilât çektiğini gördü. Muhammed onu görünce müteessir oldu. Fikrini izah için eliyle işaretler yaptı. Yani elini semaya doğru kaldırdı. Sonra pek sevdiği Zeyd'in oğlunun omuzuna dokundu. Üsâme sonra bu işaretin manası[nın] kendisi için dua ettiğini ifade etmek olduğunu iddia etmiştir.[46] [VIII/34]

44 Hişâm, 1007.
Not-1 [VIII/33] Peygamber'in, amcası Abbâs müstesna olmak üzere herkesten şüphelendiğini ispat maksadına hadim olan bir hadis bence pek meşkûk görünüyor. İhtimalki esas vaka doğrudur. Bir maksad-ı mahsusa hadim olan teferruat sonradan ilave edilmiştir.

45 Bakınız: Taberî, 1. cilt, biraz farklı iki rivayet kaydeder. Buhârî, 3. cilt, 190; Esîr, 2 cilt, 43, satır 10; Halebî, 3. cilt, 593, satır 20 ve müteâkib.

46 Hişâm 1008; Bakınız: Vâkıdî Wellhausen, 474; Taberî, 1. cilt, 1810; Esîr, 2. cilt, 243, satır 13 ve müteâkib; Hamîs, 3. cilt, 172, satır 7 ve müteâkib; Mîrhând, 2. cilt, 222, satır 3 ve müteâkib. Orada bu hadisenin 11 Rebîülevvel'de vukû'a geldiği söyleniyor.

§15. (İbn İshâk an ez-Zührî an Hamza b. Abdillâh b. Ömer an Âişe). Mamafih, hastalık hasebiyle lakırdı söyleyemez hale gelmeden evvel, Muhammed imamet edemeyeceğini hissederek Ebû Bekir'e müminînin cematine riyaset *{yöneticilik}* ve namazda imamet etmesi için emir vermiştir.[47]

§16. Ebû Bekir'in imamete tayini hakkında gayet çok ehâdîs mevcuttur. Bunların kısm-ı azamı tamamen mevzudur. Yukarı[da]ki fıkrada münderic *{yer alan}* hadisin başka kelimelerle ifade edilmiş birer şekillerinden ibarettirler. Hepsi Muhammed'in, kendisi tarafından işgal edilen mevkiyi ihraza *{elde etme}* Ebû Bekir'i o zaman en layık bir kimse gibi telakki ettiğini ispat maksadıyla icad edilmiştir. Medine'de geçen on sene zarfında Peygamber'in bizzat imamet edemeyecek derecede rahatsızlık hissetmiş olduğuna dair hiçbir malumat yoktur. Muhammed seferde bulunduğu zamanlarda Medine'de başkaları imamet ettiler. Fakat kendisi hazır bulunduğu vakit hiç kimse imamet etmemiştir. Binaenaleyh, ilk defa idi ki, o zamanki Medine hey'et-i ictimâ'iyesinin haline nazaran, hep Muhammed
[VIII/36] tarafından ifa edilmiş olmak itibarıyla en mühim ve en yüksek olan bir vazifede Peygamber bir kimseyi kendisine vekâlet ettiriyordu. Sünnîler bu vakaya azim bir ehemmiyet atfederler. Çünkü bunu Muhammed'in arzusunun sarîh bir tezahürü diye tefsir etmekte ve Peygamber'in Ebû Bekir'i ashabın iyisi ve kendisinin hakiki halefi diye telakki ettiğine bir delil addeylemektedirler. Vakanın teferruatına daha iyi bir renk vermek ve kâbilse ona atfolunan mananın doğruluğunu ispat etmek

47 Hişâm, 1008.
Not-1 [VIII/34] (Hüseyin b. Ali el-Cu'fî an Zâide an Abdülmelik b. [VIII/35] Umeyr an Ebû Bürde an Ebû Mûsâ). Hastalık vehamet kesbettiği zaman Peygamber dedi ki: "Ebû Bekir' e söyleyiniz nâsa namazda imamet etsin." Âişe cevap verdi: "Ya Rasulallah, Ebû Bekir pek rakik ruhlu bir adamdır. Senin yerini işgal edecek olursa herkesin itaatini temin edemeyecektir!" Peygamber emrini tekrar etti. Kendisine itaat gösterdiler (Sa'd, 3. cilt, 1. kısım, 126, satır 17 ve müteâkib). Diğer bir hadiste (an el-A'meş an İbrâhîm an el-Esved an Âişe) Âişe'nin, pederi Ebû Bekir'i pek kabiliyet-i tesiriyyeyi hâiz (Esif) bir zat diye tavsif ettiği ve Muhammed'e Ömer'i tavsiye eylediği ilave olunuyor. Muhammed bunu kabul etti (Sa'd, 3. cilt, 1. kısım, 126).

fikriyle düşünülmüş bütün muhtelif rivayetleri burada yazmak tamamıyla lüzumsuzdur. Teferruat gayet mütenevvidir ve birbirlerine nakızdır. Fakat hepsi asıl vakada yani Ebû Bekir'in imamete tayini meselesinde müttefiktirler. Bu malumatın sünnî müverrihler için büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü vefat edeceği sırada Muhammed tarafından vuku bulan bu tayin ve intihâb, o müverrihler nazarında Ebû Bekir'in hilafete intihâbı meselesinde amil olmuş en kuvvetli bir sebeb teşkil ediyor.[48] Bu hadislerin fevkalade çokluğu bir vakitler bu vakanın Sünnîler tarafından Ali b. Ebî Tâlib'in hukukunu daha mukaddem göstermek isteyen Şiîlere karşı istimal edilen en kuvvetli bir delil teşkil ettiğini ispat etmektedir.[49] Bu nazik noktadaki siyasî ve dinî münakaşaların şiddeti böyle birçok Sünnî ehâdîsin icadına sebep oldu. Bunlara karşı Şiîler kendi davalarını teyit için [VIII/37] aynı mevsukiyeti haiz başka hadisler gösteremediler. Sünniler, Ebû Bekir'in Peygamber'e halef olmasının meşrû'iyetini o hadislere istinad ettiriyorlardı. Sünnî ehâdîsin istinad ettiği en birinci râvî hep İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Binaenaleyh, ona müntehi olan isnadların tenevvüünü nazar-ı dikkate almaklığımız lazım gelir. Çünkü hepsinin yanlış olması ihtimali vardır. Mamafih, ortada gayr-ı kabil-i itiraz bir hakikat vardır ki o da birinci asr-ı hicrînin nihayitlerinin ve 2. asr-ı hicrî başlangıçlarının en sahib-i salahiyet bir zatının Muhammed'in vefatından evvel Ebû Bekir'i cemaat-i müminin namazlarına imamet etmeye tayin ettiğini temin etmiş olmasıdır.[50]

48 Taberî, 1. cilt, 1811.

49 Not-1 [VIII/36] Ebû Bekir'in imamete tayin edilmesi keyfiyetine merbut olmak üzere Muhammed'in son vakâyı-ı hayatiyyesi hakkında ufak tenevvülerle birçok hadislere malik bulunuyoruz (Buhârî, 1. cilt, 172, satır 8; 175, satır 15; 178, satır 16; 185, satır 7; 194, satır 15 ila âhir; Esîr, 2. cilt, 243, satır 19; Halebî, 3. cilt, 586, satır 10 ve müteâkib; Ikd, 2. cilt, 248, satır 23 ve müteâkib).

50 Not-2 [VIII/37] Şiî müverrihler bu vakadan bî-haber görünüyorlar. İddialarına nazaran Muhammed kendisini pek zayıf ve imametten aciz hissettiği zaman kendi olmaksızın namaz kılmakları için müminlere haber göndermiştir (Mîrhând, 2. cilt, 322, satır 26-27). Sonraki nesillerde, Müslüman İmparatorluğu'nun bütün şarkında ekseriyet-i azime [VIII/38] arasında Ali'ye karşı büyük bir muhabbet vardı. O zaman, Muhammed'in, Ali'yi varis ve halef tayin etmiş olduğunu ispata çalıştılar.

§17. Vâkıdî tarafından bildirilen bir hadise nazaran Ebû Bekir müminlere on yedi kere imamet etmiştir ("on yedi namaz" yani üç buçuk gün).[51] Aynı menba tarafından bildirilen diğer bir hadis, Ebû Bekir'in imamet ettiği zamanı yalnız üç
[VIII/39] güne yani on beş defaya hasrettirir.[52]

Muhammed'in Vefatı

(13 Rebîülevvel)

§. 18. (İbn İshâk an ez-Zührî an Enes b. Mâlik).

Muhammed, vefat ettiği pazartesi günü (ihtimalki vücudunda biraz iyilik hissederek) sabah namazında göründü. Perde kaldırıldı, kapı açıldı. Âişe'nin kapısının yanında ayakta durduğu görüldü. O sırada namaz kılmakta olan müminler Peygamber'i görmekten mütevellit memnuniyet tesiriyle namazlarını bozacaklardı. Mamafih Muhammed, devam etmeleri için işarette bulundu. Onların namaz kıldıklarını görmekle memnuniyetinden tebessüm etti. Enes b. Mâlik ilaveten diyor ki: "Hiçbir zaman Muhammed bana o zamanki kadar güzel görünmemiştir." Sonra Muhammed kendi ikametgâhına çe-

Böyle bir iddiaya karşı birçok ehâdîs icad edildi. Faraza Buhârî'de bir hadis görüyoruz (Ezher an İbn Avn an İbrâhîm an el-Esved). Buna nazaran bir defa Peygamber'in tul-i zevcesi Âişe'nin o günde Ali'nin Muhammed'e varis ve halef tayin edilmiş olması iddiasından bahsetmiştir. Âişe bu haberi tekzib etmiş, Peygamber'in son anlarında yalnız kendisinin hazır bulunduğunu, Peygamber'in hiçbir talimat bırkamaksızın, birdenbire, kolları arasında vefat ettiğini söylemiş[tir] (Buhârî, 3. cilt, 191, satır 3 ve müteâkib). Mamafih unutmamalıdır ki Âişe doğru söylemeye o kadar çok ehemmiyet vermezdi ve Ali'nin de büyük düşmanı idi (35. ve 36. seneler vakâyı'ına bakınız).
Başka bir yerde Muhammed'in vasiyyetnamesi[nin] Kur'ân olduğu, başka bir vasiyyetnameye hacet bulunmadığı söylenmektedir (Buhârî, 3. cilt, satır 7 ve müteâkib; Şehristânî, 11, satır 5).

51 Taberî, 1. cilt, 1812, Satır 3.

52 Taberî, 1. cilt, 1812, Satır 7-8; bakınız: Esîr, 2. cilt, 244, satır 3; Sa'd, 3. cilt, 1. kısım, 127, satır 21 ve müteâkib.
Not-1 [VIII/38] Bu haber doğru ise Muhammed'in rahatsızlığı bir hayli gün vahim bir şekilde bulunmadığı, akıbetin gayr-ı muntazar *{beklenmeyen}* bir süratle geldiği sabit olur. Bütün hadisler, tahrif edilmiş olmakla beraber, Peygamber'in vefatı[nın] karibu'l-vuku' olduğuna kimsenin muntazır olmadığını ispata meyyaldirler.

kildi. Cemaat, hastalığın atlatılmış olduğu kanaatiyle dağıldı. Ebû Bekir (aynı ümit ile) Peygamber'in yanında kalmadı. Sunh'taki evine döndü.[53]

Peygamber'in bu son defa görünmesi hakkında da namütenahi birçok ehâdîs vardır. Hemen kâffesine o kadar çok el karışmıştır ki kadîm aslın ne olduğunu anlayabilmek artık [VIII/40] kabil değildir. İbn İshâk[54] bize muhtelif isnadlarla müteaddid rivayetler nakleder. Bunlardan pek az mevsuk olan birinde hikâye edildiğine göre Muhammed kapıda göründüğü zaman Ebû Bekir imamet ediyordu. Peygamber'in huzurundan mütevellit heyecanı görünce mevkiini ona terk etmek üzere çekilecek gibi oldu. Mamafih rivayete nazaran Muhammed olduğu yerde kalmaya onu zorlamıştır. Hatta hadiste aynen Muhammed'in yerinde kalması için Ebû Bekir'in arkasına durduğu söyleniyor. Diğer hadislerde rivayet olunan şeylere bakarak bu babda izhar-ı şübhe edebiliriz. Çünkü birkaç saat sonra Muhammed terk-i hayat etmiştir. Binaenaleyh, Ebû Bekir'in imamet ettiği minberin yanına kadar gitmek üzere mescidin avlusundan geçecek kadar kuvveti olamazdı.[55]

53 Hişâm, 1009.
Not-1 [VIII/39] (A) Sunh, Hâris b. Hazrec Ensârî kabilesinin mahallelerinden, menazil, biri idi. Peygamber'in ikametgâhından bir Arab mili [VIII/41] mesafede, Medine'nin yukarı kısmında kâindi (Avaliü'l-Medine, Medine'nin cenûbunda. Çünkü Medine'de suların akması cenûbdan şimâle doğrudur.). Ebû Bekir, Hâris b. Hazrec kabilesinden Medineli Melîke [Müleyke] yahut Habîbe bt. Hârice b. Zeyd b. Züheyr ile evlendiği zaman burada ikamete başlamıştı (Yâkût, 3. cilt, 663, satır 13-17; Egânî, 7. cilt, 124, satır 23).
(B) Arab mili mübhem bir mesafededir. Takriben 3500 yahut 4000 zirâ' olmak üzere hesap edilir. Zira 24 parmak (usbu') olarak kabul ediliyordu. Her parmağın genişliği altı hubbe (sitte hubbâtu'ş-şa'r) hesap olunmuştur. Bu hubbeler birinin sırtı diğerinin karnına dokunacak surette yan yana mevzu olacaktı. Bazıları Arab milinin bir fersahın sülüsü olduğunu iddia ediyorlar. Fersah ise on iki bin adımdan (hatve) terekküp ederdi. Her hatve bir buçuk zirâ' olmak üzere kabul edilmişti (Hamîs, 2. cilt, 165, satır 4 ve müteâkib). Zirâ' hakkında Süver'e bakınız. A. J. 8. seri, 8. cilt, 489; fersah hakkında, keza 520; mil hakkında, keza 533.

54 Hişâm, 1010.

55 Taberî, 1. cilt, 1813; hafif surette farklı diğer rivayetler için bakınız: Buhârî, 1. cilt, 172, 175, 178, 185, 194, ila Âhir. Keza, 3. cilt, 188, satır

§19. (İbn İshâk an Ya'kûb b. Utbe an ez-Zührî an Urve b. Zübeyr an Âişe). Muhammed müminîne göründükten sonra eve girince tekrar yere yattı ve Âişe'ye dayandı. Bu sırada Ebû Bekir'in ailesinden biri (ve binaenaleyh Âişe'nin amcazadelerinden biri, diğer rivayetlerde Abdurrahman b. Avf olduğu söyleniyor) içeri girdi. Elinde Arabistan'da dişleri temizlemek üzere kullanılan dallardan biri vardı. Muhammed buna o suretle baktı ki maksadı[nın] ne olduğunu Âişe'ye anlattı.
[VIII/42] Âişe misvağını aldı. Ucunu dişleriyle kopardı. Yumuşatmak üzere biraz çiğnedikten sonra Muhammed'e uzattı. Muhammed ağır ağır dişlerini ovdu. Sonra, yorgun, misvağı yere bıraktı. Hastanın zaafı her an artıyordu. Âişe, Muhammed'in kendisine gittikçe daha ziyade yaslandığını hissediyordu. Muhammed başını dizlerine dayamıştı. Bunu gittikçe daha ağırlanıyor gibi duyuyordu. Âişe, Muhammed'in gözlerine baktı. Nazarlarının semâvâta müteveccih olduğunu, vasiyyet hakkında karışık bir şeyler mırıldandığını gördü. Biraz sonra Muhammed artık terk-i hayat etmişti.[56]

14; Esîr 2. cilt, 243-244; Halebî, 3. cilt, 587, satır 6 ve müteâkib. Burada mevzu olduğu âşikar birçok teferruatı muhtevi olmak üzere muahhar pek çok rivayet mevcuttur.

56 Hişâm, 1011; Taberî, 1. cilt, 1812.
Not-1 [VIII/42] (A) Bu vakalar hakkında sâir ehâdîs için bakınız: Buhârî, 3. cilt, 189, satır 10 ve müteâkib; Esîr, 2. cilt, 244, satır 11; Halebî, 3. cilt, 593, satır 8 ve müteâkib. Peygamber'in kerimesi Fâtıma'nın esna-i ihtizârda babasının yanında bulunduğu hakkındaki hadislere yalnız daha muahhar menbalarda tesadüf edilir. Hepsi mevzudur. Mesela Ikd'e bakınız: 2. cilt, 3, satır 30 ve müteâkib.
(B) Mamafih mevcut muhtelif bir takım ehâdîse göre (isnadları muhteliftir. Hepsi Sa'îd b. Cübeyr an İbn Abbâs'a müntehi olurlar.) Muhammed esna-i ihtizârında hâzirûndan yazı yazmak üzere levazım istemiştir. Çünkü bir "kitap" yazmak fikrinde idi. Bu olursa artık hayatından sonra hataya düşmek imkânı kalmayacaktı ve müminlerin birbirileriyle nizâ etmeleri men edilmiş bulunacaktı. Hazır bulunanlar Peygamber'in ne demek istediğini anlamadılar. Hezeyan halinde söylediğini zannederek [VIII/43] talep ettiği şeyleri vermediler (Taberî, 1. cilt, 1806-1807. Şehristânî'ye de bakınız, 11, satır 2 ve müteâkib. Burada Ömer'in yazı yazacak vesaitin Peygamber'e verilmesine mümanaat ettiği söyleniyor.).
Bu mevzu hadis münasebetiyle Sprenger, Peygamber'in vefatından bahsederken birçok mütalaat-ı garibeye dalmıştır (3. cilt, 306-307,

§20. (Vâkıdî). Pazartesi sabahı (13 Rebîülevvel mi?) Peygamber kendisini o kadar iyi hissetti ki zevceleri saçlarını taradılar ve keyiflerinden süslendiler. Hatta Ebû Bekir bile Peygamber'i bırakarak Sunh'taki evine zevcesi Hârice'yi[57] görmeye gitti. O gün kocasıyla yatmak nöbeti Hârice'nin idi. Üsâme pek ümitvar bir surette Peygamber ile veda etti. Derhal maiyyetindekilerle harekete hazırlandı (§3. fıkraya bakınız). Fakat Curf'a vasıl olup da karargâhı kaldırmak emrini vereceği sırada velidesi, Peygamber'in hal-i ihtizâr olduğunu endişe ve itina ile kendisine bildirdi. Üsâme, Ömer ve Ebû Ubeyde ile birlikte alelacele Medine'ye döndü. Peygamber'i vefat etmek [VIII/44] üzere buldular. Muhammed, Rebîülevvel'in on ikinci pazartesi günü öğleyin vefat etti (Aynen. 13 Rebîülevvel olacaktır.).[58]

§21. (İbn İshâk an ez-Zührî an Abdullâh b. Ka'b b. Mâlik an Abdullâh b. Abbâs). O gün Ali b. Ebî Tâlib, Muhammed'in yanından çıkıp da halkın arasında Peygamber'in ikametgâhından uzaklaştığı sırada kendisine soranlara şu cevabı veriyordu. "Allah'a şükür, daha iyidir." O zaman amcası Abbâs ellerinden tuttu ve dedi ki: "Ya Ali! Vallahi üç güne kadar sen cemaatin bir kölesi olacaksın. Ben Muhammed'in çehresinde Abdülmuttalib'in oğullarının yüzlerinde daima gördüğüm gibi ölümü görüyorum. Gel benimle, beraber Muhammed'in yanına gidelim. Nüfuz ve iktidar bizim elimizde mi kalacak yoksa başkalarına mı gidecek, anlarız. Bizi halka tavsiye edebilir." Ali cevap verdi: "Vallahi, Ben böyle bir şeyi yapmam. Çünkü Muhammed nüfuz ve iktidarı bize vermezse ondan sonra artık kimse vermez." Peygamber o gün vefat etti. Güneş

552-553). Vasıl olduğu neticeler şayan-ı kabul değildir. Ve hiç esas-ı hakikatı ihtiva etmezler. Bunlardan yukarıda bahsetmiştik (10. sene, §69 A), aşağıda §30. fıkraya da bakınız.
(C) Sünnîler daha başka birtakım hadislerde icad etmişlerdir. Bunlarda Muhammed'in esna-i ihtizârında düz bir kemik (! Ketf=Kürek kemiği) talep ederek üzerine Ebû Bekir'e itaat edilmesini yazmak istediği söylenir (Sa'd, 3. cilt, 1. kısım, 127-128).

57 Habîbe bt. Hârice.

58 Vâkıdî Wellhausen, 431; bakınız: Hamîs, 2. cilt, 182, satır 11 ve müteâkib; Halebî, 3. cilt, 591, satır 23 ve müteâkib.

alçalmaya başlamıştı. Fakat semada el-ân yüksekteydi (öğle
[VIII/45] vakti henüz geçmişti).[59]

§22. (İbn İshâk an Yahyâ b. Abdillâh b. Zübeyr an Âişe). Âişe, Muhammed'in artık yaşamadığını fark eder etmez başını bir yastığın üstüne koydu. Sâir kadınlara haber vermeye koştu. Hep birden bağrışmaya ve ağlaşmaya, yüzlerine, göğüslerine, zamanın âdeti vechile vurmaya başladılar.[60]

§23. Peygamber'in vefat ettiği duyulur duyulmaz, Üsâme'nin kumandası altındaki sefer için Curf'da toplanmış olan bütün muharipler Medine'ye döndüler. Büreyde b. Husayb el-Eslemî, naaşın bulunduğu odanın kapısının önüne sancağı rekzetti *{yere dikti}*.[61]

§24. (İbn İshâk an ez-Zührî an Sa'îd b. Müseyyeb an Ebû
[VIII/46] Hüreyre). Bir an içinde şehirde intişar eden vefat haberi o kadar büyük bir hayret ve taaccüb intiba'ı tevlid etti ki bazıları buna inanmak istemiyorlardı. Ömer, Muhammed'in vefatına katiyyen inanmadı. Rivayete nazaran şu sözleri söylemiştir: "Bazı münafıklar Muhammed'in vefat ettiğini iddia ediyorlar. Fakat vallahi, Muhammed ölmemiştir. Mûsâ gibi o da Rabbinin nezdine gitmiştir... Mûsâ nasıl Rabbine avdet ettiyse o da geri gelecektir. Muhammed'in artık zî-hayat insanlar arasında bulunmadığını söyleyenlerin bizzat Muhammed ellerini ve ayaklarını kestirecektir." Bu meş'ûm haberi alınca Ebû Bekir de koştu. Mescidin kapısına gelince pek müteheyyic ve pürgaleyan olan Ömer'in halka irad-ı nutuk ettiğini gördü. Ona ehemmiyet vermeden Ebû Bekir, Âişe'nin odasına koştu. Peygamber'in renkli çizgili bir harmani ile mestur *{örtülmüş}* bir halde yerde yattığını gördü. Naaşa yaklaşarak harmaninin bir köşesini kaldırdı. Peygamber'in yüzünden öperek dedi

59 Hişâm, 1010-1011; Taberî, 1. cilt, 1807-1808; bakınız: Hamîs, 2. cilt, 172; Buhârî, 3. cilt, 188, satır 5; Esîr, 2. cilt, 243; Halebî, 3. cilt, 581, satır 5 ve müteâkib.
Not-1 [VIII/44] Bu hadis, Sünnî menbadan çıkmadır. Muhammed'in hîn-i vefatında Ali'nin veraset için hiçbir hakkı olmadıktan başka kendisinin bile buna emin olmadığını ispat için uydurulumuştur.

60 Hişâm, 1011-1012. Bakınız: Jakop: Arab. Dicht. 3. cilt, 139-140.

61 Vâkıdî Wellhausen, 434.

ki: "Sen benim için anamdan babamdan daha muazzez idin. Şimdi ölümü tattın, artık lâ yemût olacaksın." Peygamber'in yüzünü örterek ağır ağır odadan çıktı. Mescidin avlusundan geçerek hala irad-ı nutuk etmekte olan Ömer'in yanına gitti. Onun sözünü kesti. Sükûnet bulması için rica etti. "Yavaş Ömer! Beni dinle!" Ömer susmak ve dinlemek istemiyordu. Pürgaleyan bir halde halka hitap etmekte devam etti. Ebû Bekir hiç kendini bozmadan o da söz söylemek istediğine dair [VIII/47] işaret etti. Halk hürmetkâr bir halde ona döndü. Artık Ömer'e ehemmiyet vermediler. Bunun üzerine Ömer nutuktan vazgeçerek sözü Ebû Bekir'e bıraktı. Ebû Bekir umumi sükût ve dikkat içinde nutka başlayarak dedi ki:

"Ey nâs! Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim bilakis Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah daima ber-hayattır ve hiçbir zaman ölmeyecektir." Sonra Kur'ân'ın bir ayetini (III, 138) tilavet etti: "Muhammed bir Resulden başka bir şey değildir. Ondan evvel de birçok Resuller gelip geçmiştir. O ölürse yahut öldürülürse siz dönecek misiniz? Bunu yapan Allah'a hiçbir zarar vermiş olmaz. Fakat Allah müminlere mükâfat edecektir."[62] Bu sözler hâzirûn üzerinde garip bir tesir husule getirdi. Çünkü hiçbiri bu ayeti evvelce işitmiş olduğunu der-hatır etmiyordu. Mamafih kâffesi ayeti kabul etti. Ömer de bunu işitince üzerine baygınlık geldiğini hissetti ve Muhammed'in hakikaten vefat ettiğini nihayet anladı.[63]

62 Not-1 [VIII/47] İçinde Muhammed'in ismi bulunan bu ayet Hersfeld'e nazaran (115 ve 138 ve müteâkib) sonradan Kur'ân'a ilave edilmiştir. [VIII/48] Peygamber tarafından böyle bir ayet tebliğ olunmamıştır. Hadisin metni bile meşkûk tabirleri muhtevidir. Bunlardan ayetin o münasebetle Ebû Bekir tarafından icad edildiği manası çıkabilir. Hersfeld'in mütalaatı tasvibkârâne kabul edilebilecek surette kanaat-bahş olabilirse de Ebû Hüreyre'nin mevsukiyeti hakkındaki şüphe bakidir. Ayetin icadını Peygamber'in vefatı yüzünden müminînin ruhlarında korku ve telaş hâsıl olduğu bu dakikaya müsadif gibi göstermesi tereddüt ile telakki olunabilir. Ebû Hüreyre tarafından nakledildiği tarzda şu vaka Kur'ân tefsiratının icabatına göre muhaddisîn tarafından icad edilmiş birçok hikâyelerden biri olmak zannını bana veriyor. Medhallerimizde bu babda birçok misaller gösterilmiştir.

63 Hişâm, 1012-1013; Taberî, 1. cilt, 1815-1817. Bakınız: Esîr, 2. cilt, 245, satır 2; Ebu'l-Fidâ, 2. cilt, 204; Şehristânî, 11, satır 14 ve müteâkib.

Peygamberin Telaffuz Ettiği Son Sözler

§25. En iyi hadisler (yukarı[da]ki fıkralara bakınız), Muhammed'e son düşüncelerinin ne olduğunu bildirecek bir söz söylemeden terk-i hayat ettirirler (§16, not 2). Bu sükût, bu babda itminan-bahş bir izahat vermeye muvaffak olamayan muhaddisîni elim bir tereddüte düşürmüştür. Muhammed her şeyi biliyor idiyse niçin vefatı[nın] gayet yakın olduğunu ashaba haber vermedi? İslamiyet'i o kadar kanlı muharebât-ı dahiliyyeye düşmekten kurtaracak son talimatı niçin tebliğ etmedi? İşte İslamiyet âleminde bu umu-
[VIII/49] mi histen dolayı birçok hadisler vücud bulmuştur. Bunların mevzu oldukları şüphesizdir. Hal-i ihtizârdaki Peygamber'in son arzuları hakkında bu hadislerde muhtelif rivayetlere tesadüf olunur. Hepsi, ikinci asr-ı hicriyyedeki siyasî fırkalarla ilm-i kelam mektepleri arasında münakaşa edilen meseleleri susturmak fikriyle icad edilmiş ibarâtı hâvidirler.

Onları burada mufassalan kaydetmek lüzumsuzdur. İçlerinde bir tanesi (isnad ber-mu'tâd şayan-ı itimad bir menba olmayan İbn Abbâs'a müntehi olur.) hal-i ihtizârda bulunan Peygamber'in kendisini mescitte minbere kadar götürdüğünü, müminlere irad-ı nutuk ettiğini, haksızlık ettiği kimselerden hakkını talep eylediğini hikâye eder. "Çünkü kin ve husumet benim tabiatımda yoktur. Böyle bir fikir beslemedim. Bende olan hakkını isteyen bir kimse içinizden en çok sevdiğim adamdır." Bunun üzerine birisi ayağa kalkarak üç dirhemin iadesini talep etti. Muhammed derhal bunu verdirdi. Muhammed'in daveti üzerine, hâzirûndan birçoğu da kabahatlerini itiraf ettiler. Muhammed kâffesi için mağfiret-i ilahiyeyi istirham etti. Birisinin itirafatı neticesinde Ömer itiraz etmek üzere başını kaldırdığı zaman Muhammed, mütebessimâne şu sözleri söyledi: "Ömer benimle beraberdir. Ben de Ömer ile beraberim.

Not-2 [VIII/48] Aynı vakayı hafif farklarla Buhârî'de hikâye edilmektedir, 3. cilt, 190, satır 5 ve müteâkib.

Benden sonra hakikat nerede bulunursa bulunsun, Ömer ile beraber olacaktır."[64] [VIII/50]

§26. Diğer bir hadise nazaran (mevzu bir isnadı vardır, Abdullâh b. Mes'ûd'a müntehi olmaktadır.) Peygamber, vefatından bir ay evvel müminîne vefatı[nın] yakın olduğunu haber vermiş, Âişe'nin evinin içinde (!) toplanan müminîne bir nutuk irad etmiştir. Vefatından sonra naaşına edilecek muameleye ve tedfinine dair talimat vermiş, hatta naaşının yanında dua etmek üzere inecek meleklerin isimlerini, adetlerini ve sıralarını bile tarif eylemiştir.[65]

Şiî metinlerde Peygamber'in esna-i ihtizârında verdiği başka talimata da tesadüf ederiz. Bunlar, manasızlıkları dolayısıyla zikredilmeye değerler: Ali, Muhammed'in naaşını yıkadıktan sonra göbeğinde ve gözünün çukurlarında kalan su damlasını içecekti. Çünkü bunu yapınca bütün zamanların Peygamberlerinin ilim ve hikmetine varis olacaktı.[66]

§27. (İbn İshâk an Sâlih b. Keysân an ez-Zührî an Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe an Âişe). Temin olunduğuna göre Muhammed, son hastalığı esnasında, vefatından pek az evvel [VIII/51]

64 Taberî, 1. cilt, 1801-1803; Esîr'e de bakınız: 2. cilt, 241, satır 18 ve müteâkib.

65 Taberî, 1. cilt, 1804-1806; bakınız: Esîr, 2. cilt, 242, satır 3 ve müteâkib; Haldûn, 2. cilt, zeyl 61-62.

66 Mîrhând, 2. cilt, 223, satır 4 ve 224, satır 16.
Not-1 [VIII/51] Müslüman muhaddisîni Muhammed'in nasıl olup da bir vasiyyetname bırakmadığını, vefatından evvel son arzularının nelerden ibaret olduğunu bildirmediğini izah için uğraşıp durmuşlardır. Bundan dolayı ortaya mevzu bir hadis çıkarmışlardır. Bu hadis, İbn Abbâs'a müntehi olur. Bunda rivayet edildiğine göre Peygamber esna-i ihtizârında Ali'yi çağırtmıştı. Bunu kıskanan gerek Âişe gerek Hafsa da pederleri Ebû Bekir ile Ömer'i çağırtmışlardır. Bu kadınların hilesi neticesinde Ali yalnız kalamamıştır. Yanında Ebû Bekir ile Ömer de bulunmuştur. Muhammed bunları hep bir arada görünce lüzum olursa kendilerini çağırtacağını söyleyerek onları geri göndermiştir (Taberî, 1. cilt, 1810-1811). Hadisin gayesi Ali yalnız gelmiş olsa idi Peygamber'in ona sarih talimat vereceğine ve onu halef olarak intihâb edeceğine bizi inandırmaktan ibarettir. Fakat üçünü birden görünce pek mühim olan beyanatını başka bir vakte ta'lîk etti ve bu sırada muvakkaten imamet etmek üzere hepsinin en ihtiyarı sıfatıyla Ebû Bekir'i tayin eyledi.

gayet haiz-i ehemmiyet iki şey söylemiştir. Bunların birisi Peygamberlerinin kabrini bir mevzu-ı ibadet addeden kavmi Allah'ın helak etmesi temennisinden ibarettir. Diğeri de Cezîretülarab'da iki din bulunmaması lüzumudur.[67]

67 Hişâm, 1201; Taberî, 1. cilt, 1797, 1834; Esîr, 2. cilt, 240, satır 18.
Not-1 [VIII/52] (A) Bu hadiste istikbale ait iki doğru vakanın esası mevcuttur. Muhammed hiçbir zaman bunu evvelden tahmin edemezdi. Mevzu bahis olan iki sözden birincisi liberal kelam mekteplerinin, Hristiyanlar arasında İsa'nın şahsına karşı mevcut olan ibadete şebih bir surette Peygamber'in şahsı hakkında bir ibadet tesis etmesine mâni olmak yolundaki bir teşebbüslerine delalet eder. Diğeri de halife olduğu zaman Arabistan'dan Hristiyanların ve Yahudilerin tardını emr etmiş olan Ömer'i mazur göstermeye matuftur (23. sene-i hicriyye vakâyıına bakınız. Belâzurî, 66, satır 19, burada isnad ancak Ömer b. Abdilazîz'e [vefatı 101] kadar çıkar.).
(B) İkinci sözün sahteliği, muhaddislerin gözünden kaçmış iki vaka ile de sabittir. Daha o günlerde Arabistan'dan gayr-i müslimlerin tardı *{kovulması}* düşünülmekte olduğu iddiası bu vakalarla tekzib olunur. Biri Yemen'de meşhur San'a Hristiyan klisesinin halife-i Abbasi Ebû Ca'fer el-Mansûr [vefatı 158] zamanına kadar payidar kalmasıdır (Medhale bakınız: §117, satır 1). Bu, ispat eder ki Hristiyanlar Arabistan'da ikinci asr-ı hicriyyeye kadar rahatça yaşamakta ve ahkâm-ı diniyyelerini ifa etmekte devam eylemişler, hiçbir tazyîke uğramamışlardır. Diğer vaka şudur: Medine'den üç günlük mesafedeki "Vâdilkurâ" Yahudi cemaati ile biraz daha şimâlde bulunan Teymâ cemaati yerlerinden çıkarılmamışlardır (7. sene, §48 ve not 7). Binaenaleyh Muhammed, gayr-i müslimlerin Arabistan'dan tardını emretmiş olsa idi ve Ömer bu emri mevki-i fiile koymak istese idi San'a'daki Hristiyan kiliseleri kaldırılır, Vâdilkurâ ve Teymâ Yahudileri tard olunurdu. Bir de şüphe yoktur ki, Muhammed bu emri verse idi halife Ebû Bekir onu daha evvel icra ederdi. Hakikatte, gayr-i müslimlerin Cezîretülarab'dan tardı 2. ve 3. asr-ı [VIII/53] hicrî taassubunun bir eseridir. Bu his, Muhammed zamanında nâ-be-mevsim idi. Çünkü o zaman daha Arapların beşte dörtten fazlası müslüman değildir.
(C) Şayan-ı dikkattir ki Mûsâ b. Ukbe'nin [vefatı 141] Berlin'deki eserinde şu hadise tesadüf edilmektedir: "Mûsâ b. Ukbe an Nâfi' an Abdullâh b. Ömer: Halife Ömer Yahudilere, Hristiyanlara ve Mecusilere işlerine göre Medine'de üç günden fazla kalmak için müsaade etmezdi. Derdi ki: İki din (Arabistan'da) bir arada mevcut olamaz. Bundan dolayı Yahudileri ve Hristiyanları Cezîretülarab'dan tard etti." (Sachau, Musa, 14 ve 22) Zikrettiğim hadislerin kâffesinden kadîm olan bu hadiste görüyoruz ki Arabistan'da iki dinin mevcudiyetinin menedilmesi fikri Ömer'den çıkmştır. Sonra, mu'tâd *{alışılagelmiş}* olan ameliye ile bu fikir Peygamber'e atfedildiği ve halifenin Yahudilerle Hristiyanlara karşı muamelesi muhikk gösterilmek istenildi.

§28. (Ebû Avâne an Hîlal el-Vezzân an Urve b. Zübeyr an Âişe). Muhammed son hastalığında Âişe'ye dedi ki: "Allah Yahudilere lanet etti. Çünkü Peygamberlerinin mezarlarını ibadetgâha kalbettiler!".[68] Açıktan açığa Yahudilere tevcih edilen bu enbiyaya perestiş itabı *{peygamberlere tapınma tenkidi}* Müslümanlar için bir ihtar *{uyarı}* kıymetini haizdir. Buhârî'nin (sahife 187) diğer bir fıkrasından bu fikir daha açık surette anlaşılıyor. Orada bu sözlere: "Onların yaptıklarından ictinab ediniz." sözleri ilave edilmiştir. [VIII/52]

§29. (Sa'îd b. Cübeyr an İbn Abbâs). Peygamber'in, vefatından evvel söylediği son sözler şunlar olmuştur. "Cezîretülarab'dan müşrikleri tard ediniz. Hey'et-i seferiyyeleri benim yaptığım tarzda kabul ediniz." Üçüncü bir şey daha ilave etmek istiyordu. Fakat sonra sustu. İbn Abbâs: "Yahut ben unuttum!" diyor.[69] [VIII/54]

§30. Aynı surette mevzu diğer bir hadis (Ma'mer an ez-Zührî an Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe an İbn Abbâs) Muhammed'in hal-i ihtizârda iken hâzirûndan yazı yazmak için lazım şeyleri istediğini, bir kitap yazmak fikrinde olduğunu ve bundan sonra artık hata kabil olmayacağını söylüyor. Hazır bulunanlar Peygamber'in baygınlık arasında bunları söylediğine zahib oldular. Bazıları muhtazırın arzusunu yerine getirmek fikrinde oldukları halde diğerleri Muhammed'in hastalık hasebiyle artık kendine mâlik olmadığını insanlara kâfi rehber olmak üzere Kur'ân var iken bu kitaba lüzum bulunmadığını söyleyerek mümanaât ettiler. Mamafih bu noktada reyler müttehit değildi. Muhammed'in evindeki kimseler birbirleriyle münakaşa ettiler. O kadar gürültü yaptılar ki Peygamber [VIII/55]

68 Buhârî, 3. cilt, 187, satır 1 ve müteâkib.

69 Buhârî, 3. cilt, 185, satır 7 ve müteâkib. Bakınız: Esîr, 2. cilt, 242-243; Haldûn, 2. cilt zeyl, 62, satır 12; Mîrhând, 2. cilt, 225, satır 16; Hond, 1. cilt, 3. cilt, 79, satır 65.
Not-1 [VIII/54] Üçüncü tavsiyenin halef meselesine ait olduğu ihtimaline mâ-fevk-i tabii esbab-ı mechuleden dolayı bunu söylemekten menedildiği işrab olunmaktadır.

kızarak nihayet hepsine çekilip gitmeleri için emir verdi. Son talimatını yazmak fikrinden vazgeçti.[70]

§31. Diğer bir rivayette (Zührî an Saîd b. Müseyyeb an bir âlim an Âişe) beyan edildiğine göre, bir defa Peygamber en sevdiği zevcesi Âişe'ye her Peygamber'in vefat etmeden evvel Allah'tan cenneti görmek lütfuna nail olduğunu ve orada oturmak istediği mevkiyi intihâb ettiğini (mak'ade) söylemiştir. Bunun için Muhammed başı Âişe'nin dizinde, hal-i ihtizâra geldiği zaman Allah ona cenneti göstermiş ve Muhammed cennetteki makamını intihâb ederken nazarını odanın tavanına kaldıra-
[VIII/56] rak yüksek sesle Rafîku'l-A'lâ (melek Cebrâîl) demiştir.[71]

§32. Peygamber tarafından telaffuz edilen son sözler hakkında başka rivayetler de mevcuttur.[72] Fakat bunların bir kıymet-i tarihiyyesi yoktur. Kısm-ı azamı aynı esas üzerine muahharan hadislerin icad ettikleri şeylerden ibarettir. Mamafih, Peygamber vefat ederken kendini bilmez bulunduğu bir sırada manasız birtakım kelimeler telaffuz etmiş, bunları yalnız Âişe'nin işitmiş olmasına ihtimal verilebilir. Çünkü Âişe onu dizlerinde tutuyordu. Âişe[nin] sonra, Muhammed'in son dakikasının ehemmiyet-i azimesini anladığı zaman, bu rabıtasız sözlerde bir mana aramış ve son sözleri hakkında birtakım rivayetler uydurmuş olması kabildir.

Mamafih, hadislerin ısrarı gayr-ı kabil-i cerh surette şu kanaati veriyor ki Muhammed'in vefatı birdenbire vukû'a gel-

70 Buhârî, 3. cilt, 158, satır 10 ve müteâkib.
Not-1 [VIII/55] Bu vakanın diğer rivayetleri hakkında şu eserlere de bakınız: Halebî, 3. cilt, 580-581; Mîrhând, 2. cilt, 225, satır 10 ve müteâkib; Hond, 1. cilt, 3. kısım, 79, satır 7. Bütün Şiîler bu mevzu hadise büyük bir ehemmiyet verirler. Çünkü Muhammed'in halef olarak Ali'yi göstermek istediğini ima eder. Sprenger'ın bu babdaki mütalaatı ve gayr-ı kabil-i kabul farziyyatı hakkında 10. seneye bakınız. §69 A ve Sprenger, 3. cilt, 552-553.

71 Buhârî, 3. cilt, 186, satır 5 ve müteâkib, 191, satır 15. Hafif farklarla sâir rivayetler için bakınız: Buhârî, 3. cilt, 189, satır 18 ve müteâkib; Esîr, 2. cilt, 243, satır 16; Hamîs, 3. cilt, 591, satır 28 ve müteâkib; 593, satır 3 ve müteâkib; Mîrhând, 2. cilt, 222, satır 18-21.

72 Mesela Buhârî'ye bakınız, 3. cilt, 189.

miştir. Son anında hazır bulunan yegâne insan Âişe'den ibarettir. Âişe Muhammed'in vefat ettiğini, dizlerinde zevci değil [VIII/57] bir naaş bulunduğunu bir hayli zaman fark etmemiştir.

Peygamber'in Tarih-i Vefatı

(13 Rebîülevvel = 8 Haziran 632)

§33. Muhammed'in vefat ettiği haftanın günü hakkında menba'larda ihtilaf yoktur. Hepsi, Rebîülevvel'de bir pazartesi günü vefat ettiğini beyanda müttehittirler. Fakat bunun ayın hangi pazartesi gününde vukû'a geldiğini tayin hususunda ihtilaf görülüyor. Başlıca iki rivayet vardır. Fakat ikisinde de ayın gününde hata edilmiştir.

(A) (Ebû Mihnef an fukaha-i ehl-i Hicân): Ṛebîülevvel'in ikinci Pazartesi'sinde öğleyin. Ebû Bekir o gün halife ilan edildi. Aşağıda §41. fıkraya bakınız.

(B) (Vâkıdî): Rebîülevvel'in 12. pazartesi günü. Muhammed ertesi salı günü, öğleye doğru, güneş alçalmaya başlamış olduğu sırada defnedildi.[73]

73 Taberî, 1. cilt, 1815.
Not-1 [VIII/57] (A) Bakınız: Esîr, 2. cilt, 244; Ebu'l-Fidâ, 1. cilt, 186; Halebî, 3. cilt, 595, satır 21 ve müteâkib. Burada Pazartesi'nin 12. güne tesadüf edemeyeceğini, 13 yahut 14 Rebîülevvel olacağını ispat için Süheylî'den istişhad olunuyor. 9. sene-i hicriyye Zilhiccenin dokuzundan itibaren hesap [VIII/58] yürütülür. O, bunun bir cuma gününe müsaddif bulunduğunu iddia eder. Süheylî'nin mütaalası kısmen doğrudur. Mamafih 9. sene-i hicriyye Zilhicce'sinin 9'u Cumartesi'ye müsadiftir. Bundan dolayı Rebîülevvel'in ikinci Pazartesi'si ayın 13. günüdür. Muhammed'in asıl yevm-i vefatı bu olmak icab eder.
(B) Ya'kubî'de 2. cilt, 129, satır 6, denildiğine göre Peygamber, Rebîülevvel pazartesi günü on dört gün hastalıktan sonra vefat etmiştir. Âzer (yahut Adar yani Mart. Mes'ûdi'ye bakınız: 3. Cilt, 410) şehrü'l-acmene tesadüf eder. Eutychius 102, Peygamber'in vefatı[nın], Ebû Bekir'in intihâbı[nın] 12. sene-i hicriyyede (aynen!) vukû'a geldiği[nin] söylendiğini beyan eder. Gün ve ay tayin etmez. Derenbourg'un teklifi vechiyle bunun 11. sen diye tashihi meşrû' değildir. Çünkü müstensih gayet dikkatli bir adamdır. Paris tab'ının esasını teşkil eden el yazmasının adeta muharririn elinden çıkmış kadar kıymeti vardır.
(C) Tarih-i vefat hakikaten 2 Rebîülevvel'e tesadüf ediyorsa Peygamber ancak üç dört gün hasta yaşamış olmak iktiza eder. Çünkü Safer'in son iki gününde hastalanmıştı (§6. fıkraya bakınız). Bu rivayeti birçok

§34. İbn Ömer'e atfedilen bir hadise nazaran Peygamber Rebîülevvel'de vefat etmiştir.[74] Bu hadis hakikatte en mevsukudur. Çünkü İbn Ömer şayan-ı itimat bir râvîdir. Birçok teferruatı kayd-ı ihtiyat ile telakki edilmelidir. Olsa olsa Muhammed'in pazartesi günü vefat ettiğini kabul edebiliriz. Muhmmed'in bir pazartesi günü tevellüd ettiğine, pazartesi günü öldüğüne, Hacer-i Esved'i pazartesi günü kaldırdığına, Mekke'den pazartesi günü kaçarak Medine'ye Pazartesi vardığına dair İbn Abbâs'ın teminatı[nı] masal kabilinden addetmekle beraber vefatının pazartesi günü vukû'a geldiğini
[VIII/60] mevsuk telakki etmemiz mümkündür.[75] İki hadis, naaşın Salı ile Çarşamba arasındaki gecede defnedildiğini iddia ediyor.[76]

§35. Muhammed'in tarih-i vefatını doğru olarak kaydeden yegâne müverrih İbn Abdirabbih'dir (vefatı 328). Peygamber'in 11. sene-i hicriyye Rebîülevvel'inin 13. pazartesi günü yani 8 Haziran 632 sene-i miladîsinde vefat ettiğini temin ey-

muharrir kabul etmemişlerse de tarih ve vakâyı' itibarıyla bir kıymeti vardır. Diğer rivayet bilakis 14 günlük bir hastalığı kabul eder. Bunun takriben on bir günü esnasında Muhammed zevcelerini münavebeten ziyarete devam etti (Haldûn, 2. cilt, zeyl, 61). Bu pek az muhtemeldir. Muhammed'in hastalık müddeti muhaddisîn tarafından mübalağa edilmiştir. İhtimalki bir müddet Muhammed kendisini pekiyi hissetmiyordu. Fakat hadislerin tekmil-i muhteviyatı kabul ediyor ki hastalığın had safhası birden bire geldi ve vefat nagehânî oldu. Tevarüs meselesini hall için bazı tedbirler ittihaz etmeye vakit kalmadı. [VIII/59]
(D) Tenbîh'de 181, satır 3 ve müteâkib, Peygamber'in tarih-i vefatı hakkındaki rivayetlerin bir hülasasına tesadüf ediliyor. Yukarıdakilerden başka 9 Rebîülevvel (Perşembe!) Pazartesi'den bahsolunuyor. Sonra Muhammed'in İsfenderiye şehr-i İraniyesinin 16. günü vefat ettiği ilave ediliyor (Bîrûnî, Chron. 52 ve 82. Yani İran senesinin son ayı. Ki ilkbahar tesâvî'-i leyl ü nehâr ile başlardı). Buhtunnasr tarihinin 1380. senesidir. İskender tarihinin 943. senesi Haziran'ının 3'üne tesadüf eder. Nûşirevân'ın İran tahtına cülûsundan yüz sene sonradır.

74 Taberî, 1. cilt, 1836; Halebî, 3. cilt, 596, satır 1.

75 Taberî, 1. cilt, 1255-1256, 1836; Hamîs, 1. cilt, 380; Halebî, 2. cilt, 60.

76 Taberî, 1. cilt, 1837.
Not-1 [VIII/60] Bir hadise nazaran (İbn İshâk an Sâlih b. Keysân an ez-Zührî an Ubeydullâh b. Utbe an Âişe) Peygamber'in vefatı, tam 12 Rebîülevvel'de yani hicretten sonra Medine'ye muvasalatının onuncu sene-i devriyesinde vukû'a gelmiştir. Bu suretle Medine'de tamam 10 sene yaşamış oluyor (Taberî, 1. cilt, 1834).

ler.[77] Burada tedfinin Salı ile çarşamba geceleri arasında nısfü'l-leylde, "في جوف الليل", vukû'a geldiği ilave olunur).[78]

Ebû Bekir'in İntihâbı *{Seçilmesi}* [VIII/61]

(13-14 Rebîülevvel = 8-9 Haziran 632)

§36. (İbn İshâk bilâ isnad). Muhammed son nefesi verince Medine Müslümanları, ensar koşup Benî Sâideler'in avlusunda (Sakîfe) Sa'd b. Ubâde'nin nezdinde toplandılar: Bu sırada Ali, Talha ve Zübeyr müteessir bir halde Âişe'nin ikametgâhına çekiliyorlardı. Sâir muhacirûn Ebû Bekir'in yanına gitti. Üseyd b. Hudayr, Benî Abdüleşheller'le[79] beraber bunlara iltihak etti. Bu sırada bir adam Ebû Bekir ile Ömer'in yanına gelerek mühim bir haber getirdi: "Benî Sâideler'in avlusunda Sa'd b. Ubâde'nin etrafında toplanan ensar onunla birleşmiştir. Eğer makam-ı iktidarı arzu ediyorsanız iş daha ciddiyet kesb etmeden evvel onların yanına gidiniz." Muhammed henüz gayr-ı medfun bir halde evinde duruyordu. Tedfin hazırlığı bile ikmal olunmamıştı. Mütevveffânın ailesi kapıyı kapamıştı. Bunun üzerine Ömer, Ebû Bekir'e dedi ki: "Kardeşlerimiz ensarın yanına gidelim ve ne yapmak tasavvur ettiklerine bakalım."[80] Mamafih İbn İshâk vakâyı'ın hikâyesine

77 Ikd, 2. cilt, 248, satır 4-5.

78 Garb muharrirlerinden Weil'i zikredeceğiz. Muhammed'in vefatını 7 yahut 8 Haziran diye gösterir. Sprenger (3. cilt, 554) 8 Haziran diyorsa da neden dolayı bunu tercih ettiğini izah etmez. Aynı tarihi Müller (1. cilt, 170), Muir (Annals, 1. cilt ve Muhammed, 4. cilt, 280, not) ve sâir bütün mühim İslamiyet müdakkikleri tarafından da kabul edilmiştir.

79 Not-1 [VIII/62] Medinelilerin hükümeti idareye doğrudan doğruya iştirak için iddia ettikleri hak, bilhassa Evslerle Hazrecler arasındaki kadîm husumetin hatıralarından dolayı akamete müncir oldu. Teşebbüs Hazreclerden geldiği için Evsler onları takip etmek istemediler. Hazreclerin hükm ü nüfuzuna tebaiyetten ise Kureyşî fırkasını tercih ettiler. Bütün Evsler Üseyd b. Hudayr ile beraber idiler. Mesela Halebî'ye bakınız: 3. cilt, 600, satır 23 ve müteâkib. Sâir Müslümanların tasvib-i sâkinânesine istinad eden bu iki unsurun (Kureyşîlerle Evsler) müttehidâne hareketine karşı Hazrecler bir şey yapamadılar. Kadîm ayrılık taraftarlarına karşı vifak ve ittihad fırkası galebe çaldı.
Ya'kûbî'nin metninde (2. cilt, 137, satır 18-19) Üseyd'e hataen Hazrecî deniyor.

80 Hişâm, 1013.

devam etmiyor. İbn Hişâm'ın metninde mevsukiyeti meşkûk uzun bir hadisin araya karıştığını görüyoruz. Bunun İbn Abbâs'a müntehi olduğu iddia ediliyor. Ensarın meşhur ictimâ'ı
[VIII/62] ve Ebû Bekir'in intihâbı bu hadiste hikâye edilmektedir. Fakat öyle bir tarzda ki pek az itimat telkin ediyor. (Peygamber vefat edince Ali, Zübeyr, Talha, Üseyd b. Hudayr, Selmân-ı Fârisî, Mikdâd ve Ebû Zer ile birlikte Fâtıma'nın odasına çekildi.)

§37. (İbn İshâk an ez-Zührî an Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ûd an Abdullâh b. Abbâs an Ömer b. Hattâb). Mevzumuzla alakası olmadığı için bertaraf ettiğimiz uzun bir mukaddimeden sonra metin, bir tarafa çekilmiş olan Ali ile Zübeyr'in ve taraftarlarının korkakça vaziyetine mukabil[81] Ömer'in nasıl Ebû Bekir ile birleşerek ensarın ictimâ'ına
[VIII/63] doğrudan doğruya müdafaa suretiyle şedid bir harekette bulunduğunu hikâye ediyor (Ömer kendi ağzından bu hikâyeyi yapıyor. Bu şüpheli bir şeydir.). Maksatları Müslüman cemaatinden muhtemel bir ayrılığa meydan vermemekti. Ömer ile Ebû Bekir, Benî Sâideler'in avlusuna doğru koştukları sırada (ihtimalki yanlarında muhacirûndan bazı ashab ile Medineli Eşhelîler'den de bazı kimseler vardı) iki zata rast geldiler.[82]

81 Not-1 [VIII/65] Her şeyden evvel Ali ile Talha ve Zübeyr'in korkakça harekâtı şayan-ı dikkattir. Bunlar dirayet-i siyasetten mahrum kimselerdi. Seciyeleri de metin değildi. Ziyanın büyüklüğü altında ezildiler ve Mekke fırkasının riyasetini deruhde etmek yolunu bilemediler. İbn İshâk tarafından verilen malumat da pek kıymettardır. Son derece de mühim olan bu dakikada ensar, kadîm husumetleri unutmadı. Adetleri çok olmayan Evsler fırkası Üseyd b. Hudayr'ın riyaseti altında[ki] Hazrecîlerden biri[nin] makam-ı iktidara gelmesi için Ebû Bekir ve Ömer ile birleştiler. Mekkelilerin muzafferiyet-i siyasiyyesini temin eden en büyük amil Medineliler arasındaki nifak olduğu şüphesizdir. Ebû Bekir ile Ömer'in müşterek gayretleri bu nifaktan mahirane ve azimperverane müstefid oldular. Ömer ve Ebû Bekir evlerine çekilecek yerde fırtınaya cesurane göğüs verdiler ve ona galebe çaldılar. Kezalik yine pek şayan-ı dikkattir ki daha Peygamber henüz vefat eder etmez bütün ihtirasat, bütün hırs-ı câhlar zincirden boşandılar. Bu kadar azim hırs-ı câhların münazaası hüküm sürerken hakkında havf ve hürmet beslenen Peygamber'in henüz ılık cenazesi terk-i hayat ettiği sefil odada unutulmuş ve ihmal edilmiş bir halde yatıyordu.

82 Uveym b. Sâide ile Ma'an b. Adî el-Aclânî: Hişâm, 1016-1017; Taberî, 1. cilt, 1824.

Bunlar Ebû Bekir ile Ömer'in ensarın toplandığı yere gittiklerini duyunca ihtimalki bir münazaa çıkar korkusuyla kendilerini vazgeçirmeye çalıştılar. Ömer, tebdil-i fikir eylememesi için ısrar etti. Ebû Bekir ile birlikte avluya orada toplanmış olan Ensarın ortasına cesurane girdi. Girer girmez cemaatin ortasında bir harmaniye sarılmış bir adama dikkat ettiler. Gayet muzdarip gibi görünüyordu. Bunun Hazrecî Medinelilerin namzedi Sa'd b. Ubâde olduğunu öğrendiler. Bu müşkil dakikada Sa'd hasta idi. Ömer ile Ebû Bekir vasıl oldukları zaman Medineli bir hatip irad-ı nutuk ediyordu. Birçok şeyler arasında, Mekke muhacirlerinin de aleyhinde bulunuyor, onları bütün hükm ü nüfuzu ellerine geçirmek ve Medineliler tarafından İslamiyet'e ifa edilen hizmet-i azimeyi tanımamazlığa gelmek arzusuyla itham ediyordu. Daima âteşin olan Ömer, hatibe cevap vermek ve ithamatı şiddetle reddetmek istiyordu. Fakat çok şükür Ebû Bekir kendisini zabtetti. Daha ihtiyatkâr, daha mülahazalı olan Ebû Bekir sakin ve i'tilafçı bir tavır ile söz aldı. Medineliler tarafından ifa edilen gayet azim hizmete bol bol şehadet ederek pürgaleyân ruhları teskin ettikten sonra sâir Araplar tarafından yalnız Kureyşî bir Arabın hükm ü nüfuzu[nun] kabul ve teslim edilebileceği fikri üzerinde metin bir surette ısrar etti. Sonra hâzirûnu ya Ömer veya o sırada yanında bulunan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a sadakat yemini etmeye davet ederek nutkuna nihayet verdi. Medinelilerden bir zat biri Kureyşî, diğeri Medenî iki reis intihâb edilmesi teklifinde bulunduysa da bu teklif hüsn-i kabul görmedi. Şiddetli bir münakaşa başladı. Hepsi birden bağrışıyordu. Ömer, gürültünün hakiki bir kavgaya münkalib olmasından korktu. Münasip bir zaman bulunca ileriye atıldı. Ebû Bekir'in elini tuttu. Kendisine teklif edilen şereften vazgeçti ve Ebû Bekir'e ilk olarak itaat ve sadakat yemini etti. Onu Peygamber'in halefi ilan etti.[83] [VIII/64]

83 Not-2 [VIII/66] (A) İbn Abbâs'a atefedilen bu hadis, cereyan eden vakanın hakiki bir hikâyesi gibi telakki edilmemelidir. İslamiyet'in mukadderatını tayin edecek o unutlmaz sahnenin ihyası yolunda pek kadîm bir teşebbüs şeklinde kabul olunmak iktiza eder. Görülüyor ki Ebû Be-

kir'in intihâbı pek fırtınalı bir surette cereyan etmiştir. Anlaşıldığına nazaran sonra biri bu kadar aculane yapılan bir intihâbın meşrû'iyeti hakkında şüphe izhar eylemiştir. Filhakika bazıları bunun alelgafle bir şey (felte) olduğunu, sonra tahakküm ve takviyeye ihtiyaç görüldüğünü (فتمت) beyan ettiler (Hişâm, 1014, satır 1). Hadis, takip edilen hatt-ı hareketin gayet muntazam ve meşrû' olduğunu ispat gayesiyle tertib olunmuştur.

Ebû Bekir'in intihâbı bütün müminlerin ittifak-ârâsıyla vukû'a gelmeyip hususi bir evde tesadüfen toplanmış küçük bir ekalliyetin *{azınlık}* gürültülü bir ilanı neticesinde tahakkuk ettiği cihetle hiçbir suretle muntazam ve meşrû' olamazdı. Hiçbir emsal mevcut değildi ki bir kaide diye kabul edilebilsin. Onun için gayet büyük bir galeyan ve heyecan içinde bulunan, hiçbir sıfat-ı vekâleti haiz olmayan bir avuç adam ondan evvel hiç görülmemiş bir vazifeyi Ebû Bekir'e tevdî eyledi. Böyle bir şey yapmaya zerre kadar hakları yoktu. Halebîye de bakınız: 3. cilt, 605, satır 20 ve müteâkib.

(B) Muhaddisînin bütün gayret ve hünerlerine rağmen Ebû Bekir'in intihâbı[nın] tamamen meşrû' addedilemeyecek alelacele bir hareket olduğu hatırası izale edilememiştir. Hikâye edilen vakalardan bedihi surette nümayan oluyor ki Ebû Bekir ashabdan küçük bir ekalliyet tarafından halife ilan edimiştir. Bunların da hemen kâffesi Medineli idi. Bundan dolayı, ictimada hazır bulunmamış sâir Mekkeli muhacirûnun ve bu manada birinci derecede Ali, Zübeyr ve sâire gibi nüfuz ve iktidara pek haris olanların [VIII/67] şiddetli bir teessür duymaları ve bidayette intihâbın bütün ashabın arzusunun mahsulü olduğunu göstermeye gayr-ı kâfi anasırdan mürekkeb nakıs bir ictimâ'ın kararını kabul etmek istememeleri pek tabiidir. Nureddîn el-Halebî gibi bazı muharrirler Ömer ile Ebû Bekir'in aculane hareketlerini mazur göstermek için Benî Sâ'idelerin Sakîfe'sindeki o meşhur intihâbı yapan ashabın hareketlerini "mazur gösterecek" pek mühim esbab-ı siyasiyye bulunduğunu ispata çalışmışlardır (Halebî, 3. cilt, 610, satır 7 ve müteâkib). Ebû Bekir'in hareketinin mazur görülmeye (عذر) muhtaç olduğunun kabul edilmesi cereyan eden vukû'atın mahiyet-i hakikiyesini anlamak hususunda bizce pek kıymetttar bir işarettir.

(C) Ebû Bekir'in intihâbı hakkında Ebû Ma'şer'in kısa bir hadisi de mevcuttur. Bunda başka mühim tafsilata tesadüf edilmez. İbn İshâk'ın rivayetini esaslı noktalarda teyit eyler. Mâmafih Ebû Bekir'in ağzından söyletilen "Bizim içimizden umera (hükümdar), sizin içinizden vüzera (nazırlar) intihâb edilsin." sözleri muahharan vuku bulmuş bir ilavedir. Çünkü "vezir" kelimesi İbrânî'dir (Darmester'e nazaran Etudes Iran, 1. cilt, 58 ve not 3, Pehlevî vî-şîr kelimesinden ki bu da karar vermek manasına vî-şîrâdan. Brown'a da bakınız: Litt. Hist., 255-256; Nöldeke'ye nazaran Perser, 53, 444-445 belki arabî'l-asıldır. Enger'e bakınız: Ueber das Vezirat ZDMG. 13. cilt, 1855, sahife 240). Araplar bu kelimeyi ancak hicretin ikinci asrında tanıdılar ve kullanmaya başladılar. Bu hadiste bir Şiî temayülü de meşhurdur. Çünkü ensarın bir kısmının yalnız Ali'yi halife intihâb etmek istedikleri, başka kimseyi layık görmedikle-

Hâzirûndan birçoğu Ömer'in misaline iktifa ettiler. Bütün ashab ve birçok Medineli onlara iltihak eyledi. Ekseriyet[84]

ri anlaşılmaktadır (Taberî, 1. cilt, 1817-1818). Esîr'e de bakınız: 2. cilt, 246, satır 9 ve 13.

[VIII/68] (D) Bu fıkradaki hadisten ve bilhassa diğer bir hadisten (Taberî'ye bakınız, 1. cilt 1819, satır 7-8) anlaşıldığına göre ensar bütün Müslüman cemaatinin hükümdarı olmak üzere bir Medineli intihâb etmeyi hiçbir zaman akıllarına getirmemiştir. Bunlar Müslüman cemaatinin işlerini idare için Kureyşîlerin mümessileriyle birlikte hareket edecek bir mümessil-i mahsus tayin etmek fikrinde idiler. Hadis diyor ki: "Ensar, içlerinden birine izhar-ı itaat etmek için Benî Saideler'in çatısında (ظله) toplandı. Dediler ki: Bizim aramızdan bir emir, Kureyşîlerden de bir emir intihâb edilsin." Yine bu hadiste (İsnad: Zekeriyâ b. Yahyâ ed-Darîr an Ebû Avâne an Dâvûd b. Abdillâh el-Evdâ an Humeyd b. Abdirrahmân el-Humeyrâ) Ebû Bekir'in ağzından hikâye edilen nutukta birçok şeyler arasında ensar için medar-ı iftihar birtakım sözler de vardır. O suretteki nihayet Ebû Bekir Sa'd b. Ubâde'ye bile Kureyşîlerin tefevvukunu tasdik ve ensarın ancak vüzera olabileceklerini kabul ettiriyor. Hadisin sonunda hikâye edildiğine göre Zübeyr, Ebû Bekir'in intihâbını haber alınca kılıcını çekmiş, Ali halife oluncaya kadar bunu kınına sokmamaya ahd eylemiştir. Ömer kılıcı aldırmış ve bir taşa vurarak kırılmasını emreylemiştir. Ömer'in tehdidatı üzerine ve aynı zamanda her türlü makamatın bî-faide olduğunun anlaşılması neticesinde Talha ile Zübeyr, hiç istemeye istemeye Ebû Bekir'e sadakat yemini ettiler (Taberî, 1. cilt, 1818-1820).

(E) Sünnî menabi'den birçok hadis mevcuttur ki bunlar Ebû Bekir'in intihâb edilmesi[nin] Peygamber tarafından arzu edildiğini isbata sâ'îdir *{gayret göstermektedir}*. Fakat Muhammed'in kendisine bir halef tayinini düşünmüş olduğuna dair mevsuk malumat mefkût olduğu için muhaddisîn birtakım menkıbeler uydurdu. Güya Peygamber, vefatından evvel halefini o kadar sarîh surette tarif ve tasvir etmiş ki adeta "Benim halefim Ebû Bekir'dir." demeye muadil imiş [VIII/69] (حتى كاد يقول). Ceyş [Ya'kûb b. Muhammed b. Îsâ b. Abdilmelik'in rivayeti üzerine mi?] an Cerîr b. Abdillâh.

(F) Peygamber tarafından bırakıldığı iddia edilen bu talimat hakkında hep aynı kalıptan çıkma birçok ehâdîs mevcuttur ki bunları zikirde hacet görmüyorum. Çünkü hepsi de Ebû Bekir'in intihâbını meşrû' göstermek üzere sonradan icad edilmiştir. Açıktan açığa bir yalan olduğu cihetle bunu doğrudan doğruya iddia edemedikleri için dolambaçlı bir tarik ihtiyar etmişler. Muhammed'in halefini açıkça zikretmemekle beraber emin surette buna işaret bulunduğu iddiasına kalkmışlardır.

Bütün bu sözlerin Muhammed'in tabiatına ve i'tiyadâtına uyar şeyler olmadığı aşikârdır. Muhammed hiçbir zaman istikbali düşünmemiştir. Hiçbir zaman, kendilerinden sarîh surette ayrı kalmak istediği müşrik kâhinleri gibi istikbal hakkında muamma-âlûd imalarda bulunmamıştır.

84 Not-3 [VIII/69] İntihâbı herkes tasvib etmedi. Ebû Bekir'in intihâbını tasdik etmemiş olanların muhtelif cedvel-i esâmisine tesadüf ediyoruz (Ya'kubî'ye göre, 2. cilt, 148, satır 17 ve müteâkib):

Ebû Bekir'i halife intihâb edilmiştir diye ilan etti. O sıradaki
[VIII/65] nâ-kabil-i tasvir gürültü içinde birisi, rivayete nazaran Ömer, Peygamber'e tevarüs arzularını izhar ettiğinden dolayı Sa'd b. Ubâde'nin katlini teklif etmiştir. Fakat böyle bir şey vukû'a gelmedi.[85]

§38. Âtideki hadis pek şayan-ı dikkat ve ehemmiyettir (Hişâm İbnü'l-Kelbî an Ebû Mihnef an Ebû Bekir b. Muhammed el-Huzâî). (Ebû Bekir'in intihâbı henüz meşkûk bulunduğu bir sırada) Eslemler (ki malum olduğu üzere 8. sene, §159, Medinelilere muhasım ve Muhammed ile Benî Hâşimlerin dostları idiler.), Benî Saideler'in Sakîfe'sine doğru o kadar kalabalık bir halde koştular ki (ictimâgâha mevsıl olan) yollarda artık yer kalmadı. Bunlar Ebû Bekir'i halife ilan ettiler. Ömer dedi ki: "Eslemleri görünceye kadar netice hakkında şüpheli idim. Fakat onları görünce galebeden emin oldum."[86]

Tabir-i diğerle anlıyoruz ki Ebû Bekir'in intihâbı bilhassa ne Kureyşîlere ne Medine ensarına mensub olmayan müslümanların eseridir.[87]

§39. **(A)** Daha uzun bir hadis de mevcuttur (Hişâm İbnü'l-Kelbî an Ebû Mihnef an Abdullâh b. Abdirrahmân b. Ebî Amra el-Ensârî). Bu, yukarıda bahsettiğimiz hadislerin ihtiva ettiği malzemeden terkib edilmiş, içine ilaveler yapılmıştır.

(1) Ali b. Ebî Tâlib; (2) Abbâs b. Abdilmuttalib; (3) Fazl b. Abbâs; (4) Zübeyr b. Avvâm; (5) Hâlid b. Sa'îd; (6) Mikdâd b. Amr; (7) Selmân-ı Fârisî; (8) Ebû Zer el-Gıfârî; (9) Ammâr b. Yâsir; (10) Berâ b. Âzib ve (11) Übey b. Ka'b. Bunlara (12) Sa'd b. Ubâde'yi (§39, not 2) ve (13) Talha'yı da ilave edebiliriz (§44). Ikd'a da bakınız: 2. cilt, 250 ve 11. sene-i hicriyye §43 ve müteâkib fıkralar. Ali ile Ebû Bekir arasındaki sâir münasebât için 11. sene-i hicriyyenin son fıkralarına bakınız. [VIII/70] Mes'ûdî, 4. cilt, 183, satır 6 ve müteâkib, Benî Hâşimlerden hiç kimsenin Fâtıma'nın vefatından evvel Ebû Bekir'i tanımamış olduğunu beyan eder.

85 Hişâm, 1065-1066; Taberî, 1. cilt, 1820-1823; Esîr'e de bakınız: 2. cilt, 247, satır 3 ve müteâkib. Furât'a bakınız: yaprak 37-47 (râvî İbn İshâk), Ebû Bekir'i ilk halife ilan eden zatın Bişr b. Sa'd olduğunu söylüyor.

86 Taberî, 1. cilt, 1843, satır 5-8.

87 Weil'e de bakınız: 1. cilt, 4-5 ve not.

Muhtelif hadisleri mütemâdi bir hikâye-i tarihiyye haline kalb için vukû'a gelen bir teşebbüsten ibarettir. Ezcümle bunda [VIII/71] Sa'd b. Ubâde'nin Benî Sâ'idelere ait Sakîfe'de toplanan Medinelilere ensarın mezayası ve o an müşkilde bir reis intihâbı için ön ayak olmak vazifesinin onlara terettüp ettiğini gösteren delailin kuvveti hakkında bir nutkuna tesadüf ediyoruz. Hâlbuki Sa'd b. Ubâde hasta idi. Ebû Bekir'in mahall-i vakaya muvasalatından evvel hâzirûna irad-ı nutuk için bir dostunu yahut akrabasından birini tavsit etti *{aracı kıldı}*. Cümleleri yavaşça ona söylüyor, o da herkesin işitmesi için yüksek sesle tekrar ediyordu. Mamafih hikâyenin heyet-i mecmuasından anlıyoruz ki Ebû Bekir ile Ömer'in müdahelesinden evvel Ensar'ın ittihaz ettiği karar Medineliler arasında en yüksek reis intihâbı iddiasına kadar varmıyordu. Çünkü Ensar buna Kureyş'in hiçbir zaman razı olmayacaklarını biliyordu. Fakat Ensar tarafından ifa edilen hizmetler hiç olmazsa muhacirûnun hıdematına müsavi olduğu cihetle işlerin idaresini müsavi nüfuz ve kudreti haiz ve biri Medineli diğeri Mekkeli iki zata tefvîz etmek arzusunda idiler. Tabir-i diğerle Müslüman devleti bir "Duumvira" *{gücü ortaklaşa elinde bulunduran iki kişiden biri}* tarafından idare edilecekti. Medinelilere tebdil-i fikir ettirmek üzere Ebû Bekir'in ağzından irad olunan nutuk pek uzun ve mufassaldır. Muahhar devirlerin mahsul-i edebisidir. Şayan-ı dikkat hiçbir şeyi muhtevi değildir. Bilakis vezir [VIII/72] ve sultan Muhammed gibi tabiratı ihtiva eder. Bunlar da bu ilavenin muahhar bir devirde yapılmış olduğunu gösterir. Ebû Bekir'in nutkundan sonra yeni bir şey görüyoruz. O da Medineli Hubâb b. Münzir'in Ebû Bekir'in mütalaatını cerh etmek üzere ayağa kalkmasıdır. Gayet şiddetli idare-i kelam ederek ensarı hukuklarını yabancılara terk etmekten ise silaha sarılmaya teşvik ediyor. Hadîse ilave edilen bu dram rengi aşağıda hikâye edilen hadiselerden bütün bütün zahir oluyor. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Beşîr b. Sa'd da münakaşaya iştirak ederek bunlardan Beşîr Medineli olmakla beraber bütün dünyaya şamil bir ehemmiyeti olmayan münakaşanın uzamasına karşı itirazatta bulunuyor. Hâzirûnun hissiyat-ı âliyesine

müracaat ederek ihtirasat ve âmâl-i şahsiyeden vazgeçilmesini, Kureyşîlerin ve Peygamber kabilesinin fâikiyyet-i meşrualarının tasdik edilmesini rica eyliyor. Hâzirûn, henüz Beşîr'in ihtiyatkarane sözlerinin taht-ı tesirinde bulundukları sırada Ebû Bekir alelacele ileriye atıldı ve hâzirûnu ya Ömer'i ya Ebû Ubeyde'yi intihâba davet etti. Aşağısı malumdur. Çünkü yukarıda hikâye ettiğimizin aynıdır.[88] Yalnız şurasını sarîh surette öğreniyoruz ki Beşîr b. Sa'd'ın sözleri ve Evsler'in reisi Üseyd b. Hudayr'ın Hazrecler'e karşı hasedleri Kureyş fırkası-
[VIII/73] nın muzafferiyetini temin etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Ebû Bekir'in halife ilanını takip eden kargaşalık içinde Sa'd b. Ubâde az kalsın hâzirûnun ayakları altında eziliyordu. Çünkü herkes kendisini kabul ve biat makamında Ebû Bekir'in elini sıkmaya şitâbân olmuştu. Birkaç gün sonra Sa'd b. Ubâde, Ebû Bekir'e sadakat yemini etmiştir.[89]

88 Not-1 [VIII/73] Ebû Bekir'in intihâbına dair Halebî'de daha sâir birçok tafsilat vardır ki kısm-ı azamının kıymet-i tarihiyesi pek meşkûktur (Haleb 3. cilt, 600, satır 22 ve müteâkib). Ikd'de (2. cilt, 158) pek muahhar bir zamanın mahsul-i teşvişi olan bir nutka tesadüf [VIII/74] ediyoruz. Bunu fırtınalı celse esnasında Ebû Bekir ensara irad etmiş. Başka bir tarafta (Ikd, 2. cilt, 249, satır 15) da aynı vakaya ait daha tam ve mufassal bir hikâyeye tesadüf olunmaktadır.
Bakınız: Haldûn, 2. cilt, zeyl 63, satır 15 ve müteâkib; 64, satır 2 ve müteâkib ve Şehristânî, 12, satır 5 ve müteâkib.

89 Taberî, 1. cilt, 1837-1844.
Not-2 [VIII/74] (A) Başka haberler bunun aksini iddia ederler: Sa'd b. Ubâde uğradığı sükût-ı hayali hiçbir zaman unutamamış ve Ebû Bekir lehinde rey veren arkadaşlarına karşı senelerce husumet bir tavır almıştır. Artık camiye gelmiyor, rast geldiği ashaba selam vermiyordu. Hatta hac esnasında bile daima ayrı duruyordu. Ömer halife olduğu zaman Sa'd aynı surette yaşamakta devam etti. Bir gün Medine sokaklarında Ömer'e rast geldi. Halife kendisini durdurarak müstehziyane bir hayır-hâhlık ile ona tevcih-i kelam etti. Sa'd ters bir surette cevap verdi ve eskisinden daha hararetli bir halde Ömer'den ayrıldı. Ebû Bekir'e biat etmemiş olduğu gibi Ömer'e karşı da aynı suretle davrandı. Halife ile bu hadiseden sonra Suriye'de harbe gitti ve onbeşinci sene-i hicriyyede de şerefli bir ölüme nail oldu (Halebî, 3. cilt, 604, satır 11-19; daha aşağıda, satır 19-20'de Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin rivayetine istinaden Sa'd'ın hiçbir zaman iki halifeye biat etmemiş olduğu söyleniyor.).
(B) Ikd'e de bakınız: 2. cilt, 250, satır 28 ve müteâkib. Bunda Ömer'in Sa'd'ı biata icbar etmek üzere Havran'a bir adam gönderdiğini, Medinelinini kat'î cevab-ı reddi üzerine o adamın Sa'd'ı öldürdüğü temin ediliyor.

(B) Seyf b. Ömer tarafından rivayet edilen diğer bir hadis, Ebû Mihnef tarafından hikâye edilen sahneye daha bir takım (o duruma) dram tafsilatı ilave eder. Hubâb b. Münzir, Ebû Bekir'in mütalaatını cerh için ayağa kalktığı zaman Ömer şiddetli müdafaa etmiş, âteşin Medinelinin makam-ı tehditte elinde tuttuğu yalın kılıcı almıştır.[90] Bütün bu fıkralar sonradan uydurmalardır.[91] Burada "*Târîhu'l-Muzafferiye*'den" naklen Ebû Bekir'in, Ömer'in, Ebû Ubeyde'nin hep Kureyşîlerin fâikiyyetleri mevzuuna dair irad ettikleri nutuklar münderiçtir.

§40. Ensarın meşhur ictimâ'ı esnasında Ebû Bekir'in ağ- [VIII/75]
zından nakledilen nutukların hemen kâffesinde yalnız Kureyş neslinden bir adamın müslüman cemaatini idare edebileceği, çünkü Muhammed'in Kureyş'e mensup olduğu sözleri tekrar edilmektedir.[92]

Hâlbuki Ebû Bekir'in böyle bir muhakeme yürütmüş olması kabil değildir. Çünkü gerek kendisinin aleyhine gerek Peygamber ile yakından haiz-i karabet olmayan ashabdan herhangi bir zatın intihâbı aleyhine bir delil teşkil edebilirdi. Filhakika, bütün Araplar arasında yalnız Kureyşîler Muhammed'in akrabası sıfatıyla cemaatin idaresine ehil iseler karabet rabıtasının faikiyyeti bir kere tesis edince bütün Kureyş arasında da yalnız Muhammed'in en yakın akrabaları hilafeti deruhde etmek icab ederdi. Hâlbuki Benî Hâşim'den hiç kimsenin Sâ'ide'ler Sakîfe'sindeki ictimâ'ya iştirak etmedikleri malumdur. Bunlar Ebû Bekir'in intihâbını duyunca onu kabulden imtina ettiler. Çünkü nüfuz ve kudretin hakiki varisleri[nin] kendileri olduğunu iddia ediyorlardı.[93] Onun için diyebiliriz ki bu münasebetle Ebû Bekir'e atfolunan bütün nutuklar pek muahhar zamanların, hilafete geçmek keyfiyeti

(C) Zehebî'de Paris, 1. cilt, Sa'd b. Ubâde'nin Suriye'de Ebû Bekir'in vefatından evvel, yani 12. tarih-i hicrîsinde vefat ettiği yazılıyor. Sa'd'ın tercüme-i hali için 16. sene-i hicriyyeye bakınız.

90 Taberî, 1. cilt, 1844-1845.

91 Esîr'e de bakınız: 2. cilt, 248, satır 20 ve müteâkib.

92 Ya'kûbî'ye'de bakınız: 2. cilt, 137, satır 6-7.

93 Ya'kûbî, 2. cilt, 138, satır 2-3.

en ateşli bir mesele teşkil ettiği, bir taraftan Ali taraftarlarının diğer taraftan Abbâsîlerin "Emevîler gasıb olduğu ve yal-
[VIII/76] nız Muhammed ailesinin hilafete layık bulunduğu" iddiasını müdafaa ederek taht için uğraştıkları devrin mahsul-i edebisi olmak icab eder.

§41. (Sa'd b. Zeyd an Amr b. Hureys). Ebû Bekir, Peygamber'in vefat ettiği gün halife intihâb edildi.[94]

§42. (İbn İshâk an ez-Zührî an Enes b. Mâlik). Ebû Bekir'in hilafete intihâbının ertesi günü mecsidde Müslümanlar büyük bir ictimâ' akd ettiler. Ebû Bekir minbere çıktı. Söz almadan evvel Ömer ayağa kalkarak halka irad-ı nutuk ile onları Ebû Bekir'e biata davet eyledi. Ebû Bekir'i medhettiği sırada ashabın en iyisi[nin] o olduğunu söyledi. Bütün halk bir gün evvel Benî Saî'delerin avlusunda ettikleri biatı tekrar eyledi. Sonra Ebû Bekir ayağa kalktı. O da mümininîne bir nutuk irad etti. Reis intihâb edilmiş olmakla beraber aralarında en iyisi olmayı kabul etmediğini söyledi: "Doğru surette hareket edersem bana müzaherette bulununuz. Fakat fena hareket ettiğim takdirde beni tarik-i müstakime irca' ediniz. Hakikat, imandır. Yalan, hıyanettir. Aranızda zayıf olanlar benim için kavidir. Ta ki Allah'ın inayetiyle onun hakkını istihsal ve te-
[VIII/77] min edebileyim. İçinizde kavi olanlar Allah'ın inayetiyle kendisine ef'al ve a'malinin hesabını verdirinceye kadar benim için zayıftırlar. Allah'ın yolunda mücahede etmekten vazgeçmiş olan bütün kavimler istihkar-ı umumîye maruz olmuşlardır. Fenalık yapan her kavim sonra gadab-ı ilahîye uğramıştır.
– Allah'ın ve Rasulünün evamirini takip ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Fakat onların iradelerine mugayir hareket ettiğim takdirde bana itaate mecbur değilsiniz. Haydi, namaza kalkınız! Allah size Rahim ve Gafur olsun!"[95]

94 Esîr, 2. cilt, 251, satır 14; Halebî, 3. cilt, 604, satır 22; §33. fıkra (B)ye de bakınız.

95 Hişâm, 1017; Taberî, 1. cilt, 1828-1829; Halebî'ye de bakınız, 3. cilt, 604, satır 23 ve müteâkib.
Not-1 [VIII/77] Seyf b. Ömer (an Ebû Damre an pederi an Âsım b. Adî), Ebû Bekir'in bu nutku hakkında daha mufassal bir rivayet kaydeder.

(İbn İshâk) yeni halife Ebû Bekir'e ilk el verenler Mekke muhacirleri olmuşlardır. Bu, öğle vaktine (ظهر) kadar devam etti. Sonra gurub-ı şemse kadar Ensar geldi. Geceleyin, ertesi sabaha kadar sâir ashab geldi. Bunlar arasında Üsâme hey'et-i seferiyyesine dâhil muharipler de (أهل الحرب) dâhil idi.[96] Yine Furât, Ebû Bekir'in diğer bir nutkunu kaydeyler. Bunu intihâbın ikinci günü irad etmiştir.

§43. Seyf b. Ömer tarafından rivayet edilen diğer bir hadis[97] Ebû Bekir'in vefatından sonra ne ensar ne muhacirûn tarafından hiçbir mukavemet gösterilmediğini, hiçbiri cebr ve tazyik edilmediği halde halifeye biata şitâbân olduklarını bildiriyor. Yine aynı menbadan diğer bir hadise göre Ali, Ebû Bekir'in intihâbını haber alır almaz üzerinde bir kamisten başka bir şeyi bulunmadığını, binaenaleyh adeta yarı çıplak olduğu halde o da halifeye biat için evden dışarı atılmıştır ve Ebû Bekir'in yanında oturarak onu tebrik ve birlikte izhar-ı neşat ettiği *{sevinç belirtileri gösterdiği}* sırada esvaplarını giymiştir.[98]

Fakat sahte olduğu muhakkaktır. Dünya nimetlerinin ehemmiyetsizliği, dünyevi şeylerin hiçliği, ölümün yakınlığı, mazideki meselelerin sönüp gitmiş şöhret ve servetleri, ila âhir. hakkında bir sürü nesaih ve ihtarattan terekküp [VIII/78] eder. Mufassalan yazılmaya layık değildir. Yalnız 2. asr-ı hicrî Arap nesrinin misali olarak erâe edilebilir ki bu nokta-i nazardan bir kıymet-i edebiyesi vardır (Taberî, 1. cilt, 1845-1847).

Bakınız: Esîr, 2. cilt, 251, satır 17 ve müteâkib, Ikd, 2. cilt, 158, 36 ve müteâkib.

Bu fıkrada kaydettiğimiz rivayet o meşhur vaka münasebetiyle Ebû Bekir tarafından söylenen hakiki sözlerin muhteviyatına en çok yaklaşandır. Filhakika nutkun en mühim noktası Peygamber'in sünnetlerini sadıkane takip etmek istediğini temin ettiği fıkralardır. Birazdan daha iyi göreceğimiz vechile bu mefhum, hilafetin tesisini ilham eden en esaslı prensiptir.

96 Furât, 46-47.

97 Taberî, 1. cilt, 1824-1825.

98 Taberî, 1. cilt, 1825; §37. fıkra ve 3. nota bakınız.

Not-1 [VIII/79] (A) Aşağıda göreceğimiz vechile Seyf b. Ömer, İslamiyet'i ve Arapları tebcil ve i'lâ etmeyi gaye edinen bir hadis mektebinin mümessilidir. Bunlar, imparatorluğu tesis eden zatların zaaflarını, kabahatlerini ve hatalarını mümkün olduğu kadar saklamaya çalışmışlardı.

§44. İsnadı şüpheli (İbn Humeyd an Cerîr an Mugîre an Zeyd b. Küleyb) ve bir fikr-i mahsusa hadim bir hadise göre, Ebû Bekir'in intihâbını müteâkib Ömer hemen Ali'nin evine koşmuştur. Talha, Zübeyr ve daha sâir muhacirûn burada bulunuyorlardı. Eğer çıkıp Ebû Bekir'e biat etmezlerse evi ateşe vereceğini söyleyerek Ömer bunları tehdit etmiştir. Bu tehdit üzerine Zübeyr kılıcını çekmiş ve Ömer'in üzerine saldırmıştır. Fakat ayağı bir yere çarpınca elinden kılıcı düştü. Dostları
[VIII/80] hemen üzerine atılarak bir şey yapmaya vakit bulmadan silahını aldılar.[99]

§45. (Muhammed b. Osmân b. Safvân es-Sekafî an Ebû Kuteybe an Mâlik b. Mikvel an İbnü'l-Cer). Bazılarına nazaran Ebû Bekir halife ilan edildiği zaman Ebû Süfyân, Ali'ye hukukunu istihsal hususunda insan, silah ve bârgîr cihetinde muavenet vadeylemişse de Ali, uzun müddet İslamiyet'in o kadar şedid bir düşmanı olan bir adamın bu teklifini, rivayete nazaran reddetmiştir.

§46. (Muhammed b. Osmân b. Safvân es-Sekafî an Ümeyye b. Hâlid an Hammâd b. Seleme an Sâbit). Ebû Süfyân, Ebû Bekir'in halife ilan edildiğini haber alınca dedi ki: "Biz dânânın babasıyla (Ebû Fusayl, Ebû Bekir'e makam-ı tezyifde verilen isim) ne yapacağız? Bunlar (yani, Ali b. Abbâs) Benî Abdümenâfdırlar!" Mamafih Ebû Bekir'in kendi oğluna (Yezîd b. Ebî Süfyân) kumandanlık tevcih ettiği kendisine haber veri-

Hâlbuki diğer menabi'den öğrendiğimize göre Ali, altı aydan ziyade müddet yani Fâtıma'nın vefatına kadar Ebû Bekir'i tanımaktan katiyen imtina etmiştir (Esîr, 2. cilt, 246, satır 18), 11. senenin son fıkralarına bakınız.

(B) Zührî'ye nazaran Ali'den başka bütün Benî Hâşimler ve Zübeyr, Ebû Bekir'i altı ay halife tanımamışlardır. Mamafih, Fâtıma vefat edince hepsi ona biat ettiler (Esîr, 2. cilt, 251, satır 16; Halebî, 3. cilt, 605, satır 25 ve müteâkib. Burada hem Ebû Bekir'in intihâbı hem Ali'nin hatt-ı hareketini muhıkk göstermek için mesele uzun uzadıya münakaşa edilmektedir.).

(C) Mamafih birtakım hadisler mevcuttur ki Ali'nin halifeye biat ettiğini, fakat sonra veraset ihtilafından dolayı artık kendisini tanımadığını iddia eylerler (Halebî, 3. cilt, 609, satır 20 ve müteâkib).

99 Taberî, 1. cilt, 1818.

lince müstehziyane şu sözleri söyledi: "وصلته رحم" (İçi müteessir olduğundan rabıtalarını kabul etti!) (?)[100]

Peygamber'in Vefatı

§47. (İbn İshâk, bilâ isnad).[101] Salı günü (yani Ebû Bekir'in umumen halife ilan edildiği gün) Muhammed'in tedfiniyle iş-

100 Taberî, 1. cilt, 1827.
Not-1 [VIII/80] Emevî hanedanının müessisini tezyif maksadına hadim olan bu bahse dair, sahtelikleri aşikâr bir takım ehâdîs daha mevcuttur. Bunlar Peygamber vefat ettiği zaman Ebû Bekir'in intihâbından sonra Ebû Süfyân'ın harb-i dâhili çıkarmaya çalıştığını, Ali'yi Ebû Bekir aleyhine [VIII/81] ayaklandırmak istediğini, aciz ve zayıf adamlar diye bertaraf edildiklerinden dolayı Ali ve Abbâs ile eğlendiğini iddia ederler. Hatta Ebû Süfyân, Ali'yi halife intihâb ile ona biat etmeyi bile teklif etmiş. Fakat Ali bu mugaffelâne teklifleri müteazzimane reddeylemiş. Çünkü İslamiyet davasına zarar vermek yolundaki gizli maksadın farkına varmış. Ebû Süfyân'a ne kadar sene İslamiyet'e husumet etmiş olduğunu hatırlatarak, Müslümanların onun nasihatine muhtaç olmadıklarını anlatmış (Taberî, 1. cilt, 1827-1828.
Esîr'e de bakınız: 2. cilt, 246-247.
Mamafih sonra, 12. sene-i hicriyyede Suriye'de Rumlar aleyhine hareket etmiş olan ordulardan birinin kumandanlığına Yezîd b. Ebî Süfyân'ın tayin edilmiş olması ihtiyar halifenin pek akilane bir hareket-i siyasiyyesi olabilir. Bu suretle sahib-i nüfuz Kureyşînin sadakat ve inkıyadı taht-i temine alınıyordu. Ebû Süfyân'a atfolunan وصله رحم yahut وصلت رحمه cümlesi kendisindeki kan rabıtasına hürmet eden adama taalluk eder. Belâzurî'ye bakınız: Gloss. 108 ve Belâzurî 141, satır 4; 457, satır 16.
Weil'e de bakınız: 1. cilt, 6-7.

101 Not-1 [VIII/82] Bu hadiste isnadın mefkudiyeti (Medhal'e bakınız, §12-14) İbn İshâk'ın hakiki ve mevsuk hadislerinden biri olduğuna dair bizce bir teminat teşkil eder. Binaenaleyh birinci derecede bir vesikadır. Şayan-ı dikkattir ki bu fıkrada tedfin esnasında ne Ebû Bekir'den ne Ömer'den bahsedildiğini hiç görmüyoruz. Muhammed'in büyük ashabından olmak sıfatıyla haiz oldukları mevki ve büyük üstada karşı hissettikleri hakiki ve derin muhabbet nazar-ı itibara alınırsa bunların Peygamber'e karşı son vazifeyi ifada ihmal göstermeleri şayan-ı kabul değildir. Tedfine dair [VIII/83] aşağı[da]ki hadislerde de Ebû Bekir'den ve Ömer'den bahsolunmaması şayan-ı dikkattir. Binaenaleyh cenaze merasiminde hazır bulunmadıkları muhakkaktır (§49. fıkraya bakınız). Güne tekaddüm eden gece Araplarca ertesi güne dâhil olduğu cihetle İbn İshâk'ın gayr-i muayyen surette söylediği "salı" kelimesi Muhammed'in Pazartesi ile Salı arasındaki gece arasında defnedilmiş olması suretinde tefsir edilebilir. Tedfin hakkındaki sair hadisler bunun ertesi geceye bırakıldığını söylemekle beraber bir müstesna olmak üzere hepsi de geceleyin vukû'a geldiğini iddiada muttefiktirler. Bundan is-

tigal olundu. Ali, Abbâs, Fazl b. Abbâs Kusem b. Abbâs, Üsâme b. Zeyd ve Peygamber'in azadlılarından biri olan Şukrân son hazırlıkları ifa ettiler. Ali, Abbâs ve iki oğlu naaşı kaldırdılar
[VIII/82] ve çevirdiler. Diğerleri gusül için su döktüler. Mamafih, mütevaffâya karşı eser-i hürmet olmak üzere gömleğini çıkarmadılar. Bu suretle kimse Muhammed'i çıplak görmemiş oldu. Sonra naaşı üç esvaba sardılar. Bunların ikisi sahâra denilen cinsten esvap idi. Biri de renkli ve çizgili hırka (برد حبره) vardı.[102]

Muhammed, vefatının ertesi günü öğleye doğru defnedildi. 2. cilt, 252 satır 2-3, bir salı günü defnedildiği söyleniyor. 15. satırda Salı ile Çarşamba arasındaki gecede kabre indirildiği beyan olunmaktadır.[103]

§48. **(A)** (İbn İshâk an Hüseyin b. Abdillâh an İkrime an Abdullâh b. Abbâs). Muhammed'i defnetmek lazım geldiği zaman intihâb edilecek yer hakkında efkâr tahallüf etti. Bazıları mescide gömmek fikrinde idiler. Bazıları ise bilakis evvelce vefat etmiş olan ashabının yanına (Bakî Mezarlığına) defni taraftarı bulunuyorlardı. Münakaşayı Ebû Bekir halletti. Ebû Bekir'e nazaran Muhammed şu sözleri söylemişti: "Her Peygamber nerede terk-i hayat ettiyse orada defnedilmiştir." Bunun için odasının halısı kaldırıldı. Oraya derin bir çukur kazıldı. Salı ile Çarşamba arasındaki gecede naaş karargâh-ı
[VIII/84] ebedisine indirildi. O gün, tedfinden evvel kadınlar, erkekler, çocuklar naaş-ı Peygamberîyi görmeye şitâbân olmuşlardı.[104]

tidlal edilebileceğine göre Muhammed'in ailesinin Hâşimî azaları Ebû Bekir'in intihâbına karşı hissettikleri iğbirar *{kırılma, gücenme}* neticesinde, Peygamber'i hususi surette defnetmişler ve halifenin cenaze merasimine iştirakine meydan bırakmamışlardır. Peygamber'in terk-i hayat ettiği odaya defnedilmiş olmasının hikmeti de ihtimalki budur. İslamiyet'in sinesindeki muhtelif fırkalar arasında ihtirasat daha o zamandan bu kadar şedid idi.

102 Hişâm, 1018-1019; Taberî, 1. cilt, 1830-1831; bakınız: Esîr, 2. cilt, 245, satır 1.

103 Halebî'ye de bakınız: 3. cilt, 597, satır 18 ve müteâkib; Ikd, 2. cilt, 248, satır 6 (Muhammed, Salı ile Çarşamba arasındaki gecede nısfu'l-leylde defnolundu).

104 Hişâm, 1019-1020; Taberî, 1. cilt, 1832; bakınız: Esîr, 2. cilt, 252, satır 62; Halebî, 3. cilt, 612 satır 5.

Şehristânî, 11, son satır daha muahhar bir rivayet kaydediyor: Ebû Bekir'in sözleri, Peygamber'i ensarın arzusu vechile Medine'ye mi yoksa muhacirûnun arzusu vechile Mekke'ye mi yahut bir kısmının fikrince enbiyanın medfun bulundukları ve miraca da mebde-i hareket teşkil ettiği malum olan Kudüs'e mi defnetmek hususunda mütereddit bulunan Müslümanlar arasında zuhur etmiş ihtilafa nihayet verdi.[105]

§49. Diğer bir hadise göre (İbn İshâk an Abdullâh b. Ebî Bekir an Fâtıma bt. Ammâre an Amre bt. Abdirrahmân b. Sa'd bi Zürâre an Âişe) Peygamber, zevceleri bile haberdar olmadan alelacele ve nagehanî bir surette defnedildi. Mamafih kadınlar çukuru kazan kazmaların sesinden ne yapıldığını anlamışlardı. Onun için tedfinde pek az kişi hazır bulundu. Peygamber tarafından kullanılmış olan harmaniyi azadlısı Şukrân parçalayarak artık kimse kullanmasın diye mezara attı (9. sene, §9). Muahharan Mugîre b. Şu'be, Peygamber'e son dokunan kendisi olduğunu iddia etmiştir. Çünkü naaş kabrin içinde yatarken üzerine toprak atılmadan evvel bir yüzüğünü çıkararak naaşın üzerine attı. Fakat bu iddiayı sâirleri suret-i katiyyede reddediyorlar. Mezar, toprak ile tekrar doldurulunca içeriye kimse girmemesi için kapının duvarı örüldü.[106] [VIII/85]

§50. Yukarı[da]ki hadislerden aşikâr surette anlaşıldığına göre, Peygamber'in hangi gün defnedildiğine dair bir dereceye kadar meşkûkiyet hüküm fermadır. Verdiğimiz malumattan başka malumat da vardır. Bunlara nazaran tedfin merasimi çarşamba sabahı yapılmıştır. Bazıları vefat ile tedfin arasında üç gün geçtiğini iddia ediyorlar.[107] Diğer bir rivayete

105 Medhal'e bakınız, §220 ve müteâkib.

106 Hişâm, 1020; Taberî, 1. cilt, 1833.

Not-1 [VIII/85] Muhammed'in tedfinine dair verilen pek az tafsilattan insanda şu his hâsıl oluyor ki tedfin alelacele ve bilâ-merasim vukû'a gelmiştir. Gariptir ki cenaze namazını kimin kıldırdığına dair hiçbir habere tesadüf etmiyoruz. Adeta satırlar arasından okunan manaya göre o anda siyasî meşguliyetler o kadar mühim ve mücbir idi ki kimse Arabistan'ın zî-kudret hâkim ve sahibinin cenazesiyle uğraşmaya ne vakit bulmuş ne arzu duymuştur.

107 Taberî, 1. cilt, 1830.

[VIII/86] göre Muhammed, Salı ile Çarşamba arasındaki gecede defnolunmuştur.[108] İbn İshâk'a atfen verilen bu haber en muhtemelidir.

Peygamber'in Mirası

§51. (İbn Sa'd an Vâkıdî an İsrâîl an Câbir b. Âmir). Peygamber, zevcelerinden her birine evlerinden başka bir şey vasiyet etmedi. Bütün emval-i gayr-i menkûlesini sadaka olarak terk etti. Yani umumi hazineye bıraktı.[109]

§52. Diğer bir hadiste (Kuteybe an Ebi'l-Ahvas an Ebî İshâk an Amr b. Hâris) Peygamber'in vefat ederken ne altın ne gümüş akçe ne köle ve cariye bırakmadığı söyleniyor. Yalnız binmek mu'tâdı olduğu beyaz bir katır ile silahları ve bir arazi kaldı. Bunun varidatını da seyyahların (İbnü's-Sebîl) iâşesi için sadaka yahut fukara vergisi olarak bıraktı.[110]

§53. Gerek Şam gerek Bağdat halifelerinin son derece debdebe ve sefahetinden mütedeyyin sınıflarda tevellüd eden sûfilik temayülatı Peygamber ile ashabının fevkalade sadeliği hakkındaki haberlere bir kasd-ı mahsus iksâ etmiştir *{giydirilme, büründürme}*. Peygamber'in, vefat ettiği zaman zırhı bir Yahudide otuz dirheme merhun bulunduğu yolundaki hadisi (Süfyân [es-Sevrî] an A'meş an İbrâhîm an Esved an Âişe) işte böyle bir temayüle medyunuz.[111]

Not-1 [VIII/86] Peygamber'in mezarının tasviri hakkında Semhûdî'ye bakınız, 149 ve müteâkib sahifeler. 152. sahifede bir plan taslağına bile tesadüf edilir. Wüstenfeld bunu yeniden yapmış ve tashih etmiştir. Wüstenfeld, Semhûdî, 80.

108 Taberî, 1. cilt, 1832, satır 15.

109 Sa'd, 8. cilt, 120, satır 1-3.

110 Buhârî, 3. cilt, 196, satır 8.

Not-1 [VIII/86] Bu haber doğru değildir. Çünkü malum olduğu üzere, Muhammed hiçbir vasiyetname bırakmamıştır. Vasiyette bulunmamıştır. [VIII/87] Halife Ebû Bekir, Peygamber'in esna-i hayatında defaat ile izhar etmiş olduğu arzuları tefsir ederek Muhammed'in bütün emvalinin hazine-i devlete ait olmasına ve bunların varidatı[nın] tamamen Müslüman cemaatinin menafi'ine tahsis edilmesine karar verdi. Bundan dolayı kerimesi Fâtıma'nın, pederinin malik olduğu emvalden hissedar olmasını kabul etmemiştir (sene nihayetindeki fıkralara bakınız.).

111 Buhârî, 3. cilt, 192, satır 6-8.

Peygamber'in Yaşı

§54. Hîn-i vefatında Peygamber'in yaşı hakkındaki haberlerde ihtilaf vardır. İbn Abbâs'a Saîd b. Müseyyeb ve Zührî'ye (an Urve an Âişe) isnad olunan birtakım hadisler 63 yaşında olduğunu temin ediyorlar.[112] Yine biri İbn Abbâs'a diğeri nessâblardan ve gafle (meşhur iğfalkâr!) isnad olunan iki hadis, Peygamber'i 65 yaşında gösteriyorlar.[113] Nihayet iki hadis de [VIII/88] yalnız 60 yaşında olduğu iddiasındadır. Bunlarda biri İbn Abbâs'a atfedilmektedir.[114] 63 yaşı daha aşağıda başka kimseler hakkında da defa'at ile tekrar edecektir. Mesela Ebû Bekir hakkında da böyle denir. Bu muhaddisînin basmakalıp bir tabiri haline gelmiştir (Lammens).

Peygamber'in Vefatı ve Ebû Bekir'in İntihâbı Hakkındaki Hadislerin Hülasa ve Tedkiki

§55. Peygamber'in son dakikalarının ve Ebû Bekir'in intihâbının tarihini havi olan ve yukarı[da]ki fıkralara menbalarda bulduğumuz şekilde o tezatlarıyla ve karışıklıklarıyla aynen derç edilen hadisler, vakâyı'ın cereyân-ı hakikisi[nin] ne olduğunu imkân dairesinde tespit için ufak bir tetkike ihtiyaç gösterirler.

Peygamber'in sebeb-i vefatı olan hastalığın menşei ve mahiyeti meçhul kalmaktadır. Menbalar bunları istihraca bizim için imkân bırakmamaktadır. Evvelce umumi bir rahatsızlık hissi sebk etmiş bir hastalık idi. Günlerce adeta iki hafta sürmüş gibi görünüyor. Fakat ilk safhalarında ne pek mez'uc ne endişe-bahş alâim arz etmedi. Çünkü hastalığına rağmen Pey- [VIII/89] gamber'in tefevvuk sırasına yahut uzun bir itiyad neticesinde takarrür etmiş münavebeye göre bütün zevceleriyle birbirini müteâkib yatmakta devam ettiği temin olunuyor. Bu son ha-

112 Taberî, 1. cilt 1834-1835.
Not-1 [VIII/87] Bakınız: Buhari, 3. cilt, 192 satır 4 ve müteâkib (63 yaşında); Esîr, 2. cilt, 253, satır 21 (Taberî'den alınmıştır.); Buhârî (Kahire), 2. cilt, satır 8; Ikd, 2. cilt, 548, satır 7.
113 Taberî, 1. cilt, 1835.
114 Taberî, 1. cilt, 1836.

berin mevsukiyeti biraz şüpheli olmakla beraber şurası muhakkaktır ki bir aralık, artık ihtiyar ve bâhî ifratlarla yorgun vücuda hücum eden hastalık gayet vahim a'raz gösterdi. Yüksek bir hararet, şiddetli baş ağrıları hissolundu. Hastalık o kadar seri bir cereyan takip etti ki ölüm adeta alelgafle geldi. Peygamber bile halinin vehametini hiç takdir etmedi. Fırtınalı hayatının son haddine vasıl olduğunu fark etmeden vefat ettiği zannını verecek kuvvetli deliller vardır.

Hastalığının başlangıcı hakkında menbalar müttehittirler. Bu, Safer ayının son günlerinde vukû'a geldi. Fakat o tarihte yalnız umumi rahatsızlık mı başlamıştı yoksa hâdd ve mühlik safha mı başlamıştı, burası vâzıh değildir.[115] Vefatından üç gün evveline gelinceye kadar Muhammed gerek hususi gerek umumi bütün işleriyle iştigal edebilecek bir halde bulundu. Fevkalade bir şiddet ile buhran zuhur ettiği vakit ber-mu'tâd zevcelerini dolaşmaktan feragate mecbur kaldı. Âişe'nin odasında yattı ve Ebû Bekir'i kendisinin mümessili sıfatıyla ima-
[VIII/90] met vazifesini ifaya memur eyledi. Vefat edeceği sırada vukû'a gelen bu tayin keyfiyetine Müslüman müverrihleri azim bir ehemmiyet atfettiler. Bunu Muhammed'in Ebû Bekir'i kendisi için en iyi mümessil ve tercüman diye telakki ettiğine bir delil gibi tefsir eylediler. Bu fikir tamamen doğru değildir. On se-

115 Not-1 [VIII/92] Birinci şıkka göre Peygamber'in vefatını Rebîülevvel'in on ikisinde (13 diye tashih ediniz) gösteren menbaların hakkı vardır. İkinci şıkka göre, vefatı 2 Rebîülevvel'de gösteren hadisler doğrudur. Mamafih bu son rivayet aleyhinde kuvvetli bir itiraz vardır. O da 2 Rebîülevvel'in Pazartesi olmayıp Perşembe olmasıdır. Menbalar vefatın bir pazartesi günü vukû'a geldiğini beyanda hep sarîh ve müttefiktirler. Binaenaleyh bu noktada şüphe caiz olamaz. Mamafih o zamanlarda zamanı hesap için sarîh bir usul mevcut değildi. Peygamber'in vefatına şahit olanların kısm-ı azamı Muhammed'in yalnız terk-i hayat ettiği günün ismini hatırladılar. Tarih-i vefat sonunda müverrihler tarafından hesap edildi. En doğru hesaplar tarih-i vefatı 12 Rebîülevvel diye tespit edenlerdi. Çünkü yalnız bir günlük bir hataya düşmüşlerdir. Sonra İbn Abdirabbih gibi bazıları hesaplarını şayan-ı hayret ve takdir bir sıhhat ile yaptılar ve Pazartesi gününün 13 Rebîülevvel'e müsadif olduğunu gördüler (§33-35). Binaenaleyh kabul etmekliğimiz icap eden tarih budur: 11. sene-i hicriyye Rebîülevvel'inin 13'ü 632 sene-i miladiyyesi Haziran'ının 8. pazartesi gününe tesadüf eder.

nelik Medine hayatı esnasında gördük ki Muhammed, kendisi bir sebeple şehirden uzaklaşacak olursa vezâif-i diniyyeyi idare etmek üzere bir mümessil tayin etmeyi âdet edinmişti. Bu tayinlerin hadd-i zatlarında hiçbir ehemmiyetleri yoktu. Bir de mümessillerini daima hiç haiz-i ehemmiyet olmayan ve nüfuz-i ictimâ'îsi bulunmayan kimseler arasından intihâb etmiş olması şayan-ı dikkattir.

İmamet vazifesi Müslüman cemaatinde henüz büyük bir ehemmiyet iktisab etmemişti. Çünkü bizzat Muhammed buna bir ehemmiyet vermiyordu. Bu babda kanaat getirmek için Peygamber'e vekâlet-i Medine'de imamet etmiş olan zatların cetvel-i esamîsini gözden geçirmek kâfidir.[116] Binaenaleyh, Ebû Bekir'in intihâbı ihtimalki gayet tesadüfi bir keyfiyetti ve halife intihâb edilmesi keyfiyetinde menbaların zannettirmek istedikleri derece bir tesiri haiz olmamıştır. İntihâb bilhassa başka sebeplerden yani gayet tehlikeli ve endişeli bir dakikada Ebû Bekir'in cesurâne teşebbüsünden ve o meselede bütün refiklerinin pek çok fevkine çıkaran ibraz ettiği şayan-ı hayret ve takdir devlet adamlığı meziyetinden neşet etmiştir.

Mamafih bu, Muhammed'in Ebû Bekir hakkında büyük [VIII/91] bir fikr-i takdir beslemekte olmasına mâni değildir. 9. sene-i hicriyyede hacca riyaseti ona tevdi etmişti. Hatta pek muhakkaktır ki Muhammed kendisine bir halef intihâb edebilmiş olsa idi Ebû Bekir'i belki de sâirlerinin kâffesine tercih eyler-

116 Not-2 [VIII/92] (1) Sa'd b. Ubâde (2. sene-i hicriyye, §18); (2) Sâ'ib b. Osmân b. Fet'ûn (2. sene, §18 A); (3) Zeyd b. [VIII/93] Hârise (2. sene, §19); (4) Ebû Seleme b. Abdilesed (2. sene, §20); (5) İbn Ümmi Mektûm yahut Ebû Lübâbe (2. sene, §42, not); (6) Ebû Lübâbe (2. sene, §99); (7) Sibâ' b. Urfuta yahut İbn Ümmi Mektûm (3. sene, §1); (8) Osmân b. Affân (3. sene, §6) o zaman Peygamber'in kerimelerinden biri ile izdivac etmiş olduğu için bırakılmıştı. (9) İbn Mektûm (3. sene, §8) ; (10) İbn Ümmi Mektûm (3. sene, §59, not); (11) Osmân b. Affân yahut Ebû Zer (5. sene, §1); (12) Sibâ' b. Urfuta (5. sene, §4); (13) İbn Ümmi Mektûm yahut Nümeyle b. Abdillâh el-Leysî (6. sene, §25); (14) Nümeyle b. Abdillâh el-Leysî yahut Sibâ' b. Urfuta (7. sene, §10); (15) Uveyf b. Azba ed-Dîlî (7. sene, §69); (16) Ebû Rühm Külsûm el Gifârî (8. sene, §51); (17) Sibâ' b. Urfuta yahut Muhammed b. Mesleme (9. sene, §29); (18) Sibâ' b. Urfuta yahut Ebû Dücâne es-Sâ'idî (10. sene, §73).

di. Yalnız şu kadar denilebilir ki Ebû Bekir'in imamete tayini meselesindeki hususiyet ashabdan birinin Peygamber hazır bulunduğu halde ilk defa olarak bu vazifeyi ifa etmesidir. O güne kadar Muhammed Medine'de hazır bulunduğu halde cemaate hiçbir zaman imamet edemeyecek bir hale gelmemiş gibi görünüyor.[117] Vefat edeceği sabah, Peygamber'in

117 Not-3 [VIII/93] Bu mütalaatın kıymetini güzelce anlayabilmek için imamet vazifesine merbut olan şeref ve itibarın bir tekâmül silsilesi geçirmiş olduğunu hatırda tıtmak iktiza eder. Muhaddisîn bu vazife hakkında, Muhammed'in vefatından bir asır sonra beslenen fikirden hareket eyler. Hâlbuki Muhammed berhayat iken imamette böyle bir ehemmiyet yoktu. Medine'de Peygamber mümin sıfatıyla herkese hüsn-i misal oluyor ve evinin hususi avlusunda muayyen saatlerde namazını kılıyordu (Namazın adedi hakkında medhale bakınız, §219, not 1). Peygamber namaz kıldığı zaman birçok ashab gerek hazır bulunanlar gerek o saatte orada olacağını bildikleri için suret-i mahsusada gelmiş olanlar, birlikte namaz kılıyorlar ve ona bu mütevâzıâne merasimde mevki[s]ine layık bir surette ayrı ve mümtaz bir vaziyet veriyorlardı. [VIII/94] Ashabın bu iltihakları mecburi değildi. İhtiyarî, adeta tesadüfî idi. Bu, samimi bir ictima idi. Yalnız Cuma merasimi umum için mecbur idi. Çünkü öğle namazından sonr Peygamber mescitte değil musallada ashaba bir hutbe irad ederdi. Binaenaleyh imamet vazifesi Muhammed'in, cemaatin siyasi ve manevi reisi olmasından ve ayinin ne suretle icra edileceğini bilen yegâne kimse bulunmasından tabii surete inḥias etmişti. Esna-i hayatında hiç kimse manevi bir vekil vazifesini ifa etmedi. Muhammed'in hiçbir zaman vükelası yahut nazırları olmamıştır. Yalnız askeri kumandanları ve vergi tahsildarları vardı. Bunlar da bu vazifeleri muayyen bir maksat ve mahdut bir zaman için muvakkaten haiz bulunurdu. Bu zaman geçince memuriyetleri hitam bulurdu. Sâir müminlerin arasına girerlerdi. Rivayet olunduğuna göre Muhammed'in Medine'den esna-i gaybubetinde imamet etmiş olanlardan kısm-ı azamının isimlerinin maruf olmaması pek manidar bir keyfiyettir. Faraza sık sık geçen bir isim İbn Ümmi Mektûm gayet gayr-ı maruf bir adamdır. Hakiki ismi meçhuldür. Hakkında hemen hiçbir şey bilinmiyor. Fazla olarak, a'mâ bulunuyordu (Kuteybe, 1480).
Ebû Lübâbe hakkında da aynı meşkûkiyet hüküm-fermadır (Hacer, 4. cilt, 315-316). Hâlbuki bunun da ismi imamlar arasında tekrar eder. Muhammed'in bu vazife hakkında beslediği fikir bunlardan pek güzel anlaşılıyor: Muhammed'in nazarında imametin hiçbir kıymeti yoktu. Çünkü o, berhayat bulunduğu müddetçe hiçbir kimse onu manevi vezaifinde temsil edemezdi. Binaenaleyh o vekillerin memuriyetleri ve mevkileri gayet küçük idi. Hatta musallada yalnız Cuma namazlarına imamet etmeleri ve bu vazifeye biraz intizam vermek maksadıyla tayin edilmiş olmaları pek muhtemeldir. Peygamber'in esna-i hayatında kendisinden başka hiç kimse halka mev'iza irad etmedi. Binaenaleyh

kazib bir iyilik emaresi hissetmiş olduğunu, Âişe'nin kapısından göründüğünü, muhterem Peygamberlerinin çehresini müşahede edince müminlerin müteheyyic ve müteessir olduklarını hikâye eden hadislerin hutut-ı umumiyyesi doğru diye kabul olunabilir. Husule gelen intiba o kadar iyi oldu ki herkes Muhammed'in muhakkak ve seri bir surette şifayâb olacağına inandı. Kesb-i itminan eden Ebû Bekir şehrin harici mahallâtında Sunh'taki evine döndü. Hâlbuki Muhammed'in görünmesi ölmek istemeyen, öleceğine ihtimal vermeyen bir adamın son sarf ettiği gayret idi. Odaya girince istirahat için başını Âişe'nin dizine dayadığı ve bugün bile hâlâ Arabistan'da diş temizlemeye hizmet eden bir dalı ağzında tuttuğu [VIII/92] sırada büyük bir zaafa uğradı. Arkasından baygınlık geldi. Bu baygınlık esnasında ihtimalki kalp, hastalığının şiddetine dayanamayarak darbândan kaldı. Peygamber ne racfe ne elem izhar etmeden kemal-i sükûn ile terk-i hayat etti. Hatta o kadar tatlı bir surette öldü ki, Âişe bile artık Peygamber'in berhayat bulunmadığını fark etmemişti.

§56. Hâsılı, Muhammed sadık ashabına veda etmeden, tesis ettiği cemaatin istikbaline dair talimat bırakmadan vefat etti. Ölüm o kadar nagehâni bir süratle geldi ki ne kendisi

Muhammed, Medine'de yok iken müminlerin yalnız haftada bir kere toplandıklarını tahmin edebiliriz. Fakat şehirde bulunduğu vakitte muayyen saatlerde namaz [VIII/95] kılması hasebiyle ne kadar defa namaz kılarsa o kadar tesadüfi ictimalar vukû'a gelirdi. Müminlere artık imamet edemeyecek surette hastalandığı zaman Muhammed, evinin avlusunda o pek sevdiği beş defa ictima âdetinin muhtel olacağını takdir etti. İctimaların bilâ-inkıtâ' devam etmesi için yerine birini göndermeyi düşündü. Bundan dolayı Ebû Bekir'i tayin eyledi. Ebû Bekir de bu sebeple hakikatte kimsenin ifa etmemiş olduğu bir hizmete ilk defa olarak nail oldu. Bu nokta-i nazardan vak'anın ehemmiyeti vardır. Fakat şurasını unutmamak iktiza eder ki Ebû Bekir'in ifa ettiği hizmete ancak sonraki senelerde bir ehemmiyet-i mahsusa atfolunmuştur. Bu da Arap teokrasisi reisinin bu vazifeyi Peygamber'in vefatının arefesinde Ebû Bekir'in tayin edilmiş olması neticesinde iddia etmesinden ileri gelmiştir. Vazife, ilk ihdas edildiği zamandaki tesadüfi ahval ve şeraitten dolayı ehemmiyet kesbetti. Bizzat Muhammed o sırada buna istikbal için hiçbir mana atfetmiyordu. Çünkü kendisinin öleceğine ihtimal vermiş değildi. İslamiyet'in siyasi ve dini hayatında bu yeni vazifenin müteâkib safahât-ı tekâmülünü aşağıda göstereceğiz.

ne ashabdan biri akıbetin bu kadar yakın olacağına ihtimal vermedi. Son dakikada ihtimalki hummâ hali içinde Muhammed birtakım sesler çıkardı yahut mübhem kelimeler telaffuz etti. O zaman 18 yaşında bir çocuk olan Âişe odada yalnızdı. Bunlardan bir şey anlamadı. Fakat sonra bunlardan bir mana
[VIII/96] çıkarmak için bir araya rabtetmeye çalıştı. Bu teşebbüsün neticesi o kadar tıflâne *{çocukça}* olmuştur ki Âişe'ye atfedilen hadisler pek az şayan-ı itminan evsafı haizdirler. Adeta bir kadın menba'ından çıkmış oldukları hallerinden bellidir. Muhammed hiçbir şey söylemedi. Melekât-ı akliyesi, hal-i ihtizâra girdiğini fark etmeden evvel bulutlandı.

Âişe dizlerinde artık zevcinin omuzları ve başı değil, biraz evvel Arabistan'ın en zî-kudret hükümdarı bulunan bir zatın cesedi buluduğunu fark edinceye kadar epeyce zaman geçti. Âişe kendisine ve bütün Müslümanlara gelen bu azim felaketi fark eder etmez dehşet içinde fırladı, bağırarak diğer kadınları haberdar etti. Bir an içinde bu felaket haberi bütün şehre yayıldı. Hadislerin mündericatından âşikar surette görülüyor ki bu nagehâni musibetin ilk haberi bütün cemaat arasında nâ-kabil-i tasvir bir korku tevlid etmiştir. Mevki-i iktidara kimin geçeceği mesele-i azimesini hall için hazırlanılmamıştı. Karmakarışık bir an geçti. Büyük ıslahatçının o kadar azim yorgunluklar pahasına birarada toplayabildiği bütün unsurlar adeta birbirlerinden cebren ayrılarak evvelki gibi kanlı bir anarşi haline avdet edecek gibi göründüler. O harika-alûd zat ortadan kalkıp da aralarında o kadar ihtilafı, birbirlerine hiç benzemez birçok unsuru tek bir beden haline getiren
[VIII/97] nâ-kabil-i mukavemet kuvve-i teshiriyye zail olunca bir aralık cemaat her türlü tecanüsü kaybetmiş göründü. Uyuşmuş rekabetler bir an içinde tekrar vücud buldu. Medine Muhammed'in, deha-i siyasîsindeki kudret sayesinde on sene evvel kemal-i zahmetle nihayet vermiş olduğu o meş'ûm ahvâl ve şerait içine tekrar düşmek üzere gibi görünüyordu. Yirmi seneden ziyade bir müddetin bütün âsârı, inhidam-ı katî tehlikesinde bulunuyordu.

İlk harekete gelenler Medineliler oldular. Bunlar şehrin sahibi ve asıl sekenesi sıfatıyla müşkilatı alelacele halletmekte alakadar idiler. Medineliler arasında ibtida hareket edenler Hazreclerdi. Ensarın en kalabalığını Hazrecler teşkil ediyorlardı. Maddi ve manevi menfaatlerin himayesi için yapılması lazım gelen şeyleri kararlaştırmak üzere hemen bir ictima yaptılar. İslamiyet'te ifa ettikleri emsalsiz hıdemâtın takdir edilmesini istiyorlar, gittikçe yükselen yeni Müslümanlar dalgasının adet itibarıyla kendilerini boğmasından ve bütün müminîn arasında mümtaz bir mevkide kalmaya der-kâr olan haklarını[n] çiğne[n]mesinden korkuyorlardı. Evsler de kımıldadılar. Fakat bu kadar aşikâr bir surette değildi. Kadîm muarızlarıyla birleşmediler. Eski ihtilafatı hâlâ hatırladıkları için bir intizar vaziyeti almayı tercih eylediler. Mamafih Evs rüesasının, aralarında teâti-i efkâr ettikleri muhakkaktır. [VIII/98] Çünkü Evslerin ve Eşhellerin reisi olan Üseyd b. Hudayr sahnede birdenbire zuhur ediyor ve Ebû Bekir ile birlikte eski rakip ve düşümanlara, Hazreclere karşı hareket eyliyor.

Eski Mekke muhacirlerinden mürekkeb küçük zümre -ki miktarları ancak elli kişiye baliğ oluyordu[118] ve çoktan beri ayrı bir zümre halinde mevcut değildi- adeta ezilmiş ve felce uğramış bir halde kaldı, kendisini şaşırarak ne yaptığını bilemedi. Bu zümreye mensup muhtelif kimseler evlerine kapandılar. Peygamber'in en yakın akrabaları Ali ve Abbâs ailesi ise müteveffânın yanına koştular. Sâir halk, Arabistan'ın her tarafından gelmiş olan muhtelif müminîn kalabalığı, samimi bir tecanüsten mahrum bir vahdet halinde idi. Kısm-ı azamı Peygamber tarafından tevzi' edilen şeylerle yaşıyorlardı. Bunlar için Mu-

118 Not-1 [VIII/99] Bu meyana yalnız Muhammed ile beraber hicret zamanında Mekke'den gelmiş olanları idhal etmek icab eder. Muhacirûnun 69 kişiyi ihtiva eden listesini yukarıda derç etmiştik (1. sene, §15). İhtimalki bunlardan bazıları sonradan ilave edilmiş isimlerdir. Birçoğu muharebelerde ve hastalıktan vefat etmişlerdi. Bedir'de 6 (2. sene, §87, numara 1-6); Uhud'da 10 (3. sene, §54 A); Bi'r-i Ma'ûne'de üç (4. sene, §6); Recî'de iki (4. sene, §7) ve Mu'te'de dört (8. sene, §15) ki cem'an yirmi beş kişinin vefat ettiğini biliyoruz. 69'tan çıkarılacak olursa Muhammed'in esna-yı vefatında berhayat ve mevcut olarak azami kırk dört Mekkeli muhacir kalır.

hammed'in şahsı ve faaliyeti yegâne hikmet-i vücut idi. Şimdi bunlar da başsız kalınca hayret ve dehşetten donmuş gibi duruyorlardı. Bir şey düşünmeye ve yapmaya kudretleri yoktu.

Hiç kimse ne karar vereceğini, kimden istimdad edeceğini, nasihat isteyeceğini bilmiyordu. Muhammed bir daha avdet kabil olmayan uzun ve esrar-âlud bir seyahata müteveccihen birdenbire hareket etmiş, aile-i müminîni talimatsız bırakmıştı. Hatta onlara bir veda bile etmemişti.

§57. Ahvâl ve şerait gayet feci idi. Aynı zamanda son derece de tehlikeli bulunuyordu. İslamiyet için şayan-ı teşekkürdür ki Muhammed'in ashabı arasında Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh gibi üç büyük adam vardı. Üçü de ilk haber üzerine Peygamber'in ikametgâhına doğru koşmuşlardı. Kadınlar hep bir ağızdan, bugün de şarkta bu kabil ahvâlde mu'tâd olduğu vechile, acı acı feryad ediyorlardı. Birçok kişi müthiş haberin doğru olup olmadığını anlamak için toplanmıştı. İlk gelen Ömer oldu. Medine evlerinin haricinde Sunh'ta oturan Ebû Bekir bir hayli sonra yetişti. Elem ve ızdıraptan kendisini kaybeden Ömer, âteşin ve pürgaleyan tabiatına mağlup olarak küçük avlunun içinde toplanmış olan
[VIII/100] halka nutuk irad etmeye başladı. Hadislere itimat kabil ise, öyle şeyler söyledi ki siyasi bir basiret ve kiyâsetten, vuzuh-ı ru'yet ve muhakemeden ziyade hissiyatının derinliğine delalet ederler. Anlaşıldığına nazaran, birçok kişinin vicdanında Peygamber o kadar yüksek ve muhterem tutuluyordu ki vefatı adeta gayr-ı kabil gibi telakki olunuyordu. Felaketin nagehâni surette vukû'a gelmesi de herkesin ruhunu bilhassa tehyic etmiş ve şaşırtmıştı. Muhammed Allah'a o kadar yakın, her sözü ve her hareketi Allah tarafından mülhem idiyse müminleri böyle birdenbire nasıl terk edebilirdi. Nasıl olur da onlara evvelden bir işarette bulunmaz, hiç olmazsa bir takım vesâyâ tebliğ etmezdi. Peygamber'in hayat-ı hususiyesinde o kadar ehemmiyetsiz şeylerle meşgul olmuş olan Allah nasıl olur da vefatının bu kadar karib olduğunu kendisine bildirmezdi. Kendisinin o kudretli müzaheretinden mahrum kal-

dıkları zaman ne suretle hareket edeceklerine dair Peygamber neden bazı sarîh beyanatta bulunmamıştı.

Birçoklarında adeta Muhammed'in vefat etmemiş olduğuna dair bir kanaat vardı. Bu elim endişe anı esnasında kendisini kaybetmeyen yegâne adam ihtiyar Ebû Bekir'den ibaret olmuştur. Kendisinin pek sevgili bir üstadı ve yirmi seneden ziyade bir müddet refiki olan zatın alnını öptükten sonra mescide girdi. Metin ve azimperver hareketiyle müte- [VIII/101]
heyyic Ömer'i susturduktan sonra kavi ve kendisinden emin bir adamın sakin ve keskin belagatıyla hâzirûnu derhal teskin ve teshir etti. Onlara istikbal için o kadar arzu edilen itimad ve ümid hislerini telkin eyledi. Birkaç kelime içinde Muhammed'in hakikaten bir daha geri gelmeyecek surette vefat etmiş olduğunu, kendisinden evvelki bütün Peygamberler gibi vefat etmiş bulunduğunu haber verdi. İşitenlere kendisini kabul ettiren metin sözlerle sükûn tavsiye etti. Allah'ın bildirdiği kanunlara itaat tavsiye etti.

§58. Mamafih sükûn, muvakkıt oldu. Hazreclerin müzakere etmek üzere toplandıkları haberi geldi. Hatta bir reis intihâb etmek ve sâir Müslümanlara karşı müstakil bir hatt-ı hareket takip eylemek istediklerine dair şayia bile çıktı. Bu haber, harb-i dahiliyyeye doğru ilk adım atılmak demekti. Dâhili bir iştikak başlangıcı, kadîm ahvâl ve şeraite meş'ûm bir avdet eseri idi. Muhammed bütün hayatınca bu ahvâle karşı uğraşmıştı. Ebû Bekir bir dakika kaybetmedi. Arkasında Ömer ve Ubeyde olduğu, ihtimal ki daha sâir bazı muhacirler de bulunduğu halde Hazreclerin toplanmış oldukları Benî Sâ'idelerin Sakîfesi'ne koştu. Çok geç kalmadan Müslümanların vahdetini kurtarabilmek ümidinde idi. Mamafih hiç kimse ne olacağını bilmiyordu. Ne yapılmak lazım geldiğini kimse [VIII/102]
keşf ve idrak edememişti. Her şey karmakarışık idi. Hazreclerin teşebbüsü ilk iyi bir semere vermişti. Kendilerinin kadîm düşmanları olan Evslere muharebat-ı dâhiliyenin bütün vahşetlerini hatırlatmıştı.[119] Ebû Bekir mahall-i ictima[y]a

119 Mes'ûdî, 4. cilt, 189, satır 7.

doğru alelacele koştuğu sırada Evslerin şayan-ı itimad reisleri Üseyd b. Hudayr yanına geldi. Evslerin müzaheretini ona temin ve beyan etti. Mescidin avlusunda müminlerin hüsn-i kabulüne inzimam eden bu teminat, nizâın *{çekişmenin}* mesut bir surette halline doğru bir adım teşkil ediyordu. Peygamber'in kahraman refiki bütün bütün cesaret buldu. Ebû Bekir, bu yeni müzaheretin verdiği kuvvetle, cesur ve emin bir halde avluya girdi. Burada Hazrecler pürgaleyan gürültü edip duruyorlar, münakaşalarda bulunuyorlardı. Ne olduğunu bilmeden sarîh surette bir şey istemiyorlardı. Fakat ne hissiyatlarını tayin ve tespite kadir oluyorlar, ne arzularına ve endişelerine muayyen bir şekil verebiliyorlardı. Herkesin müstağrak bulunduğu heyecan ve telaş vakaların sarîh hatırasının hıfzedilmesine imkân bırakmadığı için mübhem ve nâ-tamam olan hadisler buna rağmen bize Ebû Bekir'in bu kısa zamanlar içinde meseleyi hall için nasıl bir çare-i hal düşünmüş ve bulmuş olduğunu gösterecek kadar izahatı ha-
[VIII/103] vidirler. Peygamber'e bir vekil tayin etmek lazım idi. Bu zat her fedakârlığı yaparak Müslüman cemaatinin vahdet ve tecanüsünü muhafaza etmeli, Peygamber'in an'anâtına riayet eylemeli, Peygamber'in fikirlerini ve mesleğini şerh ederek o şerefli yolda yorulmalı idi. Bütün müminlerden mürekkeb bir mecliste ya Ömer'i ya Ebû Ubeyde'yi intihâb ettirmeyi düşündü. Kendi nokta-i nazarına göre bu iki adam o yüksek mevkiye en layık idiler. Mamafih vakâyı' Ebû Bekir'in tahmin etmiş ve istemiş olduğu şekilde cereyan etmedi. Bir hiss-i selîmeden ve merdâne bir metânetten gıda alan metin belagatı, Hazrecler üzerinde büyük bir tesir husule getirdi. Sarîh ve iyi fikirleri olan bir adam yalnız bağırmasını bilen, düşünmekten aciz bulunan, akıldan ziyade hissiyata tebaiyyet eden kalabalığa daima hâkim olur. Mamafih, Ebû Bekir kuvvetli bir muhalefete maruz kalmadan muvaffak olmuş değildir. Hazreclerin bir kısmı bir müddet âdî aile mülahazatına tabi bir halde kaldılar. Haklarının gasbı gibi telakki ettikleri bir harekete rıza göstermek istemiyorlardı. Fakat en nihayet, ihtimalki gece geç vakte kadar imtidad eden uzun ve şedid bir müca-

deleden sonra, hareketi ve fikirleri kuvvet ve adaletin gayr-i kabil-i inkâr bir teminatını teşkil eden muhterem ihtiyarın merd ve cazip belagatı, necip ve namuskâr siması kalabalığın ihtirasatına hâkim oldu ve onları sükûta ve akl u mantığa irca etti. Bundan başka, Hazrecler müminlerin ekseriyet-i [VIII/104] azimesi[nin] kendilerine muhalif olduğunu gördüler. Medineli olmayan Müslümanların ve bilhassa Eslemlerin hiddetli seslerini arkalarından işitiyorlardı. Nihayet, Ebû Bekir'in en iyi ashabın hissiyatına nasıl tercüman olduğunu fark ederek ısrarlarına muvafakat göstermeye başladılar. Fakat ileriye çıkarak ve hâzirûndan Peygamber'e bir halef tayin etmelerini talep eyleyerek Ömer'i yahut Ebû Ubeyde'yi teklif ettiği zaman Ömer, ekseriyetin hissiyatını bilhades keşf ve idrak etti. Kendisine arz olunan şereften âlicenâbâne vazgeçti. Arkadaşının delailini onun lehine kullanarak hâzirûnu Ebû Bekir'i intihâba, Peygamber'in eserine devam etmek, İslamiyet'i nâbe-mevsim bir hatimeden kurtarmak vazife-i muazzimesini ona tevdî'e davet eyledi. Kalabalıklarda görülen ve insanlar gayet şedid bir heyecan halinde bulundukları sırada evvelden tahmini kabil olmayan nagehâni bir hareket ile Ömer'in teklifi hemen bütün hâzirûn tarafından alkışlarla kabul olundu.

§59. Ebû Bekir'in intihâbı, kelimenin hakiki manasıyla meşrû' değildi: Hususi bir evde, halkın bir kısmının iştiraki olmaksızın vukû'a gelen bir ictimada Peygamber'in varisi ilan edilmişti. Hâlbuki kendi mukadderatına dair bir karar vermek hakkı yalnız halka ait idi. Medine'nin evleri küçüktü. İslamiyet'in ilk halifesinin intihâbında yalnız Hazrec aileleri reisleri bulundukları, ihtimalki bunların bile tam olmadık- [VIII/105] ları kabul edilebilir. Evslerden orada ihtimalki yalnız Üseyd b. Hudayr vardı. Mekke muhacirlerinden ihtimalki hiç kimse yoktu. Artık ekseriyeti teşkil eden ve Medine'li olmayan sâir Müslümanlardan pek azı o dar avluda bulunabilirldi. Olsa olsa Eslemlerden mürekkeb ufak bir yabancı nüvesi evin civarındaki dar ve dolambaç yollara birikmişti. Fakat münakaşaya pek zor iştirak edebilirlerdi.

Muhammed öğleden biraz sonra vefat etmişti. Güneş garba doğru alçalmaya başlamıştı. Bu, takriben bizim kevnî tarz-ı taksimimize nazaran öğleden sonra saat ikiye üçe tesadüf eder. Muhtasaran taksim ettiğimiz münakaşa ve intihâb sahnesi günün son saatini işgal etti. İhtimalki gecenin bir kısmına kadar sürdü (Lammens, Ebû Bekir'in intihâbı[nın] daha uzun sürmüş ve ensar ile uzun uzun müzakereye lüzum görülmüş olduğu fikrindedir.). Ebû Bekir'in Hazrecler tarafından Evslerin sakitane muvafakatı ile Peygambere halef tayin edildiği haberi Medine'de ancak gurub-ı şemsden sonra intişar etmiş olabilir. Hadisler, hangi saatte halife ilan edildiğini bildirmiyorlar. Fakat Arapların vesait-i tenviriyesi gayet ibtidaî olduğu cihetle zulmet-i leylin münakaşatı kısaltmaya
[VIII/106] hizmet etmiş olması muhtemeldir. Mamafih çölde ve Araplar arasında seyahat etmiş olanlar bazı kere menfaat meseleleri için bu ibtidaî bedevilerin karargâh ateşi etrafında toplanarak sabaha kadar münakşaya kabiliyetli olduklarını görmüşlerdir. Ebû Bekir'in intihâbı ağleb ihtimale göre gurub-ı şemsden sonra küçük zeytinyağı kandillerinin müteredditi ziyaları yahut bir hurma yaprağı ateşinin aydınlığı yanında vukû'a geldiği yolundaki tahminimiz Ebû Bekir'in ancak ertesi sabah bütün Müslümanlar tarafından resmen halife ilan ve intihâb edilmesi ile teyit etmektedir. Bundan anlaşılıyor ki meselenin müsta'ciliyetine rağmen ilk intihâbda vaktin geçliği Peygamber'in vefat ettiği aynı günde halk tarafından Ebû Bekir'in halife ilan edilmesine imkân bırakmamıştır.

Bu sırada, Peygamber'in naaşının henüz ılık bir halde yattığı küçük odada gayet haiz-i ehemmiyet bir dram cereyan ediyordu. Fakat o kadar nazik bir mahiyetteki hadis bunu ahlafından saklamak için elinden geleni yapmıştır. Çok şükür ki buna tamamen muvaffak olamadılar. Vakaların hakikatini gösterebilmek el-ân kâbildir.

Peygamber'in ani surette gaybubeti üzerine büyük bir tehlikeye düşmüş olan Müslüman cemaatinin menâfi' umumî telaş ve heyecan sebebi olan zatı unutturmuştu. Bütün Medine

hadsiz hesapsız menâfi'-i maddiye ve maneviyenin pür-ihtiras müsademelerinden dolayı titreyerek boğulmak üzere bulunan bir adam gayretiyle şu vahim meselenin acil ve müesser bir [VIII/107]
çaresini taharri ile meşgul olduğu sırada Muhammed'in naaşı sefil küçük odanın içinde adeta unutulmuş bir halde yatıyordu. Etrafında yalnız zevceleri ve en yakın efrad-ı ailesi bulunuyordu. Çamurdan bu dört duvar arasında hakikatte neler cereyan etti. Bu ölüm sahnesinde hazır bulunanlar ne gibi hissiyatın taht-ı tesirinde kaldılar? Bunu kimse katiyetle ta'yîn edemez. Fakat karışık ve muharref hadislerin izlerine bakarak mübhem bir aydınlık içinde orada zulmetler, ızdıraplar ve sukut-ı hayale uğramış ümitlerin meraretleri *{acılık, tatsızlık}* içinde cereyan eden samimi faciayı tahmin edebiliriz.

Âşikardır ki, bütün müminler kendi istikballeri için şedid bir endişe içinde bulundukları cihetle bir aralık müteveffâyı efrad-ı ailesinden başka hiç düşünen olmamıştır. Ali, Abbâs ve oğulları ile azatlıları felaketten ezilmiş bir halde kaldılar. Fikir ve metanet itibarıyla zayıf oldukları cihetle naaşın etrafında toplanmaktan başka bir şey yapamadılar. Perişan, müteessir bir halde, ölülere karşı yapılan ilk vazieleri ifa ediyorlardı. Bu küçük odada kapalı kalarak etrafında cereyan eden muazzam faciaya bî-gane durdular. Bulutlar ve şimşekler içinde muhat zirvede kasırga bütün şiddetiyle icra-i hükümettiği sırada bir kayanın altına saklanan dağ çobanlarına benziyorlardı. Cereyan eden vakanın ne ehemmiyetini idrak ettiler ne manasını [VIII/108]
anladılar. O esnada Ebû Bekir'in şayan-ı takdir bir cesaret ve dâhiyane bir basiret ve hikmet ile karşılaştığı ve tarih-i âlemde daima en büyük vakalardan biri halinde kalacak bir mübarezeden sonra yenmeye muvaffak olduğu ihtirasât-ı beşeriye mücadelesine iştirak edemediler.

Bu ızdırap ve endişe gününün akşamında, gecenin hüzn-âlud karanlıkları ile aynı zamanda Âişe'nin odasına, Benî Sâ'idelerin Sakîfesi'nde cereyan eden ahvâlin ilk haberleri vasıl olduğu zaman Muhammed'in efrad-ı ailesi muazzez bir ümidin, ihtimal ki uzun bir müddetten beri beslenen bir hülyanın

elim surette zeval bulmakta olduğunu hissettiler ve ruhlarının en hassas noktasında pek derin cerîhadâr oldular. Ali, Muhammed ile mevcut olan pek yakın karabetinin ve Muhammed'in kerimesi ve berhayat yegâne iki hafidinin validesi Fâtıma ile izdivacının ashab arasında kendisine manevi bir fâikiyet *{üstünlük}* ve rüchân temin edeceği zehabına kapılmıştı. Hem kayınpederi hem amcazadesi olan Peygamber'in gerek emvaline gerek nüfuz ve kudretine kendisini tabii bir varis telakki ediyordu. Zayıf Ali'ye hâkim olan Abbâs ailesinin kurnaz ve entrikacı efradı Ali'yi bu zehab içinde yaşatıyorlardı ve ondan pek çok menâfi'-i maddiye koparmak ümidinde bulunuyorlardı. Onun için bunlar da pek ziyade teessür duydular. Peygam-
[VIII/109] ber'in dıyâ'-ı nagehânisi *{ani ölümü}* bu suretle her türlü şeref ve menâfi' ümitlerini mahvetmişti. Önlerinde yatan naaş artık kendileri için bir sıkıntıdan ve bir yükten başka bir şey değildi.

Muhammed'in halefi intihâb ederken müteveffânın ailesinden hiç birisine ehemmiyet verilmemiş olduğu, intihâb bütün bütün başka mefhumlara tebaiyyet suretiyle vukû'a geldiği için Peygamber'in akrabaları onun vefatı ile nüfuz ve kudreti kaybettiklerini, istikbalde de güvenmiş oldukları hadsiz hesapsız menâfi'i kaybedeceklerini anladılar. Bu azim bir meraret dakikası teşkil etti. Hâşimîler bundan kendilerini toplayabilmek için altı aydan ziyade bir zamana muhtaç oldular. Hissettikleri ye's ve nevmîdi onları şimdi hadisin pek zayıf surette ihfaya muvaffak olabildiği garip bir harekete sevk eyledi. Bu hareket o zamanın hissiyatını ve ihtirasatını hakikatin çıplak ziyası altında ortaya koyar. Muhammed'in efrad-ı ailesi, ya Ebû Bekir'i intihâb etmiş olan sâir bütün Müslümanlara karşı bir eser-i infiâl olarak ya bir aksü'l-amel hareketine mağlup olarak artık kendilerine hiçbir faidesi olamayacak bir naaşın müz'ic huzurundan kurtulmak arzusuna düşerek derhal onu tedfin etmeye teşebbüs ettiler. Tedfin merasimini gizli ve hususi bir surette yaptılar. Bu suretle sâirlerini cenazede
[VIII/110] hazır bulunmak ve büyük Peygamber'in hatırasına alenen izhar-ı hürmet etmek saadetinden mahrum bıraktılar.

Gerek Medine'de gerek bütün Arabistan'da ölüleri şehirden hariçte defnetmek pek tabii esbabdan dolayı münteşir ve kadîm bir âdet idi. Evleri küçük olduğu, bir kattan ibaret birer kulübeden ibaret bulunduğu, ibadet için mabedler yapılmadığı mermer kubbelerin, kurşun sandıkların bilinmediği memleketlerde bu pek tabii bir şeydir. Binaenaleyh Muhammed, ertesi günü Medine'deki on sene zarfında vefat eden bütün Müslümanlara karşı yapılmış merasim dairesinde Bakî Mezarlığı'na defnedilmek lazım gelirdi. Kerimesi Rukiye'nin, oğlu İbrahim'in ve daha birçok ashabın yanında medfen-i ebedisine tevdi' olunmalı idi. Bu cenaze merasimi bütün Medine ahalisini celb edecek ve hepsinin arasında da yeni müntehab hükümdar birinci mevkiyi tutacaktı.[120] İhtimalki bu infial hissine mağlup olarak efrad-ı aile bütün bu ihtimalâtı bertaraf etmeye karar verdi. Gayet gizli bir surette naaşı yıkadılar. Duyulmak korkusuyla bulunduğu yerden kımıldatamadıkları için mezarı Âişe'nin yatak odasında öldüğü noktada kazdılar ve nısfu'l-leylde mezara indirdiler. Yalnız efrad-ı aile ile bazı samimi dostlar hazır bulunduğu halde üstünü toprak ile örttüler. Peygamber'in başını dizine dayayarak terk-i hayat etmiş olduğu sevgili zevcesi Âişe bile, ihtimalki yeni müntehab halifenin kızı olduğundan dolayı bu tasavvurdan bîhaber tutuldu. Ancak, gecenin sükûtu içinde bitişik odada kazmaların ve küreklerin sesini işittiği zaman zevcini defnettiklerini anladı.[121] Binaenaleyh, akrabalar âdet hilafına olarak tûl-i zevceleri bile uzaklaştırmışlar ve onların haberi olmaksızın hareket etmişler demektir. Muhammed bir hükümdar yahut bir Rasulullah gibi değil adeta bir zulm ve tecavüzün kurbanı yahut bir mücrim gibi gizlice defnedildi. Ne Ebû Bekir ne Ömer ne sâirleri hazır değildiler. Bunu yalnız ertesi gün, artık hiçbir şey yapa- [VIII/111]

120 Not-1 [VIII/112] Kadîm Arapların cenaze âdetleri ve ölüm, mezar ve ölülere gösterilecek âsâr-ı hürmet hakkındaki fikirleri için şunlara bakınız: Freytag, 218-224; Wellhausen. Reste, 177 ve müteâkib; Jacobs: *Arap Şairleri*, 3. cilt, 139-141; Goldziher. Muh. Stud., 1. cilt, 229 ve müteâkib; Goldziher. W Z K M., 16. cilt, 307 ve müteâkib.

121 Taberî, 1. cilt, 1837, satır 9-10.

mayacakları zaman haber aldılar. Tedfin keyfiyeti efrad-ı aileye terettüp eder. Mezarı tekrar açmak hiç kimsenin düşünmeye cesaret edemediği bir tecavüz teşkil ederdi.[122] Emr-i vaki kabul edildi. Buna büyük bir ehemmiyet verilmemiştir gibi görünüyor: Herhalde bu noktada hadis derin bir sükût muhafaza eder. Muhammed'in kendi odasına defnedilmesi, zamanın âdetine karşı bu istisna bir hürmet-i mahsusa tezahürü değildir. Hususi ve nâ-melhuz bir takım ahvâl ve vakâyı'ın neticesidir. §48. fıkrada kaydettiğimiz hadis hakikatı saklamak ve arkada
[VIII/112] kalan ashab ile Peygamber'in ailesi hakkında pek muzlim bir ziya serpen bu pek samimi facianın son izlerini de silmek için sonradan vukû'a gelmiş bir teşebbüstür.

§60. İhtimalki bazı zatlar için vakâyı'ı bizim tarz-ı tefsirimiz pek kanaat-bahş gibi görünmeyecektir. Fakat tarihin unutulmuş bir vakasını bu suretle ihya etmek teşebbüsünden kendimizi menedemedik. Çünkü muharref hadisler bile bu babda kâfi bir delil teşkil edebiliyorlar. Yoksa, bütün hadisler tarafından müttefikan kabul edilen şu dört vaka başka ne türlü izah olunabilir: **(1)** Vefatından birkaç saat sonra Peygamber'in defni; **(2)** kendi odasında defni; **(3)** yeni münte-
[VIII/113] hab halifeye biat etmeyenler tarafından defni; **(4)** gecenin en karanlık bir saatinde, en kadîm ashab hazır bulunmaksızın ve zevcelerinin haberi olmaksızın defni. Şurası unutulmamalıdır ki böyle esrar-âlud bir surette yegâne tedfin merasimine 35. sene-i hicriyyede katlinden sonra ancak halife Osmân'da tesadüf ediyoruz. Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr, Talha ve sâire gibi fedakâr ve sadık ashabın her Müslümana terettüp edecek böyle en mukaddes bir vazifeyi ihmal etmiş olmalarını akıl kabul eder mi? Muhammed şayan-ı esef müşriklerin âdetleri aleyhinde

122 Not-2 [VIII/112] Hadisler tedfinin Pazartesi ile salı günleri arasındaki gecede yani vefatı takip eden gecede mi yoksa ertesi gecede mi vukû'a geldiğini tayinde ihtilaf ederler. Bu ihtilafın bizce ehemmiyeti yoktur. En yakın akrabalardan başka merasimde kimsenin hazır bulunmaması için tedfin ameliyesi geceleyin, herkesten habersiz bir surette müteveffânın odasında vukû'a geldi.

bulunurken ölülere karşı lâ-kaydîyi ta'yîb ederken taraftarlarına ölülere karşı hiss-i hürmet telkin etmeye her vasıta ile ve bilhassa kendi misaliyle çalıştı. Ölülerin tabutu başında daima dua etmiş ve karargâh-ı ebedîlerine kadar ashaba daima refakat eylemiştir. Bu gibi ahvâlde Peygamber tarafından takip olunan hatt-ı hareket birçok ehâdîse mevzu teşkil eder. Müteâkib senelerde halifeler bu münasebetle Peygamber'in yaptığı şeylerin kâffesini hemen aynen takip ve taklit eylemişlerdir. Onlar da ölüleri mezara kadar götürmüşler, tabutlarının başında dua etmişler ve bütün tedfin merasiminde hazır bulunmuşlardır. O halde neden Peygamber'in defninde ashab hazır bulunmadı? Bu meselede kendilerinin en mukaddes bir vazifelerini teşkil eden harekâtı neden ifa etmediler? Muhammed, kendisinden sonra vefat edenler arasında böyle âsâr-ı hürmete hepsinden ziyade layık bir zat değil miydi? Bu gayr-i tabii halin yegâne çare-i izahı bizim der-meyân ettiğimiz mütalaadan ibarettir. Yani, tedfin keyfiyeti ashabın malumatı olmaksızın vukû'a gelmiştir. Burası kabul edilirse öteki hükümler tabii birer netice halinde manzur olurlar. Ağleb ihtimale göre, Medinelilerin iftirâk-cûyâne temayüllerine karşı Ebû Bekir ile iki arkadaşının giriştikleri mücadele ve Peygamber'in halefini intihâbda ittihadı temin etmekteki müşkilat uzun hadislerden zannedilebileceğinden daha uzun bir zaman sarfına ihtiyaç gösterdi ve Ebû Bekir'in teşebbüs-i mes'ûdî[si]nin muvaffakiyeti gecenin ancak geç vaktinde, hazırlanan şeylerden gizlice haberdar olan Peygamber'in efrad-ı ailesi naaşı yıkayıp defnettikten ve ilk halka büyük ıslahatçı ve üstada karşı en ilk ve en mukaddes bir vazifeyi ifa imkânını selb eyledikten sonra vukû'a gelmiştir. [VIII/114]

Mezar

Muhammed'in Mezarı Hakkında Kurûn-ı Vüstâdaki *{Ortaçağ'daki}* Menkıbeler

§61. Avrupa'da kurûn-ı vüstâda Muhammed hakkında pek az şey biliniyordu. Hayatına ait tafsilat tamamen meçhul olduğu gibi mesleğinin ne olduğu da doğruca malum değildi.

Fakat alakadar kimseler Muhammed'in adi bir yalancı olduğunu, zalim taraftarlarını aldatmak için bayağı birtakım hilelere tevessül ettiğini ispat etmek üzere birçok masal neşretmişlerdi. İşte bu suretle birçok bed-hâhâne menkıbeler vücud buldu. Bunların mükemmel ve tam bir surette tarif ve izahına D'Ancona'nın tekrar bir tab'ı hazırlanan *La leggenda di Maommetto in Occidente* eserinde tesadüf edilir.[123] Pek haiz-i ehemmiyet olan bu mevzuya dair bazı malumat vermek isteriz. O zamanlarda bütün Avrupa'da en çok münteşir ve bugün de halk arasında malum bir masala göre Muhammed bir kayanın tepesine yerleştirilmiş gayet kuvvetli bir mıknatıs sayesinde, vefatından sonra tabutunun bütün müminîn müvacehesinde havaya kalkmasını ve kubbeye muallak kalmasını temin eylemiştir. Başka menkıbeler Muhammed'in mezarı üstündeki bütün kubbenin -Mekke'de- mıknatısî taşlardan bina edidiğini, Peygamber'in demir tabutunun her taraftan mıknatıs tesiriyle havada durduğunu beyan ediyorlardı.

[VIII/115]

Doktor Steinschneider menşei şarkta olan bu menkıbenin pek eski, Muhammed'den çok mukaddem olduğunu ispat etmiştir.[124] Plinius'da buna müşabih bir vakadan bahsedildiğini görürüz. Rivayet olunduğuna göre mimar Dinocharis, Tolomeo Filedelfos'dan aldığı bir emir mucibince hemşiresi ve zevceleri için mıknatısî taşlardan bir kubbe yapacaktı. Bu suretle Arsinoe'nin tabutu havada muallak duracaktı. Tolomeo'nun vefatı bu tasavvura nihayet çekti. Talmud'da Elia'nın kulesinden bahsedilir. Bu kule Jerobeam sanemine bir mıknatıs rabt ederek bunu sema ile arz arasına kaldırmaya muvaffak olmuştu. Sonra, şarkta temin edildiğine göre Mahmûd [vefatı 421 hicrî] Hindistan'ı istila esnasında Sumnât şehrini zabt ettiği vakit oradaki meşhur hind mabedinde mahalli ulûhiyetin bir resmini havada muallak bir halde görmüştür. Ruhbanın hilekârlıklarını haber alarak mabedin kubbesinin bir tarafını yıktırdı. Bunun üzerine sanem yere düştü ve bin

[VIII/116]

123 İtalyan edebiyatının tarihi mecmû'ası, 13. cilt.
124 ZDMG, sene 1851, 5. cilt, 378-379.

parça oldu. Steinschneider'ın zikrettiği Yahudi eserlerinde de buna müşabih bir itikad mevcuttur. Binaenaleyh, menkıbenin gayet kadîm bir menşei bulunduğuna, dünyanın bir ucundan öbür ucuna giderken müteaddid dinler için bir alet-i münakaşa hizmeti gördüğüne hükmedebiliriz. Bu, akvamın büyük bir kuvve-i icadiyyeye malik olmadıklarını da gösterir. Kendilerinde daha ziyade taklitkâr bir vaziyet vardır. İşte bu suretle hususî bir şekl-i menkıbenin asırları ve kıtaları dolaştığına bütün davalara, bütün imanlara yüzlerce şekilde hizmet ettiğine şahid oluruz.

§62. Steinschneider'ın verdiği izahata Maracci'nin meşhur şayan-ı dikkat eserinin muhtevi olduğu bazı beyanatı da ilave etmek faydadan hali olmayacaktır.[125] Bu garip eserin birinci [VIII/117] cildindeki Chierici tarikat-ı ruhbaniyesine mensup bir âlim papaz -ki bir müddet Papa on birinci İnnocentius'a günah çıkarmak vazifisini de ifa etmiştir.- İslamiyet'i ilm-i kelam nokta-i nazarından red ve cerhe çalışmıştır. Burada uzun bir medhal vardır ki o zaman ulemanın Muhammed ile menşe-i İslamiyet hakkında bütün bildiklerini ihtiva eder. 29. sahifede (2. sütunda) Marsilyalı Bremond'un: *Descr. Esatte dell Egit. sup. et inf.* eseri zikredilir. Burada, birinci kitapta Muhammed'in on yedinci asr-ı miladi bidayetinde bulunduğu şekilde mezarının uzun tafsilatına tesadüf olunur. Tafsilat "o mabette hizmet ettiği için defaat ile onu görmüş bir asilzadeden[126]" alınmıştır.

125 Alcorani Tex. universus... summa fide deseriptus... Eademque fide... ex Arabico idiomate in Latinum translatus... auctore Ludovico Marracio... Pataviü MDCXCVIII.

126 Not-1 [VIII/119] (A) Birmound'un zikrettiği bu "asilzade" Avrupalı mürted Hristiyan olmak icap eder. Çünkü Maracci'nin Bremond'dan naklettiği diğer fıkrada bunun "Mekke ve Medine'de yedi [VIII/120] sene şerifin hizmetinde oturmuş şayan-ı itimat bir asilzade olduğunu söyler. Ve ben Şam'dan kaçmasına yardım ettim." der.
(B) Şerifler, Mekke ve Medine Mukaddes şehirlerinin sahipleri Ali ahfadı idiler. Bunların hükümetleri onuncu asr-ı miladi sonlarına doğru başladı (Snouck Hurgronje, *Mekke*, 1. cilt, 54 ve müteâkib; Wüstenfeld, *Die Chron. Der Stad Mekka*, 4. cilt, 222 ve müteâkib).
(C) Zamanımızda Muhammed'in mezarı|nın| ne halde olduğunu öğrenmek isteyenler bu cilde merbut fotoğrafiden başka şu eserlere müracaat etmelidirler: Keane: *My journey to Medinah*, Londra 1881, sahife

Yirmi bin kandil ile kıymettar mermer sütunlarla müzeyyen Medine Mescidi'ne dair birçok tafsilattan sonra Muhammed'in âsâr-ı bakiyesinin mescidin içinde "kule yahut müdevver bir bina şeklinde, Müslümanların türbe namını verdikleri bir kubbe ile yapılmış" bir küçük mahalde medfun bulunduğu hikâye edilir. Etrafında küçük bir galeri yahut parmaklık vardır. Birçok pencere açılmış bir duvar çevrilmiştir. Gümüşten panjurlar ya-
[VIII/118] pılmıştır. Alelade hacıların göremedikleri bu mahall-i mahsusun ortasında yalnız Medine'de oturanlar ve bir lutf-ı mahsus ile içeriye kabul edilenlerin görecekleri yerde Peygamber'in meşhur mezarı bulunuyordu. "İşte gayet güzide mermerlerle mestur ve alt katta bu kulenin üzerinde bir mezar vardır ki tûlu yedi ve arzı dört kademdir: Baş tarafında somaki ve oluklu bir sütun vardır. Bunun üstünde yeşil bir sarık sarılmıştır. Ayakucunda da aynı bir sütun görülür. Bunun üstünde daimî surette buhurat yakılır.[127] Medfenin ortasına doğrù bir mermer taş parçası mevcuddur. Bu taş gizlice kalkar. Altındaki delikten bir kol girebilir. Yanmış bir şem' uzatılırsa içeride ancak dört dişi bulunan bir ölü kafası göze görünür. Bir kalça kemiği, bir bacak kemiği ve bazı bel kemikleri ayrı ayrı dururlar. İşte Muhammed'in bedeninden kalan parçalar bunlardır. Ortadaki mahall-i mahsusun cenûb cihetinde, galeriyi tutturmak üzere dışarıdan yapılan duvarın içinde üç parmak kalınlığında ve iki kadem murabba'ında bir taş vardır. Bu taş dört kalın gümüş parça ile tutturulmuştur. Altında, uçları yukarıya mütevvecih bir hilal görülür. Hilalin ortasında parmak kalınlığında demir bir çivi vardır ki bu mıknatısî taş tarafından çekildiği için havada taş ile tabut arasında muallakta durur. Bu hilale elmas kakıl-
[VIII/119] mıştır. Daha sâir kıymettar mücevherat da işlenmiştir. İşte bu, Muhammed'in mezarının o kadar medhedilen mucizesidir. Ah-

108-109; Burton: *Personal Narr. Of a Pilgr. to al-Mad. Meccah*, Londra 1893, 1. cilt, 304 ve müteâkib. Burada haiz-i kıymet birçok malumat-ı tarihiye ile birlikte mezar mufassalan tarif edilir.

127 Not-2 [VIII/120] Meşhur Polonyalı seyyah Bartema'nın tarifi de buna tevafuk ediyor. Bartema, Medine'yi 1501 ve 1507 seneleri arasında ziyaret etmiştir.

mak ve mütedeyyin Muhammedîler bundan hayretlere, vecd ve istiğraklara düşerler. Bazıları bundan sonra, başka bir şey görmemek için gözlerini çıkartırlar."

"Şayan-ı itimat sâir zevat tarafından da" tasdik edilmekle beraber bu tarifat bize büyük bir itimat telkin etmez. İnşaata ait bazı tafsilat iyi bir menbadan alınmış gibi görünür. Fakat muharririn bir kasd-ı mahsusa hizmet ettiği gayet aşikârdır. Bundan dolayı muhakkak bir menba diye kabul edilmez. Filhakika Maracci, İslamiyet'e ve müessisine karşı nefret ve husumet hissinden mülhem olduğu cihetle diyor ki: Halk kendisine halef olacak kimsenin intihâbı için gürültü ile meşgul olduğu sırada naaşın âsâr-ı mütebakiyesi isbat ediyor ki: Nullo illius cadaver interim custodiente, fuisse a canibus delaceratum, cum jam triduo, vel quatriduo expositum corrumpi ac foetere coepisset. Bu, İslamiyet aleyhindeki yazılar için bir numunedir. Kurûn-ı vüstâda ve hatta zamanımıza gelinceye kadar kurûn-ı ûlâda İslamiyet mesâilini tetkik ile meşgul kimselerin ruhunu gösterir.

Hilafet

İslamiyet'in İlk Zamanlarında Hilafetin[128] Nüveleri ve Mahiyet-i Hakikiyyesi

§63. Muhammed'in vefatı, ihtimalki bazı ashab tarafından mübhem surette evvelden düşünülmüş bir vaka teşkil eder.

128 Not-1 [VIII/122] Ebû Bekir'in halife yani Peygamber'in vekili ünvanını almış olması muhakkak değildir. Böyle bir nam ile yâd edilmişse, bu bir unvan-ı hâkimiyet olmaktan ziyade Muhammed'in sünen ve âsârına devam etmesi itibarıyla ashab tarafından verilen teklifsizce bir künyeden ibaretti. Sonraları itiyat bu künyenin isti'mâlini kabul ettirdi ve bunu unvan haline getirdi. Mamafih halife unvanının ancak halife Ömer zamanında [vefatı 23] resmen kabul edilmiş olması pek muhtemeldir. Çünkü bu gibi teferruatı en evvel Ömer'in tespit etmiş olduğu malumdur. Kezalik Ömer emîru'l-mü'minîn diye ikinci bir unvan-ı resmîyi de almıştır (Taberî, 1. cilt, 2748, satır 6-7). Mamafih şâyân-ı dikkattir ki halife-i Rasulullah adeta edebi bir mahiyeti hâiz idi. Yahut kalem tabiratından ma'dûd idi. Asıl hakiki hâkimiyet unvanı hep emîru'l-mü'minînden ibaret bulunmuştur. Hükümdara tevcih-i hitap edenler hiçbir zaman emîru'l-mü'minînden başka bir tabir kullanmazlardı. Hangi mezhebe mensup olurlarsa olsunlar bütün bu Müslümanlar hep bu tabiri tercih ederlerdi (Haldûn, *Mukaddime*, 1. cilt, 466-468; 1. cilt, 387).

Fakat bunun derhal husule getireceği te'sîrâta karşı bir tedbir ittihaz etmeyi kimse aklına getirmemişti. Muhammed taraftarları arasında risalet vazifesi hakkında beslenen fikirden ve kendisi hakkındaki hiss-i hürmet ve tazimden dolayı Mu-
[VIII/121] hammed'in vefatı sâir fanilerin ölümüne benzemeyeceği ve tesis ettiği cemaatin birçok ictimâ'î, dinî ve siyasî ihtiyacâtı düşündüğü gibi vefatından sonra da yine cemaatin istikbaline ait tedabir ittihaz eyleyeceği hakkında adeta gayr-i şu'ûrî bir emniyet hissi mevcut gibiydi.[129] Binaenaleyh, Muhammed berhayat olduğu müddetçe ashabdan hiçbiri istikbal-i ba'îdi düşünmek lüzumunu duymadı. Peygamber'in vefatını göz önüne alarak bir tedbir düşünmeye hiç kimse kendisinde bir mecburiyet ve hak bulmadı. Bu yalnız Allah'a ve Rasulüne terettüp eder bir iş idi. Hâlbuki Medine'ye karşı siyasî bir inkiyad halinde yaşayan birçok kabile böyle değildir. Bunların arasında İslamiyet pek az, hemen hemen hiç denilecek kadar bir terakkiye nail olmuştu. Bu kabilelerde el-ân kadîm müşrikliğe merbut olan yalnız Peygamber'in satvet-i siyasiyyesi hasebiyle bir şeyi yapamayan ekseriyet Müslüman tehlikesinden ve esaretinden kurtulacakları günü bekliyorlardı. Kimse müşriklerin temenniyatının bu kadar seri surette tahakkuk edeceğini ümit etmemiş olmakla beraber bunu kabilelerin kemal-i şiddetle arzu ettikleri muhakkaktır. İleride bundan bahsedeceğiz. Mağlup kabilelerin hissiyatı şimdiki halde bizi alakadar etmez. Bunlar mübhem bir takım hissiyattan, mahfi bir halde kalan ictimâ'î bir kuvvetten ibaret idiler. Daha henüz hiç kimsenin tahmin edemeyeceği vakâyı'-ı müstakbele arasında bunlar sarîh bir şekil, faal bir kuvvet iktisab edecek-

129 Not-2 [VIII/123] Birçok mevzu ehâdîste bu hissin delâiline tesadüf ediyoruz. Bu hadislerde muhaddisîn Peygamber'in son arzularını bildirmek iddiasına kalkmıştır. Bunların bir ehemmiyet ve kıymet-i tarihiyeye haiz olmaları Müslümanların arasında Muhammed'in, kavminin rasulü sıfatıyla ashabını yakında vefat edeceğinden haberdar etmesi ve insanlar arasında din-i hakkın neşr ve muhafazası maksadıyla emr-i ilâhi ile tesis edilmiş cemaatin muntazaman temin-i idaresi için icab eden talimatı vermesi lazım geleceği hakkında bir fikir mevcut olduğunu sarîh surette meydana koymalarındadır.

lerdi. Gerek Müslümanlar gerek bedevî Araplar için bir yıl- [VIII/122]
dırım süratiyle vukû'a gelen Muhammed'in vefatı büyük bir sebeb-i hayret teşkil etti. Bu nagehâni vakaya hiç kimse hazırlanmamıştı. Müslümanlar, Peygamber'in mütezelzil sıhhati hakkında biraz telaşa düştükten sonra hastalığıın vehametini takdir etmişler, Muhammed'in yakında muhakkak surette şifayab olacağı ümidine kapılmışlardı (§18). Medine'den uzak memleketlere vefat haberi Muhammed'in hastalığı haberi ile aynı zamanda vasıl oldu.

§64. Medine'de ashabın telaşı ve şaşkınlığı büyük, pek büyük ve mühim olmuştur. Çünkü Peygamber'in müminlere bir kelime-i vedâ', bir kelime-i nasihat bile bırakmaksızın birdenbire ortadan kaybolması Muhammed'e karşı imanlarını sarsabilecek bir mahiyeti haiz idi. Ölüm nagehâni, gayr-ı kâbil-i izah bir karar, bir terk ve ihmal gibi görünüyordu. Bilhassa son on sene zarfında Allah, Rasulü vasıtasıyla hayat-ı ehliye-i yevmiyenin en ehemmiyetsiz hadisat ve tafsilatına varıncaya kadar her şeyde, en küçük teferruatta bile kendi perestiş-kârlarına nasihat vermiş, rehber olmuş ve muavenette bulunmuş olduğu cihetle şimdi bu hareket bütün bütün akıl ermez bir şekil alıyordu. Bunun için Muhammed'in vefatının ilk tesiri son derecede vahim bir teşevvüş-i maneviden ibaret oldu. Bütün ruhlar derin bir surette sarsıldı. Muhammed'in tesis için bütün hayatını hasretmiş olup da mühtedi Araplar [VIII/124]
üzerinde henüz tam surette hükmünü göstermeye vakit bulamamış olan yeni revatıb-ı diniyye ve ahlâkiyye parçalanmak tehlikesine maruz kaldı. Bu umumî endişe ve telaş şayan-ı hayret bir şiddetle kadîm infirad hissiyatını tekrar tevlit etti. Hâlbuki Peygamber'in yorulmak bilmez faaliyeti bunları tamamen söndürememişse bile uyutmaya muvaffak olmuştu. Binaenaleyh derhal bir nizâ' zuhur etti. Muhammed'in vücuda getirdiği iktisadî ve siyasî şerait öyle bir mahiyette idi ki taraftarlarının ekseriyetinin menâfi'î bunlarla tatmin edilmişti. Muhammed'in vefatı her şeyin sonu|nun| gelmesi tehlikesini gösteriyordu. Bunun için bu azim ve muhtelif menâfiye za-

rar geliyordu. Bu ahvâl derhâl Medine'de başlıca üç fırkanın mevcudiyetini meydana koydu. O vakte kadar bunlar birbirileriyle güzelce geçinmişlerdi. Fakat şimdi bir inkılap ihtimali karşısında hepsi de sevk-i tabii ile yalnız bir şey düşündüler. Bu da kendi maddî ve manevî menfaatlerini müesser surette muhafaza etmekten ibaretti.

Birinci fırka Mekke muhacirlerinin fırkası, ikincisi Medineliler fırkası, üçüncüsü de Arabistan'ın her tarafından Muhammed'in etrafına toplanmış olanlar fırkası idi. Bunlar Medinelilerin yahut muhacirûnun bazılarına kabileye intisab rabıtalarıyla lafzen merbut idiyseler de hakikatte ayrı bir
[VIII/125] fırka vücuda getiriyorlardı. Çünkü ayrı hissiyat ve menâfiye malikdiler. Müslüman cemaatine Muhammed'in arkası sıra yürümek üzere girmişlerdi. Ailelerinden şuna yahut buna mevlâ sıfatıyla aid olmak arzusuyla Müslüman cemaatine dâhil olmamışlardı. Bu üç fırkadan yalnız ikincisi, yani Medineliler fırkası aileler ve kabileler hakkındaki kadîm usulü hakikaten muhafaza etmişti. Bundan dolayı en iyi teşkilatlısı o idi. Menâfi'inin muhafazası için en süratli hareket edebilmek kabiliyeti o fırkada vardı. Binaenaleyh, Muhammed'in vefatı malum olur olmaz derhal müstakilâne ve iftirak-cûyâne bir vaziyet alan yegâne fırka olmuştur. Diğer iki fırka da böyle bir tecanüs yoktu. Bunlar ayrı birer vahdet idiler. Muhammed'in faaliyet-i mübdi'ânesi onları tesadüfi surette, rastgele birarayа atmıştı. Hakikaten müessir yegâne rabıta-i müştereke Peygamber'in şahsından ve her günki doğrudan doğruya tesiratından ibaretti. Herkes üzerinde Muhammed nâ-kâbil-i mukavemet bir teshir ve cazibeye malikti. Onların birarada mevcudiyetlerinin ve bazen yekdiğerine zıt ve muhasım o kadar muhtelif âmâl ve temayülatın imtizaclarının yegâne sebebi ve hikmeti Muhammed idi. Müşterek bir iman şuuru henüz pek yeni bir his idi. Bundan dolayı mühtedilerin ruhları üzerinde müessir olamazdı. Henüz ikinci derecede bir his halinde bulunuyordu. Medine teokrasisinin taraftarları Müslüman ol-
[VIII/126] maktan ziyade Muhammed taraftarı idiler. O suretteki sevilen

ve korkulan reis ve üstadın ortadan kaybolması müteveffânın neşrettiği dinin istikrarını pek şedid bir imtiḥana tabi tutuyordu. Son senelerde Peygamber'in gösterdiği pek sarîh bir temayül-i siyasîden dolayı bu izmihlal-i umumî tehlikesi daha şiddet kesbetmişti. Aynı zamanda, İslamiyet dâhiline gayr-i müslim o kadar yabancı unsurlar kabul olunmuştu ki bunlar küçük teokratik devletin tecanüsünü, yekpareliğini tehlikeye düşürmüştü.

Diğer iki fırkayı terkip edenler yani Mekke muhacirleri ile Medine'de yerleşmiş yabancılar öyle iki zümre vücuda getiriyorlardı ki bunlarda kadîm revatıb-ı hususiyye artık mevcut değildi. Müşterek imanın tevlid ettiği yeni revatıb da eskiler yerine kaim olabilecek derecede henüz kuvvet kesb etmemişti. Tabir-i diğerle bu zümreler eskiden yeniye doğru tekâmül ameliyesinde bir intikal safhasında bulunuyorlardı. Bundan dolayı hepsi muvakkaten mutlak bir acz içine düştüler. Kendilerini birarada tutan zat ortadan eksilince teşkilatsız, reissiz, fikirsiz kaldılar.

Artık herkesin kendi nefsini düşüneceği umumî izmihlal ve inhilal devresi gelmiş gibi görünüyordu: Peygamber'in efrad-ı ailesi, müteveffâya karşı mu'tâd olan vezaifi ifa etmek üzere onun yanına koştular. Miktarları pek azalmış olan sâir [VIII/127] muhacirûn, birbirilerinden şüphe ederek, birbirlerini kıskanarak evlerine kapandılar. Felaketin tesiriyle ezilmiş gibi görünen yabancılar zümresi alıklaşmıştı. Bir harekette bulunmaktan aciz idiler. Ya izmihlal-i umumîyi ya İslamiyet'in devamını intac edecek vakâyı'a bî-hareket seyirci kalıyorlardı. Muhammed'in vefatından Ebû Bekir'in vefatına kadar geçen kısa bir müddet zarfında bunlardan hiçbiri mevcudiyetini ihsas etmedi. Daha kimse bir şey yapmaya, hatta düşünmeye vakit bulmadan Ebû Bekir'in intihâbı bir emr-i vâki haline gelmişti.

§65. İşte böyle birkaç saatlik bir zaman zarfında gayet vahim ve müşkil bir vaziyette kalmış olan elzem hazırlıktan, gözünün önünde bir misalden mahrum bulunan, büyük üstadın

tek bir lakırdısına, ufak bir talimatına bile istinad edemeyen Müslüman cemaati kısa hayatının en müşkil en tehlikeli bir meselesini halle davet edildi ve bilfiil halletti. Akvamın yahut zaman yahut büyük tarihî ameliyelerin meziyetlerini ferdlere atfetmekten ne kadar uzak durulursa durulsun, neticesi itibarıyla o zamanki bütün dünyayı alt üst eden bir teşebbüs ile bu meselede Müslüman cemaatini acil bir felaketten kurtaran Ebû Bekir ile Ömer'in fezail-i siyasiyyelerini takdir ve
[VIII/128] teslim etmemek gayet büyük bir hata teşkil eder. Bu mühim ve müşkil dakikada kendilerini kaybetmeyen yalnız bu iki zat var idi. Medinelilerde iftirakcılık ihtirasatının uyanmasıyla kadîm şeraite avdetin tekmil tehlikesini anlayarak, iyi düşünen bütün Müslümanların hakiki hissiyatları[nın] neden ibaret olduğunu bilhades keşfeyleyerek tehlikedeki cemaati herçi-bâd-âbâd *{her ne olursa olsun, ister istemez}* kurtarmaya azmeylediler. Peygamber tarafından bırakılan vaziyeti hiç değişmemiş bir halde muhafaza etmek fikrini kendilerine rehber yaptılar. Bu elim mevkide yeni dinin en yüksek, en hakiki menfaatlerini yalnız onlar düşündüler. Kendi hususî ve şahsî menfaatlerini bütün Müslümanların menafi'-i müşterekelerine fedaya amade bulundular. Peygamber'in eserini muhafazaya, Peygamber'in bıraktığı dinin ruhuna ve metnine riayete cidden ehemmiyet verdiklerini gösteren zatlar yalnız onlardır.

Eski şeraite avdet etmeyi açıktan açığa isteyenlerin çıkardıkları mülahazasızca feryatlara onlar metînâne mukabele ettiler. Medinelileri hiçbir şeyi değiştirmemeye davet eylediler. Peygamber'in kanununa muti', sâir Müslümanlarla müttehid ve müttefik kalmaları için teşvikatta bulundular. Peygamber tarafından vücuda getirilen müesseseleri muhafazadaki faydaları hatta lüzumu ispat ederek hâzirûndan birine umumî işleri Muhammed tarafından birçok ahvâlde ibraz edilen ruh ve
[VIII/129] istikamet dairesinde idare etmesi lüzumunu teklif eylediler. Onlar yalnız Muhammed'in tesis ettiği şeyleri hiç değişmemiş bir halde muhafaza lüzumu üzerinde ısrar gösterdiler. Sonra-

sını zaman ve kader tayin ederdi. Hiçbir şey değişmemeli idi. Peygamber tarafından vaz' edilen ahkâmın harfi harfine tatbik ve lâ-yetegayyar bir surette muhafaza edilmesine iştirak vazifesi herkese terettüb ederdi. Bu iki adamın gayr-i kabil-i itiraz iffetleri, maksatlarının mutlak surette namuskârlığı, yalnız menfaat-i umumiyyeden mülhem olarak hareket ettikleri hakkındaki kanaat-i umumiyye, muhakemelerinin vuzûhu, kanaat-bahş ve herkese kabil-i fehm sadeliği Müslüman cemaatinin henüz nâ-tamam surette müslümanlaşmış anasırındaki iftirakcılık ihtirasatına ve hasîs menâfie galebe çaldı. O kadar yüksek sesle bağırıp çağıranlar kendi aralarında bile müttehid değildiler. Fikirlerinin tenevvu'u ve meşkûkiyeti hasebiyle Ebû Bekir ile Ömer'in vâzıh ve kanaat-bahş mantıkları, muhakkak ve sarîh teklifleri karşısında mağlup olmaya mahkûm idiler. Küçük şahsî hasetler mürteci'âne muhalefeti kırdılar. Ebû Bekir ile Ömer bütün hayatlarının en şerefli, en büyük zaferini mesudane kazandılar. Hazır bulunanlar Ebû Bekir'e müttefiken rey verdikleri zaman bu, ashab-ı Peygamber'de en kadîminin, en iyisinin, müteveffâ Peygamber'de o kadar takdir edilen fazilet ve meziyetleri ihtimalki o sırada herkesten iyi temsil eden, o sırada İslamiyet müesseselerinin [VIII/130] değişmiş bir halde muhafaza edileceği hakkında en büyük teminatı teşkil eyleyen zatın azamet-i ruhiyyesinden, kudret-i fikriyyesinden, metanet-i seciyesinden mütevellit fevrî ve nagehâni bir hareket-i takdirkârâne olmuştur.[130]

130 Not-1 [VIII/130] Pek muahhar zamanlarda vücut bulan ve o gürültülü ictimada Ebû Bekir tarafından serdedilen delâil arasında Kureyşîlerden birini intihâb etmek lüzumundan, Kureyşî neslinden olmayacak bir hükümdara bütün Arapların itaatini temin etmenin adem-i imkanından bahs-i mütalaatta bulunduğunu iddia eden hadislere hiç itimat caiz değildir. Ebû Bekir karabeti dolayısıyla değil meziyyât-ı ahlâkiyesi hasebiyle intihâb edilmişti. Zaten bu yüzden Peygamber nezdinde büyük bir itibarı haiz idi. Ebû Bekir en eski Müslümanlardan [VIII/131] biri idi. Yeni müesseselerin ruhunu ve metnini herkesten iyi bilirdi. Kureyşîlerin sâir bütün Araplara fâik bir asaleti haiz olmaları fikri tamamen Müslüman mefhumudur. Peygamber'in esna-i hayatında böyle bir fikir katiyyen mevcut değildi. Her Arap kabilesi hepsinin en asili olduğuna dair bir kanaat beslerdi. Kureyşîlerin asalet-i fâikesi ancak sonradan tesis etti. Bir kere Muhammed'i Kureyşî zannettiler. Sabiten,

İftirakcılık istikametinde ilk hareketi izhar etmiş olan Medineliler Ebû Bekir'in mezayasını takdir ve teslimde de herkese ön ayak oldular ve onu Muhammed'in âsârına devama layık add ve ilan eylediler. Birkaç istisnadan sarf-ı nazarla sâirlerinin kabulü de aynı derecede seri ve kolay oldu. Çünkü cemaatin en iyi iki adamının istihsal ettikleri şeyden daha iyisini kimse düşünemiyordu; çünkü elde edilen netice Müslüman devletinin en büyük menafi'ini tatmin ediyordu. Muhammed'in vefatından yirmi dört saat bile geçmeden Ebû Bekir Medine'deki bütün Müslümanlar tarafından Müslüman cemaatinin reisi, Peygamber'in meşrû' halefi olarak kabul ve tasdik edilmişti.[131]

gerek Emevî gerek Abbasî halifeleri Kureyş kabilesine mensûb idiler. İslamiyet'in ilk halifesi karabet mefhumlarına tebaan intihâb edilmiş olsa idi müntehibler reylerini Peygamber'in en yakın akrabası bulunan Ali yahut Abbâs üzerinde temerküz ettirirlerdi. Ebû Bekir'i intihâb etmezlerdi. Çünkü Ebû Bekir kelimenin dar manasıyla hakikî bir Kureyşî bile değildi. Kusay neslinden gelmiyordu (Medhal'e bakınız, §36, not 2; §41, şecere numara 1; 54, not 1).

Sonraları, bir takım hadisler icad ettiler. Peygamber'in, vefat etmeden evvel Müslüman devletini yalnız Kureyşîlerin idare edeceğini söylemiş olduğunu bu hadislerde temin eylediler. Maksad-ı mahsusa hadim bu hadisler hakkında, "Furât"da tafsilat vardır. Burada Muhammed'e isnad olunan şu meşhur hadise tesadüf ediyoruz. "Benden sonra halifeler, sonra zalimler gelecek. Sonra ailemden bir adam dünyayı adaletle dolduracak. Evvelce haksızlık ile dolu olduğu gibi. Sonra Kahtânî gelecek." Suyûtî'ye de bakınız, 4-5.

Lammens'in bana dermeyân ettiği mütalaaya göre Ebû Bekir'in intihâbını temin eden sebeplerden biri, Peygamber'in vefatından evvel Amr ve Ubeyde ile uzlaşmış olmasıdır. Hâlbuki diğerleri hazırlanmış değildiler. Ebû Süfyân Medine'de olsa idi ve ensar (Evslerle Hazrecler) müttehid bulunsalardı bir harb-i dâhilî çıkardı. Kureyş'in fâikiyeti meselesine gelince Lammens Câhız, *Resâil*, 62-63, bazı fıkralar naklediyor. [VIII/132] Bunlardan anlaşılıyor ki bir aralık Kureyşîler hiçbir kıymet-i askeriyeleri olmayan tacirler diye tezyif olunuyorlardı. Sonraları, Harre galibi (63. sene) Müslim b. Ukbe ufacık bir muhalefet bile görecek olursa Kureyşîlerin hatta Emevîlerin de başını keseceğini söyledi (Taberî, 2. cilt, 416, 420-421). Kureyşîlerin tefevvuku henüz Arapların zihnine girmemişti.

131 Not-2 [VIII/132] Muhammed'in vefat ettiği günün akşamı, Ebû Bekir Medinelilerin reylerini kazandı. Ertesi sabah vukû'a gelen umumî intihâbda muhterem zatın intihâbını suret-i katiyyede temin eden âmil, yabancıların reyleri olmuştur. Muhacirûnun hatt-ı hareketi ise sarîh

§66. Muhammed'in muasırları ve taraftarları hiçbir zaman böyle bir vaziyet karşısında kalmamışlardı. Ebû Bekir'e sâir bütün Müslümanlar fevkinde bir nüfuz ve salahiyet tevdi' etmekle müntehablar, farkına varmaksızın öyle yeni siyasî ve dinî müessese vücuda getiriyorlardı ki Roma İmparatorluğu ve papalık müessesesinden sonra tarih-i âlemde en maruf ve en meşhur bir makam olarak kalacaktı. Ebû Bekir'in müntehablarının gözleri önünde yalnız bir misal vardı. O da kabilenin efradından birine sâir efrada nisbetle yüksek bir nüfuz ve salahiyet tevcih etmekten ibaret olan kavm-i Arab örf ve adeti idi. Mamafih bu nüfuz ve salahiyet pek mahdud idi ve yalnız akrabalar üzerine şamil olurdu. Böyle bir şerefe nail olan kimse hukuk ve imtiyazdan ziyade vezaife malik idi. Akrabalarının itaati hakiki olmaktan ziyade lafzî idi. Fertlerden her birinin hürriyeti hakikatte gayet mutlak ve tam bir halde kalırdı (Nallino: 'Sulla costit. Delle tribu Arabe, *Neoanto-*

surette gösteriyor ki Ebû Bekir ile Ömer'in cesurane teşebbüsleri onların tasvibine iktiran etmiyordu. Şahsî kıskançlıklar ve hırslar muhacirûndan birçoğunu emr-i vaki kabul etmekten men eylemiştir. Ashabdan birçoğunun kendilerini Ebû Bekir kadar eski ve sahib-i salahiyet addettikleri şüphesizdir. Fazla olarak Muhammed'in pek yakın akrabası idiler. Bundan dolayı, o zaman Arabistan'da hüküm-ferma olan efkâra nazaran, Müslümanların re's-i idaresine geçmeye Ebû Bekir'den ziyade sahib-i salahiyet olmaları icab ederdi. Peygamber'in kadîm ve şayan-ı hürmet Mekkeli ashabı arasında bazılarının hatt-ı hareketini bu suretle izah edebiliriz. Bununla sabit oluyor ki Ebû Bekir esas itibarıyla Medineliler ve Medineli olmayan Müslümanlar tarafından intihâb edilmiştir. Mekke'nin fethinden sonra islamiyet'e dâhili olan ve birçoğu gelip Medine'de yerleşmiş bulunan Kureyşîlerin bu işte derece-i dahilleri[nin] ne olduğu menbalarda sarîh surette gösterilmiyor. Herhalde, Ebû Süfyân'ın ihtilafat-ı dâhiliye tevlidine teşebbüs etmiş olduğu yolundaki hadisleri bir kasd-ı mahsusa hadim diye redetmekliğimiz icab eder (§45 ve 46). Bu hareket Kureyşîler hakkında muhakkak surette bildiğimiz şeylere münafidir. İslamiyet'e karşı en muarız ve muhasım bulunan fırkanın reisleri Mekke'de Ebû Bekir'in intihâbını [VIII/133] tasdik etmek ve Medine ile müttehiden hareket eylemek lüzumunu en ibtida müdafaa etmişlerdir (Hişâm, 1021). Kureyşîler pek kurnaz oldukları için teokrratik devletin muhafazasından istihsal edebilecekleri fevaidi pek güzel takdir ederlerdi. Mekke'deki Kâbe, İslamiyet'e nazaran dünyada yegâne ziyaretgâh idi. Onun muhafızı sıfatıyla kendileri fiilen gayet imtiyazlı ve kârlı bir mevki sahibi bulunuyorlardı.

[VIII/134] *lojiya*, 5. cilt, 1893). Ebû Bekir'in müntehabları zahiren ona her zamanki seyyidlerin yani kabile reislerinin[132] haiz olduğu ehemmiyetsiz nüfuz ve salahiyeti tevdi' ediyorlardı. Fakat hakikatte tamamen yeni bir vazife ihdas eyliyorlardı. Her şeyden evvel, Arabistan'da hiç görülmemiş surette ırkan gayet muhtelif anasırdan mürekkeb bir cemaatin riyasetini bir adama tevdi etmişlerdi. Bundan başka, bir kabile reisi değil, Arabistan'ın mühim havâlîsinin hükümdarını intihâb eylemişler, kalabalık ve inzibata tabi bir ordu için bir kumandan, hukuk meselelerinden hükümleri gayr-ı kabil-i itiraz bir hâkim seçmişlerdi. Hakikatte bunun vâsi' kuvvetlerle büyük bir salahiyyet-i icraiyyesi vardı: Aynı zamanda, yeni bir dinin en yüksek reis-i rûhânîsini tayin etmiş oluyorlardı.[133]

132 Not-1 [VIII/135] Bu o kadar doğrudur ki Peygamber'in Ali, Talha, Zübeyr gibi en eski ashabı, birçok muhacirûn ve Benî Hâşimler ailesinin bir hayli azası intihâbı tanımaktan imtina ettiler, aylarca uzakta kaldılar, halifenin harekâtından hiçbirine muvâfakat göstermediler. Hatta onunla ihtilafa giriştiler. Ona karşı hiçbir hareket-i tazimkârâne ve mut'i'ânede bulunmadılar. Hakikatte yalnız hasis bir takım esbab-ı şahsiyyeden mülhem olan bu adamların hareketi bir rezalet diye telakki edilmedi, hiç göze çarpmadan geçti. Hiç kimse muhalifleri itaate icbar etmeyi aklına getirmedi. Yalnız arzu edenler yeni ahval ve şeraite tebaiyyete davet edildiler. Muvafakatı menfaatleri icabından telakki edenler buna razı oldular. Hiç kimseye cebr edilmiyordu. Mecburiyet fikri ancak sonradan hâsıl oldu. Halifeye itaat ve inzibat hissi ibtida Ömer tarafından telkin [VIII/136] edildi. Sa'd b. Ubâde'yi katlettirdi. Sonra büyük Muâviye, esna-i hilafetinde Suriye'ye ve bunlar vasıtasıyla sâir vilayetlere aynı hissi ilka etmiştir [Lammens].
Bu ashabın hatt-ı hareketi[nin] ilk halifenin manevi vaziyetini zayıflatmaktan ziyade takviyeye hizmet etmiş olduğunda şüphe yoktur. Çünk müntehâblara halifenin Mekkeli akrabaları ve dostları lehinde tarafgirlik etmeyeceğine dair bir teminat teşkil eylemiştir. Çünkü ilk aleyhinde bulunanalar onlar olmuşlardı. Ebû Süfyân'ın müstehzi sözlerinde gizlenen manayı bu son mülahaza izah eder (§46 ve not 1).

133 Not-2 [VIII/135] Hadis yalnız Benî Sâ'idelerin avlusunda az miktarda Medineliler tarafından Ebû Bekir'in intihâbını hikâye eder. Sonra, toplanmış olan (ağleb ihtimale göre mescitte değil musallada. 2. seneye bakınız, §7) halk huzurunda Ebû Bekir'in resmen halife ilanına küçük bir imada bulunur. Fakat şimâldeki Belîlerden cenûbdaki Has'amlara varıncaya kadar kalabalık Müslüman kabileleri hakkında zerre kadar bir şey söylendiği yoktur. Bunlar reye iştirak etmemişlerdi. Kendilerine bu münasebetle hiçbir şey sorulmadı. Hatta göründüğüne nazaran, halifeyi tasdik etmeleri bile onlardan talep edilmemiştir. Yalnız Mek-

Müntehâblar bunların hiçbirinin farkında değildiler. Ebû Bekir, vezaifinin mahiyeti, nüfuz ve salahiyetinin hududu hiçbir suretle tayin edilmeden Müslüman cemaatin reisi ilan olundu. Ebû Bekir yalnız bir ahd ve şart ile intihâb edildi. Bu da Peygamber'in manevi ve maddi mirasını tamamen eski haliyle muhafaza etmek ve vazife-i mukaddesesinden ibaretti. Sâir şeylerin kâffesi gayet mühim tabirat ile kaderin keyfine bırakıldı. Hilafetin hukuk ve vezaifini daha iyi tayin eden şeyler sonraki vakâyı' olmuştur. Hilafet aynı zamanda siyasî ve dinî bir vazife idi. Uzun karışık bir tekâmülden geçti. Medine'deki Müslümanlar tarafından ihdas edildiği günden altı asırlık bir tarihten sonra Moğolların barbarlıkları altında [VIII/135] ezildiği güne kadar hiçbir zaman aynı halde kalmadı.

Ebû Bekir umur-ı idareyi deruhde ederken yalnız bir vazife biliyordu. Bu da her şeyde Peygamber'in misalini takip etmek, onun bildirdiği kanunları tatbik eylemek ve nihayet, Muhammed'in vefatı ile birdenbire taahhura uğrayan tasavvurat-ı askeriyye ve siyasiyyeyi mevki-i fi'le koymaktı. Muhalif Medinelilere irad ettiği nutukta, resmi intihâb gününde halka vuku' bulan mev'izasında hâkim olan fikir budur (§42). Pek az imtidad eden hilafeti esnasında gayet bariz bir sebat ve ısrar ile hiç şaşmadan bu fikre sadık kalmıştır.

§67. Ebû Bekir'in intihâbının bütün mana-yı hakikisini tamamen yanlış anlamak istemezsek bu nokta üzerinde ısrar etmek icap eyler. Şurasını tahattur etmek lazımdır ki bu intihâb, birkaç saat içinde iki metin ve azimperver adamın na-

ke'de bir nev'-i intihâb ve ilan vukû'a gelmiştir gibi anlaşılıyor (Hişâm, 1021). Mamafih, hakikaten Müslüman bulunan kabilelerin hiçbiri müşkilat çıkarmadı: Hepsi muntazaman asker gönderdiler, vergileri verdiler, sadık ve sakin surette Müslüman kaldılar. Hiçbir ayrılık emeli göstermediler. Resmî işlerin idaresine müdahale veya iştirak arzusunda da bulunmadılar. Bu mutâvaatkârâne ve mutî'âne hareket bu ân-ı tarihin muzlim kalmış noktalarından biridir. Medine'deki Medineli olmayan Müslümanlar gibi şehirden haricdeki sâir Müslümanların da Ebû Bekir'in intihâbını kendi menfaatleri için en iyi bir [VIII/137] çare-i hal gibi telakki etmiş ve bunu sulhperverâne kabul eylemiş olduklarını tasvib suretiyle bu hareket kabil-i izahtır.

gehâni ahvâl ve şerait ve Müslümanlar arasında meş'ûm bir iftirak tehlike-i müsta'celesi karşısında düşünmüş oldukları muvakkat bir tedbirden ibaret idi. Bu iki adamı bu yolda harekete sevk eden sebepler pek aşikârdır: Bütün Müslümanların hakiki menfaatleri cidden, Muhammed etrafında onları birleştiren aynı şeraitin imkân-ı müsaid olduğu derecede temin-i devamında idi. Müslümanların ekseriyeti, Muhammed tarafından arz edilen şeraitte hakiki bir menfaat-ı maddiyye bulduklarından ve büyük bir ekalliyet halinde kalan bazıları için de İslamiyet manevi bir memnuniyet teşkil ve temin ettiğinden dolayı İslamiyet'e dâhil olmuşlardı. Mübtedilere pek az cazip bir manzara irâe eden ve bir boyunduruk ve esaret gibi görünen İslamiyet, yeni dinin ruhunu ve temayülatını temsil ettiren ve amelî neticelerden başka bir şeye bakmayan kimseler için büyük ve gayr-ı kabil-i inkâr menâfi'i ihtiva ediyordu. Muhammed'in son senelerde Müslüman cemaatinin
[VIII/138] süratle büyümesi, eğer İslamiyet kendisini kabul edenlere ve vezaifine razı olanlara azim ve muhakkak menâfi' temin etmemiş olsa idi, kabil değil vukû'a gelemezdi. Her memlekette ve her zamanda haiz-i tesir olmuş olan menâfi'-i maddiyye mülâhazatı burada bir ehemmiyet-i mahsusaya malik idi. Çünkü Arap kavmi mevzu bahis olmaktadır. Araplarda menâfi'-i maddiyye, mülâhazat-ı ahlâkiyye ve maneviyyeye suret-i katiyyede galiptir. Binaenaleyh, Muhammed Medine'de ve garbî Arabistan gibi küçük devleti dâhilinde öyle vaziyet-i siyasiyye ve şerait-i maddiyye ve ictimâ'iyye ihdas etmişti ki ona iştirak edenlerin her nokta-i nazarca işlerine geliyordu. Hemen hemen bir dilenci halinde Medine'ye gelmiş olan Mekke muhacirleri zengin ashab-ı emlak ve mevaşi olmuşlardı. Evvelce felaket-engiz nafakalarla perişan olan Medineliler dâhilde sulh ve sükûnu bulmuşlar ve Yahudi cemaatlerinin mirasına konarak servetlerini azim surette arttırmışlardı. Şimdi büyük bir refah ve saadet devresinden müstefid bulunuyorlardı. Bunun devamında şiddetle alakadar idiler. Arabistan'ın her tarafından Medine'ye koşup gelmiş olanlar, yersiz ve vatansızlar, bütün bu sergüzeştcûlarda kendilerine hoş

gelecek bir meşgale bulmuşlar, rahat ve kolay bir hayat temin etmişlerdi. Muhakkak ve daimî bir gelirleri vardı.

Şimdi, Medine haricinde yaşayan kabilelerin hissiyatından sarf-ı nazar edilirse, Medine şehrinde bulunanların kâffesi yalnız bir hedefe tevcih-i nazar edebilirlerdi. O da, Muhammed tarafından ihdas edilmiş vaziyeti, eskisi gibi aynı menâfi'den müstefid olabilmekte devam için muhafazadan ibaretti. Medineliler bile o zahirî ayrılık teşebbüslerinde Müslüman cemaatinden ayrılmak arzusuyla hareket etmiyorlardı. İktisab edilen menâfi'i kaybetmemek ve menfaatlerini muhafaza eylemek arzusu onlara rehber oluyordu. Muhammed'in vefatı onlara o kadar vahim bir hadise gibi görünüyordu ki bundan dolayı şerait-i hıyaniyeleri umumî surette değişecek diye korkuyorlardı. Artık ekseriyet-i katiyyeyi teşkil eden ve menfaat-ı zatiyyelerine Medinelilerin menfaatlerini feda edebilmeleri kabil bulunan yabancılar, her gün miktarları artan ve Medineli olmayan sâir Müslümanlar onların zihnini endişeye düşürüyordu. [VIII/139]

Ebû Bekir ile Ömer hiçbir şeyin değişmeyeceğine, Peygamber'in an'anâtına hiç tebdil edilmeden ve kabil-i tebdil olmadan devam edileceğine dair teminat verince Medineliler arasındaki kaynaşma tamamen nihayet buldu ve ilerde de hiç tekrar etmedi. Bu noktada Medine'de bilâ istisna bir ittifak vardı. Ebû Bekir ile Ömer bu umumî arzunun temin ve tatmin edileceğine dair en çok teminat-bahş telakki edilen iki zat idi. İşte bu cihetler düşünülürse öğleden sonra vukû'a gelen o tarihi ictimada o kadar tam bir i'tilâfın nasıl ve niçin vukû'a geldiği kolayca anlaşılır. Kararlaşan şeraitin neden dolayı daha ibtidadan itibaren o kadar vâsi' bir kuvveti ve o kadar devamlı bir mahiyeti haiz bulunduğuna akıl erer. Şimdi tasvir ettiğimiz şekilde hilafet Müslüman cemaatin en büyük menâfi'inin, en kuvvetli âmâlinin adeta el ile tutulması kabil bir ifadesini temsil ediyordu.[134] [VIII/140]

134 Not-1 [VIII/140] Ebû Bekir'in intihâbı hakkındaki hadislerde bu mefhumun sarîh bir tezahürüne tesadüf etmiyoruz. Çünkü mahiyet-i umu-

§68. Hükümet hakkında böyle esaslı bir fikir, ilk zamanlarda gayet müesser ve müfid olsa da sonraları kat'î ve körü körüne bir şiddet ile tatbik edilince İslamiyet sisteminin müterakkiyâne ve selim bir tekâmülüne karşı gayet vahim bir mâni'a teşkil etmek icab eylerdi. Muhammed Medine hayatının tekmil icabatına pederşâhî bir tarzda çaresâz olmuştu. Muhammed adeta günü gününe yaşamış, çok kere maziyi unutmuş, fakat hiçbir zaman nazarlarını istikbale çevirmemişti. Kelimenin en vâsi' manasıyla zamaneci idi. Bunu kasden, bilerek yapmıyordu. Onun tabiatının vasf-ı mahsusu böyleydi. Daha uzun müddet yaşamış olsa idi şüphesiz sisteminde birçok şeyi değiştirecekti. Hele fatih sıfatıyla Arabistan haricindeki akvam ile temasa girse idi ihtimal ki dinde de tebdilat yapacaktı. Yukarı[da]ki fıkraların bazılarında (5. sene, §60 ve müteâkib; 10. sene, §84 ve müteâkib) İslamiyet'in din sıfatıyla ve bilhassa en çok inkişafını ihtiva eden on senelik Medine devrinde bir müessese-i siyasiyye sıfatıyla geçirdiği mütemâ-
[VIII/142] dî tekâmül-i müterakkiyânenin müteâkib safhalarını tespite

miyyesi, hilafetin menşei hakkındaki malumatı rivayet edenlerce anlaşılmamıştır. Mamafih bu babdaki delail pek mebzûldür. Filhakika bu mefhum, gerek siyasî gerek dinî ve ahlâkî sahada İslamiyet'in bütün tarihine hâkimdir. Ebû Bekir'in siyasetinden kemal ve vuzuh ile müsteban olan hakikat budur. Mesela, Ebû Bekir'in arzusuyla Üsâme'nin Suriye'ye lüzumsuz yere sefere çıktığını, en iyi ashabın muhalif fikirlerine rağmen kumandayı bu tecrübesiz gençlere bırakmak hususunda Ebû Bekir'in ısrar ettiğini görüyoruz. Bu prensibin daha açık bir ifadesini 23. sene-i hicriyyede Osmân'ın intihâbına dair hadislerde müşahede ederiz. O zaman, Abdurrahmân b. Avf'ın Osmân'ı intihâb etmesi onun Muhammed ile iki halefi tarafından bırakılan ahkâmı aynen ve harfiyen takip edeceğini vadetmesi neticesinde vukû'a gelmiştir. Hâlbuki Ali daha fazla serbestî ile hareket iddiasında bulunduğundan dolayı hilafete layık görülmedi. Halife Osmân aleyhinde adem-i memnuniyetler başladığı, Osmân vaadine rağmen âyinede bazı zararsız bidatlar ihdas ettiği zaman aynı fikir büyük bir kuvvetle kendisini gösterdi. İlk iki halifenin bu müdebber prensibi harfiyen takip etmekte bazen akl-ı selime rağmen gösterdikleri ısrar onların tarafından bu babda kat'î, alenî bir taahhüd [VIII/141] ve mecburiyet bulunduğunu ispat eder. İlk iki halifenin manevi kuvvetleri ve en büyük nüfuzları bunda idi. Küçük Medine hükümetini o kadar mütecanis ve yekpare halde tutan ve ona o kadar mütearrızâne bir kuvve-i hayatiyye veren hakiki sebillerin neler olduğunu bu ilk iki halifenin hatt-ı hareketlerinden anlıyoruz.

çalıştık. Bu tetkikten ezcümle şu netice çıkarılmak icab eder ki Muhammed, son derecede terakkiperver bir ruha malikti, sistemini daima muhitin icabatına göre ıslah ve ta'dil etmeye âmade idi. Hayatının her vakasında mesleğini daimî surette sabit ve mütebellir *{belirginleşen}* bir şekle sokmak istemediğini izhar etmiş, gerek mesâil-i diniyyede gerek hususat-ı ictimâ'iyyede bir tashihat yahut ıslahat icrası lazım geldiği zaman mazideki bir hata ile hiçbir zaman kendisini bağlı görmemiştir. Muhammed'in en büyük meziyetlerinden biri sisteminin elastikiyetinde, kendi kendisine vukû' bulan tadilat ve ıslahatı takip hususunda gösterdiği suhulettedir. Her zaman, zaman ile bir seviyede bulunmuştur. Zaman ve halin hakiki icabatını daima berrak bir intikal ile takdir etmiştir. Yaptığı işler o zamana kadar Arabistan tarihinde meçhul bir nisbette şayan-ı hayret muvaffakiyetlere mazhar olduğu halde hiçbir zaman vakâyı' ve eşhas hakkındaki muhakame-i selimesini kaybetmemiş, bilcümle ef'âl-i siyasiyyesine rehber olan âkilâne itidalden hiçbir vakit inhiraf etmemiştir. İşte bu suretle, şimâl-i Arabistan gibi bariz bir surette gayr-ı dînî olan bir memlekette kendisinden ne evvel ne sonra hiçbir kimse için nasip olmamış bir şeye yani kuvvetli bir teokratik hükümet tesis etmeye ve bunu kabul ettirmeye muvaffak oldu.

Ölüm, bu tekâmül ameliyesini birdenbire kat' etti. Filhakika bu ameliyeyi sevk ve idare hakkına ve vesaitine yalnız Muham- [VIII/143]
med malik idi. Taraftarlarından hiçbiri risalet vazifesinde ona halef olamadı. Vefatından sonra bu vazife tamamen nihayet buldu. Âsârına devam vazifesini deruhde edenler, onun iradesinin son ifadesini muhafazadan başka bir gaye takip edemezlerdi.[135] Muhammed'in manevi varisleri her türlü inkişafın

135 Not-1 [VIII/144] Sonraki Müslümanlar tarafından son derece ifrata vardırılan bu temayül Peygamber'in her gün yapıp da hiçbir ehemmiyet-i mahsusa atfetmediği ve bundan dolayı hususi vahy-i ilahilerle tespite lüzum görmediği ef'âl ve harekâta (yani hadiste bulunan bütün dinî usul ve sâireye) de gayr-ı kabil-i itiraz bir kanun sıfatıyla aynı aynına imtisal icap ettiği yolunda meş'ûm bir netice hâsıl etmiştir. Tabir-i diğerle, Kur'ân'da tebliğ edildiği cihetle irade-i ilahiyenin doğrudan doğruya tezahüratı sıfatıyla tamamıyla vâcibu'r-riâye olan ahkâm mef-

inkıtaını kutsi bir mecburiyet gibi telakki eylediler. Onun mesleğinin tebellür etmesi netice-i meş'ûmesine destres oldular. Artık o meslek, müteâkib zamanların daimî surette mütehavvil ahvâl ve şeraitine göre hiçbir suretle ıslah edilemez ve terakki eyleyemezdi. Binaenaleyh, kat' ettiği uzun yolun bidayetlerinde yani müessisinin hîn-i vefatında bir teokratik müessise sıfatıyla İslamiyet'i kurtarmış olan aynı prensipler bir gün onun terakkiyatı için gayet vahim birer mâni'a teşkil edeceklerdi. Bu suretle, Muhammed'in dininin taraftarları iyi ve mûşikâf birer mümin kalmak arzusuyla hayatlarını ve prensiplerini gelecek zamanlar için aşağı bir derecede gayr-ı kabil-i tebeddül bir surette tespit edilmiş bir medeniyetin şeraitine tevfik ve tatbik mecburiyetinde bulunmaktadırlar.

Muhammed'in bütün âsârı ispat ediyor ki böyle bir hatt-ı hareket kaidesi, böyle müdebber bir mefhum onun tarz-ı tefekkür ve hareketine tamamıyla bîgânedir. Binaenaleyh İslam mezhebinde görülen tevakkuf, aleyhdarlarının haksız yere
[VIII/144] iddia ettikleri vechile, müessisinin kabahati değildir. Evvelden nâ-kâbil-i tahmin bir takım ahvâl ve şeraitin meş'ûm bir neticesidir; sarîh talimattan mahrum bulunan taraftarlarının Peygamber'in âsârına devam etmek ve bıraktığı kıymettar miras-ı maneviyeyi muhafaza eylemek üzere akıllarının erdiği, ellerinden geldiği derecede sarf ettikleri gayretlerin müstenid bulunduğu esaslı mefhumlardan neşet etmiştir.

humu Peygamber'in hayat-ı yevmiye ve hususiyesinin en âdi ef'âl ve harekâtına bile teşmil olundu. Bu hatt-ı hareketin netaici istikbal için pek vahim olmuştur. Filhakika, fütuhat hakkındaki sonraki hadislerden anlaşıldığı üzere, Muhammed'in taraftarları ve bunların içinde de en evvel halife Ömer bu prensibe gayet dikkatle riayet etmekle beraber, bima'na ifratlara kapılmışlar ve nerede icap ederse yeni bir şey yapmışlar, yeni müstakil bir istikamet takip eylemişlerdir. Fakat İslamiyet garbî Asya'nın sâir akvam-ı sâmiyesi arasına intişar ettiği zaman bunların ruhunda kadîm ve muhtelif medeniyetlerin asr-ı dîde bir mirası olarak din birtakım ayinlerden şekli kanunlardan ibaret olduğu için onlarda mevcut bu kılı kırk yararcasına bir takım ihtirasat galip geldi; Araplarla gayr-ı Araplar arasındaki derin [VIII/145] ayrılığa zemin hazırlayarak Müslüman medeniyeti seri inhitatına bâis olan sebeplerden birini teşkil etti.

§69. İslamiyet'in umumî manzaralarını teşkil eden ve ihtimalki de geniş ve mühim mülahazat sahası arz eyleyen bu mevzu hakkında burada daha fazla izahata girişmek kabil değildir. Yalnız, yukarı[da]ki fıkralardan bazılarında (10. sene, §114 ve müteâkib) münakaşa ettiğimiz bazı cihetleri bir dereceye kadar ikmale hizmet edecek bir mütalaa ilave etmek isterim.

Yukarıda verilen tafsilattan aşikâr surette anlaşılıyor ki, bazılarının Muhammed'e İslamiyet'i daimî ve selim bir tekâmülü gayr-ı mümkün kılacak şerait dâhilinde bırakmış olduğu yolunda doğrudan doğruya atfettikleri mesuliyet haksızdır. Birçok zevat bir hatalı mukaddimeden hareket ederek Hristiyanlıkla bir mukayese yapmaya kıyam eylediler ve Muhammed'in dinini mahkûm etmek için bu suretle zahiren müessir bir delil bulmuş oldular. İslamiyet ile Hristiyanlığın bu suretle mukayesesi kabil olmayacağı, binaenaleyh her türlü istidlâlâtın yanlış olacağı birkaç sözle kabil-i ispattır.

İslamiyet'in bî-hareket ve sabit vasfının en büyük kabahati, birçoklarına nazaran Muhammed tarafıdan irtikab edilen hatadadır. Çünkü Muhammed vahiy ve ilhamdaki unsur-ı ilâhiyeyi muvakkat ve mahallî menâfi'de idhâl etmiş, zaman-ı halin icabatı fevkine yükselmemiş, başka zamanların ve baş- [VIII/146]
ka adamların ihtiyacat-ı muhtemelesini göz önüne almamış deniliyor. Yukarıda İslamiyet'in müşrik Arabistan ortasında nasıl mahallî ve muvakkat bir manzara-i umumiyye ile meydana çıktığını tetkik etmiştik (10. sene, §84). Burada hareketsizliğe, olduğu halde kalmaya meyelânın yalnız İslamiyet'e has olmadığını, bütün dinler ve bilhassa edyân-ı sâmiyede, hepsinden ziyade de Yahudilikte hatta ilk zamanları Hristiyanlıkta da bu vasf[ın] bulunduğunu ispat edeceğiz. Yahudilik daima yalnız İbrânîlerin dini olarak kalmıştır. Hrsitiyanlık bütün dinyaya şamil bir din, bütün insaniyet-i mütemeddinenin dini olmuşsa bu, münhasıran bir takım esbab-ı hususiyye-i tarihiyyeden neşet etmiştir ve bir şiddetli mücadeleden sonra vukû'a gelmiştir. San Paolo yeni hürriyetin dünyaya şamil

vasfını güzelce idrak ederek bunu kuvvetle neşreylemiş ve nihayet küçük Kudüs kilisesinin adi ve mürteci'âne temayülatına galebe çalmıştır.

Muhammed Allahu Ekber namına ve O'nun Rasulü sıfatıyla söz söylemek ve hareket etmek hakkını kendinde görmüşse kendisini bu harekete akvam-ı sâmiye arasındaki sâir edyân vâzı'larının kâffesinin misali sürüklemiştir. Mademki Muhammed samimi idi ve hakikaten Allah namına söz söylediği zannına kapılmıştı, binaenaleyh bundan dolayı onu muâheze edemeyiz. Muhammed'e iman etmesek bile onu ta'yîbe
[VIII/147] hakkımız yoktur. Muhammed'e vahyedilen sözlerden, İsâ'nın mülhimâne beyanatından neb'ân eden şayan-ı hayret neticeler tevellüd etmemişse bunun bütün kabahati Muhammed'in değildir. İki dinin muhtelif surette inkişafı İslamiyet'in birinci asr-ı miladideki Yahudi heyet-i ictimâ'iyyesine nazaran adeta barbar bir hey'et-i ictimâ'iyyenin ihtiyacatına tevafuk ve tetabuk eden mahiyet-i hususiyyesinden başka bilhassa aralarında neşredildikleri ve taraftar buldukları insanların fıtrat ve mahiyetlerinden neşet eylemiştir.

Vâkı'an Hristiyanlık İsâ'nın sözlerinden, misalinden ve akıbet-i feciasından doğmuştur. Fakat bugünki Hristiyanlık, onu kabul eden Hristiyanların da eseridir. Hristiyanlığı ihtiyaçlarına en iyi tevafuk edecek bir şekle soktular, İsâ'nın hakiki telkinatı ve tedrisatının ruhuna pek fazla ehemmiyet vermediler. İşte bu suretle fakir ve hakir Nâsıra vâizinin insanlara karşı muhabbet ve şefkatle Allah'a iman ile dolu basit sözlerinden, uzun bir tekâmülden sonra bugünki Katolik züvvârının Vatikan'daki büyük müşriklik mabedinde hazır bulundukları hayret-bahş manzaralara, muazzam tiyatro sahnelerine vasıl olduk. Bunlar Hristiyanlığın büyük müessisinin niyetine ve ümitlerine tevafuk eder mi? İşte bunun gibi, bugün gördüğümüz şekilde İslamiyet de tamamen Muhammed'in eseri değildir. Kısm-ı azamı, taraftarları tarafından
[VIII/148] vukû'a gelmiş müfritâne bir tefsir mahsulüdür. Müslümanlar Peygamber'in mirasını el dokunmamış bir halde muhafaza

için Muhammed'in o büyük ıslahatında tatbik ettiği asıl ruhu bozmaya mecbur oldular.

Mamafih iki dinin meslek ve mezhep itibarıyla haiz oldukları meziyetler hakkında da serdedilecek bir mütalaa vardır ki Hristiyanlığın faikiyeti niyetiyle de yapılsa iki din arasında mukayesenin doğru ve kabil olmadığını ispat eder. İsâ insanlara kıyamet kopacağını bildirdi ve vatandaşlarını -yalnız vatandaşlarını- Allah için de ölmeye ve semavatın ve mesihin hemen tahakkuk etmek üzere bulunan hükümetlerine hazırlanmaya davet etti. Markos İncil'inde (XIII, 6-27) İsâ'nın bazı sözlerini görüyoruz ki pek garip olan kıyametin suret-i vukû'unu tasvir ederler. Markos (IX, 1), Matta (XVI, 28), Luka (IX, 27) İncilleri'nde İsâ bu münasebetle harikulade bir vuzuh ifade eseri gösterir: *Amen dico vobis, quia sunt quidem de hic stantibus, qui non gustaverunt mortem, donec videant regnum dei veniens in virtute.* Böyle esaslı mefhumlar karşısında İsâ'nın pek yakın olan kıyamet ile doğrudan doğruya alakası olmayan şeylerin kâffesini ikinci derecede haiz-i ehemmiyet addetmesi pek güzel anlaşılır. Onun nazarında her şey bu akıbet için hazırlıktan ibarettir. İnsanlar kâmilen hâlık ile gayr-ı kabil-i ictinab ve yakın bir tesadüfü düşünerek ahlâkî bir taharet vazifesine hazırlanmalı idiler. Hâlık, iyileri kötü- [VIII/149]
lerden, adilleri zalimlerden tefrik edecekti. Binaenaleyh Hristiyanlık "bidayette" hayattan ziyade ölüme bir hazırlık idi.

Muhammed propagandaya, düçar-ı tazyik ve te'addî olan bütün dinlerde müşterek aynı temayül ile başladı. Tıpkı Hristiyanlığın düçar-ı te'addî ve tecavüz olan bir dinin muzaffer bir din-i devlet haline geldiği zaman, dünyanın sonu geldiği yolundaki müz'ic duayı terk ile bariz bir azim ve metanet ile yaşamaya çalışması gibi Muhammed de düçar-ı te'addî bir vâ'izden bir hükümdar-ı mutlak haline intikal ettiği zaman tamamıyla farklı bir hayat ve muhitin ahvâl ve şeraiti ile sürüklenerek o da kıyamet hakkındaki bedbînâne telakkiyi terk ile taraftarlarını ölüme değil yaşamaya davet eyledi. Binaenaleyh Muhammed hayat-ı beşeriyenin teferruatına dâhil ol-

mak mecburiyetini duydu. Hâlbuki İsâ bunları hiçbir zaman nazar-ı mülahazaya almamıştır. Çünkü gözlerinin önünde başka gayeler vardı. Tabir-i diğerle denilebilir ki İslamiyet, Hristiyanlığın ancak üç buçuk asırda atlayabildiği bir safhayı müessisinin esna-i hayatında, alelacele kat etmiştir.

İki dinin haiz oldukları meziyetler hakkında mukayeseyi gayr-ı mümkün bir hale sokan bu ilk esaslı fark bir kere bu suretle sabit olduktan sonra, şimdi şu istidradın mevzûu ile doğrudan doğruya alakadar olan ikinci noktaya gelelim.

[VIII/150] İsâ ortadan kaybolduktan sonra havariyyûn ve taraftarı Muhammed'in taraftarlarının aynı prensiplerine salik oldular. Yani üstatları tarafından neşredilen mesleği Asya akvamına has mûşikâfâne bir dikkat ve itina ile doğru bir surette idameye çalıştılar ve bunu en basit ve mahdud bir şekilde tefsir ettiler. Havariyyûn, Hristiyanlığı bir İbrânî mezhebi yapmak emelinde idi. Hristiyanlık tarihinde İsâ'nın ortadan kaybolmasıyla Paul'un *{Aziz Pavlus}* muazzam simasının birdenbire nümayan olması arasında elim, muzlim ve gayr-ı velud bir devre görülür. Paul, Hristiyanlığın hayat-bahş dâhisidir. İşitilmemiş bir cesaretle, asr-ı dîde İbrânî maiyyetperverlik an'anelerini kırdı. Kalpleri büyük, fakat zekâları mahdud birer adam olan havariyyûnun tesis ettikleri sun'î bağları hükümsüz bıraktı. Paul, Hristiyanlığı kendi anladığı gibi tefsir etti. Onu tehdit eden en büyük tehlikeden kurtardı. Ona âlem-i medeniyette hükümranîsini temin edecek serbeste-i hareketi bahşetti. Hristiyanlığın cihanşümul bir din olduğunu ilk ilan eden Paul'dur. Hristiyanlığı İbrânî bağlardan ayırdı, gittikçe daha yüksek gayelere, daima yeni terakkilere doğru muazzam tekâmülüne başlamak üzere bütün dünyaya neşreyledi. Paul'un dâhiyane teşebbüsü, sonra on altıncı asırda Protestan reformesiyle hakiki Hristiyanlık ruhunun velûd bir hayat
[VIII/151] [nüvesi] bulmasına imkân temin etmiştir.

İslamiyet böyle talihli olmadı. Muhammed'in taraftarlarından hiç kimse Paul'un ulvî cesaret veya dehasını ibraz edememiştir. Müslümanlar Muhammed'in mesleğinin ruhu-

nu değil metnini aldılar. Peygamber'in tesbit-i ahkâm ettiği şekl-i hususî ile gözleri kapandığı için İslamiyet'i olduğu halde tebellür ettirmeye başladılar. Bunu Muhammed değil, Müslümanlar yaptı. İslamiyet'i bugün bile takriben beşeriyetin altıda birini kendi sinesinde toplayan kuvvetli fakat ibtidâî bir din halinde kalmaya mahkûm ettiler.[136]

Mamafih Müslümanlar, İslamiyet'in tuttuğu istikametten dolayı bir dereceye kadar mesul iseler de hakikat ve adalet namına şurasını söylemek iktiza eder ki takip ettikleri meslek o zaman için en iyisi idi. Kezalik yine teslim etmek mecburiyetindeyiz ki başka türlü hareket etmiş olsalardı İslam teokrasisi hiç değilse siyasî safhalarında daha beşikte iken ölecekti.

Fütuhat

11. ve 12. Senelerde Arabistan'da Müslüman Fütuhatına Dair Menâbi'

§70. Eserimizin menbalarının tenkidini başka bir hususî esere bırakmış olmakla beraber âtideki fıkralarda istifade ettiğimiz menbaların menşe'leri ve nisbî kıymetleri hakkında kısaca malumat vermemek kabil olmuyor.

Peygamber'in vefatını hemen takip eden vakâyı' hakkında bugün müracaat edilebilecek en eski ve en mühim âsar-ı tarihiyye üç tanedir: Ya'kûbî [vefatı: takriben 278 hicrî], Belâzurî [vefatı: 279] ve Taberî [vefatı: 310].[137] Taberî, en muahhar ol-

136 Not-1 [VIII/151] İslamiyet'in reformeleri olmuştur. Bunun en meşhuru ve en muahharı on sekizinci asır ortalarında vasatî Arabistan'da Vehhâbîlerin yapığı reformedir. Mamafih şurasını söylemek gayet haiz-i ehemmiyettir: En çok kuvvet ve muvaffakiyet gösteren reformeler Ebû Bekir ile Ömer'in kadîm telakkiyatına avdet edenlerdir. Yani her türlü yeniliği, her türlü terakkiyi inkâr eyleyenlerdir. Bunlar gayet mutlak ve körü körüne bir irticâ' ifadesi olmuşlardır. Peygamber'in 7. asr-ı miladîde takip ettiği [VIII/152] âdetlere noktası noktasına riayet esasını takip etmiştir. Bu, İslamiyet'i kabul etmiş insanların fıtrat ve mahiyetinden ileri geliyor. Binaenaleyh kendilerindeki bütün kusurların dinlerine racı' olması pek tabiidir.

137 Not-1 [VIII/155] Bu üç muharririn kıymet-i hususiyyesi doğrudan doğruya asıl menbalardan ve birbirinden müstakil surette ahz-i malumat

makla beraber bize sâirlerindekinden pek mufassal malumat verir. Verdiği malumatın bir ehemmiyet-i mahsusası vardır. Çünkü hangi menbalardan aldığını daima sarîh surette gösterir. Hâlbuki Belâzurî ihtimalki daha iyi menbalardan istihsal-i malumat etmiş olmakla beraber hemen daima bunları zikretmeyi unutur. Onun için verdiği haberlerin iyilerini, fenalarını, ortalarını ayırmak pek zordur. Belâzurî'nin hikâyesindeki bu kusur veya noksan pek şayan-ı eseftir. Çünkü Taberî, pek vâzıh olmayan bir takım esbabdan dolayı, Irak mektebinin (Seyf b.
[VIII/153] Ömer) nîm tarih nîm roman olan hadislerine karşı bir meyl-i mahsus hissetmiştir. Denilebilir ki Taberî'nin bu meyelânı Müslüman tarihi için adeta bir felaket sayılır. Çünkü bu büyük müverrih öyle bir devirde yaşıyorduki en iyi menbalar henüz kolayca kabil-i tedarik idi. Bize gayet büyük bir kıymet-i haiz tarihî bir malzeme arz ve muhafaza edebilirdi. Taberî'nin misali muahhar müverrihler üzerinde elim tesirat husule getirdi. Bunların hemen kâffesi adi bir taklitçiliğe kapılarak onun misalini takip ettiler. İhtimalki büyük müverrihin şöhretine aldanarak onun metnini kopya, en iyi menbaları ihmal eylediler. Hâlbuki bu menbalar o zamanlarda kısmen kabil-i tedarik idi. İşte Irak hadislerine karşı bu meş'ûm temayül neticesinde Medine tarih mektebinin ridde ve fütuhat hakkındaki kıymettar yazıları hemen kâmilen kayboldu. Bundan başka, ağleb ihtimale göre sonraki zamanların müverrihlerindeki atalet onları Taberî'nin büyük eserinden iktibasa sevk etmiş; başka menbalarda yeni ve kendilerine has taharriyâtta bulunmaya kendilerince lüzum bırakmamıştır. Bunun yegâne ve kıymettar istisnası İspanyol müverrihi İbn Hubeyş'tir [vefatı: 584]. *Kitâbu'l-Gazavât*'ında, Taberî'nin eserinden daha muahhar olmakla beraber, ihtimalki ridde tarihi için yegâne iyi ve emin menba olan bu eserden yani Vâkıdî'nin [vefatı: 270] kıymettar ve küçük *Kitâbu'r-Ridde*'sinden istifade etme-
[VIII/154] yi düşünmüştür. Bugün *Kitâbu'r-Ridde* artık elimizde yoktur.

etmelerinden neşet eyler. Mamafih, birincisi, Ya'kûbî pek muhtasardır ve Şîi fikirleriyle meşbû'dur.

Başka menbaları tercihen bu eserin ne kadar kısmını meskût geçtiğini bilmiyoruz. Bu menbalar arasında o zamana kadar meçhul bulunan bu eseri yani Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin [vefatı takriben 220][138] "Kitâb"ını biraz daha maruf olan Yahyâ b. Sa'îd el-Emevî'nin [vefatı: 179 yahut 194] kitabını zikreder.[139] Bu iki eserin neye dair olduğunu bilemiyoruz. Çünkü ikisi de kaybolmuştur. Birincisini sâir menbaların hiçbiri zikretmez. Mamafih, Muhammed'in vefatından sonra İslamiyet vakâyı'ını hikâye etmekte olmaları muhtemeldir. Herhalde, iyi ve pek kadîm birer menba oldukları âşikardır. İbn Hubeyş tarafından nakl ve hıfzedilen fıkralar büyük bir kıymeti haizdirler, Taberî'nin metnindeki birçok muzlim noktayı ve noksanı tenvir ve itmâm etmektedirler.

İsti'mâl ettiğimiz sâir menbaları bilhassa zikre lüzum görmüyorum. Çünkü hepsi ridde tarihi için az çok Taberî'nin metniyle iktifa etmişlerdir. Onu bildikleri gibi tanzim etmişler, bu kıymettar eserde en çok hoşlarına giden şeyleri intihab ile muhtelif malumatın kıymet-i nisbiyyelerini düşünmemişlerdir. Bize yeni olarak hemen hemen hiçbir şey göstermiyorlar.

Ridde, pek tenvir edilmeyen esbabdan dolayı daima pek mühim ve muzlim bir safha-i tarihiyye olarak kalmıştır. Taberî'de bulduğumuz Irak mektebine ait hadisin kâffesi muahhar zamanların hakikati saklamaya çalışan milliyetperverâne temayülatı yüzünden pek kuvvetli tahrifata uğramıştır. Biraz evvel Taberî'ye, Seyf b. Ömer tarafından temsil edilen mekteb-i tarihiyye temayülünden dolayı muâhezâtta bulunduk. Fakat diğer taraftan, hakikat namına kabul etmeye mecburuz [VIII/155]

138 Not-2 [VIII/156] Bu muharrir hakkında hemen hiçbir malumat yoktur. Yalnız, Ebû Ya'kûb İshâk b. Abbâd b. Mûsâ el-Hatalî el-Bağdâdî'nin [vefatı: 251] isnadlarından beri olduğunu biliyoruz. 220 tarihlerine doğru berhayat bulunması iktiza eder (Yâkût, 2. cilt, 403, satır 10-11).

139 Not-3 [VIII/156] Bu muharrir hakkında Kuteybe'ye bakınız: 257; Zehebî, 6. cilt, 77; Mehâsin, 1. cilt, 553; Hıccî, 5. cilt, 647, 12464. "*el-Megâzî*" namındaki eseri İbn Hacer tarafından sık sık zikredilir (Hacer, 1. cilt, 770; 2. cilt, 1507, 1114, 1221, ila âhir. Wüstenfeld, G. A. numara 38). Ridde hakkında da bir eser yazmış olması icab eder. Çünkü Hıccî'nin zikrettiği kitap yalnız Muhammed'in seferlerinden bahseder.

ki bizim anlayabildiğimize göre ridde hakkındaki menbalar daima nadir idiler. Arabistan'ın dâhilî tarihinin bu kısa ve kanlı safhası muahhar nesillerin hiç muhabbetini kazanmamış gibi görünüyor. İslamiyet hiss-i dinisi ne kadar canlı olsa da gayet kuvvetli his ve gurur-ı milli zararına olarak İslamiyet'in tebcil ve i'lâsı büyük bir şevk ve heves uyandırmıyordu. Filhakika riddeye dair hemen tam surette malik olduğumuz yegâne hakiki müverrih, "*Kitâbu'r-Ridde ve'l-Fütûh*" muharriri Seyf b. Ömer'dir (De Goeje'ye bakınız. *Mém. sur le Fotouh's-Scham*). O da Temîm kabilesi efradından idi yani, kanlı mücadelenin tesiratından en az mutazarrır olmuş bir kabileye mensup idi. Bundan dolayı ahlâf nezdinde büyük bir mahcubiyet hissetmeden onun hatırasını ihya edebilirdi. Bundan başka Seyf b. Ömer, muasırlarının hissiyatına dokunabilecek şeyleri elinden geldiği kadar tahfif etmiştir.

§71. Binaenaleyh, Taberî'nin o zaman birçok menâbi'a malik olmadığını temin edebiliriz. Pekiyi olmayan bir menbaı intihab etmesinden hayrete düşmemeliyiz. Çünkü birçok tafsilatı ihtiva eden ve Arapların hatalarını ve kabahatlerini diğerlerinden daha iyi setreyleyen bir eseri tercih etmiş olabilir.

Mesela İbn İshâk'ın ridde hakkında bir hatıra bıraktığını hiç bilmiyoruz.[140] O kadar âsar-ı tarihiyye telif eden Vâkıdî bile[141] bu meseleye dair yalnız bir kitap, yani "*Kitâbu'r-Ridde ve'd-Dâr*" yazmış gibidir.[142] Bu da fihristte zikredilir (99, satır

140 Wüstenfeld, G.A. numara 28; fihrist, 92.
Not-1 [VIII/159] Taberî'de İbn İshâk'tan nadiren nakledilen fıkralar (1. cilt, 1896, satır 16; 1903, satır 14; 1905, satır 3; 1906, satır 11; 1927, satır 7) hep Peygamber'in muasırlarının tercüme-i haline ait vakâyı'a taalluk ederler, riddeye dair malumat-ı tarihiyye değildirler.

141 Wüstenfeld, G. A. numara 43; fihrist 98.

142 Not-2 [VIII/159] "ed-Dâr" kelimesiyle neye ima edildiği pek vâzıh değildir. İhtimalki 35. sene-i hicriyyede halife Osmân'ın kendi evinde katline müncer *{sonuçlanan}* olan vakâyı'a taalluku itibarıyla böyle denilmiştir. Sonra suret-i umûmiyyede bu vakâyı'a "yevmü'd-dâr" namı verilmişti (Hacer, 3. cilt, 404, satır 20; Ikd, 1. cilt, 180, satır 24; Haldûn, Mukaddime, 1. cilt, 422, not 3). Fakat 11. sene vakâyı'ı ile 35. sene vakâyı'ı arasında ne gibi bir münasebet mevcut olabileceği anlaşılamıyor. Yegâne nokta-i müştereke Medine'deki hükumet-i merkeziyyeye

2). Mamafih bu ayrı bir eser halinde miydi yahut daha büyük [VIII/157] bir eser-i tarihiyyenin bir kısmının yahut babının ismi miydi, malum değildir. Herhalde Vâkıdî'nin bu kitabı matbû' eserlerin hiçbirinde mezkûr değildir.[143] Yalnız İbn Hubeyş bundan, küçük nisbette olmakla beraber, bol bol istifade etmiştir. Herhalde ridde vakaları hakkında Vâkıdî'nin rivayetine istinad eden yegâne müverrih İbn Hubeyş'tir.

Bizi meşgul eden bu vaka-yı azime ile iştigal etmiş Heysem b. Adî [vefatı: 207-209] ve Ebû Ubeyde Ma'mer [vefatı: 209][144] gibi sâir meşhur ve o vakâyı'a karib müverrihler, bildiğimize nazaran, ridde hakkında hususi bir eser bırakmamışlardır. Hâlbuki eserlerin cedvel-i esâmîsi muhtelif yüz elliden fazla unvanları muhtevidir.

Taberî'nin Vesîme b. Mûsâ'nın [vefatı: 227] "*Kitâbu'r-Ridde*" namını taşıyan ve bilhassa 11. senede Arapların irtidatından bahsolup İbn Hacer [vefatı: 853] zamanında bile maruf ve müsteşhidâttan ma'dud olan[145] kitabı tanımış olması lazım geleceği söylenebilir. Fakat meçhul esbabdan nâşî Taberî [VIII/158] bunu bir kere bile zikretmez.

Medâinî'nin [vefatı: 215 yahut 225 yahut 231][146] âsârı arasında bazıları Arapların irtidatına aittir. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî [vefatı: 335] meşhur "*Kitâbu'l-Egânî*"sinde[147] bundan nadiren iktibas-ı malumat eylemiştir. Fakat Taberî, yine meçhul esbabdan dolayı, bu muharrirden pek nadiren istifade

karşı isyandan ibarettir. Bu tahmin doğru ise bahsedilen [VIII/160] risalenin muhteviyatı birtakım hadislerden ve iki vaka arasında bir mukayeseden ibaret olmak icab eder. Yahut iki muhtelif eserin unvanları müstensihlerin eser-i mütâlaası olarak bir isim altında yekdiğerine karışmıştır.

143 Yalnız, benim bildiğime göre; Hıccî iki yerde bundan bahseder. 3. cilt, 66, satır 15; 4. cilt, 198, satır 19.

144 Wüstenfeld, G. A. numara 44 ve 45; fihrist, 53 ve 59.

145 Hacer'e bakınız. 1. cilt, 762, 768, 775, 776, ilâ ahir. 3. cilt, 383, 385, 706, 740, ila âhir.

146 Wüstenfeld, G. A. numara 47 ve fihrist 101-104.

147 Mesela, 12. cilt, 155, satır 30.

eder.[148] İbnü'l-Kelbî [vefatı: 204] hakkında da aynı suretle davranmıştır. Hâlbuki İbnü'l-Kelbî ridde hakkında birçok malumat bırakmıştır.[149]

Ridde hakkındaki hadisleri cem' ve telfik için kullandığımız bütün menâbi'-i matbua, kısm-ı azamı itibarıyla Seyf b. Ömer'e müntehi olmaktadır. Yalnız Belâzurî [vefatı: 279] bir istisna teşkil eder. O, muhtelif ve daha kadîm menâbi'den istifade etmişe benzer. Mamafih, vakâyı'ın hikâyesinde -bazı hususi malumat istisna olunursa- menbalarının neler olduğunu göstermez, yalnız onları hülasa ile iktifa eder, sadece başına
[VIII/159] dediler ki (قالوا) kelimesini ilave eyler.[150] Mamafih verdiği malumatın kâffesi birazdan bahsedeceğimiz Medine mekteb-i tarihiyyesinin emin ve mevsuk damgasını hamildir.

Yerin azlığı bu eserde riddeye ait menâbi'in tetkikine daha mufassal surette girişmekten bizi menediyor. Bu tafsilat yalnız şimdi Müslüman tarihinin gayet karanlık bir devresine girmekte olduğumuza dair bir ihtar hizmetini görmelidir. Bundan bir ziya-yı hakikat çıkarmak için kabil olanı yaptık. Muvaffak olup olamadığımıza kâriler hükmedeceklerdir.

Ridde

Ridde Vakâyı'ının Tarih Sıraları (11. Sene-i Hicriyye-12. Sene)

§72. Muhammed'in vefatını takip eden vakâyı' hakkındaki hadisleri mufassalan kaydetmeden evvel bu devrenin tarih sıraları mesele-i müşkilesinden muhtasaran bahsetmek ve malzemeyi tertip ettiğimiz sırayı muhıkk göstermek icab eder.

Peygamber'in askerî seferleri esnasında tarih sırasına ait mebzul malumata tesadüf ederek bu sayede Peygamber'in meşguliyetini ve Müslümanların faaliyet-i askeriyyelerini ay

148 1. cilt, 1828, satır 12; 1870, satır 2.
149 1. cilt, 1887, satır 11; 1888, satır 11 ve 15, 1889, satır 4, 6, 9; 1890, satır 2; 1906, satır 13; 1919, satır 5.
150 Belâzurî, 86, 94, 100, 105.

ay tayin ve tespit etmek imkânını bulduğumuz halde, Muhammed vefat eder etmez hadislerde tarih sıralarına dair büyük bir noksan karşısında kalıyoruz. Mübhem ve bilvasıta işaretler bu noksanları pek nâ-tamam bir surette dolduruyorlar. Bunlara pek az itimat caizdir. Pek gayr-ı muayyendirler. Çok kere de birbirlerini nakzederler. Hâlbuki ridde denilen bu kısa devre esnasında büyük muharabeler ve tarih nazarında gayet mühim vakalar cereyan etmiştir. Menbalardaki bu noksanın sebeplerini tetkik etmenin yeri burası değildir. Çünkü mesele pek muğlaktır. Bizi bu devreye ait menâbi'-i tarihiyye mesele-i müşkilesine sevk edecektir. Bu mevzu ile başka bir eserde iştigal edeceğiz. Mamafih, bir hülasa yapmak istersek diyebiliriz ki noksanın sebepleri arasında bizi burada en çok [VIII/161] alakadar edecek olanlar şu dört sebeptir:

(1) Ridde yani kabilelerin isyanı, nizâ[n]ın mahiyetinden de pekala münfehim olacağı üzere, sistem dâhilinde tarih yazan ve hadisleri tarih sırasına göre tanzim eyleyen muharrirlerin (ezcümle Vâkıdî'nin) ancak kısmen nazar-ı dikkatini celb edebilecek bir mevzu teşkil etmiştir. Bunlar bütün tetkiklerini ve bütün mesleklerini Peygamber'in Medine'deki tercüme-i haline ve Arabistan haricindeki şerefli fütuhatına hasr ve tevcih etmeyi müreccih *{tercih sebebi}* gördüler. İslamiyet Arabistan'ının müşriklik Arabistan'ına karşı mücadele-i azimesinin kanlı hicabını ihmal ettiler.

(2) Noksanı tevlid eden ikinci sebep Taberî tarafından (bu devre için en mühim menbaımız odur) Seyf b. Ömer'in hadislerine karşı gösterilen şayan-ı esef temayüldür. Bir romancının âteşîn muhayyilesine malik olan ve bir müverrihte bulunması lazım gelen itidal dem ve tenkit meziyetlerinden mahrum bulunan Seyf b. Ömer tarih sırası rabıtalarını ihmal etmeyi meslek edinmiştir. Her şeyden evvel kârilerinin (yahut sâmilerinin) hoşuna gitmeyi ve Arapları dünyanın fethine sevk eden şerefli vakâyı'ı muazzam ve cazip bir çerçeve içinde göstermeyi hedef ittihaz ettiği cihetle hakikat-ı tarihiyyeye ve tarih sıralarına hiç ehemmiyet vermedi. Bunlar kendi dava- [VIII/162]

sının bir facia tarzında ve çok kere ca'lî bir surette inkişafı, bast u temhidi *{genişleme ve yayılma}* için müz'ic birer engel teşkil ediyorlardı. Aşağıda fütuhatın tarih sıralarında Seyf b. Ömer'in ilk fütuhat devresinin tarihini ve tarih sırası üzerindeki tesir-i meş'ûmunu pek yakında müşahede edeceğiz.

(3) Tarih-i Hicrî, Ömer tarafından ancak 17. yahut 18. sene-i hicriyyede tesis edildi (1. sene, §1 ve müteâkib). Vakaların yalnız hicretten sonra geçmiş ayların adedini tarih olarak göstermek âdeti ihtimalki Medine hayatının on senesi zarfında, vakâyı' teker teker, birbirini takip ettiği ve tarih sıralarını hatırda tutmak kolay olduğu devrede, kâfi gelebilirdi. Peygamber'in ne kadar ashabı varsa hemen bütün vakâyı'ın da o kadar şahitleri var demekti. Bundan dolayı hadiste bir dereceye kadar ıttırâd görüldü. Bu da müverrihlerin taharriyatında pek işlerine yaradı. Sonra, Muhammed vefat edince, 11. senenin o karmakarışık edici isyan kasırgası çıktı, arkasından büyük fütuhat vakâyı'-ı müheyyicesi zuhur etti. Vakaların sahneleri genişledi. Küçük Medine karargâhından ibtida-i vâsi' Cezîretülarab'a sonra bütün garbî Asya'ya şâmil oldu. Cezîretülarab'ın aksâ-yı cenûbundan Suriye hududuna varıncaya kadar birbirinden binlerce mil uzaktaki yerlerde
[VIII/163] aynı zamanlarda büyük vakâyı' cereyan etti. Hem o kadar baş döndürücü bir sürat ve o kadar harika-âlud neticeler ki muasırların bile zihinleri karıştı. Bunlar tarih sıralarını tespit için sarîh bir kaide ve usulden mahrum bulundukları için ahlâfa bu nokta-i nazardan emin hiçbir malumat bırakmadılar. Bütün bu devreye dair malik olduğumuz tarih sıralarının kısm-ı azamı sonradan müverrihler tarafından bi'l-hisab tayin edilmiştir. Bunlar o dramların sâni'lerinin bize bildirdikleri tarihler değildir. Binaenaleyh, sonra muntazam usul dairesinde tarih yazmak isteyenlerin, hatta Vâkıdî gibi itinakâr ve mûşikâf davrananların bile, Muhammed'in vefatından sonraki vakâyı'ı zaman sırasıyla tasnif ederken uğradıkları müşkilat pek azim olmuştur. Hâlbuki Peygamber'in terecüme-i haline ait malumatın tertib ve tanzimi bi'n-nisbe kolay bir iş idi.

(4) Arabistan'da kabileler arasında ridde sebebiyle zuhur eden muharebat-ı dâhiliyye daha nihayet bulmadan hudutların ötesinde, İran'a Müslümanların akınları vukû'a gelmeye başladı. Hâlid b. Velîd, Irak'ı istila ettiği zaman cenûbî Arabistan'da kardeş muharebesi her zamankinden şiddetle devam ediyordu. Dâhilî münâza'alar nihayet bulduğu ve bütün Müslüman Arabistan Fırat'tan ve Suriye çölünden ötelere döküldüğü zaman, fütuhatın ilk zamanlarından itibaren müstevli bedevî Araplar cereyanı coğrafya vaziyetinden dolayı bi'z-zarure birbirinden sarîh surette ayrı iki kısma bölündü: [VIII/164] Biri Babilonya'da İranîlere, diğeri Suriye'de Rumlara hücum etti. İki istila birbirinden tamamıyla ayrı kabileler tarafından vukû'a geldi. Pek az bazı istisnalardan sarf-ı nazarla İran'da harb edenler hiçbir zaman Suriye'ye ayak atmadılar. Keza Suriye'dekiler de Irak'a. Bu iki istila nehri birbirinden müstakil surette hareket etti. Ve pek nadiren aralarında müşterek bir plan görülmüştür yahut müşterek bir kumanda altında bulunmuşlardır. Bundan muhaddisîn birçok hataya düştü, şaşırdı, vakâyı'ı karıştırarak tenakuzlar yaptı. Binaenaleyh gayr-ı sahih ve birbirini tutmayan karmakarışık malumatı muntazam ve doğru bir surette tertip ve tanzim etmek suret-i kat'iyyede gayr-ı mümkin bir hale girmiştir.[151]

151 Not-1 [VIII/164] Tarih sırasına ait müşkülat o kadar içinden çıkılmaz bir haldedir ki garb müverrihlerinin kısm-ı azamı bunu halle bile teşebbüs etmemişlerdir. Her türlü müşkülâtı bir tarafa bırakarak şark müverrihlerinin hatarlarına kemal-i sükûn ile rıza göstermişlerdir.
Mesela Weil (1. cilt, 10-37) bütün riddeyi, Irak'taki ilk seferi hiçbir tarih göstermeksizin hikâye eder. Yalnız Hâlid'in Yemâme'den İran hududuna 12. sene Muharrem'inde hareket etmiş olduğunu söyler. Gerek Weil gerek Muir (Annals, 17-65) bütün ridde vakâyı'ını 11. sene-i hicriyye içine sıkıştırmak gibi büyük bir hataya düşmektedirler. Müller de (1. cilt, 177-183) aynı hatayı yapmıştır. Mesela Yemen'de sulh ve sükûnun tesisini 11. sene nihayetinde [VIII/165] vukû'a gelmiş gibi gösterir (181). Bu ise kat'iyyen yanlıştır. Aşağı[da]ki fıkrada cem' ettiğimiz vakâyı' bunu ispat eder, hatta itinakâr ve müteyakkız Wellhausen bile (Sk. u. Vor. 6. cilt, 37) riddeyi 11. sene-i hicriyyede gösterir ve 12. sene vakâyı'ına ufak bir imada bulunur. Fakat buna hiçbir ehemmiyet atfetmez. Bu fiilî hataları ve telakki hatalarını tashih etmek lüzumu ridde vakâyı'ına bir dikkat-i mahsusa atfetmeye, onları nâm ve ümit ederim ki kat'î bir surette tetkik eylemeye beni mecbur bıraktı.

§73. Bunlar ve daha hususi sâir birtakım sebepler -ki o babda tafsilâta girişmenin yeri burası değildir. (ez-cümle sonraki zamanlarda fütuhât tarihini kahramane bir muhayyel roman haline çevirmek yolundaki temayülât)- 11. sene-i hicriyyeden itibaren Müslüman vakâyı'ının tarih sırasında içinden çıkılmaz bir karışıklık vücuda getirmişler ve bütün İslam tarihinin belki de halli en müşkil bir meselesini ihdas etmişlerdir.

Şimdilik tetkikatımızı ridde denilen vakâyı'ın tetkikatına hasr ederek ibtidâ, aşağı[da]ki fıkralarda hikâye edilen birçok hikayat içinden istihrâcı kabil olabilmiş birkaç tarihi tetkik etmek, bunları muntazam bir surette birbirine rabt eylemek, zamanın sıra ve tertibini takribî bir surette ortaya koyabilmek faydalı olur. Böyle ibtidâ bir iskelet vücuda getirmeye kalkacağız. Sonra buna icap eden sâir aksamı da ilave etmeye çalışacağız.

11. sene-i hicriyye vakâyı'ı için nokta-i hareketimiz Mu-
[VIII/166] hammed'in vefatıdır. Bunun, biraz meşkûkiyet mevcut olmakla beraber, 13 Rebîülevvel'de vukû'a geldiği hemen hemen muhakkaktır. Muhaddisîn birçok vakâyı'ı bir kast-ı mahsus ile Peygamber'in vefatına rabt etmiş, bundan sonra vukû'a gelmiş gibi göstermiştir. Hâlbuki bu vakalar Muhammed'in vefatından müstakildirler. Hatta daha mukaddemdirler. İslamiyet aleyhindeki hemen bütün hareketler kadîm dine avdet teşebbüsleri değildir. Medine'nin ve Kureyşîlerin nüfuz-ı siyasîsinden kurtulmak gayretleri idiler. Bunlar Muhammed'in vefatından evvel başlamıştı. Hâlbuki hadis, Muhammed'in kazib peygamberler denilen kimselerin mevcudiyetine müsamaha etmiş olması şüphesini izale için bu sahte peygamberlerin zuhurunu, kabil olduğu kadar, Peygamber'in vefatından sonra gibi göstermeye çalışmıştır. Mamafih, Peygamber'in vefat ettiği haberinin Arap fırkaları arasındaki gayr-ı sabit müvazeneyi ihlal ettiği, Müslüman fırkasının kuvvetini azaltarak Medine aleyhindeki fırkaların husumetini teşdid eylediği sözleri doğrudur. Cezîretülarab'da

dolaşan bütün o vâsi' adem-i memnuniyet birden bire büyük bir şiddetle zahire vurdu. Küller altında gizlenmiş olan ateşler büyük alevlerle tutuşmaya başladı. Şimdi her mevkiye ait vakâyı'ın tarih sıralarını tetkik etmeyi ileriye bırakarak yalnız bizi en çok alakadar eden vakaların sıralarını ve zamanlarını tespit ile uğraşalım. Bunlar da Hâlid b. Velîd'in harekât-ı as- [VIII/167]
keriyyesidir. 11. senenin bütün tarihinin bel kemiğini, esaslı iskeletini bu harekât teşkil eder. 11. senenin tarih sıralarını tayin için istimal edebileceğimiz unsurlar âtidekilerdir. Bunları, daha ziyade temin-i vuzuh fikriyle, numaralar altında gösteriyoruz:

1- Muhammed, Rebîüevvel'in ilk günlerinde (13) vefat etti (§33-35).

2- Üsâme'nin Curf karargâhından ikinci Mûte seferi için hareketi, Vâkıdî'ye nazaran rebîülâhirin ilk günü vukû'a geldi (Vâkıdî, Wellhausen 436). Bazıları rebîülevvelin son günlerinde diyorlar. Bu daha az ihtimal dâhilindedir.

3- Seferin müddet-i devamı, rivayete göre 35 gündür (Vâkıdî, Wellhausen 436) . 70 gün de denildiği vardır (§111 ve 112).

4- Üsâme askerinin Medine'ye avdeti cemâziyelevvel ayına tesadüf etmek iktiza eder. Bu ayın sonunda hatta daha muahhar bir zamanda diye kabul edilebilmesi muvafıktır (§112. Burada Üsâme'nin cemâziyelâhirde avdet ettiği söylenmektedir.) Çünkü Medine ile Üsâme'nin yaptığı muhtelif harekât sahaları arasındaki mesafeyi hesaba katmak iktiza eder (Azimet ve avdet iki bin kilometre).

5- Üsâme'nin avdetinden sonra, binaenaleyh, ağleb ih- [VIII/168]
timale göre, cemâziyelâhirin ortalarına yahut nihayetlerine doğru, eğer daha muahhar değilse, Zülkassa Muharebesi vukû' buldu.

6- Suriye'den avdet eden askerin dinlendirilmesi, Esedlerle Gatafânlar aleyhindeki yeni seferin hazırlıkları biraz vakit işgal etmiş olmak icap eder. Onun için, Hâlid'in cemâziyelâhir

nihayetinden evvel askerle hareket etmiş olması kabil değildir. Bu devrenin daha uzun olması ve azimetin, daha muahhar değilse, receb ibtidâlarında vukû' bulması da muhtemeldir.[152] Aşağıda kaydettiğimiz bir hadisten Hâlid'in 27 Cemâziyelâhir'de hareket ettiği istidlal edilebilir.

7- Hâlid, Necd dâhilinde Buzaha üzerine yürüdü. Müslümanlar ufak tefek muvaffakiyetsizliklere uğradılar. Taylarla müzakerata girişmek icap etti. Onların iştirakını temin için şimâle tevcih-i hareket mecburiyeti hâsıl oldu. Bütün bunlar bir aydan az devam etmiş olamaz. Esedlerle Gatafânlar aleyhindeki Buzaha Muharebesi'nin receb sonlarında yahut şa'ban ibtidâsında cereyan ettiği oldukça katiyetle iddia edilebilir.[153]

8- Hâlid'in, o havâlîdeki kabilelerin temin-i inkiyâdını ikmal etmek üzere civarda birtakım seferler yaparak Buzaha'da
[VIII/169] takriben bir ay kadar kaldığını biliyoruz. Bu suretle hemen hemen şa'ban ayının nihayetine vasıl oluruz. Binaenaleyh Hâlid'in Buzaha'dan ramazandan evvel hareket etmemiş olması mümkündür. Suyûtî'ye nazaran Hâlid b. Velîd, Müseylime aleyhindeki harbe Abdullah b. Ebî Bekir'in 11. sene-i hicriyye Şevval'inde vukû'-ı vefatından sonra başlamıştır.[154] İhtimalki bundan maksûd-ı mana, Hâlid'in Medine'yi 11. sene Zilkade'si zarfında terk ile Butâh karargâhına gittiğini anlatmak olacaktır.

152 Not-1 [VIII/171] Eğer, tahmin ettiğimiz veçhile, Yemâme Muharebesi'nin 12. sene-i hicriyenin ilk üç ayı esnasında vukû'a geldiği doğru ise (§74, not 2) Hâlid'in Medine'den azimeti daha muahhar vukû'a gelmiş olabilir. Yani merkezî Arabistan'daki muharebe gayet betâetle sevk ü idare edilmiş demektir. Bundan şu zan hâsıl oluyor ki Medine'de Ebû Bekir halife intihâb edilir edilmez mevcut harici tehlikelere karşı her türlü telaş hissi ortadan kalkmıştı. Medine'nin tehlikeye düşmesi sözleri hiç şüphesiz muahhar zamanların, ilk Müslümanların şan ve şerefini artırmak, müntehâb hilafetin ve büyük fütuhât devresinin başlangıçlarına daha dram rengi vermek arzu edildiği vakitlerin mübalağasından ibarettir.

153 Sa'd, 3. cilt, 61, satır 19, bu muharebeyi 12. sene-i hicriyyede gösterir.

154 Suyûtî, 29, satır 25 ve müteâkib.

9- Buzâha'da tevakkuftan sonra âtideki vakâyı' zuhur etmiştir ki bunlar epeyce bir müddet devam etmiş olmak iktiza eder. Cezîretülarab'ın merkezinde muhtelif asi kümelerine karşı birçok küçük seferler, Temîm ülkesinin istilası, Butâh karargâhında tevakkuf, Mâlik b. Nüveyre'nin katli hakkında izahat vermek ve Yemâme'nin istilası için müsaade istihsal eylemek üzere Hâlid'in Medine'ye azîmeti, Butâh karargâhına Hâlid'in avdeti, Medine'den kuvve-i imdadiye vüruduna intizaran Hâlid'in burada kalması! Kuvve-i imdadiye toplamak ve onları Butâh'a kadar göndermek üzere icap eden zaman, nebiy-i kâzib Müseylime üzerine hareket, Akrabâ muzafferiyeti ve Hanîfelerin arz-ı tâbi'iyyeti. Bu kadar muhtelif vakâyı' onların karışık ve müşkil mahiyetleri nazar-ı itibara alınırsa bütün bunlar iki üç aydan eksik bir zamanda cereyan edemeyeceği teslim olunur. Hem de bunların (pek muhtemel olmadığı üzere) gayet süratle vukû'a gelmesi, büyük harekât-ı askeriyyenin kâffesinde pek tabii ve kesîrü'l-vukû' olan bir takım arıza ve mâniaların görülmesi farz edilmek şartıyla, eğer böyle birtakım arızalar çıkmışsa ihtimalki bu vakâyı' aşağıda vereceğimiz malumattan müsteban olacağı üzere, beş altı ay sürmüş olacaktır. Bu suretle halifelerin temin-i itaati vakası 11. sene-i hicriyye nihayetlerinden evvel temin edilmiş olamaz. Hemen hemen muhakkak surette 12. sene-i hicriyye bidayetlerine vasıl oluruz demektir (Kânûn-ı Sâni-Mart, 633 Miladi).[155] Seyf'in hadislerinde[156] Akrabâ Muharebesi'nden sonra mevsimin yakın olduğu yani kânûn-ı evvel yahut kânûn-ı sâni aylarında bulunduğu yolunda iki defa bir sarahate tesadüf edilmesi ihtimalki bizim yukarı[da] ki hesabımızı teyide hizmet eder. Mamafih, Seyf'in kullandığı tabir-i mübhem ve mevsukiyeti meşkûk olduktan başka bunun tarz ve mevki'-i isti'mâli de sarîh değildir. Doğru olduğu anlaşılmıyor.[157] Binaenaleyh yalnız Seyf'in rivayetini pek sarîh bir manada kabul etmemek münasip olur. Seyf, vuzûh-ı [VIII/170]

155 Aşağı[da]ki fıkraya bakınız, not 2.
156 Haldûn'a da bakınız, 2. cilt, zeyl, 76, satır 1.
157 Taberî, 1954, satır 2 ve 17.

tarihiyeden nefret eder ve bunu çok kere zengin dram tafsi-
[VIII/171] latına feda eyler. Wellhausen de Seyf'in teminatını yanlış diye telakki etmektedir.[158] Sâir emin menbaların şehadetinden istihraç edilen malumat yukarı[da]ki hesabımızı teyit ettikten başka asi Araplara karşı muharebenin pek kısa tuttuğumuz hesaplarımızdan çıkan neticeye nisbetle daha uzun bile sürmüş olduğunu gösterir.

§74. Yukarı[da]ki hesabımız gayet iyi bir menbaın verdiği bir haber ile pek çok teyit ediliyor. Diğerleri arasında daima en çok şayan-ı itimat olan bu menba, İbn İshâk'dır. Taberî'de[159] şu satırları okuyoruz: "Ebû Ca'fer (Taberî'ye) dedi ki: Bu Müslümanların (cenûbî Arabistan'ı fetheden Müslümanlara imadır) vakâyı'-ı harbiyelerinin tarih sıralarında ihtilaf-ı efkâr mevcuttur. İbn Humeyd an Seleme an Muhammed b. İshâk
[VIII/172] dedi ki: Yemâme'nin, Yemen'in, Bahreyn'in fethi[160] kezalik Suriye'ye asker i'zamı 12. sene-i hicriyyede vukû'a gelmiştir.[161]

Yukarı[da]ki hesaplar Hâlid'in Müseylime üzerinde o kanlı Yemâme Muharebesi'nde ihraz ettiği zaferin 11. sene-i hicriyye nihayetlerine yahut daha doğrusu 12. sene-i hicriyye ibtidâlarına tesadüf etmesi lazım geleceği neticesine vasıl olmuştuk. Şimdi İbn İshâk'ın bu işaretinden bizim şüphelerimizin doğru olduğunu, yani Hâlid'in harekât-ı askeriyesinin daha fazla bir zamana ihtiyaç gösterdiğini, hatta Yemâme muzafferiyetinin 12. sene-i hicriyyenin ilk nısfında vukû'a gelmiş gibi kabul olunabileceğini (ihtimalki saferde yahut rebîülevvelde) anlıyoruz. Bu keyfiyet daha birçok iyi menbalardan şüpheye mahal bırakmayacak surette temin edilmektedir.[162]

158 Sk. u. Vor., 6. cilt, 37.

159 1. cilt, 1976, satır 4.

160 Not-1 [VIII/175] Şayan-ı dikkattir ki İbn İshâk, Arap muharebesinin bu kısmını fütuhât meyânına idhal ediyor. Yani o da bunun bir isyanı tenkil mahiyetini haiz olmayıp hakiki bir fetih olduğu fikrinde bulunuyor demektir.

161 Bakınız, Esîr, 2. cilt; Belâzurî 90, satır 16.

162 Not-2 [VIII/175] Ya'kûbî, 2. cilt, 147, satır 6, Müseylime'nin katli[ni] 12. sene Rebîülevvel'inde vukû'a gelmiş diye gösterir (Mayıs-Haziran 633 Miladi).

Vâkı'an bu iddiaya karşı Ebu'l-Hasan el Medâinî'nin (an İbn Ma'şer) sarîh bir teminatı vardır ki sâir küçük muhaddisîn de bunu teyit eder.[163] Bunlara nazaran bütün ridde vakâyı'ı 11. sene-i hicriyye esnasında cereyan etmiştir. Mamafih yukarı[da]ki fıkralarda defaat ile söylediğimiz veçhile İbn İshâk'ın ehemmiyet ve itibarı sâirlerinin kâffesine bilâ-şübhe fâiktir. Aşağıda da aynı mütalaayı dermeyân etmek için muhtelif vesileler zuhur edeceğiz. Buna yukarı[da]ki mütalaatımızın îcâbat-ı mantıkiyyesi de ilave edilirse zannımca şu netice-i [VIII/173] katiyeye vasıl oluruz: Arabistan'da riddeye karşı muharebe katiyyen 11. sene-i hicriyye içine sığamaz. Cenûbî Arabistan ancak 12. sene zarfında, hatta kısmen de 13. sene esnasında taht-ı inkiyâda alınmıştır.[164]

Cenûbî Arabistan'ın teshiri İran'da ve Suriye'deki fütûhâtın başlangıcından evvel hitâma erdirilmiş olacağını haiz-i ehemmiyet sâir birtakım mülahazat da bilvasıta teyit ederler. Vakâyı'ın mantıkı icap eder ki Buzaha, zafer ve Akrabâ Mu-

Yemâme Muharebesi Yâkût'ta da 12. senede gösterilmektedir, 4. cilt, 1027, 16-17; *Tenbîh*, 285, satır 7; Hacer, 2. cilt, 828, satır 9, 1166, satır sondan bir evvel; 3. cilt, 704, son satır; Sa'd da harbe taalluk eden müteaddid fıkralara daimî surette (3. cilt, 1. kısım, 60, satır 1; 275, satır 19, 292, satır 24-25; 3. cilt, 2. kısım, 17, satır 8; 41, satır 22-23; 51, satır 8-9; 98, satır 14-15; 219, satır 24-25, ilâ âhir.).
Belâzurî'ye de bakınız, 84, satır 18 ve müteâkib; 94, satır 13 ve müteâkib. Yemâme Muharebesi'nin, bizzat Hâlid b. Velîd'e atfedilen, uzun bir tarifinde söylendiğine göre harbe tekaddüm eden gece gayet soğuk idi (Hubeyş, yaprak 137). Bu haber, kış başlangıcı diye tefsir edilemez.

163 Taberî, 1. cilt, 1976, satır 7-11.

164 Not-3 [VIII/176] Belâzurî, 84, satır 20, Bahreyn'in istilası[nın] 12. senede henüz bitmemiş olduğunu, 12. senede Hâlid İran'ın istilasına başladığı zaman Alâ'nın Bahreyn'de hattın asi şehrini el-ân taht-ı muhasarada bulunduğunu sarîh bir surette beyan eder. Yâkût (2. cilt, 537, satır 20-21), Dareyn (Bahreyn) şehrinin zabtını 12. senede gösterir. Sıhar'ın (Ummân) (Yâkût, 3. cilt, 369, son satır) ve Hadramevt'te Buheyr Hisarı'nın (Yâkût, 4. cilt, 762, satır 12-13) zabtları da aynı senede vukû'a gelmiştir. Zehebî'de, Paris, 1. cilt, yaprak 1176, İbn İshâk'ın bir hadisine tesadüf ediyoruz. Buna nazaran Cüvâsî Muharebesi ve Ummân fethi 12. senede temin edilmiştir. Belâzurî'de, 85, satır 12 ve müteâkib kıymettar bir takım tafsilata tesadüf edilir ki bunlardan Bahreyn'de mürtetlere karşı 13. hatta 14. senelerde bile el-Ân harb edildiği anlaşılmaktadır.

harebelerinde asilere karşı istihsal edilen şaşaalı zaferlerden sonra kumandanlıkta o kadar büyük bir kabiliyet göstermiş olan zat Arabistan'daki sâir muharebeleri de idareye memur edilsin. Akrabâ Muharebesi'nden sonra Hâlid'in bütün ordusuyla Yemâme'de aylarca kalarak başkalarının şan, şeref ve ganâim toplamalarını boşu boşuna beklemesi mantıkî midir? Başkaları cenûbî Arabistan'ın fütühâtını ikmal ettilerse Hâlid neden dolayı İran üzerine gitmeyecekti? Bundan daha fazlası var: Hadisten Hâlid'in Yemâme'de boşu boşuna durduğu anlaşılmıyor. Biliyoruz ki, 12. senede hattın yani Bahreyn'in sahil havâlîsinin taht-ı inkıyada alınmasında kısa bir müddet hazır bulunmuş ve oradan halife kendisini çağırarak İran istilasına
[VIII/174] göndermiştir. Kahraman askerleri için yakın bir mesafede bir üs harekete malikti. Memul olan ganâim cenûbî Arabistan'ın çorak ve mahrum yerlerindekine nisbetle son derecede azim idi. Babilonya'nın münbit sahraları, zengin şehirleri kendisinin pek yakınında bulunurdu. Bunlar cüretkâr ve seri bir istilâ ordusunun keyfine tâbi bir halde bilâmüdâfaa duruyorlardı. Hâlid, Müseylime'yi mağlup ettikten sonra derhal İran İmparatorluğu'nun istilasına mübaşeret etti. Seyf,[165] Hâlid'in Yemâme'yi fetheder etmez Irak'ı istilâ için emir almış olduğunu temin eyler. Bu hadisi Vâkıdî de teyit etmektedir.[166] Amr b. Şebbe,[167] Hâlid'in İran'a azimeti[nin] 12. sene-i hicriyye Muharrem'inde vukû'a geldiğini söyler.

İşte bu sözler bizi Hâlid'in Müseylime'ye galebe çalar çalmaz Bahreyn'de kısa bir akından sonra zengin Babilonya sahralarına atıldığı ve bunun 12. sene ortalarında, ihtimalki Rebîülâhir veya Receb'te vukû'a geldiği hükmünü vermeye sevk ediyor. Diğer taraftan, cenûbî Arabistan'ın fethi hakkındaki hadislerin muhteviyatını tetkik edecek olursak bunlardan ancak bir netice çıkarabiliriz. O da bütün bu vakâyı'ın Yemâme Muharebesi'nden sonra cereyan etmiş olmasıdır. Yemâ-

165 Taberî, 1. cilt, 2016, satır 2.
166 Taberî, 1. cilt, 2016, satır 11.
167 Taberî, 1. cilt, 2016, satır 6-10.

me Muharebesi ise bilâ-şübhe 12. senede vukû' bulduğu için [VIII/175] Bahreyn'deki, Ummân'daki, Matrah'daki, Hadramevt'teki sâir vakâyı'ın ve Yemen'deki son hadisâtın bizzarûre 12. seneden evvel tesadüf etmedikleri hatta kısmen 13. senede cereyan ettikleri teslim olunmak icap eyler.

§75. Bunlardan başka, bir de hususî bir sebep vardı ki bütün ridde vakâyı'nı 11. sene içinde vukû'a gelmiş gibi göstermek fikrinin nereden ve ne suretle çıkmış olduğunu bize izah eder. Arap müverrihleri bütün Arabistan'ın Muhammed tarafından taht-ı inkıyada alındığı, hemen bütün Arabistan'ın Peygamber'in hîn-i vefatında kâmilen İslamiyet'i kabul etmiş bulunduğu fikr-i sabitinden (ki yanlıştır) hareket ederek ridde denilen vakâyı'a ait bütün harekât-ı askeriyeyi bir hakkın iddiâ-yı meşrû'î gibi, kaybolan bir şeyin istirdadı gibi irâe etmeye çalışmışlardır. İşte bu mukaddimeye istinad ederek büyük mücadelenin tekmil-i vakâyı'-ı harbiyyesini Medine ta- [VIII/177] rafından tanzim ve idare edilmiş gibi göstermişler ve binâenaleyh bu kardeş kavgasının mahiyet-i hakikiyyesini meskût geçmişlerdir. Hâlbuki Hâlid'in Buzaha'dan Akrabâ'ya kadar olan muharebatı istisnâ edilirse, 11. sene isyanı İslamiyet aleyhinde kendi kendiliğinden tahaddüs eden bir aksülamel hareketi olmuştur. Buna karşı da Müslümanlar bir aksülamel göstermişlerdir. Bu mücadele muhtelif havâlîde Medine hükümetinin arzusu üzerine değil, şerait-i mahalliyenin icabatı neticesinde cereyan etmiştir. Merkezî Arabistan'ın büyük bir kısmı ve Yemen'in küçük bir parçası istisna edildiği takdirde halife Ebû Bekir zamanında Müslümanlar tarafından taht-ı inkıyada alınan Cezîretülarab'ın sâir tarafları evvelce kâmilen bilfiil Muhammed'den müstakil idiler. Bundan dolayı, cereyan eden mücadele bir isyanın tenkili şeklinde gösterilemez. Bu tam ve hakiki bir fütuhât muharebesi idi. Müverrihler bu nokta-i mühimmeyi tamamen gözlerinden kaçırmışlardır. Bunlar Arabistan'da yalnız ridde vukû'a geldiğini, fütuhâtın ancak Hâlid Arabistan hudutlarını aşarak İran'a girdiği zaman başladığını söylerler.

İşte bu yanlış mukaddimelerin heyet-i mecmu'âsından muhaddisîn, Ebû Bekir Arap hudutlarının üzerinde fütuhât icrasını düşünmeden evvel mantıkî, siyasî ve askerî esbâb-ı muhtelifeden dolayı riddeyi tamamen mağlup edilmiş, bas-
[VIII/178] tırılmış gibi telakki etmek lazım geleceğine hükmeylediler. Hâlbuki İran'a ilk akın 12. sene bidâyetinde vukû'a geldiği cihetle müverrihler bütün riddenin 11. sene içinde doğmuş ve bastırılmış olduğu, fütuhâtın hemen onu müteâkib başladığı neticesini çıkardılar. Şimdi riddenin tarih sıralarını doğru surette meydana çıkarınca görüyoruz ki riddenin son kısmı fütuhâtın başlangıcıyla aynı zamana tesadüf eder. Cenûbî Arabistan'daki vakâyı'ın halifenin harekâtını hiçbir suretle işkâl *{güçleştirme}* edemeyeceğini düşünecek olursak bunu pek basit ve tabii görürüz. Çünkü ileride göreceğimiz veçhile, cenûbî Arabistan'da İslamiyet davası uğurunda harb eden bir tek Medine askeri bile yoktu.

§76. Şimdi bize kadar vasıl olan bütün tafsilat ve teferruat ile riddenin muhtelif safahâtını hikâyeye başlayacağımız cihetle bizim bu bâbda tespit ettiğimiz tarih sırasını sarîh surette göstermek lazım gelir. Çünkü Arabistan'ın muhtelif yerlerinde, aralarında hiçbir münasebet bulunmadan, birçok vaka hemen hemen aynı zamanda cereyan etmiştir. Bunun için bu vakaları mütemâdî bir surette hikâyeye imkân yoktur. Mevzuyu, vakaların cereyan ettiği havâlîye göre kısımlara ayırmak zarurîdir. Vakâyı'ın coğrafyaya ve tarih sırasına göre taksimi ber-vech-i âtidir.

[VIII/179] 11. sene-i hicriyyeye şu âtideki vakaları idhal ettik:

1- Mekke ve Tâif civarlarında isyan hareketleri ve bunların tenkili;

2- Üsâme b. Zeyd'in Suriye hudutlarına seferi;

3- Merkezî Arabistan'daki isyan ve Medine civarında asilerle müsademe;

4- Hâlid'in merkezî Arabistan'daki asilere karşı (Esed ve Temîmler) muharebesi;

5- Peygamber'in vefatından evvel Yemen;

6- Esved el-Ansî'nin isyanı ve katli.

12. sene-i hicriyyeye âtideki vakâyı'ı idhal ediyoruz:

1- Yemâme'nin fethi;

2- Cenûbî Arabistan'ın fethi;

3- Yemen'deki iğtişâşâtın hitamı;

4- Hâlid'in Irak'taki muharebatı;

5- İlk Müslüman ordularının Suriye'ye i'zamı.

İşte tarih sıraları bu suretle tespit edildikten sonra, artık bizim için taharriyatımız esnasında karşılaşacağımız mütezâdd birçok haberler içinde sarîh bir malumat çıkarabilmek için nisbî kıymetlerini anlamak üzere bu devrenin ve onu hemen takip eyleyen zamanların menbalarını kısaca tetkik etmek işi kalmıştır.

Arap Fütuhâtı Hakkındaki Hadislerin Kıymet-i Nisbiyyelerine Dair Mülahazat-ı Umumiyye [VIII/180]

§77. Meşhur fütuhât yani Arabistan hudutları haricinde arazi zabtı devresiyle samimi surette merbut olan ridde vakâyı'ının bidayetine gelince, bu mevzû[y]a dair mevcut tarihi malzemeyi muntazam bir şekil altında ortaya koymadan evvel, hadislere verilen sıralara ve bu hadisleri tenkit ederken tabi olduğumuz umumi mefhumlara dair bazı muhtasar malumat vermek icab eder.

Asya-yi Garbî'nin büyük siyasî ve askerî meydan-ı ma'rekesinde Arapların kendilerini göstermelerini hikâye eden ilk menbalarda, burada tetkikine mahal olmayan bir takım esbabdan dolayı, doğru ve yanlış birçok malumat karışıklığına tesadüf ederiz. Bu malumat birbirlerine hiç tevafuk etmez. Hey'et-i mecmuaları ihtimalki İslam tarihinin halli en müşkil bir meselesini arz eder. Birçok icatlara ve hadsiz hesapsız hatalara karışmış birkaç hakikat kargaşalığı içinde doğruyu görebilmek son derece müşkil ve nazik bir iştir. Bugün bile, en iyi müsteşriklerimizin tetkikâtına rağmen, ortaya çıkarılan

hakikat nakıstır. İlk menbaları o karmakarışık haliyle hülasa etmeye kalkar da bu tahariyâtta bize rehber olacak bir ten-
[VIII/181] kit prensibini ihmal edecek olursak kârilerimizin zihninde hiç değilse menbalarda görülen derecede bir karışıklık tevlid edeceğimize şüphe yoktur.

De Goeje'nin,[168] Wellhausen'in,[169] Miednikoff'un[170] eserleri için icap eden kayd-ı istisnâî der-meyân edildikten sonra

168 Not-1 [VIII/182] De Goeje: Mém. d'Hist. et de Géog. Orientales, numara 2; Mém. sur la Conquête de la Syrie. Bu muazzam eserin ikinci tab'ı birçok ilaveler ve kıymettâr tashihlerle 1900'de Leiden'de neşredilmiştir. Biz daima ikinci tab'ın sahifelerini kaydediyoruz. [VIII/183] Pek de muhtemel olmadığı üzere, yeni bir vesika keşfedilmedikçe bu meşhur kitap bu devrin tetkikatı için en mühim ve en kıymettâr bir eser-i tarihi olarak kalacaktır. De Goeje'nin aynı zamanda Irak'ta ve muahharan Mısır'da cereyan eden vakâyı' hakkında da böyle bir kitap yazmamış olmasına son derece de esef ederim.

169 Not-2 [VIII/182] Wellhausen, Sk. u. Vorarb, Berlin, 1899. Burada 8-146. sahifelerde Seyf b. Ömer'in (Taberî'nin en sevdiği menba) eser-i tarihiyyesi hakkında şâyân-ı hayret ve taktir bir tetkik-i tenkidîye tesadüf ediyoruz. 37. sahifeden itibaren Seyf'in fütuhât devresi hakkındaki hadislerini tetkik ederek riddenin nihayetinden 36. senede Cemel Muharebesi'ne kadar bütün İslam tarihini tahlil eder. De Goeje'nin kitabından sonra Wellhausen'in eseri malik olduğumuz en kıymettâr bir tetkik-i tenkidîdir. Eserimizde bundan pek çok istifade edeceğiz.

170 Not-3 [VIII/183] Pales. ot Zavoi. ieia Arabzi do Krest. Pakh. po arab. İs-tocnikach, Petersburg 1897-1902 namındaki muazzam ve pek kıymettâr eserinde Miednikoff, Müslüman fütuhâtından Ehl-i Sâlib'e kadar olan devrede Filistin'e ait olarak Arap muharrirlerinde tesadüf edilen bütün fikirleri Rusçaya tercüme etmiştir. Bunlara bir de gayet âlimâne bir medhal yazmıştır. Bu medhalde pek mûşikâfâne ve bazen cidden dâhiyane tenkidat ile bütün menbaları ve bunların arz ettikleri tarihî meseleleri tetkik eder. Bizim için pek çok müfid olan ve aşağıda bol bol istifade edilen bu tetkikatta bu mevzû[y]a dair yazılmış olan şeylerin kâffesini nafiz ve muvaffakiyetli bir tahlilden geçirir. Bu eser Müslüman-Arap tarihinin tetkikatında bir dönüm noktası teşkil eder. Rusça yazılmış olduğu için pek az kimse bundan istifade edebileceği cihetle birçok yerlerde Miednikoff'un muhakemâtını hülasa etmeyi, tetkikatının [VIII/184] neticelerini neşr ve ta'mim eylemeyi düşündük. Wellhausen'in ve De Goeje'nin eserlerinden bahsederken daha muhtasar davrandık. Çünkü onların gayet kıymettar yazıları -ki biri Almanca diğeri Fransızcadır- daha kolay anlaşılır. Şâyân-ı esefdir ki Miednikoff, De Goeje'nin eserinin yalnız birinci tab'ından istifade etmiştir. Onun için bazı noktalardaki muhakemâtı ya lüzumsuz yahut yanlıştır. Çünkü De Goeje tarafından muahharan bulunmuş pek kıymettar bir takım vesaikten haberdar olmamıştır.

denilebilir ki pek haiz-i ehemmiyet olan bir devre-i tarihiyye ile iştigal etmiş Avrupa muharrirlerinin hiçbiri ne meselenin mahiyet-i hakikiyyesini anlamıştır ne de meselenin ne suretle mevzû olduğunu fark etmiştir. Bunun halline ne suretle teşşebbüs edilmek lazım geldiğini de takdir etmemişlerdir. Mevadd-i ibtidaiyyeyi karmakarışık bir tarzda, pek bariz tezatlarla memlu' *{dolu}*, yekdiğeriyle gayr-i kâbil-i telif bir halde buldukları için her biri, sarih bir mi'yar olmaksızın kendisine göre az çok muvafık bir çare-i hall düşündü. Doğru ile yanlışı rastgele birbirlerine karıştırdılar ve binaenaleyh menbalarda zaten mevcut hatalara yenilerini de ilave ettiler. Malzemeyi bir hey'et-i mecmu'a haline kalb ederek bunlardan vâzıh ve mütemadi bir hikâye çıkarırken düşündükleri suret-i halle en iyi uyan malumatı intihâb eylediler, ona tevafuk etmeyenleri, sanki hiç mevcut değilmişler gibi, bütün bütün ortadan kaldırdılar.

Bunun için, 11. sene-i hicriyyenin nihayeti ile başlayarak 20. senede Mısır'ın fethiyle nihayet bulan[171] devre hakkındaki izahat-ı tarihiyye bize bilâ istisna vakâyı' hakkında yanlış ve bir fikr-i mahsusa müstenid bir çerçeve arz eder. Bu dediğimiz muharrirlerin düştükleri en vahim hata bütün menbaların takriben aynı kıymeti haiz gibi telakki edilmesi ve fütuhât tarihini meydana çıkarmadan evvel bunları dikkatli bir tetkik ve tenkitten geçirmeye luzüm görülmemesidir. Bunun için her müverrih diğerlerindekinden farklı bir çerçeve teklif eder. Bunların her biri yakından tetkik edilirse keyif ve hevese göre yapılmış, pek az iyi unsur ve pek çok yanlış ve sahte unsurlar ile tertip edilmiş bir mozaiğe benzedikleri görülür. Asıl malzeme, müverrihin umumi planına tevafuk etmek için kendisine bir kasd-ı mahsusu takip eden telakkiyatıyla o kadar tahrif edilmiştir ki kâriler vakâyı' ve hadisat hakkında

171 Caussin de Perceval'a [VIII/182] bakınız, 3. cilt, 341-524; Weil, 1. cilt, 1-122; Muir, Annals, 66-140; Müller, 1. cilt, 226-245.

Not-4 [VIII/184] Muhtelif menbaların nisbi kıymetlerini ilk defa tayin eden De Goeje, sonra Wellhausen olmuştur. Bu hususî noktada Wellhausen'in eseri bizce ihtimalki De Goeje'nin kitabından daha müfittir. Miednikoff'un kitabı ise her ikisinden de daha çok fayda temin etmiştir.

yanlış bir fikir aldıktan başka kendisine bildirilen bu hikâyeyi kontrol etmek istese de buna bir çare bulamaz, bu karışık mesele hakkında müstakil ve hususî bir fikir edinemez.

§78. Bu kadar meşhur haleflerimizin derslerinden istifade ettiğimiz için, şimdi vazifemiz meseleyi tamamen farklı bir sistem dairesinde izah ve münakaşa etmekten ibaret olacaktır. Bu sistemi o suretle düşündük ki vasıl olduğumuz neticeler kârilere ihtimal-i tarihiyye noktası noktasına tevafuk eder gibi görünmeseler de kâriler meseleyi kendi bildikleri gibi halledebilmek için icap eden unsurları yazılarımızda bulacaklardır.

İşte bu fikir bize rehber olduğu için âtideki esaslı noktalara riayet etmek mecburiyetinde kaldık: Evvel emirde, asıl menbalarda mevzûya dair mevcut en iyi malzeme-i tarihiyyeyi toplamak gerek iyilerinden, gerek ortalarından, gerek fenalarından aynı tafsilat ile bahsetmek, fakat münferid hadis-
[VIII/185] lerden gelmelerine göre, birbirlerinden tamamıyla ayrı sınıflara idhâl eylemek. Bu suretle ilk bir taksim yapılmış oluyor ki tenkit vazifesini pek çok kolaylaştırır. Saniyen, her haberi gayet mûşikafâne tetkik, birbirleriyle mukayese ve eserlerini görebildiğimiz bütün münekkidlerin mütalaatlarıyla bunları tenvir ederek doğru ile yanlışı sarih surette birbirinden ayırmaya çalıştık. Nihayet, böyle tetkik ve ihzar edilen malzemeden kısa bir hülasa, bir hey'et-i mecmu'a çıkarmaya teşebbüs ettik ki bu hülasa, bizim nokta-i nazarımıza göre vakaların en muhtemel bir rivayetini teşkil eder.

§79. Meselenin mahiyet-i mahsusası dolayısıyla burada, veciz ve umumi bir surette olsa da şu devreye ait menâbi'in mahiyet ve kıymetlerini tetkikten sarf-ı nazar edemeyiz. Son derece haiz-i ehemmiyet olan böyle bir mevzûya dair bazı sarih ve vâzıh mefhumlar peyda edilmedikçe hiçbir çare-i hall bulmaya teşebbüs etmek kabil olamaz. Mamafih, yalnız bazı umumi hatlar çizmekle iktifa edeceğiz ve yalnız neticelerimizi muhıkk göstermeye kâfi bir derecede bununla iştigal eyleyeceğiz.

Muhammed`in vefatından itibaren büyük fütuhâtın sonuna kadar Asya`da cereyan eden büyük dramın ne oyuncuları ne muasırları o harika-âlûd Arap- Müslüman hareket-i inkişafiyyesine dair mektub-ı hatırat bırakmamışlardır. Vakâyı`ın hatıratı hemen hemen kâmilen semâ'i surette hıfzedildi ve [VIII/186] medeniyetin müterakkî hali kendi kendiliğinden bir erbab-ı tetkîk ve ulema sınıfı vücuda getirip de bunları şâyân-ı takdir bir itina ve himmet ile geçmiş günlerin hatıratını toplamaya ve muntazam surette tertip etmeye ve malumatı tahriren hıfz eylemeye teşebbüs edinceye kadar muhtelif nesillerde hep böyle ağızdan ağıza rivayet suretinde intikal ettirildi.

Muhammed'in vefatından bir asır geçer geçmez malum dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar imtidad eden Müslüman imparatorluğunun vüsati, hafızalara biriken türlü türlü malumatın (ayin, ahkâm, tefsir, siyer, nesep, lisan, şiir, ilâ âhir.) fevkalade çokluğu büyük küçük müessislerinin az çok meziyetlerine göre kıymetleri pek muhtelif birçok mekteplerin tehaddüsünü intac etti.[172] İslamiyet'in mahiyet-i mahsu-

172 Not-1 [VIII/189] Bütün mektepler, Arabistan haricine hicret ve muhtelif şehirlerde ihtiyar-ı ikamet etmiş ashab-ı Peygamber tarafından tesis edildiklerini az çok iddia eylemişlerdi. Bu ashab, o şehirlerde birçok kişiye Peygamber'in esna-yı hayatında ve vefatından sonra gördükleri ve işittikleri şeyleri nakletmiştir. Ashab-ı Peygamber'in tercüme-i hallerini mutevi âsârda, vilayetlerdeki muhtelif mekteplerin kendilerinden doğrudan doğruya hadis ahz ve taallüm ettiklerini iddia eyledikleri ashab hakkında mufassal malumata destres oluyoruz. Mamafih bunların kısm-ı azamı muzlim ve meçhul isimlerdir. Birçoğu[nun] mevzû oldukları aşikârdır. Sanki muhtelif mekteplere daha ziyade şaşaa vermek için icat edilmişe benzerler. Bizim mevzumuz için bunun pek az ehemmiyeti vardır. Verilen malumatın bizce haiz-i kıymet olması yalnız hadislerin toplandığı ve tetkik olunduğu (kezalik icat edildiği!) en büyük merkezlerin hangileri olduğunu göstermesindedir.
Mısır kıtasının payitahtı olan Mısır şehrinde gayet muteber bir mektep vardı. Çünkü ashabdan birçoğu fütuhât neticesinde oraya hicret etmişti (Mesela Hacer'e bakınız, 1. cilt, 300, 379, 389, 401, 428, 458, 383, 502, 551, ilâ âhir; 2. cilt, 29, 37, 129, ilâ âhir; 3. cilt, 417, 452, 871; 4. cilt, 250).
[VIII/190] Suriye'de en büyük merkez Humus idi, ihtimalki Şam'da Emevî sarayının mevcudiyeti birçok muhaddisini bu şehri tercihe sevk eylemiştir. Malum olduğu üzere bütün ulema, nadir istisnalardan sarf-ı nazarla, Emevîler aleyhindeki mumanaat fırkasına mensup idi. Humus'a

sası icabınca ilahiyat, ayin, hukuk, siyaset birbirlerine gayr-i kabil-i tefrik surette merbut olduğu için bidâyette bu mektep-lerde az çok bütün İslamiyyât ile iştigale mecbur oldular. Hususî inzibatlara göre mektepler arasında bir fark teessüs etmesi ancak muahharan vukû'a gelmiştir. Binaenaleyh en kadim fıkıh ve hadis mekteplerini tarihî malzemenin de toplandığı birer merkez gibi telakki edebiliriz. Kolaylık olsun diye Hicaz yahut Medine ve Irak mektepleri diye yâd edeceğimiz iki tarihî mektep de sonra bunlardan çıktı. Bu tetkikat
[VIII/187] merkezleri hususî teşebbüslerin serbest ve fevri mahsulleri

dair Hacer'e bakınız, 1. cilt, 168, 301, 380, 414, 428, 479, 502, 503, 556, 563, ilâ âhir; 2. cilt, 37, 128, 169, ilâ âhir; 3. cilt, 452, 1155, 1177, 1186. Mamafih Humus, Emevîlere gayet sadık bir Yemenî merkezi olmuştur. [Lammens]

Şam'da da bir hadis mektebinin mevcudiyetine dair malumat vardır (Hacer, 1. cilt, 77, 109, 145, 319, 336, 372, ilâ âhir; 2. cilt, 20, 24, 141, 196, ilâ âhir; 3. cilt, 409, 412, 923). Bundan başka, bir Filistin mektebi mevcut olduğunu da biliyoruz. Fakat Filistin'in hangi şehrinde olduğu söylenmiyor. İhtimalki Remle'de yahut Kudüs'te idi (Hacer, 1. cilt, 114, 312, 414, 496, ilâ âhir; 2. cilt, 175, ilâ âhir; 3. cilt, 417; 4. cilt, 3).

Mezopotamya'da başka mektepler vardı (Hacer, 1. cilt, 91, 474-475, ilâ âhir; 2. cilt, 34). Kudüs, Emevî hanedanının sonuna kadar hemen münhasıran bir Hristiyan şehri kalmıştır. [Lammens]

Filhakika en çok ashab isimleri Basra'da (Hacer, 1. cilt, 53, 66, 74, 76, 130, 138, 296, 318, 325, 327, 342, ilâ âhir; 2. cilt, 6, 28, 31, ilâ âhir; 3. cilt, 441, 443, 446, 896, 952, 957, 1178) ve Kûfe'de (Hacer, 1. cilt, 154, 179, 325, 338, 395, 482, ilâ âhir; 2. cilt, 105, 125; 3. cilt, 367, 394, 397, 407, 415, 452, 461, 474, 865, 915, 941; 4. cilt, 31) tesis-i ikamet edenlere dairdir. Fakat ortaya konulan bu malumat dikkatle tetkik edilirse muhayyel bir mahsul-i icad gibi manzur olur. [VIII/191] Irak daima en büyük bir rafz ve ilhad, icad ve ihtira ve yalan merkezi olmuştur.

Şimâlî Afrika'da ihtiyar-i ikamet eden ashab hakkında malumata malik değiliz. Gariptir ki İrandakiler hakkında bile bir şey bilmiyoruz. Hâlbuki İran, Afrika'dan çok evvel fethedilmişti. Ağleb ihtimale göre, İranîlerin gayet bariz bir surette temayülat-ı Şîiyyeleri İran'da ashab-ı Peygamber tarafından tesis edilmiş hadis mektepleri masalının vücut bulmasına meydan vermemiştir. Çünkü Şîîler nazarında Ali ile evlatlarından başka kimse yoktur. Sair bütün ashab kâfir ve mücrimdir.

Üçüncü ve dördüncü asır Hristiyanlığı bile muhtelif merakiz-i diniyyenin tesisi[nin] Havariyyun yahut onların doğrudan doğruya tilmizleri tarafından vukua gelmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Mesela Saint Paul'un İspanya'da neşr-i din ettiği söylendi. Bu mevzuya dair Labourt'a bakınız, sahife 9 ve müteâkib. Bu necabet-bahş olmak ihtiyacı pek insanî bir haldir.

sunûf-i müdîreye hayat-bahş olan derin bir hissin ve gayet kuvvetli bir ihtiyac-ı manevînin neticesi idiler. Öğrenmeye harîs yeni Müslümanlar kitle-i azimesi bu gibi hissiyât ve ihtiyacât içindeydiler.

Zamanının en iyisi ve sonraları en muhafazakârı olan en kadim merkez Medine'de teşekkül edendir.[173] Hicaz'ın iki mukaddes şehri, merkez-i hükümet Arabistan haricine, ibtidâ Kûfe'ye, sonra Şam'a ve nihayet Bağdat'a nakledildiği zaman bile, daima miktarı mütezayid müminîn kitlesi tarafından derin hürmetlerle ziyaret edilen mahaller olarak kaldılar. Her gün fütuhâtın tevessü'üyle Müslümanların miktarı arttıkça bu züvvar da çoğalıyordu. Huccac arasında yeni dini kabul etmiş olanların zekâ ve seciye itibarıyla en iyi adamlar olduğu tahmin edilebilir. Birçoğu samimi bir galeyân-ı dînî ile bu mukaddes şehirlerde tesis-i ikamet ettiler.

Mamafih Muhammed'in Mekke'ye tercihen Medine'de ihtiyar-ı ikamet etmesi,[174] bundan başka ihtimalki de Peygam-

173 Not-2 [VIII/191] Peygamber vefat eder etmez Medine'de adeta bir mektep teessüs etmiştir denilebilir. Bu, Peygamber'in hatıratıyla meşbû' olan bütün muhitin adeta fevri bir mahsulü olmuştur. Metn-i Kur'ân Medine'de cem edildi. Peygamber'in en sarih ashabı Medine'de kaldı. Kuvvetli bir dinî ve siyasî fırka halinde birleşen evlatları 35. sene-i hicriyyeden sonraki muhaberat-ı dâhiliyyede mühim bir amil oldular. Medine'de yetişen, çalışan ve tedris-i ilim eden büyük fukahâ ile meşgul olmaksızın şurasını söylemek kâfidir ki, İslamiyet'in en büyük muhaddislerinin kâffesi Medine'de yaşamışlar ve tetebbüatta bulunmuşlardır: Übey b. Kâ'b [vefatı: 30], Abdullah b. Ömer [vefatı: 73], Abdullah b. Amr b. Âs [vefatı: 69], Sa'îd b. Müseyyeb [vefatı: 94], İbn Şihâb ez-Zührî [vefatı: 124], Ebân b. Osmân [vefatı: 105], Urve b. Zübeyr [vefatı: 94], Şurahbîl b. Sa'd [vefatı: 123], Mûsâ b. Ukbe [vefatı: 141], Kelbî [vefatı: 146] ve oğlu Hişâm [vefatı: 206] (Mamafih uzun müddet [VIII/192] Kûfe'de yaşamışlardır), İbn İshâk [vefatı: 151], Ebû Ma'şer [vefatı: 170], Vâkıdî [vefatı: 207], Medâinî [vefatı: 215-231], İbn Sa'd [vefatı: 230] bütün Müslüman ilm-i hadisinin en büyük mümessilleri Medine'den neş'et etmişlerdir. Bütün âlem-i İslam Medine'yi menba-i ilim diye telakki eder. Bu meşhur isimler karşısında sadece Seyf b. Ömer tarafından temsil edilen Irak mektebi tamamen meçhul bir takım isimler sayar. Aralarında yalnız bir tane maruf isim vardır: Şa'bî [vefatı: 105], bu da pek emin bir râvî değildir.

174 8. sene, §89 ve 10. sene, §117.

ber'in şahsı ve hatıratı nîm müşterek ve gayr-i şahsî Mekke ziyaretgâhından daha kuvvetli bir cazibeye malik olması tesiriyle Medine bidâyetten beri daha büyük bir merkez-i incizab vücuda getirmişti. Mevcut malumata nazaran pek kadim zamanlarda Peygamber'in ikametgâhı, Medine Mescidi meş-
[VIII/188] hur bir fıkıh, kelam ve hadis mektebinin mahall-i tevellüdü olmuştur. Zamanın daha meşhur uleması buraya mensup idi. Muhitin vasf-ı hususîsi bu mektebe hususî bir sima verdi. Bunu uzun müddet muhafaza etti. Bu cihette başka hiçbir mektep onunla rekabet eyleyemedi.

Medine'de hemen her taş Peygamber'in hatırasını muhafaza ediyor gibiydi. İşte Peygamber'in bu gayr-i kabil-i zeval hatırasını, silah seslerinden, sarayların müfsid ahlak debdebesinden, Arabistan haricindeki dünyayı parçalayan muharebat-ı dâhiliyyelerden uzakta çöl üzerinde adeta tam bir halde vücuda gelen inziva, ihtimalki fakir ve ihtiyac-ı Medine'yi Irak şehirlerini müthiş bir ahlaksızlık merkezi haline getiren ve hükümet-i merkeziyyeye karşı mütemadi ve çılgınca kıyamlara sevk eyleyen muzır te'sirâttan kurtardı. Şam ve Emevî sarayı Bizans ve Suriye'deki münevver ve müreffeh sınıflar harsının nâ-kâbil-i mukavemet te'sir ve nüfuzuna maruz kalmış oldukları, Basra ile Kûfe ve muahharan Bağdat ile Abbâsî sarayı tamamen İran hars ve medeniyetinin cazibe ve teshirine kapıldıkları halde Medine bu sirayet-i marazdan masûn kaldı ve uzun müddet pederşâhî hayata has o sade, amelî ve faziletperver vasfı muhafaza etti. Peygamber'in yaşadığı ve neşr-i din ettiği zamanlardaki hal içinde kaldı. Medine'de herkes zihinleri maziye müstağrak, sakin yaşıyordu. Mazi o haşmet ve
[VIII/189] azametiyle an'anâta karşı kat'î bir sadakat emrediyor ve her türlü bidatı bir rafz ve ilhad telakki ederek reddeyliyordu.[175]

175 Not-3 [VIII/192] Mamafih Medine hadis mektebi bile hatadan salim değildir. Hadisleri bir maksad-ı mahsus ile tadil kusurundan azade kalamamıştır. Aşağı[da]ki fıkralarda bunun muhtelif delillerine tesadüf edeceğiz. Medine mektebinin bütün râvîleri de müsavi bir kıymeti haiz değildirler. En iyileri İbn İshâk ile Vâkıdî'dir. Bilhassa tarih sırası meselesinde denilebilir ki bunun mucit ve müessisi Vâkıdî'dir. Baba

Mamafih Lammens payitaht Arabistan haricine nakledilince Medine'nin keyif ve zevke düşkün ahlaksız kimselerin merkezi olduğunu söylüyor. Yeri gelince bu tahavvülâtı ve ilk İslamiyet'in sair tezahürat-ı ictimaiyyesi ile olan münasebâtını izah edeceğiz.

§80. Irak'ta da hadis ve fıkıh mektepleri zuhur ettiği ve orada da mahallî an'ane-i tarihiyye teşekkül eylediği zaman bunda, daha bidâyetten itibaren Medine'deki asıl ana mektepten pek farklı bir vasf-ı mümeyyiz vücut buldu. İklimin farklı şeraiti, asırlar esnasında orada birbirlerini takip etmiş türlü türlü dinlerin yekdiğeriyle imtizacı, birçok kalabalık bulunması, sarayın göz kamaştırıcı şaşaasına müncezib olmuş azim servetler, bütün bunlardan bizzarure inbi'âs eden umu- [VIII/193]
mi fesad-ı ahlâk her şeyi hayal arkasından gören ve binaenaleyh bütün yeniliklere, mübalağalara, bilhassa meclub olan İran kanıyla mebzul bir ihtilât; bütün bu avamil ve ihtisara riayeten meskût geçtiğimiz daha birçokları umumiyetle Irak mekteplerine ve bilhassa mahallî tarih-i hadislerine Medine mektebininkinden tamamıyla ayrı bir sıfat-ı kâşife verdiler.

Medine mektebinde, süsten ârî sadelikleri içinde vakâyı'a ait malumatı sadece muhafaza etmek emelini takip eyleyen erbab-ı taharrinin vazife şinas ruhu mer'i olduğu, hayal cihetinde fakir, harika-alûd mâ-fevk-i tabî'iyyattan ve mübalağattan müctenib sami ruhunun bütün sadeliği göze çarptığı, başka hiçbir maksat olmaksızın yalnız vakaların hatırası hıfzedildiği halde Irak mektebinde bütün bütün başka bir hissin hüküm-ferma olduğunu görüyoruz. Irak mektebinin tarihî hadislerinde Arapların ibtidâî sadeliklerini ifsat eden ârî muhayyilesinin bütün taşkın zenginliğini müşahede ederiz. Artık tarih sahasında değiliz. Menkıbe, hatta roman vadisine geçmişiz denilebilir. Mazinin hatıratını benimseyen, bunu is-

oğul Kelbîler oldukça muğfildirler. Uzun müddet Kûfe'de yaşadıkları için oranın kusuruyla alûde olmuşlardır. Pek kıymettar birçok hatıratı birçok muharref ve mevzû hatırat ile karıştırmışlardır. Bunlar Belâzurî'nin kıymettar metnini de birçok noktalarda bozmuşlardır.

tediği şekle sokan, birçok fıkrât ve teferru'ât ile süsleyen, bir facia rengiyle telvin eyleyen ve bilhassa herşeyi son derece de büyülten amil Irak'ın karmakarışık ahalisidir. Onların nazarında küçük müsademeler birer muharebe, muharebeler ha-
[VIII/194] dsiz hesapsız ordular arasında muazzam bir mübareze halini alır. Muharebeler aynı mahallerde, aynı tafsilât ile muhtelif senelerde tekrar edilir. Halifeler o kadar bi-pâyân bir zekâya maliktirler ki her şeyi bilirler, Medine'den seferin planını en küçük teferruata varıncaya kadar tespit eylerler ve kumandanlar da bunları harfi harfine mevki'-i tatbike koyarlar. Müsademelerin, ganimetlerin, düşman kıtâllerinin, sefil kıyafetli çöl gâsıplarının ellerine düşen bi-pâyân servetlerin tarif ve tasvirinde muhayyile-i halk cüretkârâne tayarânlara kalkar, adeta Binbir Gece Masalı'ndan alınmış fıkralar okunuyor zannı hâsıl olur. Bu Irak halk hadisinin cazibesi pek azimdir. Fakat bunu itidal-i dem *{soğukkanlılık}* ile tetkik edecek olursak her adımda, ayağımızın bastığı zeminin ne kadar az şâyân-ı itimat olduğunu görürüz. İbnü's-Seken, Seyf b. Ömer'in zayıf yani pek az şâyân-ı itimat bir muhaddis olduğunu açıkça kabul eder.[176]

Medine mektebinin tarihî hadiseleri ulemanın saburane taharriyâtının mahsulüdür. Bunlarda icatlar mefkut değilse de bunlar daima hakiki ve mümkün vakalar cümlesindendirler. Irak mektebinin hadisleri ise bilakis halkın hiç hudut tanımayan muhayyilelerinin mahsulüdür. Gayet ince bir nesc-i tarihî üzerinde bildikleri gibi işleyerek kuvvetli bir mâ-fevk-i tabî'i yahut harika-alûd renk ile mülevven hadsiz hesapsız teferruat ve tafsilat ilave etmiştir.[177]

176 Hacer, 3. cilt, 478, satır 7.

177 Not-1 [VIII/195] Seyf b. Ömer tarafından temsil edilen hadis mektebinin garip bir kıymeti, dinî ve siyasî makasıd-ı hafiyyenin hemen hemen tamamen mefkudiyetidir. Bunlar vakâyı'-ı tarihiyeyi Şiî âmâline göre tahrif için bir amil olmuşlardır. Filhakika ileride, 35. sene-i hicriyyede Halife Osmân'ın katline müncer olan vakâyı'ı hikâye sırası geldiği zaman, Taberî'nin vakalar hakkında Medine mektebinin rivayetini kayda cesaret etmediğini göreceğiz. Çünkü bunu pek tarafgirâne ve Emevîlere pek hasmâne buluyordu. Menba olarak yalnız Seyf b. Ömer'i zikr

Seyf b. Ömer tarafından temsil edilen bu mektebin hadd-i [VIII/195] zatında haiz olduğu kıymet hakkında burada daha fazla ısrar etmeye mahal yoktur. Bu mektebin bi-pâyân hataları Wellhausen tarafından yukarıda zikrettiğimiz şâyân-ı hayret ve takdir eserinde açık surette meydana konulmuş ve ispat edilmiştir. Aşağı[da]ki fıkraları dikkatle gözden geçirenler menbalarımızın nisbî kıymetleri hakkında kolayca bir fikir edinecekler, bu labirentten kurtulmak için ihtiyar ettiğimiz dar yolda arkamız sıra yürümekte müşkilat çekmeyeceklerdir.

§81. Malzeme-i tarihiyyeye verilecek sıranın ne olması lazım geleceği bu mütalaattan bedîhi surette nümâyân ola-

ile iktifa etmiştir. Seyf, Halifeye ve efrad-ı ailesine karşı daha hayır-hâh davranır (Taberî, 1. cilt, 2858, satır 12-15). Irak[ın], Şîî itikadının mehd-i zuhuru ve Şam hükümetine gayet muhasım bir merkez olduğu nazar-ı mülahazaya alınacak olursa bu vaka pek şâyân-ı dikkat görülür. Seyf b. Ömer tarafından kaydedilen hadisler bî-tarafâne ve itinakârâne tetkik edilince teslim olunmak lazım gelir ki bunlardaki fikr-i aslî Arapların, Halifelerin, İslamiyet'in a'lâ-yı kadrinden ibarettir. Bu, vatanperverâne ve milliyetperverâne bir histir ki her türlü hasis fırka ve mezheb âmâlinin fevkine [VIII/196] çıkar. Bunun için 30 ve 35. seneler arasında mükerreren cereyan eden vakâyı'a geldiğimiz zaman, göreceğiz ki Medine mektebinin hadisleri bazı şâyân-ı takip şeyler hakkında elim hakikati açıktan açığa bildirdikleri, ashab-ı Peygamberden birçoklarını ve bütün Emevîleri küçük düşürdükleri halde Seyf, çirkin cihetleri saklamaya çalışır, gerek Halifeyi gerek muarızlarını metheyler, hükümettekilerin hatalarını tahfîf eder ve mazur gösterir, Osmân'a karşı isyanı bazı çılgın ve şerir kimselerin işi gibi tarife kalkar, bir halk hareketi olduğunu söylemez. Seyf, herşeyi tebcil ve i'lâ eder. Tarihin, tarihî romana doğru ilk attığı adımı temsil eyler. Onun hedefi güzelleştirmektir, her şeyi Arapların temin-i şan ve şerefi için büyültmektir. İyi Müslümanlara ecdadın şerefleri, kahramanlıkları ile müsabakaya kalkmalarını temin için bir misal göstermek, bir müşevvik temin etmek ister. Üç asır sonra Suriye'de, ehl-i Salîb esnasında, sahte Vâkıdî'nin tarihî romanlarında bir şekl-i edebî olan aynı vatanperverâne, milliyetperverâne ve dindarâne temayülatının pek kadim bir tercümandır.

Irak'ta Seyf b. Ömer'in temsil ettiği mektebin istikbali gelmedi. Çünkü İran'dan dâhil olan Şîî temayülat içinde boğulup kaldı. Suriye'de ise Sünnî ehâdîs-i tarihiyye oldukça uzun bir müddet payidar oldu. Suriye tarih mektebinin asıl ilk menbaları kaybolmuşsa da sahte Vâkıdî'nin romanları, daima halka müstenid kaldığı için, roman haline teraddi eden mektebin son safha-i tekâmülünden birini temsil ederler. Binaenaleyh sahte Vâkıdî Suriye tarihi için bize, Irak tarihi için Seyf b. Ömer'den daha az müfid olacaktır.

caktır. Her vaka yahut her vaka kümesi için ibtidâ en iyi ta-
[VIII/197] rih mektebi yani Medine mektebi (İbn İshâk, Vâkıdî, Medâinî, İbnü'l-Kelbî, ilâ âhir.); sonra daha az şâyân-ı itimad mektep, Irak mektebi (Seyf b. Ömer) tarafından verilen malzemeyi cemetmek bizim için bir vazife teşkil eyleyecektir. Bu iki kümeye, vakasına göre, istifade ettikleri menbaları iyice tasrih etmemiş olan daha muahhar muhtelif müverrihlerin verdikleri malumatı da ilave edeceğiz. Tarihi yalnız anlamak maksadıyla okuyanlar için can sıkıcı görünecek bu sistem, bu sahifeleri hakikat-i taharri ve tetkik maksadıyla okuyacak olanlar için bilakis pek faydalı olacaktır. Müverrihler malzemeyi sadece bu sıraya göre tertip ve tanzim[in] bile kâfi olduğunu göreceklerdir. Çünkü bundan derhal bazı hakayık-ı esasiyye inbias edecek, adeta delile, muhakemeye hacet kalmayacak, eserimizin gayesi olan taharri ve temhid-i hakikat keyfiyeti pek çok kolaylaşacaktır.

Mamafih bu Mevad-ı ibtidâiyye-i tarihiyyeye vâzıh ve mantıkî bir sıra tayin ettiğimiz ümidiyle beraber, böyle bir hatt-ı hareketin ihtiva ettiği birçok müşkilatı takdir etmiyor değilim. Çünkü birbirlerini nâkız malumat karışacak, tarih sıraları hakkındaki tenevvü' zihinleri şaşırtacaktır. Onun için ancak mesele ile esasen biraz ülfet etmiş olanlar aşağı[da] ki fıkraların karışıklığı arasında tayin-i istikamete muvaffak olabileceklerdir.

[VIII/198] De Goeje'nin misalini takip ederek Suriye'nin fethi hakkındaki hadisler için Vâkıdî'ye isnad edilen tarihî romanlarda bile bir ziya-yı hakikat aradım. Hâlbuki bu eserlerin pek muahhar zamanlara ait birer mahsul-i edebî oldukları aşikârdır. Mamafih Vâkıdî'yi teftiş edenler tafsilat ve teferru'ât için değilse de askerî ve tarihî romanlarının umumî planını tanzim için elbette hakikî Vâkıdî'yi yahut daha kadim başka menâbi'-i tarihiyyeyi tetkik etmiş olacakları cihetle ötede beride bazı müfit malumata destres olmak ve birçok muzlim noktaları tenvir hususunda bunlardan istifade etmek kabildir.

Görevliler

11. Sene İbtidâsında Merkezî Arabistan'da ve Yemen'deki Müslüman Memurları[178]

§82. (Seyf b. Ömer an Talha an İkrime: Yahut an Sehl [b. Yûsuf] an Kâsım b. Muhammed) Peygamber öldüğü zaman:

1- Attâb b. Esîd. Mekke'de ve Kinâneler nezdinde vekil idi.

2- Tâhir b. Ebî Hâle, Ak'lar ve Eş'arlar nezdinde;

3- Osmân b. Ebi'l-Âs, Tâif kıtasında mukim kabileler (Ehlü'l-Meder) nezdinde;

4- Mâlik b. Avf en-Nasrî, i'caz Hevâzinlerin yani Tâif'in [VIII/199] hicri havâlîsinde yaşayan Hevâzinlerin bedevi kabileleri (Ehlü'l-Veber) nezdinde;

5- Amr b. Hazm ve

6- Ebû Süfyân b. Harb, Necran'da. Birincisi imamet ediyor, ikincisi sadakât vergilerini tahsil eyliyordu.

7- Hâlid b. Sa'îd b. Âs, Rima' ile Zebîd arasındaki havâlîde, Necran hudutlarına kadar.

8- Âmir b. Şehr, tekmil-i Hemdânlar nezdinde.

9- Fîrûz ed-Deylemî, Dazeveyh ve Kays b. Mekşûh'un muavenetiyle San'a'da vekil idi.

10- Ya'lâ b. Ümeyye, Cinne'de.

11- Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Me'rib'de.

12- Mu'âz b. Cebel, yukarı[da]kilerin kâffesinin arasında Yemen'de en yüksek adlî ve dinî makamı işgal ediyordu. Meşkûk ahvâlde kâffesi onun reyini almaya mecbur idi.[179]

178 10. sene, §71, 80-82; 11. sene, §89.

179 Taberî, 1. cilt, 1982-83.

Not-1 [VIII/199] Esîr'e de bakınız, 2. cilt, 254-295, 286.

Mamafih, Seyf'in listesine hiç itimat edilmez. Yukarıda bu babda neler söylediğimize bakınız (10. sene, §82 ve not). Seyf birçok sarih tafsilat vermeyi sever. Hâlbuki bunların kısm-ı azamı sonradan tahmin mah-

İlk Hareketler

Muhammed'in Vefatının Neticeleri: İslamiyet Aleyhinde İlk Hareketler (Medine Mektebi'nin Rivayeti)

§83. (İbn İshâk, bilâ isnad). Muhammed vefat ettiği zaman, Müslümanları müteessir eden felaket pek azim oldu: Araplar isyan ettiler. Yahudilik ve Hristiyanlık, başkaldırdı. Münafıklar kendilerini meydana vurdular. Müslümanlar Peygamber'in ziyâ'ı hasebiyle bir kış gecesinin yağmuru altında kalmış bir koyun sürüsüne benzediler. Nihayet Allah onları tekrar Ebû Bekir'in etrafında topladı.

[VIII/201] Mekke'de ahalinin kısm-ı azamı İslamiyet'i red ve inkâr etmek istiyordu. O derecedeki Attâb b. Esîd (Müslüman vekili) korktu ve saklandı. Onu yakın tehlikeden Kureyşî Süheyl b. Amr kurtardı. Vaktiyle müşrik Kureyşîlerin reislerinden biri idi. Kemâl-i cesaretle söz söylemeye başladı ve Muhammed'e layıkı veçhile izhar-ı hürmet ettikten, vefatına beyan-ı teessür eyledikten sonra bu vakanın İslamiyet'in kuvvetini arttırmaktan başka bir netice vermeyeceğini beyan etti. Ve şüpheli surette hareket edecek bir kimsenin derhal başını kesmeye müheyya olduğunu bildirerek sözlerine nihayet verdi. Süheyl'in tehditkârane sözleri matlub olan tesiri husule getirdi. Halk korkarak fikirlerinden vazgeçti. Attâb gizlendiği yerden

sulüdür. Fütuhâttan sonra Halife Ebû Bekir'in vekilleri olan zatlardan birçoğu, Peygamber tarafından vefatından evvel vekil nasb [VIII/200] edilmiş gibi telakki olundular. Binaenaleyh bundan birçok hatalar, meşkukiyetler ve tezatlar husule geldi. Mesela Belâzurî, Vâkıdî'nin şâyân-ı itimat rivayetine istinaden Hâlid b. Sa'îd'in (numara 7) San'a'da vekil olduğunu temin eyler. Fakat başkalarının bu vazifede Mugîre b. Ebî Ümeyye'yi gösterdiklerini, bazılarının da bu tayini Halife Ebû Bekir zamanında vukûa gelmiş telakki eylediklerini söyler (Belâzurî, 69, satır 8 ve müteâkib. 12. seneye de bakınız. Belâzurî, 69, satır 17, Yemendeki tayinler hakkında başka bir liste daha derc eder. Bu farkların o kadar az ehemmiyeti vardır ki meskût geçiyoruz (Haldûn, 2. cilt, zeyl 66, satır 15 ve müteâkib).

Ebû Bekir 12. senede 'Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e yolladı. Sonra İkrime b. Ebî Cehil'i Umman'a ve Muhâcir b. Ebî Eyyûb'u Yemen'e; Ziyâd b. Lebîd'i sair mürtetlere karşı sevk eyledi (Suyûtî, 29, satır 31 ve müteâkib). Görülüyor ki bunlar Seyf'in tayin ettiği tarihten bir sene sonradır.

tekrar meydana çıktı. Çarçabuk eski makamını aldı ve işlerin temşitini deruhde eyledi (Hişâm, 1021).[180]

§84. İbnü'l-Esîr'e nazaran[181] Süheyl b. Amr, Kureyşîlerin irtidada hazırlandıklarını görünce Kâbe'nin kapısından yüksek sesle haykırmıştır: "Ey Mekke ahalisi, İslamiyet'i en son kabul ve en evvel terk edenler siz olmayınız!" Sonra o mevkide vaktiyle Muhammed tarafından söylenen sözleri hatırlatarak gayr-i Arapların, Araplara vergi te'diye edecekleri ve Müslümanların İran hükümdarlarına ve Rum imparatorlarına ait hazineleri ele geçirecekleri hakkındaki vaatlerini bildirdi.

Başka hadislerde bu sözler Tâif ahalisine irad-ı nutuk eden ve onları irtidattan vazgeçirmeye çalışan Osmân b. Ebi'l-Âs'ın ağzından söylenilmektedir.[182]

§85. (Ağleb ihtimale göre an Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî). Muhammed terk-i hayat ettiği zaman, Araplar arasında iki fırka teşekkül etti: Bir kısmı diyorlardı ki: "Muhammed hak Peygamber olsaydı ölmezdi." Diğerleri ise "Muhammed vefat edince risâlet hali nihayet bulmuştur, binaenaleyh ondan sonra kimse irtidata mâni olamaz." fikrinde idiler. Hatta biri bu babda âtideki şiiri inşad etmiştir: [VIII/203]

180 Bakınız, Taberî, 1. cilt, 1848; Ebu'l-Fidâ, 1. cilt, 186; Esîr, 2. cilt, 252-253; Haldûn, 2. cilt, zeyl 61; Hubeyş, 7.
Not-1 [VIII/202] Abdulazîz b. Muhammed'e, Abdullah b. Muhammed b. Yahyâ'ya, İbrahim b. Sa'd'a ve sairelerine nazaran Bedir Muharebesi'nde Ömer, Kureyş ile birlikte Muhammed'e karşı harb eden Süheyl b. Amr'ın esnan-ı katı'asından ikisini çıkarmak müsaadesini istemişti. Süheyl bir hatib idi. "Mekke'de Muhammed aleyhinde söz söyleyebilecek bir hatib olması caiz [VIII/202] değildir." diyordu. Peygamber cevap verdi: "İhtimalki bir gün seni memnun edecek bir mevkide kalkıp söz söyleyecektir!" Filhakika, Muhammed'in vefatından sonra halk irtidat etmek tasavvurunda bulunduğu ve (İslamiyet'e karşı) planlar düşündüğü sırada onlara irad-ı nutuk etti. Sözlerinin tesiriyle, içlerinden bir tanesi bile irtidat etmedi (Hubeyş, 6-7).
Burada o zamanların kitle-i halkı üzerinde hutbenin tesir-i manevîsi şâyân-ı dikkattir. Süheyl b. Amr'ın Mekke'deki nüfuzu Mekke kabilelerinden birinin reisi olmasından ziyade kuvve-i nutkiyyesine atfolunmaktadır (Goldziher, *Philol.*, 1. cilt, 20).

181 Esîr, 2. cilt, 245, satır 19.

182 Hacer, 2. cilt, 1098, satır 16 ve müteâkib.

"Biz Rasulullah aramızda ber-hayat bulunduğu müddetçe itaat ettik. Fakat siz, Ya İbadallah! Ebû Bekir ile ne yapacaksınız?"

"Acaba o (nüfuz ve kudreti) vefatından sonra genç deveye (Bekir) mi bırakacak? Vallahi bu büyük bir felaket olur (Kâsımetü'z-Zuhr)."

Bunların bazıları Allah'a inanıyorlardı. Bazıları Muhammed'in risaletine de mutekid idiler. Fakat hiçbiri (Peygamber'in halefine) vergi olarak mallarından hiçbir şey vermek istemiyorlardı. Bundan dolayı Ebû Bekir onlara karşı harb açmaya karar verdi.[183] Halife vergi vermeyenlere karşı, Peygamber'in esna-yı hayatında yapıldığı gibi harb edilmesi fikrinde idi. Diğer ashab da bu mütâlaayı tasvib ettiler.[184] [H].

Şehristânî'ye bakınız, 13, satır 3 ve müteâkib. Burada gördüğümüze nazaran bazıları zekât te'diye etmeyenlere karşı harb edilerek haklarında kâfir muamelesi yapılmasını teklif

183 Not-1 [VIII/204] Bütün hadiste hüküm-ferma olan fikir budur: Ebû Bekir artık vergi vermek istemeyen Arapları vergiye icbar için onlarla harbe karar verdi. Bu, tamamen doğru değildir. Filhakika, Ebû Bekir'in ridde Araplarına karşı ittihaz ettiği hatt-ı hareketin meşruiyeti hakkında Müslümanlar arasında daima ittifak-ı efkâr görülmemiştir. Bu mevzuya dair ihtilafat ve münakaşatın bir hatırası, halifenin hatt-ı hareketini muhıkk göstermek üzere icat edilmiş olan aşağı[da]ki fıkrada münderic mevzu bir hadis ile bize kadar intikal etmiştir. Ebû Bekir, Muhammed'in yalnız bir tek misaline istinad ederek sözde mürtetlere karşı silah ile hareket etmeye kendisini salahiyettar addetmiş olduğunu bildiren fıkra bizce pek kıymettardır.

184 Hubeyş, 8.

Not-2 [VIII/205] İbn Hubeyş'in yazma eserinde bu hadis pek kesik bir haldedir. Metin karışıktır ve birçok noksanları vardır. Ebû Bekir'in nutkunda bir cümle vardır ki halife şu sözleri söylüyor: "Reyinizi beyan etmek hakkınızdır. Çünkü bu mesele hakkında bir vahiy nazil olmamıştır." Fakat mürtetlere karşı harb mi mevzu bahis oluyor, yoksa Üsâme'nin seferinden vazgeçilmesi yolunda ashabın bir talebi mi görüşülüyor, burası malum değildir. Mantıken birinci şıkka ima edilmekte olması icab eder. Çünkü hiç emsali yoktur. Üsâme'nin seferi ise Peygamber tarafından emredilmişti. Bundan dolayı meşruiyeti hakkında şüphe edilemezdi. Mamafih, halifenin kararına karşı Ömer ile Ebû Ubeyde'nin ve Ebû Huzeyfe'nin mevlası Sâlim'in şiddetle muhalefet ettikleri denilen bir yerde Üsâme'nin seferi mevzu bahis olmaktadır.

ediyorlardı. Bazıları ise bilakis bunlara karşı harb edilmemesi fikrinde idiler. Nihayet Ebû Bekir dedi ki: "Eğer bunlar Peygambere verdikleri vergilerin (ikâl) bir tanesini bile redde- [VIII/204]
derlerse bundan dolayı kendilerine harb açacağım!" Belâzurî de Ebû Bekir'e aynı sözleri atfeder.[185]

§86. (Vâkıdî an Abdurrahmân b. Abdilazîz an Hakîm b. [VIII/205]
Hakîm b. Abbâd (?) b. Huneyf an Fâtıma bt. Hassâf es-Süleymiye an Abdurrahmân b. Rebî' ez-Zaferî). Peygamber, Eşca'lardan birinden sadaka tahsiline bir adam gönderdi. Bedevi, Peygamber'in memur-ı mahsusunu hiçbir şey vermeden geri çevirdi. Muhammed bunu haber alınca dedi ki: "Tekrar onun nezdine git. Sadaka vermezse, başını kes!". Vâkıdî dedi: Abdurrahmân b. Abdilazîz dedi ki: "Bunun üzerine Hakîm b. Hakîm'e dedim ki: Zannediyorum ki Ebû Bekir ridde halkını yalnız bu hadise istinad ederek harben tenkil etmiştir *{cezalandırmıştır}*."[186]

185 §119. fıkraya bakınız.

186 Not-1 [VIII/206] Sonraki hadis Peygamber'in vefatında kendilerini artık hür telakki eden kabilelerle Muhammed arasındaki münasebat-ı şahsiyyenin mahiyet-i hakikiyyesini anlamamışlardır. Hadisin zan ve iddiasına göre bu kabileler [VIII/206] tarafından te'diye edilecek vergiler sırf dinî bir vasfı haiz idiler. Yani bunları İslamiyet tarafından mevzu bir mükellefiyet telakki ediyorlardı. Hâlbuki hakikatte birçok vergi sırf siyasî bir mahiyette idi. Yani mühtedi değil mağlup kabileler tarafından Mekke Hâkimine te'diye edilen vergilerden ibaret bulunuyorlar ve tecavüze uğramamak için yegâne çare makamında telakki ediliyorlardı. Muhammed vefat edince, ihtida etmemiş kabileler için vergiyi te'diye etmek mecburiyeti kalkıyordu. Hiç değilse, kabileler böyle bir mecburiyetin zail olduğu iddiasında bulundular. Bu kabilelere karşı Ebû Bekir[in] ne gibi bir hatt-ı hareket ittihaz etmesi lazım gelirdi? Bir karar vermeden evvel Ebû Bekir'in bir müddet tereddüt etmiş olduğu aşikârdır. Kendisine rehber olacak bir misal mevcut değildi. Gördük ki Peygamber'in tercüme-i hâlinde vergileri muntazaman te'diye etmeyen kabilelere tedib için açılmış bir seferden bahis tek bir hadis bile yoktur. Böyle bir vaka hiçbir zaman tahaddüs etmemiştir. Binaenaleyh, Ebû Bekir beklemeyi ve ahvali gözden geçirmeyi tercih ederek Üsâme'nin hey'et-i seferiyyesini Suriye'ye gönderdi. Vergi vermeyen kabilelere karşı karar ittihazı için iki ay bekledi. Kabileler cezasız kalmaktan cüret bularak, Medine'nin tefevvuk-ı siyasîsine bir nihayet vermek isteyerek silaha sarıldılar ve o kadar müteamiranе planlar kurmaya başladılar ki Ebû Bekir bir müdafaa tedbiri olmak üzere onlara hücum

Hakîm cevap verdi: "Evet, böyledir."[187] [H]

(an Dûlâbî). Araplar yalnız namaz kılıp da vergi vermemek iddiasında bulundukları zaman Ömer, Ebû Bekir'e dedi ki: "Bunlara karşı nasıl harb edebileceğiz? Çünkü Peygamber şöyle demişti: Allah'tan başka Allah olmadığını kabul edenlerin canı ve malı emin olacaktır." Ebû Bekir cevap verdi: "Buna rağmen kendileriyle harb edeceğim, çünkü şer'î vergiyi namazdan ayırmıyorum."[188]

§87. (Kabilelerin irtidadı hakkında malumat-ı umumiyye). (Vâkıdî'nin "*Kitâbü'r-ridde*"sinde). Ömer, Ebû Bekir'e dedi ki: "Araplar yalnız malları için hasistirler. Bu senenin sadakasını onlara bağışla." Ömer, Ebû Ubeyde ve Ebû Huzeyfe'nin mevlası Sâlim, Ebû Bekir nezdinde bilhassa ısrar ile onu şehrin emniyetini temin için Üsâme'nin ordusunu Medine'de alıkoymaya iknaya çalıştılar. Aynı zamanda Araplara karşı hayırhâhâne davranmasını ve iş neticeleninceye kadar vifak ve i'tilafı idame etmesini istiyorlardı. Araplardan yalnız küçük bir kısmı irtidat etmiş olsaydı sadık kalanlarla bu mürtetleri ezmek münasip olacağı mütalaasında idiler. Fakat hepsi irtidata meyyal idiler. Bazıları İslamiyet'i tamamen reddetmişlerdi. Bazıları yalnız sadaka vermekten imtina gösteriyorlardı. Mütebakisi ise Ebû Bekir'in ittihaz edeceği karara muntazır

etmeye mecbur oldu. Bu, sadece Peygamber tarafından mevzu vergileri tahsil maksadına mebni değildi.
Hâlbuki hadis riddeyi yanlış tefsir ederek Ebû Bekir'in merkezî Arabistan kabilelerine yalnız vergiyi kabul ettirmek için harb açtığını iddia etmiş ve halifenin teşebbüsü[nün] sadece bir tedbir-i tedafi'i olduğunun farkına varamamıştır. Çünkü Ebû Bekir kabilelerin, müessisi vefatı edince, yeni tevellüd etmekte olan Medine satvet-i askeriyyesini mahvetmek üzere birleşmeye çalıştıklarından şüphelenmişti. Mamafih muhaddisîn bunu bilmemekle beraber, davalarını [VIII/207] müdafaa ettikleri sırada, emsale o kadar kat'î suretle riayetkâr olan Ebû Bekir'in hatt-ı hareketini mazur göstermek için hiçbir misale istinat edemediğini, binaenaleyh bu hareketin keyfî ve gayr-i meşru gibi görünebileceğini derk ve takdir ettiler. Bu şüphe ve endişeleri izale ve davalarını takviye etmek için, bahsettiğimiz hadis meydana çıkarıldı. Bu hakikati karartmakla kalmıyor, onu meydana çıkarıyor.

187 Hubeyş, 7.

188 Furât, yaprak, 114-115.

bulunuyordu. Ona dediler ki: "Senin düşmanların ileriye bir adım atmışlardır. Fakat öteki ayakları henüz arkadadır." Bundan başka şunu hikâye etti (Kâlû, yani Vâkıdî'nin zikr ettiği [VIII/208] menba dedi ki): Ebû Bekir, mürtetlere hücum etmek üzere bizzat sefere çıkmaya karar verdi. Âtideki kabileler İslamiyet'i reddetmişlerdi: **1)** Esedler, **2)** Gatafânlar, fakat Absler değil,[189] **3)** Eşca'ların bir kısmı, **4)** Temîmler, **5)** Süleymlerden bazı zümreler, **6)** Uzeyyeler,[190] **7)** Umeyreler, **8)** Benî Hıfâflar, **9)** Benî Avf b. İmruülkayslar, **10)** Zekvânlar, **11)** Benî Câriyeler, **12)** Bütün Yemâme ahalisi, **13)** Bahreyn ahalisi, **14)** Benî Bekr b. Vâiller,[191] **15)** Ezd-i Ummanlardan Debbâlar,[192] **16)** Nemr b. Kâsıdlar, **17)** Kelbler, **18)** Kudâ'alar arasında komşuları, **19)** Bütün Benî Âmirler ve reisi, **20)** Alkame b. Ulâse b. Avf b. Ahves (taraftarlarıyla birlikte).

İki Mescit (yani Mekke ile Medine) arasında sakin kabilelerle Eslemler, Gıfârlar, Cüheyneler, Müzeyneler, Ka'blar ve Sakîfler ise sadık kaldılar. Kezalik Taylar,[193] Hüzeyller ve Serât sekenesi (Ehlü'l-Serât), Becîleler, Has'amlar, Tihâme kurbunda sakin Hevâzinler, Nasrlar, Cüşemler, Sa'd b. Bekirler de sadakatlerini muhafaza ettiler. Bundan başka, Bahreyn'de

189 Not-1 [VIII/209] Gatafânların bir şu'budur. Aşağıda zikredilen başka hadisler Absleri de mürtetler arasında idhal ediyorlar.

190 Not-2 [VIII/209] Uzeyyeler, Sa'sa'a (Hevâzin) ların bir şu'bu idiler. Rivayete nazaran, isimleri Sa'sa'anın zevcesi olup ona Kays ile Avf namında iki çocuk doğurmuş olan Uzeyyeden gelmiştir (Wüstenfeld, *Reg.*, 349; Wüstenfeld, *Gen. Tab.*, F 13).

191 Not-3 [VIII/209] Hâlid b. Velîd'in İran Seferi (12. seneye bakınız) başlangıcı hakkındaki hadisler ispat ediyor ki Bekr b. Vâiller henüz Müslüman değildiler. 11. senede İslamiyet aleyhindeki harekete hiç iştirak etmemişlerdir. Bunlar Fırat'ın garbında İran hudutlarını yağma ile meşgul idiler.

192 Not-4 [VIII/209] Metin burada pek doğru değildir. Damm-ı dâl ile Dubbâ, Basra kurbunda bir mevkidir. Feth-i dâl ile Debbâ, Ummân'ın bir pazarıdır (Yâkût, 2. cilt, 543-544). Binaenaleyh Vâkıdî'nin Ummân dâhilinde Debbâ sekenesine imâda bulunması muhtemeldir. Bunlar Ezd Ummânlar neslinden idiler.

193 Not-5 [VIII/209] Aşağıda derc ettiğimiz başka hadisler (Seyf b. Ömer'in) bütün Tayları mürtet kabileler meyanına idhal ederler. Fakat sonra, halifenin ne kadar şiddetle silaha sarıldığını görünce tekrar İslamiyet'e girmeye razı olmuşlardır.

Cârûd'un kumandası altında Abdülkayslardan bazıları ve bazı Yemenîler yani Tücîbler, bazı Mezhic Hemdan ve Ebnâ zümreleri de sadık bulunuyorlardı. Yemende Kindeler, Hadremevtler, Anslar, Âmirler irtidat ettikleri halde Cendel, Zebîd, Zem'a sekenesi sadık kalmışlardı.[194] [H].

§88. Yukarı[da]ki fıkrada bahsedilen mevzu[y]a dair Vâkıdî'nin başka bir hadisi de vardır. Bunu ilave etmek münasip olacaktır. Çünkü gayr-i matbudur, meseleyi tenvir edebilir. Mamafih metin bozuktur. İsimlerde karışıklık vardır. Vâkıdî'nin yukarıda zikri geçen kaybolmuş "*Kitâbü'r-ridde*"sinden alınmıştır.

[VIII/210] (Vâkıdî). Bedevi Araplar ve Esedlerle Gatafânların hudutları üzerine (ed-Dâhiye) Benî Abslere kadar olan yerlerde yaşayanlar ayrıldılar. Benî Âmir b. Sa'sa'alar kimin mağlup olacağını anlamak için beklediler. Fezâreler, Uyeyne b. Hısn'ın idaresi altında birleşerek ayrıldılar: Yemen'de Hanîfeler, Bahreyn ahalisi, Bekr b. Vâiller, Debbâ ahalisi (yukarı[da]ki fıkraya bakınız), Ezd Ummânlar, Nemr b. Kâsıdlar, Kelbler ve Kudâ'alardan bunlara civar olanlar da aynı suretle hareket ettiler. Süleymlerden bazı butûn ayrıldı: Uzeyyeler, Âmireler, Hıfâflar, Avf b. İmruülkayslar, Zekvânlar, Câriyeler.

İrtidat ettikleri iddia olunan bu kabileler hakkında Lammens bunların pek az efradının esasen Müslüman bulunduğunu söylüyor. Nemr b. Kâsıdlardan o devirde bir Ya'kûbî piskopos vardı. Kelblerde, Halife Osmân'ın zevcesi Nâile Hristiyan idi. Halife Muâviye'nin zevcesi Meysûne de Hristiyan idi. Bundan anlaşılıyor ki büyük Kelb aileleri Muhammed'in hîn-i vefatında Müslüman değillerdi [Lammens]. Bizim nokta-i nazarımız bu suretle teeyyüd ediyor. Muhaddisler, irtidat eden kabilelerin arasına hiçbir zaman Müslüman olmamış kabileleri de idhal etmektedirler.

Şunlar İslamiyet'e sadık kaldılar: Eslemler, Gıfârlar, Cüheyneler, Müzeyneler, Eşca'lar, Kâ'b b. Amrlar (Huzâa), Sakîfler,

194 Hubeyş, 10-11.

Hüzeylller, Dü'elîler, Kinâneler, A've's-Serât, Becîleler, Has'am- [VIII/211]
lar, Taylar, Tihâme kurbunda yaşayan Hevâzinler, Mudarlar, Cüşemler, Sa'd b. Bekirler, Abdulkayslar ve Yemenliler arasında Tucîbler, Mezhicler ki bu meyanda Benî Zübeydler, Hemdânlar ve San'a ahalisi de dâhildir[195] [H].

§89. Vâkıdî tarafından Yezîd b. Ebî Habîb'e rivayet olunduğu söylenen (?) bir hadisin[196] beyanatına nazaran (Yemen'de) Tucîbler İslamiyet'e kâmilen sadık kalmışlardır. Muhammed'in vefatı haberi San'a Ebnâsına vasıl olduğu zaman bunlardan bir tanesi bile irtidat etmedi. Kadınları, alamet-i matem olmak üzere gömleklerini (cuyûb) yırttılar, ellerini yüzlerine vurdular. Bu kadınlar arasında Merzubâna (yani, zevcini kazib ve müstebid Esved el-Ansî'yi öldürmek üzere tertibat yapan İranîlere muavenet etmiş kadın) dahi dâhildi. Gömleğini önünden ve arkasından yırtmıştı[197] [H].

§90. (Muhammed'in hîn-i vefatında vergi tahsildarları).[198] (Vâkıdî an Utbe b. Cübeyre an Hüseyin b. Abdirrahmân b. Amr b. Sa'd b. Muâz).

11. sene Muharrem'inde yeni ay göründüğü gün, o zaman hacdan avdet etmiş olan Peygamber âtideki zatları kabilelerden vergi tahsiline göndermişti:

195 Hubeyş, 10-11.

196 Not-1 [VIII/211] Bu hadis pek şâyân-ı itimat değildir. Çünkü aynı vakâyı'a dair sâir hadislerden vâzıh surette anlaşılıyor ki Ebnâlar (İran muhacirlerinin Arap kadınlarından doğan çocukları) İslamiyet'i hiç kabul etmemişlerdi. El-ân Mecusî dinine sâlik bulunuyorlardı. Esved el-Ansî'nin zuhuru üzerine Yemende'ki harekât-ı dâhiliyye katiyen mahalli hâdisattan ibaret idi. Muhammed ile ve İslamiyet ile hiç münasebetleri yoktu. Yemen vakâyı'ı ile Medine vakâyı'ı arasında irtibat bulunduğu iddiası hadislerin uydurdukları menkıbelerdendir.

197 Hubeyş, 10-11.
Not-2 [VIII/212] Bu, hemen hemen bütün akvam-ı Samiyyeye mahsus gayet kadim bir adettir. Matem alameti olmak üzere esvap yırtılması Babilonya'da, Âsurya'da hatta İbranîlerde bile mu'tâd idi. Bütün bu kavimler bunu aynı kelime ile ifade ederler (Asurîler Şeku, İbranîler Sek, Araplar Şak). Binaenaleyh ilk yerlerinden etrafa dağılmadan ve muhaceret etmeden evvel bütün Irak'ın kabul etmiş olduğu pek eski bir âdet olmak gayet muhtemeldir.

198 §82. fıkraya bakınız.

(1) İkrime b. Ebî Cehil, Ucz Hevâzinlere gönderilmişti (Hevâzinlerin arka kısmına yani Mekke'den en uzakta yaşayan Hevâzinlere).

(2) Minkarî, kendi kabilesine gönderilmişti.

(3) Hâmiye b. Sübey' el-Esedî, kendi kabilesine;

(4) Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî, Kilâblara;

(5) Adî b. Hâtim, Esedlere ve Taylara;[199]

199 Not-1 [VIII/214] (A)Yine bu hadiste Âdi b. Hâtim'in, kendi kabilesinin arzusu hilafına olarak Ebû Bekir'e Tayların sadaka vergisinin tamamını ne suretle verebildiğine dair uzun tahsilat vardır. Peygamber'in vefatı haberi geldiği zaman Adî b. Hâtim sadaka develerinin kâffesini toplamış bulunuyordu. Derhal kabilesi efradına irad-ı nutuk ederek onlara Peygamber'in halefi[nin] kim olacağını beklemeye ikna etti. İşler bu halde kaldı. Nihayet Adî, Ebû Bekir'in merkezî Arabistan kabilelerine karşı ordu ile yürüdüğünü haber aldı. O zaman oğluna sadaka develerini götürmesi için emir verdi. Onları yalnız meraya sevk ediyor gibi görünmekte idi. Hâlbuki hakikatte develeri kemal-i süratle Medine'ye götürmesini oğluna tembih etmişti. Akşam olup da oğlu develerle beraber avdet etmeyince Adî hayretler içinde kalmış gibi göründü ve oğlunu te'dib etmek üzere yola çıkmak fikrinde olduğunu söyledi. Mamafih yanında kimse istemiyordu. Oğluna layık olduğu cezayı verirken [VIII/215] bir şahs-ı salisin buna mâni (?) olmasını arzu etmediğini beyan eyliyordu. Bu suretle Adî oğluna ilhak etti. Beraberce develeri Medine'ye götürdüler. Mürtedlere karşı yürüyen Halife Ebû Bekir ordu ile Batn-ı Kanat'a vasıl olduğu vakit bunlar da develeriyle oraya yetiştiler. Peygamber'in vefatından sonra Medine'ye gelen ilk sadaka budur. Üç yüz deveden terekküb ediyordu (Hubeyş) [H.].
(B) Temîmlere mensup olan Seyf b. Ömer'in, Medine'ye ilk vasıl olan sadakanın Temîmlere ait olduğunu iddia ettiğini aşağıda göreceğiz. Bu pek muhtemel değildir. Çünkü Medine ile Temîmler arasında Halifeye karşı silaha sarılmış bir takım kabileler vardı. Binaenaleyh, Vâkıdî'nin bu rivayeti daha şâyân-ı itimat görünüyor. Mamafih bu da Adî b. Hâtim'i ve Tayları yükseltmek fikrinden mülhemdir. Seyf b. Ömer, Muhammed'in vefatından sonra Tayların takip ettiği hatt-ı hareket hakkında pek şâyân-ı iftihar bir rivayet nakletmez. Hakikatin bu iki rivayet arasında bulunması muhtemeldir. İbn Hubeyş, İbn İshâk'ın *Megâzî* (aynen)'sinden istinsah ettiğini söylediği bir hadis daha kaydeder. Hâlbuki bu hadis ne İbn Hişâm'ın metninde vardır ne de Taberî'de. Bu hadise nazaran, Taylar Peygamber'in vefatını haber alınca Adî b. Hâtim'in nezdinde giderek topladığı vergileri mükellefîne iade etmesini rica ettiler. Çünkü Muhammed vefat etmişti, başka kabileler de bu suretle hareket ediyorlardı. Adî kabilesi efradıyla uzun uzun münakaşaya girişti. İbn İshâk'ın hadisinde Adî'nin Tayları çekilmeye ve

(6) Mâlik b. Nüveyre, Yerbû'lara (Temîm);

(7) Akra' b. Hâbis, Dârimlere ve Hanza'a kabilelerine (Temîm);

(8) Zibrikân b. Bedr, kendi kabilesine (Avf b. Kâ'b b. Sa'dlar, Temîm);[200] [VIII/213]

(9) Kays b. Âsım, kendi kabilesine (Amr b. Kâ'b b. Sâdlar, Temîm).

Bu Temîmî rüesasından üçü yani Mâlik, Kays ve Akra', Peygamber'in vefatını haber alınca tahsil ettikleri vergileri mükellefîn arasında tekrar tevzi' ettiler. Kilâblar ise beklemeyi tercih ettiler. Bunlar ne sadakayı reddettiler ne de verdiler.

(10) Nevfel b. Muâviye ed-Düelî, Peygamber tarafından kendi kabilesi Fezâreler arasında vergi tahsiline memur edilmişti.

Muhammed'in vefatı üzerine, Hârice b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr, Şarabba'da Nevfel'e rast geldi. Her şeyi elinden alarak dedi ki: "Kendi ruhunu (kendi kendini) gasp etmek sana kâfi gelmiyor mu?" Nevfel kaçtı. Yalnız kendi hissesiyle (? bisavtihi) Ebû Bekir'in yanına geldi. Sair bütün emval, sadaka olarak topladığı bütün develeri Hârice b. Hısn tarafından zapt edilerek Nevfel'in almış olduğu adamlara iade olundu.

(11) İrbâd b. Sâriye, Peygamber tarafından Süleymlere gönderilmişti. Muhammed vefat edince Süleymler, topladıklarının kâffesini istirdad ettiler. Yalnız kendi hissesiyle (bisavtihi) bıraktılar. O da o hisse ile Medine'ye geldi.

sadakayı kendi elinde bırakmaya ikna için söylediği uzun nutkun güya metni de vardır (Hubeyş 14) [H.].

Rivayet olunduğuna göre Adî, Tayların sadakaları Ebû Bekir'e teslim ettiği zaman Halife ona otuz deve ihsan etmiştir: Şa'bî (Hubeyş, 15).

200 Not-2 [VIII/215] Yine bu hadiste Zibrikân'ın kendi kabilesi efradını biraz intizar etmeye, Peygamber'in vefatından sonra Medine'de ne vukû'a [VIII/216] geldiği malum oluncaya kadar sadakayı dağıtmamaya ikna etmiş olduğu söyleniyor (Hubeyş).

İhtimalki Şa'bî'nin olan diğer bir hadiste hikâye olunduğuna göre Zibrikân b. Bedr, kabilesinin sadakasını halifeye teslim etmiş ve bu sebeple Adî b. Hâtim gibi hususî bir mükâfata nail olmuştur.

[VIII/214] **(12)** Ka'b b. Mâlik el-Ensârî, Eslemlere, Gıfârlara, Müzeynelere, Cüheynelere gönderilmişti. Peygamber'in vefatı haberi bu kabileler arasında hiçbir tesir husule getirmedi. Borçlu oldukları bütün rüsumu tediye ettiler ve Ebû Bekir'e gönderdiler. Sonra bu vergilerle Ebû Bekir merkezî Arabistan'ın âsi kabilelerine karşı bir hey'et-i seferiyye hazırlamaya muvaffak oldu.

(13) Büsr b. Ebî Süfyân el-Ka'bî, Ka'blara gönderilmişti.

(14) Mes'ûd b. Ruhayle el-Eşca'î, Eşca'lara.

Bunlardan ikisi de vergileri kendi kabileleri namına Ebû Bekir'e tamamen tesviye ettiler *{düzenlediler}* [H].[201]

§91. (Adî b. Hâtim ve Taylar). (Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin "Kitab"ında, Şa'bî'ye müntehi olan isnad ile). Ridde başladığı vakit Taylar ne yapmak münasip olacağını münakaşa için Âdî'ye müracaat ettiler. Âdî için kabilesi efradını develeri sadaka tahsilatını Halifeye teslime ikna etmek, müşkil bir iş olmadı. Bu suretle hareket etti (Yukarı[da]ki fıkra, not 1 (A)). Birçok sene sonra, Halife Ömer, Âdî'ye bir kere gayet haşin bir muamelede bulundu. Adî müteessir oldu, itiraz etti: "Beni tanımıyor gibisin!" dedi. Ömer cevap verdi: "Tanıyorum! Sâirleri henüz kâmilen kâfir iken sen Müslüman oldun. Diğerleri hıyanet etmeyi düşündükleri sırada sen mümin kaldın!"[202]

§92. (Âmir b. Sa'sa'aların irtidadı). **(A)** (Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin "Kitab"ından, Şa'bî'ye müntehi olan isnad ile). Benî Âmir b. Sa'sa'alar irtidat ettiler ve aralarında bulunan Peygamber'in mümessillerini canlı canlı ateşte yaktılar. Bundan dolayı Halife Ebû Bekir muahharan merkezî Arabis-
[VIII/217] tan'da sefer açtığı zaman, Hâlid b. Velîd'e mektup yazarak Âmirleri katl ve ateşte ihrak etmesini emir eyledi.

(B) Zührî'nin aynı kitabında (Muhammed b. Sîrîn'e müntehi isnad ile) deniliyor ki: Alkame b. Ulâse b. Avf irtidat etti. Âmir b. Sa'sa'alar da İslamiyet'i reddettiler. Fakat Hâlid

201 Hubeyş, 13.
202 Hubeyş, 15.

b. Velîd'in mi yoksa (Benî Kâzib) Tulcyha'nın mı galip geleceğini beklediler. Peygamber, Amr b. Âs'ı mümessil sıfatıyla (Umman'da) Cülendâ'nın iki oğluna göndermişti (?), (Ezd Ummanlar) İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Amr b. Âs henüz orada, Umman'da bulunduğu sırada Peygamber vefat eyledi. Muhammed'in terk-i hayat eylediği haberini Amr'a ibtida bir Yahudi götürdü (Hubeyş) [H].

§93. (Amr b. Âs'ın Medine'ye avdeti). (Vâkıdî an İbrâhîm b. Muhammed b. Talha). Amr b. Âs, Peygamber'in Umman da vekili idi. Bir gün Umman Yahudilerinden biri nezdine gelerek dedi ki: "Seni buraya göndermiş olan zat hakikaten Rasulullah ise, bil ki bugün artık o vefat etmiştir!" Amr b. Âs, Yahudinin bahsettiği günü bir tarafa yazdı. Arkadaşları ve maiyeti ile birlikte o gün yola çıkarak Hanîfelerin ülkesine (Yemâme) doğru yürüdü, Ezd ve Abdülkays kabilelerinin muhafızlarını (Hufara)da yanına aldı. Diğer bir hâminin muavenetiyle bu memleketi bu suretle geçtikten sonra Benî Âmir (b. Sa'sa'a)
ların ülkesine dâhil oldu. Orada Kurre b. Hübeyre el-Kuşey- [VIII/218]
rî'nin nezdine indi. Seyahate devama hazırlandığı sırada Kurre dedi ki: "Sana bir nasihatim var: Refikiniz (yani Muhammed) vefat etmiştir: Siz, Kureyşîler hareminizde (=Mekke'nin mukaddes arazisi) rahatça durunuz. Vaktiyle bir adam bizim yanımıza geldi ve Mudarlardan (=Muhammed) bir adamın peşinde sürükleyeceğini bildirdi. Biz o zaman buna karşı söyleyecek bir şey bulamadık. Bugün o vefat etmiştir. Şimdi halk size doğru şitâbân olacak. Fakat itaat etmek için değil. Binaenaleyh, hareminize çekiliniz, orada hiç olmazsa taht-ı emniyette bulunursunuz. Eğer böyle yapmak istemezsen sizin ictimagahınız (=Medine?) ananenizin mekik torbası (وموعدك حفش امك) haline gelecektir.[203] Amr b. Âs bu sözlere şu ceva-

203 Not-1 [VIII/218] Kurre'nin ağzından söylenen sözler pek muzlimdirler. İhtimalki doğru olan Arapça metin harfiyen tercüme edilince ortaya hiç anlaşılmaz bir nutuk çıkıyor. Bundan dolayı, biraz tevsi' ve başka kelimelerle ifadeye ve mantıkî bir mana çıkacak bir şekle sokmaya çalıştım. Mamafih bir darb-ı mesel olmak icap eden son haber muzlimiyetini muhafaza [VIII/219] etmiştir. Kurre'nin Amr'a ve Kureyş'e Me-

bı verdi. "Nasihatini kabul etmiyorum. Araplar sana pahalıya oturacaklar, bârgîrleriyle seni çiğneyeceklerdir!" Bu kâfir de şu mukabelede bulundu: "Benim söylemek istediğim bu değildi!" Söylediklerine pişman oldu.[204] [C. H.].

§94. (Vâkıdî an Münzir b. Cehm). Amr b. Âs (Âmir b. Sa'sa'aların ülkesini bıraktıktan sonra) yoluna devam ederek

dine'den ve İslamiyet'ten ayrılarak kendi mukaddes arazilerine çekilmeyi tavsiye ettiği aşikârdır. Orada mürted kabilelerin taarruzundan emin bir halde kalabilirlerdi. Bu kabileler şimdi silaha sarılmışlardı ve Medine'yi tehdit ediyorlardı. "Senin ictimagahının" tabiriyle Medine şehrine imada bulunulduğu aşikârdır. Darb-ı mesel müstehcen bir surette de tercüme edilebilir. Çünkü hafeş kadının azâ-yı tenasüliyesi hakkında bir tezyif ve tahkir tabiridir. Pis suların toplandığı bir mahaldir (hafeşe). Hiç şüphesiz Muhammed'in vefatıyla Medine'de zuhur ettiğini tahmin eyledikleri siyasî ve ahlâkî herc ü merce imada bulunuyor. Bundan dolayı Kurre Medine'yi murdar bir yer gibi telakki eyliyor (*Lisânü'l-Arab*, 8. cilt, 176, satır 3 ve müteâkib, *Tâcü'l-Arûs*, 4. cilt, 300, satır 12).

204 Hubeyş, yaprak 37.

Not-2 [VIII/219] Vâkıdî'nin diğer bir hadisi bu fıkradaki malumatı ikmal eder. Amr b. Âs, Muhammed'in vefat ettiğini Yahudi haber verir vermez Umman'ı terk etti. Haberin teyit ettiğini Bahreyn'de Hacer'de anladı. Sonra, yanında hâmilerle (Hufara) Hanîfeler ülkesinden geçerken (yalancı Peygamber) Müseylime kendisini takip etti. Amr kaçmaya mecbur oldu. Yanında Sümâme b. Üsâl ile onun kabilesi efradı (Hanîfelerin bir vali) vardı. Mamafih Amr b. Âs'ın yanındakilerden iki kişi yani Habîb b. Zeyd b. Âsım el-Ensârî ile Abdullah b. Vehb el-Eslemî, Müseylime'nin eline düştüler. Amr b. Âs, Temîmlerin nezdine salimen vasıl oldu. Orada Zibrikân b. Bedr ile Kays b. Âsım el-Minkarî kendisini himaye ettiler ve Âmir (b. Sa'sa'a)ların ülkesine kadar ona refakatte bulundular. Burada yüz adamıyla Kurre b. Hübeyre meydana çıktı ve onu kendi ülkesineden salimen geçirdi (Hubeyş, yaprak 37-44).

Bu hadisin bizce ehemmiyeti vardır. Çünkü Arabistan'ın merkezinde kabilelerin nerede sakin olduklarını doğru surette bize gösterir. [VIII/220] Umman'dan gelmek ve doğruca Medine'ye gitmek için Bahreyn'den, sonra Yemâme'den, sonra Temîmler ülkesinden ve nihayet Âmir b. Sa'sa'alardan geçmek lazım idi. Görülüyor ki Âmir b. Sa'sa'alar Medine ülkesinin hududları üzerinde tamamıyla Müslüman olmuş bir halde yaşıyorlardı. Bu suretle Hâlid b. Velîd'in seferini daha iyi anlıyoruz. Esedler, Âmir b. Sa'sa'aların şimâlinde ve Tayların cenûbunda bulunmak iktiza ederdi. Tayların Hâlid'e iltihakları ve Buzâha'da Esedlerin mağlubiyeti sonra Âmirleri de Müslümanlara iltihaka icbar etti. Bu üç kabile şarkta Temîmlerle hem-hudud idiler. Ancak Temîmler taht-ı inkıyata alındıktan sonradır ki Hâlid Yemâme'ye girebildi. Bu son ülkenin fethi Bahreyn'e, o da Umman'a yol açtı.

Zülkassa'dan geçti. Yoldaki bütün kabilelerin irtidat etmiş olduklarını gördü. Medine kurbunda şehrin haricinde Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'ye rast geldi. Tam o sırada Uyeyne, Ebû Bekir'i ziyarete hazırlanıyordu. Uyeyne, Amr'a dedi ki: "Bize (mükâfat olarak) sabit bir hisse verirsen arkamızdakine karşı sana yardım ederiz (kefînâk). "O nedir?" "Nâsa rehber olan İbn Ebî Kuhafe'den (=Ebû Bekir) bahsediyorum. Ya Amr! Siz ve biz ortak müsaviyiz!"[205] Amr haykırdı: "Yalan söylüyorsun, ey Mudar'ın en hayâsız evladı (Ya İbne'l-Ehâbis min Mudar)!" Amr Mekke'ye girince, gerek Kurre b. Hübeyre [ile] olan mükâlemesini gerek Uyeyne b. Hısn ile olan sözlerini, tamamen Ebû Bekir'e anlattı. Bu sebepten dolayı muahharraran Hâlid b. Velîd, Tuleyha'ya karşı askerle sefere çıktığı zaman Halife ona "Kurre b. Hübeyre'yi kaçırma!" dedi[206] [H]. [VIII/221]

§95. (Süleymler arasında irtidat). (İbn İshâk an Abdullah b. Ebî Bekir). Benî Süleym b. Mansûrlardan da bazıları Peygamber'in hîn-i vefatında Medine hükümetine karşı isyan ederek İslamiyet'i reddettiler. Mamafih diğerleri Benî Hâriselerden Ebû Bekir'in vekili Ma'n b. Hâciz'in iradesi altında İslamiyet'e ve Medine hükümetine sadık kaldılar. Hâlid b. Velîd, Tuleyhalara karşı sefere çıktığı zaman Müslüman kalmış Süleymlerle birlikte ittihak etmesini Ma'n b. Hâciz'e yazdı. Ma'n b. Hâciz bu emre itaat ettiği sırada biraderi Tureyfa b. Hâciz'i kendisi- [VIII/222]

205 Not-1 [VIII/221] Anlaşılıyor ki Uyeyne, Amr b. Âs'ı Halife Ebû Bekir'den ayrılmaya ve mürtetlerle birleşmeye davet etmiştir. Uyeyne bir mükâfat mukabilinde bunu yapmaya hazır olduğunu beyan ediyordu. İhtimalki Uyeyne artık Peygamber ortadan kalkınca bütün insanların müsavi olduklarını, Ebû Bekir'in kıymeti[nin] de sair herhangi bir adam kadar olduğunu, Müslümanların da mürtetlerle hem-kıymet bulunduğunu da anlatmak istiyordu.
Sülemî'den nakledilen diğer bir hadiste (Vâkıdî'nin mi?) Amr ile Medine haricinde Uyeyne arasındaki muhavere biraz farklı bir surette hikâye edilmektedir: Amr b. Âs Umman'dan gelince Medine surları haricinde Uyeyne b. Hısn'a tesadüf etti ve ona Müslümanların kimi reis intihâb ettiklerini sordu. Uyeyne: "Ebû Bekir!" cevabını verdi. "Allahu Ekber!" "Uyeyne dedi ki: "Siz ve biz artık müsaviyiz!" (Çünkü artık bir Peygamber yoktu, sair Araplar gibi bir reis vardı). Amr haykırdı: "Yalan söylüyorsun, ey Mudarların en hayâsız evladı!" (Hubeyş, yaprak 47) [H].

206 Hubeyş, yaprak 44.

ni temsil için Süleymler arasında bıraktı. Mürtedler ise, şaire Hansâ'nın[207] oğlu Ebû Şecere Amr b. Abdiluzzâ'nın kumandası altında toplandılar. Ebû Şecere, irtidat ettiği zaman inşâd ettiği bir şiirde[208] "Mızrağının ucunu Hâlid b. Velîd'in ordusunun kanına batırmış" olmakla iftihar etti. Sonra Ebû Şecere Müslüman oldu, Halife Ömer'i görmek üzere Medine'ye geldi. Onu mescitte fakir Araplara kabilelerden toplanmış sadaka vergisi varidatını tevzi' ederken buldu. Ebû Şecere de ileri çıkarak hissesini istedi ve ihtiyaç içinde bulunduğunu söyledi. Ömer bir şey vermeden evvel kim olduğunu anlamak istedi. Ebû Şecere ismini bildirerek kemâl-i cesaretle cevap verdi. Halife hayretle dedi ki: "Ebû Şecere! O! Allah'ın düşmanı! Mızrağımın ucunu Hâlid b. Velîd'in ordusunun kanına batırdım diyen sen değil misin?" Sopasını (dirre) yakalayarak kafasına vurmaya kalktı. Ebû Şecere koşa koşa kaçtı. Benî Kurayzaların Saî'dinde bırakmış olduğu devesini aldı, Harraşvaran[209]
[VIII/223] üzerinde Benî Süleymlerin ülkesine döndü.[210]

Hubeyş'de yaprak 234, Vâkıdî'nin bir hadisini görüyoruz ki Ebû Şecere'nin Ömer ile olan vakasını birçok tafsilat ile teyid eder. Ebû Şecere'nin şahsî şiirleri hakkında Şeyhû'nun *Dîvânü'l-Hansâ*[211] da topladığı şeylere bakınız.

§96. Süleymlerin irtidatının başlangıcı Vâkıdî tarafından (an Abdillâh b. Hâris b. Fudayl İbni'l-Hatmî an Pederi Hâris b. el-Fudayl an Süfyân b. Ebî Avcâ es-Sülemî, kabilesinin tarihine gayet vakıf ve din hususunda şâyân-ı emniyet bir zat) başka türlü hikâye edilmektedir. Gassan meliklerinden biri Peygambere Misk, Anber ve Bârgîr hediyesiyle bir kervan gönderdi. Fakat murahhasları bunu Süleymlerin ülkesine va-

207 *Dîvânü'l-Hansâ*'ya bakınız, 269.

208 Taberi, 1. cilt, 1906, satır 8.

209 Not-1 [VIII/222] Belâzurî bu vakâyı'ı başka türlü hikâye eder. Ebû Şecere'nin Buzâha Muharebesi'nden sonra Hâlid b. Velîd tarafından mağlup edildiğini söyler. Belâzurî'nin rivayetinin doğruluğu zikredilen mısraların muhteviyatından sabit olmaktadır (Belâzurî, 97-98).

210 Taberî, 1. cilt, 1905-1908. Burada Ebû Şecere'nin birçok şiirleri zikrediliyor; bakınız: Esîr, 2. cilt, 267, satır 5 ve müteâkib.

211 *Enîsü'l-Cülesâ fî Şerhi Dîvâni'l-Hansâ*, Beyrut 1896, Sayfa 269-271.

sıl oldukları zaman[212] Peygamberin vefatı haberi vürud etti. Bu haber üzerine, Süleymlerin bir kısmı kervanı zabt ve isyan etmeye karar verdi. Diğerleri ise Muhammed vefat ettiyse Allah'ın ber-hayat bulunduğunu beyan ettile (Binaenaleyh, asilere iltihak etmek istemediler). Benî Uzeyyeler, Benî Amireler, Benî Avflar ve Benî Câriyelerle Benî Şeridlerin bir kısmı isyan ederek kervanı yağma ettiler. Ebû Bekir Halife intihâb edilince Ma'n b. aâciz'i İslamiyet'e sadık Süleymler arasında kendisine vekil tayin etti. Yeni vekil birçok Müslüman Süleymleri etrafına toplamaya muvaffak oldu. Diğerleri ise silaha sarıldılar. Memleketlerinden geçen kimseleri soymaya başladılar. Mamafih, Hâlid b. Velîd merkezî Arabistan'daki asileri tenkile gönderildiği zaman, Ebû Bekir, Ma'n b. Hâciz'e Müslüman ordusuna ittihak etmesini, Süleymler nezdinde vekil olarak kardeşi Tureyfa b. Hâciz'i bırakmasını yazdı[213] [H]. [VIII/224]

§97. (Dûmetü'l-cendel'de irtidat). (Abbâs b. Hişâm el-Kelbî, an büyükbabası Muhammed b. Sâ'ib). Muhammed vefat ettiği zaman, Dûmetü'l-cendel'de bulunan Ukaydır, sadaka vergisinin te'diyesini kesti, Peygamberle mün'akit muahedeyi bozdu, Dûmetü'l-cendel'i terk ile Hire'ye gitti. Orada bir ikametgâh yaparak buna, Dûmetü'l-cendel'in hatırası olmak

212 Not-1 [VIII/224] Böyle bir iddia hadisin kıymetini tahfif eder. Çünkü Süleymler ülkesinin Medine'nin cenûb-i şarkîsinde kâin olduğu malumdur. Binaenaleyh, Gassanların sakin bulundukları Suriye'den gelen bir kervan uzun ve beyhude bir dolambaç yapmadan Süleymler ülkesinden geçemezdi. Birde bir Gassan Melik'inden bahsedilmesi gayet şüpheli bir şeydir. Çünkü Muhammed'in esna-i hayatında Gassanîlerden hiçbirinin Müslüman olduğuna dair emin hiçbir malumatımız yoktur. İhtimalki cenûbdan gelen ve Süleymler tarafından yağma edilen diğer bir Müslüman kervanı mevzu bahis olmaktadır. Muhammed'in vefatı haberi ile kabilelerde, Peygamber'in vefatıyla İslamiyet kanunlarının ortadan kalktığı kanaati vücut bulmuştu. Süleymlerin bir Müslüman kervanını yağma [VIII/225] ettikleri başka uzun bir hadisten de anlaşılıyor. Bunda, Süleymlerin sonra pişman olarak Halifeden taleb-i afva geldikleri ve yağma edilen emvalin kıymetini te'diye ye razı oldukları hikâye edilmektedir (Hubeyş, yaprak 236. An Süfyân b. Ebi'l-Avcâ: Ağleb ihtimale göre ani'l-Vâkıdî).

213 Hubeyş, yaprak 217, sair kısımları yukarıki fıkradaki hadisin aynıdır.

üzere Dûme namını verdi.[214] Biraderi Hureys b. Abdilmelik ise Müslüman olduğunu beyan etti. Biraderi tarafından terk edilen emvale vaz-'ı yed etti. Muahharan Yezîd b. Muâviye ([vefatı 64] ki pederi Muâviye'den sonra Halife olmuştur), bu Hureys'in bir kızıyla evlendi.[215]

İslamiyet Aleyhinde İlk Hareketler (Seyf b. Ömer'in Rivayeti)

§98. (Hicazda mücadeleler). (Seyf b. Ömer an Talha an İkrime). Mekke'deki vekil Âttab b. Esîd en ibtida Halife Ebû Bekir'e bulunduğu vilayet dâhilindeki isyan hareketlerine dair bir rapor gönderdi. Sonra Tâif vekili Osmân b. Ebi'l-Âs da aynı suretle hareket etti. Muhammed'in vefat ettiği haberi intişar eder etmez, Mekke'nin cenûbunda Tihâme'de, Müdlic Araplarından pek çoğu ile Huzâalardan ve Kinânelerden bazı kümeler toplanmışlardı. Benî Müdliclerin bir şu'bu olan Benî Şenûklardan Cündeb b. Seleme namında biri bunlar[ın] başına geçmişti. Âttab b. Esîd derhal biraderi Hâlid b. Esîd'in kumandası altında bir miktar asker gönderdi. Ebârık[216] denilen bir mevkide pek kanlı bir müsademe vukua gelerek asiler büyük telefât ile perişan oldular. En çok Benî Şenûk zayiata uğramıştı. Fakat reis Cündeb firara muvaffak oldu.

214 Not-1 [VIII/225] Bu hadise itimat caiz olacağını zannetmiyorum. Çünkü yine Belâzurî tarafından kaydedilen (63, satır 8 ve müteâkib) diğer bir hadis tamamıyla mugayirdir. Bunda hikâye edildiğine göre, Ukaydır ile biraderleri 9. sene-i hicriyyeden evvel Dûmetü'l-Hire'de oturuyorlardı. Dûmetü'l-Cendel'e gelince buna ilk vatanları Dûmetü'l-Hire'nin hatırası olmak üzere Dûmetü'l-Cendel namını vermişlerdi. De Goeje (Mém., 2. tab', 11 ve 14-15) bu iki hadisten de bahseder. Fakat belli olmayan bir [VIII/226] sebepten dolayı, birinin diğerine zıt olduğunu söylemez. Bence hadislerin ikisi de yanlıştır. Bu iki ismin ikisi de mevcut olmak lazımdı. Biri diğerinden alınmış değildi. Birbirine tamamen zıt iki rivayet karşısında muhaddisînin tahayyül ettikleri iştikak her iki manaca da yanlıştır. Bir rivayeti diğerine tercih için hiçbir sebep yoktur. Bu münasebetle yukarıda söylediklerimize bakınız (9. sene, §46).

215 Belâzurî, 62, satır 6 ve müteâkib; Hacer, 1. cilt, 773, numara 1936, burada hataen Hureys yerine Hureyb denilmektedir.

216 Not-1 [VIII/228] Bu isim ile on bir yer vardır (Yâkût, 1. cilt, 71-72; Yâkût, Mısır, 7). Onun için bu ada bahsolunanın hangisi olduğunu sarahaten tayin etmek zordur. Yağmur sellerinin çamur, taş ve kumdan mürekkeb tek bir cereyan husule getirdiği yerlerin kâffesine Ebârık deniliyor.

Tâif vekili Osmân b. Ebi'l-Âs'a tabi bulunan Şenûe[217] havâlî- [VIII/227]
sinde Müslüman idaresine karşı asilerden ve gayr-i memnunlardan mürekkep büyük bir kuvvet toplandı. Bunların çoğu Ezd, Becîle ve Has'am kabilelerine mensup Araplardı. Reisleri Humeyda b. Nu'mân namında biriydi. Bunların üzerine de süratli bir hücum yapıldı. Müslüman memurînin azim ve metaneti sayesinde asiler mağlup edildiler. Humeyda çöle kaçmaya mecbur oldu (fi'l-bilâd).

Aklar ile Eş'arların sakin oldukları Tihâme kısmında (Mekke'nin cenûbunda, Bahr-i Ahmer'in Yemen kısmı sahilinde) zuhur eden isyan bu yukarı[da]ki iki kıyamdan daha vahim idi. Orada Tâhir b. Ebî Hâle memur bulunuyordu. Bu isyan da Peygamber'in vefatından dolayı çıkmıştı. Münferid Ak, Eş'ar; Hazam[218] kümeleri, deniz kurbunda, kervan yolunda (Tarîkü's-Sâhil) el-A'lâb[219] mevkiinde birleştiler. Orada küçük küçük kuvvetler, reissiz kümeler memleketin her tarafından kendilerine iltihak ettiler. Erbab-ı cerâimden ve gayr-i memnunlardan terekküp eden bu karmakarışık kalabalığa bundan dolayı "ehâbis" yani "en fenalar" namı verilmiştir. Filhakika memleketin en kötü anasırından terekküp ediyordu. Tâhir b. Ebî Hâle, Ak Araplardan terekküp eden İslamiyet'e sadık kalmış olan Akkî reisi Mesrûk el-Akkî tarafından mu- [VIII/228]
zaheret *{destek}* gören bir kuvvet ile asilere hücum etti, onları kanlı bir mağlubiyete uğrattı. Bunun neticesinde kervan yolunun geçtiği el-Lâb civarındaki bütün o havâlî naaşlarla mestûr kaldı. Naaşların pis kokuları uzun müddet kervanla-

217 Not-2 [VIII/228] Şenûe, Yemen havâlîsinden, mihlâf biriydi. San'a'dan kırk iki fersah mesafede bulunuyordu. Ezdlerin dört şu'bundan birine (yani Ezd Şenûe, Ezd es-Serât, Ezd Umman, Ezd Gassân) bu mevki münasebetiyle Ezd Şenûe denilmişti. Yâkût, 3. cilt, 330, satır 1 ve müteâkib.

218 Hakem olacaktır. Wellhausen'e bakınız, *Sk. n. Vor.*, 6. cilt, 150; Taberî, 1. cilt, 1986, 2; Hazamlar Temîmlere mensup idiler, Yemene değil.

219 Not-3 [VIII/228] el-A'lâb, Ak b. Adnânların bir yeri idi. Mekke yahut Tâif ile sahil arasında kâindi (Yâkût, 1. cilt, 158, 10 ve 316, satır 10). Seyf tarafından zikredilen birçok mevki isimlerinden biridir ki diğer hiçbir menbada tesadüf olunmaz.

rın oradan geçmelerine mâni oldu. Artık bundan sonra oraya Tarîkü'l-Ehâbis namı verildi.[220]

[VIII/229] §99. (Taberî, bilâ isnad; mamafih, ağleb ihtimale göre Seyf b. Ömer'den). Bu vakalar neticesinde, Ebû Bekir Mekke'de Âttab b. Esîd'e ve Tâift'e Osmân b. Âs'a her mihlâfda (hakikatte bu tabir yalnız yemin taksimatı için kullanılır) nüfus nispetinde bir miktar halkın taht-ı silaha davet ve cem' edilmesi için emir verdi. Bu müsellah kuvvet memlekette asayişi muhafaza edecek ve Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin (Yemen istilasına memur edilen kumandan) vüruduna muntazır bulunacaktı. Bunun üzerine, Attâb beş yüz kişi topladı. Osmân ise her mihlâfdan yirmi müsellah adam davet etti. Mekke kuvvetinin kumandası, vekilin biraderi Hâlid b. Esîd'e; Tâif kuvvetinin kumandası da Osmân'ın biraderi Abdurrahmân b. Ebi'l-Âs'a verildi.[221] Sonra bunlar muhacire iltihak ederek Yemeni fetheylediler.[222]

§100. (Seyf b. Ömer an Mücâlid b. b. Sa'îd). Üsâme b. Zeyd'in[223] Medine'den gaybubeti esnasında Cezîretülarab'ın bütün kabileleri,[224] Kureyşîler ile Tâifler müstesna olmak üzere, kimi kısmen kimi tamamen irtidad ettiler.[225]

§101. (Necid'de irtidad). (Seyf b. Ömer an Hişâm b. Urve an Urve b. Zübeyr). Bütün (aynen!) Taylar kabilesi, yalancı peygamber Tuleyha'nın tarafını iltizam ile Esedlere iltihak etti. Gatafânlar da irtidad ettiler. Mamafih Eşca'lar müstesnadır. Menşeleri meçhul (ifna) birçok kişi de Tuleyha'ya taraftar oldu, onun kumandası altında toplandı. Tâif kurbunda büyük Hevâzin kabilesi müterreddid kaldı. Hangi tarafı iltizam ede-

220 Taberî, 1. cilt, 1984, 1986; bakınız, Esîr, 2. cilt, 286-287, Ebnâ Kinâne yerine, Efnâ Kinâne okuyunuz. Haldûn, 2. cilt, zeyl, 67; Yakut, 1. cilt, 158, satır 9-16.

221 Taberî, 1. cilt, 1988.

222 12. sene-i hicriyyede §69. Haldûn'a bakınız, 2. cilt, zeyl, 68, satır 12 ve müteâkib.

223 §106 ve müteâkib.

224 Not-1 [VIII/230] Bu malumatın ne kadar yanlış olduğu §87-89. fıkralardan anlaşılmaktadır.

225 Taberî, 1. cilt, 1871.

ceğine bir karar veremiyordu. Yalnız sadaka vergisinin tesliyesini tehir ile iktifa etti. Tâifler kımıldamadılar. Fakat Benî Süleymler tarafında ayrılanlar çok oldu. Benî Cedîleler (Tay) kabilesi, Hevâzinlerin misalini takip ederek müterediddi durdu. Cezîretülarab'ın muhtelif kısımlarında bütün kabilelerde İslamiyet'e muhalif fırka galip geldi. Vergi tahsili için Peygamber tarafından gönderilmiş olan mümessillerin kısm-ı a'zamı, ya isyan etmiş ya fena bir tavır almış olan kabileler arasında durmayarak Medine'ye döndüler.[226]

§102. (Şimâlî Arabistan'da irtidad). (Seyf b. Ömer an Ebû Amr an Zeyd b. Eslem). Peygamber vefat ettiği zaman Kudâ'alar (Şimâlî Arabistan'da, Suriye hudutları civarında) arasında mümessilleri şunlardı: Kelbler nezdinde Benî Abdullâhlardan İmruülkays b. Asbağ el-Kelbî; Kaynlar nezdinde Amr b. Hakem; Sa'd Hüzeymler nezdinde Muâviye b. Fulân el-Vailî yahut Vâlibî. Bu kabilelerde birçok kişi irtidad etti. Kelbler de irtidad eden dostları ve Kelbîlerden taraftarları ile birlikte Vedî'atü'l-Kelbî idi. Fakat İmruülkays, Peygamber ile mün'akid muahedata sadık kaldı ve İslamiyet'te devam etti. Kaynlar arasında Zümeyl b. Kutbe el-Kaynî dostları ve taraftarlarıyla birlikte irtidad etmiştir. Amr b. Hakem ise İslamiyet'e sadakatini muhafaza etti. Sa'd Huzeymler arasında Peygamber'in mümessili Muâviye b. Fulân el-Vâilî irtidad etti. Bunun üzerine Halife Ebû Bekir, Vedî'a'nın kumandası altında isyan etmiş olan Kelbleri nazar-ı dikkat altında tutması için derhal İmruülkays'a emir verdi. Amr b. Hakem'e asi Zümeyl'i tenkil etmesini emreylediği gibi Muâviye el-Uzrî'ye de İslamiyet davasına hizmet etmesi için mektup yazdı.[227] [VIII/231]

226 Taberî, 1. cilt, 1871; Haldûn'a da bakınız, 2. cilt, zeyl, 65, satır 21 ve müteâkib.

227 Taberî, 1. cilt, 1872); Esîr'e de bakınız, 2. cilt, 261.
Not-1 [VIII/231] Şâyân-ı dikkattir ki Şimâlî Arabistan'da ki bu irtidad iddiasına yalnız Seyf'de tesadüf oluyoruz. Medine mektebi hadislerinde buna dair [VIII/232] ufak bir işaret bile yoktur. Ağleb ihtimale göre bu malumat sonradan uydurulmuştur. Kezalik hiçbir hadiste Şimâlî Arabistan'ın oldukça kalabalık sair kabileleri hakkında hiçbir malumat bulunmaması da şâyân-ı dikkattir. Bunlar hiç Müslüman değildiler.

§103. (Amr b. Âs'ın Medine'ye avdeti). (Seyf b. Ömer an Haccâc an Amr b. Şu'ayb). Peygamber, Haccetülveda'dan avdetinde Amr b. Âs'ı sefir sıfatıyla Ceyfer'e[228] göndermişti. Muhammed terk-i hayat ettiği zaman Amr b. Âs Umman'da bulunuyordu. Muhammed'in haber-i vefatını alınca Medine'ye avdet için isti'cal gösterdi. Bahreyn'den geçerken Münzir b. Sâvâ'nın ölüm yatağında olduğunu gördü. Hastanın vuku bulan talebi üzerine Amr, bir mülk bırakmasını ve onun varidatıyla istikbalde daima İslamiyet lehine sadaka vergisi verilmesini tavsiye etti. Muhtazır bu nasihati tuttu, sonra Amr, Temîmler ülkesine geçerek Benî Âmirlerin ülkesine girdi. Kabile reisi Kurre b. Hübeyre'nin İslamiyet'e karşı ne hatt-ı hareket ittihaz edeceğini tayin hususunda müteredddid bulunduğunu gördü. Bütün kabile de aynı hissiyatta idi. Birkaç mümin istisna edilecek olursa bütün kabile Medine'deki yeni hükümeti tanımak ve Müslüman kalmak hususunda bir karar veremiyordu. Amr b. Âs Medine'ye vasıl olunca Kureyşîleri vakâyı'ın aldığı şekilden pek endişenâk buldu. Arabistan'ın
[VIII/233] ne halde bulunduğu hakkındaki suallerine açıkça cevap verdi. Bütün Arapların Cezîretülarab'ın bir ucundan öbür ucuna kadar (Debbâ'dan Medine'ye kadar) silahlandıklarını bildirdi.

Cezîretülarab'ın merkezinde o sırada cereyan eden vakâyı'a tamamen yabancı kalıyorlardı (10. sene, §126).

228 Not-1 [VIII/234] (A) Seyf b. Ömer hata ediyor. Kadim menbaların müttefikan şehadetine nazaran (8. seneye bakınız, §190) Amr b. Âs, Umman'a 8. sene sonlarında gitmiş ve orada Peygamber'in vefatına kadar kalmıştır. Seyf sık sık bu tarih hatalarına düşer. Başka türlü hatalar da yapar.

(B) Başka bir hadiste (Seyf b. Ömer an Hişâm b. Urve an Urve) Amr b. Âs'ın, Benî Âmir b. Sa'sa'aların (Hevâzin) (bir şu'bu olan Benî Ka'blaın) reisi Kurre b. Hübeyre b. Seleme b. Kuşeyr'e vuku bulan ziyareti daha çok tafsilat ile hikâye edilmektedir. Kurre, Amr'a büyük mihmannüvâzlıklarda bulunduktan sonra, Medine hükümeti hulul etmiş vergilerin hasılatını ihsan edecek ve istikbalde de vergiden vazgeçerek Arapların yalnız namaz kılmalarıyla iktifa eyleyecek olursa itaate hazır bulunduklarını bildirdi. Amr böyle bir uzlaşma fikrine şiddetle itiraz etti. Nihayet aralarında mücadele-i lisaniye çıktı. Amr, kabileleri müteveffa Peygamber ile mün'akid muâhedâta riayet etmeyecek olurlarsa haklarında fena olacağına dair tehdidkârâne sözler söyledi (Taberî, 1. cilt, 1895-1896).

Bu beyanat üzerine Kureyşîlerden birçoğu vaziyeti münakaşa için toplandı. Hâzirûn arasında Osmân, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkâs da vardı (Lammens bütün büyük ashabın üç kişi Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde müstesna olmak üzere, ayrıca bir zümre teşkil ettiklerini ve onlarla açıktan açığa ihtilaf halinde bulunduklarını söylüyor). Bunlar müzakerede bulundukları sırada oradan tesadüfen Ömer'de geçti. O da bahse dâhil oldu. Hâzirûnun bozuk ve asılmış yüzlerini görünce bu hareketlerinden dolayı muahazede bulundu. Dedi ki: "Ben Araplar dolayısıyla sizin için korkuyorum. Gidip toprağın altında deliklerde toplansanız bile Araplar sizin izlerinizi takip ederek orada da bulacaklardır! Onlardan ve Allah'tan korkunuz!".[229]

Lammens bunu izah için Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde arasında bir ittifak bulunduğunu, bir Triumvira *{üçlü yönetim}* teessüs ettiğini anlatmaktadır. Ömer hakikatte Ebû Bekir ile birlikte hükümet ediyordu. Ebû Bekir refikine münkad bulunmakla beraber arada sırada istiklal-i efkâr eseri göstermek ve Ömer'in nüfuzundan kurtulmak istedi. Aşağı[da]ki ciltlerde [VIII/234] Ebû Bekir ile Ömer arasındaki münasebatın mahiyeti hakkında nokta-i nazarımızı izah edeceğiz.[230]

§104. (İrtidad eden kabilelerin hulasası). Yukarı[da]ki fıkralardan münderic malumatı hulusa edecek ve menbalar arasında bir fark gözetmeyecek olursak, görürüz ki Medine'nin taht-ı hâkimiyetinde yaşayan kabilelerde (ister hakikaten [VIII/235] Müslüman olmuş olsunlar, ister henüz iyice İslamiyet'i kabul etmemiş bulunsunlar) âtideki harekât-ı isyaniyye var idi:

Müdlic, Hüzâle, Kinâne, Ezd, Becîle Has'am, Ak, Eş'ar, Hakem (Ravi: Seyf) kabilelerine mensup münferit zümreler İslamiyet'i reddettiler. Fakat hadislerin muhteviyatından müstebân olduğuna göre bu tâdâd edilen kabilelerin ekseriyeti mutavaatkârâne ve lâ-kaydâne bir vaziyet aldı, Medine'ye

229 Taberî, 1. iclt, 1894-1895.

230 Bakınız, Taberî, 1. cilt, 1909-1960. Burada yine Seyf, Münzir b. Sâvâ'nın vefatı hakkında başka bir rivayet kaydeder. Esir, 2. cilt, 268.

karşı açıktan açığa silaha sarılmadı. Mamafih Müslümanlara muavenet de etmediler. Bütün bu kabileler kısmen Mekke'nin şarkında, kısm-ı azamı da garp ve cenûbunda bulunuyorlardı.

Şimâle doğru çıkılırsa, Mekke'nin şimâl-i şarkî havâlîsinde Hevâzinler, Âmir b. Sa'sa'alar ve Cedîleler (Ravi: Seyf) biraz sarsıldılar, Süleymler arasında birçoğu irtidad etti. Fakat hey'et-i mecmûalarıyla kabileler kımıldamadılar.

Taylar da Seyf'e nazaran, İslamiyet'in düşmanlarıyla teşrik-i mesai etmişlerdir. Mamafih bu iddia yukarıda söylenen sözlere pek tevafuk etmez (§86 ve 87). Aşağıda hikâye edeceğimiz vakâyı' da bunu teyit etmez (§128-129). Bunlardan anlaşıldığına göre Tayların yalnız bir kısmı kısa bir müddet için yalancı peygamber Tuleyha ile birleşmiştir.

Medine'nin şimâlinde Kelbler, Kaynlar, Sa'd b. Hüzeymler
[VIII/236] -ki hepsi Kudâ'aların şu'blarıdır- arasında Seyf'e nazaran, İslamiyet'e ve Medine'ye karşı silaha sarılanlar pek çoktur. Fakat bütün kabilelerin hasım bir vaziyet aldıkları iddia edilmiyor. Mamafih bu malumat pek şâyân-ı itimat değildir. Çünkü yalnız Seyf tarafından verilmektedir. Kısm-ı azamının lâ-kayd ve mutâvi' kalmış olmaları daha muhtemeldir.

Sair malumatında kısm-ı azamı Seyf'den geldiği ve bunların yalnız bazıları daha emin hadisler tarafından teyit edildiği için, hepsini mevsuk diye kabul edemeyiz. Mürtedler listesine Seyf katiyen Müslüman olmayan muhtelif kabileleri de idhal eder. İbn İshâk'ın yegâne hadisi Süleym b. Mansûrlardan bazılarının irtidadından bahseder. Fakat bu ayrılığın pek haiz-i ehemmiyet olduğu anlaşılıyor. Çünkü kabilenin efradı arasında bir mücadeleye dair malumat yoktur. Bütün Süleymler o kadar sakin kaldılar ki Hâlid b. Velîd, Müslüman kalmış Süleymlere, Esedlere karşı muharebede kendisine iltihak etmeleri için emir verdi. Kabilenin efradı arasındaki sükûna hiç halel gelmedi.

§105. Mamafih, Vâkıdî'nin hadislerinin muhtevi olduğu kıymetdâr malumattan[231] suret-i kat'iyyede anlaşıldığına

231 §87 ve müteâkib.

göre, Muhammed'in hîn-i vefatında doğrudan doğruya Medine'ye tabi kabileler arasında irtidad pek mahdud ve kısmî idi. [VIII/237] Vadiyü'l-Fırat'ın şimâlinden Mekke'nin cenûbunda yüz milden ziyade mesafeye kadar o vâsi' havâlîde sakin bütün kabilelerden mürekkep bir hey'et-i mecmûa İslamiyet'e sadık ve metin bir halde kaldı. Ayrılıklar yalnız ferdî ve kısmî idi. Şahsî harekâttan ibaret bulunuyordu. Kabilenin ekseriyeti bunda medhaldâr *{bir işte parmağı olani bir işe karışmış bulunan}* değildi. Hadisleri harfiyen kabul edecek olursak, bu ayrılıkları iğtişaşperver bir ekalliyetin eseri addetmeye mecburuz. Bu kabil adamlar hiçbir hey'et-i ictimaiyyede eksik olmazlar. Anlaşıldığına göre bu başıboş unsurların kısm-ı azamı memleketi terk ile Cezîretülarab'ın merkezindeki müslim Araplara iltihak etmişler, Tuleyha'nın Ümmü Zeml'in pek kâbil-i ihmal ve istihfaf olmayan kuvvetlerini teşkil eylemişlerdi. Binaenaleyh asıl kendi memleketlerinde asayiş ve sükûnu ihlal etmediler.

Asıl isyan hareketi nâ-tamam ve kısmî surette İslamiyet'e girmiş kabilelerde vukû'a geldi. Bunlar da ekseriyet henüz kadim usul ve adâta merbut idi. Bu kabileler iki türlü idiler: Peygamber'e bilhassa siyasî revabıt ile bağlı olanlar (Esedler, Gatafânlar, Temîmler), içlerinde Müslüman ekalliyette bulunanlar (Yemen, Yemâme, Bahreyn, Umman, Hadramevt kabileleri). Ekseriyet ise henüz müşrik ve müstakil idi. Birinci kısım kabileler, Muhammed ölünce Peygamber ile mün'akid mukavelatı münfesih ilan ettiler. Ya kendilerine bir reis intihâb ederek müstakil bir vaziyet aldılar yahut Medine ile [VIII/238] müzakerata giriştiler. Fakat eskisinden daha farklı ve daha iyi şerâit istediler ve bilhassa vergilerin lağvı hususunda ısrar gösterdiler.

İkinci nevi kabilelerde müşrik ve muhafazakâr ekseriyet, İslamiyet'i artık bitmiş zannederek ve yeni dine karşı hissettikleri derin bir husumet ve nefrete mağlup olarak memleketi mühtedilerin tecavüzünden kurtarmaya kalktılar ve bunları tarda teşebbüs ettiler. Şurasını unutmamalıdır ki bu ekalliyet

yalnız lafzen Müslüman idi. Hakikatte bunlar Peygamber'in muzaheretini talep etmiş mahallî fırkalardan ibaret bulunuyorlardı. Muhammed vefat edince muhasımları bekledikleri ahz-i intikam zamanın hulul etmiş olduğuna hükmettiler. Hadislerin daha tam surette tetkiki için 12. sene-i hicriyyede riddeye dair olan hadislerin tenkit ve telhisine bakınız.

Üsame Seferi

Üsâme'nin Suriye'ye Seferi (Vâkıdî'nin Rivayeti)

§106. **(A)** (Vâkıdî). Üsâme'nin Suriye seferinden vazgeçmesi için Halife nezdinde en çok ısrar edenler Ömer, Osmân, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde ve Sa'îd b. Zeyd idiler (§87). Fakat Ebû Bekir ısrar etti. Peygamber'in son arzularının noktası noktasına icrası fikrinde bulundu. İcraya cesaret ettiği yegâne tadilat, askerin azimetinden evvel Üsâme'ye Ömer'i
[VIII/239] kendisine bırakmasını talep etmekten ibaret oldu. Üsâme, Halifenin talebine derhal rıza gösterdi. Ebû Bekir, azimet edecek ashabı teşcia *{cesaretlendirmeye}* bilhassa itina etti, bu mükellefiyetten halas olmaya teşebbüs edeceklerin cezaen yayan sevk edileceklerini bildirdi. Bilhassa muhacirûna pek çok nasihatlerde bulundu. Çünkü bunlar herkesten ziyade Üsâme'nin aleyhinde söz söylemişlerdi. Muhacirûndan hiçbirine Medine'de kalmak müsaadesi verilmedi. Bu suretle Curf'da toplanan ordu üç bin kişi ile büyük bin beygire baliğ oluyordu.

Üsâme ibtida Cüheyne ve Fudâlelerden sair kabileler gibi dost olan Arapların yerlerinden geçti. Bunlar irtidad etmemişlerdi, sonra Vâdilkurâ'dan Hureys b. Uzrî'yi casus sıfatıyla Übnâ istikametinde ileri gönderdi. Burası Belkâ cihetinde bir Suriye ülkesi idi.[232] Müslüman ordusu kendisine tayin edilen hedeften ancak iki günlük mesafede bulunduğu sırada Hureys avdet etti ve halkın bir hücuma zerre kadar muntazır olmadıkları haberini getirdi. Bundan dolayı derhal ani bir hücum icrasını tavsiye ediyordu. Müslüman karargâhın-

232 Yâkût, 1. cilt, 99, satır 19. §3. ve müteakib fıkralara bakınız.

da düşmanı bir kere İslamiyet'e davet etmeden evvel hücum caiz olup olmayacağına dair bir münakaşa vukûa geldi. Çünkü Muhammed defeat ile böyle emretmişti. Üsâme, bu me- [VIII/240]
selede Muhammed'in sarih emirleri alelgafle düşmana hücum etmekten ve Mute kıtalinin intikamını almaktan ibaret olduğunu söyleyerek münakaşayı neticelendirdi. Bu hücum tamamıyla müntec muvaffakiyet oldu. Übnâ sekenesi, bir köpek bile havlamadan, geceleyin baskına uğradı. Müslümanlar şehre girdiler, erkekleri öldürdüler. Kadınları esir ettiler. Ne buldularsa hepsini aldılar. Nihayet evleri ateşe verdiler. Esirlerden birinin ifadesine göre Üsâme, Mute Muharebesi'nde babasının katilini kendi eliyle öldürmüştür.

Üsâme, firarilerin takip edilmesi için emir vermişti. Sonra ganaimi usûlü dairesinde derhal taksim etmek istedi. O gece bir adam bile kaybetmeden[233] avdet yolunu tuttu. Avdet seyahati esnasında Kebkeb[234] sekenesini tedib etti. Bunlar giderken kendisini, iki sene evvel pederine yaptıkları gibi, izâc etmişlerdi.[235]

233 Not-1 [VIII/240] (A) Üşâme'yi Filistin'e göndermeye Ebû Bekir'i sevk eden esbab yalnız Peygamber'in arzusuna suret-i kat'iyyede riayet emelinden [VIII/241] ibaret değil gibi görünüyor. Weil (1. cilt, 7-8), Halifenin bu kararında siyasî bir sebep de mevcut olduğunu pek haklı olarak tahmin etmektedir. Medineliler arasında Ebû Bekir'in intihâbından dolayı adem-i memnuniyet vardı. Filhakika, ensar Üsâme'nin hey'et-i seferiyye kumandanlığında ibkâsı hususunda müşkilat gösterdi. (§109). Sonraları Hâlid b. Velîd'e karşı inzibatsızlık eseri izhar ettiler. Üsâme'nin hey'et-i seferiyyesine mensup olanlardan kısm-ı azamı Medineli oldukları veya Medine civarında oturdukları için onların nazar-ı dikkatlerini harb işlerine ve ganaime in'itâf ettirmek âkilâne bir hareket olurdu. Boşu boşuna yerlerinde kalsalardı ihtimalki iğtişâş çıkarırlar, pek şiddetli adem-i memnuniyetler uyandırırlardı.
(B) Rivayet olunduğuna göre İmparator Heraklios, Arapların bu akınından haber alınca biraderi Sag'ın (aynen?) nasihati üzerine Belkâ'ya bir süvari-kuvve-i muhafaza ikame etmiştir. Suriye istilası başladığı zaman (12. sene-i hicriyyede) Halife Ebû Bekir'in ilk ordularının iki sene sonra karşılaştığı kuvvet budur (Vâkıdî Wellhausen 436).

234 Not-2 Yâkût (4. cilt, 233, satır 16) üç Kebkeb zikreder. Fakat hepsi de Medine ile Mekke arasında ve Arefe [Arafat] Dağı kurbunda dağ isimlerinden ibarettir. Şimâldeki bu Kebkeb'den haberdar değildir.

235 Vâkıdî Wellhausen, 434-435.

(B)[236] (Râvî: Zenceveyh) Üsâme'nin maiyetinde ancak yedi yüz kişi bulunduğunu söylüyor.[237] Bu miktar, Vâkıdî'nin bildirdiği miktardan daha muhtemel görünmektedir.

§107. (Vâkıdî). Üsâme Vâdilkurâ'nın muzafferiyeti haberini Medine'ye gönderdi (şehirde umumî ve derin bir memnuniyet tevlid etti). Bütün halk orduyu istikbale çıktı. Kumandanı alkışladılar. Üsâme, pederinin Mute Muharebesi'nde üzerinde öldürülmüş olduğu Sabha ismindeki ata râkib oluyordu. Önünde bayrak ile Büreyde geliyordu. Üsâme doğruca mes-
[VIII/242] cide gitti. Orada namaz kıldı, sonra evine döndü. Mamafih hey'et-i seferiyyenin bayrağını muhafaza etmek istedi, vefatına kadar yanında bulundurdu.

Curf'dan hareket Rebîülâhir'in birinci günü vukûa gelmişti. Sefer, yirmi giderken, on beş gelirken, otuz beş gün sürmüştü.

Üsâme'nin Suriye Seferi (Seyf'in Rivayeti)

§108. (Seyf b. Ömer an Hişâm b. Urve an Urve b. Zübeyr). Muhammed'in vefatı haberi üzerine Cezîretülarab'ın bütün kabilelerinde Araplar gerek küme dâhilinde gerek münferiden irtidad etmeye başladılar. İslamiyet'in bütün düşmanları kemal-i cüretle başlarını kaldırdılar. Bunun üzerine Ebû Bekir'e o zaman mevcut olan yegâne İslam ordusunu Medine'den uzaklaştırmaya muvafık olamayacağını söylediler. Çünkü Müslümanlar o zaman Medine'de bulunanlara inhisar ediyorlardı. Bütün Araplar ayrılmışlar ve irtidad etmişlerdi. Üsâme'nin maiyetindeki kalîlü'l-mikdar askeri uzak ve lüzumsuz bir sefere göndermekten ise Medine'de alıkoymak daha iyi idi. Fakat Ebû Bekir, Peygamber'in planlarını değiştirmekden suret-i kat'iyyede imtina gösterdi: "Beni gelip aslanların parçalayacağını bilsem bile Üsâme'nin hey'et-i sefe-
[VIII/243] riyyesini Peygamber'in emri dairesinde göndereceğim. Burada yapayalnız kalacak olsam bile göndereceğim!".[238]

236 Bakınız: Hamîs, 2. cilt, 172, satır 14 ve müteâkib; Esîr, 2. cilt, 253; Haldûn, 2. cilt, zeyl, 61 ve Suyûtî, 28, Satır, 31.
237 Weil, 1. cilt, 8, not.
238 Taberî, 1. cilt, 1848. Esîr'e bakınız, 2. cilt, 253.

§109. (Seyf b. Ömer an Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî). Peygamber vefat eder etmez ashab, Halife'yi Medine'de yalnız bırakmamak fikriyle, Üsâme hey'et-i seferiyyesinden vazgeçmek münasip olup olmayacağını müzakere etti. Ensar, Ebû Bekir behemehâl *{her ne olursa olsun}* bu hey'et-i seferiyyeyi göndermek istediği takdirde hiç olmazsa kumandayı tebdil ile daha yaşlı ve tecrübeli birine vermesi için bilhassa ısrar gösterdi. Ömer, Halife nezdinde bu nazik vaziyeti îfaya memur oldu. Mamafih Halife, hadîse nazaran, fena halde hiddetlendi, Ömer'in sakalından yakalayarak aklını kaybedip etmediğini sordu[239] . Peygamber'in sarih bir emrine karşı [VIII/244]

Not-1 [VIII/243] Bu malumatı kendisine medyun olduğumuz Seyf b. Ömer'in vakâyı'ı dram unsurlarıyla telvin etmeye meraklı olduğunu unutmamalıdır [unutmamalıyız]. Ömer b. Seyf'in rivayetine istinad eden Ebû Bekir'in sözleri bir hakikat-i tarihiye gibi kabul edilemezler. Diğer taraftan, Muhammed'in vefatı akabinde bütün Arabistan'da kabilelerin Medine'den ilan-ı istiklal ettiklerini bilmek kâbil olamazdı. Muhammed'in haber-i vefatı Cezîretülarab'ın muhtelif mahallerine vasıl olması, orada isyan harekâtı tevlîd etmesi ve bu isyanın haberi[nin] Medine'ye gelmesi için lâ-ekal bir iki aylık bir müddet geçmek icab ederdi. Binaenaleyh Ebû Bekir'in Arabistan'daki harekât-ı isyaniyyenin vüs'atini bilmeksizin, ne kendisi ne de ashab Müslüman cemaatinin yegâne vasıta-i müdafaası olan bir ordudan mahrum kalmakla ne büyük tehlikeye düştüklerini takdir etmeksizin, Üsâme hey'et-i seferiyyesini göndermiş olmaları pek muhtemeldir. Ancak, sonraları, ihtilal ettiği, ne gibi tehlikelere maruz kalmış olduğu meydana çıktığı zaman, muvaffakıyetle neticelenmiş olan bu teşebbüs Ebû Bekir'in ve Müslümanların büyük bir eser-i cesareti ve metaneti diye telakki olundu. Şurası da şâyân-ı dikkattir ki isyan ancak Muhammed'in vefatından takriben bir, bir buçuk ay sonra, yani Üsâme ordusu avdet üzere bulunduğu sıralarda, şehre karşı daha hiç kimseye hücum teşebbüsünde bulunmadığı zamanlarda ehemmiyet kesb etmiş olabilir. Binaenaleyh Medine hiçbir zaman yakın bir tehlikeye maruz kalmamıştır. Mamafih, Ebû Bekir bu askeri lüzumsuz yere Suriye'ye gönderecek yerde civardaki müstereddid kabilelere hücum etmiş olsa idi ihtimalki isyan daha mahdud kalacak, tenkil daha kolaylıkla vukûa gelecekti.

239 Not-1 [VIII/246] Ebû Bekir ile Ömer'in münâsebatı hakkında mevcut bir hadis[in] bu noktada tahattur ettirilmesi münasip olur. Mamafih, bu hadisin mevsûkiyet-i tarihiyyesi hakkında biraz şüphe caizdir (Râvî: Seyf b. Ömer an Şa'b b. Atıyye b. Bilâl an Atıyye b. Bilâl). Zibrikân ile Akra' (iki Temîmî), Halife Ebû Bekir'in nezdine gittiler, Bahreyn'in arazi vergisini (haraç) kendilerine terk etmesini talep ettiler. Onlar bu vergiyi idare ve hasılatını temin edeceklerdi. Ebû Bekir buna razı olur-

nasıl olur muhalif hareket edebilirdi? Hey'et-i seferiyye beheme-hâl yola çıkacaktı ve Üsâme'den başka hiç kimse ona kumanda etmeyecekti. Bundan başka, Medine'de yapayalnız kalmak ve köpeklerle kurtlara parçalanmak muhtemel olsa bile Peygamber'in bir emrini geri almayacağını beyan etti. Ömer, Curf karargâhına döndü[240] ve Halife'nin musır olduğunu haber verdi. Bunun üzerine azimet hazırlıkları ikmel olundu. Ebû Bekir askere veda etmek isteyerek onlara bir müddet mâşiyen teşyî' etti. Üsâme herkesin önünde bârgîr üzerinde gidiyordu. Bârgîrin başını Abdurrahmân b. Avf tutuyordu.

sa Temîmlerden hiç kimsenin irtidad etmeyeceğini beyan eyliyorlardı. Ebû Bekir teklifi kabul etti ve bu tarzda bir kâğıt yazdı. Arada vasıta Talha b. Ubeydillâh idi. Vesikayı teyit için bazı şahitler çağrıldı. Bu meyanda Ömer de dâhildi. Fakat Ömer vesikayı okur okumaz bunu parça parça ederek tamamen mahvetti. Dedi ki: "Hayır, Vallahi, hayır! Ulüvv-i cenâb yok!" (Kerame, Dozy'ye bakınız. *Suppl*). Hazır bulunan Talha fena halde kızdı. Cereyan hali hikâye için Ebû Bekir'in nezdine koştu. Kemâl-i şiddetle idare-i lisan ederek dedi ki: "Hâkim sen misin, Ömer midir?" Buna Ebû Bekir şu cevabı verdi: "Ömer! Ben ancak ona vekâlete borçluyum!" Talha sustu. Mamafih iki Temîmî, Müslümanlarla beraber kaldılar ve Hâlid b. Velîd ile birlikte Yemâme Muharebesi'ne kadar bütün muharebata iştirak ettiler. O zaman Akra', Şurâhbîl ile birlikte Dûme'ye gitti (Taberî, 1. cilt, 1920-1921). De Goeje de buna müşabih bir hadiseyi başka isimlerle hikâye eder (*Mém.*, 67). Hadis kısmen doğru olabilir. Fakat muhteviyatı bir fikr-i mahsusa hadimdir. Seyf'in birinci hadisi Ebû Bekir'in Ömer'e mukavemet edebildiğini ispat etmek istediği halde bu ikinci hadis aksini ispat etmek emeline matuftur. Bu tezat bizim nazarımızda bir aralık muhaddisîn arasında Ömer'in Ebû Bekir üzerinde ne dereceye kadar haiz-i nüfuz olduğu meselesinin münakaşa edildiğini, bir tarafın hakiki hükümdar olduğunu, diğer tarafın da bunun aksine ihtimal verdiğini ispat eder. İşte bundan dolayı [VIII/247] bu iki hadis icad edilmiş olacaktır. 13. sene-i hicriyyede Ebû Bekir'den bahsederken bu mevzuya avdet edeceğiz. Haldûn'a da bakınız, 2. cilt, zeyl, 73, satır 15 ve müteâkib.

240 Not-2 [VIII/247] Bu sözler, Vâkıdî tarafından bile yerilen haberlere (§9) münafidir. Vâkıdî Muhammed'in vefatını haber alır almaz Curf karargâhının dağıldığını bildiriyordu. Bu hadis Muhammed'in vefatından sonra askerin Curf'da bî-hareket kalmış olacağını tazammun ediyor. Vâkıdî daha kadim bir menba sıfatıyla daha fazla itimada layıktır. Muhammed'in vefatı ve veraset-i siyasiyye meselesinden mütevellit ihtirâsât bütün bu adamları Medine'ye celb etmek iktiza eder. Curf'daki müsellah kimselerin iştiraki olmadan Ebû Bekir'in intihâbı umum için muteber olamazdı.

Üsâme, Halife'nin yayan geldiğini görünce inmek ve hayvanını muhterem Halife'ye vermek istedi. Ebû Bekir attan in- [VIII/245]
memesini emretti. Allah yolunda ayaklarını tozlandırmaktan bahtiyar olduğunu söyleyerek Allah uğrunda harp edenlerin gerek bu dünyada gerek ahirette nâil olacakları mükâfatı uzun uzun tasvir etti. Halife, Üsâme'den yalnız Ömer'e kendisiyle beraber Medine'de kalmak müsaadesini vermesini talep eyledi. Çünkü onunla istişareye muhtaç idi. Üsâme derhal bu talebe muvafakat gösterdi. Ebû Bekir ordudan ayrılacağı sırada son bir nutuk irad etmek istedi. Rivayet olunduğuna göre onlara bilhassa on şey tavsiye etti: "Sû-i niyetle hareket etmeyiniz, müşterek ganimetten bir şey çalmayınız; hıyanette bulunmayınız, düşmanların uzuvlarını kesmeyiniz; çocukları, ihtiyarları, kadınları öldürmeyiniz; hurmalıkları tahrip etmeyiniz; bunları yakmayınız; yemiş ağaçlarına dokunmayınız; (koyun, sığır gibi) hayvanları ancak tegaddi için kesiniz. Hücrelerinden çıkmamak üzere ahdetmiş tarik-i dünyalara tesadüf edeceksiniz. Nezirlerini ifâ edebilmeleri için onları rahat bırakınız. Size bazıları gelerek yiyecek ile dolu tepsiler getireceklerdir. Bunlardan yerseniz daima besmele çekiniz. Başlarının tepesini tıraş etmiş ve etrafında bir sarık gibi saçlarını uzatmış (Hristiyan rahipleri) adamlar göreceksiniz. Bunların kılıçla başlarını kesiniz. Allah namına gidiniz. O sizi ölümden ve vebadan muhafaza eder."[241]

241 Taberî, 1. cilt, 1848-1850.

Not-3 [VIII/247] (A) Garb müverrihlerinin o kadar atf-ı ehemmiyet ettikleri bu meşhur talimat pek mevzu bir şeye benzer. Yukarıda Mute'den bahsettiğimiz sırada (sekizinci sene, §7; Vâkıdî Wellhausen, 309), hemen hemen bunun aynı bir nutkun Peygamber'e isnad edildiğini görmüştük. Ya'kûbî de (2. cilt, 83) bunu Muhammed'e atfeder ve Mute Muharebesi'ne gidenlere söylenmiş olduğunu kabul eyler. Şimdi yine aynı talimatın Ebû Bekir ağzından Üsâme askerlerine tevcih edildiğini görüyoruz. Esîr (2. cilt, 254) bu suretle kaydediyor. Seyf'in Taberî'deki hadislerini aynen istinsah etmekten başka bir şey yapmamıştır. Daha muahhar muharrirlerde, Eutychius (1093), Asâkîr (yaprak 317-337) ve *Fütûhu'ş-Şâm* romanında (80) aynı sözleri Suriye'ye gideceği sırada Halife tarafından Yezîd b. Ebî Süfyân'a söyletmiş gibi görüyoruz. Bundan anlaşılıyor ki bu nutuk mevsukiyeti pek meşkûk bir düstûrdan ibarettir. İhtimalki Peygamber tarafından bu mealde söylenmiş sözlerin müphem bir hatıra-

§110. (Seyf b. Ömer an Hişâm b. Urve). Ebû Bekir, Üsâme'ye seferi hiçbir suretle kısaltmayarak Peygamber'in verdiği emirlere tamamen riayet etmesini tembih eyledi. Kudâ'alar ülkesinden başlanacak, sonra Âbil (ez-Zeyt yahut Übnâ) yağma edilecekti. Üsâme bunların kâffesine itaat etti, Muhammed ile Ebû Bekir'in emrettikleri şeylerden hiçbirinde ihmal göstermedi. Kırk günlük bir gaybubetten sonra, birçok ganimet ile Medine'ye döndü.[242] Üsâme'nin seferi kırk gün devam etti. Azimetinden evvel geçen zaman ile avdet zamanı bunda dâhil değildir.[243] Bu hesabca, isnadsız bu hadise nazaran

sına racidir. Herhalde en kadim menbamızda (Vâkıdî) onları bu şekilde buluyoruz. Daha [VIII/248] az şâyân-ı itimat (Seyf) ve daha muahhar diğer menbalar bu nutku muhtelif münasebetlerle başkalarının ağzından ira'e etmeyi daha muvafık bulmuşlardır. Gariptir ki şimdi zikrettiğimiz üç rivayetten De Goeje en sonuncusunu tercih etmiştir. Hâlbuki o hepsinden muahharr ve en az şâyân-ı itimattır (De Goeje, *Mém.*, 22-23. Rath Leiden Kütüphanesindeki iki el yazısı eserde zikrediliyor).

(B) İbn Asâkir'de Halife Ebû Bekir tarafından, Yezîd b. Ebî Süfyân'a Suriye'ye gideceği sırada, irad edilen nutkun muhtelif rivayetlerine tesadüf ediyoruz. Bunlardan bir tanesi Yûnus b. Yezîd'e (yaprak 324) ve diğeri İbn Şihâb ez-Zührî'ye müntehi oluyor. Mamafih Ahmed b. Hanbel bu nutkun "Suriyelilerin İbn Şihâb ez-Zührî'ye atfettikleri nutuk olduğunu fakat hakikatte onun hiçbir şey rivayet etmediğini" beyan etmektedir (Asâkir, yaprak 317-337). Bu son sözler muteber muhaddisînin nutkun mevsukiyyetini kabul etmediklerini teyit eder. Biz bu noktada onlarla tamamen müttefikiz, çünkü Medine'den Suriye'ye giden ordunun azimeti hakkındaki en iyi hadisler (12. sene-i hicriyyeye bakınız) bundan hiç bâhis değildirler. Yalnız İbn İshâk (Taberî, 1. cilt, 2107, satır 6) umumî bir talimata (vasiyye) müphem surette imada bulunur. Bu vesayanın sonunda Ebû Bekir şu sözleri söylemiş: "Seni selamlar ve Allah'a emanet ederim!" Arnold'a bakınız (49-50). Bu nutkun mevzû'u, pek azıcık habere müstenit olduğu için bir kuvvei iknaiyyeyi haiz değildir.

(C) Ebu'l-Fidâ'ya da bakınız, 1. cilt, 208; Esîr, 2. cilt, 253-254; Haldûn, 2. cilt, zeyl, 61, satır 18 ve müteâkib. Hey'et-i seferiyyenin Medine civarında yaşayan vehcurhu fi diyarihim imtiyazına malik olan yani dinî mezâyâ hususunda muhacirûn ile müsavi tutulan bütün kabileler efradından terekküp ettiğini söylüyor. Böyle bir imtiyaza malik olmayan sair Müslüman kabileleri, gidenlerin yerlerini muhafaza ile mükellef [VIII/249] tutuldular.

Muhacirûna müsavi addedilen kabileler hakkında 3. sene-i hicriyyeye bakınız, §67; 5. sene, §16.

242 Taberî, 1. cilt, 1851.

243 Furât, yaprak 94.

takriben seksen gün sürmüş oluyor. İbnü'l-Furât'ın diğer bir fıkrasında Üsâme'nin Medine'ye iki ay birkaç günlük gaybubetten sonra avdet ettiği söylenmektedir.[244]

§111. (Seyf b. Ömer an Ebû Amr an Zeyd b. Eslem). Üsâme b. Zeyd, sefer esnasında; almış olduğu evamire tevfikan, Kudâ'alar ülkesinden geçtiği sırada her istikamette süvari [VIII/250] müfrezeleri sevk etti -İyi Müslüman kalmış olanları teşci ile onları mürted ve asilere karşı silaha sarılmaya teşvik etti-. Üsâme'nin ve o havâlîdeki Müslümanların bu azimperverâne teşebbüsleri karşısında asiler Dûme (el-Cendel)ye çekilmeyi tercih eylediler. İsyan etmiş Kelbîlerin reisi olan Vedî'atü'l-Kelbî'nin riyaseti altında birleştiler. Üsâme birdenbire Hamkateyn'e girdi, Cüzâmların bir şu'bu olan Zübeyblere ve Lahmların şu'bu olan Benî el-Hayle'ye[245] hücum etti, sonra Âbil'e (yahut Ebnâ) kadar ilerledi. Nihayet Medine'ye selametle avdet etti.[246] Burada[247] Üsâme'nin gaybubeti 40 yahut 70 gün imtidâd etmiş olduğu söyleniyor.

Zülkassa Muharebesi

Üsâme'nin Gaybûbeti Esnasında Medine Vakâyı'ı. -Asilerle İlk Muharebeler -Zülkassa Muharebesi (Medine Mektebinin Rivayeti)

§112. (Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe an Ali b. Muhammed el-Medâinî an Ebû Ma'şer). Üsâme'nin, bir rivayete göre kırk bir rivayete göre yetmiş gün devam eden gaybûbeti esnasında Ebû Bekir hep Medine'de kaldı. Bu devrede bedevi kabilelerden hey'et-i sefaretler gelmeye başladı. Bunlar halifeye muntazaman namaz kılmaya devama hazır olduklarını, fakat zekât ver- [VIII/251] gisini artık vermek istemediklerini beyan ettiler. Bu tekliflere Ebû Bekir daima şiddetli bir ret ile cevap verdi. Peygamber ta-

244 Furât, yaprak 127; Haldûn'a da bakınız, 2. cilt, zeyl, 65, satır 20. Burada: "Übnâ, Belkâ havâlîsinde bir mahaldir." deniliyor. §3. ve müteâkib fıkralara bakınız.
245 Wüstenfeld, *Tab. Sen.*, 5-6.
246 Taberî, 1. cilt, 1872-1873.
247 Bakınız, Esîr, 2. cilt, 254.

rafından vaz' edilmiş olan bütün ahkâma harfi harfine riayet edilmesi hususunda ısrar gösterdi. Mamafih Halifenin bu kat'î sözleri tesirsiz kaldı. Fezârelerden vergileri tahsil için Peygamber tarafından gönderilmiş olan Nevfel b. Muâviye ed-Deylî (Aynen bunu ed-Di'lî diye tashih ediniz, §90, numara 10) vergi tahsilatını Medine'ye getirdiği sırada Hârice b. Hısn el-Fezârî tarafından Şerebbe'de tevakkuf edildi,[248] yanındaki şeylerin kâffesi elinden alındı. Âs, Peygamber'in mümessiline Medine'ye salimen avdet için müsaade etti. Fakat Benî Fezârelerden vergi olarak alınmış olan şeylerin kâffesini onlara geri verdi. Üsâme'nin kumandası altındaki kuvvet Medine'de bulunmadığı için Ebû Bekir hiçbir şey yapamadı. Fakat Üsâme avdet eder etmez, yani Cemaziyelevvel yahut Cemaziyelahir ayında, Üsâme b. Zeyd'i yahut diğer bir rivayete göre Sinan ed-Dahdî'yi Medine'de vekil sıfatıyla bıraktı ve ordunun başında, Zülkassa[249] istikametinde yola çıktı. Orada Gatafânlar kabileleriyle toplanmış olan Hârice b. Hısn el Fezârî ile Manzûr b. Zebbân b. Seyyâr üzerine yürüyordu. İhmalkârâne ilerlemekte olan Müslümanlar bidayette hücuma uğradılar ve düşman karşısında
[VIII/252] ric'ate mecbur oldular. Fakat Ebû Bekir, askerini civarda ağaçlık bir mahale çektikten sonra onları tekrar tanzime muvaffak oldu. Bir hücum yaptı ve düşmanı firara mecbur etti.[250]

§113. ([Vâkıdî?] an Yahyâ b. Abdillâh b. Ebî Katâde ve an Üsâme b. Zeyd b. Eslem). (Üsâme hey'et-i seferiyyesi Medine'de bulunmadığı sırada) Uyeyne b. Hısın el-Fezârî ile Akra' b. Hâbis, sair ileri gelen bazı Araplarla birlikte Ebû Bekir'e geldiler.[251] Bazı muhacirûn Mekke'ye müracaatla, kendilerine

248 Not-1 [VIII/252] Şerebbe, Mekke'ye doğru gidildiği sırada Nakra geçilince Mekke yolu üzerinde Selîle ile Rebeze arasında bir mevki idi (Yâkût, 3. cilt, 272, satır 11 ve müteâkib). Mamafih bu malumat karışık ve meşkûktur.

249 Not-2 [VIII/252] Zülkassa, Rebeze'ye giden yol üzerinde Medine'den 24 mil mesafede kâindi. Diğerlerine nazaran Şukûk'tan iki mil ötede, Zübâle ile Şukûk arasında idi (Yâkût, 4. cilt, 125, satır 15 ve 20).

250 Taberî, 1. cilt, 1870.

251 Not-1 [VIII/253] Aşağıda kaydettiğimiz diğer bir hadisten Uyeyne b. Hısn'ın Medine'de uzun müddet, Halid b. Velîd'in hareketine kadar, kalmış olduğu anlaşılıyor.

tabi Arapların evvelce Peygamber'e yaptıkları gibi, bundan sonra Medine'ye bir vergi vermek istemediklerini söylediler. "Mamafih, bize sabit bir şey tayin edecek olursanız (? Nakden bir mükâfat mı? Manası muzlimdir), kabilelerimizden size kâfi derecede vergi toplarız." Bu sözler üzerine muhacirûn Ebû Bekir'in nezdine gitti, bu iki adamı memnun ede- [VIII/253]
cek derecede ihsan (?) vermesini söyledi. Askerle beraber Üsâme'nin avdetine kadar Medine'nin sükûn ve rahatı temin edilecekti. Ebû Bekir, onlar gibi kendisinin de yalnız bir re'y beyan etmek hakkına malik olduğunu söyledi. Çünkü bu meselede Peygamber hiçbir talimat bırakmamıştı. Hiçbir vahiy de nazil olmamıştı. Mamafih, fikrince, kim vergi vermekten imtina ederse, bir deve bile olsa (? ikâl)[252] ona karşı harp etmek münasip olurdu. Bu fikir galebe çaldı, ashab tarafından kabul olundu. En iyi mütalaa[nın] bu olduğunu onlar da tasdik ettiler. Ömer dedi ki: "Ebû Bekir'in imanı (?) mürtedlere karşı muharebe hususunda bütün bu cemaatin imanından daha kıymettardır."[253][H].

§114. (Vâkıdî). Halife Ebû Bekir, hep Medine civarında yaşayan Eslemlere, Gıfârlara, Müzeynelere, Eşca'lara, Cühey-

252 Not-2 [VIII/253] Birçok menba tarafından zikredilen bu meşhur sözler pek vâzıh değildir. Çünkü İkâl tabirinin manası muhakkak surette anlaşılmıyor. Muir (Annals 13) bunu "bağlı bir devenin bağı" diye tercüme ediyor. Arap lisanı mütehassısları (Belâzurî'ye bakınız. Gloss. 73) ikâl kelimesini sadakat'üs-sene yani bir senenin sadakası diye tefsir etmektedirler. Vâkıdî, Mâlik ve İbn Ebî Zi'b gibi bazıları bunu "deve bağı" diye göstermektedirler. Ebû Ubeyde buna itiraz eder. Lisan ulemasının ekseriyetine nazaran, bedevilerde ikâl kelimesinin daima bir senenin [VIII/254] vergisi yahut öşrü manasına geldiğini bildirir. Buhârî (1. cilt, 354, satır 3; 369, satır 5) ikâl yerine inâk kaydediyor ki hiç şüphesiz yanlıştır. Çünkü vergi olarak keçi yavrusu veya kuzu kabul olunduğu yoktu. Mamafih Ebû Bekir'in gayet kıymetsiz bir şeye ima etmek istediği muhakkaktır. Sadaka develerinin tahsildarlara verilirken keçi tüyünden yapılmış, boyunların etrafına dolanmış bir bağa malik olmaları ihtimal haricinde değildir. Araplar bunları parçalanıp düşünceye kadar hayvanların başına bağlı bir halde bırakırlardı. Belki de Ebû Bekir "sadaka develerinin bir bağı bile eksik olsa..." demek istiyordu. Başka bir çare-i izah göremiyorum. Çünkü bu bağlar vergiye dâhil değildiler. Vergi bedevilerde yalnız mevâşiden ibaretti. Şâyân-ı dikkattir ki sair hadislerde (§117) Ebû Bekir'in bu sözleri yoktur.

253 Hubeyş, 9.

nelere, Ka'blara memur-i mahsuslar göndererek mürtedlere karşı silaha sarılmalarını ve kemâl-i süratle Medine'ye gelmelerini Araplara emretti. Bunun üzerine bütün bunlardan müsellah birçok kişi geldi. Medine bunlarla doldu. Cüheyneler, develere ve bârgîre rakip dört yüz kişi gönderdiler. Amr b. Mürre el-Cühenî ayrıca, Müslümanlara yardım ve yiyecek olmak üzere beraber dört yüz deve getirdi. Ebû Bekir bu hayvanları Medine'ye şitâbân olan kimseler arasında taksim etti. Cüheyneler Batn-ı Kan'ad'da karargâh kurdular. Ebû Bekir ibtida yalancı Tuleyha'ya hücum edilmesine karar verdi.[254] [H].

[VIII/255] §115. ("Hikâye ediyorlar ki" yani Vâkıdî'nin istinat ettiği menbalar) Ebû Bekir (Üsâme'nin avdetinden sonra), muhacirûn ve ensar ile birlikte hareket ederek bizden ayrıldı. Gatafânlara, Muhâriblere, Âmirlere, Esedlere ve Temîmlere hücum etmek fikrinde idi.[255] Medine'de vekil olarak, bazılarına göre Abdullâh b. Mes'ûd'u, bazılarına göre Muhammed b. Mesleme el-Hârisî'yi bıraktı (§112). Ebû Bekir, Bak'â istikametinde (Necid yolu üzerinde, Medine'den 24 mil mesafede: Yâkût, 1. cilt, 700, satır 19-20) yürüdü ve oraya yüz Mekke muhaciri (? Pîşdâr kuvveti mi?) ile vasıl olarak akşam namazını (el-Mağrib) kıldı. Sairelerinin de muvâsalatlarına intizar ediyordu. Bu sırada gece hulûl etti. Halife büyük bir ateş yakılması için emir verdi. Bununla meşgul olduğu esnada, bir-
[VIII/256] denbire Hârice b. Hısın b. Huzeyfe b. Bedr kumandası altında düşman süvarileri göründüler ve ale'l-gaflet Müslümanlara

254 Hubeyş, 15.
Not-1 [VIII/255] Hadisin muhteviyatından anlaşılıyor ki sadık kabilelere bu müracaat, Üsâme'nin Suriye'den avdetinden sonra vukua gelmiştir. İhtimalki Üsâme'ye refakat etmiş ve çoluk çocuklarını görmek ve ganaimi kendilerine bırakmak üzere aileleri nezdine dönmüş onları silahaltına davetten ibaretti. Muhtelif hadislerde "Üsâme'nin maiyyetindeki kimselere verilen istirahat" sözleri bu suretle anlaşılmak iktiza eder (§119 ve 124). Bu malumatın sonra Hâlid b. Velîd maiyyetinde Tuleyha üzerine hareket eden kimselerin kuvve-i adediyelerini anlamak hususunda kıymeti vardır: Cem'an birkaç bin kişi, belki de 2-4 bin kişi idiler (§120 ve 123, not 2).

255 Not-1 [VIII/257] Bu hadiste de Hanîfelerden hiç bahsedilmemesi şâyân-ı dikkattir. Bu bahse aşağıda avdet edeceğiz.

hücum ettiler. Müslümanlar karma karışık bir halde çekildiler. Ebû Bekir civarda bir ağaçlıkta bir ağacın (?) altına çekilmeye mecbur oldu ve imtina gösterdi (firar etmekten mi?... [metin bozuktur]).[256] Müslümanlar hesabına şâyân-ı teşekkürdür ki, bir tepenin üzerine çıkmış olan Talha b. Ubeydillâh Medine ordusunun kuvve-i asliyesinin yaklaşmakta olduğunu yüksek sesle haber verdi. Düşmanlar bunu işitince alelacele çekildiler.[257] Bu suretle küçük Müslüman pîşdâr kuvveti başka bir hâdise olmaksızın, Medine'den gelen kuvvete iltihak edebildi. Ebû Bekir birkaç gün Bak'â'da kaldı. Ne yapılacağını orada ashab ile müzakere etti. Ömer ile Ali, halife nezdinde o kadar ısrar ettiler ki nihayet onu ordunun kumandasını bizzat deruhde etmekten vazgeçirdiler. Ebû Bekir, bütün orduya Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattâb'ı kumandan ve kendisine mümessil tayin etmek istiyordu. Fakat Zeyd din uğrunda harp etmek ve nail-i şehadet olmak azm-i şedidini besliyordu. Onun için kumandayı kendisine tevdi etmesini Halife'den rica etti. Çünkü başkumandan sıfatıyla muharipler saflar arasına karışmayacak ve o kadar istediği şanlı akıbete nail olamayacak idi. Aynı sebepten dolayı Huzeyfe b. Utbe ve Ebû Huzeyfe'nin mevlası Sâlim de kumandanlığı kabul etmediler.[258] [H].

§116. Vâkıdî'nin verdiği bu tafsilatı Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî tarafından muhafaza edilen bir hadis de teyit etmektedir. Mamafih bunda, Ebû Bekir'in büyük bir ateş yaktırdığı Bak'â mevkiinde Zülkassa'nın namı diğeri olduğu söylenmektedir. (Yâkût'a da bakınız, 1. cilt, 700, satır 20). Halife Batn-ı

256 Hazırlayanın Notu: "Metin Bozuktur" ifadesi Caetani'nin kendisine ait bir ifadedir ve Hüseyin Cahid'de tercümesinde bu şekliyle almıştır.

257 Not-2 [VIII/257] Binaenaleyh anlıyoruz ki Zülkassa Muharebesi denilen şey hakikatte Müslüman pîşdâr kuvvetinin küçük bir müsademesinden ibarettir. Buna ancak yüz kişi iştirak etmişti. Medâinî tarafından verilen malumatın ve Seyf'in hayal-perverâne mübalağasının (§119) bu suretle tefsir edilmesi lazım geleceğinde şüphe yoktur (§112). Vâkıdî'nin menba sıfatıyla haiz olduğu kıymet-i tarihiyyeyi işte pek güzel anlıyoruz: Bu hadis ve İbn Hubeyş'in istihsal-i malumat ettiği sair hadislerin kâffesi gayr-i matbu'durlar.

258 Hubeyş, 11.

Kan'ad'dan hareket ederek buraya vasıl olmuştur. Yanında yüz Mekke muhaciri vardı. Hâlid b. Velîd de bayrağı taşıyordu. Sonra, düşman, Medine kuvve-i asliyesinin iltihakı üzerine Hârice b. Hısn b. Huzeyfe kaçmaya başladıkları vakit Talha b. Ubeydillâh firarileri takip ile Avsece kurbunda (? yahut tepesinde §118) içlerinden bir tanesini öldürmüştür.[259] [H].

[VIII/258] §117. ([Vâkıdî?] an İkrime an İbn Abbâs). Ömer, Ebû Ubeyde ve Ebû Huzeyfe'nin mevlası Sâlim, o sene bedevi Araplardan sadaka istememesi ve kendilerine hüsn-i muamele ve mülâyemet göstermesi için halife nezdinde ısrarda bulundular. Fakat Ebû Bekir dedi ki: "Peygamber'e verdiklerini şimdi de vermeye mecburdurlar. Yoksa kendilerine karşı harp açarım" (§113). Bunun için (Üsâme hey'et-i seferiyyesinin avdetinden sonra) bütün ashab ile birlikte hareket ederek Zülkassa'da Bak'â'ya[260] kadar gitti. Orada birkaç gün kaldı. Ömer ile Ali, Halife'yi Medine'ye avdete ikna için pek çok çalıştılar. Bunun üzerine Ebû Bekir Müslüman ordusunun pîşdâr kuvvetine yola çıkması için emir verdi. İki gün zarfında düşmana tesadüf ederlerse kendisi kumandayı muhafaza edecek ve kuvve-i külliye ile hareket eyleyecekti. Aksi takdirde kumandayı Hâlid b. Velîd'e bırakıyordu. Bunu da yalnız haberin bedevi Araplar arasında yayılması ve onları korkutması maksadıyla yaptığını söylüyordu. Sonra, Hâlid b. Velîd'e talimat verdi ve yola çıkmasını emretti. Kendisi, başında Ömer, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve daha birçokları olduğu halde Medine'ye döndü. Hey'et-i seferiyyeye Halife kumanda edecekmiş zannı husûle gelecek surette davrandı. (Halife ile konuşmak üzere Medine'ye gelmiş olan, §93,

259 Hubeyş 15-16.

260 Not-1 [VIII/259] Diğer bir hadiste ([Vâkıdî?] an Abdullâh b. Ebî Bekir) Ebû Bekir'in Hâlid b. Velîd'e Zülkassa'ya kadar refakat ettiği, fakat oraya akşam (Mağrib) namazından sonra muvâsalat edilince Ömer'in geriye dönmek üzere Halife'yi ikna eylediği söyleniyor. Bunun üzerine Ebû Bekir orduya veda etmiş ve Hâlid'e kendisi arkadan yetişinceye kadar ileri gitmesi için emir vermiştir: Ebû Bekir, Hayber havâlîsine gideceğini beyan etti. Bedevilerin duyması için böyle söyledi. Hâlbuki ashab ile birlikte Medine'ye döndü (Hubeyş, 12-13) [H].

94, 113, not 1) Uyeyne b. Hısn, hiçbir şey istihsal edemeden [VIII/259] kabilesi nezdine döndü ve sonra Tuleyha b. Huzeyfe ile birleşti.[261] [H].

§118. (§112. ve 115. fıkralara bakınız) (Abdulazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Hâcişûn an Abdülvahid b. Ebî Avf an Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir an Halası Âişe). Halife Ebû Bekir (Üsâme'nin avdetinden sonra) Müslüman ordusunun başında Zülkassa istikametinde Medine'den hareket etti. Burası Benî Muhâriblere ait bir yerdi. Orada Hârice b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr el-Fezârî ile Gatafânlardan Benî Üşârelere mensup Manzûr b. Zebbân b. Seyyâr el-Fezârî kumandası altında bulunan asilere hücum etmek istiyordu. Kanlı bir muharebeden sonra onları firara mecbur etti. Talha b. Ubeydillâh et-Teymî firarileri takip ile San'a'ya Avsece altında yetişti. Birkaçını öldürdü. Diğer firariler kurtuldular.[262] Hârice b. Hısn kaçarken maiyyetindekilere haykırdı: "Vay İbn Ebî Kuhâfe (=Ebû Be- [VIII/260] kir)'in Araplarına!"[263]

Merkezî Arabistan'da Harekât: Zülkassa Muharebesi (Seyf'in Rivayeti)

§119. (Seyf b. Ömer an Sehl b. Yûsuf an Kâsım b. Muhammed). Peygamber vefat ettiği zaman, büyük Esed, Gatafân, Tay kabilelerinin takriben iki sülüsü açıktan açığa yalancı Peygamber Tuleyha'nın emri altına geçtiler. Esedler Semîrâ'da;[264] Fezârelerle Gatafânlar da cenub-i Tîbe (meçhul bir yer) de toplandılar. Taylar kendi ülkelerinin hudutlarında içtima et-

261 Hubeyş, 12.

262 Not-1 [VIII/260] 112 ve 115. fıkralardaki rivayeti, hutut-ı umumiyyesiyle teyit eden bu rivayet hiç şüphesiz hakikate en yakın olandır. Irak mektebinin ve bilhassa Seyf b. Ömer'in bütün sonradan ilave ettiği tezyinat hakkında burada manidar bir sükûna tesadüf ederiz. Medine'de sair muhayyel hücumları ve Zü'l-Husa'da muharebatına dair sair hikâyeleri tamamıyla mahsul-i icad gibi telakki etmek için bu hadis kuvvetli bir sebep teşkil eder (aşağı[da]ki fıkralara bakınız).

263 Belâzurî, 95, satır 9.

264 Not-1 [VIII/265] Semîrâ, Mekke yolunda (Basra'da mı?) bir mevkıf idi. Tûne'den sonra ve Hâcir'den evvel idi (Yâkût, 3. cilt, 148, satır 1 ve müteâkib).

mişlerdi. Sa'lebe b. Sa'dlar, Mürreler ve Absler (ve Zübyânlar) Rebeze[265] kurbunda Abrak mevkiini intihap ettiler. Bunlara Kinânelerden bir haylisi de iltihak eylemiştir. Fakat memlekette yiyecek ve un çok olmadığından, asiler iki kısma ayrılmaya mecbur oldular. Bunların biri Abrak'ta kaldı, diğeri Zülkassa'da yerleşti. Bunun üzerine Tuleyha, Hibal'in kumandası
[VIII/261] altında Benî Esedlerden mürekkeb bir kuvveti Zülkassa asilerinin imdadına gönderdi. Leys, Diey (? Di'l) ve Müdlic kabilelerine mensup birçok Arap da Zülkassa karargâhındaki asilere iltihak ettiler. Abrak'ta Mürrelere Avf b. Fulân b. Sinân kumanda ediyordu. Sa'lebe b. Sa'd'ların ve Abslerin kumandası Hâris b. Fulân es-Sebî'î elinde bulunuyordu. Bu asi kabileler kümesi halife ile yeni şeraiti kararlaştırmak üzere Medine'ye bir hey'et-i murahhasa gönderdi. Sefirler ileri gelenlerin evlerinde sakin oldular. Fakat Abbâs hiçbirini evine kabul etmedi. Sonra sefirler Ebû Bekir'in yanına giderek kabilelerin namaz kılmaya razı olduklarını, fakat artık sadaka vergisi vermek istemediklerini bildirdiler. Halife bu teklifatı kemâl-i metanetle reddederek vergiyi tamamen göndermeyenlere karşı, hatta bir devenin ikâli bile eksik olsa, harp edeceğini suret-i kat'iyyede beyan etti.[266] Zülkassa karargâhına avdet eden sefirler

265 Not-2 [VIII/265] Rebeze, Feyd'den Mekke'ye doğru gidildiği sırada, Tarîku'l-Hicâz üzerinde, Zâtü Irak'tan üç mil mesafede Medine köylerinden biri idi.

266 Not-3 [VIII/265] Bu meşhur cevap hakkında biraz farklı rivayetler için Belâzurî'ye bakınız: 94, satır 7 ve müteâkib. Yukarıda §113. fıkranın 2. notuna da bakınız.
Weil (1. cilt, 13 ve not 2) Seyf'in bu hadisinden bahsederken *Kâmûs*'a istinad ederek, 4. cilt, 12, satır 11 ve müteâkib (*Tâcü'l-Arûs*'a bakınız, 8. cilt, 27, satır 34 ve müteâkib) ikâli bir senelik koyun yahut deve diye hatalı surette tercüme eder. Malum olduğu üzere "aklün", devenin ön ayağını, yere çöktüğü zaman, kalkmasına mâni olmak için bağ ile bağlamak manasına delalet eder ve mastardır. (*Tâcü'l-Arûs*, 8. cilt, 26, Satır 22-73; *Kâmûs*, 4. cilt, 12, Satır 1; Cevherî, 2. cilt, 217, satır [VIII/266] 24). Arabistan'da deve ile seyahat edenlerin kâffesi bunu der-hatır edebilirler, Weil, *Kâmûs*'un bir fıkrasını da yanlış tercüme ediyor: Filhakika *Kâmûs*'ta ikâlin zekât vergisinin bir senelik yekûnu manasını da ifade edebileceği söylenmektedir. Lane'de bakınız, 2115. Burada Ebû Bekir'in cevabı şu suretle tercüme olunuyor: "Fukara vergisinin bir seneliğini vermeyecek olurlarsa" Cevherî (2. cilt, 317, satır 15). Mamafih

orada müctemi bulunan kabilelere Medine'de musellah kimse olmadığını, zabtı bu sebeple pek kolay bulunduğunu haber verdiler. Ebû Bekir, Medine'nin halini sefirlerin kabilelere haber vereceklerinden ve sair Arapları şehre hücuma teşvik eyleyeceklerinden şüphelendiği için Medine'yi kâbil-i müdafaa bir hale sokmak üzere gayet şiddetli tedbirler ittihaz ediyor; yalnız gündüz hücumuna karşı değil, geceleyin ansızın bir baskına karşı ne yapılmak lazım geleceğini kararlaştırıyordu. Müdafaa vesaiti (İnkâb) Ali'ye, Zübeyr'e, Talha'ya ve Abdullâh [VIII/262] b. Mes'ûd'a tevdi olundu. Medine'de kalmış olan silah taşıyabilecek kimselerin kâffesi daima hazır ve mescitte müctemi bir halde bulunmak üzere emir aldılar. Ebû Bekir'in tahmini sefirlerin azimetinden üç gün sonra tamamen tahakkuk etti: Zülkassa'da toplanmış olan Araplar gizlice Medine üzerine ilerlediler. Zül-Husâ'da (meçhul bir yer) bir dümdâr yahut ihtiyat kuvveti bıraktıktan sonra, geceleyin bir baskın yaptılar. Müdafaa vesaiti yanında nöbet beklemekte olanlar halifeyi vaktinde haberdar ettiler. Halife, hücuma intizar etmeksizin derhal maiyyetindeki adamların kâfesiyle düşman üzerine yürüdü. Bunlar bir şey bulamadıkları için Medine bahçelerini (el-Nevâzih) sulamakta kullanılan develere binmişlerdi. Düşman, halifenin nâgehânî hurucu karşısında dayanamadı, alelacele Zül-Husâ'ya kadar çekildi. Mamafih orada, dümdar kuvveti müdafaaya hazırlanmıştı. Deriden tulumları hava ile şişirmişler, iplerle birbirlerine bağlamışlardı. Müslümanların develeri ilerledikleri vakit, Araplar bu şişirilmiş tulumları yere attılar ve Müslümanların cihetine sevk ettiler. Böyle bir şey görmemiş olan develeri ürküttüler. Develer geri dönerek kemâl-i süratle kaçmaya başladılar. Süvarilerin onları durdurmak için sarf ettikleri mesaiden hiçbir fayda hâsıl olmadı. Yalnız Medine'ye geldikleri vakit tevakkuf ettiler. Mamafih [VIII/263] Müslümanlar hiçbir maktul veya mecruh vermeden Medine'ye avdet etmişlerdi. Hadise kabileler arasında Müslüman-

biraz yukarıda yine Lane ikâlin devenin bir ayağını diğerine bağlamak üzere kullanılan bir ip olduğunu kabul eder. Cevherî'ye de bakınız, 2. cilt, 217, satır 25.

ların bir hezimeti ve zaaflarının bir delili suretinde şayi' oldu. Şimdi Zülkassa'ya dönmüş olan Araplar, Müslümanlardan korkacak hiçbir şey olmadığına kanaat getirdiler. Onun için, karargâhın müdafaasına lazım olan tedabiri ittihazda tekâsül gösterdiler. Ebû Bekir derhal bundan istifade etmek istedi. Zülkassa karargâhına geceleyin bir baskın hazırladı. Askerini üç kısma tefrik ile sağ cenahın kumandasını Nu'mân b. Mukarrin'e, sol cenahın kumandasını Abdullâh b. Mukarrin'e ve dümdârı da Süveyde b. Mukarrin'e tevdi etti. Yapılan baskın muvaffakiyetle neticelendi. Güneşin boynuzu (zerk-i karn-i şems) ufukta görünmeden, Müslümanlar uykudaki Araplara birdenbire hücum ederek onu firara mecbur etmişler, emvallerini ele geçirmişler ve Tuleyha'nın vekili olan Hibal'i bile öldürmüşlerdi (Mamafih §137. fıkraya bakınız). Halife, Nu'mân b. Mukarrin'i bazı kimselerle Zülkassa'da bırakarak Medine'ye döndü. Bu Müslümanların ilk muzafferiyetidir. Asiler arasında büyük bir telaşı mûcib oldu. Absler ve Zübyânlar, mağlubiyetin intikamını almak için, ele geçirebildikleri Müslümanların kâffesini katlettiler: Bundan haberdar olan Ebû
[VIII/264] Bekir mücrimlerin kâffesini ve sairlerini katlederek müthiş bir ceza tertip edeceğine yemin eyledi. Muzafferiyetin manevi tesiratı Müslümanlar nezdinde pek azim olmuştur. Hele biraz sonra Safvân, Zibrikân ve Adî tarafından gönderilen Temîmlerin vergileri[267] geldiği, 60 günden az bir gaybûbetten sonra Üsâme de Suriye'den ordu ile avdet ettiği zaman cesaretleri bütün bütün arttı. Ebû Bekir bilâ-teehhür hareket-i taarruziyyeye geçmek kararı verdi. Üsâme b. Zeyd'i vekil sıfatıyla Medine'de bırakarak, Suriye'den dönmüş olan askere birkaç gün istirahat etmeleri için müsaade vererek (§114, not 1) yine

267 Not-4 [VIII/266] Bu vakayı hikâye eden Seyf b. Ömer'in Temîm kabilesine mensup olduğunu, ileride de göreceğimiz veçhile, kendi kabilesi efradını iyi bir şekilde tasvir için hiçbir fırsatı kaçırmadığını unutmamak iktiza eder. Yukarıda (§90, not 1) denildiğine göre Taylar, Peygamber'in vefatından sonra ilk sadaka gönderen kabiledir. Mamafih, Peygamber'in vefatından sonra Ebû Bekir zamanında Medine'ye gelen ilk vergilerin, Vâkıdî'nin sarih beyanından müstebân olduğu üzere, Medine civarında sakin kabilelere ait bulunması daha muhtemeldir. §90, numara 12.

bu askerle ibtida Abrak'ta toplanmış olan askerlere hücum etmeye hazırlandı. Ashab, maktul düşebilmesi tehlikesinden dolayı Ebû Bekir'in hey'et-i seferiyyeye bizzat kumanda etmesini istemiyorlardı. Çünkü Müslüman cemaati sonra yeni müşkilata ve tehlikelere maruz kalacaktı. Fakat Ebû Bekir planlarını tebdile hiç razı olmadı. Bütün itirâzâta rağmen ordu ile birlikte hareket etti. Tâli' kendisine tamamen müsaade çıktı. Düşman kendilerinin hareketinden zerre kadar haberdar olmadı. Müslümanlar, Abrak'ta karargâh kurmuş olan Araplar üzerine ansızın hücum imkânını buldular ve onları kolayca kaçırdılar. Şair Hutay'e'yi esir aldılar. Araplar darmadağınık oldular, Halife birkaç gün Abrak'ta kaldı. O havâlînin bütün meralarını Müslüman muhariplerinin bârgîrine tahsis [VIII/265] etmek kararı vererek Sa'lebe b. Sad'ları isyanlarından dolayı meralardan mahrum bıraktı. Sa'lebeler hayvanlarını Rebezelerin arazisinde ra'î etmeye mecbur oldular. Perişan olan Absler ile Zübyânlar daha şarka doğru çekildiler, gidip Tuleyha ile birleştiler. Tuleyha, Semirâ karargâhını bırakarak Buzâha'da karargâh-ı umumî kurdu.[268]

Ridde Savaşları

Mürtedlere Karşı Harbin Başlangıcı (Medine Mektebini Rivayeti)

§120. **(A)** (§118'inci fıkradaki raviler). Zülkassa muzafferiyetinden sonra, Medine'ye hiç dönmeden, Halife Ebû Bekir,

268 Taberî, 1. cilt, 1872-1879, 1872-1873).

Not-5 [VIII/266] Bakınız: Esîr, 2. cilt, 261-262, Semîra yerine sinnin dammı, mimin fethi ile Sümeyrâ diye kaydeder. Haldûn, 2. cilt, zeyl, 65, satır 26 Seyf'i hulasa eder.

Bu hadis, Irak tarih mektebinin bütün evsafını haiz bir numûne addedilebilir. Medine mektebine ait hadislerde küçük bir müsademeden bahsolunduğu halde, Seyf Medine'ye bir hücumdan, üç muharebeden bahseder. Meçhul birtakım adamların isimleri görülüyor (İbn Fulân diye şüpheli neseplerle). Hatta Arap coğrafiyyûnunca meçhul iki mevki adına bile tesadüf ediyoruz. Bütün bunlarda aşikâr bir icat rengi vardır. Seyf'in [VIII/267] bütün haberlerini şüpheli telakki ettirir (§71). Medâinî, Vâkıdî ve Belâzurî'nin daha doğru bir rivayet kaydettiklerine şüphe yoktur.

Hâlid b. Velîd'i Müslüman kuvveti ile yalancı peygamber Tuleyha b. Abdilesed üzerine gönderdi. Tuleyha taraftarlarını Benî Esed b. Hüzeymelerin bir menbaı olan Buzâha'da toplamıştı.[269] Ensar'ın başına Sâbit b. Kays b. Şemmâs el-Ensârî tayin edildi ki sonra Yemâme Muharebesi'nde maktul düşmüştür.[270]

(B) Bakınız, Yâkût, 1. cilt, 601, satır 13-14; Ebu'l-Ferec, 169, satır 9, Hâlid'in ordusunda 450 kişi bulunduğunu söylüyor. Mübalağalı olmak iktiza eder. §164. fıkraya bakınız, not 1; §123, not 2.

§121. Vâkıdî'nin, İbn Hubeyş tarafından hıfzedilen bir hadisinde Hâlid b. Velîd'in Zülkassa'dan yalancı Peygamber Tuleyha üzerine hareketi[nin] ayın 27'sinde vukua geldiği söyleniyor. Fakat hangi ayda olduğu ilave edilmiyor (Hubeyş, 15). Mamafih 11. sene-i hicriyye Cemaziyelahiri yahut Receb olmak lazım gelir (§73, numara 6).

§122. (Vâkıdî an Urve b. Zübeyr). Halife Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'e (kendisine ordu kumandanlığını tevcih ettiği zaman) âtîdeki talimatı verdi: Allah'tan kork, maiyyetindekilere karşı rıfk ile muamele et. Çünkü yanındakiler gerek ensar gerek muhacirûn, ashab-ı Peygamberdirler, iyi adamlardır. Onların nasihatlarını dinle, kendileriyle kavga etme. Haber almak için ileriye adamlar yolla. Bunlar etrafı istikşaf etsinler. İntizam dairesinde hareket et. Esed ve Gatafânlarla harbe tutuştuğun

269 Not-1 [VIII/267] Romancılığa meyyâl Irak mektebinin tarihine ne kadar tezyinat ilave edildiğini bu mevsuk menbadan anlıyoruz. Ezcümle, muhtelif on bir kumandanın birden Arabistan'ın muhtelif on bir mahalline i'zam edildiği iddiası bu kabildendir. (§123 ve 124): Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd kumandası altında yalnız bir küçük hey'et-i seferiyye gönderdi.
Not-2 [VIII/267] Hikâye edildiğine göre, Halife Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'e veda ederken ezcümle şunları söylemiştir: "Şan ve şereften [VIII/268] kaç, o senin ardından gelir! Ölümü ara, ber-hayat kalasın!" (*Ikd*, 1. cilt, 9, satır 20; 38, satır 7). Ebû Bekir tarafından Hâlid'e verilen bu kabil sair nasihatlar için (ki mevsukiyetleri şüphelidir) *Ikd*'e bakınız, 1. cilt, 49, satır 8; §109 ve not 1.

270 Belâzurî, 95, satır 15 ve müteâkib.

zaman (bil ki) bir kısmı seninle beraberdirler. Bunlar, muzafferiyetin kimde kalacağını görmeye muntazırdırlar. Onunla birleşeceklerdir. ...(metinde noksan var)...[271] Yemâmelilere karşı harp ederken Allah'ın inayetine sığın. Çünkü kâffesinin irtidat ettiğini haber aldı. Allah hudut havâlîsindeki hal- [VIII/269]
ka karşı (ed-Dâhiye) sana muzafferiyet ihsan ettikten sonra Yemâmeliler üzerine yürü. Çöl tarafından harp etmelisin (? Meşkûk mana): Onun için, bu çölde askerine gayet iyi dikkat et. Çünkü içinde bazı zayıf adamlar vardır. Düşmana sana karşı kullanacağı aynı silah ile hücum et. Mızrağa karşı mızrak, kılıca kılıç... İlâ âhir. Evlerinde ezan işiteceğin kimseleri öldürmekten ictinab eyle... İlâ âhir."[272] [H].

Mürtetlere Karşı Harbin Başlaması (Seyf b. Ömer'in Rivayeti)

§123. (Seyf b. Ömer an Harâm b. Osmân an Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik). Absler, Zübyânlar ve kalabalık bir halde Abrak'ta kendilerine iltihak eden (§119) Abdümenaf b. Kinâne Arapları üzerinde muzafferiyet ihraz edildikten sonra Halife Medine'ye dönünce biraz evvel Suriye hudutları boyundaki seferden avdet etmiş olan Üsâme'nin askerleri ve Medine civarında (civardaki bedevilerden mi?)[273] cem'i kabil olan sair kimseleri birleştirdi. Bütün muhariblerin Necid istikametinde Bedir'den bir günlük mesafede Zülkassa'da toplanmaları emrini verdi. Halife orada orduyu nazar-ı teftişten geçirdi. On bir kısma ayırdı. On bir sancak verdi ve her birine birer kumandan tayin etti. Bunların her biri İslamiyet'in düşman- [VIII/270]
larıyla harp etmek ve muhtelif kabilelerde dine ve İslamiyet

271 Hazırlayanın Notu: Hüseyin Cahid'in ifadesi.

272 Hubeyş,17.

273 Not-1 [VIII/270] Yalnız İbn Hubeyş tarafından hıfzedilmiş bir hadise nazaran, Hâlid b. Velîd, Üsâme b. Zeyd'in Suriye hudutlarındaki seferden azimetinden evvel (!) merkezi Arabistan'a sefere çıkmıştır. Filhakika, Üsâme'nin Medine'ye avdetinde Halife Ebû Bekir onu dört yüz kişi ile Hâlid'in imdadına göndermiş ve bu kuvve-i muavene Hâlid'e Yemame Muharebesi'nden ancak üç gün evvel yetişmiştir (!) Hubeyş, yaprak, 134.

davasına sadık kalmış olan Araplara yardım eylemek[274] üzere muhtelif mahallere azimet edeceklerdi.[275]

§124. (Seyf b. Ömer an Sehl b. Yûsuf an Kâsım b. Muhammed). Bütün Müslüman askerinin ayrı ayrı on bir müfrezeye taksimi Üsâme ile birlikte Suriye'den avdet eden kuvvetin

274 Not-2 [VIII/271] Müslüman ordusunu terkip eden anasır hakkında bize malumat veren yegâne menba, §114. fıkrada bahsettiğimizdir (§120'ye de bakınız, (B)). Muhammed tarafından Üsâme'nin kumandası altında Suriye'ye gönderilen asker ancak kısmen Medinelilerle muhacirûndan mürekkebdi. Civardaki kabilelerden, Mekke ile Medine arasındaki havâlîden gelmiş kabileler efradı yani Belîler, Cüheyneler, Müzeyneler, Eslemler, Huzâalar, ilâ âhir; çok miktarda idiler. Hâlid b. Velîd'in idaresi altında asi Arabistan'ı tekrar fetheden küçük ordunun asıl nüvesini de bunların teşkil etmeleri muhtemeldir.

Mîrhând'da (7. cilt, 249, satır 17) gördüğümüze nazaran, Hâlid b. Velîd'in kumandası altındaki Müslüman askeri Tuleyha üzerine yürüdüğü zaman üç bin kişiden terekküp ediyordu. Sonra Müseylime, üzerine giderken (*Hând*, 1. cilt, 4, satır 3) miktarı[n] yirmi bine kadar çıktığı rivayet olunmaktadır. Yalnız İbn Hubeyş tarafından hıfzedilen bazı hadislerden Hâlid'in ordusunun dört bin kişiye bâliğ [VIII/271] olduğunu öğreniyoruz. Bunların 400-500'ü Medine ensarı idiler (Hubeyş, yaprak, 1260). Dört bin kişinin on bir müfrezeye ayrıldığı sözü[nün] bî-mana bir şey olduğu aşikârdır!

275 Taberî, 1. cilt, 1879-1880.

Not-2 [VIII/271] Medine'deki bir miktar askerin on bir kısma ayrılması Seyf b. Ömer'in yahut menbalarının hakikat-i vakâyı'a tamamen mugâyir tıflâne bir icadıdır. Aşağıda (§132) derç ettiğimiz Hişâm İbnü'l-Kelbî'nin (Taberî, 1. cilt, 1887 satır 15 ve 17) daha mevsuk hadisi Zülkassa'da Halife'nin tek bir ordu teşkil ettiğini, kumandasını yalnız Hâlid b. Velîd'e verdiğini kâfi derecede vuzuh ile temin eder. Hâlid İslamiyet'in bütün toplanmış kuvvetiyle en yakın ve en müthiş düşmanı, Bilad-ı Esed'de Tuleyha'yı ezecekti. Medine mektebinin râvileri de aynı şeyi açıkça temin ederler (§120-122). Kuvvetleri on bir müfrezeye ayırmak ve muhtelif on bir istikamette bunları dağıtmak en büyük bir sevkü'l-ceyş hatası teşkil ederdi. Irak muhaddislerinin gayesi her şeyi büyütmek ve mübalağa etmektir. Bundan başka tenkil keyfiyetinin bütün meziyetini Ebû Bekir'e vermektir. Bütün teferruatına varıncaya kadar harbin onun tarafından düşünülmüş ve idare edilmiş olduğuna bizi inandırmak isterler. Hâlbuki Ebû Bekir yalnız Hâlid b. Velîd'in Tuleyha'ya karşı ilk büyük seferini teşkil etmiştir. Arabistan'daki sair harekât-ı askeriyye kısmen Müslüman aksülamelinin fevri hareketleri kısmen Hâlid'in şarkî Arabistan'da yalancı Peygamberler üzerindeki parlak muvaffakiyetlerinin in'ikâsı idi.

sefer yorgunluğunu çıkarmasından (§114, not 1)[276] ve Müslüman kalmış kabilelerden birçok kuvvetlerin iltihakından [VIII/272] sonra vukûa gelmiştir. Bu Müslüman kabileler sadakatlerinin ve inkıyatlarının delili olmak üzere sadakat vergilerini Medine'ye irsale musaraat göstermişlerdi. Ebû Bekir Müslüman kuvvetlerini ber-vech-i âtî taksim etti:

1- Hâlid b. Velîd'e ibtida Rebeze'de[277] Tuleyha b. Huveylid üzerine yürümek emri verildi. Eknâf'tan geçecekti.

276 Not-1 [VIII/273] Ağleb ihtimale göre sahih olan bu noktanın ehemmiyeti vardır. Çünkü Medine'de şehrin emniyeti için hiç endişeye düşülmemiş olduğunu gösterir. Eğer hakiki bir lüzum olsa idi ne Ebû Bekir ne Müslümanlar, altmış günden az kısa bir seferden sonra istirahati akıllarına getirmezlerdi. Hâlid kumandası altında asilerin üzerine yürüyen adamlar sefer esnasında hiç istirahat etmediler. Ağleb ihtimale göre Hâlid'in azimetine kadar Medine'de hiç kimse Arabistan'daki vaziyetin hakikati hakkında bir fikre malik değildi. Bunun hakikati ancak vakanın cereyanından sonra meydana çıktı. Bu kadar lüzumsuz teferruata rağmen bütün bu devre-i tarihiyye büyük bir zulmet içinde [VIII/274] kalmaktadır. Ebû Bekir'e atfolunan harp planı, cereyan eden vakâyı'a bakılarak tamamen sonradan uydurulmuş bir şeydir. Bu vakayı' kendi kendiliklerinden tahaddüs etti. Hâlid isyanı tenkil ederken sırf kendi takdirine göre hareket ile yalnız vakâyi'dan mülhem oldu. Evvelden düşünülmüş bir planı yoktu. Her muzafferiyet Medine ordusuna kumanda eden zatın dehâ-yı askerîsi sayesinde yeni bir cüret ve yeni muzafferiyet tevlid etti. Medine ordusu da başka kuvvetlerin iltihakıyla her gün tezayüt ediyordu. Bedeviler hangi tarafın daha kuvvetli olduğunu anlamakta gecikmemişlerdi. Muzafferiyet ve ganimet hakkında daha çok ümit veren tarafa iltihak için musaraat gösterdiler. Halife tarafından i'zam edildiği iddia olunan on bir hey'et-i seferiyye dikkatle gözden geçirilecek olursa ve sonra cereyan eden vakâyı' ile mukayese edilirse Ebû Bekir'in la ekal iki sene zarfında cereyan edecek bütün vakâyı'ı evvelden tamamen bilmiş olması neticesi çıkar ki ihtimal haricindedir.

Seyf, bu hadiste hilafeti esnasında Ebû Bekir'in Arabistan'daki bütün tayinlerini (bazılarının hayalî olması pek muhtemeldir) hep bir araya toplamış ve bunları aynı zamanda vukû'a gelmiş gibi göstermiştir. Hâlbuki bunlar yeni sene zarfında, birbirini müteâkib vuku buldu. Mesela Muhâcir b. Ebî Ümeyye, Yemen'de Müslüman kuvvetleri ancak 12. sene ortalarına doğru, yani bir sene sonra tanzim etti.

277 Not-2 [VIII/274] Ya'kûbî'de (2. cilt, 114, satır 16 ve müteâkib) bir hadis (Şii) görüyoruz. Bunda Ebû Bekir bütün ordunun başkumandanlığını Ali'ye vermeyi düşünmüş fakat Amr b. Âs'ın: "Sana itaat etmez!" demesi üzerine vazgeçmiştir.

Orada Adî b. Hâtim'in kumandası altında Taylar toplanmışlardı. Tuleyha mağlup edildikten sonra Buzâha'da Mâlik b. Nuveyre'yi ezecekti.

2- İkrime b. Ebî Cehil, Yemâme'de Müseylime'ye hücum edecekti.

3- Muhâcir b. Ebî Ümeyye'ye Yemen'de müteveffa yalancı peygamber Esved el-Ânsî'nin adamlarını perişan etmek vazifesi tevdi olundu. Kays b. Mekşûh ile müttefikleri Yemenlilere karşı Übnâ (Arap - Acem Melezler)'ya muavenet edecekti. Sonra Hadramevt'i istila için emir almıştı.

4- Mevki'ini bırakarak o sırada Yemen'den gelmiş olan Hâlid b. Sa'îd b. Âs, Meşarifü'ş-Şam'da yani Suriye yaylasında bir mevki'i olan Hamkateyn üzerine gönderildi.

5- Amr b. Âs, fedaileri arasında Vedî'a ve Hâris'in kumandası altında teşekkül eden Kudâa kümesi üzerine hareket etti (§102).

[VIII/273]

6- Huzeyfe b. Mihzan el-Gatafânî, Debâ ahalisine (Umman'da, §87 ve 88) hücum için emir aldı.

7- Arface b. Harseme sonra Huzeyfe ile birleşmek üzere Cehre'ye azimet etti.

8- Şurahbîl b. Hâsene, İkrime b. Ebî Cehil'in arkası sıra yürüyecekti. Yemâme fethedilince süvari kuvveti ile Kudâ'alar üzerine atılacaklar ve mürtedlere o taraftan hücum edeceklerdi.

9- Tureyfe (yahut Ma'n) b. Hâciz, Benî Süleymler ve Hevâzinlerden onlarla birleşmiş olanlar üzerine yürümeye memur idi.

10- Süveyd b. Mukarrin, Yemen'de Tihâme'ye gidecekti.

11-Alâ b. Hadramî[278] Bahreyn'e gidecekti.[279]

278 Not-3 [VIII/274] İbn İshâk (Taberî, 1. cilt, 1959, satır 11), Halife Ebû Bekir'in Alâ b. Hadrâmî'yi ancak Hâlid b. Velîd'in Akraba'da Müseylime'yi mağlup ettiği haberini aldıktan sonra Bahreyn'e göndermiş [VIII/275] olduğunu açıkça söylüyor. Diğer taraftan, Bahreyn'de Peygamber'in mümessili bulunan Alâ'nın Muhammed'in hin-i vefatında orada bulunması da pek muhtemeldir (Taberî, 1. cilt, 1959, satır 13-14). Binaenaleyh Alâ, Medine'ye hiç gelmemiş, Bahreyn'de kalmış demektir. Orada, bilhassa Cârûd'un himmetiyle İslamiyet davasına sadık kalmış olan müşriklik aleyhtarlarını kendi kuvve-i teşebbüsiyyesiyle bir araya toplamıştır (12. seneye bakınız).

Mamafih, İbn Hubeyş'de bir hadis vardır ki buna nazaran Halife Ebû Bekir Alâ b. Hadramî'yi Medine'den Bahreyn'e göndermiştir. Fakat yanında yalnız on altı süvari vardı (Hubeyş, yaprak, 244). Halife tarafından on bir hey'et-i seferiyye gönderildiği hakkındaki masalın ne suretle vücut bulduğunu anlamak için bu haber kıymettardır. Arabistan'ın büyük bir kısmının fethi[nin] ne gibi vesait ile temin edildiği bununla anlaşılıyor. Bu hususta mahallî unsurlardan istifade ettiler. Medine'den asker göndermediler.

279 Not-4 [VIII/275] Taberî'nin eserinde, Seyf b. Ömer'in rivayetine istinaden (an Abdullâh b. Sa'îd an Abdurrahmân b. Ka'b b. Malik) Ebû Bekir'in emriyle gerek sadık gerek asi bütün Arap kabilelerine yazıldığı iddia edilen bir mektubun metnine tesadüf ediyoruz. Bu mektup, Taberî'ye nazaran (1. cilt, 1884, satır 4; Hubeyş'e de bakınız, 16-17) Halife tarafında hususî memurlarla kabilelere gönderildi. Askerin muvasalatından evvel idi. Müminleri sebata teşvik ve teşci, asileri de nedamete davet makamında olmak üzere bu tedbir düşünülmüştü. Bunu tamamen kaydetmek lüzumu görmüyorum. Çünkü muahhar bir mahsul-i edebî olduğu aşikârdır. İbtida Muhammed'in risaleti izah olunuyor. Muhammed, insanları hatadan kurtarmak, onları tarik-i müstakime sevk etmek üzere ba's edilmişti. Sonra mektup Muhammed'in de sair bütün insanlar ve kendinden evvelki bütün enbiya [VIII/276] gibi fani olduğunu (§25) söylüyor. Muhammed'in vefatı, İslamiyet'ten vazgeçmek için bir sebep teşkili etmemek iktiza eder. İslamiyet daima insanların tarik-i Hakk'a ve Allah'a doğru gitmeleri için bir rehber olarak kalacaktır. Sonra, Kur'ân'da Müslüman olmak istemeyenlere karşı mevcut tehditleri tekrar ederek, irtidad edenlere karşı şimdi muahezat serdediliyor, isyanı tenkil için asker gönderilmekte olduğu bildiriliyordu. Mamafih kabilelere hücumdan evvel tekrar İslamiyet'e girmeleri için bir teklif şart edilecek, cevâb-ı kabul verirlerse her şey affolunacak ve unutulacak idi. Fakat asiler irtidatta ısrar ettikleri takdirde erkeklerin kâffesi idama mahkûm telakki olunacaklardı. Kadınlar ile çocuklar esir edileceklerdi. Mürtedlerin ancak tamamen İslamiyet'e ric'atlerinden başka bir şeyleri kabul olunamazdı.

Aynı râvî bize, on bir ordunun kumandanlarına verilen talimatın suretini de bildiriyor. Ellerinde bulunan açık ve gizli bütün vesait ile asilerin tenkil edilmesine dair bazı vesâyadan sonra kumandanlara

(Taberî, 1. cilt, 1880-1881). İbnü'l-Ferâş'a nazaran on bir kumandan Zatü'l-Kassa'dan aynı günde ayrı ayrı istikametlere hareket etmişlerdi.[280]

§125. Ebû Bekir tarafından gönderilmiş diğer bir hey'et-i seferiyyeden de bahsedilir (Seyf b. Ömer an Sehl ve an saire). (Beni Âmir b. Sa'sa'aların bi şa'bı olan) Kilâblar kabilesine mensup Alkâme b. Ulâse, Muhammed'in esna-yı hayatında Müslüman olmuş, sonra Tâif'in zaptını müteâkib irtidat ederek Peygamber'in vefatından evvel Suriye'ye kaçmıştı. İmparator Herakles'in sarayında bulunmuş ve onun önünde Suriye'de vefat eden Kinâne b. Abdiyalîl'e Ebû Âmir er-Râhib'in mirası senesinde muaraza etmişti (10. sene, §83). Mamafih İmparator müteveffanın emvalinin Kinâne'ye ait olmasına karar vermişti.[281] İbn Ulâse, Peygamber'in vefatını haber alır
[VIII/278] almaz Arabistan'a avdetle Ka'bların nezdine koştu, onların başına geçti. Artık Benî Ka'blar Medine'nin taht-ı tabiiyyetinde kalmak istemiyorlardı. Buna karşı Ebû Bekir, Ka'kâ' b.

düşmana hücumdan evvel kabileleri tekrar İslamiyet'e girmeye davet etmeleri emrolunurdu. Bu teklifi kabul eden kabileler rahat bırakılacaktı. Fakat cevâb-ı ret verirlerse onlara hücum etmek ve cebren taht-ı inkıyada almak icab ederdi. Bu da onları iknaya kâfi gelmediği surette bütün erkekleri demir ve ateş ile (bi's-silah ven-niran) katledilmek lazım idi. Kalanları halifeye gönderilmek icap eden humusu çıktıktan sonra bütün ganaimi aralarında taksim hakkına maliktiler (Taberî, 1. cilt, 1881-1885).

Eğanî'ye de bakınız, 14. cilt, 68, satır 14-17; Haldûn, 2. cilt, zeyl, 69-70. Weil (1. cilt, 15-19), bu iddia edilen talimatın metnini aynen tercüme ediyor. Bunların istinat ettiği Seyf b. Ömer'in ne kadar mugaffel [VIII/277] olduğunu bilmiyor. On bir hey'et-i seferiyye masalını da doğru diye kabul etmektedir (14). Muir de aynı surette hareket eder (*Annals*, 17-18). Mamafih bu babda bazı şüphe izhar ediyor. Müller (1. cilt, 77), Seyf'in hiç sıhhat ifadesinden şüphe etmeksizin dediklerini kabul eder. En ibtida Wellhausen (*Sk, u. Vor.*, 6. cilt, 71) bu hatayı meydana koymuştur. Seyf tarafından bahsedilen vesaikin kâffesi mevzudur. Aşağıda birçoklarını göreceğiz. İran fethi hakkındaki hadislerle beraber bildirilenler pek çoktur. Ve hepsi uydurmadır (Taberî, 1. cilt, 2655, 2657, 2658, 2659, 2662, ilâ âhir. Wellhausen, 6. cilt, 105.

Not-4 [VIII/277] Esîr'e de bakınız, 2. cilt, 262 satır 16 ve müteâkib. Haldûn, 2. cilt, zeyl, 69, satır 16 ve müteâkib.

280 Furât, yaprak,136.

281 Taberî, 1. cilt, 1749, satır, 6-7.

Amr et-Temîmî'nin[282] kumandası altında bir kuvvet sevk etti. O da Halife'den aldığı talimata tevfikan İbn Ulâse'nin karargâhına bir baskın yaparak taraftarlarını dağıttı. İbn Ulâse'nin zevcesini, kızlarını aldı. Bunlar Medine'ye götürülerek bir eve kapatıldılar. Hallerinden Halife'ye şikâyetle, İbn Ulâse'nin yaptıklarından mesul olmadıklarını bildirdiler. Nihayet Ebû Bekir hepsini serbest bıraktı. Halife'nin bu âlîcenâbâne hareketi üzerine İbn Ulâse tekrar Müslüman oldu ve affedildi.[283]

§126. Menbalarda, Halife Ebû Bekir tarafından gönderilmiş diğer bir hey'et-i seferiyyeden de bahsediliyor. Peygamber'in vefatı üzerine Yemen'de Havlanlar da irtidat ettiler. Bunlara karşı Halife Ebû Bekir Ya'lâ b. Münye'yi gönderdi. Ona validesi Münye dolayısıyla bu ismi veriyorlardı. Ya'lâ, Benî Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasâfe b. Kays b. Aylân b. Mudarlar kabilesine mensup idi. Babası, Mâlik b. Hanzala ahfadından Ümeyye b. Ebî Ubeyde idi. Benî Nevfel b. Abdimenâfların halefi yani müttefiki bulunuyordu. Ya'lâ, Havlanları mağlup etti. Birçok ganimet ve esir aldı. Başka rivayetler hiçbir mukavemete tesadüf etmediğini ve görünür görünmez Arapların tekrar İslamiyet'e girdiklerini iddia ediyor.[284] [VIII/279]

Belâzurî'nin diğer bir fıkrasında (103, satır 16) bu vakanın Hadramevt'teki isyandan sonra, binaenaleyh ihtimalki 12'nci sene nihayetinde cereyan ettiği anlaşılıyor.

Tuleyha İsyanı

Tuleyha'nın Bilâd-ı Esed'de İsyanı (Seyf b. Ömer'in Rivayeti)

§127. (Seyf b. Ömer? Ra'yü'l-Ayn vakayı görmüş bir Esedî'ye müntehi olduğunu iddia eden isnadı ile). Esved'in Yemen'de, Müseylemi'nin Yemâme'de isyan ettikleri haberlerinden biraz sonra Peygamber'in de hastalığı haberi vasıl

282 Not-1 [VIII/278] §164. fıkra 1. nota bakınız. Seyf'in burada tekrar hataya düştüğü anlaşılır.

283 Taberî, 1. cilt, 1899-1900; *Egânî*, 17. cilt, 57, satır 26 ve müteâkib. §151. fıkraya bakınız.

284 Belâzurî, 100, satır 7 ve müteâkib.

olunca bütün Benî Esedler ülkesinde şiddetli bir galeyan vukua geldi. Tuleyha b. Huveylid kendisi de bir peygamber olduğunu iddia ile memleketinin ve kabilesinin bütün ahalisini arkasından sürükledi, Gidip Semîra'da bir karargâh kurdu.[285] İstiklalini ilan eder etmez, rivayete nazaran, yeğeni Hibâl'i sefir sıfatıyla Peygamber'e göndermiş ve hususi bir itilâf akdini teklif eylemiştir. Muhammed her türlü teklifatı azametle red-
[VIII/280] detti. Tuleyha bir mülkün kendisine ilham-ı bahş olduğunu iddia ediyordu.[286]

Yine Seyf b. Ömer'in diğer bir hadisine nazaran, Tuleyha'nın isyanı haberi Medine'ye Benî Mâlikler in reisi Sinân b. Ebî Sinân tarafından getirilmiştir.[287]

[VIII/281] §128. Tuleyha'nın mezhebi [hakkında] hiçbir şey bilmiyoruz. Çünkü şark muharrirleri onun dini beyanatını muhafazaya itina göstermemişlerdir. Medine mektebinin de ona dair hemen hiç ehâdîsi yoktur. Mamafih, malik olduğumuz pek cüzi malumattan anlaşıldığına göre, yeni bir din tesis etmi-

285 Not-1 [VIII/279] Tuleyha, Peygamber'in vefatından evvel de iğtişâşkârâne harekete başlamıştır (§134, Not 2). Bir müddet kâhinlik ettikten sonra nübüvvet iddiasına kalktı. Birçok Yahudi kendisine iltihak etti. Semîra'daki toplanma Muhammed'in vefatından evvel vukua gelmişti. Rivayet olunduğuna göre Muhammed, Tuleyha'nın hareketini haber alır almaz Dırâr b. Azver el-Esedî'yi ona karşı göndermiştir. O zaman Tuleyha'ya Gatafânlar, Hevâzinler (aynen!), Taylar iltihak ettiler. Dırâr Medine'ye kaçtı (Haldûn, 2. cilt, 70).
Bu haberin birinci kısmı sahih olmak iktiza eder. Çünkü Seyf tarafından da teyit ediliyor. (§130): İkinci kısmı bir maksad-ı mahsus ile sonradan uydurulmuştur. Müteâkib zamanlardaki Müslümanlar için, Muhammed'in Tuleyha ve Müseylime ve Esved el-Ânsî gibi yalancı peygamberlere müsamaha etmesi ve ehemmiyet vermemesi akıl ermez bir keyfiyet olduğu cihetle bunu örtmek maksadıyla icat edilmiştir.
İbnü'l-Furât (bilâ isnad), Tuleyha'nın rumuzlarından bazılarını zikreder. Bunların muhteviyatından anlaşıldığına göre Tuleyha, taraftarlarına kısa seci-'i mısralarla emir vermeyi adet edinmişti. Bunların muhteviyatı daima umumi ve maddi şeylere müteallik idi. Bir defa Tuleyha'nın adamları içecek su bulamadılar. Bunun üzerine Tuleyha dedi ki: İrkebu evlale, Edrıbu imyale, tecidu bilale (evvela bârgîrine bininiz, birkaç mil gidiniz. Bilal memba bulursunuz). (Furât, yaprak,157-164).

286 Taberî, 1. cilt, 1797.

287 Taberî, 1. cilt, 1797-1798.

yordu. Mâ-fevk-i tabii bir menşe'den ilhamlar aldığı iddiasında bulunuyordu. Bunların da kısmı azamı amelî mahiyeti haiz idiler. Umumi ve mücerret nazariyeler, ahlâkî ve âkidevî düsturlar değildiler. Vakayı-'ı yevmiyeye taalluk ediyorlardı. Kâffesi emin addedilmeyecek birtakım hadisler vardır ki bunlar da Tuleyha'nın tebliğ ettiği bazı ayetlerin hatırası hıfzedildiği iddia olunmaktadır. Bunların mevzuu zararsız, adeta tıflane şeylerdir. Bir tanesi ber-vech-i âtîdir: (Ravi: Seyf b. Ömer an Sehl b. Yûsuf) Gamr karargâhında Hâlid b. Velîd'in isticvab ettiği bir asi âtîdeki ayetleri Tuleyha tarafından tebliğ edilmiş diye irae etti: "Güvercinlere, şirda's-savvâm (aç doğan?)[288] kuşuna yemin ederim: Sizden pek çok sene evvel temin edildiği bizim hükm ü nüfuzumuz bir gün Irak'a ve Suriye'ye şamil olacaktır!"[289]

§129. (Seyf b. Ömer an Ebû Ya'kûb Sa'îd b. Ubeyd). Gamr[290] müsademesinden sonra asiler Buzâha'ya çekildikleri zaman Tuleyha, muharebeden evvel, âtîdeki vahyin nazil olduğunu bildirdi: "Emrediyorum ki bir zat-ı urâ[yı] değirmen taşı yapınız (Muharrib?). Allah bununla kimi vurmak isterse vuracaktır. Kim ölecekse onunla ölecektir!"[291] Değirmentaşı teşbihi yani insanları bir değirmentaşı gibi ezen[292] muharebe, Tu-

288 Not-1 [VIII/281] Tüyleri siyah ve beyaz renkte, serçeden daha büyük bir nevi kuştur ki serçeleri avlar. Müslüman hadisine nazaran Allah'a itaat [VIII/282] hissiyle oruca riayet eden ilk kuş odur (Savvâm) (Kazimirski'ye bakınız, 1. cilt. Daha fazla tafsilat için, Lane:- *Arabio Engl. lexie*, 1677).

289 Esîr, 2. cilt, 265, satır 6 ve müteâkib; Taberî, 1. cilt, 1897.

290 Not-1 [VIII/282] Taberî'de yalnız bilvasıta iki defa bahsedildiğini gördüğümüz bu muharebe (Gamr) hakkında pek çok meşkûkiyet hüküm-fermadır. Mamafih, Belâzurî'nin Buzâha'dan muahhar diye tasvir ettiği vaka olduğu muhakkaktır (§157). Seyf burada yeniden bir hataya düşüyor. Hutay'e'nin bir mısra[s]ı (34, 3, 4) Gamr Muharebesi'nin Buzâha'dan sonra vukua geldiğini temin eder. Gamr'da Zübyânlar vardı (Fezâre). Bunlar Buzâha'da harb ettiler. Yâkût (3. cilt, 814), Seyf'in rivayetini takip ile Hâlid'in, Taylara karşı seferden sonra Eknaf'tan geçerek buraya vasıl olduğunu söyler. Wellhausen'e bakınız. *Sk. u. vor.*, 6. cilt, 11, not 1.

291 Taberi, 1. Cilt, 1897.

292 Not-2 [VIII/283] Pek kesîru'l-isti'mâl olan ve İslamiyet'ten evvelki tabirat-ı edebiye meyanında kesretle tesadüf olunan? teşbih Schultens'de

leyha'ya Bûzâha Muharebesi esnasında nazil olduğu söylenen vahiyde de tekrar eder (§137-138). Müseylime'de olduğu gibi bunda da bu vahiylerin yalancı peygamberleri tezyif için sonradan uydurulmuş şeyler olmaları muhtemeldir.

§130. (Seyf b. Ömer, vakayı'a ra'ye'l-ayn şahit olduğunu iddia eden bir Esedî'ye müntehi isnad ile). Tuleyha, daha Muhammed'in esna-yı hayatında isyana kıyam etti ve ilahi bir risalet ile nübüvvet iddiasına kalktı. Peygamber bunu haber alınca derhal Dırâr b. Esved namındaki mümessilini Esedler arasındaki Müslüman fırkasını teşci etmek vazifesiyle Medine'den Esvedlerin ülkesine gönderdi. Bu kabilenin Medine'deki vekillerine yalancı peygambere karşı şiddetle tecavüzde bulunmaları için emir verdi. Bidayette her şey yolunda gitti. Çünkü Müslümanlar, Muhammed tarafından muzaheret gördüklerini anlayınca varidat karargâhında toplanmaya başladılar. Her gün miktarları arttı. Hâlbuki diğer tarafta yalancı peygamberin Semîra'da toplanan taraftarları Medine hükümetinin memurları tarafından ibraz edilen metanet ve şiddet karşısında kendi adedlerinin eksildiğini gördüler. Dırâr b. Esved biraz sonra kendisini asilere hücum edebilecek ve Tuleyha taraftarlarını ezebilecek kadar kuvvetli hissetti. O
[VIII/284] günlerde tesadüfen Dırâr b. Esved, Tuleyha'ya rast gelerek bir mübarezeye giriştiler. Az kaldı Dırâr yalancı peygamberi katledecekti. Mamafih Tuleyha, Müslümanların elinden kurtulmaya muvaffak oldu. Mübareze ederken Dırâr'ın kendisini bir kılıç darbesi ile öldürmek üzere olduğunu, fakat Müslüman kumandanının silahı üzerinde hiçbir iz bırakmadan geri sıçradığını ilan etti. Bu mucize haberi etrafa yayıldı. Ve birçok kişide Tuleyha'ya silah geçmez olduğu kanaati teessüs etti. Bu, kendisinin şöhretini arttırmaya pek çok yaradı. Nüfuz ve itibarı arttı. Risalet-i İlâhiyeye nailiyyetinin bir delili gibi telakki olundu. O günlerde Peygamber'in vefatı haberi geldi.

de mevcuttur *Excerpta Hamasal*, 326-327; Amr'ın *Muallaka*'sı, 30. mısra; Züheyr'in *Muallaka*'sı, 31. mısra, Nöldeke'nin tertip ettiği sıraya göre beş *Muallakat*, Viyana Akademisi,1899-1901. Bu notu Doktor Gabriele'nin lütfuna medyunum.

Bunun tevellüd ettiği hayret ve heyecan pek vahim neticeler hâsıl etti. Bundan hep Müslüman fırkası zarar görüyor ve Tuleyha müstefid oluyordu. İsyan civar kabilelere de sirayet eyledi. Bunların birçoğu yeni peygamberin etrafına toplanmak ve merkezî Arabistan'da Muhammed tarafından Medine'de bırakılmış devlete müşabih bir devlet vücuda getirmek arzusunu gösterdiler.

Tuleyha davası için en mühim icabetlerden biri Tayların gösterdikleri hüsn-i kabul olmuştu. Kadimen, İslamiyet'ten çok evvel, Esedlerle Gatafânlar ve Taylar arasında bir ittifak vardı. Sonra, Muhammed'in risâletinden biraz evvel, Esedlerle Gatafânlar müştereken Tayları (Benî Cedîdeler ve Benî [VIII/285] Gavslar) meralarının bir kısmından tard ve başka yerlerde yaşamaya mecbur etmişlerdi. Bunun üzerine Zül-Hımâreyn Avf el-Cezmî işe müdahale etti. Taylardan ayrılan iki kabileyi toplayarak ve onların kuvve-i askeriyelerini arttırarak Esedlerle Gatafânlara karşı o kadar muvaffakiyat ihraz etmişti ki Tayların müstefid oldukları yeni meraları ellerinden almıştı. Sonra İslamiyet zuhur ettiği vakit bir taraftan Taylar diğer taraftan Esedlerle Gatafânlar arasında kadim bir iğbirâr mevcut idi. Muhammed'in vefatı bunda büyük bir tahavvül yaptı. Uyeyne b. Hısn el-Fezârî muhtelif kabileleri eski ihtilafları unutarak birleştirmek üzere çalışmaya başladı. Tuleyha ile teşrik-i mesai edilmesini teklif ediyor, müttefik bir kabileye mensup bir peygamberin arkası sıra yürümek Kureyşîlerin bir Peygamber'ine itaatten daha iyi olduğunu söylüyordu. Hem Muhammed artık vefat etmişti. Hâlbuki Tuleyha ber-hayat idi. Fezâreler, reislerinin teklifini kabul ettiler, Tuleyha'nın kumandası altında Esedlerle birleştiler. Taylar da bu harekete sürüklendiler. Cedîlelerin (Tay) reisi olan Sümâme b. Evs b. Lâm et-Tâî, Gurdu'da ve Enser'de takriben beş yüz kişi topladı. Mühelhil b. Zeyd de Hıyal Fayd dâhilinde Eknaf'ta Gavslar tarafından birtakım muharibler cem etti. İki reis sonra aynı zamanda Zül-Hımâreyn Avf el-Cezmî'ye mektup yazdılar ve onun vası- [VIII/286] tasıyla Semirâ'nın yalancı peygamberi ile bir itilaf akdettiler.

Müttehid birçok kabilelerin bu hareketleri karşısında Müslüman mümessilleri Dırâr, Kudâ'â, Sinân vesaire Medine'ye kaçmaya mecbur oldular. Kabilelerin umumi surette ayaklandıkları haberini götürdüler. Onlardan biraz sonra Esedlerin, Gatafânların, Hevâzinlerin, Tayların ve Kudâ'aların heyet-i murahhasaları da vasıl oldular. Halife o menfur zekât vergisinin tediyesini ilga etmek şartıyla namaza muntazaman riayet etmek vaadi esası üzerine Ebû Bekir ile müzakerata girişmeye memur idiler. Ebû Bekir bu teklifleri kemâl-i metanetle reddetti. Peygamber'in emretmiş olduğu şeylerden hiçbirini değiştirmeyeceğini söyledi. Hey'et-i murahhasalar hiçbir şey yapamadan çekilmeye mecbur oldular. Ebû Bekir bunlara karşı nazikâne harekete bile lüzum görmedi. Çünkü bir eser-i zaaf gibi telakki olunabilirdi. Yirmi dört saate kadar şehirden çıkmaları için sefirlere emir verdi. Bu vaka Peygamber'in vefatından on gün sonra cereyan ediyordu.[293]

Hâlid b. Velîd'in Seferinin Başlangıcı: Tayların Taht-ı İnkıyada Alınması (Seyf b. Ömer'in Rivayeti)

§131. (Seyf b. Ömer ve an Sehl b. Yûsuf an Hişâm). Abrak hezimetinden sonra, Absler, Zübyânlar ve dostlarıyla müttefikleri (§119) Buzâha'ya Tuleyha'nın yanına çekildikleri zaman, Tuleyha Cedîlerle Gavslara (Tayların başlıca iki şa'bı) adamlar göndererek onları kemâl-i suretle kendisine iltihaka davet etti. Birçoğu bu davete icabet eyledi ve asilerle birleşti. Mamafih, aynı zamanda Ebû Bekir, Buzâha üzerine hareket edecek olan

293 Taberî, 1. cilt, 1891-1894.

Not-1 [VIII/286] Seyf'in hikâyelerinde muhayyel ve mübalağalı şeylere karşı müteyakkız bulunmak lazım geldiğini muhtır etmekle beraber bu hadiste hikâye edilen Taylar ile Esedler arasındaki vakayı'ın kısmen sahih olmasından şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur (İbn Kelbî de bunları kısmen teyit eder §132). Menbalarımız gayet az olduğu için, bu kabil hadislerin bile [VIII/287] bizce bir kıymeti vardır. Bunlardan anlıyoruz ki Muhammed'in vefatından evvel bile vasatî Arabistan'da, o zamana kadar birbirlerine hasım kabileler arasında Necid'de Medine hükümetine müşabih bir hükümet tesis etmek üzere kendi kendiliğinden bir hareket zuhur etmişti. Tuleyha buna güvendi. Civardaki bütün kabilelerden birçok kimse kendisine ittihak etti. Muhammed'in vefatı bu toplanma ameliyesini ta'cil eyledi.

Hâlid'in sol cenahını himaye için kendilerini tekrar İslamiyet'e celp etmek üzere Taylarla müzakerata girişmişti. Bu müzakereye Adî b. Hâtim tavassut ediyordu (§91, not 1 ve 91). Ebû Bekir müzakeratın neticelenmesini ta'cil için, Hâlid b. Velîd'in niyeti[nin] Eknaf'ta birleşmiş olan Taylar üzerine yürümekten ibaret olduğu zannını verdi. Kendisi de güya diğer askerle Hayber üzerine ilerleyerek Hâlid'in hücumuna diğer taraftan [VIII/288] müzaheret edecekti. Bu tehdit, matlub olan neticeyi husule getirdi. Tayların Halife'ye, makam-ı tezyifte denildiği gibi, "sütten kesilmiş dananın babasına" (Ebu'l-Fasîl) arz-ı inkıyat etmeye niyetleri yoktu. Fakat Adî b. Hâtim kabilesi efradına bir düşman istilası tehdidi altında bulunduklarını izah ile Müslümanlarla teşrik-i mesaiye kabileyi ikna edebildi.[294] Bunun üzerine Taylar Buzâha'daki asiler karargâhından Tuleyha ile birleşmiş arkadaşlarını celp edinceye kadar Hâlid'in ilerlemekten vazgeçmesini talep ettiler. Çünkü Tayların Hâlid ile birleştikleri duyulursa Tuleyha'nın kendi karargâhında bulunan Tayları ya katletmek yahut rehin alarak saklamak suretiyle intikam almaya kalkmasından korkuyorlardı. Hâlid harekâtını tehir etmeye razı oldu. Taylar arkadaşlarını Buzâha karargâhından çağırmaya vakit buldular. Müslümanların pek garip olan hücumlarına karşı onların muavenetlerine muhtaç olduklarını makam-ı mazerette ileriye sürmüşlerdi. İki Tay kabilesinden binden ziyade süvari Tuleyha'dan ayrılarak Hâlid'in askerine iltihak etmeye geldiler.[295]

294 Not-1 [VIII/288] Taylar tarafından Ebû Bekir'e imaen kullanılan müzeyyifâne "sütten kesilmiş dananın babası" (fasîl) tabirine karşı Adî b. Hâtim'in şu cevabı verdiği rivayet olunuyor: "Yakında birtakım adamlar gelerek karılarınıza tecavüz edecek. Onlara azgın boğa namını vermeye [VIII/289] mecbur olacaksınız!" (Taberî, 1. cilt, 1886, satır 13-14). Araplar bu kelime oyunlarından pek hoşlanırlar. Taberî'ye bakınız, 1. cilt, 1890, satır 5-6. Burada Adî, sütten kesilmiş dananın babasını tanımamak isteyen Taylara şu sözleri söylüyor: "Kendisine azgın boğanın babası ismi verinceye kadar sizinle harb edecektir." Şair Hutay'e dedi ki; "Peygamber'e itaat ettik. Fakat dananın babasına itaat etmek istemeyiz. Çünkü sonra danaya itaate mecbur olacağız!" Wellhausen, *G. u. Vor.*, 6. cilt, 7. §85.'inci fıkradaki mısralara bakınız. Esîr, 2. cilt, 263, satır 11 ve müteâkib.

295 Taberî, 1. cilt, 1885-1887.

Hâlid'in Tuleyha'ya Karşı Seferi (Medine Mektebinin Rivayeti)

§132. (Hişâm İbnü'l-Kelbî an Ebû Mihnef). Üsâme'nin Suriye'den avdetinden sonra Ebû Bekir, kabilelerin isyanını tenkile karar verdiği zaman boş bulunan bütün askerin Necid istikametinde Medine'den bir günlük mesafede bulunan Zülkassa karargâhında toplanmalarını emretti. Bütün ordunun kumandasını Hâlid b. Velîd'e tevdi ile ona vekil ve ensarın reisi sıfatıyla Sâbit b. Kays'ı tayin eyledi.[296] Hâlid müttefik Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ile birlikte Buzâha karargâhında Tuleyha'ya hücum edecekti. Burası Esedler ülkesinde bir menbadır. Diğer taraftan Ebû Bekir, düşmanı korkutmak fikriyle kendisinin de başka askerle Hayber tarafından ilerlemek fikrinde olduğunu işâ'a ediyordu. Bu suretle asilere iki
[VIII/290] taraftan hücum edilmiş olacaktı. Mamafih Hâlid, Buzâha üzerine yürümeye başlar başlamaz Ebû Bekir Medine'ye döndü. Oradan artık hiç kımıldamadı. Hâlid b. Velîd, Buzâha üzerine ilerlediği sırada istikşaf maksadıyla Ukkâşe b. Mihsan ile Benî

296 Not-1 [VIII/291] Bu hadis de sükûnu ile Seyf'e nazaran Ebû Bekir tarafından gönderilmiş olan on bir ordu masalını tekzip ediyor (§124). Bütün asker tek bir kumanda yani Hâlid b. Velîd'in kumandası altında toplandı ve Buna da yalnız Tuleyha'ya hücum emri verildi. Taylar ülkesine doğru tebdil istikamet ve bu kabile ile ittifakta evvelce düşünülmemiş tesadüfi bir vak'a teşkil eder. Ebû Bekir'in vermiş olduğu bir emrin mevki-'i fiile îsâlinden ibaret değildir. Bunun meziyeti tamamen Hâlid'e ait olmak icap edeceği görülüyor. İhtimalki hafif bir iki muvaffakiyetsizlikten sonra kendi kuvvetlerinin Tuleyha'yı mağlup etmeye kâfi olmadığını görerek müteredditd ve daha zayıf başka kabilelere hücum tehdidini gösterdi ve onları müteredditd vaziyetten çıkarak iki taraftan biri lehinde bir vaziyet almaya icbâr etti. Taylar yalnız başlarına Hâlid'e karşı bir şey yapamazlardı. Tuleyha tarafından müzaheret edilmeyince Hâlid'in tehdidine râm oldular. Yakın bir tehlikeden kurtulmak için uzak bir tehlikeyi göze almak mecburiyetinde kaldılar. Hâlid bu mahirane hareketle yalnız Tayları kendi tarafına celp etmekle kalmadı, onları mühim bir kuvve-i muavene vermeye de mecbur etti. O surette ki Buzâha üzerine yürüyüş, ilerledikçe büyüyen bir kartopuna benzedi. İsimleri zikredilmeyen daha birçok kabilelerden bazı zümrelerin Hâlid b. Velîd ordusunu arttırmış olmaları pek muhtemeldir. Hâlid, Buzâha önüne muzafferiyetten emin olacak kadar bir kuvvet topladıktan sonra vasıl olmuştur.

Aclanlanlardan ve ensarın halifi Sâbit b. Akram'ı ileriye gönderdi. Bunlar düşmana pek fazla yaklaştıkları için baskına uğradılar, maktul düştüler. Tuleyha ile kardeşi Seleme onların naaşlarını meydanda bıraktılar. Müslüman ordusu yoluna devam ederek kıtal mahalline muvasalat ettiği ve birdenbire iki naaşı gördüğü zaman pek müteessir oldular. Hâlid maiyetindekilerin kuvve-i maneviyyesini canlandırmak için yolu değiştirmeye mecburiyet hissetti. Yan tarafa doğru saparak Taylar üzerine yürüdü. Bu zi-kudret kabilenin iltihakını temin ederek askerinin şevkini ve cesaretini arttırmak istedi. Hâlid "Uruk"a kadar ilerledi. Burası Selma -yahut başka bir rivayete nazaran Acâ- dağı üzerinde bir kasabadır. Adî b. Hâtim'in yardımıyla nihayet Tayların Tuleyha'ya karşı kendisiyle teşrik-i mesai etmelerini taht-ı temine aldı. Taylar arasında asilere karşı Müslümanlarla birleşmeye aleyhtar olan birçok kişi vardı. Çünkü müşriklik zamanından beri Esedlerle Taylar arasında bir ittifak vardı (§130 ve not 1). Onun için şimdi eski müttefiklerine karşı harp etmekten içtinap ediyorlardı. Fakat bu müşkilat iktiham edildi. Çünkü iki kabile arasında artık o [VIII/291] eski itilaf hüküm-ferma değildi. Daha Hâlid'in muvasalatından evvel birtakım ihtilafat zuhur etmişti.[297]

§133. (Vâkıdî an Îsâ b. Umeyle el-Fezârî an pederi Umeyle). Hâlid b. Velîd nerede ezan okunmadığını tahkik ederse oraya hücum etmeyi bir kaide olarak kabul etmişti. Ezan sesi işitirse kimseye dokunmuyordu. Tuleyha'nın taraftarları ile beraber bulunduğu mevki civarına muvasalat edince Ukkâşe b. Mihsan ile Sâbit b. Akram'ı süvari olarak istikşaf için ileri

297 Taberî, 1. cilt, 1887-1890.
Not-2 [VIII/292] Esîr'e de bakınız, 2. cilt, 263-264. Burada [VIII/292] istikşafa memur iki Müslümanın, maktul düşmeden evvel Hıbâlî gafil yakalayarak öldürdükleri söyleniyor (Mamafih §119 ve 137. fıkralara bakınız). Hıbâlî Tuleyha'nın biraderlerinden biri idi (Belâzurî, 95-96; Sa'd, 3. cilt, 1. kısım, 36-37). İbnü'l-Furât'ta Hâlid b. Velîd'in adamlarıyla Nazle b. Hâlid namında birinin riyaseti altındaki asiler arasında Buzâha Muharebesi'nden evvel vukua gelmiş bir müsademeden müphem surette bahsolunur. Mağlup düşen asiler gidip Buzâha'da Tuleyha ile birleşmişlerdir (Furât, yaprak, 154).

gönderdi. Bunların bindikleri atların birine Rizâm diğerine Mahbir deniliyordu. İki Müslüman, Tuleyha'ya ve kardeşlerinden Mesleme'ye (yahut Seleme, §132) rast geldiler. Bunlar askerlerini arkada bırakarak malumat almak için ileriye doğru yürümüşlerdi.[298] Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Tuleyha'nın askerine kumanda etmek üzere karargâhta kalmıştı. Biraderi Hârice b. Hısn da kendisine yardım ediyordu. Hâsılı, bu dört adam karşılaştılar. Tuleyha, Ukkâşe ile mübarezeye tutuştuğu sırada Mesleme, Sâbit b. Akram'ı kolayca öldürmeye muvaffak
[VIII/293] oldu. Düşmandan kurtulunca Mesleme, Tuleyha'nın imdadına koştu. İkisi birden Ukkâşe yi de öldürdüler. Daha sonra Hâlid b. Velîd'in kumandası altındaki Müslümanlar mahall-i vakaya yetiştiler. Ukkâşe ile Sâbit'in naaşlarını çöl hayevanatı tarafından parçalanmış bir halde bularak hayret ve eleme düştüler. Bu manzara karşısında Müslümanlar o kadar müteellim oldular ki süvariler hayvanları üzerinde pek ağırlaştılar. Hayvanlar ayaklarını yerden zorlukla kaldırabiliyorlardı.[299] [H].

298 Not-1 [VIII/293] Bir kumandan ve Peygamber'in, hayatını tehlikeye atarak istikşaf vazifesini bizzât ifâ etmesi pek az inanılacak bir şeydir. Binaenaleyh; İbn İshâk'ın bir rivayetini daha doğru diye kabul etmek münasip olur. İbn Hubeyş, Yahyâ b. Sa'îd el-Emevî'nin "Kitab"ından naklen bu hadisi kaydediyor. Buna nazaran, Ukkâşe b. Mihsan ile Sâbit b. Akram, Buzâha Muharebesi'nden evvel değil sonra Tuleyha'yı takip ettikleri sırada birbirini müteâkib Tuleyha tarafından katledilmişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Tuleyha vaktiyle Allah'a ahdederek birisi ismiyle kendisini çağırırsa be-heme-hâl tevakkuf edip mukabele etmeye karar vermişti. İşte Ukkâşe onu takip ederken: Tuleyha! diye haykırdı. Yalancı peygamber ahdine sadık kalarak durdu, fakat karşısındakini öldürdü. Sâbit b. Akram ile de aynı hâl vukua geldi (Hubeyş, 27). Mamafih Ukkâşe'nin ve Sâbit'in katli[nin] sefer bidayetinde Müslümanların uğradıkları küçük bir muvaffakiyetsizliğin müphem bir hatırasından ibaret olması da muhtemeldir. Düşman bir küçük Müslüman müfrezesini basmış olabilir. İbnü'l-Kelbî'nin rivayeti bu şüpheyi teyit ediyor (§132). İki Müslümanın katli üzerine Hâlid [VII/294] yolunu değiştirmiş ve Taylar arasına gitmiştir. İhtimalki Hâlid'in pîşdâr kuvveti bir muvaffakiyetsizliğe uğradı ve bu mahir kumandan da Tuleyha ile harbe girişmeden evvel kuvve-i imdadiye temin etmeyi muvafık gördü.

299 Hubeyş, 27.

Not-2 [VIII/294] Arap itikâdât-ı bâtılasına göre büyük bir heyecan insanların sıkletini tezyid eder. Başka bir tarafta da hikâye edildiğine göre, bir defa Muhammed deve üzerinde giderken bir vahiy nazil olmuştu.

Buzâha Muharebesi

§134. Gariptir ki Taberî ridde tarihinin bu noktasına gelince Buzâha Muharebesi'ni tarif ve tasvir etmeyi unutarak muharebenin yalnız bir safhası hakkında İbn İshâk'ın tek bir hadisini kayıt ile iktifa eder (§138) ve Seyf'in hiçbir hadisinden bahsetmez. Bu noksan, pek kadim olmak iktiza eder. İhtimalki bizzat Taberî bunu unutmuştur. Çünkü eserleri tab' edilmiş olan Müslüman müverrihleri, ikisi müstesna olmak üzere tamamen Taberî'yi takip ederler, muharebenin tafsilatını onlar da unuturlar. Mamafih, çok şükür, İbn Hubeyş ridde tarihi için başka menbalardan istifade ve bu büyük muharebenin muhtelif hatıratını muhafaza eylemiştir. Bu hatırata vâkı'an bir fikr-i mahsus ile ilaveler yapılmıştı. Cereyan eden vakayı'ı herhalde oldukça vâzıh bir surette bize bildirmektedirler.

§135. (Vâkıdî) Hâlid b. Velîd ile kendisine Taylardan bin [VIII/295]
kişi iltihak etmiş olan Adî b. Hâtim mürtedlere karşı yola çıktıkları zaman, Buzâha karargâhına kadar ilerlediler. Tayların bir şa'bı olan Cedîleler Peygamber'in vefatı üzerine irtidat etmek istemişlerdi (aşağıda birinci nota bakınız). Fakat Mihnef b. Zeyd el-Hayl el-Tâî onlara uzun bir nutuk irad ederek İslamiyet'i reddetmekle gayet mûcib-i hacalet bir harekette bulunacaklarını, çünkü diğer Tâîlerden hiç kimsenin böyle bir şey yapmadığını anlatmıştı. Hâlid b. Velîd, Adî b. Hâtim'i Cedîlelere hücuma göndermek istemiyordu. Fakat Adî onu bu fikrinden vazgeçirdi. Dedi ki: "Tek bir el ile (Ğavslar) harp etmekten ise iki el ile harp etmek (yani Cedîleler ve Ğavslar. Adî, bu Ğavslara mensup idi) daha iyidir!" Hâlid kâni' oldu. Adî, Cedîlelerin nezdine giderek onları İslamiyet'e davet etti. Onlar da kabul ederek gelip Hâlid'in askeriyle birleştiler.[300] Adî b.

Bu ilham-ı ilâhiyi ahzeden Peygamber'in sıkletinden dolayı deve kımıldayamamıştı (Vâkıdî Wellhausen, 181).

300 Not-1 [VIII/297] Metnin tarz-ı ifadesine nazaran, Cedîleler Hâlid'in muvasalatından evvel henüz İslamiyet'i kabul etmemiş ve ilk defa olarak Buzâha Muharebesi'nin arefesinde Ğavsların misaline ittiba ederek Müslüman olmuş gibi anlaşılıyor (10. sene, §35 ve müteâkib). Bu sözler, biraz yukarıda Cedîleler hakkında söylenen şeylerle tezat teşkil et-

Hâtim, Tayların Müslüman ordusunun pîşdârını ve cephesini teşkil etmelerini istiyordu. Fakat Hâlid bu teklifi kabul etmedi. Çünkü bu Adîlerin esna-yı müsademede kaçmalarından ve bütün orduyu da arkalarından sürüklemelerinden korktu. Onun için muhacirûn ile ensarı ileriye geçirmeyi tercih etti. İşte Hâlid bu tertip ile Buzâha'ya, Tuleyha'nın karargâhının tâ
[VIII/296] civarına kadar vasıl oldu. Tuleyha için bir çadır kurulmuştu. Her taraf askerle muhafaza edilmişti. Hâlid bir mil mesafede karargâhını tesis etti. Sonra yanında ashabından bazılarıyla Tuleyha'nın karargâhının yanına kadar ilerleyerek dedi ki: "Tuleyha, gel bana!" Yalancı peygamberin adamları cevap verdiler: "Bizim peygamberimizin ismini küçültme. Onun adı Talha'dır!"[301] Nihayet Tuleyha meydana çıktı. Hâlid, Halife namına onu İslamiyet'e ve Muhammed'i Rasulullah olarak tanımaya davet etti: "Böyle yaparsan kılıçlarımızı kınına koyarız." Tuleyha cevap verdi: "Ben söylüyorum ki Rasulullah'ım. Cibril nasıl Muhammed'e geliyor idi ise melek-i Zünnûn da bana geliyor."[302] Bu cevaptan sonra Hâlid kendi karargâhına dön-

mekle beraber metnin tarz-ı ifadesinden çıkan bu mana doğru olabilir. Yukarı[da]ki lakırdıların Cedîleler (Tay) arasında Muhammed'in vefatı malum olduğu ve diğer şa'b-ı Gavslar Muhammed'in halifeleriyle teşrik-i mesai ettiği zaman çıkmış ihtilafatın İslamiyet şekli verilmiş bir rivayetinden ibaret olması muhtemeldir.

301 Not-2 [VIII/297] Bu haberden anlıyoruz ki yalancı peygamberin asıl adı Talha idi. Tuleyha, Müslümanlar tarafından kendi Peygamberlerini taklit ve ona rekabet etmeye kalkan adamdan bahsederken tezyif için kullanılmış bir ismi tasgirden [VIII/298] ibaretti. Yemâme'de Mesleme'ye karşıda aynı suretle hareket ederek ismi tasgiri olan Müseylime'yi kullandılar.

302 Not-3 [VIII/298] (A). Bu noktada Vâkıdî hadisin metnine bizim için pek haizi kıymet bir mütalaa ilave ediyor. Diyor ki: "Tuleyha daha Muhammed'in esna-yı hayatında Peygamberlik iddiasına kalkıştı. Muhammed bunu duyunca dedi ki: "Semada pek zi-kudret, Zünnûn isminde bir melekten bahsediyor." Bu haber doğru ise ondan şu neticeleri çıkarıyoruz: (1) Tuleyha, Muhammed'in esna-yı hayatında Peygamberlik iddiasına kalkmıştır. (§127, not 1 ve 130); (2) Muhammed buna hiddet etmedikten başka mülhem olduğu iddia ettiği melek hakkında Müslümanlara izahat bile vermiştir; (3) Bidayette Tuleyha'nın sözlerine inanarak arkası sıra yürüyen kabileler Muhammed'e tabii değillerdi. Çünkü Medine'ye karşı hiçbir taahhüdü ihlal etmemiş olmadan yeni peygambere tabii olabiliyorlardı; (4) Tuleyha ile taraftarları İslamiyet'in mürtetleri

dü. Mihnef b. Zeyd el-Hayl ile Adî b. Hâtim'i bütün gece nöbet beklemeye memur etti. Sabah olurken Hâlid, askerlerini saff-ı harb üzere dizdi. Büyük bayrağı (liva) Zeyd b. Hattâb'a verdi. Ensarın bayrağı Sâbit b. Kays'a tevdi olundu. Taylar da bir bayrak istediler. Bu arzuları is'âf edildiği için, bayrak Adî b. Hâtim'e verildi. Tuleyha bu hazırlığı görünce o da kendi askerlerini saff-ı harb halinde tertip etti. Hâlid, Müslümanları tanzim eyledi (? alâ-ricleyhi). Tuleyha da onları nizama koydu... (? alâ-râhileti). Hâlid hücum edince Tuleyha kırk kuvvetli muharib genç ile kvarşı yürüdü. Bunların daha çoklarında [VIII/297] sakal çıkmamıştı. Bunlara "Sol cenaha vasıl oluncaya kadar harp ediniz." diyerek kendilerini sağ cenaha koydu. Onlar bu emre göre hareket ettiler. Sol cenahtaki Müslüman askerleri bu gençlerin hücumlarındaki şiddete dayanamayarak dağıldılar. Kırk gençten bir tanesini bile öldüremediler (?). Bunun üzerine Tuleyha bu gençleri sol cenahına geçirdi. Orada da bunlar aynı neticeyi istihsal ettiler. Müslümanlar kaçtılar.[303] [H].

Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin bir hadisinde[304] Tuleyha tarafından kırk muharibin seçildiği ve bunların Müslüman cenahlarını firara mecbur ettikleri teyit edilmektedir.

§136. (Vâkıdî). Buzâha Muharebesi'nde hazır bulunan Hevâzinlerden biri, Hâlid'in sağ cenahının nasıl firar ettiğini ve biraz sonra nasıl sol cenahın da aynı harekette bulunduğunu hikâye eder. Bu hali görünce Hâlid haykırdı: "Ya Ensar! Allah! Allah!" Muhariplerin arasına atladı. Arkadaşları da onun bu hareketinden sürüklenerek dönüp düşmana cephe [VIII/299]

değildiler. Sadece Muhammed'in mukallidi birer müşrik idiler. Hâlid ile iddia olunan muhaveresi de gösteriyor ki Tuleyha hiçbir zaman Müslüman olmamıştı. Ridde denilen vakayı'ın tarihini ihata eden menkıbeleri ve bulutları izale etmek hususunda bu istidlalatın büyük bir ehemmiyeti vardır.

(B) Zünnûn yahut "balık adam" Kur'ân'da (21-87) Yûnus'un vasfı olarak geçer. Kendisine Sahibu'l-Hût da denir. Nasıl olur da bir meleğin adı olabilir?

303 Hubeyş, yaprak, 140.

304 Hubeyş, yaprak, 26.

gösterdiler, Hâlid'in etrafında toplandılar: Harp eden iki ordu birbirine karıştı. Kılıçlar çarpıştı. Hâlid bârgîrinin üstünden atlayarak piyade harp etmeye başladı. Müsademede nefsini tehlikeye pek maruz bırakmaması lazım geldiğini, çünkü ordunun başkumandanı olduğunu, yeri[nin] orası bulunmadığını söyleyen birine şu cevabı verdi: "Ben sizin dediğinizim. Fakat Müslümanların kaçacağından korkmaya hakkım olduğu bir sırada rahatça olduğum yerde durmamak icap ettiğini zannediyorum!"[305] [H].

§137. (Muhammed b. Sâib el-Kelbî an Abdullâh b. Sâlim et-Tâî an pederi Sâlim). Müslümanlar kaçmaya başladıkları vakit, Taylardan biri Hâlid'e Acâ ve Selma dağları arasına iltica etmesi için bağırdı. Fakat Hâlid müteazzımane şu cevabı verdi: "Vallahi, hayır! İltica yalnız Allah'a olur?" Sonra meydan-ı mübarezeye atıldılar. Tuleyha'nın bütün o kırk genç muharibi maktul düşünceye kadar artık oradan ayrılmadı. İki kılıç ile harp etti. İkisi de elinde parçalandı. Kaçmaya başlamış olan Müslümanlar cesaret buldular, geri döndüler. Müsademe her zamankinden daha kanlı bir şekil aldı. Bizzat Hâlid, Hıbâl b. Ebî Hıbâlî'yi esir aldı. Halife Ebû Bekir'e gönderilmemek hu-
[VIII/300] susunda ısrar ettiği için Hâlid onun başını kesti.[306] [H].

§138. (Vâkıdî'nin *"Kitâbu'r-Ridde"*sinden: Buzâha Muharebesi'nde hazır bulunan Abdullâh b. Ömer bu yolla hikâye etti). Müsademe esnasında düşmanlardan birinin taşıdığı Tuleyha'nın kırmızı bayrağını herkes görüyordu. Hâlid b. Velîd bu alemdarın üzerine atladı ve onu öldürdü. Bayrak yere düştü. Develer, bârgîrler, insanlar bayrağı çiğnediler. Hâlid b. Velîd müsademeye bizzat iştirak etti. O kadar gayret gösterdi ki arkadaşları muahezede bulundular. İlk telaş ve korkudan sonra Müslümanlar tekrar cesaret kesp ettikleri ve Tuley-

305 Hubeyş, yaprak, 17.

306 Hubeyş, yaprak, 2.
Not-1 [VIII/300] Yukarı[da]ki fıkraların birinde (§132, not 2) bu Hıbâl'in Zülkassa Muharebesi'nde telef olduğu söylenmişti. Fakat bu haber bize Seyf b. Ömer vasıtasıyla geldiği için Kelbî'nin bu rivayetine itimat etmek ihtimal ki daha emin olur.

ha'nın ordusuna hücuma döndükleri zaman Tuleyha bir tarafa çekildi ve hırmâniye sarıldı. Artık kendisine bir vahiy nazil olacağını ümit ediyordu. Bu esnada Uyeyne b. Hısn el-Fezârî herkesi muharebede devam için teşvik ile meşgul idi. Müslümanlar şiddetle kendilerini takibe başladıkları vakit Uyeyne sormak için döndü: "(Vahiy) geldi mi?" Tuleyha hırmânisinin altından cevap verdi: "Hayır! Henüz gelmedi!" Müslüman kı- [VIII/301]
lıçları altında maktul düşenlerin miktarı çoğalmaya başlayınca Tuleyha hep hırmâniye sarılı olduğu halde muhariplere yaklaştı. Yanına gelmiş olan Uyeyne onu oturmaya icbar etti. Aleyhinde söylenip duruyordu. Çünkü henüz bir vahiy alamamıştı. Nihayet Tuleyha, Uyeyne'nin muahezatı üzerine dedi ki: "Bir vahiy aldım. İşte senin bir değirmen taşın var. Onun taşına benziyor. Bu işi hiç şüphesiz unutamayacaksın!" Uyeyne haykırdı: "Evet! Allah şüphesiz bu işin olacağını ve bunu senin unutamayacağını biliyor! Ya Fezâreler, vallahi bu bir yalancıdır!" Onun bu feryadı üzerine bütün Fezâreler Uyeyne ile birlikte muharebeden çekildiler. Uyeyne esir alındı. Fakat kardeşi firara muvaffak oldu. Müslümanlar Fezârelerden pek çok esir aldılar.[307] [H].

§139. Aynı madde, biraz farklarla İbn İshâk'ın rivayetine istinaden Taberî'de mevcuttur.

(İbn İshâk an Muhammed b. Talha b. Zeyd b. Rukâne an Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe). Buzâha'da Müslüman askerleriyle Tuleyha'nın ordusu arasında muharebe kemal-i şiddetle devam ettiği sırada, yedi yüz Fezârî süvarisiyle yalancı peygamberin yanında bulunan Uyeyne b. Hısn el-Fezârî harekât-ı askeriyeyi idare ederek ilk saflarda duruyordu. Tuleyha ise bir hırmâniye[308] sarılmış (müteleffif) çadırında [VIII/302]
oturuyor. Muzafferiyeti bahşedecek bir vahyin nazil olmasını bekliyordu. Müsademe esnasında Uyeyne üç defa Tuleyha'nın

307 Hubeyş, yaprak, 2.

308 Not-1 [VIII/301] Müşrik kâhinlerinin vahiyden evvel ve vahiy esnasında bir hırmâniye sarılmak adetleri idi. Muhammed de böyle yapardı (Medhal, §211). Bu müşriklik âdetinin manası hakkında Winckler'in *MVAG*. 1901 senesi, 5. cüzü 172, 192 söylediği şeylere bakınız.

çadırına koşarak yalancı peygambere zafer vahyini sordu. İki defa, vahyin henüz nazil olmadığı cevabıyla tekrar meydan-ı mübarezeye döndü. Nihayet üçüncü defasında Tuleyha, beklenen vahyi ona bildirdi. Hâlbuki bu vahiy pek az şâyân-ı memnuniyyet idi. "Doğrusu, sende de onun taşına müşabih (Hâlid'in) bir değirmen taşı vardır. Bir yenilik olacak ki hiç unutmayacaksın."[309] Uyeyne bundan nefret ederek kendi süvarilerinin yanına geldi. Tuleyha'yı reddederek, musaraadan vazgeçmelerini ve kaçmalarını Fezârelere haykırdı. Fezârelerin çekilmesi harbin neticesini takarrur ettirdi. Harp, Tuleyha taraftarlarının katli ile nihayet buldu. Hepsi firara teşebbüs ettiler. Kaçanlar yalancı peygamberin çadırına koştular, ne yapmayı emrettiğini sordular. Tuleyha, bir felaket vukuunu evvelden düşünerek kendisi için bir bârgîr ve zevcesi Nevvâr için de bir binek hayvanı hazırlamıştı. Harbin gaib olduğunu görünce hayvana binerek kaçmaya başladı, kendisinden emir isteyen taraftarlarına: "Elinden gelenler beni taklit etsinler!" diye haykırdı. Ailesiyle beraber Suriye'ye kaçtı. Askeri darmadağınık oldu. Meydan-ı muharebe naaşlarla mestur kaldı.

[VIII/303] Civarda bulunan ve harbin neticesine muntazır ve seyirci duran Benî Âmir'ler (b. Sa'sa'lar?) Müslümanların galebesini

309 Not-2 [VIII/302] Mîrhând'ın müracaat ettiği menbalarda (değirmen taşı) yerine recâ (ümit) yazılı idi. Onun için bu sözün manasını anlamayarak Fârisîye şu suretle tercüme etmiştir: "Senin ümidin Hâlid'in ümidi gibi tenvir edilmeyecek." (!) (Mîrhând, 2. cilt, 250, satır 9), Rehatsek (2. kısım, 3. cilt, 26) bile İran muharririnin hatasını fark etmiştir. Bu İngiliz metni pek yanlış tafsilat ile doludur. Uyeyne Gotyah (!) şekline girmiştir. Hâlbuki Arabistan'da böyle bir isim hiçbir zaman mevcut olmamıştır. Hâlbuki Fârisî metinde doğru olarak Uyeyne görüyoruz. Rehatsek'in diğer yanlışları Tuleyha'yı Talha, Tağleb'i Sa'leb, Nüveyre'yi Nübre, Hassâne'yi Hassa, ilâ âhir diye yazmasıdır. Görülüyor ki Rehatsek tek bir Arap metnine bile bakmaksızın Mîrhând'ın ikinci kitabını tercüme etmiştir.
Şâyân-ı dikkattir ki diğer İran müverrihi Hândmîr Ha kelimesini doğru kaydedere ve metni doğru tercüme eder (Hând, cilt 1, 4. kısım, 4, satır 9 ve müteâkib).
Bakınız: Esîr, 2. cilt, 4, 262, Belâzurî, 96, satır 6 ve müteâkib; Haldûn, 2. cilt, 71, satır 10 ve müteâkib; Mîrhând, [VIII/304] 2. cilt, 249-250; Yâkût, 1. cilt, 601, satır 14 ve müteâkib; Beyhakî, *Mehâsin*, 33-34.

görünce onların tarafına geçtiler, kendileri de Müslüman olduklarını söylediler.[310]

§140. (Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin 'Kitab'ından). Tuleyha askerlerinin kaçtığını görünce bunlardan birine sordu; "Sizi kaçıran nedir?" O adam cevap verdi: Sana söyleyim. Biz kaçmaya mecbur oluyoruz. Çünkü bizim aramızda her biri yanındaki arkadaşının (sahib) kendisinden evvel ölmesini istiyor. Karşımızdaki adamlar ise arkadaşlarından evvel ölmek için müsabaka ediyor![311] [H].

§141. (Muhammed b. İbrâhîm, ihtimalki Vâkıdî'nin kitabından). Tuleyha, taraftarlarının Müslümanlar tarafından katl ve esir edildiklerini görünce kardeşi ile beraber kaçtı. Daha bir hayli evvel kendisine bir bârgîr hazırlamıştı. Zevcesi Nevvâre'yi yanında bulunduruyordu. Atın üstüne atladı. Zevcesini de arkasına aldı. Rast geldiklerine: "İçinizde elinden gelenler ailesiyle beraber kaçsınlar!" diye haykırarak felaketten kendisini kurtarabildi. Suriye'ye gitti, Cufneler (Gassân) arasında oturdu.[312] [H].

§142. (Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin "Kitab"ından). Hâ- [VIII/305]
lid b. Velîd, Urve b. Mudarris b. Urve b. Hârise b. Lâm et-Tâî tarafından esir edilen Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'yi öldürmek istiyordu. Fakat Hâlid'in akrabasından bir Mahzûmî'nin tavassutu onu bu fikirden vazgeçmeye ikna etti. Hâlid eline düşmüş olan Esedlere de gayet şiddetli muamele etmek istiyordu. Askerinin kazganlarını *{kazanlarını}* taşlar üzerine değil esirin kesilecek başları üzerine oturtarak kaynatmak tasavvurunda idi. Lubâ b. Gays el-Esedî (Müslüman mı?), Hâlid'in huzuruna bârgîrinin dizlerini keserek Müslüman kumandanı şerefine irticalen bir şiir söyledi. Onun taht-ı kumandasında bulunan bir kavmin onun yüzünden bâis-i hacalet bir harekette bulunmasına Al-

310 Taberî, 1. cilt, 1887-1891.
311 Hubeyş, yaprak, 27.
312 Hubeyş, yaprak, 27.
Not- Tuleyha'nın sonraki vakâyı'ı hakkında §146'ncı fıkrada not 1 (B)'ye bakınız.

lah'ın müsaade etmeyeceğini anlattı. Hâlid'e kemal-i heyecanla hitaplarda bulunarak şanlı Mudar neslini mahvetmesini rica etti. Hâlid b. Velîd bu sözler üzerine tebdil-i fikr ile yerlerine dönmeleri için esirlere izin verdi. Namazı kılmayı ve fukara vergisini tediye etmeyi kabul ederlerse rahatça oturacaklardı. "Kim bu şartları kabul ediyorsa ayağa kalksın. Hayatı emindir!" Hepsi kalktılar ve mazhar-ı af oldular.

Bu haber intişar edince Âmir (b. Sa'sa'lar) ilan-ı İslamiyet etmiş gibi göründüler. Bu sırada Hâlid mahsus mahaller yapılarak içinde ateş yakılmasını emretti. Bazı üserâ (Esedler den
[VIII/306] mi Âmirîler den mi?) buraya atıldı. Ateş yakılan bu yerlerden birine Hâmiye b. Sübey' b. Hashâs el-Esedî atılmıştı. Esedlerden bir kadın olan Tuleyha'nın validesi esir alındı. Müslüman olması teklif olundu. Fakat o İslamiyet'i kabul etmedi, bir şiir okuyarak kendi kendisini ateşe attı. Şiirin manası şu idi: "Ya Mevt! Hoş geldin! Başka bir çare-i necat bulmadığım için kendimi ona takdim ettim!"[313] [H].

§143. ([Vâkıdî] an Münzir b. Cehm). Müslümanlar düşman karargâhında pek çok miktarda esas-ı beytiye, deve, eşek

313 Hubeyş, yaprak, 28-34.
Not-1 [VIII/306] (A) Metinden anlaşıldığına göre, bidayette hikâye edilen şeylere rağmen (§109 ve not 1) galip Müslümanlar bazı üserâya karşı gayet şedid harekâtta bulundular. İhtimalki bunlar Müslümanlara karşı zulmetmiş olanlar ve esir düştükleri halde yeni hükümete ve İslamiyet'e tabii olmamakta ısrar gösterenler idi. Vâkıdî'nin şöyle bir hadisi mevcuttur: Tuleyha kaçarak kurtulduğu ve muharebe nihayet bulduğu zaman Müslümanlar bütün esirleri topladılar. Hâlid birtakım hendekler (ehâdîd) kazılmasını emretti. Bunları ne yapacağını sordular. Cevap verdi: "Üserâyı ateşte yakacağım." Bazıları böyle bir harekete itiraz etmek istediler. Fakat Hâlid ilave etti. "Ebû Bekir'in emri böyledir: Allah sana muzafferiyet bahşederse onları ateşte yak!"
(B) Ya'kûb b. Zeyd b. Talha hikâye ediyor: O zaman Hâlid üserâyı topladı. Ateşler yaktırdı. Üserâyı diri diri ateşe attı. Mamafih Fezârelerden hiç kimse yakılmamıştır. Ya'kûb, ulemadan birine sordu: "Neden Hâlid Tuleyha'nın kabilesi efradını diri diri ateşte yaktırdı?" -"Çünkü Hâlid bir nesî (Arap takvimine gün ilave [VIII/307] edenler) tarafından Tuleyha'nın bir sözünün nakledildiğini işitmişti. Bunda Peygamber'in aleyhinde tahkirat vardı. Bundan başka, Esedler irtidadda ısrar gösterdiler." (Hubeyş, yaprak, 34) [H].

ve silah buldular:[314] Hâlid, muzafferiyetten sonra, her tarafa müfrezeler göndererek mağlupların kaçmış bütün bârgîrlerini tutturdu. Sonra, düşman karargâhında bulduğu bütün ganaimi taksim ettirdi.[315] [H].

§144. ([Vâkıdî?] an es-Sülemî). Allah Buzâha'daki kimselerin başına o vakayı getirdikten sonra Hâlid b. Velîd, Taylara ait olan iki dağın (Decâ ile Selma) yanında tevakkuf etti. Orada Âmirlerle Gatafânlar kendisinin nezdine gelerek İslamiyet'i kabul ettiler ve menbaları ve arazileri için teminat aldılar. Mahcup olmuşlardı. Ciddi bir nedamet izhar ediyorlardı. Namaz kılmayı, zekât vermeyi vaat eylediler. Hâlid ile hususi bir ittifak ve muahede yaptılar. Bütün ailelerine sadakat ettireceklerini taahhüt eyliyorlardı.[316][H].

§145. (Vâkıdî'nin yahut Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin "Kitab"ından, an Yezîd b. Şerîk el-Fezârî an ederi Şerîk). Buzâha Muharebesi'nden sonra Hâlid b. Velîd, Esedlerle Gatafânları Halife Ebû Bekir'e bir hey'et-i murahhasa göndermeye icbar etti. Halife mağluplara pek ağır şerait koydu: Müslüman olacaklardı; diyet olarak her vefat eden Müslüman için adam başına yüz deve vereceklerdi. Ve bunların kırkı gebe olacaktı. Bütün silahlarını ve bârgîrlerini (kurâ') teslim edeceklerdi. Bütün bunları Ebû Bekir aldı, Halife Ömer zamanına kadar hıfzetti. Ömer, bunların Müslüman olduklarını görünce herşeyi kendilerine iade etmeye muvafakat gösterdi.[317] [H]. [VIII/308]

314 Not-1 [VIII/307] Beygirlerden bahsedilmesi şâyân-ı dikkattir. Aşağıda bu bahse avdet edeceğiz.

315 Hubeyş, yaprak, 34.

316 Hubeyş, 47.

317 Hubeyş, yaprak, 54.

Not-1 [VIII/308] (A) Bu hadis bizim için bir ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Âmir kabilelerinin tamamen silahları toplandığı ve mağlupların Ömer'in hilafetine gelinceye kadar zahiren bile İslamiyet'i kabul etmediklerini sarih surette görüyoruz. O zaman bile hakikaten Müslüman olmamış olmaları kabildir. Ömer artık onlardan bir korkusu kalmadığı için silahlarını iade etmiş olabilir. Diğer taraftan, Arabistan haricindeki büyük fütuhata devam için de yeni adamlara ihtiyaç vardı.

(B) Vâkıdî'nin diğer bir hadisi (an Îsâ b. Umeyle el-Fezârî an pederi Umeyle) Buzâha mağluplarının mensup oldukları kabilelerin tama-

[VIII/309] §146. (Seyf b. Ömer, Buzâha Muharebesi'nde hazır bulunanlardan birine müntehi olan isnad ile). Temin olunduğuna göre, Buzâha Muharebesi'nde Esedlerden hiçbir kadın Hâlid b. Velîd tarafından cebr ve şiddete maruz kalmamıştır. Çünkü Benî Esedlerin kadınları (ıyâlât) gayet iyi muhafaza olunmuşlardı. Mamafih Miskab ile Felc[318] arasında Kays b. Felclerle Vâsıtların kadınları vardı. Bunları galip Müslümanların elinden kurtarmak kabil olmadığı için bütün kabile mukabele bil-misil ve kadınlara tecavüz korkusuyla İslamiyet'i kabule müsaraat gösterdi.[319]

men silahları[nın] toplandığını teyit eder. Mamafih bu silah toplama ameliyesini Hâlid b. Velîd'in yapmış olduğu iddia olunuyor. Hâlid, silahlarının kâffesini teslim etmiş olan mağlupları serbest bıraktı. Vermeyenler bütün silahlarını teslim edinceye kadar esir tutuldular. Silahlarını verince hürriyetlerini iktisap ediyorlardı. Müsadere edilen silahlar sonraki muharebelerde Müslümanlar tarafından isti'mâl edildi ve sonra (Yemâme'den sonra?) tekrar Hâlid'e verildi. O da Medine'de Halife'ye yolladı (Hubeyş, yaprak, 47). [H].

318 Not-1 [VIII/309] (A) Miskab, Kûfe ile Mekke arasında doğru yol üzerinde bir mahal idi (Yâkût, 4. cilt, 414, satır 11-12. Ravi: Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed ez-Ezherî [vefatı: 370]. Diğer bir rivayete nazaran Yemâme ile Kûfe arasındaki yolun ismi idi (Bekrî, 507, satır 4-5).
(B) Felc hakkında meşkukiyet hüküm-fermadır. Ebû Mansûr el- Ezherî'ye göre [vefatı: 370] Basra'dan Yemâme'ye giden yolun ismi tarik-i Batn-ı Felc idi. Başkaları Basra ile Mekke yolunda Felcler ülkesinde Hamâ Dâriyye arasında, Hazn ile Sammân beyninde, Mekke'den on dört merhale mesafede bir vadi olduğunu söylüyorlar. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ [vefatı: 207-209] göre, Ruhayl ile Megâza arasında Dehna'nın başlangıcında bir mevki idi (Yâkût, 3. cilt, 910, satır 5-14). Bekrî, Basra ile Mekke yolunda, Hufeyr ile Zatüluşeyre arasında bulunduğunu, Benî Hâzinlerin ülkesinde bir menzil-i huccac olduğunu söylüyor. Felc de [VIII/310] kable'l-İslam Araplar arasında birçok muharebat vukua gelmiştir (Bekrî, 713-715).

319 Taberî, 1. cilt, 1897-1898.
Not-2 [VIII/310] (A) Esîr'e de bakınız, 2. cilt, satır 9 ve müteâkib. Burada denildiğine göre, Müslümanlar Buzâha Muharebesi'nde hiçbir kadın esir etmediler. Çünkü Tuleyha'nın taraftarları mağlup olur olmaz kadınlarını tecavüzden kurtarmak için Müslüman olmaya musaraat gösterdiler. Haldûn (2. cilt, zeyl, 701, satır 17), Esedî kadınlarından hiçbirinin Müslümanların eline düşmediğini söylüyor. Çünkü erkekler onları Kalelere (hasûn) kapamışlar ve Müslümanlar kadınları esir almaya vakit bulamadan Müslüman olmuşlardı.
(B) Buzâha Muharebesi'nden sonra Tuleyha'nın ahvali hakkında âtîdeki malumata malik bulunuyoruz: (Seyf b. Ömer an Ebî Ya'kûb Sa'îd

§147. Belâzurî'ye göre (bilâ isnad), Buzâha Muharebesi'nden sonra Hâlid b. Velîd firarileri takip etmiş ve Ramman el-Ebâneyn'e[320] kaçmış olanlardan çoğunu orada yakalamıştır. Bunlar Müslüman kumandanına hiç mukavemet göstermediler ve hep Müslüman oldular.[321]

§148. (Havşeb b. Bişrr el-Fezârî an pederi). Buzâha'da (Hâlid'e karşı) harp eden mürtet Araplardan bazıları Halife Ebû Bekir'e arz-ı biat ve tazim için Medine'ye geldiler. Ebû Bekir, onların maiyyetindeki askere iltihak etmelerini şart koydu: [VIII/312] Bundan başka, muvasalatlarını Hâlid'in bildirdiği kimselerin kâffesine masuniyet bahşetti. Vâkıdî diyor ki: Mu'âz b. Mu-

b. Ubeyd) Tuleyha Nak'a'da Kelblerin yanına kaçtı. Ebû Bekir'in vefatına kadar orada kaldı. Hezimetinden biraz sonra Esedlerin, Gatafânların, Âmir (b. Sa'sa', Hevâzin) lerin de Müslüman oldukları haberini aldığı vakit Müslüman olmuştu. Tuleyha, Ebû Bekir'in vefatından evvel Mekke'de küçük haccı (umre) ifaya hazırlandı. Medine havâlîsinden geçtiği sırada mevcudiyetini halifeye haber verenler oldu. Ebû Bekir bu muhbire âlicenâbane cevap verdi: "Ona ne yapayım! Bırakınız gitsin! Allah kendisini İslamiyet'e sevk etti!" Tuleyha, bundan dolayı, hiç iz'âc edilmeksizin haccedebildi. Sonra Irak'ta, İranilere karşı Nihavent Muharebesi'nde yararlıklar gösterdi. Ömer halife intihab edildiği vakit gidip ona biat ve arz-ı hürmet etti. Halife haşin bir surette şu sözleri söyledi: "Sen Ukkâşe'nin ve Sâbit'in katilisin. Vallahi, seni hiçbir zaman sevmeyeceğim!" Tuleyha şu cevabı verdi: "Ya Emiru'l-Müminin! İki kişiye ehemmiyet verme. Cenab-ı Hak onları benim vasıtam ile birçok nimetlere gark etti. Hâlbuki ben onların elinden mahvolmuş değilim!" Bunun üzerine halife [VIII/311] sordu: " Senin kâhinliğinden ne kaldı?" Tuleyha cevap verdi: "Bir iki nefes!" Sonra kabilesinin yanına döndü, Irak'a hicret edinceye kadar orada kaldı (Taberî, 1. cilt, 1898).

Bakınız, Esîr, 2. cilt, 264; Belâzurî, 96-97 bu muhavereyi başka suretle hikâye eder, Yâkût, 1. cilt, 602, satır 3 ve müteâkib, Suriye'de Benî Cufne yahut Gassânîlerin yanında Ecnadeyn Muharebesi'ne kadar kaldığını söylüyor. Beyhakî, *Mehâsin*, 34, satır 4-5.

320 Not-1 [VIII/311] (A) Yâkût'a göre Ramman Tayların ülkesinde, Selma Dağı'nın garbında bir dağ idi. İçinde aslanlar bulunan çalılıklar orada çoktu (Yâkût, 2. cilt, 815, satır 5-7; Bekrî, 412, satır 4-5).

(B) Ebâneyn yahut Ebânân, Asma'î'ye [vefatı: 216] göre Vadi er-Rumma iki dağ arasında bir nokta idi. Bu dağların biri Fezârelere ait olan Ebânü'l-Ebyad, diğeri Benî Esedlere ait olan Ebânü'l-Esved idi. Aralarındaki mesafe üç mildi (Yâkût, 1. cilt, 75, satır 20 ve müteâkib, Bekrî, 63, satır 17 ve müteâkib).

321 Belâzurî, 97, satır 5.

hammed el-Ensârî'ye bu vakayı hikâye ettiğim zaman şu cevabı verdi: Bana Ebû Bekir Abdullâh b. Cüheym(?) hikâye etti: Hâlid ile birleşen bu adamlar Müslümanlar için bir felaket teşkil ettiler. Çünkü Yemâme Muharebesi'nde Müslümanlar tarafında harp ederken üç defa kaçtılar.[322] [H].

§149. (Vâkıdî.) Buzâha Muharebesi'nden sonra Hâlid b. Velîd, irtidat etmiş olan muhtelif kabilelere karşı müfrezeler gönderdi. Mamafih bu Araplar, Buzâha muzafferiyetini haber alır almaz ibtida kendileri İslamiyet aşkıyla ve kılıç korkusuyla Hâlid'in huzuruna geldiler. Tam Hâlid'in ordusuyla karşılaştıkları sırada tekrar İslamiyet'e rücu tasavvurunda bulunduklarını beyan ettiler. Bazıları ise vergileri sırf haset yüzünden vermediklerini söylediler ve Hâlid'i mallarından istediği kadarını almaya davet ettiler. Başkaları da Hâlid'e müracaat ederek Müslüman oldular. Bunların yerlerine daha hiçbir Müslüman askeri gitmemişti. Birtakım Araplar ise hiç Hâlid'e gelmeden doğrudan doğruya (Medine'ye) Ebû Bekir'e müracaatta bulundular.[323] [H].

[VIII/313]

Hevazin'in İtaatı

Benî Âmir b. Sa'sa'ların (Hevâzin) Arz-ı İnkıyadı *{Boyun Eğmesi}* (Belâzurî'nin Rivayeti)

§150. **(A)** (Belâzurî, bilâ isnad). Buzâha Muharebesi'nin hemen akabinde Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs'ın biraderi olup Habeş'e hicret eden eski Müslümanlar meyanına dâhil Hişâm b. Âs b. Vâil es-Sehmî'yi Benî Âmir b. Sa'sa'aların nezdine gönderdi. Bunlar (müselllah bir müfreze ile mi?), onun muvasalatını görünce hiç mukavemet göstermediler, derhal Müslüman olduklarını beyan ile tekrar ezan okumaya başladılar: Bunun üzerine Hişâm, Hâlid b. Velîd'in nezdine döndü.[324]

(B) Diğer menâbi'e nazaran (Belâzurî, 98, satır 63) bu küçük hey'et-i seferiyyeye bizzat Hâlid kumanda ediyordu. Bu

322 Hubeyş, yaprak, 87.
323 Hubeyş, yaprak, 7-34.
324 Belâzurî, 97, satır 6 ve mütâkib.

esnada, Tuleyha'nın müttefiklerinden biri olan Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî ele geçirildi.[325]

Benî Âmir b. Sa'sa'aların Arz-ı İnkıyadı (Seyf'in Rivayeti)

§151. Benî Ka'b ve Benî Kilâblar'ın (Benî Âmir b. Sa'sa'a- [VIII/314]
ların, Hevâzin, iki mühim şa'bı) iki Mudarî kabilesi Peygamber'in vefatında meşkûk vaziyet almışlardı. Bundan başka yerde de bahsetmiştik.[326] Şimdi Seyf b. Ömer'in (an Sehl b. Yûsuf) bir hadisinde başka tafsilata da tesadüf ediyoruz: Benî Kilâbların reisi Alkame b. Ulâse daha Peygamber zamanında, Tâif'in fethinden sonra[327] irtidat etmiş ve Muhammed'den kurtulmak için Suriye'ye iltica eylemişti. Peygamber vefat edince Alkame alelacele kabilesi nezdine döndü. Fakat onları müterreddid buldu. Çünkü hepsi başka tarafta bütün Müslümanların başına geçmiş olan Hâlid b. Velîd ile Tuleyha'nın kumandası altındaki asiler arasında cereyan eden muharebenin neticesini bekliyorlardı (§92). Benî âmirlerin diğer şa'bı, Beni Ka'blar da Kurre b. Hübeyre'nin kumandası altında müterreddid bir vaziyette idiler. Ne karar vereceklerini bilemiyorlardı. Mamafih, bu sırada Hâlid, Buzâha'da Tuleyha'yı mağlup edi-

325 §93-103, 154 ve müteâkib.
Not-1 [VIII/313] (Vâkıdî) Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî'ye ait vakada menbalar müttefik değildirler: Bazıları Ebû Bekir'in yanına kaçarak onun huzurunda Müslüman olduğunu söylüyorlar. Bazıları ise Hâlid'in süvarileri tarafından ihata edilerek Müslüman kumandanına getirildiğini iddia ediyorlar. Bazıları ise Hâlid'in nezdine bizzat geldiği kanaatindedirler. Aynı zamanda Benî Âmir (b. Sa'sa'a)lar da Hâlid'e müracaatla etrafında toplandılar. Vâkıdî diyor ki: "Bu, benim fikrime göre en doğru rivayettir" (Hubeyş, yaprak, 27). [H].

326 §87-88, 101.

327 Not-1 [VIII/315] (A) Mamafih, Alkame'nin İslamiyet'i kabul etmemek, Müslüman olmak mecburiyetinde kalmamak için Arabistan'dan harice kaçmış olması da muhtemeldir.
(B) İhtimalki daha doğru olan diğer bir hadise göre, Alkame b. Ulâse, Halife Ömer zamanına kadar müşrik ve İslamiyet'e düşman bir halde kaldı. Ancak Halife Ömer zamanında Müslüman oldu ve tekrar zevcelerine kavuştu. Onlar Ebû Bekir tarafından Tevkif ve Alkame'nin muhalefetinde bulunduğu müddet zarfında hep Medine'de hapsolmuşlardı (Hubeyş, yaprak, 47). [H].

yor ve tâli' Müslümanlara tebessüm etmeye başlıyordu. Bunun üzerine Ebû Bekir şiddetle hareket etmeye karar verdi. Ka'kâ' b. Amr'ı[328] Alkame b. Ulâse'nin karargâhına hücuma gönderdi. Müslümanlar bârgîrler üzerinde ilerleyerek birdenbire Alkame b. Ulâse'nin karargâhını bastılar; kadınlarını,
[VIII/315] oğullarını esir aldılar. Bunlar Ebû Bekir'in huzuruna getirildikleri vakit Alkame'nin yaptıklarından mesul olmadıklarını söylediler. Ebû Bekir bunların mütalaalarını kabul ederek onları Alkame'nin ihtidasını temin etmek üzere bir vasıta olarak kullandı. Filhakika Alkame biraz sonra ihtida etti. Ebû Bekir, mazisini affederek ona hüsn-i kabul gösterdi.[329]

[VIII/316] §152. **(A)** (Seyf b. Ömer an Ebû Damre an İbn Sîrîn). Buzâha zaferinden sonra, Müslümanların galebesinden korkan Benî Âmirler, Esedlerin, Gatafânların ve Tayların kabul etmiş oldukları şerait dairesinde Hâlid b. Velîd'e sadakat yemini etmeye musaraat gösterdiler. Artık faikiyyet-i katiyyesinden emin bulunan Hâlid b. Velîd evvelce kabileler (Esed, Gatafân, Hevâzin, Süleym ve Tay) isyanı esnasında Müslümanları katl-i işkence vesaire ile müttehim bulunan Arapları teslim etmeden evvel dehalet ve inkıyadı kabul etmeyeceğini ilan etti. Mücrimler Hâlid'e teslim edildiler. Hâlid, çölde cari olan kadim kısas kanunu mucibince hepsini Müslümanlara yapmış oldukları muameleye tabi tuttu. Bu suretle kimisi canlı canlı ateşe atıldı, kimisi taş ile ezildi yahut oklarla itlaf olundu. Yahut kayalardan aşağı atıldı yahut kuyularda boğuldu. Sonra Benî Ka'b (Benî Âmir b. Sa'sa'aların bir şa'bı)ların reisi Kurre b. Hübeyre'yi de tevkif ettirerek başka üserâ ile birlikte sıkı

328 Not-2 [VIII/315] Bu Temîmî'nin ismi bana tamamen Seyf b. Ömer'in muhayyilesinden çıkmış gibi görünüyor. Çünkü yine Seyf'in verdiği sair malumattan (§164, not 1 ve Taberî, 1. cilt, 1913, satır 6 ve 9) aşikâr surette görülüyor ki Ka'kâ' b. Amr o zaman nebiyye-i kâzibe Secâh'ın yanında Temîm ülkesinde bulunuyordu. İslamiyet'e hiç hidmet etmiyordu. Ka'kâ' b. Amr, sair fıkralarda da göreceğimiz veçhile, Seyf b. Ömer'in pek sevdiği kahramanlardan biridir.

329 Taberî, 1. cilt, 1899-1900.
Not-3 [VIII/315] Bakınız, Eâgnî, 18. cilt, 57, satır 26 ve müteâkib; Esîr, 2. cilt, 265-266; Haldûn, 2. cilt, zeyl, 71.

sıkı birbirlerine bağlı oldukları halde Medine'de Halife Ebû Bekir'e gönderdi. Aynı zamanda mücrimlere karşı tatbik edilen cezaya dair de bir rapor yolladı.[330]

(B) (Seyf b. Ömer, isnad yukarı[da]ki gibi). Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'e verdiği cevapta yaptığı şeylerin kâffesini tasvip [VIII/317] etti ve tarik-i hakta ve İslamiyet davasında müdafaada sebat etmesi için teşvikatta bulundu. Hâlid b. Velîd, Halife'nin tasvibine nail olduktan sonra, bir ay Buzâha'da kaldı. Bu sırada memleketi taht-ı inkıyada almak ve Müslümanlara teaddiyatlarıyla kesb-i şöhret etmiş olanları ele geçirmek için her tarafa müfrezeler gönderdi. Aynı şiddetli cezalara devam etti. Müslümanları öldürmüş olanların kâffesi bilâ merhamet, aynı tarzda katlolundu (Taberî, 1. cilt, 1900-1901).[331]

§153. (Vâkıdî an Îsâ b. Umeyle an pederi Umeyle). Buzâha Muharebesi'nden sonra Benî Âmir (b. Sa'sa'a)lar Hâlid'in nezdine geldiler. Bu Araplar Taylar gibi (aynen! §87, 88, 90, not 1, 91, 130. fıkralara bakınız) irtidat etmemişler, bir ayakları ileride bir ayakları arkada kalmışlardı. Hâlid bunları görünce sordu: "Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî nerede?" Hazirundan biri: "Buradayım!" cevabını verdi: Hâlid emretti: "Bunu yakalayınız ve başını kesiniz. Sen, ey Kurre, Amr b. Âs'a o meşhur sözleri söyledin (§93-103. fıkralara bakınız): Müslümanların hezimetini istedin, kabileni topladın, (bu maksatla) onlar seni reis intihab ettiler. Evvelce kimse sana itaat etmemişti!" Kurre cevap verdi: "Söylediklerime Amr b. Âs şahittir." "Evet, Amr [VIII/318] b. Âs şahittir. Zaten sözlerini Ebû Bekir'e nakleden odur!"[332] [H]. Aşağı[da]ki fıkraya bakınız.

Halife Ebû Bekir'in Asi Rüesâ Uyeyne ile Kurre'ye Yaptığı Muamele

§154. (İbn İshâk, bilâ isnad). Benî Âmirlerin inkıyadından sonra[333] Hâlid b. Velîd, Medine'ye Halife Ebû Bekir'e iki mür-

330 Taberî, 1. cilt, 1900.
331 Not-1 [VIII/317] Esîr'e de bakınız, 2. cilt, 266.
332 Hubeyş, yaprak, 37.
333 §150 ve müteâkib.

tet Uyeyne b. Hısn el-Feârî ile Kurre b. Hübeyreel-Âmirî'yi[334] gönderdi. Bunlar ip ile güzelce bağlanmıştı. Halife'nin huzuruna çıkarıldığı zaman Kurre daima iyi bir Müslüman kalmış olduğunu iddia etti ve bunu teyiden, Amr b. Âs'ın kendi lehinde şehadet edebileceğini söyledi. Ebû Bekir derhal Amr'ı çağırdı. Amr, Kurre b. Hübeyre'nin önünde, kendisiyle Kurre arasında cereyan etmiş olan vakayı doğruca anlattı.[335] Vergi münasebetiyle cereyan eden muhaverelerini hikâyeye sıra geldiği zaman Kurre telaş ederek durmasını rica etti: "Kâfi! Kâfi! Allah sana acısın!" Mamafih Amr susmadı, aralarında konuşulmuş olan şeylerin kâffesini haber verdi, Kurre'nin ikiyüzlü hareketini meydana çıkardı. Fakat Ebû Bekir, asinin hilekârlığının sübut bulmasından istifade etmek istemeyerek onu affetti, hayatını ve hürriyetini bağışladı.[336]

§155. (İbn İshâk an Muhammed b. Talha an Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe an ra'yi'l-ayn müşahede eden bir zat). Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Buzâha Muharebesi'nde esir edilince gayet hacalet-engîz bir tarzda, iki kolu omzuna bağlı olduğu halde Medine'ye götürüldü. Kendisine refakat eden gençler (gulam), yürütmek için mızraklarının ucuyla dürtüyorlar ve aynı zamanda azarlıyorlardı: "Müslüman olduktan sonra irtidat etmedin mi?" Uyeyne bu muahezata hakiki bir çöl Arabının hayâsızlığı ile cevap veriyordu: "Vallahi! Ben hiçbir zaman Allah'a inanmadım!" Ebû Bekir bunu da affetti.[337]

§156. ([Vâkıdî?] an Abdullâh b. Abbâs). Âmir b. Sa'sa'alar Hâlid b. Velîd'in etrafında toplandıkları ve Allah'a ve Resu-

334 Not-1 [VIII/319] Uyeyne b. Hısn, Buzâha Muharebesi'nde esir düşmüştü (Belâzurî, 96, satır 12). Kurre b. Hübeyre, Hişam b. Âs'ın Benî Âmir b. Sa'sa'alara karşı vuku bulan seferi esnasında ele geçirilmişti (Belâzurî, 97, satır 9, §152 (1)). Bundan yukarıda bahsetmiştik (§150). Kurre sadaka vergisinin tesviyesini kesmiş ve Buzâha Muharebesi'nden evvel Tuleyha'ya muavenette bulunmuştu. Hişâm onu Hâlid'in karargâhına götürdü, o da Medine'ye gönderdi.

335 §93, 103.

336 Taberî, 1. cilt, 1896.

337 Taberî, 1. cilt, 1897; bakınız, Esîr, 2. cilt, 265, satır 3 ve müteâkib; Belâzurî, 96, satır 12 ve müteâkib, Ya'kûbî, 2. cilt, 145, satır 8 ve müteâkib.

lüne inandıklarına, namaz kılacaklarına, zekât verecekleri- [VIII/320]
ne yemin ettikleri zaman Hâlid, Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ile Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî'yi sıkı sıkıya bağlattı ve birlikte Medine'ye götürdü. İbn Abbâs hikâye ediyor: "Ben Uyeyne'yi kolları boynuna bağlı gördüm. Medine çocukları hurma yapraklarıyla kendisini dövüyorlar ve haykırıyorlardı: Ya Allah'ın düşmanı, sen Allah'a inandıktan sonra onu inkâr ettin!" Uyeyne cevap veriyordu: "Fakat ben hiçbir zaman ona inanmadım!" Abdullah b. Mes'ûd da Uyeyne'yi ta'yîb etti. Fakat Uyeyne şu cevabı verdi: "Böyle müşkil bir mevkide bulunmamış olsaydım bana bu tarzda söz söylemeye cesaret edemezdin!" Bunun üzerine İbn Mes'ûd artık başka bir şey söylemedi. Kurre b. Hübeyre, Halife Ebû Bekir'in nezdine götürüldüğü zaman Ebû Bekir'e kendi hakkında Amr b. Âs'tan malumat alınmasını rica etti: "Çünkü ben kâfir olmadım! Umman'dan geldiği zaman yüz kişi ile kendisine refakat ederek onu himaye ettim. Kendisine ikram eyledim ve âli-cenâbâne mihman-nüvâzlıkta bulundum." Bunun üzerine Ebû Bekir, Amr b. Âs'ı isticvab etti. O, Kurre'nin sözlerini tasdik ile beraber Kurre'nin kendisine söylemiş olduğu müfsidâne sözleri de bildirdi. Kurre bunlara karşı itiraz etti. Ebû Bekir bunlara ehemmiyet vermeyerek her iki reisi de affeyledi.[338][H].

İsyanların Bastırılması [VIII/321]

Merkezî Arabistan'daki Sair Asilerin Dağıtılması

§157. Belâzurî'de Bûzâha Muharebesi'nden sonra Müslümanların Hâlid b. Velîd'in kumandası altında bazı muharebeler kazandıklarını görüyoruz. Müslüman kumandanı her şeyden evvel Esedlerden, Gatafânlardan vesaireden mürekkeb bir kümeye hücum etti. Bunlar Gamre'de Hârice b. Hısn b. Huzeyfe'nin kumandası altında toplanmışlardı.[339] Bazıları bunların muhtelif bedevi Araplardan mürekkeb âdi bir kalabalık olduklarını, hepsinin muhtelif reisler idaresi altında bulunduklarını söylüyorlar. Asiler mağlup ve katledildiler. Hâlid

338 Hubeyş, yaprak, 44.
339 §129. fıkraya bakınız.

b. Velîd, Gamre'den sonra Cevvü'l-Kurâkır'a[340] yahut diğer bir rivayete göre, Nukre'ye[341] doğru yürüdü. Benî Süleymlerden birçok kişi burada Ebû Şecere Amr b. Abdiluzza es-Sülemî'nin riyaseti altında ictima etmişlerdi. Bunun validesi şair Hansâ idi (§95). Muharebe şedid oldu. Müsademede birçok Müslüman vefat etti. Fakat nihayet asiler perişan edildiler. Hâlid intikam almak için, ele geçirdiği mürtetleri ateşte yaktı. Medine'de bazıları Hâlid'in zalimane hareketine karşı itiraz ettilerse de Halife cevaben dedi ki: "Allah'ın kâfirlere karşı çektiği bir kılıcı kınına koymak istemem!"[342]

Ümmü Zeml'in İsyanı

§158. (Seyf b. Ömer an Sehl b. Yûsuf ve an Ebû Ya'kûb). Daha Muhammed zamanında iken zikri geçmiş olan[343] meşhur Ümmü Kırfe bt. Rebî'a, kocası Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr'den on iki çocuk doğurmuştu. Erkek olanlardan biri Hakeme, Uyeyne b. Hısn'ın Medine civarlarına tecavüz ettiği günde[344] Ebû [VIII/323] Katade tarafından öldürülmüştü. Rivayet olunduğuna göre kızlardan Ümmü Zeml Selmâ bt. Mâlik b. Huzeyfe, Ümmü Kırfe'nin bu seferinde ele geçirilmiş, hisse-i ganimet olarak

340 Not-1 [VIII/322] De Geoje (Belâzurî, 97, not) bu ismi Cevvü'l-Muramir diye tashih ediyor, Nukre, Gargara ve Gamr hakkında Bekrî'nin söylediği sözlere istinad eyliyor.

341 Not-2 [VIII/322] (A) Gamr, Benî Esedlerin bir menbaı idi (Yâkût, 3. cilt, 812, satır 20-21; 814, satır 9-10). Gamr, Arabistan'da pek çok tesadüf edilen bir isimdir. Çünkü suların (yağmurdan sonra) kesretle birikerek sahrayı tevsî' ettikleri yere denir. Beni Zübyânların arazisinde de bir Gamr vardı (Bekrî, 696, satır 22). Başka bir tarafta da Gamr'ın, "Esedlerin bir şa'bı olan Benî Muhâşinlere ait uzun ve kırmızı bir dağ" olduğu söyleniyor (Bekrî, 718, satır 12).
(B) Cevvü'l- Muramir (Cevv, bedevilerin istimaline göre vadilerin genişlediği yerdir) ile Cevvü'l-Usâl -ki ikisine birden Cavvân derler. Dağlarla muhat *{çevrilmiş}* vâsi' iki arazi idi (Gâyitân). Benî Abslerin ülkesinde kâin bulunuyorlardı (Yâkût, 2. cilt, 161, satır 12-13). Bekrî'ye nazaran Esedlerin ülkesinde idi (255, satır 6-7).
(C) Yâkût'ta fıkranın zikri geçmez. Fakat Bekrî (588, satır 14 ve müteâkib), Benî Abslerin ülkesinde madenlik bir yer olduğunu söyler.

342 Belâzurî, 97-98.

343 6. sene, §18.

344 6. sene §3.

Âişe'ye isabet etmişti. Âişe onu azat etti ve yanında alıkoydu. Bir gün Peygamber bütün kadınlarının bir arada bulundukları odaya girdiği zaman dedi ki: "İçinizde biri var ki Hav'eb'in köpeklerini (Kilâb, Ümmü Zeml'in kabilesi) havlatacaktır!" Peygamber'in bu sözleri tamamen doğru çıktı. Kabilesi nezdine avdet etmiş olan Ümmü Zeml Selmâ, kabilelerin umumi isyanı zuhur ettiği vakit, Ümmü Kırfe'nin misalini takip ile memleketinin Araplarını ifsada başladı. Validesinin beğendiği deveye binip müşrikleri Müslümanlara karşı tahrik ediyordu. Zafâr ile Hav'eb arasında birçok kişi onun etrafına toplandı. Hâlid b. Velîd büyük Bûzâha Muharebesi'nde Gatafânlara ve müttefiklerine galebe çaldığı vakit, haris-i câh *{makam, mevki düşkünü}* kadının etrafında firarilerden, memleketin her tarafından ve civar kabilelerden gelmiş maceraperestlerden mürekkeb büyük bir kalabalık vücut bulmuştu. Kadının azmi ve metaneti, cüreti birçok Arabı kendisine celp ediyordu. Çok geçmeden Hav'eb'de Müslümanlara düşman kimselerden mürekkeb o kadar mühim bir kuvvet birikti ki Hâlid bundan endişe etmeye başladı. Hareketi tevsî' etmeye ve tehlikeli bir [VIII/324] şekil almaya vakit kalmadan bu yeni düşman nüvesini ezmeye karar verdi. Ümmü Zeml'in etrafına şuradan buradan toplanmış olan bu adi adamlar Hâlid'e son derecede şedid bir mukavemet ibraz ettiler. Pek kanlı bir müsademe vukua geldi. Cesur kadın devesi üstünde harbe karışarak taraftarlarını teşcî' ediyordu. Hâlid, düşmanın mukavemet-i anûdânesini kırmak için, Ümmü Zeml'in devesini ilk vuran adama yüz deve vadetmeye mecbur oldu. Ümmü Zeml'in etrafında yüz kişiden ziyade terk-i hayat etti. Ancak Müslüman süvarisi deveye kadar sokulabilerek bunun bacaklarını kestikleri ve Ümmü Zeml'i hayvanlarıyla beraber yere düşürdüğü sırada öldürdükleri zaman merkezdeki düşmanın mukavemeti kırılabildi. Ümmü Zeml'e karşı ihraz edilen galebe haberi Halife Ebû Bekir'e Medine'ye Kurre b. Hübeyre'nin muvasalatından takriben yirmi gün sonra yetişmiştir (§154).[345]

345 Taberî, 1. cilt, 1901-1903.

Fuc'at'in Katli

Merkezî Arabistan'daki İsyanın Daha Ehemmiyetsiz Hâdisâtı; Fuc'at'in Katli

§159. **(A)** (Seyf b. Ömer an Sehl b. Yûsuf ve an Ebû Ya'kûb). (İsyanın bidayetinde) Medine'ye Süleymler kabilesinden Fuc'at İyâs b. Abdillâh b. Abdiyelil es-Sülemî namında biri gelerek asilere ve mürtetlere hücum etmek için kendisine silah ve vesait verilmesini Halife Ebû Bekir'den istedi. Ebû Bekir bunda bir hile bulunduğunu aklına getirmeyerek Fuc'at'a ihtiyacı olan şeylerin kâffesini verdi. Derhal memleketine avdet eden Sülemî, müşriklere ve mürtetlere karşı harp edecek yerde eşkıyalığa başladı hem Müslümanlara hem müşriklere hücum etti, mallarını aldı. Fakat bilhassa Müslümanlara düşmanlık ediyordu. Başlıca karargâhını Civa'da[346] tesis etti. Vekil ve yardımcı olarak Benî Şüreydlerden Necibe b. Ebi'l-Meysâ namında birini buldu. Sonra akınlarını Süleymlere, Hevâ-

[VIII/326]

Not-1 [VIII/324] Bakınız, Esîr, 2. cilt, 266, satır 12 ve müteâkib; Haldûn, 2. cilt, zeyl, 71-72; Yâkût, 2. cilt, 353, satır 8 ve müteâkib. Mamafih bunların hepsi Seyf'ten istiare ederler. (Buzâha'dan sonra) [Ümmü Zeml(?)] Selmâ bt. Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr -ki Ümmü Kırfe'nin kızıdır- Gatafânların başına geçti ve Zafâr ile Hav'eb (aynen) arasında karargâh kurdu. Hâlid ona hücum ederek taraftarlarından yüz kişi ile birlikte itlaf etti. Selmâ, Âişe'nin cariyesi olup onun tarafından azat edilmişti (Furât, yaprak, 172).

[VIII/325] Aşağıda daha iyi göreceğimiz veçhile durup dururken birtakım muharebeler, kumandanlar, muzafferiyetler icat eden böyle bir menbaın kıymeti bu hikâyeye hakiki bir kıymet-i tarihiyye atf ettirmeye müsait değildir, aşağıda hikâye edeceğimiz 36. senedeki Cemel Muharebesi'ne pek benziyor. Belâzurî de dâhil olmak üzere sair en iyi menbaların kâffesinin sükûtu pek şâyân-ı dikkattir. İhtimalki Seyf, Belâzurî tarafından zikredilen harekât-ı askeriyeden birine ait küçücük bir vakayı bir roman gibi söyleyip bu muharebeyi meydana çıkarmıştır.

346 Not-1 [VIII/327] Yâkût (2. cilt, 135, satır 17) bir Civa'dan bahseder ki bu Abslerin yahut Esedlerin ülkesinde, Adene'nin aşağı kısımlarında (Esafîl-i Adene) bir vadidir. Diğer bir Civa da Cennabların bir su menbaı idi. Yâkût, bu mevkilerden birinde Hâlid b. Velîd'in Gatafânlarla Hevâzinlerden mürekkeb bir kuvveti perişan ettiğini söylüyor (2. cilt, 136, satır 6). Umumiyetle, yukarı[da]ki fıkraların muhteviyatından şu anlaşılıyor ki Buzâha'dan sonraki vakâyı'-ı askeriyye hakkındaki haberler pek karışık ve mütenakızdır.

zinlere ve Âmir (b. Sa'sa'a)lara kadar teşmil etti. Ebû Bekir buna karşı iki hey'et-i seferiyye göndermeye mecbur oldu. Biri Târık b. Hâciz'in (§96), diğeri Abdullâh b. Kays el-Câsî'nin kumandası altında idi. İki kumandan, kuvvetlerini birleştirerek mürtede Civa'daki karargâhında hücum ettiler. Şiddetli bir muharebeden sonra mağlup eylediler. Muavini Necibe b. Meysâ'yı öldürdüler. Fuc'at kaçtığı sırada arkasından yetişerek yakaladılar. Medine'ye getirildi. Ebû Bekir, diri diri ateşe atılması için emir verdi. Bu hükmü derhal mevki-i icraya konuldu. İp ile sıkıca bağlanan Fuc'at Medine musallasında alevli odunlar içine atıldı.[347]

(B) Yine Taberî tarafından kaydedilen (1. cilt, 1903-1904) İbn İshâk'ın rivayeti (an Abdullâh b. Ebî Bekir) Seyf'in hikâyesini her noktada teyit eder. Yalnız iki hey'et-i seferiyyeden değil, bir heyetten bahseyler. Abdullah b. Kays el-Câsî'yi meskût geçer. İbn İshâk, hükmün musallada değil Medine'de Bakî' Mezarlığı'nda mevki-i icraya konulduğunu söylüyor ki bu bana daha muhtemel görünüyor.

(C) Bazılarına göre Fu'cat'ı tutanın Ma'n b. Hâciz olduğunu söylüyor; Şücâ' b. Varaka namında bir Esedî'den bahseyler. [VIII/327] Ebû Bekir bunu da diri diri ateşlere yakmış. Fakat metin orada noksandır. Vakanın tafsilatı ve bu müthiş cezanın sebepleri bilinmiyor.[348]

(D) Vâkıdî'nin bir hadisinde (an Abdullâh b. Hâris b. Fudayl İbnü'l-Hatmî an pederi an Süfyân b. Ebi'l-'Avcâ' es-Sülemî) Tureyfe'nin Fuc'at ile beraber daha başka on Sülemî'yi de bağlı olarak gönderdiği ve Benî Cüşemlerin (Ensâr) asiyi diri diri yaktıkları söyleniyor. [H].[349]

347 Taberî, 1. cilt, 1903.

348 Bakınız, Esîr, 2. cilt, 266, satır 19; Belâzurî, 98; Haldûn, 2. cilt, zeyl, 72; Ya'kûbî, 2. cilt, 152, satır 9.

349 Hubeyş, yaprak, 217.

Not-2 [VIII/327] Zeyd b. Eslem'in bir hadisine göre, Süleymler arasındaki isyanın tenkili Hâlid b. Velîd tarafından vuku'a gelmiştir. Civa galibiyetinin şerefi ona aittir (Hubeyş, yaprak, 224). Ebû Şecere'nin şirinden de böyle anlaşılıyor (§95. fıkra). Bu haber doğru ise vaka, Buzâha Mu-

Secah

Nebiyye-i Kâzib Secâh (Medine Mektebinin Rivayeti)

§160. Nebiyye-i Secâh'ın şeceresi[nin] ne olduğu muhakkak surette malum değildir. Bazıları tam ismini şu suretle kaydederler: Ümmü Sâdır Secâh bt. Evs b. Hık b. Üsâme b. Guneyz b. Yerbû' b. Hanzala b. Mâlik b. Zeydimenât b. Temîm. Bazıları ise isminin: Secâh bt. Hâris b. Ugfan b. Süveyd b. Hâlid b. Üsâme olduğu iddiasındadırlar. Kendisi Peygamberlik iddiasında bulundu (tenebbet) ve kehânete başladı (tekahhanet).[350] Beni Temîmlerin bir kısmını ve Tayları Benî Tağliblerin bir kısmını arkası sıra sürükledi. Bir gün, müsecca' sözlerle (seceat) bulutların ilahının (Rabbü's-Sihab) onlara Benî Ribâb (Temîmlerin bir şa'bı)lara hücum etmelerini emretmekte olduğunu söyledi. Secâh'ın taraftarları Ribâblara hücum ettilerse de mağlup oldular. Başka hiç kimse ona karşı harp etmedi. Secâh, Yemâme'ye hicret etti. Hacer'de yalancı Peygamber Müseylime ile bileşti ve onunla evlendi. Kendi dinini Müseylime'nin diniyle birleştirdi, ikisinden bir din yaptı-
[VIII/329] lar. Müseylime katledildiği zaman Secâh, kardeşlerinin nezdine döndü, onların yanında vefat etti. Mamafih İbnü'l-Kelbî Secâh'ın Müslüman olduğunu ve sonra Basra'ya hicret ettiğini, iyi bir Müslüman gibi hareket eylediğini söylüyor. Abdula'lâ b. Hammâd en Narsî'ye nazaran Secâh vefat ettiği zaman cenaze namazını Semüre b. Cündeb el-Fezârî kıldırmıştır. O zaman Muâviye tarafından Basra valisi bulunuyordu. Bu, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın Basra valiliğine gelmesinden evveldi. Yine

harebesi'nden sonra cereyan etmek lazım gelir. Hadiste Yemâme'den sonra deniliyor. Fakat bunun bir hata olduğu muhakkaktır. Hâlid b. Velîd'in [VIII/328] birçok Sülemî'yi bir mahall-i mahsusta toplayarak (hurma yapraklarından yapılmış bir yer mi?) diri diri yakmış olduğuna dair haberler de vardır. (Hubeyş, yaprak, 236) burada, diri diri yakılan Süleymlerden bazılarının isimleri bile görülüyor: Hübeyre b. Mirdâs, Sürâka b. Mirdâs [Şaire Hansâ'nın oğulları mı? Egânî'ye bakınız, 13. cilt, satır 5], Hamîse b. Dinâr, ilâ âhir.)

350 Not-1 [VIII/329] Secâh'ın Hristiyan olduğu iddia ediliyor. Hristiyanlığı Tağliblerden öğrenmiş (Haldûn, 2. cilt, zeyl, 73, satır 4). Mîrhând'a da bakınız, 2. cilt, 251, satır 4-5).

İbnü't-Talebî'den öğrendiğimize nazaran, Secâh'ın Canabe b. Tarık b. Amr b. Havt er-Riyahi namında bir müezzini vardı. Diğerleri bu müezzinin adı[nın] Şebes b. Rib'î er-Riyâs olduğunu söylüyorlar.[351]

§161. Belâzurî'nin bu rivayeti bizim için son derecede haiz-i ehemmiyettir. Çünkü Seyf b. Ömer'in âtîdeki rivayetlerinde tesadüf ettiğimiz (§163) birçok keyfi iddiaların mahiyetini [VIII/330] anlamak hususunda işimize yarıyor.

Her şeyden evvel şu mühim keyfiyeti görüyoruz: Secâh, valide cihetinden olabilirse de pederi cihetinden Sa'lebî değildi ve Mezopotamya'dan hicret etmemişti. Nübüvvetini Temîmler arasında ilan etmişti. Onlara mensuptu. Binaenaleyh Arabistanlı idi. Seyf b. Ömer ihtimalki kendi arkadaşlarının mesuliyetini tahfif için Secâh'ın Mezopotamya'dan geldiğini uydurmuştur. Müslüman fütuhatından evvel birçok Sa'lebelerin orada sakin olduklarını göz önüne almıştır. Belâzurî'nin sükûtu ve tarifatı bunun doğru olmadığı hükmünü vermeye saik oluyor. Secâh bir Temîmî idi, harsi-câh bir kâhin idi. Yalnız Arabistan'da icra-yı faaliyet etti. İlk muvaffakiyetlerinden sermest olup da kendisini şaşırdığı, tesir ve nüfuzunu silah kuvvetiyle de teşmile çalıştığı zaman tâli' yardım etmedi, ilk hezimet-i askeriyeden sonra Yemâme'ye kaçtı.

Belâzurî'nin, Müslümanlara karşı mücadele devam ettiği müddetçe Secâh'ın Müseylime'nin yanında kalmış olduğu ve vefatından sonra oradan ayrıldığı yolundaki teminatı da şâyân-ı dikkattir. Secâh ancak o zaman kardeşleri (Temîmler) nezdine avdet etmişti. Binaenaleyh hep Arabistan'da kalmış, hiçbir tazyike maruz olmadan, ihtida etmeden uzun müddet Arabistan'da oturmuştur. Ancak sair birçok Temîmlerle bir- [VIII/331]

351 Belâzurî, 99-100.
Not-2 [VIII/329] Ya'kûbî'de (2. cilt, 144, satır 14) isimler karıştırılıyor. Secâh'ın müezzinine Eş'as b. Kays (el-Kindî) deniliyor ki, Hadramevt isyanının reisidir (12. seneye bakınız). Lammens bu isim yanlışlığının kastî olabileceğini söyler. Eş'as b. Kays'ın Şiiler tarafından en çok tefrit edilen tarihî simalardan biri olduğu malumdur. Çünkü ailesi Müslim b. Akîl'e hıyanet etmiştir.

likte Basra'ya hicret ettiği zaman Müslüman olmuştur. Emevî halifeleri zamanında Basra şehri Temîmlerin en birinci makarrı olmuştu.

Belâzurî'nin rivayetini harfiyen kabul edince nebinin Mezopotamyalı olduğu[352] ve tekrar oraya avdet ettiği sözlerini ortadan kaldırmış oluyoruz. Bu iki vaka Seyf b. Ömer'in rivayetinde bana pek gayr-i muhtemel ve pek gayr-i vâkı' görünürdü. Sa'lebe değil Temîm olduğu kabul edildikten sonra Secâh'ın Basra'ya muhacereti şimdi daha kabil-i fehm görünüyor. Çünkü Sa'lebelerin Basra'da birleşmiş olduklarını hiç bilmiyorum. Hâlbuki Basra'nın bir Temîm şehri olduğu malumdur. Temîmlerin sürülerini ra'y ettikleri Arabistan havâlîsine en yakın şehir Basra idi.

Belâzurî'nin hadisinden bil vasıta müsteban olan diğer bir nokta da şâyân-ı dikkattir. Görülüyor ki 11. sene-i hicriyyede Arabistan'ın fethine rağmen Cezîretülarab'ın İslamiyet'e girmesi nakıs bir halde kalmıştı. Çünkü şark ve cenûb kıtalarının birçok hücra noktalarında gayr-i müslim Araplar tecavüze uğramak korkusu olmaksızın rahatça yaşayabiliyordu. Yalnız çölün bî-payan tenhayîsinden çıkıp ta Babilonya'nın ve Suriye'nin kalabalık havâlîsine gittikleri vakit hiç olmazsa zahiren İslam ayinine tebaiyyete mecbur kalıyorlardı. Bu mü-
[VIII/332] lahazata daha aşağıda verdiğimiz malumat-ı tarihiyyeyi de ilave etmek lazım gelir.[353] Daha birçok sene Hanîfe Arapları arasında yalancı Peygamber Müseylime'nin mesleğine ve tesis ettiği adata sadık kimseler kalmıştır. İşte bunlara bakarak Arapların dünyayı fethe hakikaten Müslüman olmadan çok evvel kalkıştıklarını temin edebiliriz.

352 Not-1 [VIII/332] *Tenbîh*'deki (285, satır 11 ve müteâkib) tabirat da aynı suretle tefsir edilmek lazım gelir. Orada, Secâh'ın Yerbû'lara mensup olduğu söyleniyor. Mezopotamya'dan neş'et ettiğine dair hiçbir söz yoktur. Garibtir ki Egânî'de (18. cilt, 165) Secâh'ın propagandasının başlangıçlarına dair zikredilen Seyf b. Ömer'in bir hadisinde Mezopotamya'dan hiç bahsedilmemektedir. Bilakis, Secâh'ın bir Temîmî kadını olduğu ve bütün Temîm rüesâsının onun tarafını iltizam ettikleri söyleniyor. Hatta bu meyanda Ahnef b. Kays ve Bedr b. Hârise dahi dâhildir.

353 §166; Belâzurî, 87, satır 12-13.

Bu suretle görüyoruz ki İslamiyet de Hristiyanlık gibi halkın en uzak tabakalarına nüfuz etmek için çok zamana muhtaç olmuştur. Hristiyanlığın galebe-i resmiyyesinden sonra Roma İmparatorluğu'nun pek işlek olmayan taraflarında birçok müşrik köyleri kaldığı gibi Arabistan'da da, en ücra havâlîde bazı kabileler tamamen tarz-ı kadimede yaşamakta devam ettiler. Zahiren bile İslam kanunlarına ehemmiyet vermediler.

Benî Temîmler Arasında Karışıklık ve Nebiyye Secâh (Seyf'in Rivayeti) [VIII/333]

§162. Bu senenin kargaşalıkları esnasında Benî Temîmler arasında cereyan eden vakaya dair Seyf b. Ömer'in uzun bir hadisine müsadif oluyoruz. Mamafih, bu hadis, Seyf'in topladığı malzeme-i tarihiyyenin kısm-ı azamı gibi muzlim, müphem, tezatlarla doludur ve hakikati saklamak üzere tadilat ve tahrifata uğramıştır. Şurasını tahattur etmek icap eder ki Seyf, bir Temîmî olmak itibarıyla yalnız kendi akrabalarını iyi bir ziya altında gösteren haberleri toplamıştır. Temîmlerin kâffesinin Müslüman olduklarını, sonra da nebiyye Secah'ın tevlîd ettiği harekete ancak kısmen iştirak ettikleri kanaatini vermek için renkleri tahfif, vakayı'ın tarih sıralarını tebdile uğraşmıştır. Bir kadının peşi sıra gittiklerinden dolayı sair Arapların dermeyân ettikleri istihzalara Temîmlerden yalnız küçük bir ekalliyetin kesb-i istihkak ettiğini ispat etmek ister. Seyf'in hikâye ettiği şeyleri mümkün olduğu kadar vuzuh ile nakle çalışacağız. Mamafih vakayı'ının hikâyesinde esasen gayr-i kastî surette mevcut müphemiyyet muhaddisin kullandığı lisan, isti'mâll ettiği gayr-i müsta'mel tabirat dolayısıyla da bütün bütün anlaşılmaz bir hale geldiği için bunları kâfi derecede tenvir edebileceğimizi zannetmiyoruz.

§163. (Seyf b. Ömer an Sa'b b. Atıyye b. Bilâl an Atıyye b. Bilâl ve an Sehm b. Mincâb). Bahsettiğimiz devrede, Büyük Temîm kabilesi ayrı ayrı muhtelif kabilelere inkısam etmişti. Bunlar birbirlerinden müstakil idiler. Ayrı reisleri vardı: [VIII/334]

(1) Zibrikân b. Bedr, Ribâbların (Dabbâhlarla Abdimenâflardan mürekkeb), Avfların ve Übnâ'nın (Saîd b. Zeydimenât neslinden) reisi idi.

(2) Kays b. Âsım, Mukâ'islerin ve Butûnun (bunlar da Sa'd b. Zeydimenât neslinden) reisi bulunuyordu.

(3) Safvân b. Safvân, Behdâların (Benî Amr b. Temîmlerin bir şa'bı);

(4) Sebre b. Amr, Haddamların (Benî Amr b. Temîmlerin bir şa'bı);

(5) Vekî' b. Mâlik, Beni Mâliklerin (Hanzalaların, Temîm, bir şa'bı);

(6) Mâlik b. Nüveyre, Beni Yerbû'ların (Hanzalaların diğer bir şa'bı) reisi idi.

Seyf'e göre bu adamlar Peygamber'in de vekilleri idiler. Sadakat vergisi bunlara verilirdi.[354] Muhammed'in vefatı ha-
[VIII/335] beri geldiği zaman, Safvân b. Safvân (numara 3) Bizzat Medine'ye giderek Benî Amrlar (Bahdâ ve Haddam)'dan kendisinin ve refiki Sebre b. Amr'ın (numara 4) toplamış olduğu vergi tahsilatını götürdü. Sebre, Safvân'ın gaybûbetinde bütün Benî Amrların reisi sıfatıyla memlekette kaldı. Çünkü o zaman Temîm kabileleri arasında mevcut olan ihtilâfattan dolayı sair kabilelerin taarruzlarından kurtulabilirdi. Diğer Temîmî rüesâsı ne yapacaklarını tayin hususunda müteredded idiler. Kays b. Âsım (numara 2), Zibrikân'ın ne yapacağını anlamadan evvel bir şeye teşebbüs etmek fikrinde değildi. Bu iki adam arasında münaferet vardı. Çünkü Kays b. Âsım, Zibrikân'ın nüfuz ve itibarını kıskanıyordu. Zibrikân kendisine defeat ile muhalefette ve tecavüzde bulunmuştu. Zibrikân, tefevvukundan bil istifade rakibine zarar vermişti. Bunu bilen Kays hangi tarafı iltizam edeceğini kestiremiyordu. Safvân'ın misalini takibe musaraat göstererek vergi hasılatı ile Medine'ye giderse Zibrikân bunu bahane ederek bütün Sa'd b. Zey-

354 Mucîrûn da denilirdi: Taberî, 1. cilt, 1910, satır 3; 1964, satır 3 ve Wellhausen, *Sk.u. Vor.*, 6. cilt, 148.

dimenât (Avfları, Übnâ'yı, Mukâ'isleri Butûnu muhtevi şa'b) lar nezdinde kendisinin aleyhinde bulunacaktı. Toplanan vergiyi kendi kabilesinde alıkoyacak olursa Kays, Zibrikân'ın Ebû Bekir nezdine koşarak kendisini irtidad ile itham edeceğine emindi (Bu mülahazata rağmen, Seyf'in meskût geçtiği esbabdan dolayı, Kays nihayet Zibrikân'ı beklemeden kararını [VIII/336] vermiştir).[355] Kays, Mukâi'slerle Butûndan topladığı vergileri onlara tekrar taksim etmeye karar verdi. Bunu görür görmez Zibrikân bilâ-teehhür Safvân'ın misalini takip etti. Ribâblarla Avflar ve Übnâlardan topladığı vergileri Medine'de Halife'ye götürdü. Bu suretle Temîmlerden Sa'd b. Zeydimenât kabilesinin bir kısmı İslamiyet'e sadık kaldı, diğer kısmı isyan ve istiklalini ilan etti. Malûm olduğu üzere[356] bir şair olan Zibrikân bazı şiirler inşad etti.[357] Bunda vergileri kemal-i sadakatle teslim ettiğinden dolayı ilân-ı iftihar ederek vergileri alıkoymuş olan "İşrâ"nın aleyhinde bulundu.[358]

355 Not-1 [VIII/341] İzahatı Medâinî veriyor (Egânî, 12. cilt, 152, satır 1-9). Muhammed'in vefatı haberi Temîmlere vasıl olduğu zaman Kays b. Âsım o senenin bütün sadaka vergilerini tahsil etmiş bulunuyordu. Hasılat kendi yedinde idi. Bunları Benî Mukâi'slerle Butûnlardan toplamıştı. Zibrikân b. Bedr de Avflarla Übnâlardan aynı vergileri tahsil etmişti. Zibrikân, refiki Kays'a müracaatla, kendisini aldatmak için, toplanan vergileri tekrar kabilelere iade etmeyi ve cereyan edecek vakayı'a muntazır bulunmayı teklif etti. Yürüttüğü muhakemeye göre, Ebû Bekir hükmü nüfuzunu tesise muvaffak olursa, Araplar ona vergi vermeye rıza gösterirlerse sadakayı ikinci defa toplayarak Medine'ye göndermek kolay idi. Kays b. Âsım, Zibrikân'ın bu sözlerine inanarak alelacele sadaka hasılatını kabile arasında taksim etti. Zibrikân ise bunu haber alır almaz 700 deve ile Medine'ye müteveccihen yola çıktı. Topladığı ve tekrar kabilesine iade etmediği vergiyi Ebû Bekir'e teslim etti. Kays b. Âsım, Zibrikân'ın kendisini iğfal etmesinden pek kızdı. Dedi ki: "Zibrikân anasıyla bile bir mukavele yaparsa onu da aldatır, ona da hile eder."

356 9. sene-i hicriyye, §4.

357 Taberî, 1. cilt, 1910, satır 3 ve 1964, satır 1 ve müteâkib.

358 Not-2 [VIII/341] Wellhausen (15, Not 9), Zibrikân'ın ithamı[nın] doğru olmadığını pek haklı olarak söyler. Zibrikân da bir müddet vergiyi tehir etti ve nihayet, bir hayli tereddütten sonra bunu Ebû Bekir'e teslime karar verdi. Sonra Kays b. Âsım'da, daha uzun bir devre-i tereddütü müteâkib, Müslüman mümessili Alâ'ya vergiyi teslim etmiştir (Taberî, 1. cilt, 1910, satır 5-8; 1964, satır 7). Onun için Zibrikân olsa olsa rakibinden evvel davranmış olmakla iftihar edebilirdi.

Seyf, hikâyesine devam ederek işte bu suretle kabileler arasındaki ihtilafatın tezayüd ettiğini söyler. Avflarla Übnâlar (numara 1) Butûn (numara 2) ile Ribâblar (numara 1) Mukâi'slerle (numara 2) çarpıştılar. Aynı zamanda, Haddamlar (numara 4) ve Behdâlar (numara 2) Yerbû'lar (numara 6) a karşı kıyam ettiler. (Metinden vâzıh surette anlaşılmayan esbabdan dolayı, Seyf şimdi bunları izaha girişir. İhtimalki Medine'ye azimet etmiş olan rüesânın gaybûbetinden dolayı-
[VIII/337] dır). Behdâların kumandasını Safvân'ın (numara 3) gaybûbetinden dolayı muvakkaten Husayn b. Niyâr deruhde etti. Abdullâh b. Safvân, Dabbelerin (Ribâbların bir dalı) ve Asme b. Übeyr de Abdu Menâtların (Ribâbların diğer dalı) kumandanı idi. Avflarla Übnâlara (Sa'd b. Zeydimenât) Benî Ganm el-Cüşemîlerden Avf b. Bilâl b. Hâlid kumandan idi. (Seyf sebebini izah etmeden şu tafsilatı da ilave eder:) Si'r b. Hufâf Butûnun (ki Kays b. Âsım'a tabi idiler) kumandanı bulunuyordu.

Temîmî kabileleri arasındaki münasebetin bozukluğu sair yerlerde de İslamiyet davası için mazur neticeler hâsıl etti: Yemâme'de Medine hükümetine sadık kalmış olan fırka, yalancı peygamber Müseylime'nin taraftarları Hanîfelere karşı harp için Sümâme b. Ûsâl'in idaresi altında toplanmışlardı, Temîmlerden birçoğu da Sümâme'ye iltihak etmişlerdi. Mamafih bunlar rüesânın rekabeti yüzünden kendi memleketlerinde çıkan karışıklıktan haberdar olunca kendi kabilelerine yardım etmek üzere vatanlarına gitmeye müsaraat gösterdiler, Sümâme'yi yalnız başına bıraktılar. Yemâme Müslümanları bu suretle müzaheraetten mahrum kalınca Damre muahharan, Müslüman kumandanı İkrime b. Ebî Cehil kendilerine iltihak ettiği vakit bile artık hiçbir şey yapamadılar. İkrime onları tecavüze geçmeye teşvik etmişse de âtıl ve müterreddid kaldılar. Hâsılı, Seyf'e nazaran, Temîmler arasında birbirle-
[VIII/338] rinden ayrı üç fırka vücut buluyordu: Kabilelerin bir kısmı İslamiyet'e sadık kalmıştı. Diğer kısmı müterreddid bulunuyor, vergileri tediyede taallül gösteriyordu. Üçüncü kısmı açıktan açığa Medine ile kat'-ı alaka etmişti. Bu müşkil dakikada her

şeyi alt üst edecek yeni bir vaka zuhur etti. Yani Temîmler ülkesine Cezîre'den (yani Mezopotamya'dan)[359] nebiyye Secâh bt. Hâris b. Süveyd b. Ugfan muvasalat etti. Bunun ailesi Cezîre'de (Hristiyan) Sa'lebe kabilesine mensup idi, binaenaleyh Temîmlerin Yerbû' kabilesi ile (numara 6) haiz-i karabet bulunuyordu. Kadın kalabalık bir kuvvet başında geliyordu. Maiyyetindeki kuvvet Efnâ'yı Rebîa'dan (Rebî'a kabilesinin ayak takımından) terrekküb ediyordu. Huzeyl b. İmrân'ın kumandası altında Benî Sa'lebelerden, Akka b. Hilâl'in kumandası altında Benî Nemrlerden, Ziyâd b. Fulân'ın kumandası altında Benî Iyâdlardan, Selîl b. Kays'ın kumandası altında Benî Şeybânlardan mürekkeb bir zümre de kuvvetleri meyanına dâhil idi.

O vakte kadar Temîmler, aralarında ihtilaf bulunmakla beraber hiçbir cebir ve şiddet göstermemişlerdi. Nebiyyenin zuhuru vakayı tacil etti, kardeşkanı dökülmesine sebebiyet verdi. Bu kadın peygamber, Muhammed'in[360] vefatından

359 Not-3 [VIII/341] (A) Mîrhând, 2. cilt, 249, satır 11, [VIII/342] Secâh'ın propagandaya Musul'da başladığı[nı] sarahaten temin eder. Fakat bu haber hiç şâyân-ı itimad değildir.
(B) İbn Hubeyş'te muhtelif (kâlû)lere istinaden hikâye edildiğine göre bütün Sa'lebebler sonra Secâh'ın hakiki bir peygamber olduğunu kabul etmişlerdir. Secâh kendisine vahiy nazil olduğunu iddia ediyor, yanında bir rehber bulunduruyordu. Bu rehber taraftarlarını ibadete çağırıyordu. Bir de mabeyncisi (hâcib) vardı. Secâh minber de kullanırdı (Hubeyş, yaprak, 7).
(C) Mîrhând'ın bir fıkrasında nebiyye Secâh hataen erkek gibi gösterilerek Şücâ' b. Hâris b. Süveyde et-Temîmî namıyla yâd edilmiştir (Mîrhând, 2. cilt, 221, satır 15). Eserini tercüme eden Rehatsek de aynı hataya düşmüştür. Gerek Mîrhând gerek mütercim daha aşağıda nebiyye Secâh'ın ismini doğru olarak kaydetmiş oldukları için bu hataya akıl ermiyor.
(D) İbn Haldûn, Taberî'nin (Seyf) metnini hulâsa etmiş görünmekle beraber Secâh'ın, Mâlik b. Nüveyre ile itilaf-ı akd ettikten sonra, taraftarlarıyla birlikte Medine üzerine yürümekte devam ettiğini, Nibâc'da Benî Amrlarla birleşmiş Benî Hüceymlerle harbe giriştiğini ve mağlup olduğunu temin eyliyor. Hüzeyl ile Akka'yı düşmanın elinde esir bırakmıştı. Bunun üzerine, Mâlik b. Nüveyre ile Vekî'i b. Mâlik kendisinden ayrıldılar. O da nev-mîd olarak Hanîfeler nezdine gitti (Haldûn, 2. cilt, zeyl, 72, satır 27 ve müteâkib).

360 Seyf aynen böyle söylüyor. Taberî'ye bakınız, 1. cilt, 1911, satır 15.

sonra kendisinin de bir peygamber olduğunu iddia etmişti. Mezopotamya'da Sa'lebeler arasında propaganda yapıyor-
[VIII/339] du. Onun davetine Huzeyl b. İmrân kabilesi efradıyla birlikte icabet gösterdi, bu suretle kuvvetinin asıl nüvesini teşkil etti. Secâh bu kuvvetlerle Arabistan'a girerek Hazn'e kadar geldi. Mâlik b. Nüveyre (Yerbû'ların reisi ve Müslümanlara karşı asi) mektup yazarak kendisini Yerbû'lara rabt eden kan revabıtı dolayısıyla iltihaka davet etti. Medine'de Ebû Bekir aleyhine birlikte yürümeyi teklif ediyordu. Mâlik, Secâh ile birleşmeyi derhal kabul ettiyse de Medine'ye hücumdan evvel Secâh'ın maiyyetindeki kuvvet ile bütün Temîmleri taht-ı itaate alması lüzumunda ısrar gösterdi. Nebiyyenin muzafferiyeti, akrabaları Yerbû'ların bütün Temîmler üzerine galebesi manasına gelecekti. Mâlik, uzaktaki Medine'nin zaptından ziyade buna ehemmiyet veriyordu. Secâh, Mâlik'in tekliflerini kabul etti. Aynı zamanda, diğer akraba bir şa'ba yani Vekî' b. Mâlik riyaseti altında bulunan Benî Mâlikleri (numara 5) de kendisine iltihaka davet eyledi. Vekî' b. Mâlik bu davete cevaben muvafakat verdi. Bu kabilede İslamiyet'e sadık kalmış olan birkaç kişi yani Utârid b. Hâcib ile Benî Mâliklerden muhtelif Survât (reis, süvari) Benî Anberler nezdine iltica ettiler. Sadık Müslüman olarak kalmış olan Temîmî Sebre b. Amr da orada idi. Yerbû' kabilesinden Müslümanlar da kaçarak Benî Hâzinlerde Husayn b. Niyâr nezdinde himaye aradılar.

[VIII/340] Bu suretle, Hanzalaların iki dalı (Mâliklerle Yerbû'lar) Secâh'ın kuvvetleriyle birleşmiş bulunuyorlardı. Yeni müttefikler diğer Temîmî kabilelerine karşı harekât-ı askeriyyede bulunmaya karar verdiler. Kays b. Âsım'ı Mukâi'sler ve Butûnlar kabileleriyle bir tarafa bıraktılar. Çünkü o daha evvel Medine hükümetinden açıktan açığa kat'-ı alaka etmişti. Onun için, ibtida Ribâblara hücum etmeyi münasip gördüler. Mamafih meseleden haberdar olan Ribâblar kâmilen toplandılar, nebiyyeyi birçok zayiat ile mağlup eylediler, taraftarlarından birçok esir aldılar. Bu arada Semmâ'a, Vekî', Ka'kâ' da bulunuyordu. Secâh, galiplerle muahede yaparak esirleri

kurtardı ve başka istikamete çekildi. İşte bu suretle, kendisinin Mezopotamya askeri ile (Temîmlerden iştirak edenler yok muydu?) Nibâc'a[361] muvasalat etti. Orada Evs b. Huzeyme el-Huceymî'nin kumandası altında bulunan Temîmlerin Benî Amrlar kabilesiyle harbe tutuştu. Bunda da zayiata uğradı. Başlıca taraftarlarından ikisi yani Huzeyl ile Akka düşmanın eline düştüler. Secâh bunları kurtarmak için Temîmlerle uzlaşmaya mecbur oldu ve onların memleketini tamamen terk etti. Her taraftan püskürtülen Secâh nihayet askeri ile beraber Yemâme'ye teveccüh etti. Orada yalancı peygamber Müseylime her gün daha ziyade kesb-i kuvvet etmekte idi.[362]

§164. Yukarı[da]ki fıkra Peygamber'in vefatından sonra Temîmler arasında cereyan eden vakayı'a dair Seyf'in rivayetini ihtiva eder.[363] Muhaddisin bütün hatalarını ve tağşişatını pek doğru bir surette izah etmiştir. Seyf'e nazaran Secâh'a yalnız Benî Hanzalalar (Yerbû'larla Mâlikler) iltihak etmişlerdir ve Secâh'ın Temîmler üzerindeki nüfuzu gayet muvakkat olmuş ve yalnız bunların bir kısmına taalluk eylemiştir. O suretteki Temîmler Secâh'ın tesiriyle hemen hemen hiç değişmiş değildirler. Bu doğru bir iddia değildir. Hadiste zikredilen mısralardan[364] anlaşılıyor ki, hemen hemen bütün ileri gelen Temîm rüesâsı bidayette nebiyye ile birleşmişlerdir. İhtiyar muhaddis Muhammed el-Kelbî[365] şunların Secâh ile birleştiklerini açıkça söylüyor: Zibrikân b. Bedr, Utârid b. Hâcib, Amr b. Ehtem, Gay-

361 Not-4 [VIII/342] Nibâc ismini taşıyan muhtelif mevkilerden burada mevzu bahis olanı Yemâme'de Basra'dan on merhale mesafede kâin olan Nibâc olmak iktiza eder. Sonra, Mekke'ye giden huccâc için bir menzil teşkil etmiştir (Yâkût, 4. cilt, 735, son satır ve 736, satır 2-3). (Wüstenfeld'e de bakınız, Bahreyn, 206- 207; Basra, 55).
[VIII 343] Esîr, 2. cilt, 268-270, Haldûn, 2. cilt, zeyl 72; Mîrhând, 2. cilt, 251. İbn Hubeyş'te (yaprak, 79) Secâh'ın maiyyetindeki kuvvet ile beraber Müseylime üzerine yürüdüğü bildiriliyor. Çünkü Sa'lebeler Secâh'ı nübüvvette ona faik addediyorlardı (evlâ bi'n-nübüvve). Mamafih sonra, Secâh ile Müseylime birbirlerini gördükleri vakit uzlaştılar.

362 Taberî, 1. cilt, 1908-1915.

363 Wellhausen, 6. cilt, 13-15.

364 Taberî, 1. cilt, 1911, satır 11; 1913, satır 9; 1914, satır 9.

365 Taberî, 1. cilt, 1919, satır 5 ve müteâkib; *Tenbih*, 285, satır 13-14.

[VIII/344] lân b. Hareşe ve Şebes b. Rib'î. Bu listedeki ilk iki isim Seyf'in maksad-ı mahsusa hadim olan rivayetini suret-i kat'iyyede tekzib ederler.[366] Sonra malumdur ki[367] Kelbler ile Rebî'alar, bir aralık Secâh'ın peşinden gittiklerinden dolayı bütün Temîmlerle istihza etmişlerdir. Bazıları tarafından Kays b. Âsım'a isnad olunan[368] Utârid b. Hâcib'in meşhur bir mısraı vardır: "Bizim, etrafında toplandığımız peygamberimiz bir kadın idi. Hâlbuki diğer insanların peygamberleri erkek idiler."

Binaenaleyh Wellhausen'in, cereyan eden vakayı'a dair Seyf'in bize tamamen yanlış bir fikir vermek istediği hakkındaki mütalaası doğrudur. Temîmler arasındaki ihtilafat Secâh'ın muvasalatından evvel zuhur etmedi. Buna onun vürudu sebep oldu. Aynı kabileye mensup oldukları cihetle kendisine ibtida tebaiyyet eden Hanzalalar arasında ihtimalki Secâh ilk defa nübüvvet iddiasını dermeyân eylemiştir. Bu, Muhammed'in vefatından sonra değil, ihtimalki daha evveldir. Bütün Arabistan'da bir isyan intişar ediyordu. İslamiyet'in zuhuru, birçok ihtirasâtın meydan alması, evvelce uykuda olan birçok hırsların uyanması Arabistan'ı alt üst etmişti. Medine'den müstakil, kendilerine has bir peygambere malik olmak, hicaz
[VIII/345] Araplarının istihsal ettikleri fevaidi temin etmek arzusu yalnız Temîmlerde değil sair birçok Arap kabilelerinde de vücut bulmuştur. Yemen'de Esedlerle Hanîfeler arasında da böyle oldu. Secâh'ın ilan-ı nübüvvete ancak Muhammed'in vefatından sonra başladığı hakkında Seyf'in sözlerine[369] itimat edecek olursak Muhammed'in vefatıyla Temîmler ülkesine Hâlid b. Velîd'in vürudu arasında geçen o kadar dar bir zaman içine o kadar çok vakayı' sığdırmaya maddeten imkân bulunmadı-

366 Not-1 [VIII/348] (A) Secâh'ın Rebî'alara esir düşmüş taraftarları arasında (Taberî, 1. cilt. 1913, satır 6 ve 9) Seyf'in diğer bir fıkrada (Taberî, 1. cilt, satır 10 ve müteâkib; 2021, satır 2 ve müteâkib; Yâkût'a da bakınız, 1. cilt, satır 12) Arapların irtidatını tenkil etmek üzere Ebû Bekir'e yardım etmiş bir kahraman-ı İslamiyet gibi gösterdiği Ka'kâ' b. Amr da dâhildir (Wellhausen, 6. cilt, 14).

367 Taberî, 1. cilt, 1919, satır 10-12.

368 Taberî, 1. cilt, 1919, satır 9 ve not; Mes'ûdî, 4. cilt, 188.

369 Taberî, 1. cilt, 1911, satır 15.

ğını görürüz. Muhammed'in haber-i vefatı Temîmlere vasıl olabilmesi, Secah'ın ilan-ı nübüvvete kalkarak Mezopotamya Tağliblerini de arkası sıra sürükleyebilmesi, her şeyi alt üst ederek nihayet mağlup ve firara mecbur kalması, Yemâme'ye gitmesi ve nihayet orada da bir müddet kaldıktan sonra geldiği yere rahatça çekilebilmesi için orada kâfi zaman yoktur. Vakayı' girift ve muğlak bir şekilde cereyan etmiştir. Hiç şüphesiz Seyf'in hadisinden anlaşıldığından daha uzun bir zamana ihtiyaç göstermiştir. Hâlid b. Velîd'in Tuleyha'ya galebe çalan Müslüman askeriyle Temîmler nezdine muvasalatından pek çok zaman evvel Secâh ortadan kaybolmuştu.

Binaenaleyh, Temîmlere mensup olan Seyf, kendi kabilesinin hatalarını mümkün olduğu kadar tahfife çalışmıştır. Muhammed'in vefatından evvel irtidad şüphesini ortadan kaldırmak, yalancı nebiyyenin daire-i tesirini mümkün mertebe [VIII/346] küçültmek, Temîmler arasındaki kanlı karışıklıkları Secâh'ın vücuduna değil daha evvelki rekabetlere atfetmek istemiştir. Bunun için (Wellhausen'in keşif ve tahmin ettiği veçhile) bu harikulade kadının mevcudiyetinin neticesi olan şeyleri Secâh'ın vürûdundan evvelki bir devrede cereyan etmiş gibi göstermiştir. Binaenaleyh ağleb ihtimale göre Secâh, daha Muhammed'in vefatından evvel iddia-yı nübüvvet etmiştir ve Muhammed'in vefatından biraz evvel: Gayr-i müslim Temîmler Hicaz ile Yemen ile Hanîfeler ve Esedlerle rekabet için onu kendilerine peygamber ilan eylemişlerdir. Muhammed'in vefatı haberi ihtimalki nebiyyenin büyük muvaffakiyetine pek çok yardım etti. Temîmlerin kısm-ı azamı Ribâblar müstesna olmak üzere, kendisiyle birleşti. Ribâbların mukavemette gösterdikleri cesaretleri ve Secâh'ın kuvvetlerine galebe çalmaktaki tâli'leri, Medine askerlerinin imdada gelmekte oldukları ve Esedlere galebe ettikleri haberi her şeyi değiştirdi. Birçokları tarafından terk edilen nebiyye büyük, fakat muvakkat hükm ü nüfuzunun birkaç gün içinde mahvolduğunu gördü. Diğer kabilelerle (Amr) müsademesinde de mağlup olduğu için memleketi terk ile başka taraflardan tâli'ini

tecrübeye mecbur kaldı. Bundan dolayı kendi davasıyla Müseylime'nin davasını birleştirmek ümidiyle Yemâme'ye kaçtı. Ona yegâne sadık kalanlar Hâlid vasıtasıyla merbut bulunan
[VIII/347] Yerbû'lar idi. Fakat onlar da herkes tarafından terk edildikleri cihetle Müslümanların hiddet ve şiddetine kurban oldular. Sonra İslamiyet galebe çalınca hep birden maziye gömmek ve yapılan kabahati inkâr etmek istediler.

Arabistan'ın bu tarafında bu garip kadının zuhuru bizi hayrette bırakmamalıdır. Şimâldeki Araplar arasında kadınlar daima büyük bir nüfuz icra etmişti. Âribiler (Şimâlî Arabistan'da Arap ve Ârâmîler), Zebîbîlerin, Şemslerin melikeleri pek meşhurdur. Bunlar Horsabâd[370] mahkukatında *{yazıtlarında}* zebî-bî-ye (يه - بى - ز) ve sa-âm-si (س - آم - سا) diye mezkûrdular. Kendilerine Şerrat ma't A-ri-bi unvanı verilir. Kable'l-mîlâd 8. asırda ikinci Tiglat-Pileser zamanında Âsûrîler'e karşı harp etmişlerdir.[371] Âsûr hükümdarı Esarhaddon (680-688) tarafından öldürülen Arap hükümdarları arasında Yapaa'[372] ve Bailu/Baslu[373] namında iki melikenin de ismi geçer.[374] Tedmür'deki Arap melikesi Zenobia da meşhurdur. Roma imparatoru Aurelianus ile harp etmiştir. Kadınların bu hükm ü nüfuzu ihtimalki kadim kadın nisbî usulünden kalma bir şeydir.[375]

Sekizinci Cildin Sonu

370 Editörün Notu: Asurlular döneminden kalma antik şehir

371 Rogers'ın *Hist. Of Babyl. a. Assy.*, 2. cilt, 130; Delitzsch: *Wo lag das Paradies.*, 1881, sahife 295-306; Winckler: *Gesch. Babyl u. Assyr.*, 229; Winekler, *MVAG.*, 1898, 1. cilt, 16.

372 Editörün Notu: Dihrāni şehri kraliçesi.

373 Editörün Notu: Ihilum şehri kraliçesi.

374 Delitzsch, *Paradis*, 306; Glaser, 2. cilt, 265-266.

375 Not-2 [VIII/348] Dahası var: Egânî'nin hıfzettiği bir hadise nazaran (12. cilt, 157, satır 10) (Seyf'in o kadar müşfik davrandığı) Kays b. Âsım Yemâme'ye Secâh ile birlikte gitmiş ve Yemâme Muharebesi'nden sonra Hâlid b. Velîd tarafından esir edilmiştir(!). Kays, Müseylime'nin nezdinde yalancı peygamberin eline düşmüş oğlunu kurtarmak için bulunduğuna yemin ederek ölümden kurtulabilmiştir. Bu tamamen doğru ise Kays b. Âsım hiçbir zaman Alâ b. Hadramî'ye sadaka vergisi hasılatını teslim etmemiş demektir. O halde Seyf b. Ömer'in ona atfettiği mısralar da yanlıştır.

Fihrist

11. Sene-i Hicriyye [VIII/349]

(29 Mart 632-17 Mart 633)

Ay Cetvelleri

İhtar:

§1. Benî Neha'ların heyet-i sefareti (15 Muharrem). Vâkıdî'nin hadisi. Birinci rivayet.

§2. Vâkıdî'nin diğer rivayeti.

§3. Üsâme'nin Belkâ'ya seferi için hazırlıklar. Üsâme'nin Peygamber tarafından gönderildiği iddia olunan havâlî hakkında coğrafya malumatı. Seferi izah için muhaddisinin dermeyân ettikleri sebepler.

§4. Yukarı [da]ki malumatın tetkik-i tenkidiyyesi, muhaddisinin tezat ve hatalarının tespiti; De Goeje ve Miednikoff'un tenkitleri.

§5. Heyet-i seferiyyenin ihzaratı hakkında Vâkıdî'nin hadisi.

§6. Muhammed'in hastalığı. Hastalığın bidayeti hakkında İbn İshâk'ın hadisi.

§7. (İbn İshâk). Hastalığın süratle inkişafı.

§8. (İbn İshâk). Hastalık esnâsında hadisat.

§9. (İbn İshâk). Ashabın telaşı ve Üsâme'nin tayini hakkında tenkidat. [VIII/350]

§10. (Mûsâ b. Ukbe). Peygamber'in Üsâme'yi müdafaası.

§11. (Vâkıdî). Ashabın tenkidatına karşı Peygamber'in cevabına ait başka tafsilat.

§12. (Seyf b. Ömer). Hastalığı esnasına Peygamber'in tesviye ettiği işler.

§13. (İbn İshâk). Hastayı iyi etmek için akrabalarının yaptığı ilaç: Abbâs tarafından teklif olunan ilaç hadisesi.

§14. (İbn İshâk). Curf karargâhındaki hadise: Üsâme, Peygamber'i görmeye geliyor.

§15. (İbn İshâk). Ebû Bekir imam tayin ediliyor.

§16. Ebû Bekir'in tayininin tetkik-i tenkidîsi. Müteâkib vakaların anlaşılması için bunun ehemmiyeti.

§17. (Vâkıdî). Ebû Bekir'e tevdi edilen vazifenin müddet-i devamı.

§18. Muhammed'in vefatı (13 Rebîülevvel). (İbn İshâk). Vefat ettiği gün Peygamber'in son defa olarak halka görünmesi.

§19. (İbn İshâk). Son anlara ait tafsilat; vefatı.

§20. (Vâkıdî). Muhammed'in ölümü.

§21. (İbn İshâk). Ali ile Abbâs arasındaki hadise.

§22. (İbn İshâk). Âişe vefatı diğer zevcelere haber verir.

§23. Curf karargâhından muhariblerin avdeti.

§24. (İbn İshâk). Mescitte Ebû Bekir ile Ömer arasında hadise.

§25. Peygamber'in telaffuz ettiği son sözler. Bu mevzuya dair hadislerin bir fikr-i mahsusa hadim olmaları ve mevzu bulunmaları.

[VIII/351] §26. Bu sözler hakkında muhtelif rivayetler.

§27. (İbn İshâk) Gayr-i müslimlerin Arabistan'dan ihracı hakkında iddia edilen emir.

§28. Ebû Avâne'nin rivayeti.

§29. Diğer rivayet.

§30. Zührî'nin rivayeti.

§31. Yine Zührî'nin başka rivayeti.

§32. Diğer rivayetler.

§33. Peygamber'in tarih-i vefatı (13 Rebîülevvel = 8 Haziran 632). Tarih-i vefat hakkında muhtelif rivayetler.

§34. Diğer rivayetler.

§35. Keza.

§36. Ebû Bekir'in intihabı. (13 Rebîülevvel = 8-9 Haziran 632). İbn İshâk'ın rivayeti.

§37. Yine İbn İshâk'ın daha mufassal rivayeti.

§38. (İbnü'l-Kelbî). Halifenin intihabında Eslemlerin hisse-i iştiraki.

§39. İbnü'l-Kelbî'nin mufassal rivayeti.

§40. Ebû Bekir'in müntehiblere nutku hakkındaki hadisler.

§41. Ebû Bekir'in tarih-i intihabı.

§42. (İbn İshâk). Halife'nin mescitteki nutku.

§43. Seyf b. Ömer'in rivayeti.

§44. Yeni halifeye karşı hasmane tezahürat hakkındaki hadisler.

§45. Keza

§46. Keza.

§47. Peygamber'in tedfini (İbn İshâk). Peygamber'in tarih-i ve tarz-ı tedfini.

§48. (İbn İshâk). Diğer rivayet.

§49. (İbn İshâk). Keza.

§50. Diğer rivayet.

§51. 53. Peygamber'in mirası. Peygamber tarafından bırakılan emvâl-i şahsiyyenin miktarı hakkında muhtelif hadisler.

§54. Peygamber'in yaşı. Bu mevzua dair muhtelif hadisler. [VIII/352]

§55. Peygamber'in vefatı ve Ebû Bekir'in intihabı hakkındaki hadislerin telhis ve tetkiki. Peygamber'in maraz-ı mevtinin başlangıcı ve safhaları.

§56. Peygamber'in vefatından mütevellit heyecan; Müslüman cemaatinin zaaf-ı vaziyeti; menafi'-i münazaaları.

§57. Ebû Bekir ve Ömer'in hatt-ı hareketleri.

§58. Benî Sa'sa'aların Sakîfe'sinde içtima; Ebû Bekir'in intihabı.

§59. Peygamber'in tedfini; Peygamber'in alelacele ve gizli surette defnedildiğinin alametleri; Müslüman hey'et-i ictimaiyyesinde ilk nizaların zuhuru.

§60. Yukarı[da] ki neticeleri teyit eden ahvâl.

§61. Muhammed'in mezarı hakkında kurûn-ı vüstâdaki menkıbeler. Bu kabil menkıbelerin bir kast-ı mahsus ile uydurulmuş oldukları.

§62. Maracci tarafından nakledilen garip malumat.

§63. İslamiyet'in ibtidalarında hilafetin menşei ve mahiyet-i hakikiyyesi. Peygamber'in vefatından mütevellit vaziyet.

§64. Muhammed'in Müslüman fırkaları arasındaki ta'dilkâr harekâtına nihayet gelmesinden dolayı Müslüman cemaatini tehdit eden tehlikeler.

§65. Ebû Bekir'in ve Ebû Ömer'in ve Ebû Bekir'in tarz-ı intikabındaki hususiyetin tetkiki.

§66. Bu intihabın vasf-ı hususisi.

§67. İnhilal tehlikesine karşı bir set çekmek üzere kabul edilen suret-i tesviyenin muvakkat olması.

§68. Muhammed'in esna-yı hayatındaki vaziyet ile vefatından ve Ebû Bekir'in intihabından sonra vücut bulan vaziyet arasında mukayese.

[VIII/353] §69. Hikâye edilen vakayı' ile sonra zuhur edecek vakayı' arasında münasebat; İslamiyet ile Hristiyanlık arasında mukayese.

§70. 11. ve 12. senelerde Arabistan'ın Müslümanlar tarafından fethine ait vakayı' hakkındaki menbalar. Kabilelerin ridde denilen kıyamları hakkında mevcut eserlere dair münhasır malumat.

§71. Bu menbaların azlığı.

§72. Ridde vakayı'ının tarih sıraları (11-12. sene). Ridde hakkındaki ehâdîsin bir maksad-ı mahsusa hadim olmalarından tevellüt eden tarih müşkilatı.

§73. 11. sene vakayı'ının tarih sırasıyla tertibi ve riddenin nihayetini umumen kabul edilen tarihten sonra murakabenin lüzumu.

§74. Bu yeni tarih sıralarını teyit eden sair esbab.

§75. Riddenin kısmî ve mahdud intişarı.

§76. Aşağı[da]ki fıkralarda münderiç malzeme-i tarihiyyenin tarih sıralarıyla muntazaman tertibi.

§77. Arap fütuhatı hakkındaki hadislerin nisbî kıymetlerine dair umumî mülahazat. Riddeye dair garp müverrihlerinin evvelki hataları ve Muhammed'in vefatı ile başlayan fütuhat devresine dair vukufumuzun nakıs hali.

§78. Tarih hatalarının müşkilatını hall için kabul edilen usul.

§79. Müslüman müverrihlerinin tarihi malzemeyi ve muhtelif tarih mekteplerinin teşekkülünü toplamak hususunda müsadif oldukları müşkilat.

§80. Medine ve Irak mekteplerinin tetkik-i tenkidîsi.

§81. Netice.

§82. 11. sene-i hicriyye başlangıcında Yemen'de ve merkezî Arabistan'daki Müslüman memurları. Seyf b. Ömer'in listesi. [VIII/354]

§83. Muhammed'in vefatının neticeleri; İslamiyet aleyhinde ilk harekât (Medine mektebinin rivayeti). İbn İshâk rivayeti.

§84. Diğer malumat.

§85. Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'nin hadisleri.

§86. Vâkıdî'nin hadisi.

§87. Kabilelerin irtidâdı hakkında umumi malumat; asi ve sadık kabilelerin Vâkıdî'ye nazaran cetveli.

§88. Yine Vâkıdî'nin diğer cetveli.

§89. Keza.

§90. Muhammed'in hin-i vefatında tahsildarların, Vâkıdî'ye göre cetveli.

§91. Zührî'ye nazaran Tayların hatt-ı hareketi.

§92. Zührî'ye nazaran Âmir b. Sa'sa'aların hatt-ı hareketi.

§93. (Vâkıdî). Amr b. Âs'ın Medine'ye avdeti.

§94. Aynı mevzu[y]a dair yine onun başka hadisi.

§95. (İbn İshâk). Süleymlerin hatt-ı hareketi.

§96. Süleymler hakkında İbn İshâk'ın rivayeti.

§97. İbnü'l-Kelbî'ye nazaran Dûmetülcendel vakayı'ı.

§98. İslamiyet aleyhinde ilk harekât (Seyf b. Ömer'in rivayeti). Hicaz'da ve Şimâlî Yemen'de münazaat.

§99. Ebû Bekir tarafından ittihaz edilen tedâbîr.

§100. Riddenin tevessü'ü.

§101. Necid vakayı'ı.

§102. Şimâlî Arabistan vakayı'ı.

§103. Amr b. Âs'ın Medine'ye avdeti.

[VIII/355] §104. Kabilelerin isyan harekâtının tevessü'üne dair hadislerin hulâsası.

§105. Bu hadislerin ihtiva ettikleri hakikatler.

§106. Üsâme'nin Suriye seferi (Vâkıdî'nin rivayeti). Bu sefer esnasında vukua gelen hadisat-ı askeriyyenin hikâyesi.

§107. Keza.

§108. Üsâme'nin Suriye seferi (Seyf b. Ömer'in rivayeti). Ebû Bekir'e ihtiyat nasihatleri.

§109. Peygamber'in evamirine tevfikan seferin vukua gelmesi ve Üsâme'nin kumanda etmesi hususunda Ebû Bekir ısrar eder.

§110. Kudâa'lar ülkesından Üsâme'nin yürümesi.

§111. Kezalik Cüzâmların, Mahallerin arazisinden müruru; 40-47 gün sonra Medine'ye avdeti.

§112. Üsâme'nin gaybûbeti esnasında Medine'deki vakayı'. Asilere karşı ilk muharebeler. Zülkassa Muharebesi (Medine mektebinin rivayeti) [Medâinî]. Bedevi kabileleri hey'et-i murahhasalarının sadakat vergisini affettirmek üzere Medine'ye muvasalatları ve Halife'nin şiddetle reddi; Benî Fezârelerin isyanı; Üsâme'nin avdetinden sonra

Ebû Bekir Zülkassa'da usât üzerine yürür, ilk defa küçük bir muvaffakiyetsizliğe uğradıktan sonra onları firara mecbur eder.

§113. [Vâkıdî?]. Halifenin usât ile uzlaşmak hususunda cevâb-ı reddi, vergi vermekten imtina edenler üzerine yürümek yolundaki kararı.

§114. [Vâkıdî]. Ebû Bekir'in Medine etrafındaki sadık kabilelere müracaatı; Cüheyneler silah ve erzak ile icabet [VIII/356] ediyorlar.

§115. [Keza] Ebû Bekir Müslümanların pişdar kuvvetine Bak'a'ya kadar kumanda eder. Orada düşman süvarilerinin hücumuna uğrar; halife, hey'et-i seferiyyesinin kumandasından vazgeçer.

§116. [Zührî]. Bu ilk Zülkassa müsademesi hakkında sair tafsilat.

§117. [Vâkıdî?]. Bedevi Arapların sadaka vermelerini Ebû Bekir'in kabul etmemesi; Halife kumandanlığı Hâlid b. Velîd'e bırakarak Medine'ye döner.

§118. Zülkassa Muharebesi hakkında Belâzurî'nin muhtasar hikâyesi.

§119. Merkezî Arabistan'da kıyam: Zülkassa Muharebesi (Seyf b. Ömer'in rivayeti). Esedlerin, Gatafânların, Tayların Muhammed vefat eder etmez nebiyy-i kâzib Tuleyha'nın kumandası altında isyanları; mürtet Gatafânlar Abrak'ta ve ve Zülkassa'da karargâh tesis ederler; Medine'ye geceleyin bir hücum icrasına kalkarlar; tard edilirler ve Zülkassa'da Ebû Bekir tarafından mağlubiyete düçâr olurlar. Sonra, Üsâme'nin askerinin avdetini müteâkib, Abrak'ta da mağlup olurlar.

§120-121. Mürtetlere karşı muharebenin başlangıcı (Medine mektebinin rivayeti). Müslüman kumandanın Cemaziyelahirde yahut Receb'de Zülkassa'dan Buzâhâ'da Tuleyha üzerine hareketi.

§122. (Vâkıdî). Halifenin Hâlid b. Velîd'e talimatı.

§123. (Seyf b. Ömer'in rivayeti). Müslüman kuvvetlerinin Zülkassa'da gözden geçirilmesi ve bunun on bir kuman-
[VIII/357] dan maiyetinde on bir müfrezeye taksimi.

§124. Mürtetleri yahut İslamiyet düşmanlarını ezmek üzere bütün Arabistan'a i'zâm edilmeleri.

§125-126. Asi Beni Ka'blarla Hazlânlara karşı sair iki hey'et-i seferiyye.

§127. Bilad-ı Esed'de Tuleyha'nın isyanı (Seyf b. Ömer'in rivayeti). Yemen'de Esved, Yemâme'de Müseylime ile aynı zamanda Tuleyha b. Huveylid, Muhammed hastalanır hastalanmaz ilan-ı nübüvvet eder; ikisi arasında akîm bir itilaf teşebbüsü: Tuleyha'nın Semîra'daki karargâhı.

§128-129. Tuleyha'nın mezhebi hakkında malumat yoktur; Tuleyha ahlâkî yahut siyasî muhteviyatı haiz umumî prensipler koymaktan ise vakayı'-ı yevmiyyeye dair şairane, safdilâne şeyler tebliğ ederdi.

§130. Esedler arasındaki Müslüman fırkası ve karargâhı; Gatafânların ve Tayların, Muhammed'in vefatından sonra, Tuleyha'ya iltihakları; Müslümanların Medine'ye firarları, Esedlerin, Gatafânların, Hevâzinlerin, Tayların, Kudâ'aların umumî kıyamı.

§131. Hâlid b. Velîd'in seferinin başlangıcı: Tayların inkıyadı (Seyf b. Ömer'in rivayeti). Ebû Bekir, Eknâf'ta toplanmış olan Taylara karşı Hâlid b. Velîd'i sevk etmek niyetini izhar ederek bu kabileleri Tuleyha'dan ayrılmaya ve Müslümanlarla birleşmeye icbar eder.

§134. Buzâha Muharebesi. Bu muharebenin tasvirine dair
[VIII/358] Taberî'deki noksan ve nisyan; İbn Hubeyş bunu telafi ediyor.

§135. (Vâkıdî). Hâlid'in Buzâha'ya muvasalatı; Tuleyha ile mülakat, muharebenin başlangıcında Müslümanların firarı.

§136-137. Hâlid'in cesareti ve bahadırlığı firarilerin kuvve-i maneviyesini arttırır ve tâli' harbi değiştirir.

§138-141. (Keza, İbn İshâk, Zührî). Fezâreler, yalancı peygamberin cebînâne hareketinden nefret ederek meydan-ı harbi terk ederler. Harp Tuleyha taraftarlarının katli ile nihayet bulur. Tuleyha'nın Suriye'ye firarı.

§142. (Zührî). Hâlid'in Esedleri affı, galip Müslümanların bazı üserâya karşı şedit muameleleri.

§143. Ganaim ve ganaimin taksimi.

§144-149. Mağlup bazı kabilelerle komşuları gerek Hâlid'e arz-ı İslamiyet etmeye gerek Medine'ye halife nezdine hey'et-i murahhasalar göndererek arz-ı inkıyad eylemeye başlarlar. Mağluplara tahmil edilen muhtelif ağır şartlar.

§150. Benî Âmir b. Sa'sa'aların inkıyadı (Belâzurî'nin rivayeti).

§151-152. (Seyf'in rivayeti). Mudarlardan Benî Ka'blarla Benî Kilâbların meşkûk vaziyetleri. Buzâha'dan sonra halifenin Kilâblar reisi Alkame b. Ulâse üzerine gönderdiği hey'et-i seferiyye. İhtilal esnasında Müslümanlara karşı taadiyatta bulunmakla müttehim mürtetlere karşı halifenin tasvibiyle Hâlid b. Velîd tarafından yapılan barbarca cezalar.

§153. (Vâkıdî). Hâlid'in Benî Ka'bların reisi Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî ile muhaveresi.

§154-156. Halife Ebû Bekir'in asi rüesâ Uyeyne ve Kurre'ye karşı hareketi. (İbn İshâk, Vâkıdî?) İsyanları ve zulümleri sabit olmakla beraber ikisi de mazhar-ı af olurlar. [VIII/359]

§157. Merkezî Arabistan'daki sair asilerin dağıtılması. Hâlid'in usâta karşı sair muvaffakiyetleri: Gamre'de, Kurâkır'da. Mürtet Süleymlerin diri diri ihrâkı.

§158. Ümmü Zeml'in isyanı. (Seyf). Hav'eb'de kanlı muharebe, cüretkâr ve azimperver asinin ölümü.

§159. Merkezi Arabistan isyanına ait ikinci derecede hadisat: Fuc'et'in katli. (Seyf, İbn İshâk, Vâkıdî) Sülemî, hain ve şakisi Cevâd'a mağlup olur, Medine'de ihrâk edilir.

§160. Nebiyye Secâh (Medine Mektebinin rivayeti). Belâzurî'nin hikâyesi ki kısmen Kelbî'den hulâsa edilmiştir: Temîmlerin kâhinesi ve nebiyyesi olan Secâh, taraftarları arasında mazhar-ı kabul olamayarak Yemâme'ye hicret eder, yalancı peygamber Müseylime ile birleşir ve evlenir, Müseylime'nin vefatından sonra kabilesine döner, Basra'da Müslüman olarak terk-i hayat eder.

§161. Belâzurî'nin rivayeti hakkında mütalaat ve netice.

§162. Benî Temîmler arasında karışıklık ve nebiyye Secâh (Seyf'in rivayeti). Temîmî olmak itibarıyla Seyf kendi akrabasını güzel bir ziya altında tasvir etmeye çalışır.

[VIII/390] §163. (Seyf b. Ömer). Büyük Temîm kabilesinin muhtelif rüesâ altında muhtelif şubelere inkısamı. Bu rüesâ aynı zamanda Peygamber'in vekilleri ve tahsildarlarıdırlar. Muhammed'in vefatında rüesâ arasında rekabet ve ihtilaf kabileler arasındaki münasebatı ihlal eder. Üç fırka teşekkül eyler: Biri İslamiyet'e sadıktır. Diğeri mürtettir. Üçüncüsü Medine'den kat'-ı alaka etmiştir. An-asl Sa'lebî olan nebiyye Secâh'ın Mezopotamya'dan gelmesi Temîmlerin muhtelif şubelerini birbirleriyle harbe sevk eder. Her tarafta mağlup olan Secâh, maiyetiyle beraber Yemâme'ye gider.

§164. Seyf'in rivayetinin tenkidi. Temîmler daha Muhammed hayatta iken hemen kâmilen Secâh tarafına iltizam etmişlerdi. Kendilerine mahsus bir peygambere malik olmak ve hicaz Araplarının aynı menafi-i iktisadiyye ve siyasiyye elde etmek arzusuna tabi oluyorlardı. Evvelki asırlarda Şimâlî Arabistan'da kadınların haiz oldukları siyasî nüfuz.

Sekizinci Cildin Sonu

DİZİN

A

Abbâs 151
Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî 28
Abdullah b. Mesûd 181
Abdullah b. Ömer 292
Abdurrahman b. Avf 300
Abdülmedân 17
Abdüyağûs b. Va'le el-Hârisî 18
Âbi'l-Zeyt 282
Âbil 283
Adî b. Hâtim et-Tâî 27, 266
Afrika-yı Vüstâ 15
Âişe 87, 139, 300
Alâ b. Hadramî 65, 80, 225, 261, 268, 398, 445, 490
Ali b. Ebî Tâlib 19, 64, 289
Âmir b. Esved et-Tâî 54, 267
Amr b. Âs 65, 70, 137, 149, 225, 226, 262, 292, 391, 409, 410, 411, 418, 443, 444, 468, 471, 472, 473, 496
Amr b. Hazm en-Neccârî el-Ensârî 22
Amr b. Ma'dikerib 42, 267
'Anslar 64
Arabistan 17, 74
Arz-ı Dımeşk 282
Asya-yı Merkezî 15
Ayyâş b. Rebî'a 293
Azdûd 282

B

Bağdat 326
Bahr-i Sefîd 283
Bahreyn 159, 224
Bakî'u'l-Garkad 32, 288
Bârıklar 66, 67, 269
Bâzân 95
bedevî 106
Bedir 43, 110, 115, 117, 125, 126, 127, 138, 203, 271, 333, 399, 441
Bekrî 282
Belkâ 281, 286
Benî Abdüleşheller 311
Benî Becîleler 38, 266
Benî Bekir b. Vâiller 57, 268
Benî Dıbâblar'a 17
Benî Ecâlar 57
Benî Esedler 55, 56, 80, 267, 287, 292, 294, 448
Benî Hâris b. Ka'b 16
Benî Kanân b. Yezîdler 20
Benî Kannân b. Sa'lebe 18
Benî Kudâa 158
Benî Ma'n 55
Benî Mâlikler 19
Benî Muhâribler 60, 61, 268
Benî Nehalar 281
Benî Sadifler 41
Benî Sâideler 311, 312
Benî Selâmânlar 40, 266
Benî Süleym 158
Benî Taylar 52, 54, 55
Benî Ziyâdlar 19
Beşîr b. Sa'd 317, 318
Bilâl b. Hâris el-Müzenî 16
Bizans 144
Büreyde b. Husayb 28, 287, 302

C

Ca'fer b. Ebî Tâlib 286
Cemmâ 19
Cenûbî 17
Cerm 57
Cezîretü'l-Arab 24, 56, 79, 98, 107, 118, 119, 159, 183, 198, 199, 203, 206, 207, 220, 222, 223, 230

Cirâne 177, 178
Cu'fîler 61, 62, 63, 268
Cund 21
Curf 287, 293, 301
Cüheym b. Salt 18
Cünd 97

D
Dâr-ı Remle bt. Hâris 27, 38, 64, 281
Dârum 281, 283
Darûmâ 283
De Goeje 283
Diyarbekrî 283

E
Ebû Âmir er-Râhib 97, 270, 446
Ebû Bekir 48, 72, 181, 290
Ebû Ca'fer el-Mansûr 306
Ebû Dâvûd 282
Ebû Ma'şer 314, 391, 429
Ebû Mûsâ el-Eş'arî 20, 21, 225, 265
Ebû Müveyhibe 282
Ebû Süfyân 71, 80, 126, 127, 130, 149, 163, 164, 165, 166, 168, 251, 322, 323, 354, 355, 356, 397
Ebû Ubeyde 301
Ebû Ubeyde b. Cerrâh 67, 72, 239, 269, 313, 317
Ebû Zerr el-Gıfârî 181
Ecâ 220
Enes b. Mâlik 298
Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Mahzûmî 19, 20
Eslemler 316
Esved 223
Esved b. Huzâ'î es-Sülemî 28
Eş'as b. Kays 51, 257
Evsler 318
Evtâs 173, 174, 175, 176
Ezd Ummanlar 65, 268, 409
Eznibe 19
Ezriât 282

F
Fazl b. Abbâs 289
Fezâreler 106, 107, 177, 204, 207, 211, 404, 407, 451, 461, 499
Filistin 281

G
Gâfıklar 66, 268
Ganâim {ganimetler} 26
Gatafân 140

H
Hac 24
Haccetü'l-Vedâ' 15, 81, 270
Hacer-i Esved 310
Hadramevt 36, 51, 59, 60, 80, 95, 97, 220, 222, 223, 224, 268, 381, 383, 421, 444, 447, 479
Hâfu'z-Zeyt 285
Hâlid b. Dımâd el-Ezdî 36
Hâlid b. Sa'îd 285
Halid b. Saîd b. Âs 17
Hâlid b. Velîd 16, 89
Hanefî 50
Hârice 301
Has'amlar 39
Hatice 253
Hayber 40, 64, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 153, 176, 208, 209, 272, 289, 434, 453, 454
Hazrecler 318
Hemedân 42
Hendek 122
Hevâzin 173
Hevâzinler 173, 174, 175, 176, 177, 178, 207, 219, 273, 403, 405, 420, 448

Hicaz 42
Hristiyan 69
Hudeybiye 118, 123, 125, 127, 128, 130, 131, 135, 138, 139, 148, 149, 153, 159, 160, 162, 164, 172, 174, 243, 271, 272
Huneyn Seferi 176, 273
Huzeyfe b. Yemân 67
hüsûf 15

İ
İbn Abbâs 307
İbn Hişâm 312
İbn İshâk 17, 22, 23, 44, 45, 47, 49, 51, 72, 74, 75, 79, 83, 89, 91, 92, 113, 263, 281, 283, 287, 288, 289, 291, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 310, 311, 312, 314, 316, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 370, 380, 381, 391, 392, 396, 398, 406, 411, 420, 428, 445, 456, 457, 461, 471, 472, 477, 491, 492, 493, 495, 496, 499
İbn Şihâb ez-Zührî 297
İbn Ya'kûbî 282
İbnü'l-Âmir 282
İbnü's-Sebîl 326
İran 95
İslamiyet 94

K
Kâbe 86
Kastal 285, 286
Kays b. Husayn 17
Kays b. Husayn b. Zilğassa 19
Kays b. Husayn Zilğassa 19
Kindeler 51, 59, 81, 97, 267, 404
Kubâ 28
Kudüs 155
Kur'ân 23
Kureyş 56
Kureyşî 123
küsûf 15

M
Madda 18
Mahzum 126
Mariye el-Kıbtiyye 14
Medine 15, 176, 281
Mehreler 67, 269
Mes'ûd b. Sinân 28
Meşârifü'ş-Şâm 283
Meymûne 151, 251, 255, 288, 295
Mezhic 27, 61
Mezhicler 27, 28, 43, 64, 207, 281, 405
Miednikoff 283
mihlef 21
Mizve 20
Mu'âz b. Cebel 20, 21, 97, 262, 265
Mu'âz b. Cebel 281, 397
Mugîre (b. Şu'be) 18, 19
Muhammed 14
Murâdlar 42, 43, 267
Mute 282
Müseylime 50, 74

N
namaz 25
Nasru'l-İskenderî 283
Necid 282
Necrân 16, 68
Nemre 19
Nûh 15

O-Ö
Osman 48
Osman b. Mazûn 181
Ömer 72, 181
Ömer b. Abdilazîz 306
öşr 19

P
Peygamber 60

R
Râfi'a 17
Râkis 20
Rehâviyyûn 64, 268
Reyhâne bt. Zeyd 93
Ridde 47, 48, 50, 51, 128, 195, 202, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 223, 224, 274, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 408, 439, 459, 460, 494
Rûm 37

S-Ş
Sa'd b. Ebî Vakkâs 93
Sa'd b. Ubâde 42, 311
Sa'd b. Ubâde 311, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 329, 356
Sakîf 173
Sakîfe 311, 314, 316, 317, 319, 493
San'a 294
Sâriye 17
Sasânî 144
Selmâ 220
Semâve 72
Seyf b. Ömer 75, 96, 97, 210, 282, 285, 292, 294, 319, 320, 321, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 386, 391, 394, 395, 396, 397, 403, 406, 414, 416, 417, 418, 424, 425, 428, 429, 435, 438, 441, 442, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 460, 466, 469, 470, 471, 474, 476, 479, 480, 481, 490, 491, 493, 495, 496, 497, 498
Sunh 299
Surad b. Abdillah el-Ezdî 33
Suriye 158, 282
Süheyl b. Amr 128, 150, 163, 164, 398, 399
Sümâme b. Üsâl 43, 44, 267, 410
Sünnîler 296, 297, 301
Şam 282
Şiîler 297, 308
Şimâlî 17

T
Taberî 17
Tâif 93, 173, 176, 177, 273, 384, 397, 399, 414, 415, 416, 446, 469
Tebük 154, 196, 199, 200
Temîmler 177, 204, 209, 210, 211, 212, 217, 220, 231, 274, 384, 403, 406, 410, 418, 421, 479, 481, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 500

U-Ü
Uhud 117, 121, 122, 126, 127, 135, 138, 287, 289, 333
Umman 159, 224
Übey b. Ka'b 22, 32, 36, 37, 48, 67, 76, 172, 261
Üblâ 282
Ümeyye 126
Ürdün 282, 285
Üsâme 284
Üsâme b. Zeyd 260, 281, 286, 287, 292, 293, 295, 324, 384, 416, 429, 430, 438, 441
Üseyd b. Hudayr 311, 312, 318, 333, 336, 337

V
Vadürrahman 19
Vâkıdî 282
vergi 19

Y
Ya'kûbî 283
Yahudi 94
Yemâme 36, 40, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 58, 74, 199, 213, 214, 215, 223, 375, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 403, 409, 410, 421, 426, 440, 444, 447, 458, 466, 468, 478, 479, 484, 487, 489, 490, 498, 500
Yemen 20, 224, 281
Yermük 38, 117, 285
Yezîd b. Muhaccel el-Hârisî 19
Yezîd b. Tufeyl el-Hârisî 18
Yübnâ 282, 283, 284, 285

Z
Zeyd b. Hârise 282
zimme 57
Zîzâ 285
Zü'l-Halesa 36, 39
Zübeydler 42, 43, 267, 405
Zührî 282
Zür'a b. Zîyezen 20
Zürâre b. Amr 281
Zürâre b. Kays 281

Leone CAETANI

İslam Tarihi -4-

O sene İbrahim'in öldüğü gün (hadisler böyle diyor) bir küsûf *{güneş tutulması}* vukûa geldi. İ'tikadât-ı bâtılaya *{batıl itikatlara}* mübtelâ *{düşkün}* kimseler küsûfun İbrahim'in vefâtı münasebetiyle vukû' bulduğunu zannettiler. Peygamber bu rivayetlere karşı itiraz etti. Gerek küsûfun gerek hüsûfun irade ve kudret-i ilâhiyyenin tezâhürâtı *{yansımaları}* olduklarını, kimsenin vefâtı ile hiçbir münasebetleri bulunmadığını bildirdi.

ISBN: 978-625-7387-96-5

9 786257 387965

ANKARA OKULU YAYINLARI